VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Philosophical Political studies

Філософсько-політологічні студії

Issue 58

Випуск 58

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko National University of Lviv

Львівський національний університет імені Івана Франка

Видавничий дім «Гельветика» 2025

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: В10 «Філософія», С2 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 80/3 від 28.03.2025 р.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1877 від 30.05.2024 року, № 3109 від 07.11 2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-04908
Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща):
DOI: 10.30970/PPS.2025.58

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні. Розкрито форми та особливості розвитку сучасних філософських напрямів дослідження природи та суспільства, актуальні проблеми соціогуманітарних вимірів буття людини.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed. The forms and features of the development of modern philosophical trends in the study of nature and society, actual problems of socio-humanitarian dimensions of human being were examined.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, Київський національний університеті імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, системного аналізу та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:
Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 07.04.2025 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 36,56.
Тираж 100 прим. Зам. 0425/283

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2025

ISSN 2307-1664 (Print), ISSN 2663-5615 (Online)

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Валерій Ананьїн, Віктор Горлинський
БЕЗПЕКА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ В МОДУСАХ
ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ……11

Halyna Baluta, Andrii Abdula
THE PROGRAMME OF PHILOSOPHICAL LEADERSHIP IN THE CONTEXT
OF NOOSPHERIC VALUES AND PRESENT-DAY LEADERSHIP PRACTICES……18

Юрій Борейко, Тетяна Федотова
ВИЗНАННЯ ЯК АТРИБУТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА
СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ ……30

Andrii Budz
PLEASURE AND PAIN AS CRITERIA OF CONSTITUTION OF VALUES
IN AXIOLOGICAL VIEWS OF H. LOTZE……37

Роксолана Вербова
ПЕРСОНАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ……44

Зоріна Вихованець
СОЦІАЛЬНИЙ ПАРОКСИЗМ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ……54

Олексій Дурдо, Олег Предместніков
ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ
НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ……63

Володимир Зуйков, Василь Поворознюк, Валентин Кореневич
ВЗАЄМНІ ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ, ПРАВИТЕЛІВ І ГРОМАДЯН
У ХРИСТИЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ……71

Світлана Киселиця
МОДИФІКАЦІЇ ТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПАРАДИГМ
ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ……78

Наталія Ковтун, Людмила Шкіль
ВІДЧУЖЕННЯ ВІД МОВИ ЯК ФАКТОР РУЙНУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ……86

Надія Козаченко, Микола Брюховецький
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ВИКЛИК ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА……94

Лілія Компанієць, Іван Бредун
ГЕНЕАЛОГІЯ РЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ: АРХАЇЧНА СВІДОМІСТЬ……104

Сергій Костючков
«МНОЖИННІСТЬ» СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ
ЯК ЧИННИК «ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ НЕВПЕВНЕНОСТІ»
ЛЮДИНИ ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ……111

Дмитро Леощенко
УКРАЇНА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ:
ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ……120

Ірина Майданюк, Марина Опольська, Ігор Гоян
ГЕНДЕР В ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРАКТИКАХ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ……127

Тетяна Матусевич
МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ:
ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ Й РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ……135

Вікторія Мельничук
СВОБОДА ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ……142

Віталій Мохонько
ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРОЕКТНОГО МЕТОДУ Д. ДЬЮЇ
В ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ КРЕАТИВНИХ ДИСЦИПЛІН……150

Юрій Павлов
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……160

Ольга Потіщук, Наталія Франко, Марина Сторожик
ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕТВОРЕННЯ СВІТУ
ТА ДУХОВНЕ САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ……168

Олег Рожнев
АЛЬТЕРНАТИВНІ ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ
ТРАНСГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕАЛІВ……176

Олександр Самохвалов
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС КРІЗЬ ПРИЗМУ
ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ……184

Марія Сінельнікова
ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІСТИНИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ……192

Павло Соболєвський
ГРАМАТИЧНИЙ ПІДХІД ТА АНАЛІЗ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ
ЯК ПРОТИЛЕЖНІ ПІДХОДИ ДО ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ……199

Назарій Филик
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КІНІЗМУ ТА СУЧАСНОГО ЦИНІЗМУ:
ВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕЧІЇ ДО ТРЕНДУ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ…… 207

Зоя Шевченко
ЕКСПЛІКАЦІЯ ҐЕНДЕРНИХ КОНФЛІКТІВ
В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ РОЗГОРТАННЯ…… 214

Світлана Шевчук
УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
ОСОБЛИВОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ……221

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Антон Бадер
ДРУКОВАНІ ТА ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ
НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ..... 228

Oksana Bashtannyk
HISTORICAL INSTITUTIONALISM OF POLITICAL SCIENCE AS A THEORY
OF STUDYING THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS..... 235

Роман Була
СВІТОВИЙ ДОСВІД Е-ВИБОРІВ ТА Е-ГОЛОСУВАННЯ:
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ..... 242

Світлана Була, Оксана Шурко
ВПЛИВ ПОПУЛІЗМУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ..... 251

Alina Voichuk
THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS
AND BALANCES IN LATVIA..... 261

Андрій Гарбадин
ВАРІАНТИ ТА ПРИКЛАДИ ЕФЕКТИВНОГО ВТІЛЕННЯ
КОНЦЕПЦІЇ ПІДШТОВХУВАННЯ Р. ТАЛЕРА:
ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ..... 267

Mykola Gnatiuk, Margaryta Chabanna
SECURITY AND EUROPEAN INTEGRATION:
THEORETICAL PERSPECTIVE..... 273

Ольга Гордійчук
АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
(ЧАСТИНА 1)..... 280

Олександр Дидик
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА»
В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ..... 289

Леся Дорош, Олексій Нагірний
ПОЛІТИКА КОНСЕРВАТИВНОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
У 2022–2024 РР.: ДОСЯГНЕННЯ ТА ФІАСКО..... 299

Уляна Ільницька
ТРАНСФОРМАЦІЯ БЕЗПЕКОВИХ СТРАТЕГІЙ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ
СКАНДИНАВСЬКИХ ДЕРЖАВ XXI СТ.: ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ
ШВЕЦІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ Й ЗАГРОЗ..... 307

Валентина Кубко
СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗМІНИ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ..... 316

Володимир Ліпкан
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ЗМІСТ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА:
НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА США..... 323

Богдан Максимець
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ: ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ, ОЦІНКА 334

Маріанна Марусинець
ВПЛИВ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ 341

Олена Меженська
ВОЄННА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОКРАЩЕННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ 357

Володимир Муляр
ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ НОВІТНЬОЇ ХВИЛІ ДИКТАТУР 368

Альона Панова
«РЕГІОНАЛЬНІ» ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ (1991–2020): ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЮ 376

Оксана Пікулик, Ілона Балак
КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ФІНЛЯНДІЄЮ: ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК 384

Наталія Сабадаш
ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 392

Віктор Сироватко
АДАПТАЦІЯ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ 405

Ольга Теленко
«М'ЯКА СИЛА» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДІЇ 418

Ярина Турчин, Ольга Івасечко, Олег Цебенко
МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У США 2024 РОКУ 425

Михайло Шмиголь, Юлія Юшкевич, Тетяна Балута
АКТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ 436

Дмитро Щоголев
УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА ТА МОЖЛИВІСТЬ ОСКАРЖЕННЯ ЇХ ПОРУШЕННЯ 444

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Valerii Ananin, Viktor Horlynskyi
THE SECURITY OF HUMAN EXISTENCE IN THE MODES
OF EXISTENTIAL PHILOSOPHY AND PHENOMENOLOGY……11

Halyna Baluta, Andrii Abdula
THE PROGRAMME OF PHILOSOPHICAL LEADERSHIP IN THE CONTEXT
OF NOOSPHERIC VALUES AND PRESENT-DAY LEADERSHIP PRACTICES…….18

Yurii Boreiko, Tetiana Fedotova
RECOGNITION AS AN ATTRIBUTIVE CHARACTERISTIC
SOCIAL BEING OF HUMAN…… .30

Andrii Budz
PLEASURE AND PAIN AS CRITERIA OF CONSTITUTION OF VALUES
IN AXIOLOGICAL VIEWS OF H. LOTZE……37

Roksolana Verbova
PERSONALISM AT THE CREATION OF LESYA UKRAINKA……44

Zorina Vykhovanets
SOCIAL PAROXYSM OF MODERN ARMED CONFLICTS
IN THE CIVILISATIONAL DIMENSION OF COLLECTIVE INTERACTION……..54

Oleksiy Durdo, Oleh Predmestnikov
THE IMPACT OF IDEOLOGICAL TOOLS OF INFORMATION WARFARE
ON PUBLIC CONSCIOUSNESS……..63

Volodymyr Zuikov, Vasyl Povoroznyuk, Valentyn Korenevych
MUTUAL OBLIGATIONS OF THE STATE, RULERS, AND CITIZENS
IN THE CHRISTIAN CONTEXT……..71

Svitlana Kyselytsia
MODIFICATIONS OF CREATIVITY IN THE CONTEXT
OF THE PHILOSOPHICAL PARADIGMS OF THE RENAISSANCE
AND THE MODERN AGE…… .78

Natalia Kovtun, Lyudmila Shkil
ALIENATION FROM LANGUAGE AS A FACTOR OF IDENTITY
DESTRUCTION: THEORETICAL, METHODOLOGICAL
AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS……86

Nadiia Kozachenko, Mykola Briukhovetskyi
INFORMATION POPULISM AS A CHALLENGE OF AN OPEN SOCIETY……..94

Liliia Kompaniiets, Ivan Bredun
GENEALOGY OF RELIGIOUS CONCEPTS: ARCHAIC CONSCIOUSNESS……..104

Serhii Kostiuchkov
«PLURALITY» OF THE SOCIAL WORLD AS A FACTOR
OF «EPISTEMOLOGICAL UNCERTAINTY» PERSONS
OF THE POSTMODERN ERA……..111

Dmytro Leoshchenko
UKRAINE IN THE MODERN SYSTEM OF CIVILIZATIONS:
THE PROBLEM OF CIVILIZATIONAL IDENTIFICATION.....120

Iryna Maidaniuk, Maryna Opolska, Ihor Hoian
GENDER IN IDENTIFICATION PRACTICES OF MASS CULTURE.....127

Tetyana Matusevych
INTERCULTURAL INTERACTION AND PRESERVATION
OF CULTURAL IDENTITY OF INTERNATIONAL STUDENTS:
CHALLENGES OF GLOBALIZATION AND THE ROLE
OF PHILOSOPHY OF EDUCATION.....135

Viktoriia Melnychuk
FREEDOM AS A EUROPEAN VALUE.....142

Vitaly Mokhonko
PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF INTEGRATING
DEWEY'S PROJECT METHOD INTO THE TRAINING OF SPECIALISTS
IN CREATIVE DISCIPLINES.....150

Yurii Pavlov
CURRENT ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL RESISTANCE
OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN MARTIAL LAW CONDITIONS.....160

Olha Potishchuk, Natalia Franko, Maryna Storozhyk
ARTISTIC CREATIVITY AS A MEANS OF TRANSFORMING THE WORLD
AND SPIRITUAL SELF-EXPRESSION OF PERSONALITY.....168

Oleh Rozhnev
ALTERNATIVE WAYS TO ACHIEVE TRANSHUMANIST IDEALS.....176

Oleksandr Samokhvalov
CIVILIZATION PROCESS THROUGH THE PRISM
OF POSTCOLONIAL DISCOURSE.....184

Maria Sinelnikova
TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF TRUTH ON THE INTERNET.....192

Pavlo Sobolievskyi
GRAMMATICAL APPROACH AND ORDINARY LANGUAGE
ANALYSIS AS OPPOSING APPROACHES TO THE OLP.....199

Nazarii Fylyk
A COMPARATIVE ANALYSIS OF KYNICISM AND MODERN CYNICISM:
FROM A PHILOSOPHICAL CURRENT TO A TREND
OF MASS CONSCIOUSNESS.....207

Zoya Shevchenko
EXPLANATION OF GENDER CONFLICT DEPENDING
ON THE LEVEL OF DEVELOPMENT.....214

Svitlana Shevchuk
UKRAINIAN MENTALITY: AN ATTEMPT TO SYSTEMATIZE
PECULIARITIES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....221

POLITICAL SCIENCE

Anton Bader
PRINTED AND ELECTRONIC SOURCES AS A MEANS OF INFLUENCING THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE STATE.....228

Oksana Bashtannyk
HISTORICAL INSTITUTIONALISM OF POLITICAL SCIENCE AS A THEORY OF STUDYING THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS.....235

Roman Bula
GLOBAL EXPERIENCE OF E-ELECTIONS AND E-VOTING: PROSPECTS AND EXPERIENCE FOR UKRAINE.....242

Svitlana Bula, Oksana Shurko
THE IMPACT OF POPULISM ON ELECTORAL PROCESSES IN THE EUROPEAN DIMENSION.....251

Alina Voichuk
THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN LATVIA.....261

Andriy Garbadin
VARIANTS AND EXAMPLES OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF R. THALER'S NUDGE CONCEPT: A THEORETICAL AND POLITICAL SCIENCE ANALYSIS.....267

Mykola Gnatiuk, Margaryta Chabanna
SECURITY AND EUROPEAN INTEGRATION: THEORETICAL PERSPECTIVE.....273

Olha Hordiichuk
ARCHETYPES OF UKRAINIAN POLITICAL MENTALITY (PART 1).....280

Oleksandr Dydyk
CONCEPTUALIZATION OF THE TERM «INTERNATIONAL SUPPORT» IN MODERN SOCIAL AND POLITICAL RESEARCHES.....289

Lesia Dorosh, Oleksiy Nahirnyy
POLICY OF THE CONSERVATIVE PARTY OF GREAT BRITAIN IN 2022–2024: ACHIEVEMENTS AND FAILURES.....299

Ulyana Ilnytska
TRANSFORMATION OF SECURITY STRATEGIES IN THE FOREIGN POLICY OF THE SCANDINAVIAN STATES IN THE 21ST CENTURY: EUROATLANTIC INTEGRATION OF SWEDEN AND FINLAND IN THE CONTEXT OF GLOBAL AND REGIONAL CHALLENGES AND THREATS.....307

Valentyna Kubko
UKRAINE'S SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF A CHANGING WORLD ORDER.....316

Volodymyr Lipkan
FOREIGN POLICY CONTENT OF STRATEGIC PARTNERSHIP: THE CASE OF UKRAINE AND THE USA.....323

Bohdan Maksymets
THE UKRAINIAN NATIONAL FRONT: INSTITUTIONAL PECULIARITIES, POLITICAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS, ASSESSMENT..... 334

Marianna Marusynets
THE IMPACT OF IDENTITY ON THE TRANSFORMATION OF THE CONFLICT IN NORTHERN IRELAND..... 341

Olena Mezhenksa
MILITARY DIPLOMACY AS A TOOL FOR IMPROVING THE STATE'S IMAGE: THE UKRAINIAN CASE..... 357

Volodymyr Muliar
UNITED EUROPE FACING THE CHALLENGES OF THE NEW WAVE OF DICTATORSHIPS..... 368

Alona Panova
«REGIONAL» POLITICAL PARTIES OF TRANSCARPATHIA (1991–2020): CAUSES FOR THE EMERGENCE AND INFLUENCE ON THE POLITICAL DEVELOPMENT OF THE REGION..... 376

Oksana Pikulyk, Ilona Balak
CULTURAL DIPLOMACY BETWEEN UKRAINE AND FINLAND: HISTORICAL FEATURES AND MODERN DEVELOPMENT..... 384

Natalia Sabadash
INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR IMPLEMENTING HUMANITARIAN POLICY IN UKRAINE ON THE NATIONAL LEVEL IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR..... 392

Viktor Syrovatko
ADAPTING DEFENSIVE POTENTIAL TO NEW CHALLENGES OF MODERN WARFARE: LESSONS FOR UKRAINE..... 405

Olha Telenko
SOFT POWER IN THE FOREIGN POLICY OF INDIA..... 418

Yaryna Turchyn, Olha Ivasechko, Oleh Tsebenko
THE FUTURE OF THE EUROPEAN GREEN DEAL AFTER THE 2024 US PRESIDENTIAL ELECTION..... 425

Mykhailo Shmyhol, Yuliia Yushkevych, Tetiana Baluta
UPDATING THE CULTUROLOGICAL COMPONENT OF EDUCATION IN THE LIGHT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION..... 436

Dmytro Shchoholev
CONDITIONS FOR THE REALIZATION OF THE PRINCIPLES OF ELECTORAL LAW AND THE POSSIBILITY OF APPEALING AGAINST THEIR VIOLATION..... 444

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 11–17
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 11–17

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.42:752
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.1

БЕЗПЕКА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ В МОДУСАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Валерій Ананьїн
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Спеціальна кафедра, вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

Віктор Горлинський
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Науково-дослідний центр, вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

У статті досліджено феноменологічні основи людської свідомості, поведінки і діяльності як регулятивні засади збереження життя і людського існування. На ґрунті феноменологічних ідей Е. Гуссерля, М. Гайдеґґера, Н. Гартмана, К. Ясперса та ін., показано, що загальний смисловий контекст екзистенційної безпеки як феномена свідомості, утворюється на підставі з'ясування смислових значень вихідної категорії «безпека», стосовно існування людства. Феноменологічний зміст екзистенційної безпеки синтезується внаслідок переживань, викликаних загрозою життєвому світу, які супроводжуються утворенням у свідомості ціннісного вакууму. Домінанта «побоювання», занепокоєння небезпекою, генерує імпульс активності у формі «турботи», спрямований на збереження життя, що долає ціннісну кризу свідомості. У критичних, екстремальних умовах такі процеси можуть ініціювати або утворення феномена «відповідальності» за безпеку життя і майбутнє існування, чи панічний стан і афекти, відповідно до рівню усталеності/вразливості свідомості та її аксіологічного наповнення. Отже, однією з культурологічних передумов збереження людського існування постає співвіднесеність цілей діяльності із життєвими смислами буття людини, відбитими у вищих, універсальних, позачасових цінностях. Переосмислення проблеми безпеки суспільства, як питання збереження життєвого світу в контексті сучасної феноменологічної рефлексії, відкриває перспективи подальших наукових досліджень в сфері ментальних і аксіологічних засад функціонування і розширення простору безпеки в Європі, розроблення соціокультурних методів та гуманітарних процедур практичного розв'язання кризових проблем сучасного світу.

Ключові слова: екзистенційна безпека, екзистенційні загрози, життєвий світ, інтенціональність, існування, смислові значення, універсалістські цінності, феноменологічний підхід.

Постановка проблеми. Осмислення науковцями проблем, що загрожують людському існуванню, надає підстави характеризувати сучасний стан глобалізованого суспільства як «поріг апокаліпсису», якій відбиває критичне наближення людства до світової ядерної війни [1]. Кризовий стан, в якому опинилося сучасне суспільство і необхідність збереження світу від катастрофи, висуває потребу переосмислення ключових регулятивних засад утримання мирного співіснування різноманітних культур, етносів і спільнот, попередження і запобігання світової ядерної війни.

© Ананьїн В., Горлинський В., 2025

Аналіз небезпечного стану глобалізованого світу здійснюється, переважно, у контексті досліджень екзистенційної безпеки, як запитання про імовірність і можливості збереження людського існування. Ключовою особливістю екзистенційної безпеки, як феномена людської свідомості, постає інтенція до збереження стійкості життєвого світу. Саме турбота про збереження цілісності світу як умови майбутнього, передбачає звернення до буття, що вбирає у собі смисли всієї повноти існування, зауважує фундатор екзистенціалізму Мартін Гайдеґґер [2, с. 8-12]. Осмислення людських можливостей утримання світу від світової ядерної війни, особливо в умовах розпалювання військово-політичної кризи у світі, набуває ключового значення у збереженні буття. Потребу у застосуванні феноменологічного підходу до аналізу безпеки існування людства, зумовлено також обставиною, що зміст теоретичних знань про безпеку у домінуючої формі –теорії національної безпеки, не охоплює всіх можливих методологічних засобів рефлексії екзистенційних загроз, ментальне джерело запобігання яких, приховано саме у свідомості.

Дослідження розвитку ідеї екзистенційної безпеки дозволяє зауважити, що ментальними передумовами загроз людському існуванню постає людське мислення, позбавлене глибинних, універсалістських життєвих і гуманістичних ціннісних основ [3]. Це зумовлює необхідність вивчення феноменологічних засад екзистенційної безпеки як феномену людської свідомості у контексті пріоритетів, що передбачають збереження людського існування в майбутньому. У такому ключі, парадигма екзистенційної безпеки збагачується знаннями про утворення загроз існуванню цивілізації як феноменологічної проблеми, що передбачає звернення до внутрішнього світу, життєвих смислів, ціннісних орієнтацій та моральних імперативів активності людини. Розв'язання проблем екзистенційної безпеки, внаслідок застосування феноменологічного інструментарію, стає можливим на підставі актуалізації вищих, позачасових ціннісних пріоритетів та життєвих смислів існування людства як принципових регулятивних засад людської свідомості, поведінки і діяльності [4;5]. *Отже, метою статті є дослідження феноменологічних основ функціонування екзистенційної безпеки як феномену свідомості, з'ясування значущості регулятивних засад свідомості у збереженні існування людства*.

Розробка наукової проблематики. Методологічною основою застосування феноменологічного аналізу до проблематики збереження людського існування послугували ідеї Едмунда Гуссерля і Мартіна Гайдеґґера [2; 6; 9]. Як теоретичні основи розроблення феноменологічного змісту екзистенційної безпеки застосовано концепти, викладені в працях Н. Гартмана, Ж.-Ф. Ліотара, П. Тілліха, В. Франкла та К. Ясперса [7-12]. Різноманітні аспекти розвитку феноменологічної філософії в Україні, актуальність феноменологічних досліджень, в умовах екзистенційних випробувань на тлі російсько-української війни, висвітлювали Є. Бистрицький, О. Васильєв, А. Єрмоленко, Є. Мулярчук, Н. Хамітов та ін. [3-5;15-17; 19]. Аналіз праць дозволяє зауважити, що використання феноменологічного підходу до дослідження безпеки як феномену свідомості дозволяє доповнювати усталені знання про безпеку аксіологічними, смисловими і емотивним аспектами, що збагачують можливості з'ясування джерел загроз та засобів їх запобігання, які кореняться в людській свідомості.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до засад застосування феноменологічного підходу до аналізу безпеки існування людства, необхідно акцентувати увагу на сутності поняття «феноменологія», що на переконання М. Гайдеґґера, відображає принцип спрямованості пізнання «до самих речей» в їх основі [2, с. 27]. Таке звернення до першооснов стає можливим внаслідок *інтенціональності*, – фундаментальної властивості свідомості – завжди бути націленою на певний об'єкт пізнання та відповідність йому [6, с. 235-237]. Завдяки інтенціональності, феноменологія набуває своєї головної риси, що

відтворює спрямованість на виявлення сутності як безпосередньо даного у свідомості, що має передувати будь-якій науковій тематизації, зауважує Ж.-Ф. Ліотар [7, с. 8-9]. З погляду на роль і значущість, інтенціональність, за поглядами М. Мерло-Понті, являє собою прояв фундаментального ставлення людини до світу. Необхідність звернення до феноменології зумовлено її зорієнтованістю на виявлення сутностей, як первинних даних свідомості або «ейдосів», що уможливлює розуміння глибинних смислів людського існування. У такому контексті феноменологія, за Ж.-Ф. Ліотаром, розглядається як ейдична наука регіону свідомості, що фундує будь-які форми можливих теорій [7, с. 17-20] Отже, застосування інтенціонального аналізу до аналізу проблем екзистенційної безпеки, допомагає з'ясувати глибинне значення і смисл людського існування як референтних онтологічних критеріїв оцінки безпекової діяльності.

Необхідно відзначити, що центральною сенсоутворювальною категорією феноменології, внаслідок застосування якої, безпека набуває значущості як прояв людської свідомості, є поняття *феномену*. За М. Гайдеґґером, поняття феномену несе у собі сенс як «само-по-собі-собі- показує» очевидне, суще, яке не тотожно поняттю «явища», що лише посилає до прихованого сущого [2, с. 28-30]. Феномен, на відміну від явища, яке повідомляє про щось, безпосередньо вказує сам на себе. Характеризуючи феноменальні явища, Н. Гартман зазначає, що реальність виступає безпосередньо в емоційних трансцендентних актах, а не у формах раціонального пізнання. До них мислитель відносить: акти сприйняття та переживання, викликані включенням реальності у внутрішній стан людини; акти передбачення – надія, страх, занепокоєння; спонтанні акти – жага, бажання, воля, як прояв ініціативи самої людини до взаємодії з реальністю [8]. Тому, застосування феноменологічного методу до вивчення проблематики безпеки людського існування, потребує врахування людського виміру, домінанти людського у людині.

Іншою принциповою вимогою використання феноменологічного підходу до досліджень проблематики екзистенційної безпеки, є апеляція до методу «*epoxe*», обґрунтованого Е. Гуссерлем. Цей метод потребує адекватної феноменологічної редукції предмету як явища свідомості та передбачає тотальну зміну пізнавальної установки. [6, с. 82, 238-262]. Відмова від канонічних шаблонів, стандартів, трафаретів, жорстких настанов, дистанціювання від ідеологічної та спекулятивної мотивації доцільністю, постає іманентною ціллю застосування феноменологічної редукції до проблематики безпеки існування людства. Наслідком застосування методу має бути перехід до «трансцендентної позиції» з актуалізацією позачасових життєвих смислів як ментальної основи розуміння і розв'язання питань збереження людського буття. Отже, звернення до методу «*epoxe*», обґрунтованого Е. Гуссерлем, до аналізу проблем екзистенційної безпеки має втілювати сталу апеляцію феноменології до безпосереднього інтелектуального споглядання на проблематику збереження існування людства.

Важливою методологічною вимогою феноменологічного підходу до вивчення безпеки людського існування є *семантичний аналіз*, спрямований на виявлення сутнісного зв'язку між розумом і сущим, відповідності значення і сенсу як прояву «союзу мови та буття». За М. Гайдеггером, мова, і є «дім буття», адже «буття говорить всюди і завжди через людську мову». Згідно з традиціями феноменології, при аналізі змісту безпеки існування як феномена свідомості, потрібно з'ясувати його вербальне значення, смислову спрямованість психічних переживань, оцінку значущості та сам предмет, на підставі його змісту. Необхідність розкриття вербального значення і смислів феномену «безпека», спричиняється базовим положенням феноменології про зв'язок мислення зі здатністю до мовної діяльності.

Семантичний аналіз поняття «екзистенційна безпека» здійснюється авторами як з'ясування смислових значень вихідної категорії «безпека», стосовно «існування людського роду», що утворює загальний смисловий контекст номінації «екзистенційна безпека». Протягом історії, уявлення про безпеку, як турботу і піклування, спрямоване на попередження захисту життя від загроз, змінювалися та оновлювалися. З часом, розуміння безпеки, що містило первинні смисли піклування та відбивалося у поняттях "здорового глузду", стає об'єктом раціоналізації, інтерпретації та закріплюється у тлумачних словниках. Термін «безпека», відповідно до Словника української мови, тлумачиться як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [16]. Слово «безпека» утворюється з заперечного прийменника «без» та основи – іменника «пека», і пов'язано з дієсловом «пекти» [17, с. 163]. У свою чергу, дієслів «пекти», тлумачиться, переважно, як похідне від імені старослов'янського божества «Пек» і ототожнюється з пеклом [18, с. 328]. Поняття «безпека», в наведеному тлумаченні, зберігає сучасне розуміння слова – як заперечення загрози.

Загальним для розуміння смислу безпеки в словниках різноманітних мов, зберігається тлумачення через зіставлення з загрозою для життя, здоров'я людини, спільноти; можливих негативних наслідків її порушення; зазначення безпеки як важливої людської цінності. «Безпека» переважно характеризується такими ознаками як надійність, схоронність, відсутність загрози. У практиці міжнародних відносин для позначення явищ у сфері забезпечення національної, регіональної або глобальної безпеки в документах і публікаціях застосовується англомовне поняття «security», сенс якого походить від поняття «cure» – (з англ. піклування, турбота).

Іншою методологічною умовою застосування феноменологічного підходу до розуміння екзистенційної безпеки, за Е. Гуссерлем, є відрізнення у феномені безпеки, двох взаємопов'язаних складових. Це – «*ноема*» (з грец. думка), що розуміється як суть того, що переживається та «*ноезис*» (з грец. мислення), що розглядається як процесуальна складова акту мислення, тобто, схоплювання та фіксація суті феномену безпеки в потоці переживань. Таким чином, доповнення актуальних смислів безпеки – *«ноеми»*, переживаннями, смисловими контекстами способів збереження існування людського роду, тобто, – *«ноезисом»*, утворює загальний потенційний обрій осмислення екзистенційної безпеки. На основі напрацювань Е. Гуссерля в «Ідеях до чистої феноменології», утворення змісту феномена безпеки – «ноезису», можна уявити як конституювання смислів і значущості безпеки, навколо феномену «піклування» або «турботи» в модусах побоювання і занепокоєння. Актуалізація феномену безпеки в свідомості відбувається в наслідок переживання почуттів жаху, страху, загрози, небезпеки, стурбованості або тривоги, зумовлених безпосереднім переживанням чи минулим досвідом [9, с.191-211].

Вивчення семантичного змісту феномену «безпека», дозволяє зробити висновок, що сенс *турботи* про збереження життя, закладений у його основу, передбачає глибинний смисловий зв'язок між ставленням до життя, безпекою людини та її буттям. Адже «турбота», за М. Гайдеґґером, – це «екзистенційно-онтологічний осново-феномен» людського буття, що дозволяє виявити його сенс. Як вихідна структурна цілісність, турбота знаходиться екзистенційно-апріорно до будь-якої присутності [2, с. 192-195] і пов'язана з феноменами «занепокоєність» і «побоювання», як модусами прояву феномена турботи [2, с. 55-57]. Фундується модус «побоювання» такими феноменами, як жах, страх, тривога, тощо. Стає зрозумілим, що феномен «турбота» являє собою екзистенційну основу людського існування в модусі повсякденності. Проте феномени «побоювання» і «занепокоєність» виявляються передумовою актуалізації турботи про безпеку в модусі усталеності життєвого світу в межовій, кризовій ситуації.

Онтологічний зміст наведених феноменів як екзистенціалів, був розкритий Паулем Тілліхом [10]. Тривогу мислитель розглядав як переживання людиною власної кінцевості, як екзистенційне усвідомлення «небуття». Стан тривоги полягає в побоюванні, усвідомленні людиною своєї нездатності зберегти власне буття і лежить у глибині всякого страху. Супроводжується тривога, на думку П. Тілліха, втратою екзистенційних орієнтирів [10, с. 36-37]. На відміну від тривоги, екзистенціал «страх» має конкретний об'єкт, конкретну загрозу і тому містить *конструктивний початок* як мобілізуюча реакція свідомості на загрозу в модусі занепокоєння або стурбованості.

Отже стає зрозумілим амбівалентний вплив на свідомість двох протилежних мотиваційних потоків. З одного боку, – це негативно забарвлені переважання відчуття загрози для нормального життя, здоров'я або благополуччя, що викликають інтенції до протидії, застосування сили, агресію або афекти. З іншого боку, – це бажання відновити життєвий порядок, спокій, душевну злагоду, як підґрунтя відчування захищеності, усталеності та невразливості життєвого світу. Згідно з К. Ясперсом, внаслідок впливу протилежних потоків інтенцій, у свідомості утворюється «*гранична ситуація*» – стійка напруга між зовнішньою реальністю і внутрішнім світом, коли руйнуються підвалини життєвого світу – система життєвих смислів і цінностей. Це особливі крайні ситуації, пов'язані з боротьбою, смертю, випадком, провиною [11, с. 214-216]. Саме цей процес, що викликає у свідомості «*граничну ситуацію*», опосередковує виникнення стурбованості за збереження життєвого світу як ядра екзистенційної безпеки.

Таким чином, зміст екзистенційної безпеки як феномену свідомості утворюється в потоці переживань, викликаних загрозою існуванню життєвому світу, зумовлює імпульс активності свідомості в модусі занепокоєності. Переживання занепокоєності, у свою чергу, сприятимуть утворенню у свідомості феномена *турботи*, що зумовлює подолання кризової зони свідомості – «*экзистенциального вакуума*», породженого втратою сенсу життя [12, с. 116-118]. Наслідком цього, може стати формування в свідомості феномена *відповідальності* за збереження життя і майбутнє існування. Проте, в кризових, екстремальних умовах, занепокоєність, може ініціювати не тільки появу феномена турботи за безпеку, як відповідь на виклик життєвого світу, але й панічний стан, афекти, відповідно до стану підготовленості свідомості. Отже, становлення екзистенційної безпеки відбувається в процесі розгортання та збагачення смислів безпеки людського існування, що відтворюють різні сторони її впливу на свідомість та модифікації її форм, згідно з динамікою прояву екзистенційних загроз. Саме тому, однією з передумов збереження людського існування, постає співвіднесеність цілей людської активності із життєвими смислами буття людини, відбитими у вищих, універсальних, позачасових цінностях. Звідси стає зрозумілою *роль ціннісних засад,* як граничних метафізичних підстав людського буття, культурних кодів і регулятивних основ, що зумовлюють конституювання безпекового простору.

Висновки. Завершуючи аналіз феноменологічного змісту безпеки людського існування, доцільно відзначити, що загальний смисловий контекст екзистенційної безпеки як феномена свідомості, утворюється на підставі з'ясування смислових значень поняття «безпека», стосовно існування людства. Феноменологічний зміст екзистенційної безпеки формується внаслідок переживань, викликаних загрозою життєвому світу. У кризових умовах такі процеси можуть ініціювати або утворення феномена «відповідальності» за безпеку життя і майбутнє існування, або панічний стан і афекти, відповідно до рівню усталеності/вразливості свідомості та її аксіологічного наповнення. Співвіднесеність цілей діяльності із життєвими смислами буття людини, відбитими у вищих, універсальних, позачасових цінностях, постає культурологічною передумовою збереження людського існування.

Зважаючи, що феномен екзистенційної безпеки в умовах війни постає домінуючим чинником свідомості, а сучасна війна уявляється як екзистенційне зіткнення світів у «турботі» за власне існування, екзистенційна аналітика може слугувати одним з шляхів філософського доступу до події війни [13]. Актуальність звернення української філософської думки до аналізу феноменологічних засад екзистенційної безпеки, посилюється небезпеками і загрозами, зумовленими воєнними діями російської федерації проти України [14; 15]. Подальші дослідження феноменологічного змісту безпеки людського існування сприятиме з'ясуванню прихованих соціокультурних механізмів, ментальних і соціокультурних передумов утворення простору світової безпеки.

Список використаної літератури

1. Годинник Судного дня. Що це таке і чому зростає ризик ядерної катастрофи. *BBC, News*, Вашингтон, 23 січня 2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c2l7dn5gdpwo (дата звернення: 20.11.2024).
2. Heidegger M. *Sein und Zeit*. Max Niemeyer Verlag Tübingen. 1967. 450 S. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
3. Єрмоленко А. М. Дискурс. Комунікація. Моральність: монографія. Київ : Наукова Думка, 2021. 438 с.
4. Ананьїн В., Горлинський В. Розвиток ідеї екзистенційної безпеки у філософії постмодерну, *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2022. Вип. 1(175). Том 1. С. 35–51. DOI: https://doi.org/10.35423/2078–8142.2022.1.1.3.
5. Ананьїн В., Горлинський В. Суспільство ризику: соціокультурний вимір безпеки. // Мультиверсум Філософський альманах, 2023. Вип. 2(178). Том 1. С. 34-50. DOI: https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.1.2
6. Husserl E. Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. *Husserliana: Edmund Husserl Gesammelte Werke 6. Hrsg. von Walter Biemel* (нем.). Nachdruck der 2. verb. Auflage. 1976. 584 S. HB. ISBN 90-247-0221-6. URL: http://philotextes.info/spip/IMG/pdf/husserl_krisis.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
7. Lyotard J. Fr. *La Phénoménologie*. Presses universitaires de France, (coll. Que sais.), 1954. 165 pp. URL: https://www.academia.edu/12581528/LA_PH%C3%89NOM%C3%89NOLOGIE_1954 (дата звернення: 20.11.2024).
8. Hartmann N. *Zur Grundlegung der Ontologie*. Berlin : De Gruyter, 1935. 322 S. URL: https://archive.org/details/zurgrundlegungde0000unse/page/n9/mode/2up (дата звернення: 20.11.2024).
9. Гуссерль Е. *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії*: Кн. перша. Загальний вступ до чистої феноменології / пер. з нім. і коммент. В. Кебуладзе. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
10. Tillich P. *The Courage to Be*. Yale University Press, 1952. 197 pp. URL: https://books.google.com.ua/books?id=354FAQAAIAAJ&hl=ru&source=gbs_book_other_versions (дата звернення: 20.11.2024).
11. Ясперс К. Психологія світоглядів / пер. З нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. Київ : Юніверс, 2009. 464 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jaspers_Karl/Psykholohiia_svitohliadiv.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
12. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замайської. Вид. КСД, 2004. 160 с. URL: https://bookclub.ua/ru/catalog/books/psychology/lyudina-v-poshukah-spravjnogo-sensu?srsltid=AfmBOoocbF9lJaC_LB1jfnyVuZnb6jE9ZKCwMiD06Rcd1gAb36HARWzb (дата звернення: 20.11.2024).
13. Бистрицький Є. Філософські уроки війни як екзистенційного зіткнення світів. *Круглий стіл «Філософської думки». Війна як соціокультурний феномен. Філософська думка*. 2022. № 3. С. 21. URL: https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/616/578 (дата звернення: 20.11.2024).

14. Васильєв О. Життєтворчість у часи екзистенційних випробувань на тлі повномасштабного вторгнення рф в Україну. *Вісник Львівського університету.* 2024. Вип. 53, С. 31–37. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.4
15. Мулярчук Є. Укорінення vs викорінення: людяність, справедливість та деколонізація життєвого світу в часи війни. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2023. Вип. 2(178). Т. 2. С. 85-96. DOI: https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.2.3
16. Тлумачний словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrd=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 20.11.2024).
17. Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 1: А-Г. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSlUkrM_1982/EtSlUkrM_1982.pdf (дата звернення: 20.11.2024).
18. Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 4 : Н–П НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 2003. 657 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSlUkrM_2003/EtSlUkrM_2003.pdf (дата звернення: 20.11.2024).

THE SECURITY OF HUMAN EXISTENCE IN THE MODES OF EXISTENTIAL PHILOSOPHY AND PHENOMENOLOGY

Valerii Ananin
Institute of special communication and information protection
of National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv polytechnic institute",
Special Department
Verkhnokliuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4786-0011

Viktor Horlynskyi
Institute of special communication and information protection
of National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv polytechnic institute",
Scientific Research Center
Verkhnokliuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1190-5991

The article explores the phenomenological foundations of human consciousness, behavior, and activity as regulatory principles for the preservation of life and human existence. Based on the phenomenological ideas of E. Husserl, M. Heidegger and their followers, it is shown that the general semantic context of existential security as a phenomenon of consciousness is formed on the basis of clarifying the semantic meanings of the initial category "security" in relation to the existence of the human race. The phenomenological content of existential security is constituted as a result of experiences caused by a threat to the life world, which is accompanied by the formation of a value vacuum in consciousness. The dominants of "fear", "concern" about danger generate an impulse of activity aimed at preserving life, which overcomes the value crisis of consciousness. In extreme conditions, such processes can initiate either the formation of the phenomenon of "responsibility" for the preservation of life and future existence, or a panic state and affects, depending on the level of stability/vulnerability of consciousness. The socio-cultural prerequisite for preserving human existence is the correlation of the goals of human activity with the vital meanings of human existence, reflected in universal, timeless values. Rethinking the problem of social security as a matter of preserving the life world in the context of modern phenomenological reflection opens up prospects for further scientific research in the field of mental and axiological principles of preserving the security space in Europe, the development of socio-cultural methods and humanitarian procedures for practical solutions to crisis problems in the modern world.

Key words: existential security, existential threats, lifeworld, intentionality, existence, semantic meanings, universalist values, phenomenological approach.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 18–29
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 18–29

УДК [101.9:316.46]:502/504
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.2

THE PROGRAMME OF PHILOSOPHICAL LEADERSHIP IN THE CONTEXT OF NOOSPHERIC VALUES AND PRESENT-DAY LEADERSHIP PRACTICES

Halyna Baluta, Andrii Abdula
Kryvyi Rih Pedagogical University,
Department of Philosophy
Universytetskyi Avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Ukraine

The article substantiates the relevance of the social task of forming the personality of the leader-philosopher, awareness of his or her significant social role in the context of the complex realities of today, the rapid development of science and technology. The focus of research attention is shifted to the sphere of universally oriented leadership practices as prerequisites for the maintenance of civilizational foundations. The sustainable social development is impossible beyond the outlined system of anthropological coordinates, deliberated ethical decisions because of highly organised thinking of the leader's personality. The article substantiates that social rationality cannot be reduced to its instrumental dimension and function without taking into account the universal context. Awareness of these challenges, the study says, requires rethinking the role of a social leader, the basis of major leadership qualities that will adequately respond to social challenges. The proposed considerations are an attempt of research reflection towards the understanding of the prototype of the present-day leader involved in such research programs: the concept of post-industrial leadership (J. Rost), the ethic of responsibility (H. Jonas), as well as models of leadership qualities (J. Klagge). As a result, the paradigm of present-day leadership can be supplemented by universal criteria given by the type of philosophical leadership as its actual basis, particularly in the environmental sphere. The article also provides a brief analysis of the evolution of the theory of leadership, supplemented and generalised paradigm of leadership characteristics of J. Klagge, and proposes the definition of modern leadership as leadership of a philosophical (understanding) type. The approach has been proposed that focuses on an essential understanding of leadership, its invariant characteristics, ethical criteria, which partially eliminates the effect of a simplified perception of the personality of a leader as a social manager.

Key words: thinking, leader, leadership paradigm, philosophical leadership.

Philosophical discourse and the problem of leadership. The complex and unpredictable present-day reality, the rapid development of science and technology shift the focus of research attention in the direction of the conceptual justification of current, universally oriented practices as a prerequisite for the preservation of rooted civilizational foundations. Sustainable social development is impossible outside the defined system of anthropological coordinates and balanced ethical decisions. The narrowing of the scope of ethical values, the destruction of common rules, in particular, the value of peace and universal moral unity, in favour of the values of individual ethics and "spontaneous" pragmatics lead to a destructive state of "the war of all against all", including the uncontrolled expansion of humankind into the space and biosystems. On this background, it becomes more and more obvious that social rationality cannot be reduced only to its instrumental dimension, and it cannot function without taking into account the universal context. Awareness of these challenges requires also a rethinking of the role of the leader, the justification of such leading leadership qualities that will allow us to respond to today's challenges adequately.

The topic of leadership today is extremely valuable and multidimensional. It includes both theoretical and practical aspects, and it is actively replenished with new observations in the fields of psychology, management, sociology, pedagogy, and other branches of science.

© Baluta H., Abdula A., 2025

Not surprisingly, it causes great research interest, represented, in particular, in the works by R. Stogdill, F. Fiedler, J. Burns, J. Rost, P. Drucker, J. Klagge, D. Goleman, and others. Thus, leadership began to be intensively studied at the Ohio State University in the USA in the 1940s. In the most recognised, authoritative form, the theory of leadership is represented by the research by R. Stogdill, F. Fiedler, and others, who laid the foundation of "a possible model of effective leadership" as the correspondence of the results of leadership decisions to the system of group expectations. In particular, in his study, which has acquired the status of a kind of classic leadership theory, R. Stogdill distinguishes about thirty personal factors related to leadership, which are divided into five categories (capacity, achievements, responsibility, participation, status) [19, p. 64]. At the same time, he concludes: "The qualities, characteristics, and skills required in a leader are determined to a large extent by the demands of the situation in which he is to function as a leader", first of all, in the achievement of group goals, while leadership itself should be considered as "the interaction of variables which are in constant flux and change" [19, p. 63-64]. F. Fiedler in turn proposed a Contingency Model of leadership focused primarily on the efficiency with which the group performs the task [8, p. 2]. The effectiveness of the leader, according to this concept, will depend on the situation because the leadership style is the result of life experience, which makes it a fixed characteristic [16, p. 112]. At the same time, as the researchers themselves admit, this model and other similar theories are abstracted from other essential factors, such as personal growth or satisfaction of group members [8, p. 2]. In general, as J. Rost emphasises, during the 20th century, the majority of the leadership experts engaged in research in only one direction, mostly favouring the business environment, or, to a lesser extent, emphasizing educational or political aspects [17, p. 1].

Further research in this direction demonstrated that several important issues of the theory of leadership (the assessment of leaders' activities, including those that cannot be socially acceptable because of the results of leadership decisions, the problem of embodying the value principles of the leader's personality as a constructive social strategist, etc.) required the involvement of a wider discourse. However, the tendency to distinguish it emerged only at the end of the 20th century [17, p. 2-3]. Besides, as J. Rost notes that both the definitions of leadership and its models are contradictory. The emphasis on the peripheral aspects of leadership, as opposed to an understanding of its essential nature, creates unidisciplinary views, while the confusion of leadership with management raises conceptual problems [17, p. 93].

Traditional, narrowly oriented approaches to the issue of leadership as a powerful, authoritative personality as a manager gradually lost their positions as incomplete, not corresponding to present-day challenges. They were not able to provide "anthropological" samples of strategies aimed at training current leaders, in contrast to integrative, philosophical approaches that enable the shift of the research horizon with extra aspects towards an introspective and axiological analysis of leadership characteristics, in particular critical thinking, emotional intelligence, aesthetic taste, sensitivity to context, etc.

The current discourse on leadership has significantly expanded the spectrum of ideas about the essence of leadership and its value dimensions. According to D. Goleman, emotional intelligence is dominant in the structure of leadership characteristics because the leader's authority forms a system of shared values [9]. No less significant factor is aesthetic intelligence – aesthetic empathy, aesthetic taste, as P. Brown writes about it, analysing the "aesthetic" marketing strategies of successful leading companies [2]. In our opinion, the identification of certain dominant characteristics of leadership requires theoretical and methodological substantiation of its philosophical primary foundation. Such successful attempts to assess leadership as a philosophical phenomenon are the books and papers by A. Zaleznik, P. Koestenbaum, P. Case, R. French and P. Simpson, S. Spoelstra and others.

As J. Burns and J. Rost emphasise, the industrial tradition of leadership research as a management phenomenon has caused a crisis in leadership theory: researchers improperly narrow and simplify a complex set of interactions between a leader and followers. "Without a powerful philosophical tradition, without theoretical and empirical cumulation, without guiding concepts and without considerable practical experience, we lack the very foundations for knowledge of a phenomenon – leadership in the arts, the academy, science, politics, the professions, war – that touches and shapes our lives," J. Rost quotes J. Burns [17, p. 9].

As a rule, leadership is associated with success, which cannot be complete without a highly developed philosophical culture. The analysis of various elements of the "formula of success" carried out by S. Klepko points to a kind of "alphabet of success", a condensed list of "main steps to success" as a result of a philosophical understanding of reality: analysis of the situation, choice of alternatives, determination of the goal, belief in one's strength, the ability to carry through, the ability to retreat, a calculated risk, synergy, the ability to turn a problem into an opportunity, the correct allocation, personal initiative, etc. [23, p. 140-141]. The highlighted characteristics are the result of philosophical technologies of learning and education, which, unfortunately, remain underestimated. The question remains what worldview orientations and methodological contours the concept of philosophical leadership provide, which is especially significant in the social sphere and its subsystems.

The social text, its formation is a supra-biological system that ceases to function beyond the existence of nature, understanding the principles and rules of nooethics. The development of the nooethic program in its theoretical and methodological format cannot be effective without the intellectual and existential readiness of the subject to establish the limits of intervention in nature in favour of the will to "continue life", moral autonomy of a new type, justified by H. Jonas: "It was not the knowledge of a scientist or an expert, but knowledge of a kind readily available to all men of good will" [10, p. 5].

The noospheric crisis, the uncertainty of material perspectives as a result of "technological utopia" requires a focus on the systematic study of biosocial spheres in their connections and relations, as a person loses the integrity of the existential horizon. It is about a qualitatively new historical possibility of a potential planetary catastrophe, which requires awareness and understanding of the essence of leadership, the necessary revision of strategic decisions, and the fundamental role of philosophical leadership in future transformations.

Philosophical thinking overcomes the illusion of obviousness. As H. Jonas noted, interference with nature has caused an ecological crisis that threatens a human being himself because of naive belief in the picture of natural sustainability. Over time, the naive illusion was destroyed when the picture of reality became questionable because of the awareness of the vulnerability of nature and the fatality of anthropogenic pressure. "It brings to light, through the effects, that the nature of human action has *de facto* changed, and that an object of an entirely new order – no less than the whole biosphere of the planet – has been added to what we must be responsible for because of our power over it," wrote H. Jonas [10, p. 7].

The causal factor appears to be the acceleration of technological expansion in the structures of life, leaving no time for correction, which is becoming increasingly difficult. Therefore, "on a less pragmatic plane, there is the heritage of a past evolution for us to preserve," the philosopher emphasises, calling for vigilance in the matter of undertakings [10, p. 32]. As he puts it: "This raises to an ultimate pitch the old question of the power of the wise, or the force of ideas not allied to self-interest, in the body politic. What force shall represent the future in the present?" [10, p. 22].

As an influential factor being able to stop the trend of "anthropological defeat", the philosopher considers metaphysical philosophy as true, reliable knowledge, substantiates

the need for ethical heredity and proposes to be determined not for the sake of desire, but for the sake of duty towards humanity as such. "To stand guard over this onerous endowment of theirs is *our* cardinal duty toward the future of humanity as such (its existence presupposed), from which all specified duties toward the well-being of future humans arc then derivative," he writes [10, p. 42]. Thus, the figure of a leader in its universal quality, demonstrating universal "rules of the game", acquires a topical meaning while preserving "philosophical" constants: the ability to reflect, panoramic thinking, responsibility, a high level of education, spiritual concentration, and stoic resistance to stress. Such leaders are the most valuable to society, since by virtue of their position, the leader has the right to make decisions based on moral authority. Unfortunately, in modern educational, political, and environmental practices, the potential of philosophical culture remains simplified and underestimated in situations of risks and life threats, fierce competition, public representation, environmental challenges, and acute political conflicts that require rational considerations and successful decisions [4; 21]. It is obvious that the shortage of leaders' high-quality thinking in various fields is a real practical problem.

It becomes necessary to focus on the qualitative dimensions of leadership as essential universal constants that remain outside the paradigmatic framework of leadershipology, to attempt to generalise its multi-vector approach. In the situation of social and environmental challenges, the concept of a philosophical ("understanding") integral type requires special attention, which assumes the presence of a unique leadership potential: highly developed thinking including analytics, diagnostics, forecasting, consensual sufficiency, integrated functionality. The proposed considerations are an attempt at research reflection in the direction of understanding the prototype of a present-day leader involved in the following research programs: the post-industrial paradigm of leadership (J. Rost), the ethic of responsibility (H. Jonas), and J. Klagge's models of leadership descriptors. As a result, the paradigm of present-day leadership can be supplemented with the universal criteria set by the type of philosophical leadership as its actual basis, particularly in the environmental sphere.

This type of leader is personified not only by successful individuals but also by value-oriented analysts and practitioners, designers of creative solutions. In our opinion, this approach, focused on the unity of the essential understanding of leadership, its invariant characteristics, and ethical criteria, partially eliminates the stereotypical effect of the external perception of the leader's personality at the level of collective expectations, allows actualizing the essential characteristics of leadership as socially significant.

The Concept of Philosophical Leadership as a Prerequisite for Leadership Practices

As A. Yermolenko points out, the positioning of a person in the world is primary to knowledge, as it constitutes their lifeworld, their vital mode. Nature appears not as a humanised environment (Umwelt), but as a universal common world (Mitwelt) [20, p. 200]. At the same time, an important task of ecological ethics, its defining strategy is as follows: firstly, to overcome anthropocentrism, secondly, understand the phenomenological-hermeneutic principles of understanding nature. "Philosophical interest oriented towards the relationship to nature or to the ecosystem, the basis of which would be not only their explanation but also understanding or at least partial understanding," notes A. Yermolenko [20, p. 194]. The phenomenological-hermeneutic guideline of reading the world as a book, and nature as a common world or common existence, is a leitmotif of the philosophy of nature. "The interpretation of the world as a certain meaningful and semantic unity makes it possible to treat it not only as an object of explanation, mastery and instrumental domination but also as a subject of understanding with which one can find a common language by applying to it hermeneutic methods of cognition," writes A. Yermolenko [20, p. 195].

In our opinion, the potential of successful solutions and successful hermeneutic practices cannot be realised outside of diagnostic thinking as an undervalued cognitive, primarily philosophical practice, endowed with the function of sign recognition and the function of forecasting, which complements the unique qualities of analytical thinking. Cognitive models of natural phenomena may not correspond to reality without taking into account signs (symptoms) as procedural indicators of the noumenal sphere. (It is the feature of diagnostic thinking that can explain the philosophical basis of the traditional art of medicine, the inclusion of famous philosophers in the horizon of medical practice). Thus, orientation to systemic and critical-diagnostic forms of cognition and thinking are among other important tasks related to the concept of philosophical leadership, especially in the field of nooethics.

Based on this, the paradigm of "understanding" as an integral philosophical methodology for understanding the integrity of the connection between a person and the world acquires a direct practical meaning in the field of philosophical leadership with its universal criteria: the quality of thinking and the ethics of responsibility. It is clear that philosophical leadership and its criteria are necessary for overcoming not only the ecological crisis but also the crisis of civilization – social institutions and systems. As A. Yermolenko points out, the ecological crisis is not just an environmental crisis, but it causes a crisis of a personality and society in general, their value orientations and moral norms [20, p. 15].

At first glance, leadership is a completely understandable phenomenon that implies dominance, extraordinary anthropological potential as a system of advantages. S. Spoelstra draws attention to the etymology of the concept, which developed from Old English and other languages, e.g. from Greek (*hēgemonia*), Latin (*ducere*), German (*leiten*), Dutch (*leiden*), and he notes its complexity and multiplicity of its meanings: to lead, to encourage, to force to go, to suffer, etc. The dominant etymological meaning is to lead – "to guide", "to go", and "to travel". Therefore, the leader acts as a guide, and that also involves followers. In the 19th century, leadership was associated with office, administration, but such use of the term is inaccurate regarding its etymological roots. You can think about management (Italian: *maneggiare* means to manage, train horses) as a certain analogue of the concept. A brief review of the etymology of leadership and management reminds us that their meanings are not set in stone and that their relationship can be viewed in many ways. Both the leader and the manager have a tinge of direction, i.e. they "cause others to go" or "guide towards a different place" [18, p. 15-16].

A critical assessment of the phenomenon also represents its ambiguity. The phenomenon of leadership has been described in anthropological, psychological, cross-cultural, and historical studies close to the formation of an interdisciplinary discourse – leadershipology on the basis of "leadership psychology" mainly in the field of management, which is dominant among other approaches. Within the framework of psychological assessments, leadership is analysed as a set of personal and behavioural aspects, the result of the multifactorial influence, i.e. individual aspects that, due to their specificity, cannot fully cover the existential-reflective, valuable, personal dimensions of leadership potential.

The research in this field is mostly descriptive, local, and beyond the universal meaning, which can be explained by the lack of a theoretical and methodological basis of the leadership discourse, which claims to be separate. The interdisciplinary peculiarity of leadership studies creates different interpretations of the concept itself, various aspects of the research perspective – "organizational leadership", "political leadership", "gender", "formal" and "informal", "charismatic", and others. The research horizon, the categorical apparatus of the problem is constantly enriched due to the synergy of the research process and socio-cultural dynamics. Let us note that the paradigmatic typology of leadership research is ambiguous and multivariate, which takes into account various criteria.

Constructive assessment of leadership qualities is also quite difficult because the external features of a candidate for a leader, for example: status, charisma, ingratiation, and self-confidence, sometimes do not coincide with the actual qualities of a formed leader: experience, intelligence, thinking style, moral maturity, criticality. The effect of such inconsistency as a metacognitive distortion that creates the illusion of competence was described by D. Dunning and J. Kruger [13]. No matter how attractive or magical the image of a leader constructed by collective intentions is, the leader's mental projection retains an imprint reflected in the social field: in energies and social outcomes.

The explicit theory of leadership discourse was formed in the 20s of the 20th century, initiated by the theories of "leadership qualities" within the framework of the human-centred paradigm, focused on the direct analysis of the leader's personality. In general, within the framework of the explicit theory of leadership, one distinguishes the following traditional approaches: theories of "leadership qualities", "educational leadership", "leadership styles", "situational", "probabilistic", and others [22].

The theory of leadership qualities turned out to be widespread and stable, but ambiguous in its results, since a set of specific leadership manifestations was never defined, which gave reason to doubt such a possibility. As S. Klepko notes, researchers have singled out basic leadership qualities that can be observed with some degree of probability: extraversion, benevolence, awareness, openness, etc. [22, p. 50]. In recent years, there have been some attempts to revive the theory, for example, within the paradigm of a charismatic leader as a paradigmatic example of a special style of thinking [18]. As it is known, the concept of a charismatic leader was introduced by M. Weber.

Situational models, in their turn, are focused on determining the characteristics of leadership in situational variables. A leader, from this point of view, is a function of a certain situation, leadership qualities are relative and situationally determined. Modern situational concepts proclaim the existence of a leadership crisis [22, p. 53]. In the system theory described by the researcher, the leader reproduces the function of the group; two types of leaders are also distinguished: instrumental, result-oriented, and emotional, focused on cooperation, group integration [22, p. 54]. The important concept of classical leadership theory was "a leadership style", substantiated by K. Levin [14].

It should be noted that the main drawback of these approaches was a narrowed, local perspective of observation, the reduction of the sphere of leadership pragmatics as the horizon of the goal, expectations and consequences of leadership decisions, the putting aside biological and social systems as direct spheres of anthropogenic influence. A significant disadvantage of the understanding of leadership is its interpretation exclusively in the economic plane through the prism of profit maximization, benefit and rationality, which is based on "irrefutable facts" and quantitative calculations [5]. Over time, the human-centred paradigm of leadership, i.e. centred on the personality of the leader as the bearer of leadership traits, was replaced by models of "transformational leadership" with an emphasis on socio-pragmatic, systemic, intersubjective dimensions of the phenomenon. It should also be noted that this paradigm rejects the criteria of power and influence as the main criteria of leadership.

An important principle of this type of leadership, first substantiated by J. Burns, was the understanding of leadership as a process focused on the realization of collective expectations. According to him, transformational leadership as the cultivation of stable productive collective relationships, situations of success, is opposed to transactional leadership, which is based on operations of the formal exchange, directive influence between the leader and subordinates: "The transforming leader recognises and exploits an existing need or demand of a potential follower.

But, beyond that, the transforming leader looks for potential motives in followers, seeks to satisfy higher needs, and engages the full person of the follower. The result of transforming leadership is a relationship of mutual stimulation and elevation that converts followers into leaders and may convert leaders into moral agent" [3].

J. Burns's ideas are reinterpreted by J. Rost, who points to the insufficiency of a holistic understanding of the phenomenon under study. J. Rost distinguishes industrial and post-industrial leadership paradigms. As the author notes, in the industrial paradigm, leadership is rational, management-oriented, "masculine", technocratic, quantitative, determined, taking into account costs and benefits, personalistic, hierarchical, short-term, pragmatic, and materialistic [17]. According to J. Rost, the ethical values of the industrial paradigm are reduced to therapeutic, expressive individualism, that is, they are limited individualistic principles of industrial culture [17, p. 94]. Leadership of the current post-industrial type is characterised by J. Rost as "an *influence relationship among leaders and followers who intend real changes that reflect their mutual purposes*" [17, p. 102].

J. Burns's transformational theory and J. Rost's theory of post-industrial leadership are considered fundamental to modern human-oriented leadership and its variants: transformational leadership, agile leadership and servant leadership (in the context of the development and practical application of these approaches, the "Father of the Modern Management" P. Drucker [7]. These concepts were supplemented by attempts to substantiate the concept of "authentic leadership", to offer an updated image of a charismatic leader, and other trends focused on responsibility, ethics, and moral values [18, p. 77]. The attention is drawn to the implementation of leadership models in the educational environment with an emphasis on the critical function of the mind, which, in turn, concerns values [1; 6].

Therefore, it is noteworthy that modern approaches analyse leadership as an intersubjective meaning, as opposed to a personal construct. They are mostly value-orientated, which allows us to think about the possibility of forming an implicit philosophical basis of the paradigm of present-day leadership. At the same time, one need to take into account the unity of leadership qualities, situational and behavioural aspects, and that corresponds to the constructive discourse, which is still quite complicated. Such unity of these three aspects of leadership can be seen in J. Klagge's research.

According to J. Klagge, the leader's personality includes 10 metaphors that characterise the spheres and aspects of leadership activity: "time" – the leader is a predecessor (the idea of primacy in time); "place" – a pioneer (the idea of primacy in space); "route" – (the idea of the right way); "skills" – an expert (the idea of the highest qualification); "knowledge"– authority (the idea of possessing knowledge), "ability" – a master (the idea of the highest abilities); "power"– a supervisor (the idea of the greatest influence); "experience" – senior (the idea of the value of experience); "learning" – a scholar (the idea of the greatest competence); "technology" – an inventor (the idea of a better technology); "paradigm" is an innovator (the idea of an innovative plan). According to the researcher, it is precisely such leaders, who are most in demand in the realities of modern life [11, p. 39]. In our opinion, the suggested approach, despite the unconditional value and specificity of the theoretical construct, is incomplete. Firstly, it excludes a qualitative characteristic of leadership – philosophical thinking (systemic, divergent, diagnostic, etc.) as a necessary prerequisite for leadership strategies; secondly, it does not take into account the situation of ethical choice, which imposes responsibility on the personality of the leader and his followers; thirdly, excludes the understanding of leadership as a transformation of reality based on mutual goals, considers the leader as a subject isolated from the social field.

We believe that "J. Klagge's matrix" can be supplemented with the metaphor of a leader-philosopher. The sphere of activity of such a leader is the "system" – a universe that encompasses other spheres as subsystems. This type of philosopher presupposes the idea of the highest level of systemic, divergent thinking and the "ethics of transformations": responsibility and the common good.

In contrast to psychological approaches and management theory, philosophical leadership discourse is tangential to anthropology, social philosophy, and philosophy of history, ethics, and politics. An important step in leadership theory is the philosophical problem of the value basis of leadership competence, since "most leadership books stop when they get to a philosophical rearrangement" [18, p. 7]. As S. Spoelstra observes, trying to approach the topic from the perspective of new views on leadership by reconfiguring relations between concepts through work on these concepts, current discussions about leadership have a strong normative component because "the question of how to lead?" is ethical. It is one of the main ways, in which leadership is usually distinguished from management: a good manager is good at his job, while a leader is good as a person. It is ethical values that distinguish leaders from managers [18]. In addition, P. Koestenbaum studies the moral dimension of leadership, emphasising its the importance: "Developing the leadership mind means transforming it. By expanding its creativity and deepening its character it can go through a metamorphosis to authenticity. Authenticity means a new integrity, a new level of power and influence, a new height of vision, and more ethical courage" [12, p. xiii].

As an argument in favour of the idea of the expediency of considering ethical issues in the theory of leadership, there are considerations on the pages of Aristotle's "Politics" about what form of government is the best and what the ruler should be. In other words, that is the question of "whether it is more advantageous to be ruled by the best man or by the best laws" [18, p. 3]. As J. Rost notes, at first glance, leadership does not have a moral basis, the issue of ethical criteria in leadership theory is ambiguous, in many situations, there is no consensus on what the highest ethical basis is. However, the very practice of leadership as a positive transformation involves the moral improvement of the leader and his followers. J. Rost appeals to J. Burns, who writes, "Leaders and followers raise one another to higher levels of motivation and morality" [17, p. 125]. "Transforming leadership is elevating. It is moral but not moralistic. Leaders engage with followers, but from higher levels of morality; in the enmeshing of goals and values both leaders and followers are raised to more principled levels of judgment" [17, p. 125]. Real changes as a result of transformational leadership should be those that raise leaders and followers to higher levels of morality [17, p. 125].

J. Rost analyses leading ethical concepts (utilitarianism, ethics of rules, social contract theory, relativistic ethics) as irrelevant to the nature of leadership, but relevant to leadership practice. An ethical system that integrates individual and mutual good is considered the most optimal [17]. Different areas of leadership involve transformations and shared intentions. According to J. Rost, leadership is a philosophy of transformation of reality on the basis of mutual purposes. Positive transformations are impossible without people who share the intention of real change. "When real, substantive changes are intended, transformation is possible and even likely. When pseudochanges are intended, transformation is quite unlikely," writes J. Rost [17, p. 124]. Therefore, transformation occurs in groups and societies when people develop common goals.

"The changes that leaders and followers intend must reflect their mutual purposes. Mutual purposes are common purposes, not only because they are forged from the influence relationship, which is inherently noncoercive, not only because they develop over time from the multidirectional nature of the relationship, but because the followers and leaders together do leadership," writes

the scholar [17, p. 122]. In other words, leadership in its essence cannot be considered outside the boundaries of modern social, especially communicative, ethics, which implies a high degree of philosophical reflection of both the leaders themselves and their followers.

In our opinion, leadership ethics is a significant aspect in the justification and formation of philosophical leadership, which is also written by P. Case, R. French, and P. Simpson. Researchers note that ethics is essential to understanding the essence of leadership; they analyse the ancient tradition of virtue as relevant for leaders of our time, and they make arguments for leadership as an effective lifestyle practice. The scholars emphasise the inadequacy of instrumental, scientific thinking in understanding the essence of leadership qualities, suggesting that a leadership philosophy based on virtue ethics has much to offer. A challenge related to this perspective will be the integration of "leadership philosophy as a way of life" into the business and management curriculum [5].

Indeed, the understanding of the leader's personality through the prism of virtue inherent in antiquity is a stable invariant that stands the test of time. Virtue ethics actualises "perfection" in the context of the classical interpretation of the good, as thought by the Greeks, in particular, Socrates, as well as Plato, who directed (albeit in a slightly different way) their efforts to the search for intellectual and moral perfection. "Such an engagement with the Good involved the more mystical, contemplative knowledge, understanding and wisdom arising from, and being embodied in, lived experience (intellectus) rather than purely cognitive understanding" [5, p. 249]. It is about reason, as opposed to instrumental rationality. Equally valuable is Aristotle's *phronesis* as a way of reasoning for a leader that will enable one to respond to unpredictable, difficult circumstances. "The primary function of *phronesis* is to discern "what matters" in a given situation, something which can only be accomplished through the collective deliberation of those whose shared concern is the welfare of the polity" [5, p. 250].

Stoical ethics declares as the truth that the way to happiness lies in not wishing things to be other than they are, and it has a practical and gentle approach to the art of living offering much to those individuals, who occupy current positions of leaders [5, p. 251]. Stoical ethics provides advice on "how to develop mental attitudes, such as fortitude and equanimity, which enable individuals to discriminate more clearly between what they can and cannot influence in the world" [5, p. 251]. We share the opinion that the classical understanding of leadership, rooted in the ancient tradition, is extremely useful for the practical philosophy of leadership as a way of life, the consequences of which in the formation of a leader would be more far-reaching than any form of cognitive modelling [5, p. 252]. The study of Stoical philosophy reveals that the natural philosophical and epistemological aspects cannot be separated from ethics as a reasonable practice of awareness and preservation of the harmony of the cosmos.

The outlined considerations are a conceptual generalization of a long discussion about the essence of leadership as a social phenomenon, which includes convincing arguments in favour of the system-philosophical basis of leadership as such.

If J. Rost characterises post-industrial leadership as such a relationship involving leaders and followers who pursue their mutual purposes [17, p. 102], we should note that the type of philosophical leadership deepens J. Rost's definition with the following characteristics: *the leader is a person of the highest degree of systemic and divergent thinking, oriented to the nooethics of joint responsibility.*

In our opinion, within the outlined approach, the problem of philosophical leadership as a universal basis that integrates the qualities of the leader's thinking and leadership responsibility for the biosocial consequences of leadership decisions is revealed to the greatest extent. Among the definitions of the leader, there are also quite close approaches corresponding to the outlined

prototype. According to A. Meneghetti, the attribute of a leader is integral functionality – the ability to synthesise the context of relations as an "operational centre of a set of relations and functions". A. Meneghetti's metaphor represents the leader as a functional hierarch, whose essential characteristic is the ability to bring a set of needs, abilities and means to the unity of functions [15].

Therefore, the sphere of application of leadership qualities requires an understanding of the principles of organizing the system as a whole and a hermeneutic assessment of the manifestations of the system, a comprehensive justification of constructive creative decisions, and awareness of the ethics of responsibility as a key principle of leadership.

Conclusions. In the social sciences, in particular, the philosophy of education and leadershipology, the clarification and interpretation of the essence of leadership as a complex interdisciplinary phenomenon remains relevant. As the researchers note, for a long time, the literature in the field of leadership was contradictory, disorganised, and disintegrated. The fact that there is no single school of leadership was also noted. The dominance of the psychological interpretation of leadership and its reduction to the sphere of management beyond its deep manifestations led to an established, stereotypical understanding of the essence of this philosophical phenomenon.

The problem of leadership is relevant in various social contexts, but the most in-demand one, in our opinion, is "philosophical leadership" as a prototype of a systemic style of thinking and ethical practices. The global crisis prompts a rethinking of anthropological values in the context of leadership philosophy. In contrast to the psychology of leadership and management, which for a long time studied leadership as ethically neutral, the philosophy of leadership integrates the personal characteristics of the leader, value guidelines, horizon of thinking, and ethical strategies.

Thus, there is a need to substantiate the ethical basis of leadership activity, to understand the essence of a leader as a philosophical ("understanding") type of personality, who possesses several relevant leadership competencies, such as an understanding of the deep cause-and-effect relationships of biosocial transformations, experience of observations and successful hermeneutic practices, integrated thinking, which combines systemic, divergent, diagnostic, critical, and other types of thinking.

Being traditional for the 20th century, the interpretation of the leader is based on the assessment of the leader as a successful manager, an effective executor of tasks, in contrast to a strategist focused on higher goals, in particular nooethics. The post-industrial concept of a leader reflects a higher quality of personal maturity. Accordingly, the formation of leadership skills should go beyond purely utilitarian goals that provide an impulse to success and ensure the achievement of a higher quality of leadership functionality due to high-quality thinking and personal virtues inherent in a philosopher.

Modern transformational leadership is justified as a process focused on the realization of collective expectations, in contrast to transactional leadership as management and exchange. The difference between leadership and management can be explained in such a way. A notable principle of this type of leadership was its understanding as a process of realizing collective productive relations and mutual cultivation of a situation of success. Thus, transformational leadership and ethics can be understood as transforming reality based on mutual goals for the common good.

The typology of leadership is ambiguous because the unsolved problem is to isolate the essence of leadership, provided that leadership qualities, situational, and behavioural aspects are preserved. In this sense, the "leadership types" substantiated by J. Klagge are quite indicative as they can be supplemented with the metaphor of a leader-philosopher, and this type is especially

relevant in the conditions of the noospheric crisis. The type of philosophical leadership deepens J. Rost's definition with the following characteristics: the leader is a person possessing the highest degree of systemic and divergent thinking oriented to the nooethics of joint responsibility. The sphere of activity of such a leader is the "system" – a universe that encompasses other spheres as subsystems. This type of philosopher presupposes the idea of the unity of integrated thinking, the ethics of responsibility and the common good.

References

1. Abdula A. I. Educational guidelines in the process of implementation of rational principles and the value preconditions of the open society. Philosophy of education. 2020. Vol. 26, № 1. P. 84–98. DOI: 10.31874/2309-1606-2020-26-1-5
2. Brown P. Aesthetic Intelligence: How to Boost It and Use It in Business and Beyond. Harper Business, 2019.
3. Burns J. Leadership. New York : Harper & Row, 1978.
4. Baluta H., Abdula A., Olifer O. The competence of risk assessment in the structure of educational content. *Challenges and opportunities of the modern risk society: socio-cultural, economic and legal aspects*: monograph / eds N. Varha, B. Hvozdetska. Praha : Oktan print, 2021. P.132–143. DOI: 10.46489/CAOTM-21042601
5. Case P., French R., Simpson P. Philosophy of leadership. *SAGE Handbook of Leadership* / eds. A. Bryman, D. Collinson, K. Grint, B. Jackson and M. Uhl-Bien. London : Sage, 2011. P. 242–255.
6. Chitpin S. Leading school improvement: using Popper's theory of learning. *Open Review of Educational Research*. 2016. Vol. 3:1. P. 190–203. DOI: 10.1080/23265507.2016.1217742
7. Drucker P. Classic Drucker: Wisdom from Peter Drucker from the Pages of Harvard Business Review, Harvard Business Press, 2006.
8. Fiedler, F. E., Garcia, J. E. New Approaches to Effective Leadership, Cognitive Resources and Organizational Performance. New York : John Wiley and Sons, 1987.
9. Goleman D. Emotional Intelligence. New York : Bantam Books, 2006.
10. Jonas H. The Imperative Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago & London : The University of Chicago Press, 1984.
11. Klagge J. Defining, discovering and developing personal leadership in organizations. *Leadership & Organization Development Journal.* 1996. Vol. 17/5. P. 38–45.
12. Koestenbaum P. The Heart of Business: Ethics, Power, and Philosophy. New York : Saybrook Publishing Company, 1987.
13. Kruger J., Dunning D. Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. Volume 77(6). P. 1121-1134. DOI: 10.1037/0022-3514.77.6.1121
14. Lewin K., Gold M. The complete social scientist: A Kurt Lewin reader. Washington, DC: American Psychological Association, 1999. DOI: 10.1037/10319-000
15. Meneghetti A. The Psychology of the Leader. Ontopsicologia Editrice, 2011.
16. Reams L. Fred Fiedler's contingency model revisited: 30 years later. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*. 2023. Vol. 29 (1). P. 111–124. DOI: 10.31874/2309-1606-2023-29-1-6
17. Rost J. Leadership for the twenty-first century. Westport : Praeger, 1993.
18. Spoelstra S. Leadership and Organization. A Philosophical Introduction. London & New York : Routledge, 2018.
19. Stogdill R. Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature. *The Journal of Psychology*. 1948. Vol. 25:1. P. 35–71. DOI: 10.1080/00223980.1948.9917362
20. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини-шанування природи : монографія. Київ : Лібра, 2010.

21. Балута Г.А. До проблеми формування теоретико-методологічної платформи інвайронментальної освіти. *Актуальні проблеми духовності.* 2022. Вип. 23. С. 287–299. DOI: 10.31812/apm.7633
22. Клепко С., Литвинюк Л. Формування лідерської компетентності в школі. Полтава : ПОІППО, 2012.
23. Клепко С. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОІППО, 2006.

ПРОГРАМА ФІЛОСОФСЬКОГО ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ НООСФЕРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА СУЧАСНИХ ЛІДЕРСЬКИХ ПРАКТИК

Галина Балута, Андрій Абдула
Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії,
проспект Університетський, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна

У статті обґрунтовано актуальність соціального завдання формування особистості лідера-філософа, усвідомлення його значущої соціальної ролі в контексті складних реалій сьогодення, стрімкого розвитку науки і техніки. Фокус дослідницької уваги зміщено у сферу універсально-орієнтованих лідерських практик як передумови збереження цивілізаційних засад. Стійкий соціальний розвиток є неможливим за межами окресленої системи антропологічних координат, зважених етичних рішень як результату високоорганізованого мислення особистості лідера. Обґрунтовано, що соціальна раціональність не може бути зведена до її інструментального виміру і функціонувати без урахування універсального контексту. Усвідомлення цих викликів, – йдеться у дослідженні, – вимагає переосмислення ролі соціального лідера, обґрунтування провідних лідерських якостей, які дозволять гідно реагувати на соціальні виклики. Пропоновані міркування є спробою дослідницької рефлексії у напрямку осмислення прототипу сучасного лідера, задіяного у таких дослідницьких програмах: концепції постіндустріального лідерства (J. Rost), етики відповідальності (H. Jonas), а також моделі лідерських якостей (J. Klagge). У результаті парадигма сучасного лідерства може бути доповнена універсальними критеріями, заданими типом філософського лідерства як його актуальної основи, зокрема у інвайронментальній сфері. Також у статті здійснено короткий аналіз еволюції теорії лідерства, доповнено та узагальнено парадигму лідерських характеристик, запропоновано означення сучасного лідерства як лідерства філософського (розуміючого) типу. Запропонований підхід, орієнтований на сутнісне розуміння лідерства, його інваріантних характеристик, етичних критеріїв, що частково елімінує ефект спрощеного сприйняття особистості лідера як соціального менеджера.

Ключові слова: мислення, лідер, парадигма лідерства, філософське лідерство.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 30–36
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 30–36

УДК 111.32-047.272
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.3

ВИЗНАННЯ ЯК АТРИБУТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Юрій Борейко
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра політології та публічного управління
вул. Шопена, 24, 43025, м. Луцьк, Україна

Тетяна Федотова
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедри загальної та клінічної психології
вул. Банкова, 9, 43021, м. Луцьк, Україна

Стаття присвячена обґрунтуванню визнання як атрибутивної характеристики соціального буття людини, що нерідко виступає елементом наукового дискурсу, пов'язаного з соціальними відносинами та практиками. Особливості концепту визнання з'ясовуються через призму понять справедливості та гідності людини, а також розуміння визнання як одного з екзистенціалів буття людини в соціумі. Визнання пов'язане з проблемою ідентичності, що передбачає прийняття та збереження відмінностей у суспільстві. Прагнення до соціального визнання демонструє синтез індивідуальної свободи та можливості вибору з незалежними від суб'єкта соціальними структурами, які обумовлюють суспільний розвиток, а також соціальний статус людини, тобто пов'язані з феноменом визнання. Оскільки сприйняття значущості людини є необхідною умовою самоздійснення суб'єктивності, визнання можна розглядати як самореалізацію особистості. Визнання є екзистенційною людською потребою, яка полягає в усвідомленні смислу буття людини в соціумі. Пошук шляхів подолання несправедливості, зневаги та приниження людської гідності зумовлює розуміння концепту визнання у контексті соціальної справедливості. Неналежне визнання або відмова у визнанні, що суперечать взаємному очікуванню визнання людей як значущих особистостей, є перешкодою для самореалізації людини і зумовлює психічну деформацію. Фундаментальне значення справедливості для людського буття свідчить про більш об'ємний зміст цього концепту стосовно поняття визнання. Своєю чергою, визнання є засадничим принципом справедливості, який належить до іншого виміру людського буття. Відношення взаємозв'язку і взаємодоповнення означених феноменів є підставою для твердження не лише щодо визнання, а й стосовно справедливості як атрибутивної умови й потреби соціального буття людини.

Ключові слова: визнання, справедливість, людина, соціальне буття, гідність, ідентичність, свобода.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з визнанням, різною мірою порушували стародавні мислителі, свідченням чого є праці ранніх християнських авторів. Актуальність цієї проблематики у філософії ранньомодерного періоду зумовила необхідність осягнення причин та сутності прагнення людини до визнання. Проблема визнання залишається однією з головних тем у філософських пошуках сьогодення, зокрема упродовж останніх трьох десятиріч. Осмислення феномена визнання значною мірою спрямоване на відстеження походження концепції визнання, тому неминуче пов'язане з поглядами Й. Фіхте та Г. Гегеля. Завдяки рецепції окремих гегелівських ідей визнання нерідко трактується з позицій соціальної боротьби. Водночас потребують ґрунтовного аналізу інші виміри визнання

© Борейко Ю., Федотова Т., 2025

людей і структур у соціальному полі, зокрема, через призму справедливості, а також розуміння визнання як екзистенційної умови соціального буття людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Для пояснення центрального місця проблеми визнання в ранньомодерній філософії важливе значення має концепція Т. Гоббса про природний стан людей, сутність якого зводиться до можливості людини перешкоджати іншим людям досягати поставлених цілей. Здатність окремої особи досягати мети зумовлює приховану ворожнечу між усіма представниками суспільства [1].

У дослідженнях вчених розглядаються концепції визнання німецької класичної філософії, якій належить найбільший внесок у розробку цієї проблематики. Автори пропонують порівняльний аналіз розуміння поняття визнання Ф. Шиллером, Ф. Шелінгом і Й. Фіхте, звертаючи особливу увагу на роль свободи у визнанні [2]. У публікаціях поряд з артикуляцією актуальності спадщини німецької класичної філософії наголошується на генеалогії поняття «визнання» [3].

Підходи до розуміння феномену визнання, які нечасто потрапляють у поле зору дослідників, деякі автори аналізують, відкинувши поширене твердження про ранній модерн як період поступового розвитку теорії визнання. Вчені оцінюють значення різних концепцій визнання для сучасних дискусій у сфері моралі та політики і пропонують власний погляд на низку питань, які цікавили філософів раннього модерну [4].

Німецький філософ А. Гонет обґрунтовує органічний зв'язок визнання і справедливості, розглядаючи взаємні очікування – право, любов, солідарність, в координатах яких відбувається перехід від правового до морального визнання, а також конституюється моральне підґрунтя справедливості і людської гідності [5].

Розуміння «політики рівного визнання» Ч. Тейлора, за словами автора, можливе за допомогою двох способів, що ґрунтуються на різному розумінні ідентичності. Так, на політиці рівної гідності або політиці інверсалізму ґрунтується перший спосіб, що спирається на на рівні права і рівне громадянство, натомість другий спосіб, прихильником якого є сам Ч. Тейлор, полягає в політиці відмінності, яка поєднує ідентичність з відмінністю і визнає унікальність кожної людини та групи [6].

Шляхом реконструкції основних ідей Й. Фіхте, Г. Гегеля, Ч. Тейлора, Н. Фрейзер, А. Гонета дослідники обґрунтовують універсальну важливість визнання, акцентуючи увагу на ідеї, згідно якої підґрунтям філософського дискурсу має стати антропологічний підхід, для якого вагоме значення мають моральні відносини. Синтетична концепція визнання є підставою для спільних у різних культурах глибоких роздумів про умови людського співіснування, незважаючи на численні відмінності [7].

У контексті вивчення антропологічних аспектів у поглядах представників німецької класичної філософії вчені зосереджують увагу на ідеї визнання як життєво необхідної людської потреби, а також на прагненні брати участь у боротьбі за визнання. З позицій еволюційної антропології стверджується, що завдяки процесу розвитку боротьба за визнання стала фундаментальною людською характеристикою [8].

Схожу ідею щодо визнання обґрунтував французький соціолог П. Бурдьє у концепції символічного капіталу, що включає ресурс, який досягається лише в суспільстві – статус, авторитет, репутацію, престиж, популярність, і виступає джерелом конкуренції та протиборства як умовою суспільного розвитку [9]. Реконструкція філософських рефлексій у науковій спадщині П. Бурдьє дає змогу стверджувати, що на основі соціологічного аналізу проблеми визнання вчений обґрунтував ідею про виконання суб'єктами соціальних ролей у їхньому прагненні до визнання як функцію захисту від усвідомлення скінченності свого існування [10].

Як бачимо, вчені висловлюють різні підходи щодо концепту визнання, виходячи з методологічних позицій, на яких ґрунтуються їхні наукові дослідження. На наш погляд, потребує подальшого осмислення соціальна природа визнання як екзистенційної мети, яка надає смислу людському життю. На основі зазначеного **мета** статті полягає в обґрунтуванні визнання як атрибутивної характеристики соціального буття людини.

Виклад основного матеріалу. У ставленні до людини як до мети, а не засобу І. Кант вбачав ядро категоричного імперативу, вважаючи повагу найвищим принципом моралі. Мислитель запропонував розуміння людини як моральної і раціональної особистості, що ґрунтується на автономії, тобто дотриманні законів, норм та цінностей, встановлених розумом та сумлінням людини, які надають їй відчуття свободи та власної гідності. Саме гідність стає на заваді інструментального ставлення до людини і забезпечує можливість морального розуміння справедливості й визнання [11].

У цьому контексті вагоме значення має ідея Ю. Габермаса, згідно якої в дискурсивній етиці, йдетится не про категоричний імператив І. Канта як принцип морального виправдання норм та цінностей, а про моральну аргументацію як метод, заснований на неупередженому та рівноправному ухваленні всіма справедливих рішень. Тобто, за оцінкою Ю. Габермасом, мораль слід сприймати як ефективний захист людини від несправедливості та зневаги у ставленні до неї. У зв'язку з цим мораль має визнавати недоторканність кожного індивіда, що ґрунтується на повазі його гідності, а також належність індивіда до певної спільноти, тобто узгодження прав індивіда із громадським благом [12].

Вчені розвивають підходи до визнання як засадничого принципу справедливості, тоді як несправедливість визначається синонімом фізичного знищення людини і держави. Заслуговує на увагу твердження про те, що розуміння визнання, репрезентоване сучасною філософією як умова людського буття, ґрунтується на справедливості, солідарності, гідності, турботі. У намаганні зрозуміти динаміку несправедливості і зневаги А. Гонет виокремив основні форми визнання, які детермінують відчуття людиною індивідуального та суспільного просторів з позицій справедливості або несправедливості, тобто поваги чи зневаги до гідності людини [5, с. 375–386].

На думку А. Гонета, чітким маркером індивідуального рівня є любов, тоді як соціальний рівень характеризують право і солідарність. Основою любові на першому, здебільшого міжособистісному рівні визнання, де формується довіра до себе і світу, є гармонійні взаємини відданості та самостійності, що спираються на визнання автономії інших людей. Довіра є підґрунтям формування властивої наступному рівню визнання автономної ідентичності. Взаємне визнання на другому рівні характеризується в контексті теорії Дж. Міда про значущість генералізованого іншого, що постійно нагадує суб'єкту про межі свободи й обов'язки і визнає за ним право на повагу та самоповагу. А. Гонет акцентував увагу на можливості визнання суб'єктом себе як морального й гідного поваги лише в контексті взаємного правового визнання.

Для солідарності як взаємного соціального визнання важливе значення має її глибинний зв'язок із суспільними цінностями. За оцінкою А. Гонета, у сфері соціального визнання набувають істоного змісту індивідуальні особливості суб'єктів. З цієї причини важливе для формування Я-ідентичності самовизнання виникає завдяки соціальній, громадській солідарності. А. Гонет звертає увагу на способи досягнення визнання як алгоритми справедливої поведінки, що сприяють подоланню самотності та використанню позитивного потенціалу права і солідарності як своєрідними способами поєднання незалежності і вкоріненості.

Предметом уваги вчених є з'ясування певних типів несправедливості, гноблення, невігластва, які можна вважати спотвореними видами визнання. Критичне обговорення теорій визнання і соціальної епістемології супроводжується аналізом прикладів сучасної соціальної боротьби. Спонукають до роздумів питання щодо типів епістемічної несправедливості як зловживання визнанням; підходу до форм соціального гноблення як до визнання несправедливості і/або епістемічної несправедливості; недоліків концепцій визнання та епістемічної несправедливості в умовах зростання кількості досліджень з цієї проблематики [13].

На основі осмислення підходу А. Гонета щодо розуміння проблеми визнання дослідники роблять висновок, що йдеться не стільки про спробу вченого розробити теорію визнання в контексті теорії дій та епістемології, скільки про намагання А. Гонета реабілітувати основні положення соціальної філософії Франкфуртської школи для пошуку шляхів усунення багатьох проявів соціальної несправедливості. Досягнення цієї мети має відбуватися на засадах внутрішнього потенціалу феномена визнання, що полягає в узгодженні його інституційних структур з визнанням їх справедливими, тобто легітимними, з боку громадян [14, с. 27].

Артикулюючи на змісті відношення визнання та ідентичності, Ч. Тейлор зазначає, що формування ідентичності певною мірою залежить від її визнання, відсутності визнання або неправильного визнання. На основі ідеї Г. Гегеля про інтерсубєктивний характер становлення індивіда Ч. Тейлор доводить, що саме через діалог з іншими людина може визначити свою ідентичність. Тобто, вагоме значення визнання полягає у ставленні до людини інших як необхідної умови розуміння людиною себе. Концепт визнання Ч. Тейлор доповнив важливим з точки зору справедливого визнання «свободи самовизначення» поняттям чесності щодо себе й інших. Дослідник також акцентував увагу на зв'язку визнання з іманентною індивіду ідентичністю.

Дискурс визнання й ідентичності, на думку Ч. Тейлора, набув важливого значення завдяки двом факторам. Першим є розпад соціальної ієрархії, яка була підґрунтям поняття честі. Це сприяло появі уявлень про гідність, що базується на рівній цінності всіх людей, на відміну від поняття честі, несумісного з демократичними принципами. Другий фактор, що ґрунтувався на ідеї унікальності кожної людини, полягає в розвитку індивідуалізованої ідентичності, зародження якої припадає на кінець XVII ст. [6, с. 29–71].

За оцінкою Ф. Фукуями, політика скривдженості є потужнішим фактором, ніж економічні важелі, якщо йдеться про причини соціальних трансформацій. Іншими словами, прагнення до визнання власної гідності та ідентичності окремих людей чи спільнот в умовах суспільного різноманіття значною мірою впливає на сучасний світ. Тобто, ідея Ф. Фукуями про взаємозв'язок прагнення до визнання і гідності, притаманний людській природі, є однією із засадничих тез філософії визнання [15].

Варто зауважити, що деякі трактування концепту визнання відрізняються від більшості підходів щодо розуміння цього феномена. Так, одні вчені (наприклад, А. Гонет) вважають визнання основною людською потребою, зокрема, для формування ідентичності, а у відмові визнання вбачають позбавлення людини чи спільноти можливості розвитку. Інші дослідники (Д. Батлер) висловлюють сумнів щодо причетності визнання до структур домінування, стверджуючи, що прагнення до визнання може спонукати людину до прийняття наявного місця у соціальному порядку за посередництвом репресивних норм та установ [16].

Очевидно, що Д. Батлер характеризується амбівалентним баченням визнання, непритаманним усталеним позитивним поглядам на цей феномен. Якщо намагатися зрозуміти Д. Батлер з позицій етичної критики визнання, то виходить, що людині важливо мати

визнання з боку інших. Проте таке визнання має негативну конотацію і є амбівалентним з етичної точки зору. Деякі автори переконують, що Д. Батлер обґрунтовує не етичну, а ідеологічну критику визнання. Йдеться про визнання, яке виконує певні функції поза учасниками соціальних відносин і причетне до відтворення проблемних соціальних порядків. Така аргументація ґрунтується на ставленні Д. Батлер до людей, що не мають однозначно чоловічої чи жіночої статі, яких, на її думку, слід виключити з соціальної сфери [17].

На визнання як феномен, який характеризується екзистенційним змістом, вказує соціолог П. Бурдьє, більш відомий як представник соціологічної теорії. Щодо тлумачення П. Бурдьє проблеми визнання, то йдеться про здатність цього феномену пригнічувати усвідомлення власної смертності або хоча б примирення з ним. З метою надання смислу життю людина намагається досягти соціального визнання, яке, з одного боку, є фундаментальною екзистенційною метою, з іншого – джерелом конкуренції, суперництва як рушія розвитку суспільства [10].

Концепція символічного капіталу П. Бурдьє покликана узгодити індивідуальний рівень людського буття, що виражається у свободі, творчості, можливості вільного вибору, з наявними жорсткими соціальними структурами, які детермінують свідомість та поведінку соціальних суб'єктів, існуючи незалежно від них. Подолати дихотомію індивідуальної свободи і соціального детермінізму вчений намагається за допомогою поняття габітусу, яке має на меті проілюструвати наявність стійких об'єктивних структур, які не підвладні волі та свідомості людей, але можуть спонувати їх прагнення та дії [18, с. 6]. Проте створення й існування означених структур можливе за умови діяльності індивіда, який відчуває свободу і діє спонтанно, продукуючи практики і відтворюючи структури, що породжують його габітус.

Висновки. Отже, багатовимірність концепту визнання обумовлює наявність різних підходів щодо сутності цього феномена, з'ясування походження і форм прояву якого не втрачає актуальності у сучасних філософських дослідженнях. Визнання виражається у самореалізації, оскільки сприйняття значущості людини іншими особами є необхідною умовою для самоздійснення суб'єктивності. Належне визнання постає екзистенційною людською потребою, що полягає в усвідомленні людиною смислу соціального буття. Розуміння концепту визнання у контексті свободи і справедливості зумовлене пошуком адекватних шляхів подолання проявів несправедливості, зневаги, приниження людської гідності. Справедливість є фундаментальним чинником людського буття, у якому відбувається взаємне очікування визнання людей як значущих особистостей. Неналежне визнання або заперечення визнання означає психічну деформацію чи перешкоду самореалізації людини. З цієї точки зору справедливість є концептом з більш об'ємним змістом у порівнянні з поняттям визнання. Водночас визнання є основоположним принципом справедливості, тому ці концепти не протистоять один одному, а належать до різних вимірів людського буття. З огляду на взаємодоповнення справедливості й визнання справедливість також можна вважати атрибутивною умовою і потребою соціального буття.

Список використаної літератури

1. Hobbes T. De Cive: The English Version Entitled, in the First Edition, Philosophicall Rudiments Concerning Government and Society. H. Warrender (Ed.). Oxford: Clarendon Press, 1983. 299 p.
2. Acosta E. Explorando las lógicas de reconocimiento en Schiller, Schelling y Fichte. *Revista de Estud(i)os sobre Fichte.* 2022. Vol. 24. Retrieved from https://journals.openedition.org/ref/1931.
3. Kloc-Konkołowicz Ja. Recognition as a normative concept. *Revista de Estud(i)os sobre Fichte.* 2022. Vol. 24. Retrieved from https://journals.openedition.org/ref/1935.
4. Haara H., Stuart-Buttle T. Recognition and respect in early modern philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*. 2024. Vol. 32, Iss. 2. P. 243–246.
5. Honneth A. Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994. 352 s.
6. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання. К.: Альтерпрес, 2004. 172 с.
7. Ikaheimo H. Recognition and the Human Life-Form: Beyond Identity and Difference. New York, Yhdysvallat: Routledge, 2022. 262 p.
8. Heidegren C.-G. Recognition in Philosophical Anthropology. *Handbuch Anerkennung.* 2021. P. 385–389.
9. Bourdieu P. *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press, 1990. 223 p.
10. Bourdieu P. Pascalian Meditations. Trans. R. Nice. Stanford: Stanford University Press, 1997. 256 p.
11. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Whitefish: Kessinger, 2009. 376 p.
12. Gabermas Yu. The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*. 2010. Vol. 41. № 4. P. 464–480.
13. Giladi P., McMillan N. Epistemic Injustice and the Philosophy of Recognition. New York: Routledge, 2022. 382 p.
14. Ситніченко Л. А. Сучасна філософія визнання «комунікативна утопія» чи реальний соціальний проект. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 3–4 (169–170). С. 13–31.
15. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. К.: Наш формат, 2020. 192 с.
16. Ikäheimo H., Lepold K, Stahl T. (eds.). Recognition and Ambivalence: Judith Butler, Axel Honneth and Beyond. New York: Columbia University Press, 2021. 352 p.
17. Lepold K. An ideology critique of recognition: Judith Butler in the context of the contemporary debate on recognition. *Constellations.*2018. № 25 (3). P. 474–484.
18. Борейко Ю. Г. Соціокультурна детермінанта феномена символічного насильства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник.* 2020. № 1 (15). С. 5–8.

RECOGNITION AS AN ATTRIBUTIVE CHARACTERISTIC SOCIAL BEING OF HUMAN

Yurii Boreiko
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of History, Political Science and National Security,
Department of Political Science and Public Administration,
Chopin str., 24, 43025, Lutsk, Ukraine

Tetiana Fedotova
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of Psychology, Department of General and Clinical Psychology,
Bankova str., 9, 43021, Lutsk, Ukraine

The article is devoted to the substantiation of recognition as an attributive characteristic of human social existence, which is often an element of scientific discourse related to social relations and practices. The peculiarities of the concept of recognition are clarified through the prism of the concepts of justice and human dignity, as well as the understanding of recognition as one of the existential aspects of human existence in society. Recognition is related to the problem of identity, which implies acceptance and preservation of differences in society. The desire for social recognition demonstrates the synthesis of individual freedom and choice with social structures independent of the subject, which determine social development and social status, i.e. are related to the phenomenon of recognition. Since the perception of a person's significance is a prerequisite for the self-realisation of subjectivity, recognition can be seen as self-realisation of the individual. Recognition is an existential human need, which consists in realising the meaning of a person's existence in society. The search for ways to overcome injustice, neglect and humiliation of human dignity leads to an understanding of the concept of recognition in the context of social justice. Inadequate recognition or denial of recognition, which contradicts the mutual expectation of recognising people as significant individuals, is an obstacle to human self-realisation and causes mental deformation. The fundamental importance of justice for human existence indicates that this concept is more extensive than the concept of recognition. In turn, recognition is a fundamental principle of justice, which belongs to another dimension of human existence. The relationship of interconnection and complementarity of these phenomena is the basis for the statement not only about recognition, but also about justice as an attributive condition and need of human social existence.

Key words: recognition, justice, human, social being, dignity, identity, freedom.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 37–41
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 37–41

UDC 124.5:299.5 Лотце
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.4

PLEASURE AND PAIN AS CRITERIA OF CONSTITUTION OF VALUES IN AXIOLOGICAL VIEWS OF H. LOTZE

Andrii Budz
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy,
Sociology and Religious Studies,
57 Shevchenko str., 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-3514-9385

This article investigates the axiological views of Hermann Lotze through the prism of the analysis of the feelings of pleasure and pain. In the philosophical views of Hermann Lotze one can trace the important role of pleasure and pain as criteria of constitution of values. Pleasure and pain can be regarded as those axiological parameters that are opposed to, for example, the formal axiology of I. Kant, which does not have a clear practical criterion of values and is grounded only on categorical imperative and simultaneously demands an active feeling of duty, and also faith in free will, God, and the immortality of the soul, which are the main motives of moral and axiological behaviour and accordingly support the feeling of duty. In contrast with Immanuel Kant exactly through pleasure and pain that Hermann Lotze tries to overcome the borders between idealism and empiricism, expressing the idea of unity of the body and soul, and on these grounds he criticizes materialism and positivism, which are one dimensional in questions of the nature of a human and their soul. In Hermann Lotze's views, pleasure and pain are not just mere subjective experiences of a human, but also reliable practical axiological criteria that are the fundamental grounds for the formation of values. Moreover, pleasure and pain are experienced by all humans regardless of their ideological, religious, philosophical, and other various identifications, and therefore, they can be empirical criteria for the verification of values and the verification of various moral and axiological theories for their truthfulness. Through the dynamics of feelings of pleasure and pain, Hermann Lotze was able to combine the sphere of individual subjective human experience and the objective nature of values. Pleasure and pain express the harmony or disharmony of body and soul and the human and cosmos, and indicate the nature of general good, truth, and beauty. Based on affective experiences of pleasure and pain Hermann Lotze criticizes the formal axiology of Immanuel Kant and creates elements of a hedonistic approach to the understanding of the nature of values, which is later traced in Max Scheler's axiology, who also develops his axiology on the level of feelings. On this basis, the emotional experiences of humans, particularly pleasure and pain can be interpreted as criteria of verification of moral and axiological theories in modern philosophic discussions.

Key words: pleasure, pain, formal axiology, hedonism, pragmatism, unity of body and soul, secularization, phenomenological axiology.

Introduction. Hermann Lotze can be viewed as one of the most prominent figures of the Western European philosophy of the nineteenth century, whose teachings became one of the reasons and grounds for the formation of non-formal axiology based on granting the feelings of pleasure and pain the functions of the constitution of values. By having such an approach to the nature of values he stands on the critical position regarding formal axiology and formal ethics of I. Kant. If the basis of axiology and ethics in I. Kant's views are the categorical imperative, which urges to the most optimal behaviour based on the feeling of duty, and also the faith in God, free will, and the idea of the immortality of the soul, then in Hermann Lotze's views the criteria of identification of values are human experiences in the form of pleasure and pain, which, however,

© Budz A., 2025

should not be comprehended as purely accidental or situational. Pleasure and pain, on the contrary, are the fundamental or even metaphysical grounds of the constitution of values, because they, in Hermann Lotze's views, express the unity of body and soul, which indicates the syncreticity of human nature and its unity with the cosmos.

Specifically, the original nature of values, according to the teachings of H. Lotze, is deeply rooted in the metaphysical nature of a human, particularly in the unity of body and soul, which expresses at the same time the unity of a human and cosmos. A human functions as a microcosmos, and the feelings of pleasure and pain based on the unity of body and soul express their harmony or disharmony, and also harmony and disharmony of a human and the world. Therefore, exactly the dynamics of feelings of pleasure and pain are the fundamental basis of the constitution of values since they express the relation between body and soul and between a human and the world. Moreover, pleasure and pain by their essence are also criteria of understanding of objective values – good, truth, beauty, and also benefit in the context of existence, whereas a human is a particular microcosmos that resides in relation to existence based on the feelings of pleasure and pain. The goal of this article is to examine the formation of the concept of values in Hermann Lotze's views on the grounds of the meaning of the feelings of pleasure and pain in the processes of the constitution of values, which are, at the same time, the criteria of the constitution of values and the criteria of the relation of human to the world.

Pleasure and pain in H. Lotze. The axiological concept of Hermann Lotze is multifaceted. On the one hand, the criterion of values in H. Lotze is the significance of phenomena as their attribution to values, the significance itself in their objectively ideal form, and therefore the criterion of values in the form of "significance" has a theoretical dimension and by its features resembles axiological formalism of I. Kant. However, on the other hand, the criterion of attribution to values is the feeling of pleasure and pain, which has an empirical meaning and can be interpreted pragmatically and even hedonistically.

H. Lotze's idea that the criteria for attribution to values can be the feeling of pleasure and pain is close in its sense to the views of I. Kant and has a phenomenological dimension. According to the Kantian position, "Moral concepts are not entirely pure concepts of reason, because they are grounded on something empirical (pleasure or displeasure)" [3, p. 552]. By analogy with I. Kant, H. Lotze emphasizes that the feeling of pleasure is "…connected with the concept of value, which brings his ideas closer to pragmatism and utilitarianism" [1, p. 6]. In particular, H. Lotze believes that among the forces that set our activity in motion is "…the effort to hold fast pleasure, or to regain it, and to avoid pain, are the only springs of all practical activity" [4, p. 688]. In this aspect, pleasure and pain indeed can be interpreted as criteria of practical human behaviour, which are the direct motives of human actions. As put by M. Textor, "Lotze… developed Kant's suggestion that pleasure is the feeling of furthering life and pain that of hindering life. The feelings of pleasure and pain that, in part, constitute interest 'measure' the value of the object of presentation for an organism" [7, p. 2]. Namely, H. Lotze considers pleasure and pain as "besides all which exists and which happens according to settled laws, there is also enjoyment of both, also pain and pleasure" [4, p. 683]. In this regard, Hermann Lotze expresses the ideas, which later will become close to the philosophy of life, emphasizing the significance of pleasure and pain in vital processes.

For H. Lotze "…pleasure and dissatisfaction are fundamental causes and motives of actions, while he identifies pleasure and good, and therefore the feeling of pleasure plays an important role in the context of the formation of a moral principle and the constitution of value…" [1, p. 6–7]. From this perspective, H. Lotze believes that through the feeling of pleasure and dissatisfaction, the integrity of the human "I" is formed, because "…it is in the feelings

of pleasure and pain that the Ego is first conscious that all its individual states belong to it …" [4, p. 687]. From this angle, aesthetic aspects in Hermann Lotze's axiology precede moral and axiological ones, because exactly pleasure is the criterion of a good, and this indicates the importance of sensuality in his axiology and simultaneously demonstrates the processes of secularization of philosophical thinking, which begins to be grounded on individual human criteria in the sphere of morality and axiology, and not on the transcendent ones.

In such a sense pleasure and pain are also criteria of constitution of unity of human on the level of body and soul. Such thought is important in the sense that pleasure and pain can be reliable criteria for the self-identification of a human and the verification of the truthfulness of various theories of identification, which on the theoretical level can allegedly appear logically true, but on the practical level only bring a human discomfort, suffering, and pain. In this aspect of the understanding of "value" in H. Lotze has a pragmatic and hedonistic dimension, that is, it is associated with the processes of pleasure and pain, but I will note that this is the sensory pleasure or dissatisfaction of the subject. At the same time, the processes of pleasure and pain are subjective criteria for the significance of phenomena and therefore this indicates the phenomenological dimension of H. Lotze's axiological views because the subject himself experiences the feelings of pleasure and pain.

Based on the feelings of pleasure and pain in the views of H. Lotze a hedonistic approach to the concept of "value" can be traced. He thinks hedonistically regarding the understanding of the concept of "value" and criticizes ethical formalism since he believes that "There is no doubt something to praise in the austerity with which practical philosophy has sought to free moral precepts from indirect reference to the personal interest of the agent; but this austerity was wrong in seeking to undo the plain and indissoluble connection between the notion of Pleasure despised, and in most of its applications despicable and the notion of Worth in general" [4, p. 690]. In this aspect, the philosopher criticizes formal ethics and the formal axiology of I. Kant and believes that "no system of morality which has attempted to derive the circle of duties or of moral ideals from one supreme principle, has accomplished more than a comprehensible logical subordination under this principle of that which is said to be derived from it" [4, p. 696]. That is, if a moral theory is based only on moral postulates without their connection with the reality of human existence, then such a moral theory is not successful. Formal ethics and formal axiology can only urge to the optimal behaviour, but it does not give any practical reliable criteria of verification for the truthfulness of their statements.

From the point of view of H. Lotze, a person grasps and learns values in the context of hedonism or even pragmatism, that is, based on feelings of pleasure or displeasure. The philosopher believes that "…the capacity of feeling pleasure and pain must be originally inherent in the soul; also the separate events of the train of ideas, reacting on the nature of the soul, do not produce the capacity, but only rouse it to utterance; moreover, whatever feelings may sway the soul, they do not beget effort, they only become motives for a power of volition which they find existing in the soul, but which, were it absent, they could never inspire" [4, p. 179]. That is, the feeling of pleasure – pain, and other feelings are in this case a priori. At the same time, H. Lotze believes that the feeling of pleasure and pain gives rise to volition [4, p. 179]. On this basis, H. Lotze can be included in the paradigm of subjectivism regarding the formation of values, since it is the subject who is capable of experiencing feelings of satisfaction or dissatisfaction. In this case, the "criterion of values" is real human experiences, the spiritual world of the subject.

From this perspective, regarding the concept of "value", H. Lotze thinks pragmatically, since he believes that the concept of "value" should be combined with pleasure, that is, a thing "… would be of supreme worth which caused satisfaction to an ideal mind in its normal condition…

and the idea of an object possessing worth, which is altogether unconditioned, which does not show its worth by its capacity to produce pleasure, shoots beyond the mark" [4, p. 690]. But such pleasure or pain is not, from the point of view of H. Lotze, concretely objective, since he speaks of "pleasure and pain in general" [4, p. 695], that is, as criteria for attributing to value. In addition, the philosopher believes that "…we are constrained by the inherent worth of things" [4, p. 695]. In other words, in the system of views of H. Lotze, the concept of "value" is formed not based on an axiomatic-discursive justification of higher values, but based on their practical meaning for a person in the context of the criteria of satisfaction – pain, which are more reliable axiological criteria than formal moral and axiological considerations. The latter, from the point of view of H. Lotze, is based on the idea of "supreme principle" [4, p. 696]. Hence, in the considerations of H. Lotze, the secularization of moral principles is traced, because reliable moral principles are derived by him not from the idea of "supreme principles" [4, p. 696], but from a more specific criterion – "pleasure / pain" [4, p. 695], which are more closely related to the subjective sensuality of a person and their corporeality. Hence, the secularization of moral principles in H. Lotze has a pragmatic and hedonistic content.

The views of H. Lotze are characterized by the connection of value with sensory data, that is, values and moral judgments are connected with sensuality. He believes that aesthetic and moral judgments change "…from accompanying sensations in which that which is of intrinsic worth appears to us as harmonizing with the innermost conditions of our own individual existence" [5, p. 38]. Hence, values have a subjective origin, since they are based on sensory perception and corporeality, in particular on pleasure and pain, which indicates elements of phenomenological axiology in the work of H. Lotze.

In general, H. Lotze considers pleasure-pain as a criteria of value. In his opinion, pleasure and pain are fundamental causes and motives of actions [4, p. 683]. If pleasure and pain are fundamental reasons and grounds for actions, then accordingly, the philosopher tends to the secularization of all processes in this case, which are based on human activity, including cognition and evaluation of reality. In such regard, he puts great emphasis on feelings, particularly pleasure and pain as factors of moral and axiological processes. On this basis, he expresses himself in the context of sensualism regarding the fact that "…not only does the whole current of intelligent life commence with the sensations, but to these it incessantly returns in order to find materials and starting point for new developments of its activity" [4, p. 563]. In this regard, it is the subjective sensory perception based on pleasure/pain in the system of H. Lotze's axiological views that is the source of spiritual life, and accordingly, all its spheres, including values, which indicates elements of phenomenological axiology in his views. The philosopher believes that "each sensation is an element of feeling which measures in terms of pain and pleasure the value of the stimulation received for our individual existence" [4, p. 567]. In this aspect, H. Lotze thinks similarly to I. Kant, who believes that "The Pleasant, the Beautiful, and the Good, designate then, three different relations of representations to the feeling of pleasure and pain, about which we distinguish from each other objects or methods of representing them. And the expressions corresponding to each, by which we mark our complacency in them, are not the same. That which gratifies a man is called pleasant; that which merely pleases him is beautiful; that which is esteemed… i.e. that to which he accords an objective worth, is good" [2, pp. 53–54]. On this basis, I. Kant's axiological priorities are formed based on aesthetic representations and are associated with the criteria of pleasure and pain, which are the basis of the aesthetic ability to judge [2]. I. Kant believes that a "merely subjective (aesthetical) judging of the object, or of the representation by which it is given, precedes the pleasure in it, and is the ground of this pleasure in the harmony of the cognitive faculties…" [2, p. 65].

H. Lotze speaks of the axiological inclination of a person to evaluate all phenomena in the context of their value or non-value, and the criterion for such an assessment is the feeling of pleasure – pain. That is, a person has a tendency to compare certain contents of sensations based on sensory contemplation, and therefore a person is characterized by the systematicity of mental sensations. At the same time, "the sensation itself, appears in consciousness, so do the feelings rise within us without revealing the internal motion of the soul whence they spring. But once there they must be accounted for as we have done, and unsophisticated consciousness never doubts that pleasure has its roots in some unknown favoring influence that has been shed on our life, pain in some disturbance of it" [4, p. 241].

H. Lotze believes that there is an "evaluative faculty of the soul" based on the feeling of pleasure and pain" [4, p. 305]. In his opinion, if we, for example, distinguish between external and internal events, then "whatever proceeds from pleasure or pain appears to us as a reaction of our whole nature" [4, p. 687]. That is, human reactions in the form of pleasure and pain are holistic reactions of a human to external factors and are based on the unity of body and soul. According to H. Lotze, "…whatever stimulations, then, the soul may undergo, from each one we must expect an impression of pain or pleasure…"[4, p. 243]. He believes that "To each simple sensation, each colour, each tone, corresponds originally a special degree of pain or pleasure" [4, p. 243]. According to H. Lotze, "…feeling further contains the principle of that peculiar and highest activity which we encountered in the sphere of intelligence, namely, of that reason which requires of the actual sum of things conformity with forms of existence in which alone it finds a guarantee of the value of the actual" [4, p. 244]. He notes that "…in its feeling for the value of things and their relations, our reason possesses as genuine a revelation as, in the principles of logical investigation, it has an indispensable instrument of experience" [4, p. 245]. H. Lotze believes that "Like all values given to objects of thought, this too is apprehended only by means of feelings of pain and pleasure" [4, p. 250]. In this sense, feelings of pleasure and pain are axiological criteria of external and internal phenomena, which a human can perceive.

Substantiating the idea of pleasure and pain as the main motives of moral and axiological action and as basic criteria of the constitution of values, the philosopher grounds these considerations on the idea of the unity of body and soul. H. Lotze expresses the idea of the unity of the sensory and spiritual factors. On this basis, a criticism of materialism is possible, which H. Lotze applies in his views. According to H. Lotze, in the context of the idea of the pervading animation of the universe [4, p. 361] regarding the relationship between the soul and the body "two different beings do not here face one another, but that the soul as an indivisible being and the body as a combined plurality, form kindred and homogeneous terms of this relation" [4, p. 364]. In this perspective, in the philosophy of H. Lotze, pleasure and pain as criteria for values are related to the idea of the unity of body and soul, which the philosopher defends. He believes that "The more deeply conscious the soul is of itself and its destiny, the more obnoxious to its self-esteem is the direct unity presented by the combination of the inner life with the marvelous material organism, the soul being inevitably forced to sympathize intensively, by pain and pleasure, with all the excitations of the body…" [5, pp. 65–66]. It is the idea of the unity of soul and body that is the basis for the fact that pleasure and pain become criteria for values. In this aspect, subjectivism in the approach to values in H. Lotze based on sensual pleasure/pain is based on the idea of the direct unity of soul and body. The idea of the direct unity of soul and body also has elements of secularization, since the soul and body become important for human existence, in particular, from the point of view of the philosopher, they "are close in nature" [4, p. 364].

From the point of view of H. Lotze, the criterion of attraction to good is pleasure, which is also one of the criteria of value, because value and pleasure are connected through good since

things are valuable to the extent that they participate in the realization of good [4; 5]. On this basis, according to H. Lotze, the world as such is impossible without man, because man is a unique being who, by his very existence, tries to multiply good and enjoy it, which makes man valuable, because by imitating good, man imitates God, who is at the same time being, good and the personal basis of being [4; 5]. From this point of view, H. Lotze emphasizes the value of man, since he has a connection with the primary basis of the world, he is involved in God, and therefore is valuable, that is, in this aspect, H. Lotze lays the foundations of the paradigm of personalism, within which man is value.

Hermann Lotze's ideas regarding pleasure and pain as the criteria of values found their response in the axiology of Max Scheler, which is also based on the criticism of formal ethics and the formal axiology of I. Kant. In Max Scheler the foundation of the material ethics of values is based on feelings of pleasure, which also indicates his ethical hedonism [8]. In this aspect, the axiology of Hermann Lotze [4; 5], and Max Scheler [6] is not formal, but rather phenomenological, because pleasure and pain are the feelings that are included in the structure of the human psyche.

Conclusions. Pleasure and pain in the axiology of Hermann Lotze are important motives of actions and the criteria of the constitution of values. On this basis, subjective states of a human in the form of feelings are to some extent also the criteria, which are correlated with objective values. Hence, pleasure and pain are not only subjective phenomena but due to the unity of body and soul and the unity of a human as a microcosmos and existence, are also the parameters of comprehension of good and benefit as objective values. On these grounds, the axiological ideas of Hermann Lotze are relevant also for modern discourse regarding the nature of various personal identifications, since they propose reliable practical criteria for verification of such theories and concepts, systems of values and truth because pleasure and pain are those criteria, which are equally perceived by people regardless of their ideological or religious worldview. Pleasure and pain propose such an axiological model of human activity, which is not mere hedonism, but is the concept of common sense, whereas whatever various identifications or theories were theorized within human culture, they can still be verified on the subject of truthfulness from the point of view of pleasure and pain as sensory criteria.

Axiological ideas of Hermann Lotze regarding pleasure and pain as criteria of values, and in general, his thoughts regarding the emotional states influence human motivation and the understanding by a human of what really is true, beautiful, good, important, and useful is an alternative to formal axiology and various theoretical ways of searching for the new categorical imperative. It is exactly the feelings of pleasure and pain that can be reliable criteria for searching individual and collective values, therefore they are reliable practical criteria of comprehension of moral and axiological reality, regardless of whatever ideologies, religions, theories, ideas, or identifications a human lived in, either in present time or in the future.

References

1. Budz A. Development of axiological problematics in H. R. Lotze's philosophic views. *Relevant problems of philosophy and sociology*. 2021. Vol. 29. P. 3–8. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i29.951
2. Kant I. Critique of Judgement. London: Macmillan and Co., 1914. 429 p.
3. Kant I. Critique of Pure Reason. New York: Cambridge University Press, 1998. 785 p.
4. Lotze H. Microcosmus: an Essay Concerning Man and His Relation to the World / transl. by Elizabeth Hamilton and E. E. Constance Jones. Vol. I., Edinburgh: T & T Clark, 1885. 714 p.
5. Lotze H. Microcosmus: an Essay Concerning Man and His Relation to the World / transl. by Elizabeth Hamilton and E. E. Constance Jones. Vol. II., Edinburgh: T & T Clark, 1885. 740 p.

6. Scheler M. Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values / transl. by Manfred S. Frings and Roger L. Funk. Evanston: Northwestern University Press, 1973. 620 p.
7. Textor M. Interest in Lotze. *Philosophers' Imprint.* 2023. Vol. 23, No. 26, P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.3998/phimp.1931
8. Yokoyama R. Value and Norm: Max Scheler's Material Value Ethics in Comparison with Windelband's Transcendental Value Philosophy. *Max Scheler in Dialogue. Contributions to Phenomenology*. 2022. Vol. 118. P. 119–132. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-94854-2_6

ЗАДОВОЛЕННЯ ТА БІЛЬ ЯК КРИТЕРІЇ КОНСТИТУЮВАННЯ ЦІННОСТЕЙ В АКСІОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ Г. ЛОТЦЕ

Андрій Будз
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
філософський факультет, кафедра філософії, соціології та релігієзнавства,
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3514-9385

У статті розглядаються аксіологічні погляди Германа Лотце крізь призму аналізу почуттів задоволення та болю. У філософських поглядах Германа Лотце простежується важлива роль задоволення і болю як критеріїв конституювання цінностей. Задоволення і біль можна вважати тими аксіологічними параметрами, які протистоять, наприклад, формальній аксіології І. Канта, яка не має чіткого практичного критерію цінностей та опирається тільки на категоричний імператив та водночас вимагає активного почуття обов'язку, а також віри у свободу волі, Бога та безсмертя душі, які є основними мотивами моральної та аксіологічної поведінки та відповідно підтримують почуття обов'язку. На противагу до Імануїла Канта саме через задоволення і біль Герман Лотце намагається подолати межі між ідеалізмом та емпіризмом, висловлюючи ідею єдності духу і тіла, та критикує на цій основі матеріалізм та позитивізм, які є однобічними у питаннях природи людини та її душі. У поглядах Германа Лотце задоволення і біль це не просто суб'єктивні переживання людини, але надійні практичні аксіологічні критерії, які є фундаментальними засадами формування цінностей. Крім того, задоволення і біль відчуваються всіма людьми незалежно від їх ідеологічних, релігійних, філософських та інших розмаїтих ідентифікацій, а тому можуть бути емпіричними критеріями перевірки цінностей та верифікації розмаїтих моральних та аксіологічних теорій на їх істинність. Саме через динаміку почуттів задоволення і болю Герман Лотце зумів поєднати сферу індивідуального суб'єктивного людського досвіду та об'єктивну природу цінностей. Задоволення і біль виражають гармонію або дисгармонію душі і тіла та людини і космосу та вказують на природу загального блага, істини і краси. На основі афективних переживань задоволення та болю Герман Лотце критикує формальну аксіологію Імануїла Канта та створює елементи гедоністичного підходу до розуміння природи цінностей, який потім простежується в аксіології Макса Шелера, який також розвиває свою аксіологію на рівні почуттів. На цій основі емоційні переживання людини, зокрема задоволення і біль, можуть розглядатися як критерії верифікації моральних та аксіологічних теорій у сучасних філософських дискусіях.

Ключові слова: задоволення, біль, формальна аксіологія, гедонізм, прагматизм, єдність духу і тіла, секуляризація, феноменологічна аксіологія.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 44–53
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 44–53

УДК 141.144:82-1
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.5

ПЕРСОНАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Роксолана Вербова
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
https://orcid.org/0000-0003-4653-6057

У статті досліджується творчість Лесі Українки крізь призму філософії особи. Окреслено духовність як те, завдяки чому особа може самореалізуватися та самовдосконалюватися. У статті наголошується на заклику української письменниці до дії – те, без чого особа не відбудеться як особа. Це і формує моральну настанову кожної окремої особи, адже людина завжди перебуває в ситуації вибору і її самореалізація та самоідентифікація проявляються у дії. Визначено, що для Л. Українки вибір проявляється у внутрішній боротьбі особи із собою, а вже потім зосередженні на зовнішньому світі. Така внутрішня боротьба особи із собою артикулюється у протиставленні індивідуалізму персоналізму, на що також звертають увагу і європейські персоналісти, адже тоді відбувається переосмислення особи у відношенні до суспільства, а не всупереч суспільства як такого.

Вперше закцентовано увагу на національному персоналізмі у творах Лесі Українки, як такому, що розкриває суть нації в контексті її самоздійснення, а це в свою чергу дозволяє нам дослідити такі співвідношення: «Я» і світ, «Я» і народ, «Я» та інша особа. Авторкою статті окреслено прояви національного персоналізму у твердженнях Л. Українки стосовно поняття «духовності», крізь призму якого визначається національна сутність особи. У статті зазначено, що для української письменниці не існує позанаціональної чи безнаціональної особи, оскільки тоді варто говорити про окрему істоту, без самоідентифікації.

Здійснено аналіз постаті Прометея як уособлення свободи особи, твердості духу, пошуку особистого Я. Розкрито поняття «свободи» як необхідну передумову самопрояву народу загалом та окремої особи зокрема. Розглянуто міркування української письменниці стосовно заклику особи до розвитку почуття національної честі і особистої людської гідності як прояв персоналіських ідей у творчості Л. Українки. Закцентовано увагу на тому, що честь і гідність мають особливе значення для особи, оскільки становлять основу її свідомості. Зокрема, в статті визначено, що для усвідомлення гідності особою необхідні такі риси, як: самореалізація особи через власні надбання, особа має визначатись поза обставинами.

Ключові слова: особа, людина, персоналізм, дія, духовність особи, гідність, честь, свобода.

Постановка проблеми. Творчість Лесі Українки є досить актуальною сьогодні, адже у своїх творах вона закликала кожну особу, кожного українця не коритися неволі, визволитися з-під російського ярма. А свобода для кожної особи – це і є те, що окреслює її як особу, те, завдяки чому вона може самореалізуватися, самовдосконалюватися. Тенденції до розкриття суті таких тематик простежуємо і в персоналістів.

Українська письменниця протестувала проти знеособлення людини, відвернення уваги від самої особи, адже тоді, на її думку, суспільство перетвориться на натовп і ним легко буде управляти. Її боротьба із собою крізь призму загострення хвороби – це інтерпретація боротьби із знеособленням кожної людини, що можна простежити у творах. Таке утвердження персоналізму у самій постаті української письменниці говорить нам про актуальність тематики даної статті. Вона наголошує на прориві у боротьбі із собою,

© Вербова Р., 2025

із зовнішніми ворогами. «Діяти, а не очікувати» [1, с. 165] – те, до чого закликала Леся Українка кожну особу у своїх творах.

У творчості Лесі Українки здебільшого акцентується увага на розкритті суті особи крізь призму вірного, несхитного, навіть самовідданого служіння її духовному визволенню. Її особа – це особа, яка проявляє себе у дії на благо людини. Таке бачення особи й формує моральний імператив творів Лесі Українки, в яких зосереджена увага на найскладніших ситуаціях вибору. Особа, яку описує Леся Українка, постійно відкрита для самовдосконалення, самоаналізу, творчості та гостро відчуває потребу ставити і розв'язувати актуальні питання доби [1, с. 165 – 166]. Саме тому, **метою статті** є дослідження творчості української письменниці крізь призму персоналізму.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Вагомого значення для аналізу діяльності Л. Українки в контексті дослідження особи, її духовності, самовдосконалення та самоідентифікації мали її праці: «Слово, чому ти не твердая криця» [2], «Сім струн» [3], «Лісова пісня» [4], «Лист до А. Ю. Кримського» [5], «Оргія» [6] та інші. Такі українські дослідники, як: М. Драй-Хмара, А. Єрмоленко, А. Загородня, М. Зеров, А. Криловець, О. Кузьма, М. Моклиця, Х. Рославіцька, О. Скиба та інші акцентували увагу на розробці філософських ідей у творчості української письменниці. Наприклад, Х. Рославіцька в своїй статті розкриває суть духовності у творах Л. Українки [7]. О. Кузьма у статті «Проблема свободи в драмі Лесі Українки «В катакомбах» окреслює суть епохи, в якій жила українська філософиня, як, те що творилося в цій епосі вплинуло на її творчість, на становлення її ідей стосовно людини, взаємодію людини і нації, проблематику свободи [8]. А. Єрмоленко описує нам взаємовідношення між людиною та світом у формі сократичного діалогу у філософії української науковиці [9]. Але, дослідники творчості Л. Українки досить мало уваги зосередили саме на окресленні суті ідей персоналізму в її творах. Тому, варто актуалізувати та ще більше розширити аналіз філософських ідей письменниці і інтерпретувати їх в контексті персоналізму.

Виклад основного матеріалу. Джерелами філософських ідей Лесі Українки були: Біблія, філософські погляди Г. Сковороди та Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Ф. Ніцше. Завдяки їх впливу вона здебільшого і зосереджувала увагу на проблемі людини, її унікальності, гідності, природі та свободі [10, с. 377]. З точки зору М. Зерова, у творчому мисленні Лесі Українки присутній органічний сплав сучасного їй національного світогляду з думками європейських філософів [11, с. 537]: «Замолоду пережила вона глибокий вплив Драгоманова; сприйняла вона і науку європейської індивідуалістичної думки, від такого запізненого в українській літературі Байрона до Ібсена та Ніцше» [12, с. 410].

Також, можна прослідкувати ідеї національного персоналізму у творчості Лесі Українки, який проявляється в окресленні суті гуманістичного ідеалу людини в контексті самоздійснення нації. Зокрема, вона стверджує, що людина, яка є духовно багатою особою, здатна боротися за волю свого народу, національні інтереси, національну гідність [10, с. 377]. Персоналізм в її творах проявляється в окресленні духовнонезалежної, активної особи, в її самозаглибленні. Цим вона формує характерологічні риси персоналіського світобачення з усім багатством внутрішнього «руху особи» [1, с. 166].

Окрім того, можемо простежити персоналіські тенденції і в аналізі Лесею Українкою взаємовідношень між людиною та світом, які осмислювались нею як у площині «культура – природа», так і в аспекті «особа – загал». Як стверджує І. Лисий, особа в української письменниці, – не лише суте, а й більше сутого, водночас і не божественне, не здатне трансформуватись у божественне; це сутність «між» – у першу чергу між частковим і Єдиним,

одиничним та наднідивідуальним. Такі взаємовідносини є важливими для особи не тільки у взаємодії із зовнішнім світом, а й як стосунки культури і природи (Єдиного) в самій особі (наприклад, можемо простежити такі тенденції у «Лісовій пісні») [13].

Як зазначає Х. Рославіцька, майже завжди у своїх творах Леся Українка говорить від імені певної особи, іноді – це вона сама, але найчастіше – людина, вихоплена з різних історичних часів, яка пізнає навколишній світ, а скоріше веде діалог із ним. Часто прихований діалогізм думки дає змогу не тільки подолати трагічний настрій, а й утвердити нове світосприйняття, де відбувається подолання трагізму [7, с. 153]. Такий діалог є персоналіським, оскільки вона акцентує увагу саме на особі, на її переживаннях, її самореалізації та саморозвитку.

У таких випадках йдеться про розширення творчої свідомості. Категорії «Я» і світ, «Я» і народ, «Я» та інша особа – це не просто дійові особи в її творах, а окремі призми світоспоглядання, нерідко присутні в межах одного твору [7, с. 153]. Її люди були не святі, а герої, не маси, а одиниці: Прометей, Іфігенія, Самсон [14, с. 20]. Вона, як і представники французького персоналізму, вважає, що для духовного світу і потенціалу інтеріоризації особи небезпечним є внутрішнє деструктуююче проникнення «міражів» масової свідомості в персональну свідомість [15, с. 48].

Леся Українка стверджувала, що донедавна філософія зосереджувала увагу на співвідношенні індивіда й загалу, розглядаючи їх по осі «герой і натовп», позбавляючи «масу» людських атрибутів і розглядаючи її лише як «середовище». Проте, тепер, на її думку, формується новий погляд на це співвідношення. Цьому «новоромантичному» поглядові Л. Українка надає не суто мистецького, а загальнокультурного, світоглядного сенсу, згідно з яким у житті немає нічого, що було б другорядним, «середовищним»: кожна особа суверенна і є не тільки «середовищем» щодо інших, а й «героєм для самої себе» [13]. «Протест особи проти середовища і незмінно супроводжуючі його пориви ins blau (в блакитну далечінь) становлять необхідний момент» [16, с. 58] в розумінні сенсу життя особи.

Акцентацію уваги на особі, на суб'єктивності у ставленні до зовнішнього світу можемо простежити і у листі до А. Кримського: «... яка то химерна штука, тая суб'єктивність?.. Ключ до неї ось який: я належу до тих людей, що коли бачать перед очима маленьку хмарку, то їм здається, що сонце погасло, а коли піймають промінь, то думають, що сонце прийшло жити до їх в саму душу» [17, с. 371]. Такі її погляди цілком суголосні із філософськими ідеями європейського персоналізму.

В такому контексті хочеться зазначити те, що багато критиків стверджують, що творчість Л. Українки можна назвати індивідуаліською, але саме в дослідника її творчої діяльності М. Драй-Хмари знаходимо і таке твердження (і ми з цим погоджуємось): «хоч письменниця була індивідуалісткою, але залежно в якій мірі і в якому розумінні?». Він стверджує: «Леся Українка європейського індивідуалізму на українську ниву не переносила – він у неї цілком саморідний і весь насичений соціяльним змістом. Коли сильна особа у Лесі Українки виступає проти нікчемного, інертного суспільства, то робить це не з егоїстичних, а з альтруїстичних мотивів і виконує не індивідуальні завдання, а соціальні […]» [18, с. 141]. На що і звертали увагу європейські персоналісти, коли окреслювали різницю між індивідуалізмом і персоналізмом.

З погляду М. Драй-Хмари, індивідуалізм Л. Українки – «творчий, конструктивний», тому що письменниця не підносить вище над всіма своє «я», не ховається в катакомбах, а йде в табір повсталих рабів, щоб стати в їх лави й боротися за визволення. Тобто, вона проявляє нетипову для загалу творчу, громадянську, суспільно-політичну, національну і культурологічну позицію [19, с. 31 – 32]. Отже, можна констатувати, що в даних

твердженнях проявляються персоналіські ідеї, адже Леся Українка закликає до боротьби з самим собою, до боротьби за визволення особи з духовної неволі, за визволення індивідуальності [19, с. 31–32].

Як зазначав М. Зеров, її творчість була нерозривно пов'язана з життям свого народу, з переживанням особи в теперішню для неї добу. У поезіях Л. Українки особа реалізує себе в окресленні вічних вселюдських змагань, пов'язаних з одвічними переживаннями людськості [12, с. 360]. Проте, лише, пізнавши саму себе, на одинці із собою, із своїм особистим горем, особа може відкрити свою душу [16, с. 63].

В контексті дослідження творчої спадщини Лесі Українки значної уваги зазнає персоналіський підхід у баченні взаємодії світу і особи, визначений її власним буттям. Адже, це була, як стверджував М. Євшан, – «боротьба з самим собою» [20, с. 190]. Персоналізм, який таким чином проявляється у творчості української письменниці, можна простежити у її власних переживаннях та особистих життєвих ситуаціях. Саме тому звернення до особи є не просто в основі мотивів її творів, а й невід'ємною частиною її індивідуального буття [11, с. 539].

У центрі персоналіських ідей Л. Українки постає людська особа – «Я», яку вона розкриває крізь призму взаємодії між індивідом та оточенням, в контексті реалій дисгармонійного характеру цих взаємин. Варто зазначити, що письменниця не абсолютизує дисгармонійності так, як можна простежити тенденцію до її абсолютизації у представників екзистенціалізму [7, с. 150]. Вона зосереджує увагу на потребі особи – жити у злагоді з собою і світом. Таке бачення відповідає сковородинському вченню про мету існування людини та сенс її життя. Зокрема, в легенді «Щастя» Леся Українка філософує над важливою проблемою як персоналіської, так і соціальної філософії – конфлікту між «внутрішньою» людиною, людською душею, і зовнішнім світом [21, с. 144, 148].

Якщо особа у такій взаємодії обирає лише зовнішнє, тоді обирає трагізм і дисгармонію у наслідках неправильного вибору цінностей Злого Духу, обирає його, а не Бога, хибний шлях пошуку щастя поза межами власної душі, бо «з того часу не стало на землі ясного спокою, потьмарилась блискуча Божа Мрія. І Злий Дух утішився працею своєю» [21, с. 148]. Для того, щоб в такій взаємодії із зовнішнім людина утвердилась як особа, необхідно відвойовувати особу, необхідно її збудити, показати їй подальшу мету. Людина мусить мати свою внутрішню свободу, «з раба буденщини переродитися в слугу вищої справи...» [20 , с. 162].

В художньо-образній формі Леся Українка висловила думку про те, що людське життя – це робота душі, і саме в ній, а не в зовнішніх, матеріальних атрибутах буття лежить джерело щастя. Водночас, письменниця акцентує увагу на морально-етичному застереженні, оскільки для читача стають очевидними: втрата чеснот віри, надії і любові, які єднають людину з Богом, дають відчуття рівноваги (гомеостазу) між даним і бажаним, можливість творчої праці як шлях пізнання, вдосконалення себе і навколишнього світу [21, с. 148].

Ще свого часу предтеча українського персоналізму Григорій Сковорода стверджував, що сенс особи полягає у зосередженні і пізнанні самої себе і важливості власної волі у знаходженні виходу із кризової ситуації [21, с. 148]. Його думку продовжує у персоналіських ідеях Л. Українка, яка утверджує в творах означення гармонії «внутрішньої» людини у її стосунках із зовнішнім світом. Адже, незалежно від віку, статі, життєвого досвіду, соціального стану чи освіти, особа ніколи не є завершеним проектом: вона завжди відкрита для змін, усе залежить від її готовності до здійснення вибору і взяття на себе відповідальності за його наслідки, від сили духу та віри в себе [21, с. 149].

Переосмислення суті особи, що вписується в контекст персоналіських ідей, які нам окреслив ще предтеча українського персоналізму Г. Сковорода, у творчості Лесі Українки розкриває кращі людські якості – цілісність характеру, громадську самовідданість, силу волі, прометеївський духовний порив, відвагу, гордість [1, с. 166]. Кожна особа має потребу у самореалізації, самовираженні [7, с. 152].

Зокрема, вона повністю погоджується із твердженнями О. Кобилянської про особу: «…передовсім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоб все було складне, тонке, миле. Щоб не осталося без гармонії ані для ока, ані для серця, для жодного із смислів» [22]. Вона акцентувала увагу на боротьбі за себе, боротьбі з собою – нескінченна внутрішня боротьба за розбудову в собі найвищих моральних цінностей – ось що цілком відповідало тим ідеалам, які вже сповідувала Леся Українка [16, с. 58].

В такій концентрації на розкритті суті особи можна простежити структуру поетичної творчості української письменниці, компоненти якої описують саме персоналіські ідеї. Поетичний світ Лесі Українки, як зазначав дослідник її творчої діяльності Адам Войтюк, складається із трьох сфер: а) «літосфери» – камінного світу ще ненародженого або вже померлого життя, наскрізними символами якого виступають образи каміння, скель, первісного хаосу; б) «біосфери» – світу природно-біологічних інстинктів і пристрастей, який позначається образом «червоної троянди», або «квітки граната»; в) «ноосфери»– світу високого людського духу і розуму, символами цього світу є образи «блакитної троянди» та «чаші святого Грааля» [20, с. 20 – 21]. «Співвідношення між вище відзначеними сферами має ієрархічний характер. Перехід особи з нижчої сфери до вищої характеризує її в позитивному плані», – стверджує вчений [20, с. 20–21]. Окреслені вище сфери можуть бути своєрідним «ключем» до тлумачення персоналіських тематик у творчості Лесі Українки, а «символічне мислення» (за М. Євшаном) української письменниці визначає ідеал особи [1, с. 165].

В особі українська письменниця цінує самодостатність, утвердження себе через власні здобутки, піднесення себе над обставинами, але не іншими людьми, що дуже важливо у вихованні морально-етичних цінностей. Всі ці риси особи закладають основу для усвідомлення гідності самої людини [23]. Адже, саме в цьому полягає розкриття суті особи і як суспільної істоти. Вона підносила її гідність як найвищу цінність в загальнолюдських і національних вимірах, окреслювала її крізь призму відбиття в ній духу Прометея [24, с. 46], який для неї постав органічною складовою персоналіського дискурсу через артикуляцію концепції вольової особи, людини героїчного типу [8, с. 116].

Прометей для Л. Українки – уособлення гуманності, духу протесту, нескореності; тип сильної, вольової особи, незламної, могутньої духом [8, с. 115]. Метафорично вона намагається розкрити крізь призму героя Прометея силу духу особи, в якій окреслюється поведінковий вибір адресантки, сформований, за її твердженням ще мамою: непоступливість і безкомпромісність у тих ситуаціях, які стосуються духовного виміру й духовних орієнтирів особи [25, с. 47]. Весь рух в основному зводиться до внутрішнього руху думки, емоції [16, с. 67].

Таким чином, постать Прометея стала для неї узагальнюючим образом розмірковувань про особу і сенс її буття, взаємин особи та суспільства, особи та нації. Особу Прометея у творах Лесі Українки, подібно, як і у Т. Шевченка, можна розглядати як символ сміливості думки і доброго серця, твердості духу та безстрашності, силу, яка скріплює готовність особи іти на муки і смерть в ім'я правди та надії [24, с. 46]. Така сила проявляється у волі [11, с. 537]. Дані твердження української письменниці перегукуються із поглядами представників українського національного персоналізму, оскільки українська

поетеса по-новому осягнула сенс «трагізму непохитної волі, непрощаючого почування», «трагізм нації, поставленої в положення: перемогти або згинути» [14, с. 14]. Як стверджує Д. Донцов: «це був пошук людського Я за чимось великим, що довго таїлось на дні людської душі» [14, с. 5], а саме у прагненні до свободи: від своєї хвороби, від себе самої, до свободи народу.

Адже, проблема духовної свободи особи займає важливе місце в художньо-філософській концепції нової людини Лесі Українки. Це, можна сказати, є чи не найголовнішою філософською проблемою, яка повсякчас хвилює людство – усвідомлення відносної обгрунтованості своїх переконань і непохитне обстоювання їх – це і різнить цивілізовану людину від «варвара» [1, с. 166], що далеко сьогодні не можна сказати про росіян, кожного з яких не варто вважати особою, а істотою, адже свідомість в них – це свідомість раба, нецивілізованої людини.

У даному контексті можемо звернутися до роздумів української письменниці про те, що кожна особа повинна мати свою внутрішню свободу. Про це повинен задуматися кожен українець. У Лесі жив сміливий бунтарсько-прометеївський дух, який боровся за нову українську людину, за її повне духовне та фізичне визволення [7, с. 153]. Зокрема, у своїх творах вона утверджує постулат самовистарчальності ірраціональної волі. Як зазначає Донцов, сенс мав для неї лише абстрактний, незалежний від конкретного змісту, від мети, від вихідної точки – порив душі до чину, до руху, до виявлення себе і гльорифікація сього первісного елементу життя [14, с. 19] – свободи – основи всього для особи. Подібні ідеї можна знайти і в твердженнях французького персоналіста Е. Муньє.

Як стверджує А. Криловець, у творах Л. Українки, воля постає необхідною передумовою самопрояву народу загалом та окремої особи зокрема, які, усвідомивши своє суспільне значення та отримавши визнання власної важливості в буттєвому космосі, здобуваються на почутті честі та особистої гідності. Воля сприяє і успішному виконанню моральних вимог, що поширюються на кожну конкретну особу, набуваючи форми обов'язку. В той же час обов'язок, честь та гідність, утворюючи свого роду вісь свідомості людини, визначаючи стійкість її особистості, спрямовують вольові, інтелектуальні та духовні зусилля на забезпечення самототожності [26, с. 24–25]. Для волі Л. Українка окреслює вагому роль – роль оберега честі. Тільки особа, якій притаманне відчуття власної гідності та національної честі. здатна вознести патріотичну ідею в ранг ідеалу [26, с. 24].

Вона постійно перебувала у пошуку глибинних первнів національної ідеї у суспільному та персональному полі. В політичних програмах Леся Українка окреслювала необхідні соціальні зміни, які б полегшили життя конкретній людині, конкретній соціальній групі. Зокрема, вона стверджувала, що про соціум глобально можна буде думати після вирішення проблем локальних. Власне, загальне тут реалізувалося через одиничне [27, с. 312]. В цьому і проявляється персоналізм у філософських ідеях української письменниці.

Реалізація загального через одиничне у творчості Лесі Українки розкривається крізь призму протиставлення авторитету громади – сміливої людської індивідуальності, діяльній особі – пасивності маси. Звідси випливало її розуміння призначення видатної особи (пророка, месії). На думку Лесі Українки, воно полягає в тому, щоб пробудити народ, роздмухати надію на майбутнє визволення, не лити сліз, а шукати в людях «живий вогонь», щоб таким способом здолати лихо і негаразди. Як стверджує українська письменниця, людина, передбачаючи ті чи інші події в суспільному житті, не повинна залишатися пасивною до них, а своїми діями впливати на перебіг історичного процесу, збуджувати народ до дії [24, с. 46], що зараз робить кожен українець, виборюючи в той чи інший спосіб свободу та незалежність української нації.

Леся Українка персоналізує націю стверджуючи, що нація повинна жити не для того, що це потрібно для якоїсь вищої цілі, а для того, що вона так хоче, більше ні для чого [14, с. 10]. В цьому контексті досить важливою є правда, яка ідентифікує самість нації і до якої у своїх творах закликає Л. Українка, адже правда становить глибинну сутність особи [13] зокрема та й нації загалом. Цю ідею можна простежити ще в мислителів Стародавнього Риму, які привнесли її до християнства – ідею cirtus, високо розвиненого почуття особистої гідності та права, культ сили та відваги [14, с. 10].

Зокрема, у творі «Оргія» вона закликає особу до розвинутого почуття національної честі і особистої людської гідності. Для особи обов'язок постає моральною вимогою, яка переростає в особисте надзавдання, в категоричний імператив – власним хистом служити рідній Елладі, виборюючи волю і незалежність своєму народові [26, с. 23]. Честь як поняття моральної свідомості виконує регулятивну функцію, оскільки включає в себе усвідомлення індивідом свого місця і значення в суспільстві та визнання за індивідом соціальної ваги та значимості з боку суспільства. Для Антея поняття честі є чи не єдиним критерієм моральної валідності власного вибору [26, с. 23]. В цьому творі Л. Українка окреслює ідею войовничого націоналізму, що був ціллю в собі [14, с. 19]. На її думку, із національної приналежності починається (і нею ж завершується) самоідентифікація особи. Л. Українка зазначає, що не може бути позанаціональної чи безнаціональної особи, зате може бути зденаціоналізований натовп. Національне – це завжди окреме, в першу чергу окреме, тим і вартісне, що окреме, неповторне [28, с. 18–19].

Національний персоналізм також проявляється і в сенсі духовності. Як зазначає Л. Українка, духовність має національну сутність, тому національна ідея – закономірно стрижнева для буття кожної особи. Це конкретизується в альтруїстичній любові до рідної землі («Мамо, іде вже зима»), у зображенні неволі як втрати себе («Казка про Оха Чародія?) [29, с. 35] .

В той же час національне в особі, на думку Л. Українки, проявляється і у її відношенні до іншого, в діалозі до іншого, без яких нація як така не могла б самореалізуватись. Як зазначає А. Єрмоленко, в неї діалог – це ставлення до Іншого як до Рівного, це – розуміння Іншого як Інакшого. Діалог – це вміння говорити і вміння слухати Іншого та Інакшого, і попри всю таку Інакшість — це прагнення знайти спільну мову, прагнення порозумітись із ним [9, с. 22], чого, на жаль, сьогодні в реаліях російсько-української війни навіть і не намагаються здійснити росіяни.

А це має вагоме значення для утвердження особи, адже первинний досвід особи – це досвід іншої особи. Ти, а в ньому і Ми передують Я, або весь час супроводжують Я» [15, с. 56], як стверджував французький мислитель Е. Муньє, оскільки особа існує тільки в своєму прагненні до іншого, пізнає себе тільки через іншого і знаходить себе тільки в іншому [15, с. 60].

Найважчі переживання пов'язані в людини з образою, з приниженням її людської гідності, тому що їх удари спрямовані на позачасову і позапросторову духовну сутність людського я [26, с. 31]. Такі переживання особи передаються у творах Л. Українки крізь призму і вагоме значення Слова, в контексті якого також можна окреслити персоналізм у творчості української письменниці. Зокрема, вона трактує слово не лише як одиницю мови, а й як носія ідей та ідеалів. Слово своєю могутньою силою може вселити в людину надію, духовно оздоровити або ж знищити [7, с. 154] особу. В слові українська письменниця бачить непереможну силу духу і тому його возвеличує. На думку О. Онуфрієнка, теоретично сформульована О. Потебнею світоглядна позиція могутності слова в поезії Лесі Українки набуває практичної програмної реалізації [16, с. 52].

Завдяки слову долаються всі перешкоди на шляху особи до себе самої. Зокрема, долаються «круті крем'янії гори», на які цілком можливо підняти «камінь важкий»; долається «нічна темрява», в якій перебуває «зірка провідна», що є володаркою «темних ночей» [30, с. 319]. Таку персоніфікацію слова знаходимо і у поезії Л. Українки «Слово, чому ти не твердая криця»: «Слово, чому ти не твердая криця, що серед бою так ясно іскриться? Чом ти не гострий, безжалісний меч, той, що здійма вражі голови з плеч?» [2]. Тут вона акцентує увагу не суто на українському слові, а на слові як арсеналі мислення особи, слові як засобу формування особи як розумної сутності [30, с. 319]. Особа проявляє себе як особа в тій мірі, в якій вона усвідомлює такий персоніфікований статус Слова, Мови загалом [30, с. 319].

Висновки. Персоналізм у творчості Лесі Українки розкривається крізь призму розуміння особи як такої, що проявляє себе у дії, яка завжди здатна до самопізнання та самовдосконалення. Її персоналізм варто протиставити індивідуалізму, як на цьому наполягали європейські філософи особи, оскільки вона переосмислює проблему особи у відношенні до суспільства, а не в контрасті із суспільством. Л. Українка закликає до реалізації особи в суспільстві. Персоналіська філософія в її роздумах проявляється у протиставленні особи і натовпу: особа – діяльна, маса – пасивна.

У творах української письменниці можна простежити ідеї національного персоналізму, адже вона досить детально акцентує увагу на національній самоідентифікації кожної окремої особи, оскільки без нації не існувало б і особи, а була б знеособлена істота.

Таким чином, творчість Л. Українки є досить актуальною в контексті реалій російсько-української війни. Адже вона закликала як націю загалом, так і кожну конкретну особу до дії, не вірити у брехню ворогів, до визволення особи з-під іноземного гніту, адже свобода – це суть особи. І важлива не лише перемога в такій боротьбі, а й дія і реалізація планів кожної особи після неї.

Список використаної літератури

1. Білан Т. Проблеми формування виховного ідеалу в творчості Лесі Українки. *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук, праць / ред.: Я. В. Шрамко. Вип. 11. Кривий Ріг, 2010. С. 160–167.
2. Українка Л. Слово, чому ти не твердая криця… URL : https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=523 (дата звернення: 27.01. 2025).
3. Українка Л. Сім струн. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=525 (дата звернення: 27.01. 2025).
4. Українка Л. Лісова пісня. Харків : Фоліо, 2013. 155 с.
5. Українка Л. Лист до А. Ю. Кримського. *Українка Л. Листи (1903–1913). Зібрання творів в 12 томах*. Т. 12. Київ. 1979.
6. Українка Л. Оргія. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 772 с.
7. Рославіцька Х. Духовність як основа гуманістичного ідеалу у творчості Лесі Українки. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Випуск 7. С. 150–155.
8. Кузьма О. Проблема свободи в драмі Лесі Українки «В катакомбах». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2013. Вип. 18. С. 114–117.
9. Єрмоленко, А. Сократичний діалог у поетично-практичніій філософії Лесі Українки. *Філософська думка*. 2021. Вип. 2. С. 20–36.
10. Загородня А. Філософська антропологія у творчості Лесі Українки. *The 11-th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life», (May 11–13, 2022)*. Manchester, United Kingdom : Cognum Publishing House, 2022. С. 376–381.

11. Лях Т. Філософія подолання в художньому мисленні Лесі Українки та Володимира Самійленка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2023. Випуск 2 (50). С. 537–544.
12. Зеров М. Леся Українка. Критико-біографічний нарис. Українське письменство. Упоряд. М. Сулима. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 383–416.
13. Лисий І. Леся Українка. *Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник*. К., 2002. С. 121–123.
14. Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменто (Леся Українка). Львів : Видавництво Донцових. З друкарні наукового товариства ім. Шевченка. 1922. 35 с.
15. Вербова Р. М. Персоналізм в українській філософії. Львів : «Новий Світ-2000», 2024. 260 с.
16. Онуфрієнко О. Творчість Лесі Українки крізь призму екзистенціалізму. *Література та культура Полісся.* Серія «Філологічні науки». 2023. № 108. С. 52 – 71.
17. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. К. : Дніпро, 1978.
18. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя й творчість. *Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина*. К. : Наукова думка, 2002. С. 35–226.
19. Сірик Л. Неоласики про європейськість Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 23–47.
20. Євшан М. Леся Українка. *Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика* / упор. Н. Шумило. К. : Основи, 1998. С. 160–164.
21. Білан Т., Петрів О. Синкретизм філософії і літератури в спадщині Лесі Українки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 63. Том 1. С. 144–149.
22. Кобилянська О. Царівна. URL : https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1027 (дата звернення: 27.01. 2025).
23. Сподарик Г. Леся Українка:місія інтелігенції – будувати націю. *Наше слово*. 2021. № 11. URL : https://nasze-slowo.pl/46780-2/ (дата звернення: 27.01. 2025).
24. Скиба О. Антропологічна спрямованість творчості Лесі Українки. *Людиновимірний характер творчості Лесі Українки (до 140-річчя від дня народження Лесі Українки)* : матеріали наукової конференції 7 грудня 2011 року. Київ, 2011. С. 44–47. URL : https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/17336 (дата звернення: 27.01. 2025).
25. Богдан С. Вербалізація війни в епістолярних текстах Лесі Українки. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Мовознавство. 2014. Вип. II(24). С. 44–50.
26. Криловець А. О. Художня філософія Лесі Українки: Навч. посібник. Рівне : Діва, 1997. 67 с.
27. Держко І. Леся Українка як філософ-будитель. *«Ідеологиня національної аристократії»* : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки), 25–26 лютого 2021 року. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С. 310–313.
28. Моклиця, М. В. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму) : монографія. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 242 с.
29. Дзюбишина-Мельник Н. Твори Лесі Українки для дітей. *Науковий вісник ВДУ*. 1999. № 10. С. 34–36.
30. Жадько В. Філософський вимір поезії Лесі Українки. *Ідеологиня національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 25–26 лютого 2021 р. / Ред. Т. Єщенко. Львів : Друкарня Львівського нац. мед. ун-ту ім. Д. Галицького, 2021. С. 313–330.

PERSONALISM AT THE CREATION OF LESYA UKRAINKA

Roksolana Verbova
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy
Stepan Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-4653-6057

It is researched the creation of Lesya Ukrainka through the prism of the philosophy person in the article. It is outlined the spirituality as that for what person can selfrealising, selfimproving. In the article it is emphasized in call of the Ukrainian writer to the action – that without person couldn't take place as person. It is forming moral ceasing every individual person, because human always resides at the situation of choice and her selfrealisation, selfidentification is appearing in action. It is determined that for Lesya Ukrainka choice is appearing in the internal struggle of person with herself and then in the concentration into the external world. Such external fight person with herself articulates in contrasting individualism to personalism, on what to take notice the European personalists, because then it is taking place the rethinking person at the relation to society too, but not in contrary society such as.

At first it is accented attention into the national personalism in the works of Lesya Ukrainka, such as that have disclosed the essence of nation at the context of it selfimplementation, and this in turn permits such correlation: «I» and world, «I» and nation, «I» and other person. By the author it is outlined the manifestation of the national personalism at the assertion of Lesya Ukrainka in relation to the notion «spirituality» through whose prism is determined the national essence of person. It is noted that for the Ukrainian writer doesn't exist extra national or stateless person, because then we must say about a separate creature, without selfidentification.

It is analyzed the Prometheus figure as the personification of freedom person, fortitude, searching of person I. It is disclosed the notion «freedom» as a necessary prerequisite of the selfmanifestation nation in general and several person in particular. It is considered the reflection of the Ukrainian writer about appeal of person to the development of feeling the national honor and personal human dignity as the manifestation of the personalistic ideas at the creation of L. Ukrainka. It is accented attention that honor and dignity have the special significance for person, because it amount the bases of her consciousness. In particular, it is defined that for awareness dignity by person are required such features as: selfrealization person through own acquisition, person must to be determined outside the circumstances.

Key words: person, human, personalism, action, spirituality of person, dignity, honor, freedom.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 54–62
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 54–62

УДК 1.316.48
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.6

СОЦІАЛЬНИЙ ПАРОКСИЗМ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Зоріна Вихованець
Вінницький національний медичний Університет імені М. П. Пирогова,
кафедра іноземних мов з курсом латинської мови та медичної термінології
вул. Пирогова, 56, 21018, м. Вінниця, Україна

Воєнна перебудова життєдіяльності українського суспільства в умовах кровавого терору та цинічної пропаганди, наявність щоденних побутових незручностей, а також безпосередня участь близьких у військових діях кардинально змінює інформаційно-символічний характер спілкування у громадянському суспільстві й актуалізує ситуацію соціального пароксизму. Екзистенція такого стану полягає у спробах подолання людиною розриву між втіленою у громадській думці мрією-символом і реально присутньою ситуацією трагічного буття, яке завжди зумовлює критичне осмислення нею особистих життєвих принципів і дієвих способів їх реалізації з метою продовження свого родового існування на обраній частині Земної кулі. У статті доведено, що ситуація соціального пароксизму виконує дві суспільно значимі функції: 1) активує потенційний ресурс військової діяльності в системі соціокультурних детермінант цифрової епохи та стимулює зміну речового або енергетичного статусу об'єктів як інформаційних ресурсів, забезпечуючи тим самим процес внутрішніх трансформаційних перетворень сучасних світових спільнот; 2) вимагає від суспільства активного перетворення діяльнісних підходів і принципів мілітарної культури в умовах сучасних збройних конфліктів з метою досягнення соціокультурного оптимуму. Зазначено, що аналіз новітніх форм організації соціальної взаємодії у цивілізаційному просторі залежить від історичних реалій формування культури militaris, яка об'єктивно була однією з головних складових фізичного виживання певної нації та збереження її територіально-оформлених державних кордонів. Відповідно, *метою даної публікації* є комплексний соціально-філософський аналіз ситуації соціального пароксизму в умовах сучасних збройних конфліктів. Завданнями даної розвідки було визначено: 1) з'ясувати розуміння стану соціального пароксизму в умовах збройних конфліктів постсучасності; 2) визначити та сформулювати дієвий механізм і пріоритетні організаційні форми колективної взаємодії в умовах військових викликів глобалізованого суспільства; 3) здійснити аналіз воєнно-гуманітарної спадщини у вітчизняній культурі militaris з метою підсилення дієвого міжцивілізаційного діалогу та досягнення мирного консенсусу планетарного рівня. Проаналізовано процедуру формування сучасної «мирної людини» або «Homo humanitatis», прабатьком якої була людина військова «Homo militaris», в умовах глобалізованого світу. Констатовано, що сучасний рівень оборонної діяльності вимагає кардинального збільшення фінансових і матеріально-технічних витрат, а також колосальних енергетичних затрат у підготовці висококваліфікованого та боєздатного особового складу, тому сучасну війну можна виграти тільки колективними зусиллями, використовуючи новітні суперсучасні технології. Визначено, що особливо в умовах військової агресії соціальна взаємодія партнерів на основі єдиного визнання критеріїв існуючих цінностей, споріднених символічних систем і принципів нормативно-правого регулювання суспільних відносин стає запорукою колективної оборонної міцності. Запропоновано структуру динамічного процесу формування діяльнісного співтовариства в умовах сучасних збройних конфліктів і визначено його основні етапи: 1) актуалізація інтенційно-аксіологічних рушіїв соціальної кооперації; 2) раціональний вимір матеріально-технічних та нелетальних ресурсних можливостей спільної оборонної діяльності; 3) реалізація партнерської стратегії єдиної системи дій між окремими особистостями, соціальними групами та спільнотами у формі нормативно-правових актів і міжнародних угод. Зазначено, що Українська держава має всі принципові можливості не втратити зміст

© Вихованець З., 2025

новітніх організаційних форм колективної взаємодії та альтернативних тенденцій світового розвитку в невизначеному просторі планетарних колізій.

Ключові слова: суспільство постсучасності, сучасний збройний конфлікт, соціальний пароксизм, цивілізаційний поступ, ідеал миру, мілітарна культура, колективна взаємодія, соціокультурний оптимум.

Актуальність теми дослідження. Повномасштабний збройний напад на територію Української суверенної держави з боку російської федерації у лютому 2022 р. кардинально змінює геополітичний ландшафт у планетарному масштабі та окреслює нові виклики для переосмислення засад і дієвого застосування Міжнародного гуманітарного права. Суспільний драматизм ситуації полягає у тому, що військова загарбницька операція проти України розпочалася з так званого «безкровного» захоплення рф Автономної Республіки Крим, а також частин Луганської й Донецької областей у 2014 р. під лицемірними гаслами звільнення населення від влади «терористичного Київського режиму». Однак, такий початок військових дій та подальшу активну пропагандистську диверсійну діяльність ворога стали кваліфікувати тільки як варіант специфічної гібридної операції. Отож ризики пасивного сприйняття гібридних форм знищення суверенітету демократичної країни в центрі Європи не були достатньо оцінені ні керівництвом країни, ані міжнародним інституціями, які не мали дієвих нормативно-правових засобів втручання або воєнно-визначеного регламенту для швидкого реагування у ситуації жорсткої військової агресії. У результаті вітчизняні оборонні структури різних рівнів відповідальності виявилися недостатньо готовими до повномасштабної навали ворога по всій лінії державного кордону та захисту свого цивільного населення. Мова йде про те, що нові гібридні форми агресії за своїм змістом, насправді, є класичними воєнними способами поневолення іншого народу, але в умовах технологічного інформаційно-цифрового прориву вони набувають осучасненого вигляду, від чого стають ще більш небезпечними для існування глобалізованого світу. Воєнна перебудова життєдіяльності людини в умовах кровавого терору та цинічної пропаганди, наявність щоденних побутових незручностей, а також безпосередня участь близьких у військових діях кардинально змінює інформаційно-символічний характер спілкування у громадянському суспільстві й актуалізує ситуацію соціального пароксизму. Екзистенція такого стану полягає у спробах подолання людиною розриву між втіленою у громадській думці мрією-символом і реально присутньою ситуацією трагічного буття, яке завжди зумовлює критичне осмислення нею особистих життєвих принципів і дієвих способів їх реалізації з метою продовження свого родового існування на обраній частині Земної кулі.

Постановка проблеми. Ситуація соціального пароксизму вимагає від суспільства активного перетворення діяльнісних підходів і принципів мілітарної культури в умовах сучасних збройних конфліктів. Аналіз новітніх організаційних форм соціальної взаємодії у цивілізаційному просторі залежить від історичних реалій формування культури militaris, яка об'єктивно визначається однією з головних складових фізичного виживання певної нації та збереження її територіально-оформлених державних кордонів. Маємо зазначити, що надія на досягнення визнаної кантіанської мети «вічного миру» завдяки таким сучасним гуманітарним пропозиціям як: формування державної безпеки шляхом залякування війною; надання пріоритету спробам досягнення діалогічної єдності соціокультурного простору країн глобалізованого світу; широке застосування методологічних практик концепції сумісних дій або теорії раціонального вибору в процесах конструювання суспільства нових можливостей, – в реаліях збройної боротьби за національну свободу та державний суверенітет не надали жодних дієвих результатів, тому складність зазначеної ситуація підкреслює *безперечну актуальність нашої розвідки*.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вперше поняття «пароксизм», поза сферою медичної термінології, у значенні характеру сучасних соціальних процесів використовує у своїх творах Т. Веблен, а Р. Каюа вважає, що стан війни є пароксизмом в житті сучасного суспільства – це таке тотальне явище, яке збуджує та перетворює структуру соціальної взаємодії між людьми, створюючи різкий контраст з повільною течією мирного часу. Соціальний пароксизм характеризує моменти граничної напруги колективного життя, безпрецедентного скупчення людей та їх сумісних дій [1]. З точки зору *історіографічного аналізу* умови формування соціокультурних процесів у сфері військової діяльності було досліджено у класичних творах Арістотеля, Платона, Г. Гроція та багатьох ін., а також у роботах таких філософів сучасності, як Л. Вітгенштейн, В. Вундт, М. Гайдеггер, Й. Гейзінге, Р. Жерар, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, У. Морган, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, В. Пропп, Ж.-П. Сартр, Е. Тейлор, Дж. Фрезер та ін. У свою чергу, військово-змагальний спосіб життєдіяльності в українському козацтві досліджується такими представниками вітчизняної історико-філософської спільноти, як В. Балушок, С. Кириленко, Ф. Савченко, В. Сергійчук, М. Цюрупа, Д. Яворницький, Н. Яковенко та багато ін., а широке коло питань мілітарної ідентичності розглянуто у творах А. Артеменко, К. Батаєвої, В. Зливка, М. Кізими, С. Лукомської та багатьох ін. Тематику співвідношення цивілізованого і варварського світів у контексті культури militaris представлено у розвідках А. Тойнбі, а в працях С. Гантінгтона присутній аналіз загальних цивілізаційних цінностей та способів збереження культурної ідентичності, так як у збройному конфлікті задіяна усі сфери свідомості та емоцій людини. Не можна оминути увагою, ідейний підхід вітчизняного дослідника Б. Носача стосовно раціональних та ірраціональних компонентів стратегії військових дій в контексті соціокультурних колізій постсучасності. Він підкреслює, що «глобалізоване суспільство проходить сьогодні етап свого колективного становлення, ризоматичні переплетення формують його нестабільний стан функціонування, але фактор військового протистояння парадоксально посилюється, приймаючи нові організаційні форми впливу на життя людства. Поняття нових організаційних форм війни визначається нами як комплексні революційні зміни у засобах збройної боротьби, способах організації внутрішньої дисципліни, навчання і виховання особового складу та оновлення стратегії і тактики ведення бойових дій в системі координат глобалізованого суспільства» [9, с. 43].

Принципові підходи соціально-філософського аналізу колективної взаємодії представлені у творах П. Бергера, Т. Лукмана, Дж. Міда, вони відзначають пріоритет суб'єктної складової в структурі соціальних взаємин, а Р. Жерар, наприклад, вважає, що люди об'єднуються в групи тільки на ґрунті того, коли є хтось, кого вони разом ненавидять. Натомість, у межах теорій функціоналізму та структуралізму Е. Дюркгейма, Р. Мертона та Т. Парсонса перевага надається таким об'єктивованим складовим, як соціальна структура, різноманітні системи дієвого впливу тощо, а також виявленню суспільних функцій зазначених елементів соціальної взаємодії. Своєрідний процес пошуку спільних ідей між підходами інтерпретативної соціології, структуралізму та функціоналізму здійснюють П. Бурдьє, Е. Гідденс і П. Штомпка, спираючись на просторово-темпоральні соціальні практики, вони намагаються збалансувати мікро- та макро- рівні осмислення колективної взаємодії. У свою чергу, «розуміюча соціологія» М. Вебера вибудовується на положенні про те, що суспільство породжується нескінченною грою людських взаємодій. Натомість, маємо зауважити, що попри раціональний простір історико-культурного розвитку та гуманістичну філософію людиноцентризму цивілізаційного поступу, як й у варварські періоди історії народів, у сучасний вир мирного життєбудівництва вривається воєнна «правда» щосекундного буття людини та трагічні події знищення звичного укладу існування цілих

народів. Відповідно, ***метою даної публікації*** є комплексний соціально-філософський аналіз ситуації соціального пароксизму в умовах сучасних збройних конфліктів у цивілізаційному вимірі колективної взаємодії. Завданнями даної розвідки було визначено: 1) з'ясувати розуміння стану соціального пароксизму в умовах збройних конфліктів постсучасності; 2) визначити та сформулювати дієвий механізм і пріоритетні організаційні форми колективної взаємодії в умовах військових викликів глобалізованого суспільства; 3) здійснити аналіз воєнно-гуманітарної спадщини у вітчизняній культурі militaris з метою підсилення дієвого міжцивілізаційного діалогу та досягнення мирного консенсусу планетарного рівня.

Методологія дослідження зумовлюється проблематикою поставлених завдань та джерелами отримання необхідної інформації, тому головними підходами нашої розвідки є соціокультурний, цивілізаційний і діяльнісний підходи, а базовими методами визначили системно-логічний, історико-ретроспективний, діалектичний, соціального моделювання й аналітичний.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі термін «пароксизм» відносився до сфери медичної практики та означав пароксизмальні приступи, які пов'язані з неврозами та органічним ураженням мозку. На початку XX ст. поняття соціального пароксизму з'являється в працях Т. Веблена та Р. Каюа, що пов'язане з кризовими «приступами» в економічному та політичному житті глобалізованого світового господарства. Соціальний пароксизм стає аналогом медичного терміну в моменти масштабної енергетично-напруженої кульмінаційної ситуації у суспільному житті країни, коли вона загострюється до кризового стану перетворення ідеологічних засад і соціально-політичних структур. Зокрема, причиною таких явищ стає ускладнення системи управління зростаючою кількістю об'єктів і суб'єктів господарських відносин, а також збільшення підприємницьких ризиків у непередбачуваному ринковому середовищі. Тимчасом, у принципових підходах до управлінських рішень в менеджменті непрогнозованих природних ресурсів стан пароксизму виявляється завдяки специфіки формування сучасного соціального капіталу, коли означені господарські цілі кількісних показників вступають у протиріччя з якістю освіти та професійними компетенціями представників ринку праці. Отож варіант такого ресурсного пароксизму віддзеркалює рівень колапсів і дезінтеграції, як на локальних рівнях, так і на рівні світового господарства, зміщуючи при цьому географію центрів світового впливу та посилюючи войовничий характер конкурентної боротьби. Загалом, ситуація соціального пароксизму набуває структурно-функціонального значення та активує потенційний ресурс військової діяльності в системі соціокультурних детермінант цифрової епохи. Розширення дії такого стану стимулює зміну речового або енергетичного статусу об'єктів як інформаційних ресурсів, посилюючи тим самим процес внутрішніх трансформаційних перетворень сучасних світових спільнот. Так французький мислитель В. Декомб у своїй філософії грозових часів, аналізуючи приклад уявлень Стендаля про те, що для сучасної людини класична форма війни вже не повинна існувати, фіксує її палке бажання про відхід у минулі часи кровавi жахіття тотальних війн. Якщо за часів античних війн перемога у збройному конфлікті мала бути єдино-необхідною умовою для існування самого полісу, бо інакше чоловіків вбивали, а жінки та діти ставали рабами, то сучасна людина уже не є постійно прив'язаною до військової діяльності. Він вважає, що Стендаль, як дійсний учень Філософів: «не зміг зрозуміти сенс своїх особистісних мандрів через зайняту Наполеоном Європу. Й подібно до того, як він не зрозумів, чому іспанські селяни взялися за зброю, щоб захистити свої церкви та обскурантистські принципи, йому не вдалося передбачити войовниче та націоналістське обличчя прийдешнього століття» [7, с. 233-234], – тобто знову на авансцені світових подій пріоритетною визнається позиція «сильнішого», а критична теорія,

як така, не залишає місця для розуміння таємних і нормативних засад звичаєвих правил. Власне, головною причиною Першої та Другої світових війн стає зіткнення різноманітних національних світів, а сутність збройних конфліктів визначається ідеєю колективної перемоги демократичних країн над імперськими амбіціями окремих держав.

Особливо зараз закономірно постає питання: чому ж, як на початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної України у лютому 2022 р., так й дотепер у політичних колах найбільш розвинених країн світу здивовано наголошують на тому положенні, що «за вікном» XXI ст.? Спостерігаючи при цьому «у прямому ефірі» жорстке протистояння двох держав з тотальним спустошенням територій і населення за принципом «випаленої землі». Бодай, після третього року повномасштабної війни в Європі дієвий підхід Міжнародних гуманітарних організацій мав би хоча б обмежити агресивну дію такої варварської політики з боку агресора та офіційно визнати рф терористичною державою. Однак, високовартісне задоволення у веденні різноманітних видів «СВО» та доведена раціональним шляхом «спадна корисність» збройних конфліктів для соціально-економічного розвитку будь-якої сучасної країни, абсолютно не виконали функцію раціонального «запобіжника» для агресивної політики диктаторських режимів, керманичам яких байдуже добробут своїх громадян. Декомб продовжує тезу про те, що хвороба демократичної ідеї, що носить ім'я «Світова війна», стає невід'ємною від іншого висновку Просвітництва – від феномену формування мас та його політична експлуатація ленінською та фашистською технікою політичної організації [7, с. 240]. Результатом революційних змін у XX ст. стає оформлення двох ідеологічно протилежних соціально-економічних систем, відносини між якими було сформовано у відомій тезі Г. Кіссінджера про те, що взаємна невразливість означає взаємне залякування військовою агресією та адекватною відповіддю. Така позиція є найбільш прийнятною з точки зору запобігання війни [8, p. 33-34]. Отож результатом такої політики взаємного залякування стає розширене ядерне протистояння найбільш економічно розвинутих країн та нестримне прагнення всіх інших заволодіти смертоносною зброєю, як способом досягнення своїх геополітичних амбіцій.

Перші відомості про зародження правил колективної взаємодії ведення війни в Україні зафіксовано у літописах IX ст., але ще у IV–VI ст. римські та візантійські автори констатують наявність жорсткої мілітарної практики: «проклятого роду слов'ян, які полонять, вбивають, палять, навчені воювати краще, ніж ромеї» [5, с. 244], – у веденні війн з боку скіфських народів. Ба більше, звертається увага на те, що войовничість місцевого населення поєднувалась з вшануванням бойового товариства та появу усталених правил поведінки на війні, наприклад, ганьбою вважалося збереження життя ворогу на полі бою. Натомість, на стадії переходу від варварських звичок до цивілізаційних правил у воєнній сфері діяльності постійно відбувався процес взаємопроникнення різноманітних мілітарних звичаїв, а збройна боротьба довгий час залишалася буденною формою життєдіяльності наших пращурів. Процес формування ментальної структури військового способу життя в Україні відбувався протягом декількох століть та поступово набував свого особливого образу, наприклад, спостерігаються певні аналогії змагально-військових моделей у суспільному житті Спарти і Запорозької Січі, були принципово схожі процедури ініціації або символічного вмирання юнаків – майбутніх воїнів тощо. Тимчасом, унікальність вітчизняних територіально-географічних складових і відкритість соціально-культурного простору сприяли формуванню особливостей національного військового характеру, його основними рисами стають захист свободи, справедливості та рівності всіх членів спільноти. Хоча військово-політична ситуація періоду Руїни в Україні не тільки затвердила на Гетьманщині владу козацького стану, але й постійно підтримувався безперервний характер війн, які

доводилось вести практично більше ніж півстоліття. У цей період виховувався не тільки дух войовничості, спрямований проти ворога, але й підігрівався дух внутрішніх чвар за владу серед козацької старшини: «над козацькими війнами середини XVII ст. донині тяжіють – у чомусь більшою, в чомусь меншою мірою – парадигми української, польської та єврейської «національних історій», сформовані впродовж середини XIX – початку XX ст. як підґрунтя для ідеології модерного націотворення» [6, с. 189], – тобто кожне історіографічне дослідження було окрашено відповідним національним болем тих військових подій. Кожний дослідник формував своє гуманітарне бачення тих трагічних подій: «для української доля окремої людини на тлі величних визвольних змагань є категорією другорядною; польська модель виопуклює саме ті дії противника (а, отже, і спричинені ними жертви і руйнування), які підкреслюють його «антипольськість», замах на святощі; єврейська модель, коли дозволено так висловитися, «зацікавлена» у якомога більшому числі мучеників зі свого боку. Але в кожному з трьох випадків війна, що розпочалася 1648 р. посідала статус Рубікону, за яким пролягала нова смуга історії – української, польської та єврейської [6, с. 189], – як бачимо, починають формуватися нові правила історичного діалогу та на основі цього вибудовує подальші міждержавні відносини.

Отже, поступово мілітарна сфера культури стає підґрунтям для історичного процесу формування певних нормативів і правил співіснування цілісної спільноти. Крім того, новостворені імперії завжди були готові до відсічи загарбницькім намірам, але й варварські військові угрупування дуже швидко освоювали технічні досягнення та навчаються військовому мистецтву. Результатом такої тривалої боротьби войовничих стратегій на знищення стає поразка практично у всіх відомих нам військових протистояннях багатьох цивілізаційних культур. Поступова зміна якісних станів у життєдіяльності суспільства забезпечує подальший розвиток держави як соціокультурного утворення, а етнічні особливості різних форм військового мистецтва сприяють збереженню цілісності спільноти. Урешті-решт, починається історичний період активного формування тенденції переходу від колективних форм військової діяльності до творчих процесів державного будівництва, якій у різноманітних формах існує до теперішнього часу. Як один з варіантів зазначених процесів, на думку львівського дослідника М. Кізими, є: «конструювання власної ідентичності, зокрема мілітарної у зв'язку із остаточним розділенням в ментальному та світоглядному дискурсі із росіянами, чия політична та ціннісна база стала повною протилежністю українській, стало процесом, що оцінює дійсність, а також має глибинний історичний дискурс, пошук власних героїв та героїчних моментів, чіткої спадкоємності, будування якісного власного соціального та національного міфу (не в негативному значенні), що створить певний пантеон образів, на яких вартує опиратись, особливо в цей екзистенційний та складний час» [2, с. 105]. Власне, необхідною умовою подальшого існування будь-якої держави у глобалізованому світі стає її спроможність ефективного соціально-політичного балансування між руйнівними і константними аспектами військової діяльності, безперечну актуальність мотиваційної дії якої підтвердили останні збройні конфлікти в Україні, Ізраїлі, Сирії тощо. Для зниження войовничої напруги в глобалізованому світі слушною може стати пропозиція змінити «практику військових дій на предметно-конкретному полі бою на «шахову дошку» змагань в інтелекті й стратегічно-технологічних проривах з потенційно прорахованим переможцем, з'являється можливість перетворити світову трагедію знищення життя конкретної людини на масштабну військову віртуальну Гру як форму міжцивілізаційного діалогу» [9, с. 43], – але ж проблема полягає у тому, що раціональні доводи цивілізованих способів вирішення міждержавних конфліктів для диктаторських режимів не мають авторитетного значення та, як довела практика останніх історичних подій, такі пропозиції є безперспективними й в сучасних реаліях цифрового простору.

Висновки. Можемо констатувати, що ситуація соціального пароксизму виконує дві суспільно значимі функції: 1) активує потенційний ресурс військової діяльності в системі соціокультурних детермінант цифрової епохи та стимулює зміну речового або енергетичного статусу об'єктів як інформаційних ресурсів, забезпечуючи тим самим процес внутрішніх трансформаційних перетворень сучасних світових спільнот; 2) вимагає від суспільства активного перетворення діяльнісних підходів і принципів мілітарної культури в умовах сучасних збройних конфліктів з метою досягнення соціокультурного оптимуму. Зазначимо, що аналіз новітніх форм організації соціальної взаємодії у цивілізаційному просторі залежить від історичних реалій формування культури militaris, яка об'єктивно була однією з головних складових фізичного виживання певної нації та збереження її територіально-оформлених державних кордонів. Особливо зараз, можемо наявно спостерігати, як різноманітні форми гібридних воєн постсучасності за певних політико-дипломатичних обставин завжди переходять у «гарячу» фазу з'ясування відносин між країнами. По суті, сучасні гібридні форми протистояння є лише підготовчим періодом до тих видів збройних конфліктів, меншого або більшого масштабів, які були сформовані тисячолітньою історією війн, тому воєнно-гуманітарна традиція певного народу віддзеркалює особливості формування культури militaris у процесі державотворення. Соціокультурні сфери життєдіяльності людини першими приймають гібридні атаки ворога й, якщо саме на цьому фронті не вдасться добитися переваг, то зупинити спроби збройного захоплення своєї території та втрати державного суверенітету буде набагато складнішим завданням. Як бачимо, процес еволюції воєнно-гуманітарної спадщини пройшов такі всеохоплюючі перетворення, як історичний перехід від суто мілітарних форм діяльності до процесів державотворення; формування сфери діяльнісного виховання, яка включає героїчний епос і патріотичне ставлення молоді до захисту своєї країни; військову науку та відповідну систему навчання. Проаналізувавши процедуру виховання сучасного громадянина світу або «мирної людини», прабатьком якої була людина військова «Homo militaris», в умовах глобальної мережі цифрових технологій, можемо констатувати, що сучасний рівень оборонної діяльності вимагає кардинального збільшення фінансових і матеріально-технічних витрат. Крім того, в геометричній прогресії зростають енергетичні затрати у підготовці висококваліфікованого та боєздатного особового складу, тому сучасну війну можна виграти тільки колективними зусиллями, використовуючи новітні суперсучасні технології.

Варто відзначити, що особливо в умовах військової агресії соціальна взаємодія партнерів на основі єдиного визнання критеріїв існуючих цінностей, споріднених символічних систем і принципів нормативно-правого регулювання суспільних відносин стає запорукою колективної оборонної міцності. Зокрема, структура динамічного процесу формування діяльнісного співтовариства в умовах сучасних збройних конфліктів складається з таких основних етапів: 1) актуалізації інтенційно-аксіологічних рушіїв соціальної кооперації; 2) раціонального вимірювання матеріально-технічних та нелетальних ресурсних можливостей спільної оборонної діяльності; 3) реалізації партнерської стратегії єдиної системи дій між окремими особистостями, соціальними групами та спільнотами у формі нормативно-правових актів і міжнародних угод. Отож Українська держава має всі принципові можливості не втратити змісту новітніх організаційних форм колективної взаємодії та альтернативних тенденцій світового розвитку в невизначеному просторі планетарних колізій.

Список використаної літератури

1. Каюн Р. Людина та сакральне. Київ : Ваклер, 2003. 238 с.
2. Кізима М. Українська мілітарна ідентичність крізь призму скіфо-сарматської спадщини. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Вип. 55. С. 98-109.
3. Савченко Ф. Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні. Первісне громадянство та його пережитки на Україні. 1926. Вип. 3. С. 72-94.
4. Традиції фізичної культури в Україні : збірник наукових статей / за заг. Ред. С. Кириленко, В. Старкова, А. Цьося. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
5. Цюрупа М. Українська воєнно-гуманітарна спадщина у контексті культур Сходу і Заходу. Філософсько-антропологічні студії'2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. Істина. Правда. Життя. (до 70-річчя Мирослава Поповича). Київ : Стилос, 2000. 436 с.
6. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.
7. Descombes V. Philosophie par gros temps [The Barometer of Modern Reason: On the Philosophies of Current Events]. Oxford University Press, 1993.
8. Kissinger H. A. The Necessuty Forchoice. New York : Harper and Bros, 1961. 187 p.
9. Nosach B. Rational and irrational components of the theory of military actions in the context of the socio-cultural components of postmodernity. Sophia Prima: dialogue of eternal recurrence. International Humanitarian Journal. 2022. Vol. 4. №1 (5). P. 34-44.

SOCIAL PAROXYSM OF MODERN ARMED CONFLICTS IN THE CIVILISATIONAL DIMENSION OF COLLECTIVE INTERACTION

Zorina Vykhovanets
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya,
Department of Foreign Languages
Pirogov Str., 56, 21018, Vinnytsya, Ukraine

The military restructuring of Ukrainian society in the context of bloody terror and cynical propaganda, the presence of daily domestic inconveniences, as well as the direct participation of loved ones in hostilities, radically changes the information and symbolic nature of communication in civil society and actualises the situation of social paroxysm. The existence of such a state lies in an individual's attempts to bridge the gap between the dream symbol embodied in public opinion and the actual situation of tragic existence, which always leads to a critical reflection on personal life principles and effective ways of implementing them in order to continue one's generic existence in the chosen part of the globe. The article proves that the situation of social paroxysm performs two socially significant functions: 1) it activates the potential resource of military activity in the system of socio-cultural determinants of the digital age and stimulates a change in the material or energetic status of objects as information resources, thus ensuring the process of internal transformations in modern world communities; 2) it requires society to transform the activity approaches and principles of military culture in the context of modern armed conflicts in order to achieve the socio-cultural optimum. It is noted that the most recent forms of organising social interaction in the civilisational space of postmodernity are based on the analysis of the historical significance of military culture, which was objectively one of the main components of the physical survival of a particular nation and the preservation of its territorially defined state borders. Accordingly, the *purpose of this publication* is a comprehensive socio-philosophical analysis of the situation of social paroxysms in the context of modern armed conflicts. The objectives of this study are the following: 1) to clarify the understanding of the state of social paroxysm in the context of armed conflicts of the postmodern era; 2) to identify and elaborate an effective mechanism

and priority organisational forms of collective interaction in the context of military challenges of a globalised society; 3) to analyse the military and humanitarian heritage in the national culture of militaris in order to strengthen an effective intercivilisational dialogue and achieve a peaceful consensus at the global level. The author analyses the process of formation of a modern 'peaceful man' or 'homo humanitatis', whose ancestor was a military man 'homo militaris', in the context of the globalised world. It is stated that the current level of defence activity requires a dramatic increase in financial and logistical costs, as well as enormous energy costs in training highly qualified and combat-ready personnel, so that a modern war can only be won by collective efforts using the latest state-of-the-art technologies. It is established that, especially in the context of military aggression, the social interaction of partners, based on the common recognition of the criteria of existing values, related symbolic systems and principles of regulatory and legal regulation of social relations, becomes a guarantee of collective defence strength. The structure of the dynamic process of forming a community of action in the context of modern armed conflicts is proposed and its main stages are defined as following : 1) actualisation of the intentional and axiological drivers of social cooperation; 2) rational measurement of material and technical, and non-lethal resource capabilities of joint defence activities; 3) implementation of a partnership strategy of a unified system of actions between individuals, social groups and communities in the form of regulations and international agreements. It is noted that Ukrainian state has all the basic possibilities not to lose the content of the latest organisational forms of collective interaction and alternative trends of world development in the uncertain space of planetary conflicts.

Key words: postmodern society, modern armed conflict, social paroxysm, civilisational progress, ideal of peace, military culture, collective interaction, socio-cultural optimum.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 63–69
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 63–69

УДК 130.2:32:316.77+659.3(477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.7

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

Олексій Дурдо
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра соціології та філософії, вул. Наукового містечка, 59, 69013, м. Запоріжжя, Україна

Олег Предместніков
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра права, вул. Наукового містечка, 59, 69013, м. Запоріжжя, Україна

У статті досліджено вплив ідеологічних інструментів інформаційної війни на суспільну свідомість, їх роль у формуванні масових наративів, політичних орієнтацій та суспільних настроїв. Автори аналізують феномен інформаційної війни крізь призму філософських концепцій, досліджуючи механізми пропаганди, дезінформації, когнітивного маніпулювання та контролю наративів. Особлива увага приділяється російсько-українській війні як прикладу сучасного інформаційного протистояння, де системні технології використовуються для впливу як на індивідуальну, так і на колективну свідомість.

Наголошується, що інформаційна війна не лише змінює суспільні настрої, а й призводить до довготривалих трансформацій у соціокультурній сфері. Впровадження фейкових наративів, політична пропаганда та історичні викривлення створюють нові форми ідеологічного впливу, які можуть як мобілізувати суспільство, так і сприяти його дестабілізації. Одним із ключових аспектів інформаційної війни є переписування історії та підміна ціннісних орієнтацій, які значною мірою формують політичні та соціальні процеси.

Досліджено роль освіти у формуванні стійкості до інформаційних загроз з акцентом на необхідності розвитку критичного мислення як механізму захисту від маніпуляцій. Автори стверджують, що філософія освіти відіграє центральну роль у забезпеченні інформаційної безпеки суспільства, оскільки вона сприяє розвитку здатності до раціонального аналізу та критичного осмислення медіапотоків.

Таким чином, у статті показано, що ідеологічні інструменти інформаційної війни є вирішальним чинником сучасних геополітичних конфліктів і мають глибокий вплив на суспільну свідомість. Запропоновано філософський підхід до аналізу цих процесів, що дозволяє глибше зрозуміти механізми інформаційного впливу та виявити ефективні стратегії протидії маніпуляціям.

Ключові слова: інформаційна війна, ідеологічні інструменти, пропаганда, дезінформація, когнітивна маніпуляція, суспільна свідомість, філософія освіти, критичне мислення, медійні наративи.

Вступ. В умовах сучасного інформаційного суспільства ідеологічні інструменти стали невід'ємною складовою глобальних та локальних конфліктів, що впливають на суспільну свідомість. Інформаційна війна, що набула нових форм у цифрову епоху, використовується не лише як засіб політичного чи військового впливу, а й як стратегічний механізм маніпулювання масовими переконаннями, формування національної ідентичності та конструювання реальності.

© Дурдо О., Предместніков О., 2025

Зокрема, російсько-українська війна стала одним із найбільш показових прикладів застосування інформаційних технологій для ідеологічного впливу. У цьому контексті актуальним є філософський аналіз ідеологічних інструментів інформаційної війни, їхньої сутності, механізмів функціонування та впливу на колективну свідомість суспільства.

Феномен інформаційної війни давно привертає увагу дослідників різних галузей – політології, соціології, психології та масових комунікацій. Водночас його філософське осмислення залишається недостатньо розвиненим, що ускладнює критичний аналіз і пошук ефективних засобів протидії. Саме тому ця стаття має на меті не лише окреслити основні ідеологічні інструменти інформаційної війни, а й проаналізувати їхній вплив на суспільну свідомість крізь призму сучасних філософських концепцій.

Методологічною основою дослідження є концепції ідеології, сформульовані в межах класичної та сучасної філософії, зокрема, в рамках герменевтики, структуралізму, постструктуралізму, а також когнітивної теорії дискурсу. Крім того, аналіз здійснюється з урахуванням наукових праць, що стосуються механізмів пропаганди, дезінформації та маніпуляції громадською думкою [1; 3; 4; 6].

Структура статті включає огляд сучасних досліджень із цієї проблематики, розгляд основних ідеологічних інструментів інформаційної війни, їхнього впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, а також аналіз конкретних прикладів з російсько-українського конфлікту. Особливу увагу приділено філософському виміру проблеми, що дає змогу критично осмислити інформаційну війну як феномен сучасної культури та політики.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми впливу ідеологічних інструментів інформаційної війни на суспільну свідомість охоплюють широкий спектр наукових підходів.

Г. Д. Берегова запропонувала прагматистсько-інструменталістську концепцію філософії освіти, в якій розглядається формування світоглядних орієнтирів особистості як засіб забезпечення її стійкості до маніпуляцій інформаційним середовищем [1, с. 31]. Подальший розвиток її ідей пов’язаний із визначенням ключових методологічних векторів освіти, що впливають на здатність особистості критично осмислювати інформаційні впливи [2, с. 14]. У своїх пізніших роботах вона підкреслює значення космізму як чинника філософського осмислення інформаційного середовища та його впливу на свідомість [3, с. 43]. Крім того, Г. Д. Берегова та Ф. Андрушкевич аналізують біофілософію як інструмент гуманістичного підходу до формування критичного мислення у вищій освіті [4].

У контексті інтелектуального пізнання Г. Д. Берегова наголошує на його зв’язку з механізмами світоглядного формування особистості та енергетичними аспектами взаємодії у процесі пізнання [5, с. 238]. Її пізніші дослідження стосуються ролі філософії освіти у формуванні сучасного суспільства та необхідності розвитку гуманітарної складової навчання як засобу захисту від маніпулятивного впливу [6, с. 48; 7, с. 186].

Соціокультурні аспекти інформаційної війни розглядає Т. І. Биркович, яка аналізує вплив інформаційних технологій на масову свідомість [8]. В. А. Полторак і А. Г. Стадник окреслюють основні форми пропагандистського впливу, серед яких дезінформація, джинса та паблісіті [9, с. 126]. О. М. Венгер і О. Постол досліджують вплив інформаційних атак на формування політичної свідомості під час російсько-української війни [10, с. 95].

О. А. Близняк і К. М. Гуменна аналізують методи інформаційної війни росії проти України після 2022 року, окреслюючи ключові тенденції медійного маніпулювання [11]. П. Помаранцев розглядає інформаційну боротьбу в контексті війни проти реальності, акцентуючи увагу на використанні сучасних технологій для дезінформації [12].

Теоретико-психологічні аспекти російсько-української гібридної війни детально досліджують С. Д. Максименко, Л. М. Деркач та Ю. Б. Ірхін [13]. Водночас Т. М. Варга акцентує увагу на механізмах дезінформації та пропаганди як ключових інструментах ведення гібридної війни [14, с. 85].

Окрему увагу проблемі маніпуляції свідомістю приділяє В. В. Посмітна, яка аналізує особливості антиукраїнської пропаганди та її методи в сучасних умовах [15].

Серед зарубіжних досліджень варто виокремити Y. Mejova та ін., які вивчають меметичні стратегії, що застосовуються для формування суспільних наративів під час військових конфліктів [16]. C. Y. Park та співавт. аналізують російську медіа-маніпуляцію та її вплив на міжнародну громадську думку [17]. І. Хома, С. Федушко та З. Кунч досліджують психологічні механізми впливу інформаційних маніпуляцій на суспільну свідомість [18].

Таким чином, останні наукові дослідження підтверджують, що ідеологічні інструменти інформаційної війни мають складний вплив на суспільство. Українські й зарубіжні автори розглядають їх у філософському, соціокультурному, політичному та психологічному аспектах, акцентуючи увагу на необхідності розвитку критичного мислення як засобу захисту від маніпулятивного впливу.

Метою цієї статті є рефлексивне пояснення ідеологічних інструментів інформаційної війни, їхнього впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, а також дослідження конкретних механізмів інформаційного протистояння на прикладі російсько-української війни. Особливу увагу приділено освітньому аспекту інформаційної безпеки, що розглядається як один із ключових механізмів протидії маніпуляціям і дезінформації.

І. Ідеологічні інструменти інформаційної війни. Інформаційна війна в сучасному світі є невід'ємною частиною глобальних і локальних конфліктів, де ідеологічні інструменти відіграють ключову роль у формуванні суспільної свідомості. Маніпуляція фактами, конструювання альтернативних реальностей, використання символів та емоційного впливу – ці методи давно стали частиною стратегій держав, політичних угруповань і корпорацій, що прагнуть контролювати суспільний дискурс [14, с. 85].

Один із головних механізмів впливу – **дезінформація**, що базується на поширенні викривлених або сфабрикованих даних, які поступово змінюють сприйняття дійсності [9, с. 126]. Проте інформаційна війна – це не просто боротьба правди та брехні, а тонке переплетення фактів, напівправди та емоційно забарвлених повідомлень, що спонукають суспільство до певних висновків і дій.

Не менш важливим є **пропагандистський вплив**, який використовує добре вибудувані наративи, символічні образи та повторювані меседжі, що закріплюються в колективній свідомості. Пропаганда давно перестала бути суто політичним явищем – сьогодні вона працює на стику культури, освіти, масових комунікацій, підмінюючи аналітичне осмислення реальності емоційними реакціями. Як зазначає Г. Д. Берегова, сучасний світ вимагає формування стійких світоглядних орієнтирів, здатних протистояти інформаційним атакам [1, с. 31].

Сучасна інформаційна війна активно застосовує **когнітивні маніпуляції**, які спрямовані на глибоку зміну світогляду людини. Йдеться не просто про зміну позиції щодо певного питання, а про поступове формування нового способу мислення, що адаптується до заданих ідеологічних рамок. Освіта в цьому контексті відіграє подвійну роль: вона може бути як інструментом захисту від маніпуляцій, так і засобом їхньої реалізації [2, с. 14]. Як наголошує Г. Д. Берегова, гуманізація освіти та використання біофілософських концепцій можуть стати ефективним засобом запобігання інформаційному впливу, сприяючи розвитку критичного мислення [4].

Важливим фактором у сучасних інформаційних конфліктах є **контроль над наративами** – створення, поширення та закріплення в суспільній свідомості певних історій, що стають основою ідентичності [16]. Завдяки сучасним цифровим технологіям наративи можуть бути швидко розтиражовані, змінені або стерті, залежно від потреб інформаційної стратегії. Як зазначає Г. Д. Берегова, осмислення інформаційних процесів через призму космізму дозволяє вибудовувати цілісну картину світоглядної взаємодії особистості та суспільства [3, с. 43].

Таким чином, ідеологічні інструменти інформаційної війни охоплюють широкий спектр методів – від дезінформації та пропаганди до когнітивних маніпуляцій та контролю над наративами. Вони формують не лише громадську думку, а й самі принципи, за якими суспільство інтерпретує події, вибудовує систему цінностей та ухвалює рішення [7, с. 186].

ІІ. Вплив інформаційних інструментів на індивідуальну свідомість. Ідеологічні інструменти інформаційної війни спрямовані не лише на розповсюдження певних наративів, а й на трансформацію мислення індивіда, зміну його ставлення до подій, суспільства та власної ідентичності. Сучасні інформаційні технології дозволяють застосовувати високоточні методи впливу, що формують довготривалі зміни у когнітивних процесах людини.

Одним із головних механізмів впливу є **емоційна маніпуляція**, що базується на залученні сильних почуттів – страху, ненависті, надії, співчуття. Через повторюване використання візуальних образів, гасел і наративів формується психологічний зв'язок між інформаційним продуктом і емоційним станом аудиторії [9, с. 126]. Такі техніки активно застосовуються у політичній пропаганді, медіавійнах і навіть комерційних кампаніях.

Не менш важливим є **ефект повторення**, що дозволяє поступово змінювати сприйняття певних подій чи понять. Чим частіше інформація повторюється, тим більшою мірою вона сприймається як достовірна. Як зазначає Г. Д. Берегова, формування світогляду особистості вимагає стабільності ціннісних орієнтирів, які мають базуватися на критичному мисленні, а не на некритичному засвоєнні інформації [1, с. 31]. В умовах інформаційної війни цей принцип використовується для нав'язування ідеологічних конструктів, що змінюють суспільну свідомість.

Інший аспект впливу інформаційних технологій – **ефект фрагментованої реальності**, коли суспільство отримує розрізнені частини інформації, що конструюють альтернативний світогляд. Водночас активне використання фільтраційних механізмів у соціальних мережах призводить до ефекту «інформаційної бульбашки», коли людина взаємодіє виключно з тими даними, які відповідають її поточним переконанням [16].

У цьому контексті важливу роль відіграє **освіта**, яка має бути не лише засобом передачі знань, а й інструментом критичного осмислення інформації. Г. Д. Берегова підкреслює, що саме гуманітарні науки здатні формувати цілісне уявлення про світ, виховуючи здатність до критичного аналізу інформаційних потоків [4]. Крім того, впровадження біофілософських концепцій у навчальні програми сприяє глибшому усвідомленню взаємозв'язку між людиною та інформаційним середовищем [3, с. 43].

Таким чином, ідеологічні інструменти інформаційної війни мають глибокий вплив на свідомість людини, змінюючи не лише її ставлення до конкретних подій, а й фундаментальні механізми сприйняття інформації. Вони формують нові моделі світобачення, які можуть як зміцнювати, так і руйнувати суспільні зв'язки, що робить необхідним подальший розвиток механізмів захисту інформаційної безпеки та критичного мислення [7, с. 186].

ІІІ. Вплив інформаційних інструментів на суспільну свідомість. Інформаційна війна є одним із ключових інструментів впливу на суспільні процеси, формуючи не лише політичну та культурну атмосферу, а й визначаючи домінантні світоглядні орієнтири.

Масова комунікація, медіа та соціальні мережі перетворилися на простір ідеологічного суперництва, де конструюються нові реальності, змінюються соціальні норми та регулюється громадська думка.

Одним із найбільш помітних ефектів інформаційного впливу є **ефект масової мобілізації**, коли певні інформаційні меседжі змушують суспільство реагувати у вигідний для ініціаторів інформаційної війни спосіб. Зокрема, це проявляється у поширенні воєнної пропаганди, закликах до участі в протестах або створенні атмосфери страху, яка виправдовує певні політичні рішення [14, с. 85].

Важливим механізмом впливу є **деформація історичної пам'яті**. Інформаційна війна спрямовується не лише на актуальні події, а й на минуле, переписуючи історію та формуючи альтернативні наративи. Це дозволяє змінювати ідентичність суспільства, спотворювати традиційні уявлення про державність і легітимізувати агресивну зовнішню політику. Як зазначає Г. Д. Берегова, саме освіта є тим інструментом, який може зберігати та передавати об'єктивні знання, забезпечуючи стійкість суспільної свідомості до маніпуляцій [1, с. 31].

Ще одним важливим наслідком інформаційного впливу є **формування нових соціальних норм**. У цифрову епоху саме медіа стали тим майданчиком, де визначається, що є допустимим або неприйнятним у суспільстві. Через систематичне повторення певних ідей чи цінностей формується їхня «нормальність», навіть якщо вони раніше не відповідали загальноприйнятим моральним стандартам [9, с. 126].

У цьому контексті ключову роль відіграє **кризова комунікація**, коли в періоди соціальних чи політичних потрясінь інформаційні інструменти використовуються для керування громадськими настроями. Це може бути як стратегія стабілізації ситуації, так і спосіб посилення соціального хаосу, в залежності від інтересів інформаційних гравців [16].

Таким чином, ідеологічні інструменти інформаційної війни впливають на суспільну свідомість через мобілізаційні стратегії, переписування історії, трансформацію соціальних норм та кризову комунікацію. Суспільство, що не має розвиненого критичного мислення та медіаграмотності, стає вразливим до цих впливів, що робить освіту і формування інформаційної культури одним із ключових інструментів протидії [7, с. 186].

IV. Російсько-українська війна як приклад інформаційної війни. Російсько-українська війна стала одним із найяскравіших прикладів того, як інформаційні технології використовуються для маніпулювання суспільною свідомістю та виправдання військової агресії. З 2014 року росія активно застосовує інформаційні стратегії з метою дестабілізації українського суспільства, створення альтернативної реальності для власного населення та впливу на міжнародну громадську думку.

Одним із основних методів інформаційної агресії є **тотальна пропаганда**, що використовує ідеологічно забарвлені наративи для виправдання вторгнення, створення образу України як «невдалої держави» та формування ворожого ставлення до українців. У російському інформаційному просторі пропаганда стала системною, охоплюючи не лише традиційні медіа, а й соціальні мережі, освіту та культуру [14, с. 85].

Важливим елементом інформаційної війни є **використання фейків та дезінформації**, що поширюються через контрольовані медіаресурси, соціальні мережі та ботоферми. Вони створюють ілюзію «альтернативних фактів», які спотворюють сприйняття війни як серед громадян Росії, так і серед міжнародної спільноти [9, с. 126].

Окрім того, застосовується **інформаційне виснаження** – методика, що передбачає безперервний потік суперечливих повідомлень, які руйнують здатність суспільства до критичного аналізу подій та породжують ефект інформаційного хаосу. Це особливо

небезпечно в умовах війни, коли громадяни змушені приймати рішення на основі отриманих медіа-сигналів [16].

Значну роль у російській інформаційній війні відіграє **спроба створення псевдоісторичних концепцій**, які мають на меті зміну історичної пам'яті та легітимацію воєнної агресії. Як зазначає Г. Д. Берегова, саме освіта має протидіяти цим процесам, формуючи критичне ставлення до історичних фальсифікацій і відновлюючи автентичну культурну пам'ять [1, с. 31].

Однак інформаційна війна має не лише агресивний, а й захисний аспект. Україна за останні роки значно посилила інформаційну оборону, активно використовуючи соціальні мережі, міжнародні платформи та цифрові технології для протидії російським наративам, формування власного інформаційного простору та консолідації суспільства [7, с. 186].

Таким чином, російсько-українська війна демонструє новий рівень інформаційного протистояння, де основна боротьба точиться не лише на полі бою, а й у медійному просторі. Захист інформаційного суверенітету стає однією з ключових складових національної безпеки, що вимагає не лише технічних засобів, а й освітніх ініціатив для формування критичного мислення та стійкості до маніпуляцій.

Висновки. Ідеологічні інструменти інформаційної війни є потужним механізмом впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, що може як дестабілізувати держави та суспільства, так і сприяти їхній мобілізації. Вони охоплюють широкий спектр методів – від дезінформації та пропаганди до маніпулювання історичною пам'яттю та конструювання нових суспільних норм. У сучасному інформаційному середовищі особливу небезпеку становлять технології формування наративів, що створюють альтернативну реальність, розмиваючи межі між правдою та вигадкою.

Російсько-українська війна стала прикладом того, як інформаційні технології використовуються для ведення гібридного протистояння. Росія активно застосовує пропагандистські та дезінформаційні стратегії, спрямовані на руйнування української ідентичності, створення внутрішнього розколу в суспільстві та виправдання власної агресії на міжнародному рівні. Водночас Україна демонструє успішні механізми інформаційного спротиву, мобілізуючи суспільство та протидіючи маніпулятивним технологіям.

У такій ситуації ключову роль відіграє освіта, що має стати основою формування критичного мислення та здатності до аналітичного осмислення інформаційного простору. Як зазначає Г. Д. Берегова, сучасна філософія освіти повинна бути спрямована на розвиток цілісного світогляду, що дозволяє людині протистояти інформаційним загрозам і формувати незалежну позицію в умовах гібридних війн [1, с. 31].

Таким чином, сучасні виклики вимагають розширення досліджень у сфері інформаційної безпеки, розробки ефективних механізмів захисту суспільної свідомості від маніпуляцій, а також активного впровадження освітніх ініціатив, які сприятимуть формуванню інформаційної культури та медіаграмотності.

Список використаної літератури

1. Берегова Г. Філософія освіти: прагматистсько-інструменталістська концепція формування людини майбутнього у вищій школі // *Future human image*. 2016. № 3(6). С. 31–45.
2. Берегова Г. Д. Філософія освіти: основні методологічні вектори формування світогляду людини майбутнього у вищій школі // *Future human image*. 2017. Т. 8. С. 14–29.
3. Berehova H. Philosophy of Education: Cosmism in the System of Philosophical Knowledge // *Filosofija. Sociologija*. 2020. Vol. 31, No. 1. P. 43–50. DOI: https://doi.org/10.6001/fil-soc.v31i1.4177.

4. Berehova H., Andruszkiewicz F. Biophilosophy in the System of Higher Education as a Paradigm of the Preservation of Human Culture and Civilisation // *The New Educational Review*. 2024. Vol. 75. P. 25–35. DOI: 10.15804/tner.2024.75.1.02.
5. Берегова Г. Д. Інтелектуальне пізнання як енергетична взаємодія // *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 153. С. 238–243.
6. Берегова Г. Просвітницька місія філософії освіти в сучасному світі // *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2024. Т. 29, № 2. С. 48–59. DOI: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-3.
7. Берегова Г. Біофілософське знання крізь призму філософсько-освітніх підходів // *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2024. Т. 30, № 1. С. 186–203. DOI: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-11.
8. Биркович Т. І. Технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни: соціокультурний аспект // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 1. С. 9–14.
9. Полторак В. А., Стадник А. Г. Пропаганда та її місце в процесі ведення інформаційних війн. Основні форми пропагандистського впливу: пряма пропаганда, джинса, паблісіті, пропаганда 2.0 // *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2020. Т. 3, № 1. С. 126–138.
10. Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни // *Humanities studies*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University, 2023. Vol. 93, № 16. P. 95–102.
11. Близняк О. А., Гуменна К. М. Інструменти інформаційної війни Росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022–2024 рр. // *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 123–130.
12. Помаранцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Київ : Yakaboo Publishing, 2020. 288 с.
13. Максименко С. Д., Деркач Л. М., Ірхін Ю. Б. Теоретико-психологічні детермінанти та практичні складові російсько-української гібридної війни: наукове дослідження. – Київ : Видавництво Людмила, 2024. 384 с.
14. Варга Т. М. Дезінформація та пропаганда як інструменти ведення гібридної війни Росії проти України // *Аналітично-порівняльне правознавство*. – 2024. № 6. С. 85–90.
15. Посмітна В. В. Особливості антиукраїнської маніпулятивної пропаганди в сучасних умовах // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 59, Т. 3. С. 35–39.
16. Mejova Y., Capozzi A., Monti C., De Francisci Morales G. Narratives of War: Ukrainian Memetic Warfare on Twitter // *arXiv preprint arXiv:2309.08363*. 2023. URL: https://arxiv.org/pdf/2309.08363.
17. Park C. Y., Mendelsohn J., Field A., Tsvetkov Y. Challenges and Opportunities in Information Manipulation Detection: An Examination of Wartime Russian Media // *arXiv preprint arXiv:2205.12382*. 2022. URL: https://aclanthology.org/2022.findings-emnlp.382.pdf.
18. Khoma I., Fedushko S., Kunch Z. Media Manipulations in the Coverage of Events of the Ukrainian Revolution of Dignity: Historical, Linguistic, and Psychological Approaches // *arXiv preprint arXiv:2407.17425*. 2024. URL: https://www.arxiv.org/pdf/2407.17425.
19. Шевчук, А., & Предместніков, О. (2024). Філософія інформаційної війни: морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства. *Науково-теоретичний альманах Грані*, *27*(5), 32-38. https://doi.org/10.15421/172488

THE IMPACT OF IDEOLOGICAL TOOLS OF INFORMATION WARFARE ON PUBLIC CONSCIOUSNESS

Oleksiy Durdo
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University,
Department of Sociology and Philosophy,
Scientific Town str., 59, 69013, Zaporizhzhia, Ukraine

Oleh Predmestnikov
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
Department of Law,
Scientific Town str., 59, 69013, Zaporizhzhia, Ukraine

The article examines the impact of ideological tools of information warfare on public consciousness, their role in shaping mass narratives, political orientations, and social attitudes. The authors analyze the phenomenon of information warfare through the lens of philosophical concepts, exploring mechanisms of propaganda, disinformation, cognitive manipulation, and narrative control. Particular attention is given to the Russo-Ukrainian war as an example of modern informational confrontation, where systematic technologies are employed to influence both individual and collective consciousness.

It is emphasized that information warfare not only alters public sentiment but also leads to long-term transformations in the socio-cultural sphere. The introduction of fake narratives, political propaganda, and historical distortions creates new forms of ideological influence, which can either mobilize society or contribute to its destabilization. One of the key aspects of information warfare is the rewriting of history and the substitution of value orientations, which significantly shape political and social processes.

The role of education in fostering resilience to information threats is examined, with a focus on the necessity of developing critical thinking as a mechanism for protection against manipulation. The authors argue that the philosophy of education plays a central role in ensuring societal information security, as it fosters the ability for rational analysis and critical reflection on media flows.

Thus, the article demonstrates that ideological tools of information warfare are a crucial factor in contemporary geopolitical conflicts and have a profound impact on public consciousness. A philosophical approach to analyzing these processes is proposed, allowing for a deeper understanding of the mechanisms of informational influence and the identification of effective strategies to counteract manipulation.

Key words: information warfare, ideological tools, propaganda, disinformation, cognitive manipulation, public consciousness, philosophy of education, critical thinking, media narratives.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 71–77
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 71–77

УДК 27-4:321.01:172
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.8

ВЗАЄМНІ ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ, ПРАВИТЕЛІВ І ГРОМАДЯН У ХРИСТИЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Володимир Зуйков
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,
кафедра богослов'я та релігієзнавства
вул. Пирогова, 9б, 01601, м. Київ, Україна

Василь Поворознюк
Таврійський християнський інститут,
вул. Дніпровська, 74, 73485, смт. Антонівка, Херсонська область, Україна

Валентин Кореневич
Таврійський християнський інститут,
вул. Дніпровська, 74, 73485, смт. Антонівка, Херсонська область, Україна

У роботі розглядаються взаємні обов'язки між державою, її правителями та громадянами в контексті християнського вчення. Основну увагу приділено аналізу біблійних принципів, що визначають роль державної влади, а також обов'язки громадян перед нею. Водночас, автори досліджують, як християнське розуміння служіння Богові і виконання моральних заповідей корелюється з громадянськими обов'язками, такими як сплата податків, дотримання законів і підтримка правопорядку. У роботі висвітлено важливість принципу підкорення державі, який ґрунтується на біблійних текстах, таких як слова Ісуса Христа: «віддавайте кесареве кесареві, а Боже Богу», а також на повчаннях апостолів, зокрема Апостола Павла, який вказував на важливість підкорятися владі як вищій силі, встановленій Богом. Зіставляються принципи державної влади і Божого правління, що створюють основу для побудови здорового та справедливого суспільства, заснованого на моральних та етичних засадах християнства. Це є взаємопов'язаними елементами, які допомагають забезпечити гармонію і справедливість у суспільстві, а також духовне зростання кожної людини. Особлива увага приділяється питанням громадянської відповідальності, що передбачає не лише зовнішню законослухняність, але й внутрішнє моральне зростання, де роль Святого Духа в християнському житті виступає як джерело сили для виконання Божих заповідей і законів держави. Ці положення розглядаються в контексті сучасних суспільних реалій, де християнське розуміння взаємних обов'язків може служити важливим етичним орієнтиром для громадян, а також для державних діячів. Робота підкреслює, що християнське вчення про взаємні обов'язки між державою і громадянами не є тільки теоретичним, а має практичне застосування в реальному житті. Дотримання законів держави та Божих заповідей створює основу для справедливого суспільства, де кожен громадянин, зокрема християнин, є відповідальним як перед Богом, так і перед державою.

Ключові слова: взаємні обов'язки, держава, правителі, громадяни, християнський контекст.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, коли питання взаємодії між державою та її громадянами стає все більш складним і багатоаспектним, вивчення обов'язків держави, правителів і громадян у християнському контексті набуває особливої актуальності. Біблійне розуміння цих взаємних обов'язків може стати важливим етичним орієнтиром для формування державної політики, управління та громадянської відповідальності

© Зуйков В., Поворознюк В., Кореневич В., 2025

в умовах глобалізації та моральної невизначеності. Держава, як інститут, на основі християнських принципів, повинна виконувати роль гаранта справедливості, захисника слабших і контролера морального порядку. Одночасно, громадяни мають свої обов'язки перед державою та перед Богом, що включає не тільки виконання законів, а й активну участь у моральному та духовному розвитку суспільства.

У світі, де держави стикаються з численними викликами щодо етики владарювання, християнські принципи можуть стати ключовими для формування політичних рішень, спрямованих на забезпечення добробуту всіх громадян. Конфлікт між світськими та релігійними підходами. В умовах, коли наука, політика та релігія часто є взаємно конфліктуючими сферами, важливо розглядати взаємодію між ними та шукати шляхи інтеграції релігійних цінностей у правову та соціальну систему. Роль християнських цінностей у формуванні громадянської свідомості. Оскільки християнські норми впливають на моральні орієнтири великої частини світової спільноти, дослідження взаємних обов'язків між державою, правителями та громадянами допомагає зберегти стабільність у суспільстві, яке часто шукає відповіді на питання про сенс влади та її моральну відповідальність.

Важливість духовного аспекту в політичному управлінні. Визначення місця християнських цінностей у політичних процесах дозволяє державним органам і громадянам будувати взаємодію на основі любові до ближнього, справедливості та милосердя. Таким чином, дослідження взаємних обов'язків держави, правителів і громадян у християнському контексті є не тільки актуальним, але й важливим для розуміння етичних підстав сучасної державності та громадянської відповідальності в умовах глобалізованого світу.

Основні результати дослідження. Обов'язки держави та її правителів перед Богом в християнському контексті мають глибокий духовний і моральний вимір. Вони не обмежуються лише забезпеченням зовнішнього порядку і безпеки, але також охоплюють етичні, моральні та релігійні аспекти управління. У Старому Завіті зазначено, що правитель, поставлений на чолі держави, повинен був не лише читати священні Писання, але й переписувати їх, щоб усвідомити і глибше зрозуміти Божі заповіді. Важливо зазначити, що йшлося не про просто звичайне читання, а про переписування Божих слів, створення власного списку священних книг та законів. Це був необхідний акт для того, щоб правитель зміг навчитися боятися Господа і правильно виконувати Божі вказівки. Така практика мала значення не лише для духовного життя самого правителя, але й для забезпечення справедливого управління державою.

У книзі Повторення Закону (Вт. 17:14-20) йдеться про те, як народ Ізраїлю, коли оселиться в обіцяній землі, повинен обирати свого царя з-поміж своїх братів. Цей цар не може бути чужинцем, адже головним критерієм є близькість до народу. Цар повинен був утримуватися від численних розкошів, таких як надмірне накопичення коней, вертання народу до Єгипту для нарощування військової сили, а також від надмірного багатства та кількості жінок. Важливим було й те, що цар мав особисто переписати собі книгу закону, вивчати її і слідувати її настановам протягом усього свого життя. Це було необхідно для того, щоб він не згорджувався своїм становищем, не відхилявся від Божих заповідей і завжди мав на меті служити народові, а не своїм особистим інтересам [1].

Ці вказівки мають глибокий зміст, і важливо зазначити, що не лише правитель, але й весь народ був зобов'язаний до виконання Божих законів. Цар у Старому Завіті не був абсолютним монархом. Він не мав права діяти без обмежень, його влада була підпорядкована Богу, і саме це визначало його відповідальність перед народом і перед Господом.

Відомий приклад царя Давида, який у своїх псалмах віддавав славу Богу, показує нам, як важливо для правителя визнати свою залежність від Божої сили та мудрості.

У Псалмі 143:1-2 Давид молиться, визнаючи Бога як свою твердиню, захист і настановника у всіх справах, включаючи військові й політичні. Така позиція правителя має велике значення для народу, оскільки він є прикладом для всіх своїх підданих, як служити Богу і жити в мирі та злагоді. Цар Соломон, син Давида, також є прикладом мудрості і смирення перед Богом. Його правління відзначалося не лише великою матеріальною та політичною могутністю, а й глибоким духовним розумінням. Він просив у Бога не стільки багатства, скільки мудрості для управління народом. Це стало основою його процвітання [2].

Один із важливих уроків з Біблії – це розуміння того, що правителі, навіть якщо вони мають величезну владу, не повинні забувати про свою відповідальність перед Богом. Влада не є самоціллю і не може бути абсолютною, оскільки вона є лише довіреною благодаттю. Як зазначено в Псалмі 81:1-4, правителі повинні справедливо судити і діяти відповідно до волі Бога, не забуваючи про нужденних і бідних, виконуючи свої обов'язки з праведністю і милосердям.

Невиконання Божих заповідей має серйозні наслідки. В одному з таких випадків, коли юдейський цар Озия знехтував своєю роллю і піднявся на згубу, прагнучи виконати обов'язки, що не належали йому, він був покараний проказою. І цей випадок є наочним прикладом того, як важливо для правителя залишатися в межах визначених для нього обов'язків і не перевищувати своїх повноважень.

У Новому Завіті Ісус також наголошує на тому, що влада над Ним була надана Понтієм Пілатом Богом, і тільки Бог є справжнім власником усієї влади на землі. І це важливий урок для кожного правителя: хоч би яку владу вони мали, вони повинні усвідомлювати, що вона є даром від Бога і що вони повинні підкорятися Його волі [3].

Загалом, правителі повинні бути прикладом для своїх народів, у тому числі в духовному плані. Вони не повинні забувати про свою залежність від Бога, повинні вивчати Його слова і намагатися втілювати їх у своїй політиці. Як тільки правителі розуміють це, вони можуть отримати Божі благословення для своєї країни, а також забезпечити мир і справедливість серед свого народу.

Таким чином, відповідальність перед Богом є не лише релігійною, але й політичною. Правителі повинні ставити Бога на перше місце, слідувати Його настановам і не забувати, що їхня влада не є самостійною, але є даром Божим, наданим для служіння народу в ім'я справедливості та миру.

Обов'язки держави перед людиною є ключовими для створення справедливого, безпечного та процвітаючого суспільства. Вони базуються на принципах прав людини, справедливості та забезпечення основних потреб громадян. У християнському контексті ці обов'язки також розглядаються через призму Божих заповідей та моральних вимог. Одним із основних обов'язків держави є забезпечення прав і свобод громадян, незалежно від їхніх переконань, віри чи світогляду. Коли держава не дотримується принципу рівності в захисті прав усіх громадян, вона може стати диктаторським режимом, чи то релігійним, чи атеїстичним.

Завдання державної влади не включає насильницьке нав'язування віри чи відмови від неї. Держава повинна гарантувати право кожного громадянина на свободу віросповідання та особисту віру в Бога. Водночас важливо розуміти, що права людини, охоронювані державою, мають божественне коріння. Вони містять основні свободи, зокрема свободу слова, свободу вираження думок, право на приватність, підприємницьку діяльність, право власності, а також права на сімейні стосунки і взаємоповагу, що є фундаментальними для будь-якого суспільства.

Ці права не є лише результатом людських угод чи бажань, а являються Божими даром, закріпленими в десяти заповідях. У Посланні до Римлян (13:8-10) апостол Павло

викладає їх суть, стверджуючи, що любов до ближнього є основою виконання Божого Закону. Це вказує на важливість моральних принципів у державному управлінні, де законодавство має відповідати божественним заповідям [4].

Отже, влада має виконувати роль контролера за дотриманням цих принципів, і будь-яке відхилення від них, незалежно від типу політичної системи, є перевищенням повноважень, наданих Богом, і веде до руйнування суспільства. Як зазначено в Рим. 13:1-7, всі форми влади є від Бога і служать для підтримки порядку та справедливості, караючи злочинців і захищаючи громадян від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Якщо правителі виконують свої функції відповідно до Божих настанов, вони мають право використовувати владу для підтримки порядку, боротьби з корупцією та злочинністю, оскільки Бог надає їм таку легітимність. Влада має засоби для захисту громадян, забезпечення законності та охорони безпеки. Однак, якщо влада не спирається на моральні принципи або не виконує своїх функцій, це призводить до деморалізації інституту влади та може сприяти створенню антихристиянської системи. Таке може відбутися як за тоталітаризму, так і за демократії [5].

Відповідно до принципів, викладених у Рим. 13, можна визначити ключові обов'язки держави:

1. Здійснення правосуддя.
2. Підтримка громадян, що дотримуються закону.
3. Покарання злочинців.
4. Захист від внутрішніх і зовнішніх ворогів (за допомогою «меча» – символу безпеки).
5. Стягнення податків, що є необхідною умовою для розвитку країни.
6. Розподіл податків через державний бюджет.

Біблійний погляд на людину як на грішника, який через гріхопадіння йде на смерть, підкреслює необхідність існування законів і державних інститутів. Закони потрібні для підтримки порядку, оскільки, поки є порушники, не можна відмовлятися від їхнього дотримання. Таким чином, держава повинна забезпечувати не лише порядок на місцевому рівні, але й захист громадян від злочинності, створюючи середовище, в якому кожен може почуватися в безпеці і спокої. Відповідно до цього, державні інститути, зокрема правоохоронні органи, повинні мати достатні ресурси для виконання своїх функцій.

Обов'язки людини перед Богом і державою є важливими аспектами етичної та соціальної відповідальності, які взаємопов'язані і сприяють гармонії в суспільстві. Ці обов'язки визначають, як індивід має взаємодіяти з вищими моральними принципами та із суспільними інститутами. В християнському контексті, обов'язки перед Богом і державою можна поділити на декілька основних категорій [6].

Людина повинна слухатися Бога, любити Його понад усе, а також ставитися до ближнього з любов'ю та повагою. Якщо державна влада діє відповідно до Божих установлень, то немає конфлікту між обов'язками перед Богом і державою. Однак, якщо влада вимагає підпорядкування в питаннях, що виходять за межі її компетенції, виникає конфлікт, і віруючі змушені ставати порушниками законів влади, щоб залишитися вірними вищим законам Бога.

Біблія наводить приклади, коли люди, поставлені перед подібним вибором, обирали вірність Богові. Один із таких випадків описаний у книзі пророка Даниїла (3:17-18), де три єврейські юнаки – Седрах, Місах і Авденаго – відмовились поклонятися золотій статуї царя Навуходоносора, навіть під загрозою смертної кари. Бог зберіг їх, оскільки вони залишилися вірними Йому. Також, коли цар Дарій наказав поклонятися собі, пророк Данило відмовився, продовжуючи молитися Богу, за що був покараний, але Бог врятував його [6].

Ці випадки демонструють два основні принципи: по-перше, правителі схильні до самозвеличення і вимагають поклоніння собі, а по-друге, вони часто уявляють себе богами, хоча ними не є. Навуходоносор, через своє самозвеличення, втратив владу, що є уроком для всіх правителів. Ісус Христос нагадав Пилату, що його влада дана йому згори, і за її зловживання він нестиме більший гріх (Іван. 19:11).

У Діяннях Апостолів (12:21-23) описано, як цар Ірод прийняв поклоніння від народу, що стало причиною його падіння. Тиранія, що позбавляє людей свободи, завжди призводить до занепаду влади. Навіть у демократичному суспільстві може виникнути подібна небезпека, якщо держава виходить за межі своїх обов'язків, намагаючись узурпувати роль Бога. У таких випадках моральний обов'язок людини – ставити Божі закони вище за людські. Мартін Лютер визначав Бога як того, від Кого людина має право очікувати тільки доброго і кому має довіряти. Держава, як батько або старший брат, повинна виконувати свої обов'язки, організовуючи суспільство на засадах свободи і справедливості [7].

У Новому Завіті ми зустрічаємо випадки, коли учні Ісуса відмовлялися виконувати накази влади, якщо ці накази суперечили Божим законам (Дії 4:18-20). Важливо розуміти, що підпорядкування владі закінчується там, де вона перешкоджає слідуванню за Господом. Порушення законів може бути оправдане тільки в тих випадках, коли віруючий змушений чинити так через свою вірність Богу.

Свобода можливе лише завдяки Божому закону, який є вищим за всі людські закони. Існує небезпека, що без звернення до Бога через Євангеліє, суспільство буде перебувати в стані хаосу, а влада знову стане тиранією. Проте в майбутньому настане час, коли війна і насилля більше не будуть необхідні, і людство буде жити за принципами Божого правосуддя (Іс. 2:4). До того часу, обов'язок людини – підкорятися законним вимогам держави, за винятком випадків, коли ці вимоги суперечать Божому закону, оскільки державна влада повинна організовувати суспільство на засадах свободи і справедливості.

Господь Ісус Христос у своїй проповіді, говорячи «віддавайте кесареве кесареві, а Боже Богу» (Мар.12:17), навів приклад необхідності підпорядкування громадян фіскальній системі своєї держави. Ці слова можна розуміти як заклик до підпорядкування владі загалом, оскільки фіскальний орган є частиною державної структури. Це також стосується виконання законів держави, зокрема, законів, які визначають права й обов'язки громадян.

У Посланні до 1 Петра 2:11-14 зазначено: «Коріться кожному людському творінню ради Господа, чи то цареві, як найвищому, чи то володарям, як від нього посланим для карання злочинців і для похвали доброчинців». Апостол Павло у посланні до 1 Тим. 2:1-3 додає: «Прошу творити молитви за всіх, за царів і за всіх, що є при владі, щоб нам жити тихим і мирним життям у побожності й чистоті». Ці заклики підтверджують необхідність підкорятися владі, яку встановлено для забезпечення порядку і справедливості [8].

У Рим. 13:1 Павло зазначає: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога». Це вказує на те, що всі існуючі влади є божественною інституцією, яка діє для загального блага. Закони, як зазначено в 1 Тим. 1:8-10, не є наданими для праведників, але для тих, хто чинить беззаконня. Віруючі люди не є вільними від законів, але завдяки Святому Духу можуть виконувати їх без внутрішнього конфлікту, оскільки ці закони є відображенням Божої волі [9].

Важливо розуміти, що віруючі повинні коритися законодавству, виконуючи його не через страх перед покаранням, а завдяки зміні серця, яку здійснює Дух Святий. Як сказано в 1 Пет. 2:11-18, коріться всім владарям, бо це Божа воля: «Шануйте всіх, братство любіть, Бога бійтеся, царя поважайте». Таким чином, начальство і влада існують для того, щоб громадяни підкорялися їхнім наказам, сприяючи підтримці порядку та справедливості.

Християнське ставлення до державних законів має бути засноване на вірі, що вони є частиною Божої волі для суспільства. «Тож віддайте належне усім: кому податок податок, кому мито мито, кому страх страх, кому честь честь» (Рим.13:7).

Висновки. Зазначене вище підтверджує, що вимоги держави до її громадян є правом володарів, і ми маємо моральне та юридичне зобов'язання виконувати їх. Це означає, що ми повинні підкорятися встановленим законам і вимогам, що забезпечують порядок та стабільність у суспільстві. Таким чином, перед державою наші зобов'язання включають кілька ключових аспектів. Один із основних обов'язків громадян, оскільки податки є основним джерелом фінансування державних інституцій та послуг. Це не лише юридичний, а й моральний обов'язок кожного члена суспільства, оскільки належне фінансування дозволяє державі виконувати свої функції з охорони порядку, забезпечення соціальних благ і розвитку інфраструктури. Громадяни повинні вести життя, засноване на чесності та моральних принципах. Це стосується не тільки виконання законів, а й нашої поведінки в повсякденному житті – уникання шахрайства, корупції, нечесних угод і всіх інших форм морального розкладу. Кожен громадянин поважає закони і норми, встановлені в державі, що забезпечує функціонування суспільства в умовах правопорядку. Законослухняність передбачає не лише виконання норм, але й активну підтримку законних ініціатив і участь у демократичних процесах.

З іншого боку, наше зобов'язання перед Богом є фундаментальним для нашого духовного життя та взаємин з Ним. Відповідальність перед Богом включає в себе любити Бога всім своїм серцем, душею і розумом, як зазначено в Біблії. Це означає не тільки поклоніння і виконання релігійних обрядів, але й готовність віддати себе на служіння Богу у всіх аспектах життя. Самовіддача передбачає, що всі наші вчинки, думки і бажання мають бути спрямовані на служіння Богу і виконання Його волі. Вірність Богові означає довіряти Йому у всіх ситуаціях, навіть у найважчі моменти життя, коли ми стикаємось із труднощами чи випробуваннями. Слухняність означає дотримання Божих заповідей, жити за принципами, які Він встановив, і виконувати Його волю у своєму житті.

Отже, перед державою ми зобов'язані виконувати законодавчі вимоги, а перед Богом – жити у відповідності до Його заповідей, віддаючи Йому нашу любов, вірність і слухняність. Це є взаємопов'язаними елементами, які допомагають забезпечити гармонію і справедливість у суспільстві, а також духовне зростання кожної людини.

Список використаної літератури

1. Чаленко П. Проблеми забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання в Україні в сучасних умовах: суспільно-історичний контекст. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 49–52. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/9.
2. Зінкевич Т. Християнська релігія і церква як чинник державотворення в Київській Русі : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Луцьк, 2019. 200 с.
3. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 груд. 2012 р., м. Київ) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. Київ: НІСД, 2013. 504 с.
4. Палінчак М., Галда П., Лешанич М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: Навч. посіб. для студентів УжНУ. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.
5. Права людини в національному та європейському контекстах / ред.: Н. Петрецька, Ю. Бисага. Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. 482 с.

6. Правова наука і державотворення в Україні в контексті інтеграційних процесів : матеріали XIV Міжнар. науковопракт. конф. (19–20 трав. 2023 р., м. Суми) / ред.: С. С. Лукаш, В. А. Василенко. Суми: СФ ХНУВС, 2023. 373 с.
7. Бліхар В. С. Християнські засади державотворчих і правотворчих процесів в Україні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 160 с.
8. Ярошенко А., Семигіна Т., Сухицька Н. Історія та теорія соціальної політики України : навч. посіб. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоман., 2018. 289 с.
9. Калуга В. Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей : матеріали XV науково-практ. конф. Київ : ВНЗ «Нац. акад. упр.», 2016. 188 с.

MUTUAL OBLIGATIONS OF THE STATE, RULERS, AND CITIZENS IN THE CHRISTIAN CONTEXT

Volodymyr Zuikov
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University,
Teaching and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy,
Department of Theology and Religious Studies
Pyrohova St., 9b, 01601, Kyiv, Ukraine

Vasyl Povoroznyuk
Tavriski Christian Institute
Dniprovska St., 74, 73485, Antonivka, Kherson region, Ukraine

Valentyn Korenevych
Tavriski Christian Institute
Dniprovska St., 74, 73485, Antonivka , Kherson region, Ukraine

This paper examines the mutual obligations between the state, its rulers, and citizens within the framework of Christian teaching. Particular attention is given to the analysis of biblical principles that define the role of state authority and the responsibilities of citizens toward it. At the same time, the authors explore how the Christian understanding of serving God and adhering to moral commandments aligns with civic duties such as paying taxes, obeying laws, and maintaining public order. The work highlights the importance of the principle of submission to the state, grounded in biblical texts such as Jesus Christ's words: «Render to Caesar the things that are Caesar's, and to God the things that are God's», as well as the teachings of the apostles, particularly the Apostle Paul, who emphasized the need to submit to authority as a higher power established by God. The principles of state governance are compared with God's divine rule, forming a foundation for building a healthy and just society based on Christian moral and ethical values. These interconnected elements help ensure harmony and justice in society while fostering the spiritual growth of individuals. Special attention is given to the issues of civic responsibility, which includes not only external lawfulness but also internal moral development, where the role of the Holy Spirit in Christian life serves as a source of strength for fulfilling both God's commandments and state laws. These principles are considered in the context of contemporary societal realities, where the Christian understanding of mutual obligations can serve as a crucial ethical guide for both citizens and state leaders. The paper emphasizes that Christian teaching on the mutual obligations between the state and citizens is not merely theoretical but has practical application in real life. Adherence to the laws of the state and the commandments of God lays the foundation for a just society, where every citizen, particularly a Christian, is accountable both to God and to the state.

Key words: mutual obligations, state, rulers, citizens, Christian context.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 78–85
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 78–85

УДК 130.1:141:304
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.9

МОДИФІКАЦІЇ ТВОРЧОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПАРАДИГМ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

Світлана Киселиця
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
навчально-науковий інститут природокористування та гуманітарних наук,
кафедра філософії і суспільних наук,
вул. Шевченка, 95, 14035, м. Чернігів, Україна

Статтю присвячено феномену творчості та її вимірам в контексті філософських парадигм Відродження та Нового часу. Метою дослідження є з'ясування умов формування креативного та відповідального світовідношення людини. Теоретичний базис: ідеалізація, критичний аналіз, компаративний аналіз, гіпотетико-дедуктивний метод, моделювання. Опис і демаркація форм творчості в історико-філософському контексті актуалізується необхідністю визначити загальнолюдське підґрунтя гармонізації трансценденції та екзистенції, дає можливість зрозуміти звуженість інтерпретації творчої особистості тільки в межах тогочасних локацій. Наукова новизна дослідження міститься в обґрунтуванні цілісності інтелектуальних і моральних (узагальнено – ментальних) характеристик людини, що здійснюється в умовах свободи вибору моделі поведінки та виводить феномен особистісної творчості на загальноцивілізаційний рівень. У світоглядно-теоретичному контексті питання критерію креативності та моральності людини гостро постала в добу Відродження й логічно перейшла до змісту філософії Нового часу. Зародження концептуальних засад творчого світовідношення людини як предмет філософського аналізу зустрічаємо в патристів, номіналістів, реалістів Середньовіччя, що спричинило неабиякий вплив як на формування антропоцентричної парадигми доби Відродження з її гуманістично-пантеїстичними уподобаннями, так і на механістично-детерміністичні пошуки основ духовності наукоцентристами Нового часу, з їх ірраціональними та раціональними сентенціями щодо шляхетного і ницого у людському бутті періоду Просвітництва. Перевівши проблему особистісної самореалізації із царини метафізичної до наукової через категорії гідності та креативності, філософи Ренесансу та Нового часу надають їй статусу не суто теоретичної універсальної, а суто практичної унікальної проблеми людського буття, переймаючись пошуком позачасового критерію творчої особистості. Відповідно до зазначених концепцій творчості людина сама себе розбудовує через оригінальний інтелектуально-вольовий механізм самоствердження, в основі якого має бути безцінний із загальноцивілізаційної точки зору мотив людяності (гуманності).

Ключові слова: гідність, інтелект, ірраціональність, менталітет, мораль, раціональність, світоглядна істина, творчість.

Історія філософії репрезентує неабияке розмаїття концепцій творчості. На світоглядно-теоретичному рівні питання критерію творчої особистості та моральності її дії гостро постала в добу Відродження й логічно перейшла до змістовної проблематики філософії Нового часу. Саме тоді тлумачення креативності та гідності в людському бутті перетворюються у філософську рефлексію над вчинком, тобто виникає проблема раціональної обґрунтованості інтелектуальної діяльності та її морально-етичної спрямованості. Абсолют (якщо за останнє прийняти світоглядний ідеал чи орієнтир) набуває соціогуманітарних ознак, що не виявляється ні в межах феноменально існуючого конкретно-сущого, ні в межах охоплюваного здоровим глуздом теоретично допустимого майбуття.

© Киселиця С., 2025

Концептуальні засади світовідношення апологетів, патристів, фідеїстів, номіналістів, реалістів тощо спричинили неабиякий вплив як на мисленників Відродження з їх антропоцентрично зорієнтованими уподобаннями, так і на представників філософії Нового часу з їх раціональними та ірраціональними симпатіями щодо теоретико-метафізичного – сущого і суттєвого та морально-етичного – шляхетного і ницого підґрунтя творчості в межах наукоцентричної парадигми.

Своєрідна парадигмальна боротьба аристотелізму, платонізму, неоплатонізму за творчу особистість, точніше за її думки і душу у XV-XVI століттях мала значущі світоглядні наслідки. У вченнях про ідеальну людину на основі героїзації, характерної для культури Високого Відродження, чільне місце у вирішенні означеного протистояння належить Джованні Піко делла Мірандолі («Апологія», «Про буття і єдність», «Промова про гідність людини») [1], Лоренцо Валла («Про насолоду», «Про свободу волі») [2], Марсіліо Фічіно («Платонівська теологія та безсмертя душі», «Про християнську релігію», «Про життя», «Про алхімічне мистецтво») [3]. Ці мотиви філософування возвеличують людину, переконують в її безмежних можливостях, формують уявлення про всеосяжність і вседосяжність природного інтелекту, що підштовхує до філософської творчості, інтенсифікації пізнання, усвідомленого впливу на світоустрій.

Справжній гімн людині створив Джованні Піко делла Мірандола у «Промові про гідність людини», якою збирався відкрити у 1487 році поважний форум тогочасних інтелектуалів в Римі: «Людина – посередник усіх творінь, рівня з вищими і володар над нижчими, тлумач природи, завдяки проникливості почуттів, допитливості розуму і ясності інтелекту» [1, с.44]. Тим самим гуманіст прагнув довести, що будь-яке явище має генетично успадковану історію, що обумовлює подальші усвідомлені дії, в яких лише людина не володіє тією силою, яка б її стримувала, натомість сама створює підстави для реалізації задуму, відтворення себе, так би мовити, об'єктивування чи опредметнення, переконував, що сутнісна обумовленість природи людини – бути вільною, обирати свою долю, створювати власними руками вівтар слави чи кайдани покарання.

Тож, людина – не стільки центр Всесвіту, скільки зосередження безмежної свободи, що робить її не тільки рівною Богу, а й продовжувачем Універсуму в будь-яких прийнятних формах творчості. Створюючи себе, вона перетворює світ або творчо модифікує його й тим самим виходить за межі життєвих реалій. Звідси – велетенська відповідальність особистості за формування своєї сутності, яка підноситься над іншими створіннями або спускається до тваринного рівня. Ідея філософського осмислення світу, тобто єдності істини, яка рівнозначно присутня як у релігійних, так і наукових тогочасних традиціях уявляється Піко делла Міандоллі рятівною.

Лоренцо Валла пристрасно обстоював природне право людини на світське життя у будь-якому вияві та виступав проти будь-якого аскетизму. Його полеміка зі стоїками ґрунтується на вимогах безумовної чистоти і тіла, і душі як творінь божих в цілокупності: ніщо тут не належить дияволу. Заклик до природності (voluptas – насолоди) неможливо у світоглядно-теоретичному сенсі відділити ні від фідеїзму, ні від логіки вільного від схоластичних догм руху до людських витоків. Найістотнішим значенням тут видається визнання природи всередині нас, яка є божественною, а хто виступає проти неї, душить її і калічить, той грішить перед Богом.

Мета людини полягає саме у розвитку своєї діяльності та досягненні того просвітленого стану душі, радісного відчуття приємності у тілі, що зветься gedone – моральною насолодою. Досягнення такого стану в земному житті, проти сподівань стоїків чи християн, визнання цінності задоволення ми моральної втіхи як суто людського стану, нагороду і мету

вчинків, досягнення подібного стану у загробному житті як божественного поціновування наших здібностей до усвідомлених дій – у цьому, на глибоке переконання Лоренцо Валли, слід вбачати ознаку істинної мудрості творчої особистості.

Трактат Л. Валли «Про свободу волі» [2] з його паулінізмом, різким засудженням проаристотелівської тогочасної теології, з пафосним ірраціоналізмом, що полягає у повній відданості душі і духу Богові, цілком відповідає волюнтаристським мотивам іншого твору «Про долю» і зовсім не протистоїть стратегічній ідеї гуманізму. Позаяк, історія – вчителька мудрості, але вона ж – і конкретне життя Духу в розмаїтті його проявів, так би мовити, експансія в ідеальному вимірі.

Подібне відношення до життя демонструє і Джанноццо Манетті, послідовник аристотелізму, що уславлює громадянські чесноти у поєднанні з твердою християнською вірою. «Зазвичай він говорив, що нашу віру слід називати не «вірою», а «впевненістю». Проте і християнство було для нього, насамперед, людським милосердям і любов'ю до ближнього», – зазначає відомий італійський дослідник духовної спадщини Відродження Еудженіо Ґарен [4, с. 81]. Дж. Манетті послідовно обстоює думку про людяність, що означає знаходитися у злагоді з іншими, по-людськи страждати і радіти, любити сім'ю, батьківщину, бачити в інтелекті (вірніше, в розумі) не ворога, а морального наставника, здатного мінімізувати надмірну емоційність (вірніше, афекти).

Еразм Роттердамський (у рівномірному співвідношенні як науковець від релігії, так і священник від філософії) вважав, що схоластика в контексті розвитку теології (знання про божественне) у своїх намаганнях раціонального пояснення християнського віровчення дійшла абсурду. Причинами цього він вважає невігластво тогочасних схоластів, що обмежувалися лише працями Аристотеля, заформалізованістю та еклектикою різновекторних напрямків осмислення духовного життя людини, зазначаючи у «Похвалі Глупоті»: «Щодо богословів... на власний розсуд вони тлумачать і пояснюють найінтимніші таємниці... Тож, легше виплутатися із лабіринту, ніж із хитросплетінь реалістів, номіналістів, томістів, альбертистів, оккамістів, скотистів...» [5, с.108-109].

Варто звернути увагу на ту обставину, що об'єктом різкої критики Еразм Роттердамський робить не титанів схоластики, а войовничих епігонів XV-XVI століть, носіїв, так би мовити, офіційної філософії на університетських кафедрах. Саме вони доводили до абсурду формалізм чисто словесної, а не цивілізаційно затребуваної життєвої мудрості. Автор «Зброї християнського воїна» попереджає: «Із тлумачів Священного писання найприхильніше стався до тих, хто якнайдалі відходить від літери... До якого б типу людей не звернувся, дійсно духовна людина скрізь вбачає багато гідного сміху, а ще більше – гідного сліз... Багато вчених розповсюджують цю заразу, спотворюючи, як говорить Павло, слово Боже, адаптуючи його до уподобань часу...» [5, с.184].

Такий концептуальний поворот змусив тогочасну філософію детальніше зосередитись на вивченні закономірностей виникнення і функціонування мислячої та відповідальної людини. «Першою ластівкою» з особистісним підходом до феномену творчості в людському бутті в оточенні раціоналістичних, детерміністичних, механістичних, редукціоністичних поціновувань у світоглядно-методологічній традиції Нового часу був англійський мислень Ісаак Ньютон. У своїй «Оптиці» він сформулював на той час революційний принцип наукового дослідження: якщо натуральній філософії завдяки використанню індуктивного методу доведеться удосконалюватися, то, відповідно, відкриються перспективи й моральної філософії [6]. Не враховуючи апріорні науки, які стосуються тільки ідей (тобто логіки та чистої математики), бачимо, що справжнє знання, інакше кажучи, знання абсолютне та безсумнівне, неможливе. Про яку доказовість йдеться, коли заперечення ствердження не

призводить до суперечності? Адже у запереченні існування будь-якого стану речей немає ніякої суперечності, позаяк все існуюче може бути й неіснуючим. Тому від фактів ми переходимо, у кращому випадку, не до очевидності, а до можливості, у гіршому – не до знання, а до віри. Багатозначність визначення віри дозволяє розширити царину її впливу на культуру загалом, виходячи із закону достатніх підстав, виведеного Г. В. Лейбніцем [7].

Щодо тогочасного поціновування творчої особистості сучасні філософи науки суголосно зауважують: «Але, як і у часи Ньютона, науковець будує, вдосконалює, перевіряє та застосовує моделі. Науковець оцінює кожний складник теорії за загальнонауковими та специфічними для неї критеріями. Тому несправедливим було б приписувати вченим різних часів пасивне сприйняття науки» [8, с. 43]. Відтак, креативність, часто заснована на ірраціональності творчої особистості – нова проблема, про яку досі не розмірковували філософи, тобто, опис і пояснення способів виникнення живої ідеї, співвіднесеної з наявним враженням та перспективним розвитком предметного поля дослідження.

Подібний теоретико-методологічний підхід до творчості зустрічаємо в британському Просвітництві. Шотландський мисленник XVIII століття Девід Г'юм у «Трактаті про людську природу, чи Спробі здійснити заснований на досвіді метод міркування до моральних предметів» [9] висуває знамениту тезу про всеохопність майже всіх наук наукою про людську природу, вважаючи, що єдина для мислячої особистості можливість пояснити присутність бога у людському бутті полягає в редукції до чистої моральності. Автор концепції продуктивно спрямовує зусилля на освіту, яка повинна очистити релігію від нерозумності та досить скептично ставиться до здатності пізнання трансцендентного світу, виходячи із людських уявлень, що не сягають далі власного досвіду. Будь-які спроби обґрунтувати подібність бога з людиною наштовхуються лише на догматизм, різні теологічні теорії та системи, за якими криються партикулярні уподобання та честолюбство.

Д. Г'юм застосовує раціоналістичний метод дослідження суперечливої природи людини, поширюючи особистісний підхід на царини релігії, моралі, естетики, історії, політики, мистецтва як форм суспільної свідомості. Соліптичне розуміння філософом специфіки культурно-антропологічного простору засноване на скепсисі та агностицизмі обумовлює трансформацію теоретичного (відстороненого від носія, наукового, абстрактного, абсолютного) знання до практичного (досвідного, безпосереднього, душевного, духовного) знання або заміщення раціонального ірраціональним. Такі ментальні метаморфози отримують загальний критерій у вигляді доказів, які мають бути критично затвердженими відповідно до існуючих моральних законів, правил, норм. Жоден авторитет не може уникнути такої перевірки. Г'юмівський скептицизм зовсім не означає, що всі загальноцивілізаційні зусилля марні. Сутнісна природа мислячої та відповідальної особистості завжди бере гору, бо в повсякденних життєвих справах має інстинктивне прагнення до життя, перетворення задумів у вчинки подібно іншим людям.

У контексті нашого дослідження продуктивною виявляється сентенція Д. Г'юма про рівнозначущість матерії та духу. В есе «Про безсмертя душі» він вдається до концептуальних доказів про їх невизначеність і незрозумілість, а відтак амбівалентність у сприйманні людиною світу. Сумнівність Г'юма має творчий характер. Його світогляд ближчий до натурфілософії, ніж до визначальної ролі трансценденції з домінуванням надчуттєвості у людському бутті, це світ емпірика, а не раціоналіста. Зокрема, існування бога, як і будь-яких інших усталених метафізичних норм, не є доведеним. Скажімо, релігійна гіпотеза світоустрою (супранатуралізм) повинна бути дослідженою емпірично. Диво, можливе теоретично, ніколи не було зафіксованим в історії людства настільки переконливо, щоб стати достатньо доказовим підґрунтям онтології. Внаслідок фундаментальної нерозумності

людської природи релігія виникає не із філософії, а з людської надії та людського страху. Політеїзм передує монотеїзму і все ще живе у людській свідомості, де «...релігійні ілюзії небезпечні, а філософські тільки смішні» [10, с.288].

Нам видається, що Г'юмівське розуміння творчості, методологічно витікаючи з ірраціоналізму, ґрунтується на екзистенціальній цінності віри. Адже інтимно-особистісний потенціал вірувань є більш очікуваним, жаданим для творчої людини, безцінним скарбом морально-психологічного прихистку, а зовсім не абстрактною світоглядно-теоретичною настановою. Позаяк людина є насамперед чуттєвою, аніж раціональною істотою, то її ціннісні орієнтири мають «непродуманий» характер. Д. Г'юмові не вдалося уникнути загальних питань відповідності даних чуттєвого досвіду їх теоретичному виразу. Уява виявляється чи не єдиною суттєвою опорою для гармонізації внутрішнього та зовнішнього світів людини: «Єдиними якостями, які можуть надати ідеям зв'язку в уяві є три вищезазначені відношення: подібності, суміжності та причинності; …звідси витікає, що наші уявлення про особисту тотожність повноцінно виникають завдяки неперервному просуванню думки щодо поєднаних ідей, що відповідають вищезазначеним принципам» [9, с. 374-375].

Д. Г'юм визнає первинність егоїзму як у пересічної, так і непересічної (творчої, геніальної, креативної тощо) особистості, віддаючи належне природній (інстинктивній) приязні до іншої людини. Симпатія (sympathy) як гармонізуюча основа моралі складає підґрунтя, подібне до того, що й віра для пізнання, в яких добро і зло пролягають через емоції та розум як необхідні критерії для визначення міри соціальної користі або гуманності. Природне право в межах обов'язкового морально-етичного кодексу творчої людини не може бути відстороненою науковою істиною, позадосвідним знанням, а має бути дієвим ресурсом приборкання афектів.

Усвідомлення людиною суттєвої відмінності від навколишнього середовища породжує розуміння речового світу як існуючого завдяки уяві, яка є основою і результатом звички. Віра в існування предмету, що чуттєво не сприймається – атрибут будь-якого враження і залежить тільки від буденної свідомості та повсякденної поведінки. Якщо людина звикла узгоджувати між собою два враження, то поява одного з них одразу ж викликає ідеї щодо іншого, слугуючи ймовірним імпульсом до творчості.

Одним із палких прихильників принципу корисності виявився представник німецького Просвітництва Іммануїл (Імануель) Кант, який висловив революційну думку щодо впорядкованості світу наявного буття завдяки творчій уяві спостерігача. Значущість ірраціональної складової у структурі творчої активності суб'єкту пізнання та дії було ним висунуто в полеміці з Ф. Якобі, який вважав цариною віри не тільки трансцендентний (потойбічний, позачуттєвий, метафізичний) світ, а й екзистентний (емпіричний, чуттєвий, фізичний). У вченні І. Канта віра не здатна замінити знання: він критикує усі види віри (прагматичну, доктринальну, негативну), що виникають із потреби нівелювати невизначеність, непевність навколишнього світу, цим самим знявши відчуття негарантованості людського життя [11, с. 427-432]; натомість «освячується» моральна віра.

Оригінальна концепція моральної віри була сформульована І. Кантом у так званий критичний період філософської творчості та покладена в основу знаменитого категоричного імперативу: дій так, щоб максима твоєї волі могла стати моральним законом для всіх: «Практичні засади… бувають суб'єктивні – [називаються] максими, якщо умова розглядається тільки для його волі, а об'єктивними, або практичними законами… якщо та умова визнається об'єктивною, себто значущою для волі кожної розумної істоти» [12, с. 21]. Разом ці концепти постають результатом інтелектуально-вольових зусиль людини, що регулюють її соціально-комунікативну діяльність: тільки поставивши Себе на місце Іншого, можна визначити морально-етичний потенціал власної дії.

І. Кант як щирий християнин обстоює думку про дієвість релігійної свідомості, яка не здатна відповідати вимогам віри в Бога, який би не обмежував свободу людини та її гідність. Звідси – протиставлення власної, особистісної світоглядної позиції фідеїстичній, конфлікт із сучасною і майбутньою теологією, а також із нерелігійними формами фанатичної віри, що виключається як «Критикою чистого розуму», так і «Критикою практичного розуму», забезпечуючи людині можливість утечі від морального рішення. Окреслена трансцендентальна філософія вперше надає вірі статусу достовірного знання не випадково, а детерміновано, де якісний аналіз споглядальної свідомості здійснюється відповідно до принципів особистісного контролю.

Віра виявляється ствердженням (виходячи із вимог моралі) метафізичних сутностей і є очевиднішим за будь-яке досвідне, експериментальне знання, позаяк «оприлюднює» цілісність та сенс цього феномену. Таким чином, вона визначається як одна із фундаментальних пізнавальних здібностей, що має свою специфіку та критерії у новій концепції метафізичного знання, яку Кант запропонував як альтернативу здобуткам філософії Нового часу. Тож, віру піднято, принаймні, на надрелігійний рівень. Водночас моральність вказує на високий рівень вірогідності у практичному вимірі; віра у бога та потойбічний світ так переплелися з моральними переконаннями, що особистість не переймається небезпекою втратити їх, не боїться залишитися без віри. Щоб пояснити невипадковий характер моральної віри, Кант порівнює її з іншими різновидами.

Суголосною є світоглядно-теоретична позиція класика тогочасної німецької філософії Георга Вільгельма Фрідріха Геґеля, переконуючи, що розум настільки хитрий, наскільки й потужний. Така процедура логічно затребувана й суб'єктивним, й об'єктивним духом, щоб «непомітно» позбавитись ілюзій задля порятунку душі та тіла в реалізації задумів Абсолютного Духу: «В межах граничного ми не можемо відчути чи побачити істинне досягнення мети. Добро, абсолютне добро здійснюється вічно в світі… В цій ілюзії ми живемо, і разом з тим тільки вона є стимулом до діяльності, яка, власне, спонукає нас цікавитись світом» [13, с. 399].

Саме так представники філософії Нового часу модифікують недосконалу світоглядно-теоретичну модель творчості в нагальну соціогуманітарну та морально-етичну проблему самореалізації. Пристрасний пошук критерію інтелектуальної та моральної відповідальності трансформує творчу інтенцію свідомості з науково-спекулятивної до життєво-практичної, обґрунтовуючи необхідність особистісного підходу до реалій, формуючи безцінний потенціал людяності (гуманності), над яким схиляли голови «найуніверсальніші уми» людства, поступово спрямовуючи енергію на позбавлення від руйнівних афектів, відчаю, безнадійності, абсурдності тощо, відшукуючи будь-які джерела наснаги, стимули та мотиви до творчої активності, де «кожна людина має визначитися щодо перспективного та безперспективного способів впливу на майбуття» [14, с. 63].

Відтак, про творчу особистість доби Відродження та Нового часу варто говорити лише у контексті суспільного інтересу до гуманістичних проявів креативної та відповідальної особистості, яка здатна відтворити цілокупну сутність людини та намагається в екстазі, самовозвеличенні, амбіціях й таке інше досягнути вершин самореалізації (подібної Божому творінню) у земному житті.

Творчість виявляється основою гуманізації та раціоналізації поведінки людини без огляду на її історико-філософські модифікації. Потреба в світоглядному опорі – цілком перманентне (теоретичне і практичне) завдання для філософів «всіх часів і народів».

Для мисленників доби Відродження та Нового часу нагальним питанням виявилась розробка чуттєво-сприйнятних орієнтирів з вектором на глибинні прошарки тогочасної

суспільної свідомості або ментальності. Її осягнення окреслюється необхідністю цілісного поєднання ірраціональних (містико-релігійних) та раціональних (трансцендентально-наукових) позачасових вимірів людського буття з, так би мовити, вмонтованими критеріями креативності та моральності в інтелект творчої людини.

В антропоцентричній парадигмі Відродження творча людина, демонструючи пантеїстично-гуманітарні настрої, отримує всесвітнє панування, майже перетворюється в Бога. Через усвідомлений гілозоїзм особистість цілком очевидно обумовлює потребу в інтелектуальній самодостатності та реалізації почуття власної гідності, наданої Творцем у повсякденному облагородженні ґрада земного, що виявляється на раціонально-теоретичному рівні в повазі до людської спільноти загалом, на морально-практичному – в здатності до конкретного добросусідства.

Потреба в механіко-детерміністичному алгоритмі ідеалізації людського життя-існування-буття мисленикаами доби Нового часу виявляється в пошуках теорії істинного людського буття, позаяк, екзистенціали у тогочасній філософській парадигмі – це не особливі концепти універсальної (наукової) картини світу, а унікальні (вистраждані) реалії, що торують життєвий шлях творчої й відповідальної особистості в межах людської спільноти, адже «істина завжди конкретна» [13].

Відповідно до зазначених концепцій творчості людина сама себе розбудовує через унікальний (власний, оригінальний, самобутній тощо) інтелектуально-вольовий механізм самоствердження, в основі якого має бути універсальний алгоритм втілення задуму й реалізації намірів – безцінний із загальноцивілізаційної точки зору мотив людяності (гуманності), довкола чого об'єднуються представники будь-яких концепцій походження світу та людини, стимулюючи особистість до креативності та відповідальності, дієвого джерела миру і наснаги в суперечливому екзистенційно-трансцендентному вимірі людського буття.

Таким чином, якщо особистісна креативність і моральність не засновані на загальнолюдських цінностях, так би мовити, впевненості в здатності відтворювати сутність людини поза історико-філософськими парадигмами, то на особистість чекає лише катастрофічне відчуття нереалізованості. Ця проблема, власне, є перспективою для подальших досліджень феномену творчості та цивілізаційно прийнятних способів самореалізації людини.

Список використаної літератури

1. Піко делла Мірандола, Джованні. Промова про гідність людини / Пер. з лат. Н. Назаров, ред. Р. Паранька. Всесвіт. 2014. № 11-12. С. 38-63. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Giovanni_Pico_della_Mirandola/Promova_pro_hidnist_liudyny.pdf
2. Valla, Lorenzo. Correspondence / Ed. by B. Cook. Cambridge : Harvard University Press, 2014. 448 p.
3. Фічіно, Марсіліо. Вибрані трактати / Пер. з лат. В. Щепанський, післямова Г. Бутузова. Київ : Пломінь, 2023. 176 с.
4. Garin, E. Italian Humanism : Philosophy and Civic Life in the Renaissance / E. Garin ; [trans. P. Munz]. Oxford : Blackwell, 1965. 226 p.
5. Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті. Домашні бесіди. Київ : Основи, 1993. 319 с.
6. Newton, Isaac. Opticks: or, A Treatise of the Reflexions, Refractions, Inflexions and Colours of Light. London, 2nd Ed, 1706. Query 31.
7. Ляйбніц, Ґотфрид Вільгельм. Монадологія / Український переклад П. Бартусяка під редакцією О. Хоми. Sententiae, XXVIII. 2013. № 1. С. 151-177.
8. Габович, О. М., Кузнєцов, В. І. Філософія наукових теорій. Нарис перший: назви та реалії. Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2023. 518 с. URL: https://www.academia.edu/103653620/

9. Г'юм, Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Пер. з англ. П. Насада / Ред. та передм. Е. К. Мосснер. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2003. 522 с.
10. James, W. The Energies of Men // The Works of William James/ Essays in Religion and Morality. Harvard University Press. Cambridge and London, 1982. 311 p.
11. Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму / Пер. І. Бурковського; передмова А. Лоя. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
12. Кант, Іманuель. Критика практичного розуму / Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ : Видавництво Жупанського, 2004. 240 с.
13. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Наука логіки. Енциклопедія філософських наук. Мала логіка. Київ : Ліра-К, 2023. 373 с.
14. Киселиця, С. В. Парадокси толерантності у контексті життєвої мудрості. Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. Вип. 31 (364). С.59-66. URL: http://philosophy-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/373/387/

MODIFICATIONS OF CREATIVITY IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHICAL PARADIGMS OF THE RENAISSANCE AND THE MODERN AGE

Svitlana Kyselytsia
Chernihiv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Environmental Management and Humanities, Department of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences,
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine

This article is dedicated to the phenomenon of creativity and its dimensions within the framework of the philosophical paradigms of the Renaissance and the Modern Age. The aim of the study is to clarify the conditions for the formation of a creative and responsible worldview. Theoretical foundations: idealization, critical analysis, comparative analysis, the hypothetical-deductive method, and modeling. The description and demarcation of forms of creativity in a historical-philosophical context are actualized by the need to determine the universal human basis for harmonizing transcendence and existence. This provides an opportunity to understand the limitations of interpreting the creative personality solely within the spatial-temporal frameworks of a given era. The scientific novelty of the study lies in substantiating the integrity of intellectual and moral (broadly – mental) characteristics of the human being, which is realized under conditions of freedom of choice regarding behavioral models, thereby elevating the phenomenon of personal creativity to a civilizational level. In the worldview-theoretical context, the issue of criteria for human creativity and morality became particularly acute during the Renaissance and logically transitioned into the philosophical discourse of the Modern Age. The emergence of conceptual foundations for a creative worldview as an object of philosophical analysis can be traced to the patristic, nominalist, and realist traditions of the Middle Ages. These traditions significantly influenced both the formation of the anthropocentric paradigm of the Renaissance, with its humanistic and pantheistic inclinations, and the mechanistic-deterministic exploration of the foundations of spirituality by the science-centered thinkers of the Modern Age. The latter engaged in both rational and irrational reflections on the noble and the base in human existence during the Enlightenment.

By shifting the problem of personal self-realization from the metaphysical realm to a scientific one through the categories of dignity and creativity, Renaissance and Modern Age philosophers granted it the status of not merely a universal theoretical issue but a uniquely practical problem of human existence. They sought a timeless criterion for the creative personality. According to these concepts of creativity, the human being constructs themselves through an original intellectual-volitional mechanism of self-affirmation, which must be grounded in the invaluable, civilization-wide motive of humanity (humaneness).

Key words: dignity, intellect, irrationality, mentality, morality, rationality, worldview truth, creativity.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 86–93
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 86–93

УДК 130.1: 316.33
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.10

ВІДЧУЖЕННЯ ВІД МОВИ ЯК ФАКТОР РУЙНУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Наталія Ковтун
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна

Людмила Шкіль
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій,
кафедра публічного управління та адміністрування
вул. Солом'янська, 7, 03110, м. Київ, Україна

У статті досліджується зв'язок політики русифікації України та лінгвоциду щодо української мови з цілеспрямованою агресією РФ проти української держави. Метою статті є комплексне дослідження форм відчуження від мови як фактору руйнування етнічної і національної ідентичності.

Доведено, що в умовах російської та радянської окупації України імперською метрополією використовувався цілісний комплекс механізмів, спрямованих на відчуження українців від рідної мови: законодавча заборона української мови, її використання та вивчання; фізичне знищення української творчої інтелігенції та науковців; цілеспрямоване знищення мільйонів носіїв української мови у війнах та голодоморах; розсіювання українців серед інших народів та етносів імперії; репресії та інспірація судових процесів над носіями української мови; системні практики приниження статусу української мови і в ширшому розумінні зневажання українського народу в культурному і науковому середовищах; фольклоризація української мови; нав'язування сприйняття української мови як селянської, мужицької, колгоспної, наріччя російської, діалекту польської; зведення української мови до примітивного українсько-російського суржику; відверте комедійне глузування й принизливе пародіювання усього українського, насамперед, українських пісень та ін.

Запропоновано низку заходів, які, можуть сприяти подоланню відчуження громадян України від української мови: чітке виконання законодавства України про засади функціонування української мови; подолання наслідків русифікації та лінгвоциду української мови за допомогою наукових і просвітницьких заходів; введення питання відродження української мови як основи національної ідентичності у площину антиколоніального і постколоніального дискурсу; пропагування концепту української політичної нації, яка об'єднує усіх громадян України, незалежно від расового, етнічного, національного чи соціального походження; широке використання механізмів «м'якої сили» для популяризації української мови як в Україні, так і за її межами.

Ключові слова: відчуження, відчуження від мови, русифікація, лінгвоцид, геноцид, національна ідентичність, російсько-українська війна.

Вступ. З початком російсько-української війни фактично закінчився черговий етап демократизації у розвитку людства і розпочався період реального ренесансу автократій і тираній, ключовим засобом зовнішньої і внутрішньої політики яких є право сили. З початком російсько-української війни були фактично зруйновані засади міжнародного права, а наддержавні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ПАРЄ, НАТО та ін.) виявили свою цілковиту недієздатність. В цих умовах активізуються не лише акти насильства та агресії, властиві для воєн і терористичних актів, а й упроваджуються геноцидні практики з боку

© Ковтун Н., Шкіль Л., 2025

держав-агресорів щодо знищення етносів, націй або релігійних груп. Промовистим прикладом такої політики став геноцид РФ щодо українців, що супроводжуються їх масовим фізичним знищенням і катуванням, викраденням дітей, практиками заміщення населення і системним руйнуванням проявів української ідентичності, зокрема мовної.

Актуальність дослідження проблематики відчуження від мови як основи руйнування національної ідентичності пов'язана з тим, що відсторонення від мови є складовою геноцидних практик агресорів щодо завойованих народів на шляху їх денаціоналізації і підкорення. У контексті цього затребуваними залишаються дослідження В. Лизанчука, присвячені аналізу співвідношення актів геноциду, етноциду і лінгвоциду українського народу [1]. Сутнісні характеристики лінвоциду як складової геноцидних практик досліджуються у напрацюваннях Я. Радевича-Винницького [2]. Визначний внесок у дослідження практик переслідування української мови через її дискредитацію та упослідження здійснила Л. Масенко [3]. Натомість дослідження ролі мови у практиках етнічної і національної ідентифікації були здійснені на основі монографії М. Козловця і Н. Ковтун «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації» [4] та досліджень Дж. Звіслера «Лінгвоциди та ідентичність: дослідження корінної ідентичності за участю кількох поколінь» та «Лінгвістичний геноцид чи лінгвоцид?» [5]. Проблематика функціонування української мови у її співвідношенні з ідентифікаційними практиками в умовах російсько-української війни відображена у працях С. Гриценко [6] та Н. Безсмертної [7]. Важливі аспекти зміни мовних ідентифікаційних практик українців в умовах війни у контексті постколоніального дискурсу відображені у роботах В. Кебуладзе [8]. Утім, незважаючи на значну зацікавленість дослідників означеною проблематикою, системне дослідження процесів відчуження від мови як складової руйнування національної ідентичності в українській науковій парадигмі відсутнє.

Мета статті – комплексне дослідження форм відчуження від мови як фактору руйнування етнічної і національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Різні форми соціального відчуження пов'язані з цілеспрямованою або стихійною втратою сутнісних соціальних характеристик людини. Маркер мовної приналежності і його втрата є ключовою умовою знищення етнічної і національної ідентичності. Для позначення цих процесів використовують поняття «лінгвоцид» у розумінні цілеспрямованого знищення мови. За своєю сутністю, як наголошує Я. Радевич-Винницький, лінгвоцид є «однією з форм етноциду – винародовлення, тобто позбавлення етносу його етнічної своєрідності, питомих етнічних прикмет, самосвідомості» [2]. У європейській традиції лінгвоцид співвідноситься з такими феноменами, як латинізація, германізація, русифікація, полонізація та ін. У більш широкому розумінні лінгвоцид є однією з форм геноцидних практик щодо знищення ключового маркеру етнічної або національної ідентичності, який втілюється у цілеспрямованій політиці заборони мови або створення умов для упослідження, дискримінації мов одних етносів і народів та системного заохочення і просування мов колонізаторів.

Поряд з правовими заборонами і соціокультурною дискримінацією мови, складовою лінвоциду є цілеспрямоване знищення творчої інтелігенції та науковців, які є носіями певної мови. Прикладом такої політики є планомірне знищення сотень і тисяч українських поетів, письменників, мовознавців і літературознавців у радянську добу, що знайшло відображення у понятті «розстріляне відродження». Іншим механізмом лігвоциду є безпосереднє знищення або розсіювання носіїв мови. Голодомор в Україні 1932-1933 років став одним з найбільших цілеспрямованих актів знищення мільйонів носіїв української мови. Радянська влада не гребувала й інспірацією судових процесів над носіями української

мови. Прикладом геноцидних практик щодо українців як носіїв мови став вирок закритого судового засідання у 1951 році про розстріл «33 студентів Харківського університету за відмову складати іспити російською мовою». А 800 студентів університету за цим вироком піддали репресіям [1, с. 158]. За декілька десятиліть в результаті подібних практик Харків став повністю «русским городом». Показовим прикладом розсіювання українців як складової геноцидних практик у радянську добу стали масові розкуркулення українських селян та їх переселення у північні та східні регіони СРСР або примусова мобілізація молодих селян в індустріальні центри УРСР, зокрема на Донбас, які вже були русифікованими.

Окрім грубих заборон української мови (Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), указ Олександра ІІІ «Про заборону вживання в офіційних установах української мови та хрещення українськими іменами» (1888), Постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід українських шкіл на російську мову викладання (1958), Наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист усіх дисертацій лише російською мовою (1970) та ін.), російські імперіалісти використовували й набагато більш результативні і розтягнуті у часі способи відчуження українців від рідної мови. Зокрема, вельми ефективним засобом лінгвоциду української мови у радянський період окупації України стало системне приниження її статусу і в ширшому розумінні знеславлення українського народу в культурному і науковому середовищах. Внаслідок цього «за українською мовою закріплювали стереотипи селянської, мужицької, колгоспної, наріччя російської, діалекту польської, непридатної для науки, освіти, мистецтва, військової справи, спорту» [2]. А фрагментарне використання української мови у середовищі російських колонізаторів набувало переважно іронічно-зневажливого характеру. При цьому на рівні офіційних культурних заходів в УРСР домінувала спотворено-зневажлива практика фольклоризації всього українського і формувався руйнівний для української культурної традиції феномен «шароварщини».

З 1933 року після нетривалого періоду «українізації» («коренізації») комуністичний режим почав активно дискредитувати та упосліджувати українську мову лише як народну, селянську, примітивну і вивищувати російську мову як мову «високої культури» і науки. У таких ганебних практиках брали активну участь і радянські драматурги. Показовою у цьому контексті є п'єса О. Корнійчука «В степах України» (1940). Всі українці у п'єсі зображені як носії примітивного українсько-російського суржику. Наприклад, головні герої п'єси – і носій прогресизму, голова колгоспу Часник, і регресист, голова колгоспу Галушка, і їх дружини, Палажка та Параска, і навіть сільський міліціонер – усі говорять українсько-російським суржиком. У театрах УРСР ця п'єса багато десятиліть була надзвичайно популярною, формуючи у десятків тисяч глядачів стійке уявлення про вторинність, недолугість і непотрібність української мови на фоні російської. Не можна сказати, що вплив цих наративів остаточно нівельований і відійшов у далеке минуле, адже подібні п'єси вільно викладаються на сучасних Інтернет-платформах, цікавих, насамперед, для молоді. Так, на платформі Tiktok є десятки тисяч переглядів театральної постановки 1952 року за п'єсою «В степах України». Цікавим є й те, що ця постановка викладена у жовтні 2024 року зашифрованим юзером під промовистим нікмеймом «marinagema2 Шкварка» [9].

Ще більш ефективною радянська політика дискримінації і знеславлення української мови стала з поширенням телебачення, яке охоплювало багатомільйонну аудиторію. Промовистою у контексті цього стала діяльність дуже популярного у 50-70-ті роки ХХ століття комедійного дуету Штепселя і Тарапуньки (Юхима Березіна і Юрія Тимошенка). Хоча з самого початку дует задумувався як двомовний, ця двомовність була далеко не паритетною. Штепсель говорив добре інтонованою літературною російською мовою, а Тарапунька – українсько-російським суржиком, який мав продемонструвати і ствердити у суспільній свідомості недолугість і комічність української мови.

За слушним твердженням Л. Масенко, у такому дуеті у свідомість масового споживача «ненав'язливо» вписувалося сприйняття української мови як неправильної, невідповідної нормам, а «російської як норми спілкування». Суржик у мовленні Тарапуньки мав закріпити сприйняття української мови як комічної і недолугої, «порівняно з розвинутою повноструктурною російською» [3, с. 117]. Зауважимо, що цей дискримінаційний імперський наратив щодо української мови ефективно закріплювався у свідомості глядача через задіяння вкрай позитивної для людини емоції – сміху і радості.

У комедійній парі Штепсель-Тарапунька, на думку Л. Масенко, «суржикомовний партнер постає в образі відсталого неосвіченого провінціала, нездатного адекватно сприймати сучасне міське життя, науковий прогрес з його технічними новаціями». Його опонентом є російськомовний партнер, добре освічена міська людини, обізнана з найновішими науковими досягненнями [3, с. 118]. Виразним втіленням недолугості і відсталості українця Тарапуньки, за сценарієм виступів дуету, стає його принципова нездатність вимовляти складні, наукоємні слова іншомовного походження.

Ще одним механізмом формування статусу підпорядкованості української мови є принципова поведінкова підпорядкованість Тарапуньки російськомовному Штепселю. При цьому «… рольовий розподіл партнерів відбувався за опозицією розумний – недоумкуватий, яка відтак накладалася на протиставлення вправний мовець – недорікуватий мовець. Несамостійність українськомовного (точніше – суржикомовного) персонажа підкреслено вже в назві одного з фільмів – «Штепсель женит Тарапуньку»» [3, с. 120]. Іронічний і комедійний ефект досягається при цьому через експлуатацію образу допомоги серйозного, освіченого і розважливого носія російської мови своєму простакуватому і довірливому, суржикомовному візаві, Тарапуньці.

У вже згаданому фільмі «Штепсель женит Тарапуньку» активно використовується ще один механізм маргіналізації української ідентичності – відверте глузування й принизливе пародіювання українських пісень. Нагадаємо, що українські народні пісні за своєю кількістю, змістовним і музичним багатством є беззаперечною частиною світової культурної спадщини. Натомість в діалогах Штепселя і Тарапуньки перманентно продукується глузування і знущання з «несучасних» українських пісень. Вкрай цинічним є й те, що автори пародіювання вкладають зневажливі наративи переважно у вуста українця Тарапуньки. Красномовними прикладами цього є слова з приспівів дуету: «Сдала їм під дачу кануру собачу», «Бо сорочки вишивали дочки, фраки ті паршиві шили в індпошиві», «Їдем до Лондóну випить самогону» [3, с. 120]. Ще більша контрастність цих примітивних і вульгарних приспівів досягається тим, що Штепсель без жодних пародіювань і глузувань над їх текстом виконує російські народні пісні, як-от «Ой полным-полна коробушка».

Зневаження української мови через діяльність означеного дуету поширювалася не стільки на суспільний простір УРСР, а й на загальноімперське радянське телебачення. За декілька десятиліть подібної інформаційної і культурної політики образ «недолугого україномовного хохла» став домінуючим у радянській «культурі». З самого дитинства у такому інформаційному просторі українець мав з самого початку дискримінаційний для рідної мови вибір: або залишатись україномовними і не мати жодного шансу на кар'єрне зростання і особистісну самореалізацію, або відчужитись від української мови, стати манкуртом, сприйнявши «вищу» російську радянську ідентичність. Внаслідок цього найбільшими гнобителями української мови у період начебто «вегетаріанського» застою були зросійщені українці Л. Брежнєв і В. Шербицький. А катами українського народу та ініціаторами геноцидних практик щодо українців в умовах сучасної російсько-української війни стали вихідці з України з цілком українськими прізвищами – В. Матвієнко і Д. Козак.

Успішність політики дискримінації і відчуження української мови засобами масової радянської культури засвідчує домінування російської мови в українському культурному просторі і в період незалежності. Практично увесь радіо- і телепростір України до російсько-української війни перебував під впливом російської мови. На радіо домінувала російська музика, на телебаченні – російські програми або російські продюсери, в театрах і кіно – російські або російськомовні артисти. Але й самі українські артисти часто створювали російськомовний або пародійно зневажливий україномовний контент з перспективою «завоювання» російської аудиторії. Показовими у цьому контексті є розважальні телевізійні програми 2000-х років з участю Вєрки Сердючки, персонажу, створеного обдарованим актором Андрієм Данилком. Початок популярності актора пов'язують з виходом у 1997 році розважальної програми «СВ-шоу». В ній Андрій Данилко в образі екстравагантної жінки-провідниці, яка говорить суржиком, спілкувався з запрошеними російськомовними гостями.

Принизливий для української мови вплив сценок, розіграних у «СВ-шоу», полягав за слушним твердженням Л. Масенко, у тому, що «Сердючка імітувала, «передражнювала» провінціалок, які говорять скаліченим українсько-російським гібридом, тоді як «здорову» мовну норму представляли її російськомовні партнери по комунікації, до того ж вищі за соціальним статусом» [3, с. 135]. В такій реальності на упосліджeність всього українського вказувало і те, що провідниця-українка мала обслуговувати чергового «високого» гостя з Московії. Тому й не дивно, що саме образ Вєрки Сердючки так прийшовся до вподоби росіянам і набув на території країни-агресорки набагато більшої популярності, ніж в Україні. А сама Вєрка Сердючка з дозволу і за сприяння тогочасної української влади представляла Україну на телевізійному конкурсі «Євробачення», презентуючи цей принизливий для українців образ на загальноєвропейський контекст.

Російським імперіалістам був дуже зрозумілим і приємним образ відсталих, упосліджених, примітивних українців, які завжди будуть їх обслуговувати. Власне цим жахливим дисонансом між вигадкою, симулякром про образ зрадливих і примітивних українців у російській суспільній свідомості і реальністю пояснюється надія російських політичних еліт, що напад на Україну закінчиться за три дні її повною капітуляцією.

Незважаючи на провал таких надій досі РФ як країна-агресор і її очільники ставлять вимогу введення російської мови як державної та скасування в Україні усіх законів, які її обмежують, як умови не просто закінчення війни, а лише перемир'я. Ці вимоги ставилися російською делегацією 10 березня 2022 року у Стамбулі. За три роки кривавої війни нічого не змінилося у вимогах росіян 06 грудня 2024 року в інтерв'ю Т. Карлсону, очільник МЗС РФ С. Лавров вчергове заявив, що Україна має, окрім втрати територій, відмінити законодавство, яке обмежує «російську мову, російські медіа, російську культуру, Українську православну церкву» [10].

Два десятиліття після здобуття незалежності як російські спецслужби, так і деякі українські політичні сили, і необов'язково проросійські, успішно використовували мовне питання для дестабілізації українського політичного середовища. Хибний і брехливий наратив про переслідування російськомовних, поряд з міфемами «денацифікації» та «демілітаризації», використовувався диктатором В. Путіним для обґрунтування вторгнення в Україну в лютому 2024 року. Утім, як засвідчують результати опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) «Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні» (2023), 84 % українців загалом і 81 % серед російськомовних українців вважали, що утисків російськомовного населення в Україні немає [11].

Але дотепер для дестабілізації українського суспільства в інформаційний простір України на рівні російських ІПСО перманентно вкидаються вигідні для країни-агресорки

наративи: «мовне питання зараз не на часі, бо у нас війна; російськомовні воїни також воюють у ЗСУ; не потрібно тиснути на російськомовних; мовне питання розхитує українське суспільство всередині країни тощо» [7, с. 11]. У контексті цього важко не погодитись з думкою Н. Безсмертної, що «лише на носіїв російської мови можуть подіяти інші інструменти російської «м'якої сили» – культура та пропаганда» [7, с. 10]. Збереження російської мови в Україні і відчуження громадян України від мови української є ключовим завданням країни-агресора. У зв'язку з цим громадянам України, насамперед російськомовним, слід усвідомлювати, що допоки в Україні є значуща присутність російської мови російські імперіалісти будуть прагнути до знищення української держави і української ідентичності. І найжахливішим у сучасній російській агресії проти України є саме те, що її жертвами стали, насамперед, жителі російськомовних регіонів сходу та півдня нашої держави. В одному Маріуполі, місті, яке піддалося тотальному знищенню, росіянами було вбито десятки тисяч російськомовних українців.

Заперечення всього російського в українській суспільно-політичній думці прямо спровоковані щоденними масовими вбивствами українців росіянами, актами геноциду, зґвалтувань і катувань. Зважаючи на це, в умовах війни мова йде про задоволення базової потреби громадян України в безпеці. І опір всьому російському постає цілком адекватною реакцією українців на загрозу власному життю. Натомість патологічною і загрозливою самому фізичному існуванню громадян України є будь-які інтенції щодо необхідності врахування інтересів російських імперіалістів. Водночас в умовах війни український соціум не має права впадати в екзальтовану ненависть до російської мови. Всю свою енергію слід вкладати в плекання української мови і культури, у чітку сегрегацію щодо споживання інформаційних ресурсів за критерієм їх залученості/незалученості до проросійської пропаганди. При цьому українці мають з розумінням ставитись до російськомовних громадян держави, більшість з яких є патріотами України, які потребують допомоги на шляху вивчення української мови.

Висновки. Відчуження від мови як складова цілеспрямованого руйнування національної ідентичності українців в умовах російського (радянського) колоніалізму здійснювалося через задіяння цілісного комплексу механізмів, яких належить: законодавча заборона української мови, її використання та вивчання; фізичне знищення творчої інтелігенції та науковців, які є носіями мови; цілеспрямоване знищення мільйонів носіїв української мови у війнах та голодоморах; розсіювання українців в умовах імперії серед інших народів та етносів; репресії та інспірація судових процесів над носіями української мови; системні практики приниження статусу української мови і в ширшому розумінні знеславлення українського народу в культурному і науковому середовищах; фольклоризація української мови; нав'язування сприйняття української мови як селянської, мужицької, колгоспної, наріччя російської, діалекту польської; зведення української мови до примітивного українсько-російського суржику; відверте комедійне глузування й принизливе пародіювання усього українського, насамперед, українських пісень та ін.

В умовах російсько-української війни саме присутність російської мови і упослідження української в усіх сферах соціального буття на сході і півдні України було і залишається гарантією для росії відсутності опору з боку громадян України під час окупації. Для цього декілька десятиліть перед агресією щодо України російська влада вкладала мільярди доларів у поширення і домінування російської мови, продукуючи у різний спосіб ностальгію серед українців за радянським русифікованим минулим та витворюючи новітні міфи про імперську «велич» російської метрополії. Окремою складовою цієї політики була активація проросійських агентів з-поміж українських політиків і державних чиновників, які продукували вигідні для країни-агресорки статті в українському законодавстві про мову.

У протистоянні з російським імперіалізмом і шовінізмом збереження української мови є одним з ключових чинників збереження української ідентичності та національної безпеки. Виходячи з цього можна виділити ряд заходів, які, на нашу думку, мають сприяти подоланню відчуження громадян України від української мови: чітке виконання законодавства України про засади функціонування української мови; подолання наслідків русифікації та лінгвоциду української мови за допомогою наукових і просвітницьких заходів; введення питання відродження української мови як основи національної ідентичності у площину антиколоніального і постколоніального дискурсу; пропагування концепту української політичної нації, яка об'єднує усіх громадян України, незалежно від расового, етнічного, національного чи соціального походження; широке використання механізмів «м'якої сили» для популяризації української мови як в Україні, так і за її межами.

Список використаної літератури

1. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. 258 с.
2. Лінгвоцид / Я. К. Радевич-Винницький. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-55514 (Дата перегляду: 20.12.2024).
3. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. Друге вид. зі змінами і доповненнями. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 202 с.
4. Козловець М.А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. Київ: ПАРАПАН, 2010. 348 с.
5. Zwisler J. J. Linguicide and identity: A multi-generational study in indigenous identity. Diss. Thesis. Melbourne: Monash University, 2015. URL: https://scholar.google.com/scholar?cluster=12763364981558875170&hl=en&as_sdt=2005&sciodt=0,5 (Дата перегляду: 13.12.2024); Zwisler, J. Linguistic genocide or linguicide? : A discussion of terminology in forced language loss. Apples: *Journal of Applied Language Studies*. 2021. 15(2). P. 43-47. https://doi.org/10.47862/apples.103419
6. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. 2(32). С. 9–13. https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02
7. Безсмертна Н. Функціонування української мови в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. *Українознавчий альманах*. 2022. № 30. С. 8-16. https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.1
8. Кебуладзе Вахтанг. Що сталося з російською мовою в Україні. 12 грудня 2024. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/rosiyska-mova-v-ukrajini-filosof-rozpoviv-chomu-rosiysku-movu-ne-spriymayut-pozitivno-50473858.html (Дата перегляду: 16.01.2025).
9. В степах України. Театральна постановка 1952 року. URL: https://www.tiktok.com/@marinagema2/video/7429771363927231750 (Дата перегляду: 21.01.2025).
10. Ніякого НАТО і втрата територій: Лавров у інтерв'ю Карлсону назвав умови РФ завершення війни. *Радіо Свобода*. 06 грудня 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-lavrov-umovy-perehovory/33228806.html (Дата перегляду: 17.12.2024).
11. Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. *КМІС*. 12.03.2024. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1 (Дата перегляду: 09.01.2025).

ALIENATION FROM LANGUAGE AS A FACTOR OF IDENTITY DESTRUCTION: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

Natalia Kovtun
Zhytomyr Ivan Franko State University,
Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

Lyudmila Shkil
State University of Information and Communication Technologies
Department of management and business modeling
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article examines the relationship between the policy of russification of Ukraine and linguistic violence against the Ukrainian language and the targeted aggression of the Russian Federation against the Ukrainian state. The purpose of the article is to provide a comprehensive study of the forms of alienation from the language as a factor in the destruction of ethnic and national identity.

It is proved that in the conditions of the Russian and Soviet occupation of Ukraine, the imperial metropolis used a whole range of mechanisms aimed at alienating Ukrainians from their native language: a legislative ban on the Ukrainian language, its use and study; physical destruction of Ukrainian creative intellectuals and scientists; targeted destruction of millions of Ukrainian language speakers in wars and famines; dispersion of Ukrainians among other peoples and ethnic groups of the empire; repression and inspiration of trials against speakers of the Ukrainian language; systemic practices of humiliating the status of the Ukrainian language and, in a broader sense, the denigration of the Ukrainian people in the cultural and scientific environment; folklorization of the Ukrainian language; imposing the perception of the Ukrainian language as a peasant, man's, collective farm language, a dialect of Russian, a dialect of Polish; reducing the Ukrainian language to a primitive Ukrainian-Russian surzhik; outright comedic mockery and humiliating parody of everything Ukrainian, especially Ukrainian songs, etc.

The author proposes a number of measures that should help overcome the alienation of Ukrainian citizens from the Ukrainian language: strict implementation of the legislation of Ukraine on the principles of functioning of the Ukrainian language; overcoming the consequences of russification and linguistic genocide of the Ukrainian language through scientific and educational activities; introducing the issue of revival of the Ukrainian language as the basis of national identity into the plane of anti-colonial and postcolonial discourse; promoting the concept of the Ukrainian political nation, which unites all citizens of Ukraine, regardless of race.

Key words: alienation, alienation from the language, russification, linguistic genocide, genocide, national identity, Russian-Ukrainian war.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 94–103
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 94–103

УДК [32.019.5:321.01]:316.32
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.11

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОПУЛІЗМ ЯК ВИКЛИК ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Надія Козаченко, Микола Брюховецький
Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії,
проспект Університетський, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна

Автори досліджують вплив інформаційного популізму на ідеї відкритого суспільства, запропоновані Карлом Поппером. Відкрите суспільство характеризується свободою вибору, критичним мисленням та можливістю для людей самостійно визначати своє життя. Однак сучасні тенденції, такі як популізм, маніпуляція громадською думкою через соціальні медіа та інформаційний шум, ставлять під загрозу ці ідеали.

Популізм розглядається в статті як головний ворог відкритого суспільства, вплив якого зростає в контексті цифрової доби. Популістські партії, які набирають силу в Європі та інших регіонах, використовують спрощені рішення та емоційно заряджені гасла, щоб залучити виборців, ігноруючи при цьому складність соціальних та економічних проблем. Цифровий популізм, що виник на основі інформаційних технологій, дозволяє популістам безпосередньо взаємодіяти з громадськістю, обходячи традиційні медіа та створюючи «ехо-камери», які посилюють поляризацію суспільства.

У якості прикладів засобів цифрового популізму автори розглядають інформаційний шум, фейкові новини та ботів, які сприяють дезінформації та підривають довіру до інституцій. Автори наголошують, що інформаційний популізм та пов'язані з ним явища не лише підривають авторитет знань і експертності, але й загрожують демократичним інститутам. Вони ставлять під сумнів можливість проведення чесних виборів у сучасних умовах, коли інформаційне втручання може формувати переконання виборців на користь певних політичних сил.

У висновках автори зазначають, що, незважаючи на виклики, інформаційний популізм може стати стимулом для розвитку критичного мислення, фактчекінгу та громадянської активності. Відкрите суспільство, за Поппером, не є статичним ідеалом, а постійним процесом, який вимагає боротьби з новими загрозами. Таким чином, сучасне суспільство має пройти випробування інформаційною епохою, зберігаючи при цьому принципи відкритості, толерантності та критичного мислення.

Ключові слова: відкрите суспільство, інформаційне суспільство, інформаційний популізм, цифровий популізм, критичне мислення, інформаційний шум, фейкові новини, легітимність, виборність.

Вступ. Для К. Поппера відкритим вбачалося суспільство, у якому люди мали свободу вибирати, яким життям вони хочуть жити, і як вони хочуть його жити. Суспільство визначалося відкритим у тому сенсі, що майбутні можливості людини не були визначені лише через її соціальне становище та соціальні практики, які тримали кожну людину на своєму місці. Більш того, відкрите суспільство – це суспільство, в якому люди стикаються з особистими рішеннями, які передбачають свідомий і значущий вибір життєвої траєкторії та того, ким людина хоче бути [1, с. 4, 5].

Відкритість, свобода та невизначеність майбутнього, що дозволяє людям писати історії свого життя, лежить в основі концепції К. Поппера про відкрите суспільство. У відкритому суспільстві люди до певної міри навчилися критично сприймати табу і ґрунтувати свої рішення, спираючись на авторитет власного інтелекту та результати обговорення. Життя у відкритому суспільстві вимагає від людей певних зусиль: намагання бути раціональними, відмови від деяких емоційних соціальних потреб, контроль за собою та прийняття відповідальності [2, с. 199, 227].

© Козаченко Н., Брюховецький М., 2025

Віра в розум робить відкрите суспільство чутливим і сприятливим до різних культурних ідентичностей; вона передбачає, що відкриті дебати, під час яких протиріччя обговорюються та поступово згладжуються, зміцнюють логічну зв'язність суспільства. Сталість культур та різних традицій сприяє цьому процесу, оскільки різні точки зору підживлюють дебати [3, с. 538]. Але виглядає так, що сучасне суспільство сьогодні рухається у напрямку відмежування та інкапсуляції, неусвідомленого та емоційного сприйняття, відмови від обговорення та зневаги до інтелектуалізму. Суспільство загального добробуту, намагаючись бути відкритим, виявляється надто сприйнятливим до специфіки інформаційного суспільства, на тлі якого набирає обертів популізм, сприяючи підриву авторитету раціональності, експертності та знання в цілому.

Карл Поппер писав свої роботи на тлі Другої світової війни й доповнював їх у розпал Холодної війни, чітко для себе визначаючи те, проти чого він виступав. Чи міг він передбачити ті виклики, які поставить перед відкритим суспільством інформаційне суспільство? Так, звичайно, оскільки в тих маніпуляціях, яким підлягає демократія в інформаційному суспільстві, по суті немає нічого нового. Популізм, й разом з ним пропаганда, підтасовка, корупція, маніпулювання громадською думкою тощо – це дуже давні винаходи. Але чи міг Поппер передбачити такий глобальний масштаб, складність і навіть витонченість, яких зможуть надати популізму засоби інформаційного суспільства?

Наскільки сьогодні можна говорити про те, що інформаційно заангажований громадянин може приймати зважене рішення, керуючись власними цінностями і аргументами? Наскільки засобами соціальних медіа можлива прозора, чесна, вільна дискусія, критична оцінка, толерантність, неупередженість? Наскільки популізм здатний втілювати поетапну інженерію? Чи взагалі затребувані ці параметри відкритого суспільства у сучасності? Відтак, стикаючись з викликами інформаційного суспільства, ми змушені переглянути контекст попперівських настанов з тим, щоб визначити, чи не зростило інформаційне суспільство серйозних ворогів своїй відкритості.

Популізм як ворог відкритого суспільства. Головна відмінність між часом Поппера та сучасністю полягає в тому, що в той час, як Поппер був стурбований підривом знань тоталітарними урядами, зараз ми бачимо підрив знань популістськими урядами всіх ідеологічних штибів [4, с. 7]. Протягом останніх років популістські партії значно зміцніли в Європі. Вони визначаються своєю опозицією до імміграції та турботою про захист національної культури, критикують глобалізацію та вплив міжнародного капіталізму на права працівників, що поєднується з риторикою «антиістеблішменту» та чіткого протиставлення між «народом» та «елітою». Центральним елементом є теза про «нас» – звичайних громадян, які, за твердженням популістів, не мають повного доступу до благ суспільства та економіки. Протилежною стороною виступають «вони» – ті, хто контролює владні інститути та привласнює ресурси держави. Популістська риторика часто зводиться до обіцянки радикального поліпшення ситуації за умови усунення істеблішменту та передачі влади «людям з народу». Такий підхід базується на уявленні, що всі соціальні й економічні проблеми спричинені діями правлячих еліт.

Популісти зазвичай уникають детального пояснення складних процесів, необхідних для досягнення покращення якості життя. Вони ігнорують значну кількість чинників, що впливають на успішність реформ, розвиток економіки чи ефективність міграційної політики. Натомість пропонують спрощені рішення, обіцяючи швидке звільнення суспільства від труднощів. Їхня риторика зосереджена на тому, що до їхньої появи суспільство переживало лише занепад, а завдяки простим діям саме вони здатні змінити ситуацію на краще. Такий підхід формує міф, про те, як одним рішенням можна розв'язати всі проблеми

держави та досягти загального процвітання. Вочевидь, популістичний підхід суперечить методу розвитку відкритого суспільства – поетапній соціальній інженерії, натомість пропонуючи глобальні і кардинальні «прості рішення». Популістичні гасла загалом суттєво суперечать ідеям відкритого суспільства, таким як різноманітність, толерантність, прозорість та інституційність, тим не менш, популістичні партії вже в 2010-х роках мали значну політичну вагу в парламентах Австрії, Болгарії, Данії, Угорщини, Нідерландів, Швеції, Латвії, Словаччини, а також у Європейському парламенті. У деяких країнах вони є другою або третьою за величиною партією і розглядаються як необхідні члени багатьох консервативних коаліційних урядів (див. соціологічне дослідження 2011 р.: [4, с. 15]).

Цифровий або інформаційний популізм. Ми будемо говорити про так званий цифровий або інформаційний популізм як про той різновид популізму, який виріс на основі діджиталізації та інформатизації всіх сфер суспільства. В українському дискурсі поширена назва «інформаційне суспільство» (див. напр.: [5]), тому, відповідно, має бути й назва – «інформаційний популізм», але традиційно англомовні дослідники для подібних явищ використовують термін «цифровий». Відтак, в даному дослідженні ми будемо вважати ці терміни синонімічними, що є простим наслідком різноманітних традицій вживання.

Цифровий популізм визначено Йонгмі Кімом у його статті 2008 року [6] як новий тип політичної поведінки, що позначається політичним використанням Інтернету як форми політичної участі. На його думку, коли популістська діяльність відбувається у високорозвиненому середовищі інформаційних технологій, популізм набуває ролі критичного інструменту, який може полегшити вербування однодумців і дасть змогу їх простіше мобілізувати, а також зможе ще більше посилити соціальний антагонізм і риторику полювання на відьом. Кім стверджує, що популізм у взаємодії з цифровими технологіями породжує три основні ефекти, які є політично значущими. (1) Для політиків або активістів використання Інтернету як політичного інструменту забезпечує недорогий (або навіть безкоштовний) доступ до величезної кількості потенційних прихильників та виборців. (2) Безпосередній характер онлайн-засобів може спонукати людей вільно та швидко реагувати на подію або робити коментарі, не зупиняючись на роздуми або, що більш важливо, не зупиняючись на отримання додаткової інформації чи повторну перевірку наданої інформації. (3) Відсутність посередництва в донесенні інформації уможливлює вербальне насильство та полювання на відьом: коли користувачі мережі визначають ціль, можна розпочати справжню онлайн-війну проти ворога. Користувачі Інтернету можуть ховатися за псевдонімами та прихованими особами, що робить ці атаки здебільшого непідсанкційними [6].

Інтернет і соціальні мережі знижують бар'єр для входу в публічний простір, дозволяючи популістам безпосередньо комунікувати з виборцями, оминаючи традиційні медіа, які мають, принаймні, формальний механізм допуску матеріалу, його редагування та рецензування. В мережі прості популістичні ідеї швидко перетворюються на вірусні, пропонуючи емоційно заряджені, прості меседжі, які швидко поширюються завдяки алгоритмам платформ.

Отримуючи доступ до інформаційних засобів впливу, вкладаючи величезні гроші в розробку способів збору та аналізу інформації, популісти фактично купують собі вплив на громадськість. Таргетування інформаційних потоків, визначення вподобань та настроїв за зібраними даними дає змогу створювати лідерів суспільної думки суто механічно, формулюючи лозунги, які найкраще відповідають запитам кожної групи. «Популізм за рахунок мас-медійних технологій набуває якості віртуальних політичних дій, бо повідомлення у мас-медіа і соціальних мережах стають замінниками конкретних політичних дій і рішень» [7, с. 67].

Розвиток соціальних мереж створив новий спосіб демонстрації відданості людині, організації чи ідеї. Люди можуть висловити підтримку або стати «учасником» будь-якої з тисяч груп одним натиском миші [4, с. 33]. Так, наприклад членство у відповідних партійних групах Facebook значно перевищує офіційне членство: Австрійська партія свободи, заявляє про приблизно 40 000 офіційних членів, але має вдвічі більше шанувальників у Facebook, Британська національна партія має трохи менше 15 000 офіційних членів і понад 80 000 шанувальників у Facebook ([4, с. 33], дані 2011 р.). Подібна підписка одразу запускає алгоритм створення ехо-камери або інформаційної бульбашки, підкидаючи користувачу новини, подібні до тих, на які він підписався і тим самим створює враження того, що він є членом масового руху, формуючи переконання, що він рухається у вірному напрямку, адже більшість людей думають так само.

Можливості розвиненого інформаційного суспільства стали основною передумовою для цифрового популізму, оскільки він передусім ґрунтується на виробництві інформації як масового товару. Але йдеться не тільки про масовість, але й про персоналізованість та таргетованість. Інформаційна бульбашка гарантує, що користувач отримає саме ті новини, які йому цікаві, або, з точки зору замовника, «потрібні».

Розвинуте індустріальне суспільство пройшло такий самий шлях від конвеєрного виробництва стандартизованих товарів до масового виробництва персоналізованих товарів з унікальними характеристиками. Е. Тоффлер в роботі «Шок майбутнього» вказував, що можливості матеріального виробництва зросли настільки, що замість виготовленої за одним зразком продукції, можна забезпечити небачену раніше різноманітність персоналізованих товарів та послуг [8, с. 265]. Ці ж процеси описує американський економіст Б. Дж. Пайн, називаючи зміну парадигми фордівського масового виробництва орієнтованою на індивідуальні бажання та потреби клієнтів «масовою кастомізацією» [9, с. 44]. Так, можна купити автомобіль за персональним замовленням, замовити ремонт «під себе» тощо.

На достатньо високому рівні розвитку інформаційного виробництва йдеться про аналогічні зміни, але на рівні кастомізації інформації під користувача за рахунок технологій таргетингу та персоналізації. Яскравим прикладом є засоби масової інформації, які змінилися від власне масових до персональних: тобто, замість однакових газет чи програм телепередач, користувач отримує персоналізовану стрічку текстових новин або відео чи власний підбір новин у месенджерах.

Одним із засобів таких змін у виробництві інформації є нейромережі та платформи штучного інтелекту, які на думку авторів мають дуже широкі (або й необмежені) можливості обробки величезної кількості даних, а отже, здійснення таргетингу та персоналізації. Використання ШІ підвищує масовість та кастомізацію інформації і активно сприяє інформаційному популізму.

Таким чином, засоби інформаційного суспільства виводять популізм в перші ряди: він постає як повсюдне і всепроникне явище, перетворюючись за своєю формою на інформаційний або цифровий популізм. «На зміну традиційному популізму приходить новий популізм, основою якого є активне використання потужних цифрових технологій, через які транслюється зневага до держави та заперечення наявності по-справжньому серйозних проблем при підміні їх менш важливими, але більш хайповими» [7, с. 70]. Суспільна активність перетворюється на шоу, розвагу і порожню балаканину. Рішення, які люди вважають обґрунтованими, переважно не містять в своїй основі нічого, окрім повторюваних меседжів емоційного характеру.

Цифровий популізм набирає обертів, замінюючи свідоме виважене рішення емоційною реакцією. По суті, в інформаційному суспільстві ворогами відкритого суспільства

постають ті самі явища, що і завжди: ті що руйнують критичне мислення, вбивають громадянську активність, підтримують зневіру у свою суспільну роль, унеможливлюють суспільний діалог. Але засоби їх втілення набувають досить примітної конкретизації у нових формах, деякі з них ми розглянемо.

Інформаційний шум. По суті ми живемо у світі info-noise, що знаходиться в сірій зоні між інформацією та дезінформацією. Технічно, інформаційний шум – це несуттєва або нерелевантна інформація, яка супроводжує чи заміщує основне повідомлення. Інформаційний шум не завжди є спрямованою акцією, але може нею бути. Найчастіше ми навіть не розуміємо, наскільки інформаційний шум знижує нашу суспільну активність.

До проявів інформаційного шуму зазвичай відносять спам і рекламу. Це повідомлення, які ми не планували отримати, але вони забирають наш час і увагу. Але інфошумом є також наші свідомі підписки на різні інформаційні канали. Також до інформаційного шуму варто також віднести різноманітні телешоу, що не несуть ніякої пізнавальної цінності, а забирають увагу і час.

Величезну частину інфошуму становлять нісенітниці, повідомлення, які взагалі не містять ніякого сенсу, але тим не менш, впливають на інформаційний простір і формують певні переконання. (Згадаймо трампівських котиків і собачок). На думку Г. Франкфурта, нісенітниці – це висловлювання, метою яких є переконання без огляду на істину. Відсутність уваги до істини відрізняє того, хто говорить нісенітницю, від брехуна: прихильники нісенітниці радикальніші. Брехуни знають істину та враховують її, саме тому вони намагаються приховати свою брехню, натомість тим, хто верзе нісенітницю, байдуже, правду вони кажуть чи ні, оскільки вони зосереджені лише на переконливості [10].

Інформаційний шум та нісенітниці не підлягають фальсифікації, але постійно підтверджуються ботами. Якщо порівняти з попперівською прожекторною теорією, то інфошум створює непролазний туман, який просто не дає змоги здійснити кристалізацію певної точки зору, оскільки не дозволяє виокремити нічого, вартого називатися точкою зору. В океані інформаційного шуму неможлива дискусія чи вільне обговорення, оскільки немає чого обговорювати по суті, залишається лише сперечатися про смаки. На цьому тлі можна говорити про крах критичної дискусії і фальсифікації: якщо не можна виокремити критерії оцінки (істини, блага, краси, добробуту, чесності тощо) і відсутні об'єкти, які їм підлягають (все – це просто слова), ці процеси оцінки просто не мають сенсу, а відтак замінюються довільними висловлюваннями та інтерпретаціями. Світ знову виявляється наповненим підтвердженнями.

Іноді інформаційний шум виступає складовою інформаційних технологій, мета яких навмисно перевантажити реципієнта неважливими або зайвими даними, щоб відволікти увагу від важливої інформації, сприйняття і поширення якої може бути небажаним, або навпаки, сформувати уявлення про важливість і необхідність поширення потрібної замовнику інформації – розкачування, формування суспільної думки. Контент свідомо створюють для впливу на суспільні процеси чи їх сприйняття. Потужний потік історій навколо малозначущих або незначних заяв політиків та офіційних осіб, щодо їхнього буденного життя паралізує розуміння загальної картини і ніяк не може бути проаналізований. Такі історії легко поширювати без жодної перевірки фактів: немає потреби з'ясовувати, чи дійсно відбулася певна подія, адже йдеться лише про висловлювання. При цьому першоджерела зазвичай зацікавлені в тому, щоб їх частіше згадували в новинному потоці. Популярність інфошуму як способу блокування громадської активності привело до виникнення цілого прошарку його продуцентів – псевдожурналістики, якість матеріалів якої вимірюється їхньою вірусністю. Соціальні медіа домінують у громадській думці та працюють

як ехокамери, які лише підтверджують похибки та упередження. Відсутність принципової дискусії посилює проблему. Політично мотивована дезінформація використовує громадський гнів і розчарування. Це імітує професійну журналістику та витісняє об'єктивний, збалансований репортаж. Відсутність достовірної інформації, плідного, відкритого діалогу гальмується, а отже, крихкість демократичних режимів, яку діагностував Поппер, знову стає очевидним [11, с. 36].

Фейки. Фейковими новинами зазвичай називають історії, які імітують звичайні новини, але при цьому хибно описують певні ситуації в реальному світі. Яка мета фейкової новини? Здається, все досить просто: увести в оману принаймні частину аудиторії і розповсюдитися. Фейк завжди актуальний, сучасний і стосується реального світу, часто він шокує, викликає сильні почуття (неважливо — позитивні чи негативні) і за рахунок цього широко ретранслюється. Свідоме продукування фейків, якісного хибного контенту, його масове поширення — це сьогодні ціла індустрія і було б наївно вважати, що вона працює на самозадоволення [12, с. 257].

Фейкові новини створюються як інструмент маніпуляції для поступового досягнення певного соціального чи політичного ефекту. Їхня мета полягає у формуванні заданого ставлення до конкретних явищ, соціальних чи етнічних груп, а також у впливі на поведінку аудиторії. Цей вплив, зазвичай, реалізується поступово, через багаторазове повторення маніпулятивних наративів. Найбільшу небезпеку фейкові новини становлять через їхній накопичувальний ефект. Часте поширення недостовірної інформації сприяє закріпленню хибних уявлень у суспільній свідомості, а такий процес може мати довготривалий і важко контрольований вплив. Ключові загрози, пов'язані з фейками, включають спотворення реальності, оскільки вони змінюють уявлення громадян про дійсність, підриваючи об'єктивне сприйняття фактів і подій, та підрив довіри до медіа, бо масове поширення недостовірної інформації ставить під сумнів достовірність навіть перевірених джерел, сприяючи загальному зниженню рівня довіри до засобів масової інформації. У сучасному цифровому середовищі поширення фейків зростає завдяки алгоритмам соціальних мереж, які підсилюють резонанс маніпулятивного контенту, роблячи його доступним для широкої аудиторії.

Боти. У 2021 році мережа Фейсбук заблокувала і видалила 1 300 000 000 фейкових акаунтів: це при тому, що наразі мережа має близько 3 000 000 000 активних користувачів. Інстаграм виявив 95 000 000 ботів, Твіттер – 20 000 000, при загальній кількості 1 200 000 000 активних користувачів та 1 300 000 000 відповідно [13].

Ботоферми активно сприяють поширенню фейкових новин та дезінформації. Це може створювати хаос, спричиняти плутанину і навіть викликати паніку в суспільстві. Така ситуація не лише ускладнює доступ до правдивих фактів, а й підриває довіру до медіа, офіційних джерел та державних інституцій. У результаті суспільство втрачає впевненість у здатності отримувати достовірну інформацію, що є ключовою умовою для формування свідомої громадської думки. Діяльність ботоферм також становить серйозну загрозу для приватності громадян, оскільки вони часто використовуються для масового збору персональних даних, що порушує безпеку та конфіденційність особистої інформації, а після обробки використовується для персоніфікації інформації та її таргетування.

Ботоферми є інструментом маніпуляції громадською думкою: їх використовують для впливу на соціальні настрої, підбурення до розколів у суспільстві, а також для втручання у виборчі процеси. Це загрожує спотворенням демократичних принципів, підриває довіру до політичних інститутів і ставить під сумнів легітимність обраної влади.

В якості прикладів наступу інформаційного популізму на інститути відкритого

суспільства та відповідних реакцій самозахисту демократичної держави проти такого наступу – можемо розглянути два приклади нещодавніх політичних подій, які можуть вважатися показовими.

Кейс Джорджеску. В грудні 2024 року спалахнув скандал, спричинений неправомірним використанням соціальної мережі для схиляння виборців на свою сторону одним з кандидатів в Румунії. «Відповідно до розсекреченого документа Румунської розвідувальної служби (SRI), виборча кампанія Джорджеску вибухнула на платформі TikTok лише за два тижні до виборів 24 листопада. Близько 25 000 облікових записів були безпосередньо пов'язані з кампанією Джорджеску. Близько 800 із цих облікових записів існували з 2016 року – року запуску TikTok – але майже не були активними до листопаду цього року. … SRI також оцінила, що за цією кампанією стоїть дуже хороша компанія цифрового маркетингу і що її учасники вміло обходили правила TikTok» [14]. Іноземне втручання у виборчий процес через таргетування інформації дало змогу вчорашньому фактичному аутсайдеру президентських перегонів ультраправому та проросійському кандидату Келіну Джорджеску менше ніж за два тижні перетворитися на лідера та головного претендента на перемогу.

Це не перша констатація втручання у виборчий процес через інтернет медіа. Але це перший кейс, коли результати найбільш демократичного процесу в державі було скасовано судом як однією з гілок влади цієї самої держави. Автори вважають це яскравим прикладом самозахисту інституцій відкритого суспільства, який, тим не менш, вочевидь, матиме наслідки для всієї демократії та викличе питання довіри до її механізмів. Дійсно, не можна залишити осторонь факт вільного волевиявлення виборців. Чи в інформаційну добу таке волевиявлення має підлягати перевірці на усвідомленість? Чи можливі в принципі механізми такої перевірки?

Подібні втручання в демократичні процедури відкритого суспільства набирають все більших обертів. Незважаючи на правила і обмеження соцмереж, які начебто мають забезпечувати поінформованість щодо замовників контенту, інфлюенсери та боти постійно вчаться їх обходити. Так, однією з основних проблем виборів в Румунії стало те, що соцмережа Тікток не маркувала політичну агітацію як таку, а натомість поширювала її як розважальний контент.

Кейс Дурова. Іншим яскравим прикладом опору демократії проти необмеженого втручання в свої інститути може бути кейс з арештом французькою поліцією засновника і керівника месенджера Telegram Павла Дурова. За повідомленням служби BBC головною підставою арешту було обвинувачення Дурова у відмові співпрацювати з владою Франції з питання розкриття інформації щодо акаунтів та спільнот месенджера, причетних до поширення наркотиків, дитячої порнографії та інших злочинів [15].

Звісно, коріння проблеми сягає глибше. На наш погляд, йдеться про загальну проблему існування анонімних профілів та спільнот, які можуть бути безпрецедентними агентами суспільного впливу чи незаконної діяльності саме внаслідок своєї анонімності та, відповідно, повної відсутності відповідальності за будь-яку, в тому числі і небезпечну, злочинну та маніпулятивну інформацію. Непідконтрольний та необмежений вплив подібного характеру став можливий тільки на такому достатньо високому рівні розвитку цифрових та комунікаційних технологій, які можуть існувати в інформаційному суспільстві. Кейс Дурова, на думку авторів, не є наступом на свободу слова, а самозахистом відкритого суспільства, а саме намаганням обмежити негативне втручання неідентифікованих, а тому непідсанкційних і безвідповідальних інформаційних засобів, у функціонування правопорядку та демократичних інститутів.

Інформаційний популізм та інститут виборності. К. Поппер говорить про два типи уряду. До першого типу він відносить демократичні уряди, які можна змінити без кровопролиття шляхом загальних виборів. Тобто, суспільні інститути забезпечують засоби, за допомогою яких підвладні можуть змістити свого правителя, а суспільні традиції гарантують, що ці інстанції не будуть зруйновані тими, хто перебуває при владі [2, с. 144]. До другого типу урядів Поппер відносить тиранічні або диктаторські, від яких підвладні не можуть позбавитися ніяк інакше, аніж шляхом успішного перевороту, тобто практично ніколи [2, с. 144]. Сучасні уряди позиціонують себе як демократичні і такі, що мають усталені процедури переобрання, які регулярно задіюються.

Звичайно, порушення і неправомірна агітація мали місце практично завжди. Тим не менш, специфіка інформаційного суспільства виводить ці порушення на такий масштаб, який унеможливлює верифікацію виборності як чесної усвідомленої процедури. Іншими словами – поняття чесних виборів просто втрачає сенс. Якщо раніше одним зі способів фальсифікувати вибори була підробка результатів на етапі підрахунку, то наразі можна так не ризикувати і проводити вибори цілком чесно – адже виборці проголосують так як треба. Різниця кардинальна: підкуп чи фальсифікація не дають того результату, який дає інформаційне втручання, результатом якого є формування потрібного переконання. Якщо більшість громадян переконані у обґрунтованості, легітимності та спроможності свого уряду чи президента, навіть якщо це не так, – реальна ситуація не вплине на їхню думку, але навпаки, буде відзеркалена в медіа на підтвердження цих переконань.

Висновки. Ми далекі від думки, що Поппер вважав настання відкритого суспільства остаточним і кінцевим етапом формування людського соціуму. Остаточність і визначеність – це якраз ті характеристики, які він вважав вкрай небезпечними. Він зазначає: «той, хто поділяє викладений тут принцип демократії, не повинен розглядати наслідки демократичного волевияву як авторитарний вираз правильності. Хоча він і скориться рішенню більшості, щоб уможливити роботу демократичних інститутів, він почуватиметься необмеженим у виборі демократичних засобів боротьби за перегляд такого рішення. І якщо він доживе до того дня, коли волевияв більшості зруйнує демократичні інститути, то з цього сумного досвіду виснує лиш те, що немає гарантованого від помилок методу уникнути тиранії. Але це не послабить його рішучості боротися з тиранією, а його теорія від цього не стане непослідовною» [2, с. 145-146].

Цифровий популізм намагається подолати інститути відкритого суспільства і на думку авторів, він – сильний супротивник. Штучний інтелект та нейромережі з потенційно безмежними можливостями продукування фейків, ботів, інфошуму, створення ехокамер, таргетування та персоналізації реклами, новин та повідомлень, масовою кастомізацією інформації та зануренням персональної свідомості в «бульбашку» становлять безпосередню загрозу відкритому суспільству. Можливості людини та машини тут є неспівмірними хоча б у їх кількісному вимірі: людська свідомість та інтелект завжди обмежені у продукуванні інформаційного контенту, принаймні, у часі і моралі, на відміну від ШІ.

Але чи не є подібні спроби інформаційного популізму в подоланні інститутів відкритого суспільства проявом відкритого суспільства самого по собі? Чи не є це стимулом до розвитку критичного мислення, навичок фактчекінгу, самоосвіти та підвищення громадянської активності? Наскільки інтернет-медіа придушують раціональну дискусію, настільки ж вони дають стимул її створити. Дійсно, сьогодні постає серйозна проблема щодо свідомого рішення інформаційно заангажованих громадян, але чи це настільки нове явище? Змагальність і освіченість, обізнаність і зацікавленість, бажання приймати участь – це якраз ті параметри, які визначають громадянина відкритого суспільства. І якщо ми стали

сучасниками і учасниками такого популістичного агону, то варто боротися, розуміючи, що настанови відкритого суспільства не передбачають простий шлях, але передбачають такі етапи також. Відтак, відкрите суспільство має пройти випробування інформаційним суспільством.

Список використаної літератури

1. McKenzie A.J. The Open Society as an Enemy : A critique of how free societies turned against themselves. London : LSE Press, 2024.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. У полоні Платонових чарів. Київ : Основи, 1994.
3. Gerson G. The open society and the challenge of populism: Solution and problem. *Contemporary Political Theory*. 2023. Vol. 22 (4). P. 529-551.
4. Bartlett J., Birdwell J., Littler M. The new face of digital populism. London : Demos, 2011.
5. Брюховецький М. Інформаційне суспільство як нова суспільно-економічна формація: методологічні та термінологічні аспекти. *Актуальні проблеми духовності*. 2024. Вип. 25(1). С. 262–279.
6. Youngmi K. Digital Populism in South Korea? Internet Culture and the Trouble with Direct Participation. *Academic paper series. Korea Economic Institute of America*. 2008. Vol. 3 (8). URL: https://www.keia.org/sites/default/files/publications/APS-YoungmiKim.pdf
7. Заславська О.О. та ін. Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 65-73.
8. Toffler A. Future Shock. New York: Random House. 1970.
9. Pine B. Joseph. Mass Customization: The New Frontier in Business Competition. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1993.
10. Frankfurt H.G. On bullshit. *In The Importance of What We Care About: Philosophical Essays*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. P. 117–133.
11. Picciotto R. Evaluation for an Open Society: Then and Now. *Journal of Multidisciplinary Evaluation*. 2018. Vol. 14 (31). P. 32-47.
12. Козаченко Н. Толерантність і критичність: нетолерантність до хиби. *Актуальні проблеми духовності*. 2022. Вип. 23. С. 243–265.
13. Шиншинов А. Боти і ботоферми. Як це працює і що робити, щоб не потрапити на гачок дезінформації. *Varosh*. 7 липня 2023. URL: https://varosh.com.ua/life/boty-i-botofermy-yak-cze-praczyuye-i-shho-robyty-shhob-ne-potrapyty-na-gachok-dezinformacziyi/
14. Romania's presidential front-runner Georgescu benefited from Russia-style booster campaign, declassified docs say. *Politico*. December 5, 2024. URL: https://www.politico.eu/article/romanias-presidential-frontrunner-benefited-from-russia-style-booster-campaign-declassified-docs-say/
15. «Немає чого приховувати». Що відомо про арешт Дурова і як на нього реагує світ. *BBC News Україна*. 26 серпня 2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4gqe2qwe82o

INFORMATION POPULISM AS A CHALLENGE OF AN OPEN SOCIETY

Nadiia Kozachenko, Mykola Briukhovetskyi
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Department of Philosophy
Universytetskyi Avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Ukraine

The authors explore the impact of information populism on the ideals of the open society proposed by Karl Popper. The open society, according to Popper, is characterized by freedom of choice, critical thinking, and the ability of individuals to shape their own lives. However, contemporary trends such as populism, manipulation of public opinion through social media, and information noise threaten these ideals.

The authors consider populism to be the main enemy of the open society, especially in the context of the digital age. Populist parties, which are gaining strength in Europe and other regions, use simplistic solutions and emotionally charged slogans to attract voters, while ignoring the complexity of social and economic problems. Digital populism, which has emerged on the basis of information technologies, allows populists to interact directly with the public, bypassing traditional media and creating «echo chambers» that reinforce societal polarization.

As examples of the tools of digital populism, the authors consider information noise, fake news, and bots, which contribute to disinformation and undermine trust in institutions. The authors emphasize that information populism and related phenomena not only undermine the authority of knowledge and expertise but also threaten democratic institutions. They question the possibility of holding fair elections in the current environment, where information interference can shape voters' beliefs in favor of certain political forces.

In conclusion, the authors note that, despite the challenges, information populism can serve as a stimulus for the development of critical thinking, fact-checking, and civic engagement. The open society, according to Popper, is not a static ideal but a constant process that requires a struggle against new threats. Thus, modern society must pass the test of the information age while preserving the principles of openness, tolerance, and critical thinking.

Key words: open society, information populism, information society, digital populism, critical thinking, info-noise, fake news, legitimacy, electability.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 104–110
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 104–110

УДК 21.14
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.12

ГЕНЕАЛОГІЯ РЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ: АРХАЇЧНА СВІДОМІСТЬ

Лілія Компанієць
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна

Іван Бредун
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова,
кафедра філософії і політології
вул. Чорноглазівська, 17, 61002, м. Харків, Україна

У статті проводиться виявлення, переосмислення, розробка та інтерпретація базових понять (ідей) духовної культури людства в дусі сучасних принципів академічного релігієзнавства (плюралізму, об'єктивності, історизму, відкритості, поліметодичності).

Перевідкриття та відстеження історичних смислів ідеї вічного життя та Всесвіту (за допомогою «герменевтичного кола» базових понять) дозволило знайти під різномовними словоформами універсальну метатериторію їх спільного смислового ядра. Етимологічна реконструкція ключових понять надала можливість виявити та виробити теоретичну модель смислового парадокса, встановити контекстуальну єдність протилежних (на перший погляд) ідей. В свою чергу це долає світоглядно-демаркаційні конфлікти культур, розширює академічні знання.

Гнучкість обраної методології відкрила можливість відстежити траєкторії руху та розгортання окреслених тем та ідей, виробити нові ракурси їх осмислення, презентувати авторські інтерпретації релігійних текстів.

В статті встановлено історичний вектор спадкоємного зв'язку релігійних ідей. Смислові виміри ідеї вічного життя душі (та вічного Всесвіту) перетікають від тексту до тексту, від однієї релігійної думки до іншої. Під кутом зору притаманних їй понять («герменевтичного кола» концептів) смислові вектори зазнають метаморфоз, в трансформованому вигляді вливаються в християнські уявлення. Акцентується увага на тому, що народний іудаїзм у християнстві був замінений метафізикою, яка увібрала в себе єгипетську теологію та грецьку філософію. Встановлено парадокс смислового співпадіння протилежних словоформ («відродження», «перевтілення» та «воскресіння»), який фіксується в поглядах гностиків, текстах християн. На християнське віровчення справили величезний вплив розумові прийоми та ідеї античної думки, а історія його становлення представляється як історія асиміляції античної спадщини. В цілому ідея вічного життя презентується як універсальний концепт, атрибут релігійної думки різних часів.

Ключові слова: ідея вічного життя, інтерпретації, смисли, концепти, історія ідей.

Актуальність. У релігійній та світській свідомості сучасних культур склалися стереотипи щодо історії виникнення, джерел походження базових ідей духовної культури людства. Деякі з них дедалі експлікуються виключно як феномени східного світобачення. В такий спосіб на узбіччя історії відкидається ціла низка ідей, знань, поглядів, уявлень, які історично належали західноєвропейській інтелектуальній скарбниці. Їх нівелювання культивує світоглядні перекоси, неточні інтерпретації, звужує погляди людини на світ та її місце у Всесвіті. Протягом довгого часу така ситуація фіксується в повсякденному, релігійному, християнському та світському дискурсі в тому числі і вітчизняної культури.

© Компанієць Л., Бредун І., 2025

Спрощені ідеологічні моделі розуміння базових понять, які складають матрицю релігійних ідей (в нашому контексті ідеї вічного життя), формують дослідницькі лакуни, актуалізують необхідність їх смислового уточнення та переосмислення.

Неможливо ігнорувати той факт, що тема вічного життя, у вигляді «герменевтичного кола» притаманних їй ідей (вічного Всесвіту, безсмертя, передіснування, перевтілення, обертання душ та ін.) в тому чи іншому вигляді була присутня на всіх етапах історії, у вітчизняному світогляді (у релігійній свідомості трипільців, стародавніх слов'ян). У всі часи її «носіями» були представники містичного досвіду (шамани, волхви), анімістичні уявлення наших предків, апокрифічні тексти, повсякденні уявлення народної культури. Деякі з окреслених понять у трансформованому вигляді присутні у християнській свідомості. Їх «відбитки» і тепер зберігаються в уявленнях українського народу, езотеричних (таємних) традиціях різних часів [1].

У зв'язку з цим актуальною проблемою для фахівців, дослідників залишається необхідність переосмислення, виявлення, розробки та інтерпретації базових концептів (ідей) духовної культури людства в дусі сучасних принципів академічного релігієзнавства (плюралізму, об'єктивності, історизму, відкритості, поліметодичності, поза упередженими думками).

У відповідності до концептуально-семантичного, герменевтичного підходів головним завданням фахівців (представників академічних знань) є розкриття базових ідей, операції з базовими концептами, що виробляються культурою. Проблема розкриття базових ідей, до числа яких належать зазначені раніше концепти (ідеї), має ключове значення для прояснення історіогенезу, конотацій концепту «воскресіння», позбавленого у вітчизняній свідомості історичного та смислового коріння.

В кожному концепті культури укладена історія, асоціації, уявлення, переживання, образи, які притаманні представникам певної епохи. І навпаки, набір уявлень, понять, асоціацій та переживань, який супроводжує слово, і є концепт. Розкриття його смислів - це шлях, яким мислителі приходять до імені, до різномовних словоформ, під покровами яких сяє універсальна метатериторія спільного смислового ядра, що долає демаркаційні лінії культур. Дефініція кожного концепту складається з історично різних прошарків, які відмінні і за часом утворення, і за походженням, і за семантикою. Їх «концентрація» у визначенні, по суті, є генетичною.

Відповідно, *метою* нашого дослідження є збирання, перевідкриття, відстеження історичних смислів «герменевтичного кола» базових понять (ідеї вічного життя та Всесвіту), які були породжені певними соціокультурними умовами, пошук втрачених ідей та їхніх контекстуальних відбитків.

Окреслене ми здійснюємо під оптикою зору виявлення та розгортання теми вічного життя в релігійній свідомості культур, крізь призму відстеження «міграції» її універсального смислового ядра. З метою розкриття останнього звернемось до етимологічної реконструкції таких понять: «відродження», «воскресіння» і «перевтілення». В енциклопедичній літературі етимологія слова «воскресіння» (його синонім - відродження) розкривається через такі його експлікації: 1. Воскресіння тлумачиться як *процес* повернення душі після фізичної смерті знову до життя (оживлення). 2. Воскресіння презентується у значенні «сіяти, оживляти», «виправляти, спрямовувати» (вказує на *момент* втілення душі у тіло). 3. Слово «відродження» (є синонімом терміну «воскресіння») транслюється як народження знову. 4. Воскресіння як "сонячний поворот", вказує на різку зміну в порах року. А також вказує на процес видозміни істоти, її перетворення [2-7].

В літературі слово «втілення» експлікується так: 1. Як процес входження духовної, нематеріальної субстанції в плоть. Одягнення її в фізичну оболонку (тіло, шкіру).

2. Як втілення Бога, а людина трактується як втілений дух. Смислове ядро розглянутих концептів визначає смислові траєкторії розгортання ідеї вічного життя в історії релігійних культур [2-7].

Щє один базовий термін, який входить в її герменевтичне коло – це ідея перевтілення. В енциклопедичній літературі він транслюється у значенні втілення, розуміється так: а) як здатність деякої духовної субстанції відокремлюватися (після смерті) від колишнього тіла і вселятися в нове; як здатність духів, богів, а також святих до одягнення в плоть; б) як процес переходу (просування, переселення) духовної субстанції (душі) в тілесну оболонку, який осмислюють як поточний (натяк на еволюційний аспект), завершений, а також як такий, що вказує на зворотній процес «назад у тіло» [2-7].

Порівняльний аналіз, етимологічна реконструкція понять «воскресіння», «втілення», «перевтілення», «відродження» дає змогу виявити та виробити теоретичну модель смислового парадокса, встановити єдність протилежних (на перший погляд) ідей. Це потребує подальшого обґрунтування, переосмислення на прикладі перевідкриття історії ідей, християнської картини світу. В такий спосіб відкривається можливість культивації нових інтерпретацій.

Ступінь розробленості проблеми. Історичний вимір буття обраної теми розкривають роботи А.Гуревича, Жака Ле Гоффа, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса, Е. Тейлора, Дж. Фрезера, М. Еліаде та ін. Базові її ідеї присутні у роздумах представників гностицизму (Василида, Валентина, Маркіона та ін.), роботах Філона Іудея, Йосипа Флавія, Д. Лаертського, в корпусі текстів Е. Ренана, Ф. Феррара. Низка тем та ідей проникає і в християнський дискурс, в умоспоглядання отців церкви різних часів (Арістида, Юстина, Євсевія, Татіана, Кипріяна Карфагенського, Кл. Олександрійського, Тертуліана, Філона Олександрійського та ін.).

Попри численний корпус християнської літератури, текстів, які пронизують вищезазначені смислові траєкторії окреслених раніше понять, проблема їх експлікацій, герменевтичних прочитань лишається відкритою, недостатньо вивченою. Принцип герменевтики (граматичний та історичний) ми застосуємо в контексті тлумачення Священного Писання. В такий спосіб ми робимо спробу розширити горизонти можливих інтерпретацій (з урахуванням контекстуальності та історичності) останнього. З одного боку, нашою метою є виявлення смислів ідеї вічного життя через використання раніше виявленого «герменевтичного кола» концептів, що становлять її смисловий, історичний об'єм: «втілення» (уособлення), воскресіння (відродження, оживлення), перевтілення. В ході етимологічного аналізу була встановлена їх синонімічність. З іншого боку, культивація її інтерпретацій, які розкривають зміст феноменів воскресіння (відродження, перевтілення), їх смислових відтінків.

Гнучкість обраної методології дає змогу відстежити траєкторії руху та розгортання обраних тем та ідей, виробити нові ракурси їх осмислення, презентувати авторські тлумачення релігійних текстів.

Керуючись результатами етимологічної реконструкції, виявленими раніше смислами, звернемось до їх розкриття в контексті переосмислення християнської думки, повсякденного християнського світогляду, богословського дискурсу, віровчення.

Як зазначали провідні лінгвісти-філософи, істинне виявлення смислів починається з прочитання «текстів» культур, у просторі яких виявляється істинний зміст ідей. У цьому наше завдання та дослідницькі перспективи [1].

Споглядання тисячолітніх шляхів розвитку, трансляції історії ідей ілюструє вектор спадкоємного зв'язку релігійних тем. Про це нам оповідають історики релігій, етнологи, містичні вчення різних часів. Коріння вічних тем та ідей (вічного життя та Всесвіту) ведуть

нас у глибини Стародавнього Єгипту, розгортаються через тему втілення, яка предстає в мікро- та макромаштабах. Так, ідея втіленого розуму, що набув кінцевої форми, належить єгиптянам. Починаючи від глибинних пластів сивої давнини до появи герметичних текстів, єгиптяни транслювали ідею втіленого Бога. З метою творіння Бог повеліває і Його Слово втілюється у вигляді богів, які інкарнують у відповідності до потреб світу [8-9].

Подальші історичні шляхи трансляції теми втілення приводять нас до уявлень іудеїв (які перейняли секрети у єгиптян), що одягаються в словоформу «воскресіння», фіксуються в уявленнях про посмертне існування людини після руйнування тіла (воскресіння мертвих). Іудеї стверджували, що воскреснути можуть тільки праведні ізраїльтяни. Деякі з них вважали, що судити будуть тільки грішників, а інші ж воскреснуть. Отже увага релігійної свідомості кружляла навколо ідеї воскресіння [10;11]. Як наслідок богослови обговорювали такі питання: про місце воскресіння і в яких тілах воно відбудеться? Світоглядні позиції теологів розійшлися у відповідях на них. На думку деяких представників богословської думки, воскресіння відбудеться по «цю» сторону дійсності, тобто на землі. Інші ж вважали, що воскресіння може відбутися виключно в раю. Відповідно до цих міркувань і тіла воскреслих будуть або земними, або перетворяться на духовні. Мотиви уявлень про обертання душ, їх повернення в земне існування присутні в словах: «Ти випробував нас, Боже, переплавив нас, як переплавляють срібло. Ти ввів нас у тенета, поклав окови на стегна наші, посадив людину на голову нашу. Ми увійшли у вогонь і у воду, і Ти вивів нас на волю» [Пс. 65: 10-11]. Окреслені ідеї в дзеркальному вигляді вбере в себе християнська думка [13-14].

Поряд із темою воскресіння мертвих в іудейській свідомості ідея вічного життя ритмічно пульсувала у вигляді теми перевтілення душ. Так, історик Йосип Флавій писав про уявлення, які були поширені в ті часи: тіла людей смертні, але душі вічні. Чисті душі продовжують жити на небесах, а через деякий час їх знову втілюють у земне існування, у безгрішні тіла [15]. Синхронно поширеним в ті часи віруванням про перевтілення душ, цю ідею транслював єврейський містицизм. Так, у книзі «Зогар» писалось про трансміграцію. Там йдеться про те, що усі душі підкоряються цьому закону. Людям не дано знати помислів Бога щодо них, чому і як їх судять протягом усього ланцюга різних життів. Основне завдання душ повернутися до Бога, увійти в абсолютну субстанцію, у джерело, від якого вони відійшли. Душі будуть перевтілюватися доти, доки не досягнуть стану духовної досконалості, тобто возз'єднання з Найвищим [16]. Поряд із цим іудейські містики та гностики транслювали духовний підхід до воскресіння. На думку останніх, воскресіння символізує духовне пробудження, що триває впродовж усього життя.

В іудаїзмі тема воскресіння розширила свої обрії, трансформувалася у мотив вічного повернення, що викарбуваний у книзі Еклезіаста: «Що було, те й буде, і що робилося, те й буде робитися, і немає нічого нового під сонцем» [Еккл. 1: 9]. Ця тема вростає у свідомість віруючої людини у вигляді мотиву ритмічного повернення до вихідної точки в житті, символізує коловорот, замкнений «у кільце». Кожен етап, прожитий період життя завершується його аналізом, молитвою та покаянням. У іудеїв є поняття «воскресіння» (повернення у цей світ обраних з певною метою), а також «тшува», яке означає «відповідь», «повернення», тлумачиться як очищення.

Історичну гілку трансляції смислів базових ідей нашої теми продовжують гностики. Ернест Ренан зазначав, що рух гностиків не мав храмів, не був церковним. Це була містична течія, метою її представників було індивідуальне спасіння [13;17;18;19]. Смисловий зміст ідеї вічного життя та Всесвіту розгортається через ідею перевтілення, яка складає базові основи поглядів представників гностицизму, та ідею воскресіння. Так, маркіоніти

вважали, що тіла не воскресають. Воскресінню підлягають виключно душі істинних християн, які отримують повторне існування. Душі людей різні, тому їх розвиток досягається виключно шляхом багатьох переселень у фізичні тіла. Валентіани мислили воскресіння як таке, що з ними вже було. Карпократ, якого зараховували до магів, вважав, що душі періодично одягаються у плоть. Якщо душам не вдалося досягти чогось у першій спробі, то вони отримують інші. Якщо за душею борг щодо її злочинів, то її знову закликають назад. Вона буде втілюватися доти, доки не зазнає всякого роду життя та дій [17;18;19].

Багато представників гностицизму визнавали Ісуса втіленим Еоном. Весь гностицизм ґрунтувався на законі вічного повернення Всесвіту та індивідуальної душі. Його представники вчили, культивували ідеї передіснування і перевтілення душ. Адепти гностицизму суворо дотримувалися закону причини і наслідку [17;19]. Їх погляди в тому чи іншому вигляді трансформувались, перейшли в християнські уявлення. Отже, неможливо не помітити, що коло окреслених раніше базових тем та ідей «перетікають» від однієї епохи до наступної, стають атрибутом релігійної свідомості.

Продовжує вектор спадкоємності релігійних ідей і, зокрема, ідеї перевтілення корпус текстів «Pistis Sophia» [19]. Текст гностичних манускриптів транслював перевтілення як форму спасіння. В знайдених фрагментах не йдеться про ознаки очікуваного кінця світу (головного догмату ортодоксальних християн) найбільш ранніх часів, а вислови євангельського вчення інтерпретуються в контексті ідеї перевтілення. Як приклад описуються подробиці того, як Ісус в потойбічному світі привів до втілення душу Іоанна Хрестителя та учнів. В текстах говориться, що перш ніж Єлизавета прийняла душу Іоанна, Спаситель вкинув у неї Силу, щоб той, хто сходив, міг проповідувати та приготувати шлях Христа. Христос сказав, що повернув назад Іллю, пославши його в тіло Іоанна Хрестителя [17;19]. Ідея обертання душ сяє у бесіді з учнями Ісуса, який пояснює їм процес творіння і сходження душ людей, худоби, плазунів, звірів, який відбувається у вищих сферах божественного буття, після чого останні посилаються в людський світ.

Завдяки знайденим манускриптам науковий світ отримав можливість переосмислити, відкрити нові перспективи у відповіді на питання, зазначені в писаннях. Сьогодні вчені подібно до ранніх християн сприймають ці тексти як суттєву альтернативу тому, що дає ортодоксальна християнська традиція. Знову спливають питання: Як потрібно розуміти воскресіння? Що спільного в християнстві та інших світових релігіях? [20].

Резюмуємо. Встановлено лінію спадкоємного зв'язку релігійних ідей, а саме смислів базових концептів ідеї вічного життя (відродження, воскресіння, перевтілення, коловертання), які перетікають від тексту до тексту, від однієї релігійної думки до іншої. Окреслені ідеї зазнають метаморфоз, в трансформованому вигляді вписуються в християнські уявлення. Встановлено парадокс смислового співпадіння протилежних словоформ («перевтілення», «відродження» та «воскресіння»), який фіксується в результаті етимологічного аналізу термінів, в поглядах гностиків, текстах християн. В цілому ідея вічного життя (через «герменевтичне коло» притаманних їй понять) презентується як універсальний концепт, атрибут релігійної думки різних часів.

Список використаної літератури

1. Компанієць Л. Ідея вічного життя античності, або у просторі філософських інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії.* 2024. Випуск 55. С.123-130.
2. Словник біблійного богослов'я / За ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі та ін. Львів: Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 1996. 934 с.
3. Сучасний словник іншомовних слів / ук. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.
4. Тлумачний словник української мови / За ред. В.С. Калашника. – Х.: Прапор, 2005. 992 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / укл. Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов, П.Ф. Йолон, Г.П. Ковадло, А.М. Колодний та ін. К.: Абрис, 2002. 742 с.
6. Шевченко В.М. Словник-дослідник з релігієзнавства / В.М. Шевченко.– К.: Наукова думка, 2004. 560 с.
7. Компанієць Л. В. Етимологічна реконструкція поняття «реінкарнація». *Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Українське релігієзнавство.* 2013. № 67. С. 105–114.
8. E.A. Wallis Budge. Egyptian magic. Routledge: London, 2002. – 256 p.
9. E.A. Wallis Budge. From Fetish To God Ancient Egypt (1st Edition). Routledge: London, 2004. 558 p. https://doi.org/10.4324/9781315810539.
10. Clemens Alessandrinus. Stromata. [Електроний ресурс]. Режим поилання: URL: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0150-0207,_Clemens_Alexandrinus,_Stromata_[Schaff],_EN.pdf (дата звернення 23.01.2025).
11. Tertullian. A Treatise On The Soul. Kessinger Publishing, 2010. 122 p.
12. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. / Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Українське біблійне товариство. Київ, 1991. 1255 с.
13. Renan J.E. The History of the Origins of Christianity - Book I: The Life of Jesus. Devoted Publishing: First Edition, 2016. 144 p.
14. Lentz Ralph E. II. The fascist Jesus: Ernest Renan's Vie de Jesus and the theological origins of fascism. Masters thesis, University of Wales Trinity Saint David, 2014. URL: https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/352 (дата звернення 23.01.2025).
15. Flavius J. Jewish antiquities. Wordsworth Editions:London, 2006. 878 p.
16. Rabbi Shimon Duran. Zohar Harakia / [Translated by Philip J. Caplan]. Academic Studies Press: Newton. Massachusetts, 2012. 465 p.
17. Klauck H.J., Markschies C., de Boer E. A., Herbert M., McNamara M. J., Franzmann M., Logan A. H. B., Wedderburn A.J. M., April R. U., De Conick D. Gnostic & Apocryphal Studies Collection (10 vols.). T&T Clark; Sheffield Academic Press, 1989–2004. 2398 p.
18. Cranston S., Williams C. Reincarnation: A New Horizon in Science, Religion, and Society. Theosophical Univ Pr, 1999. 385 p.
19. Burkitt Francis Crawford. Pistis Sophia. *The Journal of theological studies*. 1922. 23.(91). pp.271-280. https://www.jstor.org/stable/23950129.
20. MacGregor G. Reincarnation in Christianity: A New Vision of the Role of rebirth in Christian Thought. Quest Books. 1990. 200 p.

GENEALOGY OF RELIGIOUS CONCEPTS: ARCHAIC CONSCIOUSNESS

Liliia Kompaniiets
V. N. Karazin Kharkiv National University, Faculty of Philosophy,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobody Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

Ivan Bredun
Kharkiv National University of Urban Economy named after O.M. Beketov,
Department of Philosophy and Political of Science,
Chornoglazivska St., 17, 61002, Kharkiv, Ukraine

The article engages in a critical analysis and exploration of foundational concepts within the spiritual culture of humanity, utilizing contemporary academic methodologies in religious studies. It emphasizes principles such as pluralism, objectivity, historicism, openness, and polymethodology to provide a nuanced interpretation and development of these ideas.

The exploration and reconstruction of the historical significances of the concepts of eternal life and the universe, approached through the lens of the «hermeneutic circle» of foundational ideas, have facilitated the revelation of a universal semantic substrate across diverse linguistic expressions. Etymological analysis of pivotal concepts allows for the identification and formulation of a theoretical framework addressing the semantic paradox, thereby revealing a contextual coherence between seemingly opposing ideas. This process, in turn, addresses and transcends the conflicts arising from differing worldviews and cultural demarcations while simultaneously enriching scholarly discourse.

The adaptability of the selected methodology facilitated the exploration of movement and evolution of specific themes and concepts. This approach enabled the development of nuanced interpretations and fresh analytical frameworks, allowing for an in-depth examination of the author's insights on religious texts.

The article delineates the historical trajectory of the hereditary interconnections among religious concepts, specifically focusing on the notions of eternal life of the soul and the cosmos's perpetuity. These ideas traverse textual traditions and religious frameworks, undergoing transformations as they migrate from one context to another. Through the lens of their intrinsic «hermeneutic circle» of interpretations, these concepts metamorphose and ultimately coalesce into the modified doctrines of Christianity. The author posits that traditional folk Judaism within Christianity was supplanted by metaphysical constructs that synthesized elements from Egyptian theology and Greek philosophical thought. Additionally, the study uncovers the paradox of semantic convergence among seemingly antithetical terms such as «rebirth,» «reincarnation,» and «resurrection,» as reflected in Gnostic perspectives and Christian writings. The development of Christian doctrine is framed as significantly shaped by ancient intellectual traditions, portraying its evolution as one of assimilation and reinterpretation of prior legacies. Ultimately, the notion of eternal life is articulated as a universal construct, integral to the religious discourse across various epochs.

Key words: idea of eternal life, interpretations, meanings, concepts, history of ideas.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 111–119
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 111–119

УДК 141+304
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.13

«МНОЖИННІСТЬ» СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ ЯК ЧИННИК «ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ НЕВПЕВНЕНОСТІ» ЛЮДИНИ ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ

Сергій Костючков
Херсонський державний університет,
факультет психології, історії та соціології,
кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті розглянуто явище так званої «епістемологічної невпевненості» людини епохи постмодерну у зв'язку з плюралістичністю (множинністю) соціального, зокрема, світу. Здійснено огляд наукових тлумачень постмодерну як специфічної епохи, як наявної сучасності, що есплікується як подія та ситуація, а дослідження її є актуальним завданням філософії та комплексу соціально-гуманітарних наук. Підкреслено, що методологічна складність визначення сучасності випливає з того, що вона не має сутності в її традиційному розумінні, яке пропонує раціоналістична філософія. Автор виходить із того, що сучасність характеризується безумовною плюралістичністю, тобто вона не може бути приведеною до «єдиного знаменника». Обгрунтовано, що саме через індивідуальне сприйняття сучасності репрезентується вищий екзистенційний вибір людини, що не може бути квантифікованим, пропонуючи людині обриси домінуючих моделей соціального світу. Зазначається, що проблема людини епохи постмодерну – *homo postmodernus*, є однією з актуальних у процесі розвитку соціуму. При цьому розвиток постмодерного суспільства активізував не лише ключові зміни в суспільному житті, а й певні модифікації світогляду, світосприйняття й світорозуміння. Доведено – людина в епоху постмодерну інтегрується в простір віртуального світу, при цьому поняття суб'єктності втрачає статус атрибуту «людського». Розкрито, що людина постмодерну стає атомізованою одиницею, елементом створеного нею складного, інколи незрозумілого світу, який почасти існує автономно від самої людини. Множинність світу постає одним із генеруючи чинників процесу оформлення стану епістемологічної невпевненості людини епохи постмодерну. Зроблено висновки про певну некоректність суто негативної конотації щодо стану епістемологічної невпевненості. Інтеграція студентів у стан епістемологічної невпевненості позитивно впливає на результати освітнього процесу, відіграючи роль об'єднуючого фактора в процесі спільного створення знань.

Ключові слова: постмодерн, соціальний світ, постмодерна людина, множинність світу, епістемологічна невпевненість, світогляд, глісуюча ідентичність, символ, освітній процес, створення знань.

Постановка проблеми. Цивілізація третього тисячоліття несе з собою не тільки нові соціальні відносини та способи життя, іншу економіку, нові політичні зіткнення і трансформовану свідомість, а і модернізоване розуміння сучасності як феномену, який потребує особливого соціально-філософського аналізу. Ситуація перманентних змін та переходів у незнане майбутнє, з одного боку, викликає у людини стан розгубленості, тривоги та епістемологічної невпевненості перед майбутнім, а з іншого – спонукає до пошуку оптимальних життєвих стратегій у просторі переходу. Відтак, актуалізується проблема множинності (плюралістичності) соціального світу як чинника епістемологічної невпевненості людини епохи постмодерну.

Аналіз попередніх публікацій. Складність, неоднозначність і багатогранність заявленої дослідницької проблеми зумовили необхідність розгляду ідей вітчизняних

© Костючков С., 2025

і зарубіжних науковців – як сучасності так і минулого. Епоху постмодерну в різних аспектах дослідили Л. Бабушка, О. Буряк, Е. Гіденс, Т. Данилова, К. Єсілова, В. Зінченко, Р. Інглехарт, С. Кутруфініс, А. Макарова, М. Мескус, Г. Почепцов, А. Розенберг та інші. М. Хардт і А. Негрі [1] у класичному творі «Множина: війна і демократія в епоху імперії» висловлюють думку, що множинність є способом буття суб'єкта епохи постмодерну. Позитивну роль епістемологічної невпевненості в соціальних практиках, зокрема – в освіті, доводять у своїх роботах К. Боттаро, М. Ротцер, М. Песчі, М. Хартнер-Т'єфенталер. Американський дослідник Чен Їнг-Чі підкреслює в своїх дослідженнях, що занурення в епістемологічну невпевненість позитивно впливає на результати навчання, зокрема – у вищих навчальних закладах, відіграючи роль синергетичного чинника в процесі спільного продукування знань [2; 3]. Біофілософський аспект людини епохи постмодерну знайшов відображення в роботах автора даної статті [4; 5; 6].

Мета статті полягає у філософському осмисленні явища так званої «епістемологічної невпевненості» людини епохи постмодерну з огляду на плюралістичність соціального світу.

Виклад основного матеріалу. Цивілізація третього тисячоліття несе з собою не тільки нові соціальні відносини та способи життя, іншу економіку, нові політичні зіткнення і трансформовану свідомість, а і модернізоване розуміння сучасності як феномену, який потребує особливого соціально-філософського аналізу. Сучасність значно розширила та урізноманітнила проєктну парадигму: філософи почали створювати конкуруючі між собою моделі, за якими мав би розвиватися майбутній світ. Трансформації, які генерує нове тисячоліття, постають каталізаторами процесів активного пошуку адекватної відповіді історичним викликам, продукування світоглядних орієнтирів, які відображають наступність цивілізаційного розвитку. Концептуальний аналіз політичних, соціальних і економічних колізій, характерних для сучасного світу, необхідно, як бачиться, вибудовувати, виходячи з принципів, що детермінують загальну консенсусну парадигму регулювання процесів, властивих системі сучасного світооблаштування. Початок XXI століття було ознаменовано тим, що в суспільній свідомості почали активно формуватися свого роду фіналістські настрої, смислова спільність яких полягає в створенні нових проєктів сучасності, що розрізняються між собою ступенем онтологічної глибини.

«Кінець історії», анонсований Ф. Фукуямою, зіткнувся з альтернативною позицією, оформленою в межах постструктуралізму: відповідно до неї, має місце не кінець історії, але фінал її певної версії під назвою «проєкт модерну». Так званий модерн був одним із багатьох можливих варіантів історичного розвитку суспільства, він виконав свою цивілізаційну місію, дійшовши логічного завершення. Головними факторами формування та розвитку людства є випадковості, обмежені умовами. Розвиток суспільства детермінований не цілями, а процесами, що реалізують максимум хаосу та можливостей його зростання за наявності заданих обмежуючих умов, максимум здатності до трансформацій. Формування нової філософії глобального розвитку, принципів комплементарності, конвергенції та безумовної самоцінності різних цивілізацій, культур і релігій, ідеологій і ментальностей, маніфестує параметричні характеристики ідентичності нового тисячоліття. Постмодерн – це «наша» сучасність, яка репрезентує себе як подія та ситуація, ідентифікація якої є актуальним дослідницьким «понадзавданням» філософії та корпусу соціально-гуманітарних наук. Філософське осмислення проблем, пов'язаних із феноменом сучасності, набуло особливої актуальності й безпосередності в XXI столітті, що було пов'язане з системними, кризовими тенденціями та явищами в політичній, економічній, соціальній, культурній і інших

сферах світового життя. На очах сучасної людини порушується зв'язок між сучасністю та майбутнім: реальністю стає шекспірівська сентенція *«The time is out of joint»* – «розпався зв'язок часів». Узагальнена криза має яскраве есхатологічне забарвлення, оскільки актуалізує питання щодо подальшого існування людини, як біологічного виду, на планеті Земля.

Варто зазначити, що термін *«postmodernismo»* вперше застосував Федеріко де Оніс для опису консервативної течії в межах модернізму. На думку британського історика, соціолога і політолога П. Андерсона, ідея постмодернізму вперше з'явилася в іспаномовному світі в 30-ті роки XX століття; тобто, дещо раніше, ніж у Британії або Америці. Тільки в 50-ті роки XX століття поняття «постмодернізм» утвердилося в англомовному науковому середовищі для характеристики конкретної історичної епохи. Доречно вказати, що стосується постмодерну та постмодернізму, то вони розрізняються між собою як історична епоха та її ідейне вираження. Постмодернізм помістив у фокус уваги індивідуальність, варіативність, розкутість, плюралістичність, ситуативний контекст на заміну універсальним схемам, відтак – постмодернізм значною мірою сприяє генеруванню творчої активності вільного індивіда.

Британський соціолог Е. Ґіденс указує на те, що постмодерн – це епоха в розвитку людства, для якої характерним є якісне зростання невизначеності домінуючої частини соціальних реалій. Ключовою характеристикою постмодерну Е. Ґіденс вважає те, що зміни людського буття відбуваються в контексті розривів у пізнанні зовнішнього та внутрішнього світів. Е. Ґіденс не деталізує цю тезу, але, як бачиться, мова йде, перш за все, про глибоку дивергенцію, навіть більше – розрив між сучасним західним типом пізнання і типами пізнання, характерними для інших регіонів світу [7].

Сучасні фінські соціологи К. Єсілова і М. Мескус вказують на те, що «соцієтальне розрізнення модерну та постмодерну виявляється у наслідках «рефлексивної модернізації» [8]. Якщо модерн характеризується, перш за все, «…ризиками, посттрадиціоналізмом, трансформацією інтимності, то постмодерн – рефлексивністю та необхідністю постійного вибору з ряду альтернатив» [8].

Р. Інглехарт, характеризуючи постмодерн, змальовує його як епоху мінливих цінностей, соціальних груп, що трансформуються, з акцентом уваги на активності процесів, пов'язаних із переходом від «традиційного» суспільства до «сучасного», який в умовах сучасності досяг своїх меж у передовому індустріальному суспільстві, де зміни набувають принципово нових напрямів [9].

Підкреслимо, що методологічна складність у експлікації сучасності випливає з того, що вона не має сутності в її класичному розумінні, яке пропонує раціоналістична філософія. Сучасність характеризується імпліцитною плюралістичністю, вона не може бути приведеною до єдиного знаменника. Кожен рефлексуючий індивід є «власником» своєї унікальної сучасності, яка реалізується тільки для нього «тут, зараз і таким чином». За влучним висловом Г. Гегеля сучасність – це Абсолютний Дух, який призупинився в певному місці. Саме в цьому філософський пафос сучасності, її змістова невизначеність, параметрична мінливість і образна незавершеність. Сучасність у такому розумінні є не тільки ситуацією, але й подією, утвореною спорадичним поєднанням різноманітних чинників. Саме через індивідуальне сприйняття сучасності репрезентується вищий екзистенційний вибір людини, який не має кількісної експлікації, пропонуючи нариси превалюючих ідентифікаційних моделей навколишнього світу, в яких оформлюється уява про бажаний тип буттєвого простору, параметри якого носять скоріш характер символів, ніж емпірично фіксованих контурів світосприйняття.

Варто відзначити, що майже асерторичним в умовах сьогодення виглядає твердження відносно того, що однією з фундаментальних особливостей інтелектуального режиму філософії є її можливість здійснення критичної функції по відношенню до науки, політики, мистецтва, релігії, економіки, права тощо. В горизонті критичного виміру філософії інтелектуальні зусилля мислителів здатні сягати нових обширів, зокрема, в контексті того, що не сучасність створює розгорнуту галерею картин оточуючого людину світу, а навпаки, сума атомізованих індивідуальних світоглядів, «картин світу» – створює мозаїчне панно, складене з окремих елементів сучасності. Постмодернізм заперечує стандартизовані, побудовані на трюїзмах, концепції сучасності, відмовляючись від пошуків універсального її розуміння, наполягає на превалюванні плюралістичного дискурсу, на запереченні єдиної, монологічної, незмінної сучасності *per se*.

Майже аксіоматичним є твердження стосовно того, що проблема людини епохи постмодерну – *homo postmodernus* – є однією з найактуальніших в еволюції соціуму: розвиток постмодерного суспільства активізував не лише масштабні зміни в суспільному житті, а й певні модифікації світогляду, світосприйняття і світорозуміння сучасної людини. Варто підкреслити, що в XXI столітті актуальними постають біофілософські дослідження людини епохи постмодерну: подібний підхід до дослідження людини епохи постмодерну актуалізує ставлення до неї, як до соціально-біологічної сутності, відповідно – враховує не тільки індивідуально-буттєвий, а й суспільно-онтологічний аспект. Зокрема, А. Розенберг і Д. Мак Ші [10] досліджує взаємозв'язок і взаємовплив соціальних і біологічних наук, С. Кутруфініс [11] аналізує ключові тренди сучасної біофілософії. Вітчизняний дослідник В. Зінченко [12] в роботі «Інституційна глобалізація як системне інтеграційне явище постмодерного розвитку» розглядає масову особистість як духовну субстанцію, плюралістичну в своїх діях, яка в умовах постмодерну має абсолютну свободу прийняття / неприйняття культури та цивілізації, є суб'єктом історії і може стати творчим потенціалом, вільно освоює всі досягнення культури. О. Буряк [13] характеризує епоху постмодерну, яка висуває людству нові виклики, обумовлені глобалізацією реальності і розглядає сучасну особистість, котра повинна володіти достатнім спектром навичок, щоб мати можливість адекватно реагувати на мінливу реальність. Біофілософський аспект людини епохи постмодерну знайшов відображення також у роботах автора [8; 9; 10] даної статті.

Слід підкреслити, що у постмодерні починає реалізовуватися принципово інший цивілізаційний сценарій, у якому превалює простір локалізації соціальних ефектів; відбувається генерація нових сенсів, які відображують парадоксальність буття: світ наче вивертається назовні; межа між пройдешнім і невідворотнім, за влучним висловом Г. Аполінера, стає максимально ілюзорною. При цьому «Реальність стрімко змінюється, підвищуючи власну стохастичність і евентуальність, вона провокує прояви потужних контртенденцій у всіх сферах суспільного життя, дестабілізує сформовані та впорядковані системи, збільшує кількість інтерпретаційних сценаріїв і варіантів розвитку майбутнього. Підсилення соціальної диференціації трансформує структурні інтеракції в суспільстві, а також впливає на кардинальну ревізію цінностей як з боку окремої людини, так і в масштабі етнонаціональних, культурних або релігійних спільнот… У «домодерному» (традиційному) суспільстві минуле панувало над сьогоденням і майбутнім, суспільний розвиток будувався на дотриманні законів, звичаїв і традицій минулого. Модерне (індустріальне) суспільство вірило в нескінченні можливості розуму, його прогностичні можливості, створювало сміливі футуристичні проекти, ідеалізувало майбутнє відносно сьогодення й минулого. Постмодерне (постіндустріальне) суспільство стверджує домінування теперішнього як над минулим, так і над майбутнім» [6, с. 104].

Характерним для постмодерну є відмова від пошуків істини, нехтування «зануренням» у сутність і зміст об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу, пов'язані з трансформацією ініціальної природи людини. Постмодернізм – це культура умовних, поверхневих дотиків, а людина постмодерну є повністю відкритою, вона сприймає світ як символічний простір, не маючи намірів заглиблюватися в сутність речей, процесів і явищ. Визначальною відмінною рисою постмодернізму є плюралізм, тобто безумовне прийняття одночасного співіснування різноманітних, почасти контрадикторних точок зору. Філософи-постмодерністи скептично ставляться до таких понять, як реальність, істина, краса, розум, прогрес, суспільство тощо. Людина в епоху постмодерну інтегрується в простір віртуальності різного ступеню інтенсивності, при цьому поняття суб'єктності втрачає статус атрибуту «людського»: особистість, із притаманним їй внутрішнім світом, емоційним багатством та інтелектуальним потенціалом «стискається» в об'ємі до рівня задоволення елементарних потреб, реалізації тваринних інстинктів, до володіння речами-фетишами, в той же час духовність і душевність заміщуються утилітарним прагматизмом, а віртуальний світ стає більш бажаним, ніж реальний.

Постмодерна людина сміливо перетинає все більш умовні межі фізичного та метафізичного, проксимативного та ультимативного, ситуативного та перспективного, повсякденного та унікального. Саме в постмодерні «Утворюється розрив між «бажаним» та «дійсним» індивіда та суспільства, що виливається у розділення здорової, але травмованої тиском обставин, психічної єдності, на примарну Персону і дійсну Тінь. Тривала діяльність індивіда у стані штучного конфлікту між внутрішнім на «Я» і «Не-Я» створює ефект подвійного життя з руйнівними наслідками: від роздвоєння особистості до повної деперсоніфікації індивіда. Одвічна «маса» поповнюється вчорашніми лідерами, особистостями, пасіонаріями, які раптом втратили ідентичність і опинились у паралізуючому стані безсенсовості діяльності – безпідставно, лише тому, що «такі часи» [14, с. 65].

Людина епохи постмодерну живе в світі правил і норм, обмежених випадковостями і в світі випадковостей, які не мають ніяких обмежень. Ключовими принципами постмодернистського світосприйняття вважаються епістемологічна невпевненість, ствердження множинності (плюральності) істини, тотальний релятивізм і плюралізм, усвідомлення складності, неоднозначності, евентуальності й стохастичності буття, тотальна іронія, «глісуюча» ідентичність, гра з культурними кодами. Людина постмодерну стає одиницею, елементом, агентом створеного нею складного, багато в чому незрозумілого світу, який почасти існує автономно від свого «творця». В епоху понадвисоких швидкостей і кліпового мислення людина епохи постмодерну, будучи за своєю природою людиною постійно мінливою, змінює власний соціальний простір відповідно до свого світогляду – сприйняттю світу. Для постмодерної людини власний ідилічний світ – це віртуалізована реальність, покликана захистити її від зловісного сонму лякаючих фактів існування. З огляду на специфіку нинішнього полілогічного суспільства, можна стверджувати про кардинальну ревізію суджень про людину, життя, смерть, кохання, дружбу, щастя, свободу, самотність, природу в усьому її різнобарв'ї тощо. Прогресуючий вплив на формування сучасної картини світу віртуальної реальності призвів до формування нового типу людини – *homo virtualis*.

Сприйняття світу постмодерною людиною, на думку вітчизняної дослідниці Т. Данилової «...зазнає кардинальних змін у бік множинності, темпоральності і складності. Все частіше люди відчувають, що звичний світ порядку, усталеності поступається місцем світу хаотичному, непередбачуваному, існуючому за правилами, відомими лише йому самому, такій кантівській «речі-у-собі». Руйнуються колишні наукові теорії, ідеології, системи цінностей, що призводить до розуміння неоднозначності, хиткості людського

існування і, саме через це, до розширення функціонального поля способів пояснення та освоєння дійсності» [15, с. 17].

В епоху постмодерну ключовою формою суб'єктності індивідів є множинність (множина). Слід зауважити, що поняття «множинність» з'явилося в активному науковому вжитку в результаті публікації наукового твору «Множина: війна і демократія в епоху імперії» американського літературознавця М. Хардта і А. Негрі – італійського філософа. Автори висловлюють думку, що множинність є способом буття суб'єкта постіндустріальної епохи. Множина заперечує будь-яке зовнішнє оформлення, а також відкидає політичне об'єднання відповідно до імперативної волі одного єдиного суб'єкта. Для індивіда, носія авторитарної влади, множина – це безособова маса, яка беззаперечно підкорюється державі, уособленій у постаті авторитарного лідера та самовіддано ототожнює себе з її символами. М. Хардт і А. Негрі вважають множину єдиною опозицією Імперії, як світовому порядку XXI століття, що контролює децентралізовану мережу наднаціональних структур, глобальних фінансово-економічних структур, політичних блоків тощо. Множина здатна ініціювати різного масштабу соціальні дії, реалізуючи власні інтенції та заявляючи про себе як про активний суспільний суб'єкт, що є спільним для сингулярностей (лат. *«singulus»* – одиночний, одиничний), котрі не редукуються до якогось конкретного спільного знаменника [1].

Множинність світу, а в даному контексті ми маємо на увазі соціальний світ, як результат діяльності людської спільноти, передбачає та імпліцитно зумовлює розвиток і функціонування різних форм активно діючих спільнот, інтенційно орієнтованих на досягнення апріорно співпадаючих інтересів. Значну роль при цьому відіграє мережа Інтернет, за допомогою якої люди в різних регіонах окремих країн і планети загалом мають можливість з'ясовувати й маніфестувати власні інтереси, узгоджувати їх із мільйонами однодумців, здійснювати, в широкому розумінні, пряму демократію. Сучасна людина – *Homo sapiens*, унаслідок впливу на неї комп'ютерних технологій, поки ще поступово, але вже невідворотно набуває нових параметричних ознак, розвиток яких призведе (вже призводить!) до формування нового антропологічного феномену, який у футурологічному дискурсі вже отримав назву *homo cyberus* – людина кібернетична. Розвиток комп'ютерних технологій провокує перехід конфліктів між політичними та / або економічними суб'єктами в принципово інший формат – на рівень інформаційних війн, які з сюжетів фантастичних творів перейшли в розряд очевидної реальності. Характеризуючи сучасні інформаційні війни, сучасні дослідники наполягають на тому, що світ рухається до стану так званої постдемократії. На думку Г. Почепцова «постіндустріальне суспільство – це не неіндустріальне суспільство, а втрата енергії й інновації індустріального. Постдемократичне суспільство теж втрачає свою енергію й інновацію, які переходять з демократичної арени на вузькі кола політико-економічної еліти. Політична енергія системи перейшла до глобальних корпорацій, які ведуть свій власний діалог з урядами…економіка стала глобальною, а демократії залишились національними» [16, с. 321].

Слідуючи визначеному підходу, маємо підстави стверджувати, що однією з ключових ознак постмодерністського світосприйняття вважається епістемологічна невпевненість. Множинність світу бачиться одним із потужних каталізаторів оформлення стану епістемологічної невпевненості людини епохи постмодерну. Світ численних феноменів розглядається в контексті постмодерну як принципово антиномічний: йдеться вже не про обмеженість людського розуму, а про характер реальності, яка не піддається намаганням створення завершених і однозначних теоретичних конструкцій. Людина постмодерну змушена існувати в ситуації епістемологічної невпевненості та умовності, коли символи, авторитети і традиції вже не визначають онтологічну реальність, а виступають лише

точкою зору. Символічна реальність, за умов якої речі перетворюються на симулякри (за Ж. Бодріяром), пронизує всі сторони буття сучасної людини; її не зупиняє усвідомлення того, що всі досягнення людства є крихкими й ефемерними; *homo postmodernus* дивиться в майбутнє зі значною долею недовіри, скепсису, невпевненості, розгубленості: її лякає ймовірний морок хаосу, загрози військових дій, терористичних атак, екологічних негараздів, геокліматичних катастроф тощо. Також втрачається віра в сформовані суспільною свідомістю цінності, знання, авторитети, жага пізнання світу змінюється прогресуючим пізнавальним скептицизмом.

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що логічним наслідком вказаних вище феноменів постає яскраво виражена деескалація епістемологічного драматизму *homo postmodernus*. «Оскільки неможливо до безкінечності проголошувати кінець історії, тенденція «епістемологічної невпевненості», яка зачіпає основи нашого сприйняття, веде до протилежного результату: до естетизації повсякденності, що трансформує поверхові пласти буття. Зміна загального емоційного клімату в західноєвропейському сприйнятті самого феномена постмодернізму, своєрідне звикання до цього світоглядного стану і навіть присвоєння його як природної домінанти повсякденного світовідчуття – все це призвело до істотного зниження тонусу трагічності, яким страждали перші версії постмодерної чутливості» [17, с. 24].

Втім, не варто оцінювати стан епістемологічної невпевненості однозначно – як ситуацію тотальної невизначеності, символізованої реальності, епістемологічного драматизму та невпевненості сучасної людини в процесі подальшого пізнання соціуму й природного світу. Натомість сучасні дослідники [18] наголошують на тому, що занурення в епістемологічну невпевненість позитивно впливає на результати навчання, зокрема – у вищих навчальних закладах, відіграючи роль сінергетичного чинника в процесі спільного створення знань.

Взагалі кажучи, метод моделювання в процесі вивчення природничих наук може бути більш результативним за умов створення викладачем ситуації епістемологічної невпевненості. Занурюючи в неї студентів, викладач використовує епістемологічну невпевненість у якості педагогічного ресурсу задля оптимізації процесу генерування нового знання. При цьому продуктивне моделювання має охоплювати різні варіанти епістемологічної невпевненості в якості засобу реалізації «кумулятивного» ефекту в процесі моделювання на різних його етапах у продукуванні нового знання. Власними зусиллями здобуте знання, а не механічне засвоєння готової інформації постає як результат творчого застосування стану або ситуації епістемологічної невпевненості [2].

Провокуючи епістемологічну невпевненість, підтримуючи рівень конструктивного сумніву, викладач стимулює продукування студентами альтернативних, суперечливих ідей, неоднозначних суджень. У той же час, підкреслює сучасний американський учений Чен Їнг-Чі, викладач редукує епістемологічну невпевненість шляхом встановлення логічних зв'язків між поточною невизначеністю, наявними у студентів знаннями та знайомими явищами [3].

Висновки. На підставі вищевикладеного висновуємо, що постмодерн є сучасність, яку ми переживаємо «тут, зараз і так», яка виявляє себе як подія та ситуація. В умовах сучасності актуальними постають філософські, зокрема біофілософські, дослідження людини епохи постмодерну – подібний підхід репрезентує ставлення до неї, як до особливої соціально-біологічної сутності. Постмодерна людина перетинає умовні межі фізичного і метафізичного, вічного і ефемерного, проксимативного і ультимативного, сакрального і профанного, ситуативного і перспективного. В добу постмодерну основною формою суб'єктності індивідів є множинність / множина. Множинність соціального світу є одним

із чинників утворення стану епістемологічної невпевненості людини епохи постмодерну. Немає підстав розглядати стан епістемологічної невпевненості однозначно негативно, як ситуацію тотальної невизначеності, символізованої реальності, епістемологічного драматизму тощо. Занурення студентів у стан епістемологічну невпевненість позитивно впливає на результати освітнього процесу, зокрема – у вищих навчальних закладах, відіграючи роль об'єднуючого фактора в процесі спільного створення знань.

Список використаної літератури

1. Hardt M., Negri A. Multitude: War and Democracy in the Age of Empire. Penguin Books, 2004. 448 p.
2. Chen Ying-Chih. Epistemic uncertainty and the support of productive struggle during scientific modeling for knowledge co-development. *JRST.* 2022. Vol. 59, Iss.3. March. P. 383-422. https://doi.org/10.1002/tea.21732
3. Chen Ying-Chih. Developing deep learning in science classrooms: Tactics to manage epistemic uncertainty during whole-class discussion. *JRST.* 2021. Vol. 58, Iss. 8. October. P. 1083-1116. https://doi.org/10.1002/tea.21693
4. Костючков С. К. Місце і роль сучасної людини у планетарному бутті: біополітична інтерпретація. *Future Human Image: The Scientific Journal*. 2016. № 3 (6). С. 53–66.
5. Костючков С. К. Основи біофілософії: підручник для здобувачів усіх рівнів вищої освіти закладів вищої освіти. Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2022. 224 с.
6. Kostyuchkov S. K. Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2018. №13. P. 100-111. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131967
7. Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge : Polity Press, 1990. 186 p.
8. Yesilova K., Meskus M. Genealogieal Analysis and the Question of «Modernity». *The Quality of Social Existence in a Globalising World : XVI. World Congress of Sociology of the ISA (International Sociological Association*), *Durban, South Africa, July 23–29, 2006.* URL: https://www.isa-sociology.org/en/conferences/world-congress/durban-2006
9. Inglehart R. Globalization and postmodern values. *The Washington Quarterly*. 2010. Vol. 23. Iss. 1. P. 215-228. https://doi.org/10.1162/016366000560665
10. Rosenberg A., McShea D. W. Philosophy of Biology: A Contemporary Introduction. NY, London: Routledge, 2008. 240 p.
11. Koutroufinis S. (ed.). Life and Process. Towards a new Biophilosophy. Berlin, Boston : Walter De Gruyter Incorporated, 2014. 322 p.
12. Зінченко В. В. Інституційна глобалізація як системне інтеграційне явище постмодерного розвитку. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2015. №8. С. 74-85. https://doi.org/10.15802/ampr201
13. Бурак О. С. Концепція холістичної освіти у процесі формуванні цілісної особистості постмодерну. *Неперервна освіта: теорія і практика*. 2015. №3 (44). С. 52-56.
14. Макарова А. Діяльність як норма соціального життя і соціальне життя як норма діяльності. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: збірник наукових праць*. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2021. С.64-68.
15. Данилова Т. В. Проблема людської ідентичності у постмодерній картині світу. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2012. Вип. 2. С. 16-22. https://doi.org/10.15802/ampr2012/7833
16. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
17. Бабушка Л. Д. Фестивація як конструювання постмодерної festive гіперреальності в контексті розвитку культури. *Znanstvena misel journal.* 2017. №3. С.21-25.

18. Hartner-Tiefenthaler M., Roetzer K., Bottaro G., Peschl M.F. When relational and epistemological uncertainty act as driving forces in collaborative knowledge creation processes among university students. *Thinking Skills and Creativity.* 2018. Vol. 28, June. P. 21-40. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.02.013

«PLURALITY» OF THE SOCIAL WORLD AS A FACTOR OF «EPISTEMOLOGICAL UNCERTAINTY» PERSONS OF THE POSTMODERN ERA

Serhii Kostiuchkov
Kherson State University, Faculty jf Socio-psychological,
Department of Philosophy, Sociology and Social Work
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines the phenomenon of the so-called «epistemological uncertainty» of a person in the postmodern era in connection with the pluralism (multiplicity) of the social, in particular, world. A review of scientific interpretations of postmodernity as a specific era, as an existing modernity, which is expressed as an event and a situation, and its study is an urgent task of philosophy and the complex of social and humanities sciences is carried out. It is emphasized that the methodological complexity of defining modernity stems from the fact that it has no essence in its traditional understanding, which is offered by rationalist philosophy. The author proceeds from the fact that modernity is characterized by unconditional pluralism, that is, it cannot be reduced to a «single denominator». It is substantiated that it is through the individual perception of modernity that the highest existential choice of a person is represented, which cannot be quantified, offering a person the outlines of the dominant models of the social world. It is noted that the problem of the postmodern man – homo postmodernus – is one of the most relevant in the process of development of society. At the same time, the development of postmodern society has activated not only key changes in social life, but also certain modifications of worldview, world perception and world understanding. It is proved that a person in the postmodern era is integrated into the space of the virtual world, while the concept of subjectivity loses the status of the attribute of "human". It is revealed that the postmodern man becomes an atomized unit, an element of the complex, sometimes incomprehensible world created by him, which partly exists autonomously from the person himself. The plurality of the world appears as one of the generating factors in the process of formalizing the state of epistemological uncertainty of a person in the postmodern era. Conclusions are drawn about the certain incorrectness of a purely negative connotation regarding the state of epistemological uncertainty. The integration of students into a state of epistemological uncertainty has a positive effect on the results of the educational process, playing the role of a unifying factor in the process of joint knowledge creation.

Key words: postmodern, social world, postmodern person, plurality of the world, epistemological uncertainty, worldview, gliding identity, symbol, educational process, knowledge creation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 120–126
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 120–126

УДК 94(477):930.85
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.14

УКРАЇНА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Дмитро Леощенко
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін та мовної підготовки
вул. Наукового містечка, 59, 69017, м. Запоріжжя, Україна

У статті розглядається проблема цивілізаційної ідентичності українського суспільства, яка нерозривно пов'язана з визначенням місця України в сучасній цивілізаційній системі. Актуальність зазначеної проблеми зумовлюється необхідністю подолання системної кризи цивілізаційної самоідентифікації, яка відчувається особливо гостро у контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій.

Проблема української цивілізаційної ідентифікації визначається суперечливістю питання цивілізаційного вибору, що, у свою чергу, зумовлюється цивілізаційною «розколотістю» України у вигляді дихотомії «Схід – Захід» як дуальної моделі протиставлення цивілізацій східного та західного типів.

Виходячи з того, що зазначена дихотомія детермінується світоглядними особливостями, зміст поняття «цивілізаційна ідентичність» пропонується розуміти як об'єктивну тотожність світоглядних характеристик, що дозволяє констатувати однотипність соціальних спільнот на цивілізаційному рівні.

Відмінності цивілізацій східного і західного типів зумовлюються, перш за все, співвідношенням двох складових світогляду, а саме – домінуванням відповідно: колективістської чи індивідуалістичної, які завжди діалектично співіснують в структурі світогляду як на індивідуальному, так і на масовому рівнях.

Незважаючи на те, що еклектичне поєднання деяких цивілізаційних ознак Заходу і Сходу ускладнює консолідацію українського суспільства, соціологічні дослідження ілюструють, що останнім часом в умовах російсько-українського збройного конфлікту неоднозначність питання цивілізаційного вибору значною мірою нівелювалася. Це дозволяє стверджувати наявність в українському суспільстві стійкої тенденції до ідентифікації себе як складової євроатлантичної спільноти західної цивілізації.

Ключові слова: цивілізаційна ідентичність, цивілізаційний вибір, «східний» і «західний» типи цивілізації, індивідуалізм, колективізм.

Перебіг історії народів і держав багато в чому визначаються вибором свого стратегічного розвитку. Особливо виразно це проявляється у сучасному мінливому світі, коли за умов інтенсивної геополітичної турбулентності порушується усталений міжнародний порядок і пріоритетного значення набувають соціокультурні та ціннісно-світоглядні фактори. Сучасні форми протистоянь держав і їх блоків у боротьбі за контроль над стратегічно важливими ресурсами викликають поглиблення протиріч соціокультурного характеру, що, в свою чергу, зумовлює зростання значущості цивілізаційної ідентичності, яка поступово знаходить свою власну нішу в сучасних геополітичних процесах.

Наукове осмислення сутності питання цивілізаційної приналежності переконливо ілюструється ситуацією, що склалася у сучасному українському суспільстві. Визначення

© Леощенко Д., 2025

соціокультурного підґрунтя цивілізаційної ідентичності українства, її історичних особливостей і соціокультурного підґрунтя, з'ясування сучасних перспектив реалізації цивілізаційного вибору українського народу «належить до винятково актуальних і все ще недостатньо досліджених проблем гуманітаристики. які мають важливе наукове і практичне значення з погляду цивілізаційної історії України» [8, с. 15].

Не можна не погодитись з думкою авторів колективній праці науковців інститутів НАН України під красномовною назвою «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь» (далі: «Національна доповідь») які, наполягаючи на важливості проблеми, стверджують, що «цивілізаційний вибір на певних етапах історії країни стає Вибором з великої літери – є доленосним і передбачає фундаментальний стратегічний результат» [9, с. 280].

Для України складність цивілізаційного вибору як обрання стратегії розвитку зумовлюється тим, що цей процес відбувається не як осягнення ситуації, що склалася об'єктивно, а як вибір між певними типологічними моделями [9, с. 11; 7, с. 221]:

1) Україна є самобутньою цивілізацією;

2) Україна належить до євроатлантичної цивілізації;

3) одна частина України належить до північноатлантичної цивілізації, а інша – до євразійської (московсько-православної) цивілізації.

Перша модель, що ґрунтується на визнанні української цивілізаційної оригінальності, є безумовно привабливою, але апріорі виключає необхідність самого цивілізаційного вибору: його вже зроблено. Бо, якщо ми самобутні, то нащо на когось орієнтуватися? Такий підхід викликає обґрунтовані сумніви. На нашу думку, під цивілізаційною самобутністю коректніше розуміти *цивілізаційну суб'єктність* як таку якість соціального буття, коли суспільство не є об'єктом зовнішнього впливу, а само, власними зусиллями конструює своє цивілізаційне майбутнє, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності та формулює справжні національні інтереси. У жодному разі не заперечуючи української самобутності, не можна, у той же час, не погодитись з авторами «Національної доповіді» які, спираючись на світовий досвід, стверджують, що «найбільшого успіху досягають держави, які розвиваються у річищі певної цивілізації» [9, с. 5].

На пильну увагу безумовно заслуговують друга та третя моделі, що потребують, на наш погляд, певного уточнення. Ще у 1993 р. С. Хантінгтон, один з найвпливовіших вчених і дослідників у політичній сфері др. пол. XX – поч. XXI ст., звернув увагу на цивілізаційну «розколотість» України як результат культурного поділу Європи між західним християнством, з одного боку, і православним християнством та ісламом, з іншого. Лінія розлому, на думку С. Хантінгтона, «проходить уздовж того, що зараз є кордоном між Фінляндією та Росією та між країнами Балтії та Росією, через Білорусь та Україну, відокремлюючи більш католицьку Західну Україну від православної Східної України» [10, с. 30]. Саме ця «розколотість» зумовлюють очевидні розходження й навіть протистояння щодо цивілізаційного вибору в сучасному українському суспільстві.

Цивілізаційна ідентичність посідає особливе місце в ієрархії різновидів соціальної ідентичності таких, наприклад, як групова, організаційна, етнічна, національна, культурна, професійна, громадянська, політична тощо. Саме процес ідентифікації відкриває можливості інтеграції до найбільш розвинених і складних форм ідентичностей, зокрема, цивілізаційної. Таким чином, *ідентифікація* є процесом пошуку, вибору і прийняття певних норм. А *ідентичність* є результатом цього процесу, існуючи у вигляді захисту та обґрунтування-відстоювання норм, прийнятих у процесі.

Для українського суспільства саме суперечливість цивілізаційної ідентифікації як процесу зумовлює проблему цивілізаційної ідентичності. Автори вже згадуваної «Національної доповіді» характеризують зазначену суперечливість як наявність у суспільстві двох цивілізаційних ідентифікацій: євроатлантичної та євразійської (московсько-православної), констатуючи, що «в Україні не розв'язана до кінця проблема подолання системної «кризи цивілізаційної самоідентифікації»», яка відчувається особливо гостро у контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій [9, с. 11].

Певна річ, за таких обставин особливої нагальності набуває необхідність чіткого розуміння змісту самого поняття «цивілізаційна ідентичність». Автори дослідження «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність», не обтяжуючи себе зайвим теоретизуванням, зазначають, що концепт «цивілізаційна ідентичність» «вказує на належність індивіда, етносу або держави до тієї чи іншої цивілізації» [8, с. 464], з чим важко не погодитись. Але при цьому наголошується, що «цивілізаційна ідентичність формується в процесі саморефлексії народу, нації шляхом свідомого зіставлення та порівняння себе з іншими за найбільш характерними ознаками. Іншими словами, цивілізаційна ідентичність – це сукупність уявлень людини, суспільства, нації щодо належності до певної культурно-цивілізаційної спільноти...» [8, с. 30]. Тобто йдеться про самоідентифікацію, що, безумовно, є дуже важливим, особливо, якщо зважати на тільки-но згадану «кризи цивілізаційної самоідентифікації». Але, виділяючи суб'єктивну сторону процесу ідентифікації, що обумовлюється усвідомленням суб'єктом своєї ідентичності, недозволеним спрощенням буде не звертати уваги на об'єктивні фактори. Українське суспільство може як завгодно довго і щиро заявляти про свою прозахідну спрямованість і проголошувати євроатлантичну налаштованість, але в очах представників західної (євроатлантичної) спільноти залишатися за її межами. Особливо це стосується характерної для українського суспільства розбіжності між бажаним уявним і реальністю у вигляді невідповідності між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу та наявними практиками. Красномовними прикладами останніх є загальновідомі явища корупції та олігархізації.

Суб'єктивна складова значною мірою зумовлює перехід від потенціального стану ідентифікації до актуальної цивілізаційної ідентичності у вигляді цивілізаційного вибору. Іншими словами, саме суб'єктивна самоідентифікація є необхідною умовою цивілізаційного вибору, без здійснення якого «відбувається втрата суб'єктності країни; це замикає її в минулому та викреслює із числа можливих лідерів цивілізаційного поступу» [4, с. 161]. При цьому діалектичний зв'язок суб'єктивної та об'єктивної складових ідентифікації полягає у тому, що втрата суб'єктності буде мати місце, коли цивілізаційний вибір здійснюватися під тиском зовнішніх геополітичних суб'єктів. Особливої актуальності це набуває сьогодні за умов активної розробки практичних технологій інформаційно-психологічного та когнітивного характеру, які широко використовуються в геополітичному протистоянні провідних гравців світової політики. При формуванні цивілізаційної ідентичності особливе значення для розуміння та інтерпретації реальності набувають соціокультурний та історичний контексти. Таким чином, цивілізаційна ідентичність підвладна конструюванню, що робить можливим використання її в якості інструменту для досягнення геополітичних цілей.

Стан проблеми цивілізаційної ідентичності певною мірою зумовлений станом самого цивілізаційного підходу як методології історичного дослідження, який нажаль не позбавлений певних недоліків, що проявляється насамперед у відсутності єдності думок щодо концептуальних питань. Вже загальний огляд спадку таких класиків цивілізаційного підходу як, О. Шпенглер, К. Ясперс та А. Дж. Тойнбі дозволяє стверджувати, що він не має

чіткої наукової оформленості. На жаль напрацювання С. Хантінгтона, С. Кримського, Ю. Павленка та інших дослідників, що продовжували плідно працювати у зазначеній галузі, не позбавили до кінця цивілізаційний підхід його недоліків, серед яких традиційно позначають невизначеність критеріїв ступеня розвиненості тієї чи іншої цивілізації та відсутність чіткої типологізації цивілізацій. Але останнє легко долається цілком виправданим у нашому випадку застосуванням відомої дихотомії «Схід – Захід» як двоїстої (дуальної) моделі протиставлення Заходу (цивілізацій західного типу) і Сходу (цивілізацій східного типу). Кінець-кінцем і С. Хантінгтон, який виділяє дев'ять цивілізацій, також доходить висновку, що після завершення холодної війни у міжнародній політиці «її центральним елементом стає взаємодія між Заходом і незахідними цивілізаціями» [10, с. 23]. Автори «Національної доповіді» також зазначають, що «найважливішим моментом цивілізаційного вибору норм життя для багатьох країн сьогодні залишається вибір між Західним світом і Євразією» [9, с. 6].

Розподіл по зазначених двох групах, який здійснюється за основними характерними ознаками, для зручності можна надати у вигляді порівняльної таблиці (Таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика цивілізаційних типів за їхніми характерними рисами

Показник (характерні риси)	**Цивілізаційний тип**	
	цивілізації «східного» («традиційного» або «консервативного») типу	**цивілізації «західного» («прогресуючого») типу**
тип розвитку	*мобілізаційний*, що означає спуск «згори» планів і стратегій, репресивність щодо тих, хто виявляє незгоду чи бодай намагається дискутувати	*інноваційний*, що передбачає гідну самореалізацію людини, вільне продукування ідей та їх втілення без примусу та репресивності
ступінь індивідуальної свободи	підпорядкування інтересів особистості інтересам колективу, тісний зв'язок індивіда зі своїм соціальним середовищем	високий ступінь індивідуальної свободи і широкі права особистості, відносно низька залежність особистості від соціального походження
характер державної влади	деспотичний, високий ступінь централізованого державного контролю над суспільством, що найчастіше виявляються у формі авторитаризму чи тоталітаризму	демократичний, дотримання принципу розподілу влади, державний контроль над суспільством не носить постійного і всеосяжного характеру

Характеризуючи особливості цивілізаційних типів, зазвичай звертають увагу на їх відмінності в області духовної культури:

«Схід і Захід – це два типи духовності, дві світоглядні матриці, дві системи культурних координат» [2, с. 29];

«…центральним і найбільш небезпечним аспектом глобальної політики залишається конфлікт між Сходом і Заходом – цивілізаціями з різним світоглядом, менталітетом…» [1, с. 5].

Як бачимо, акцент робиться на світогляді, тобто ми маємо підстави стверджувати, що об'єднуючою основою будь-якої цивілізації як соціально-історичної спільності макрорівня, що об'єднує індивідів та їх спільноти, є світогляд. Зважаючи на це, ми пропонуємо розуміти *цивілізаційну ідентичність* як об'єктивну тотожність світоглядних характеристик, що дозволяє констатувати однотипність соціальних спільнот на цивілізаційному рівні.

Відмінності цивілізацій східного і західного типів зумовлюються, на нашу думку, перш за все співвідношенням двох складових світогляду: колективістської та індивідуалістичної. Причому необхідно зважати на те, що ці складові завжди діалектично співіснують в структурі світогляду як на індивідуальному, так і на масовому рівнях, але домінує, як правило, одна з них і тому ми можемо казати, що в кожному конкретному випадку ми маємо прояв або «колективістського» типу світогляду, або «індивідуалістичного».

Відповідаючи на питання «Що робить Захід Заходом?», вже згадуваний С. Хантінгтон влучно зазначає: «Індивідуалізм. Багато… особливостей західної цивілізації зіграли свою роль у розвитку індивідуалізму та зародження традиції особистих прав та свобод, які теж є її характерними рисами. Індивідуалізм існував уже у XIV та XV століттях, а до XVII століття право на особистий вибір… було в Європі загальновизнаним... Індивідуалізм залишається характерною особливістю Заходу і у XX столітті… Від інших цивілізацій сьогоднішній Захід відрізняє й відстоювання ідеї свободи особи» [5]. Інший, не менш авторитетний дослідник Г. Тріандіс зазначає у передмові до свого фундаментального дослідження «Індивідуалізм і колективізм», що «там, де Схід зустрічається із Заходом, колективізм зустрічається з індивідуалізмом» [11]

Схожої точки зору дотримуються С. Пирожков та Н. Хамітов, які, характеризуючи ключові ментальні особливості й, відповідно, основоположні цінності західної цивілізації, стверджують: «Головною цінністю західного шляху буття є особистість та її свобода. Ідея свободи особистості витікає із самої сутності християнського світовідношення, і будь-яка християнська культура приймає і підтримує її» [4, с. 108-109].

Заслуговує на увагу думка згаданих авторів і про те, що еклектичне поєднання деяких цивілізаційних ознак Заходу і Сходу аж ніяк не спрощує цивілізаційного вибору, а навпаки ускладнює консолідацію українського суспільства: «В Україні «придивляються» одна до одної євроатлантична та євразійська ментальності; по ній проходить *гео-ментальна лінія*, що поєднує та розділяє ці два світи. Останнім часом гео-ментальна лінія, яка перетинає Україну, все більше стає гео-ментальним *розмежуванням*» [4, с. 119].

Як бачимо, суперечливість питання цивілізаційного вибору України визначається вже самою неоднозначністю відповіді. Але так було до недавнього часу, бо з початком збройного російсько-українського конфлікту ця неоднозначність значною мірою нівелювалася, коли у свідомості багатьох українців ототожнилися поняття «Росія» і «війна», «Росія» і «ворог». За таких обставин спрацював «механізм імунної реакції на вірус імперського реваншу або зовнішнього втручання» [8, с. 434], що переконливо підтверджується соціологічними дослідженнями.

За інтеграцію до ЄС більшість українських громадян виступали ще до початку повномасштабного вторгнення, але зумовлена така орієнтація була не цивілізаційним вибором, а очікуванням певних економічних вигод у вигляді підвищення рівня життя. При цьому 27% українців були прихильниками політики неприєднання ані до Європи, ані до Росії. Ця орієнтація на «особливий шлях України» практично повністю зникла після 24.02.2022, що зайвий раз підтверджує непереконливість вже згадуваної моделі «Україна – самобутня цивілізація» [3]. Як свідчать результати загальнонаціонального опитування «Динаміка ставлення українців до міжнародних союзів», що проводилося недержавною незалежною соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці 2023 року, підтримка вступу України до євроатлантичних структур є переважаючою і становить 78% – до Європейського Союзу та 77% – до НАТО [6].

Все вищезазначене дозволяє погодитись з висновками про те, що українська «цивілізаційна ідентичність тісно переплітається з європейською ідентичністю, підводячи кожну

людину, кожну суспільну групу, націю в цілому до глибшого усвідомлення значення європейського вибору України, загальнолюдських цінностей, свого історичного покликання і місії в сучасному світі» [9, с. 23].

Українське суспільство практично за всіма ознаками відноситься до західного типу цивілізацій, а його цивілізаційна самоідентифікація відбувається нажаль в ході жорсткого міжцивілізаційного протистояння: «…будь-яка форма ідентичності, зокрема, і цивілізаційна, усвідомлюється особливо гостро в ситуації кризи, викликаної вторгненням ззовні чужої цивілізації. Війна Росії проти України тому наглядний приклад» [8, с. 94].

Список використаної літератури

1. Герчанівська П.Е. Дихотомія Схід–Захід: історико-культурологічний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019 № 1. С. 3–8.
2. Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір: монографія / за редакцією О.В. Зернецької. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої Історії НАН України», 2019. 317 с.
3. Опитування: як війна змінила цивілізаційний вибір українців. Європейська правда – інтернет-ЗМІ. 30 грудня 2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/30/7153371/
4. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наукова думка. 2020. 255 с.
5. Семюел Ф. Гантінґтон. Зіткнення цивілізацій та межа світу. *Незалежний культурологічний часопис «Ї»: Україна-Польща. роль та місце у європейській інтеграції*. 1998. № 14. URL: https://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm#p4
6. Соціологічна група «Рейтинг». Двадцять п'яте загальнонаціональне опитування: динаміка ставлення українців до міжнародних союзів (22–23 листопада 2023). 29.11.2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_piyate_zagalnonacionalne_opituvanny_dinamska_stavlennya_ukrainciv_do_mizhnarodnih_soyuziv.html
7. Хімяк О. Цивілізаційна приналежність України: «виклик» часу. *Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи* : матеріали міжнародної наукової-практичної конференції, (м. Львів, 14-15 квітня 2015 р.) Національний університет «Львівська політехніка». Львів : Видавництво ПП «Сорока», 2015. С. 221–225.
8. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол. О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
9. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.
10. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. Summer 1993. Vol. 72, No. 3. P. 22–49. URL: https://unihouse.anu.edu.au/wp-content/uploads/2017/04/Huntington-1993-Clash-of-Civilizations.pdf
11. Triandis Harry. Individualism and Collectivism. New York, London: Taylor & Francis Group, 1995. 258 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dXNgDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false

UKRAINE IN THE MODERN SYSTEM OF CIVILIZATIONS: THE PROBLEM OF CIVILIZATIONAL IDENTIFICATION

Dmytro Leoshchenko
Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Department of Social Sciences and Humanities and Language Training
Naukove Mistechko str., 59, 69017, Zaporizhzhia, Ukraine

The article is devoted to the problem of civilizational identity of Ukrainian society, which is inextricably linked to the definition of Ukraine's place in the modern civilizational system. The relevance of this problem is conditioned by the need to overcome the systemic crisis of civilizational self-identification, which is felt especially acutely in the context of deep socio-economic and political transformations.

The problem of Ukrainian civilizational identification is determined by the contradictory nature of the civilizational choice issue, which is due to the civilizational "split" of Ukraine in the form of the dichotomy "East - West" as a dual model of opposing civilizations of Eastern and Western types.

Since this dichotomy is determined by worldview features, the content of the concept of "civilizational identity" is proposed to be understood as an objective identity of worldview characteristics, which allows us to state the unity of social communities at the civilizational level.

Proceeding from the fact that this dichotomy is determined by worldview features, the content of the concept of "civilizational identity" is proposed to be understood as an objective identity of worldview characteristics, which allows us to state the uniformity of social communities at the civilizational level.

The differences between Eastern and Western civilizations are primarily determined by the ratio of two components of the worldview, namely, the dominance of collectivist or individualistic worldviews, respectively.

Sociological studies illustrate that in recent years, in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict, the ambiguity of the issue of civilizational choice has been largely leveled. This allows us to assert that there is a stable tendency in Ukrainian society to identify itself as part of the Euro-Atlantic community of Western civilization.

Key words: civilizational identity, civilizational choice, "Eastern" and "Western" types of civilization, individualism, collectivism.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 127–134
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 127–134

УДК 316.722
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.15

ГЕНДЕР В ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРАКТИКАХ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Ірина Майданюк
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
кафедра культурології,
вул. Героїв Оборони, 15, 03041, м. Київ, Україна

Марина Опольська
Університет економіки і підприємництва,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін,
вул. Львівське шосе 52/1, 29000, м. Хмельницький, Україна

Ігор Гоян
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра соціальної психології,
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

Масова культура є одним із ключових механізмів формування соціальних ідентичностей у сучасному світі. Однією з найбільш вагомих ідентифікаційних категорій у цьому контексті є гендер. Гендер у масовій культурі не лише відображає суспільні уявлення про жіночність і чоловічність, але й активно формує їх. У цьому процесі використовуються як традиційні, так і новаторські підходи, що сприяють закріпленню або трансформації гендерних стереотипів. Сучасні гендерні дослідження зробили значний внесок у розуміння та реформування багатьох сторін суспільного життя, включаючи законодавчу, управлінську, інформаційно-освітню діяльність. Значним напрямом цих досліджень є мінливий статус жінки у суспільстві. Актуальні проблеми та тенденції розвитку сім'ї, зміна ролей жінки та чоловіка в суспільстві, з одного боку, привернення уваги до особистості, людини, вивчення її суб'єктивної реальності та індивідуальності – з іншого, зумовлюють підвищення інтересу до проблем психології чоловіка та жінки та гендерної рівності з урахуванням специфіки сучасного суспільства. В якості об'єкта дослідження стійкості стереотипних установок у відношенні одна до одної людей різної статі розглянуто гендерну систему XXI ст., яку відрізняє часта зміна культурних парадигм, що призводить до появи нових характеристик даної системи. Гендер, незважаючи на ідею вивчення статі у соціальному контексті, виступає не лише як соціальний конструкт та культурний фенотип, але і як культурний генотип. Масова культура відіграє значну роль у формуванні та відтворенні гендерних ідентичностей, впливаючи на сприйняття та поведінку індивідів у суспільстві. Вона не лише відображає існуючі гендерні стереотипи, але й активно сприяє їх закріпленню або трансформації.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, масова культура, гендерні стереотипи, ідентифікація.

Актуальність теми дослідження. Вивчення сучасних ґендерних взаємовідносин продиктовано необхідністю нового погляду на існуючі ґендерні проблеми, що розглядаються з погляду рівнозначного розподілу соціальних ролей та політичної участі гендеру в житті суспільства. Сформована тенденція підвищення соціального статусу жінки в рамках політики рівності статей, що проводиться в європейських державах, поступово призводить до руйнування усталеної соціальної моделі відносин між статями, де ієрархія влади будується на патріархальних установках. У свою чергу руйнування названої моделі

© Майданюк І., Опольська М., Гоян І., 2025

створює проблему гендерної ідентифікації, укладеної в стиранні звичних стереотипів розуміння жіночої та чоловічої природи.

Комітет міністрів Ради Європи прийняв нову Стратегію з ґендерної рівності на 2024–2029 роки [1]. Відповідно до зобов'язань глав держав та урядів, які вони взяли на себе в Рейк'явіку, ця Стратегія направлятиме роботу Організації щодо забезпечення гендерної рівності протягом наступних шести років. Генеральний секретар Марія Пейчинович Бурич заявила, що «прийняття цієї нової Стратегії з ґендерної рівності на 2024–2029 роки напередодні Міжнародного жіночого дня надсилає дуже сильний сигнал про нашу відданість». Нова Стратегія, спрямована на подолання існуючих та виникаючих викликів, побудована навколо шести завдань: попередження гендерних стереотипів та сексизму та протидія їм; попередження насильства щодо жінок і дівчат та домашнього насильства та боротьба з ним; забезпечення рівного доступу до правосуддя для жінок та дівчат; досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у політичному, суспільному, соціальному та економічному житті; забезпечення розширення прав та можливостей жінок та гендерної рівності у зв'язку з глобальними та геополітичними викликами; забезпечення обліку гендерної проблематики та міжсекторального підходу в рамках будь-якої стратегії та будь-яких заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження гендерних аспектів у контексті психологічних та соціокультурних відносин у ХХ ст. розвивалися за двома напрямками, визначивши значну різницю у підході до статі як до психологічної програми та соціокультурного феномену. У першому випадку авторами розглядаються біологічні та психічні установки індивіда (чоловіки чи жінки), що зумовлюють його статеві якості та поведінку в соціумі. Тут дослідження представлені такими іменами, як З. Фрейд, О. Вейнінгер, К.-Г. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні, Н. Чодороу, Т. Лауретіс, Л. Малві, Р. Коллінз, Д. Рінгельхайм, А. Менегетті, К. П. Естес [2-13]. Представники другого напряму (вже в ракурсі гендерних досліджень) розглядають вплив соціуму на формування та маркування певних якостей статі, які необхідні для підтримки гендерної системи в контексті теорії гендерної соціалізації та теорії соціального конструювання гендеру. Обидві теорії вписуються в теорію статеворольової соціалізації, сформульовану в роботах американських соціологів Т. Парсонса і Р. Бейлза і домінувала аж до 1970-х років. На її основі визначається важливість проблеми ідентифікації статі, яка постає як повторення дій рольової моделі (чоловіка, жінки, батька, матері). Це формує певне коло тем, на основі яких виникають теорії, що мало відрізняються за своєю суттю. Тут серед авторів можна назвати Ш. Берн, Д. Гілмор, А. Пето, Б. Фрідан [14-17]. Сьогодні у галузі вивчення проблеми гендерних відносин у сучасній культурі працюють такі західні дослідники, як Г. Хофстеде, П. Р. Сендей, К. Уест [18-19].

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що останнім часом у науці та практиці все частіше зустрічаються поняття «гендер», «гендерна ідентичність» замість звичних «стать» та «статева ідентичність». Проте, поняття «гендер» є досить багатозначним культурологічним поняттям, яке позначає цілий комплекс явищ. Це і розподіл ролей і функцій між чоловіками і жінками в суспільстві, і співвідношення їхніх соціальних статусів, а також уявлення про сутність і ознаки маскулінності і фемінності, що існують в культурі [14].

Як система знань гендер є комплексом соціально-філософських, соціологічних, політологічних, психологічних, культурологічних та інших теорій, що аналізують розвиток чоловічої та жіночої ідентичності та суб'єктивності, становище жінки та чоловіка в суспільстві, систему чоловічого домінування, формування нормативних зв'язків «чоловічого» та «жіночого» у певній культурі. Гендерна система суспільства – сукупність взаємозалежних

інститутів та організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно та організаційно будуються взаємини між жінкою та чоловіком, ставлення суспільства до проблем статі, формується реальна статева нерівність чи рівність, здійснюються завоювання, реальне утвердження та гарантії прав, свобод та обов'язків жінок та чоловіків, забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури [16].

Гендер як система практики охоплює всі форми практичної діяльності з гендерних перетворень. До них відносяться практика емансипації як входження в середу (систему), де домінує чоловічий прояв, участь обох статей як рівних у прийнятті рішень, у формуванні гендерних стратегій та відповідних політик, створенні гендерного права. Така практика розвивається як у міжнародному, так і у національному масштабах. Гендерна проблематика у міжнародних відносинах: аналіз теорії гендеру та гендерних досліджень [20]. Очевидно, що відмінності жіночої та чоловічої психології насамперед ґрунтуються на генетичних особливостях. Але при цьому не можна не враховувати і соціально-історичні фактори, які вже протягом багатьох століть розвитку людства накладають свій відбиток на відмінності у поведінці чоловіків і жінок: правила та норми поведінки, соціальні ролі, постулати відповідальності та ін. Таким чином, вплив соціально – історичних аспектів справило вирішальний вплив на психологію поведінки двох протилежних статей. Статеві відмінності (чоловіче-жіноче) існують на генетичному, морфологічному, фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Закономірно, що соціальні, економічні та політичні зміни природним чином призводять до зміни суспільної та індивідуальної свідомості, проявами якої є гендерна ідентичність особистості та система уявлень про ту чи іншу гендерну позицію (ролі). Це, своєю чергою, сприяє успішнішої адаптації особистості суспільстві, що необхідною умовою ефективного функціонування суспільства як єдиної соціальної системи загалом. Гендер як соціокультурний конструкт, з одного боку, гнучкий і модифікативний, з іншого – стійкий за своїми деякими характеристиками, укладеними в поняттях «жіночність» і «мужність», що відображаються у міфах, обрядах, мистецтві та релігії.

Фундаментом ґендерної системи та гарантом збереження культурних установок, опосередкованих через взаємини чоловіків та жінок є культурна традиція, стереотипи та гендерний дисплей. Культурна традиція, гендерні стереотипи (стійкі та нестійкі), гендерний дисплей виступають також орієнтирами гендеру у просторі культури. Неузгодженість орієнтирів призводить гендер до протиріч, пов'язаних із порушенням статевої ідентифікації. На формування ґендерної свідомості (в ідентифікації ґендеру) найбільше впливають гендерні стійкі (або культурні) стереотипи, що укладають гендерний генотип, в основі якого лежить установка на статеву індивідуальність. Гендерна взаємодія з пріоритетом ґендерної рівності може призвести до втрати статевої індивідуальності. Взаємодія на основі осмислення різних творчих завдань статі може стати фундаментом для нових гендерних відносин, заснованих на принципах взаємовпливу та взаємодоповнення статей із збереженням їхньої індивідуальності як суб'єктів єдиного культурного процесу, що вимагає застосування антропологічного підходу до вивчення гендерних відносин. Наявність креативної програми статі співвідноситься з існуванням творчої інтенції як екзистенційної установки, що детермінує самореалізацію особистості її статевої сутності. Забезпечує об'єктивацію творчої інтенції гендерний генотип, що зумовлює дію різних екзистенційних програм, які яскраво простежуються у взаєминах між статями.

Гендерні стереотипи в масовій культурі виражаються через образи, які транслюються у фільмах, серіалах, музичних кліпах, рекламі, відеоіграх тощо. Наприклад, традиційне уявлення про чоловіків як сильних, активних, раціональних і домінуючих героїв закріплюється в образах супергероїв, таких як Бетмен чи Супермен. Жінки, навпаки, часто

представлені в ролі об'єктів бажання або жертв, які потребують порятунку. Проте, сучасна масова культура все частіше демонструє нові підходи до зображення гендеру. Наприклад, фільм «Чудо-жінка» (Wonder Woman) став важливим етапом у руйнуванні стереотипів про жінок як слабких та пасивних персонажів [21]. Сьогодні засоби масової інформації є значною мірою головними маніпуляторами громадською думкою, які нав'язують суспільству всілякі стереотипи. Гендерні стереотипи можна розглядати як засіб пізнання та відносини між статями, які ґрунтуються на образах та дискурсі. У ЗМІ гендерні стереотипи характеризуються динамічністю, оскільки є продукт співвідношення творчого акту і сприйняття. У рекламних роликах, призначених для чоловіків, основний акцент робиться на владу, силу і мужність. Особливістю такого типу впливу є використання асоціативних порівнянь та психологічних характеристик, пов'язаних з маскулінними стереотипами. Тому гендерні стереотипи часто є поширеними і забобонними уявленнями про здібності жінки і чоловіка, їх особливості, соціальну поведінку і соціальні функції. Потенційно преса може відіграти важливу роль у встановленні ґендерної рівності. Завдання сучасної журналістики – ламати існуючі стереотипи, розробляти сучасні методики та форми оцінки та застосовувати їх у журналістській діяльності. Оскільки основна функція журналістики полягає у передачі суспільству важливих і прогресивних ідей, які враховують час і епоху.

Масова культура відіграє значну роль у формуванні та відтворенні гендерних ідентичностей, впливаючи на сприйняття та поведінку індивідів у суспільстві. Вона не лише відображає існуючі гендерні стереотипи, але й активно сприяє їх закріпленню або трансформації:

1. Гендерна ідентичність і реклама. Реклама є потужним інструментом формування гендерної ідентичності. Наприклад, дослідження показують, що чоловіків у рекламі часто зображують у контексті кар'єрного успіху або фізичної сили, тоді як жінок – у контексті краси, догляду за собою та сімейного життя [22]. Проте в останні роки багато брендів почали використовувати стратегії, що підтримують інклюзивність і розширюють уявлення про гендер.

2. Відеоігри як простір для гендерної репрезентації. Індустрія відеоігор також впливає на гендерну ідентичність. У класичних відеоіграх жіночі персонажі часто зображуються як сексуалізовані фігури (наприклад, Лара Крофт у ранніх іграх серії Tomb Raider) [23]. Однак останні роки відзначені зростанням інтересу до створення багатовимірних жіночих персонажів, які здатні конкурувати з чоловічими героями не лише зовнішністю, а й складністю характеру (наприклад, Еллі в грі The Last of Us).

3. Гендерна ідентичність у музичній індустрії. У музичній індустрії також спостерігається вплив масової культури на гендерні ідентичності. Деякі виконавці використовують свою творчість для підриву традиційних гендерних норм, демонструючи андрогінність або поєднуючи елементи маскулінності та фемінності у своїх образах. Це сприяє розширенню уявлень про гендер та його вираження у суспільстві. Музична індустрія часто працює з гендерними стереотипами, проте водночас є платформою для експериментів із гендерною ідентичністю. Наприклад, такі артисти, як Девід Бові та Гаррі Стайлз, активно руйнували традиційні уявлення про маскулінність, використовуючи андрогінність як інструмент творчості [24].

4. Гендерні стереотипи в медіа. Засоби масової інформації часто використовують гендерні стереотипи для створення образів, які легко сприймаються аудиторією. Наприклад, у рекламі жінок часто зображують у ролі домогосподарок або об'єктів бажання, тоді як чоловіків – як успішних професіоналів або сильних лідерів. Такі зображення впливають на формування уявлень про соціальні ролі та очікування щодо поведінки чоловіків і жінок.

5. Гендерна ідентичність у культурних текстах. Результати дослідження культурних текстів показали, що можна припустити наявність екзистенційної обумовленості статей одна одній. У зв'язку з цим загальна тенденція «знеособлення» статі веде людину не до творчої реалізації, якій частково заважають стереотипні уявлення про можливості статі, а до внутрішньої духовної кризи (творчої деградації), оскільки творче завдання чоловіка та жінки різне. У розглянутих текстах проявляються стійкі стереотипи, що свідчить про існуючий культурний код (генотип), що є основою архетипу любові, оскільки у ньому зосереджено основні характеристики жіночого і чоловічого начала. Існування генотипу забезпечує різницю творчої інтенції чоловіка та жінки, що коріниться у різних екзистенційних програмах. Виходячи з цього можна припустити, що кожна стать наділена власною «творчою місією», згідно з якою відбувається творча реалізація чоловіка та жінки як суб'єктів єдиного культурного процесу. Виникнення статеворольового хаосу може призвести до однорідності творчої діяльності (перетворення світу, особистісної самореалізації), відсутності смислових координуючих орієнтирів, які відповідають за духовне становлення людини.

На підставі вищенаведеного дослідження гендерних взаємин у сучасній культурі можна позначити такі висновки. Гендер, незважаючи на ідею вивчення статі у соціальному контексті, виступає не лише як соціальний конструкт та культурний фенотип, але і як культурний генотип. У його фенотипі виражена індивідуальність простору культури, а в генотипі – непорушна структура, що визначає поняття «жіночність» та «мужність», що закріпилися у культурних стереотипах протягом існуючої історії статей. Ці стереотипи постають як стабільні (стійкі), тобто не модифіковані в ситуації соціальної потреби (затребуваності) при створенні нового культурного ідеалу жінки чи чоловіка. Контроль за виконанням вимог, пред'явлених гендеру соціумом і культурою, здійснює гендерна система, з якої реалізується функція трансляції чи інформаційна функція культури, яка регулює гендерні відносини і є гарантом збереження культурної традиції. Забезпечуючи використання базового гендерного договору, гендерна система не стабілізує гендерні відносини. Але підтримки гендерного балансу, спираючись на традицію і стереотипи, гендерна система зберігає базову основу культурних рольових установок.

Спроба пояснити феномен ґендера реалізується у вивченні його формування, що досі викликає суперечки у дослідників, особливо у тих, хто намагається осмислити проблему психологічного формування особистості її статевої індивідуальності. Прикладом цього є дослідження соціальної реабілітації тих членів суспільства, які роблять спробу змінити власну стать (транссексуали), або бажають відповідати стандартам відносин статей один з одним (гомосексуалісти). Слід зазначити, що існування наведених вище соціальних груп дійсно створює певні протиріччя в осмисленні статевої сутності і досі не знайдено відповіді, які вказують на те, що ж лежить в основі відхилень від гендерної та статевої (біологічної) норм. Тому в багатьох дослідженнях було зроблено акцент на «нормі» статевих відносин та статевої ідентифікації та розглянуто значення основних орієнтирів гендеру у просторі культури, що визначають його соціальні та культурні позиції. Цими орієнтирами виступають культурна традиція, гендерні стереотипи (стійкі та мінливі) та гендерний дисплей. Вони є фундаментом ґендерної системи та гарантом збереження культурних установок, опосередкованих через взаємини чоловіків та жінок [9, с. 11-16]. Стабільне функціонування орієнтирів забезпечує благополучну («узаконену» суспільством) ідентифікацію гендеру, його подальшу соціальну адаптацію та гендерну комунікацію.

Загальна сучасна ситуація постає як ситуація порушення стабільності всередині гендерних систем. При цьому культурна традиція як гендерний орієнтир заміщена на традицію соціальних відносин; ґендерні ролі (набір правил (норм) поведінки статей, характерних

для певного простору культури) заміщуються соціальними ролями (набором правил (норм) поведінки в соціальній комунікації відповідно до соціального статусу), де стать грає все меншу і меншу роль. Друга група стереотипів (мінливих), образ нового ідеалу, який мають рівнятися обидві статі, часто відповідає реаліям повсякденності, де боротьба існування продовжує грати головну роль. Найбільшу стабільність має перша група стереотипів (стійких), що містять культурний генотип і є основним фундаментом формування гендерної свідомості. У свою чергу, гендерний дисплей (орієнтація статей один на одного в міжособистісній комунікації), не маючи міцного фундаменту як стереотипи другої групи, також призводить гендер до дискомфорту, тому що ідентифікація комуніканта може носити елемент невідповідності з внутрішніми орієнтирами на протилежну стать, що не руйнується ніякими новими перетвореннями, які відбиваються на зовнішніх і внутрішніх якостях статей.

Ослаблення ролі ґендерних орієнтирів обумовлюється популярною (у Європі) ґендерною політикою, орієнтованою на ґендерну рівність як суспільну норму. Це здійснюється теоретично (поява різних концепцій, теорій, що вказують на неспроможність статі як фактора індивідуальності), у сфері мистецтва (відмова від канонів), побуту (розподіл ролей), а також у соціальному плані (заміщення гендерних ролей на соціальні). Більше того, сучасні досягнення науки в галузі медицини (штучне запліднення, клонування), індустріальні галузі (наприклад, секс-індустрія) поступово усувають залежність статей один від одного при розподілі функцій як на біологічному рівні, так і на соціокультурному. У зв'язку з цим актуальною є проблема взаємини статей у сучасній культурі (яку можна визначити як гендерне відчуження), оскільки виявлення механізмів, що регулюють розподіл ролей у соціумі та спроба зрівняти якісний ступінь цих ролей, не вирішує проблеми взаємин чоловіків та жінок. Сучасна жінка сьогодні, намагаючись остаточно зруйнувати патріархатну установку у відносинах, де пріоритет належить чоловікові, перетворюється не стільки на його партнера, як на конкурента.

Висновки. Масова культура має потужний вплив на формування гендерних ідентичностей, відтворюючи та трансформуючи існуючі стереотипи. Усвідомлення цього впливу є важливим кроком до побудови більш інклюзивного та рівноправного суспільства. Гендер у масовій культурі є складним та багатогранним феноменом. Масова культура не лише відображає існуючі соціальні уявлення про гендер, але й активно формує нові підходи до ідентифікації. Важливо продовжувати аналізувати ці процеси, адже вони впливають на те, як людина сприймає себе та інших.

Список використаної літератури

1. Gender Equality Strategy (2024-2029). URL: http://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680ae569b
2. Sigmund Freud // Kultur Nav.2015. URL: https://kulturnav.org/4c5a936c-1770-4158-ad88-b79177cbcfbd
3. Weininger O. Gender and Character. Literary Licensing, LLC, 2013. 380 s.
4. Jung. K.-G. Selected Works. CG Jung's Collected Works: Abstracts. URL: https://iaap.org/resources/academic-resources/collected-works-abstracts/
5. Fromm E. Man for Himself. URL: http://www.edarcipelago.com/ classici/erichfromm/man%20for%20himself%20-%20erich%20fromm.pdf
6. Gutieŕrez López A. Karen Horney's feminine psychology. Am J Psychoanal. 1984 Fall; 44(3):280-9. doi: 10.1007/BF01252690. PMID: 6395701.

7. Chodorow N. Reproduction of Motherhood: Psychoanalysis and Sociology of Gender. 1999. 283s. URL: https://www.ucpress.edu/books/the-reproduction-of-mothering/paper
8. Lauretis T. The violence of rhetoric. Considerations on representation and gende. 1989. 20 p. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/
9. Mulvey L. Visual Pleasure and Narrative Cinema. Screen. Vol.16. Issue 3. 1975. P. 6–18. URL: https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6
10. Collins R. Introduction to Non-Obvious Sociology (Chapter V. Love and Property). *Oxford University Press*, 1992. 206 p.
11. Ringelheim D. Woman and the Holocaust: Rethinking Research. *Journal of Women in Culture and Society.* July 1985.
12. Meneghetti A. Woman of the Third Millennium. July 1985. URL:https://biblio. com.au/book/antonio-meneghetti-antonio-meneghetti-third-millennium/d/
13. Estes K.P. Running with the Wolves. The Female Archetype in Myths and Legends. URL: https://islingtonpeoplestheatre.co.uk/site/assets/files/1194/
14. Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1981). Androgyny versus gender schema: A comment on Bem's gender schema theory. Psychological Review, 88(4), 365-368. https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.365
15. David D. Gilmore Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity. Paperback. *First published January 1,* 1990. 272 p.
16. Peto A. Notes on Women's History: Non-Traditional Feminists // Gender Histories of Eastern Europe. URL: esearchgate.net/profile/Peto-Andrea/publication/350241307_
17. Friedan B. The Mystery of Femininity. URL: https://www.britannica.com/topic/The-Feminine-Mystique
18. Hofstede G. and Associates. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. *Sage Publications*, 1998.
19. Sanday P.R. Matriarchy as a Sociocultural Form. An Old Debate in New Light. *A Paper presented at the 16th Congress of the Indo-Pacific Prehistory Association, Malaka, Malaysia*, 1-7 July, 1998.
20. Mirzajonova E.T. Gender equality as a condition and result of increasing the social activity of women. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 2022(13), p. 1-4.
21. Gill R. Gender and the Media. Polity Press. 2016.
22. Goffman E. Gender Advertisements. Macmillan International Higher Education. 1979.
23. Jansz J., Martis R.G. The Lara Phenomenon: Powerful Female Characters in Video Games. Sex Roles, 2007. 56(3-4), 141-148.
24. Halberstam J. The Queer Art of Failure. Duke University Press. 2011.

GENDER IN IDENTIFICATION PRACTICES OF MASS CULTURE

Iryna Maidaniuk
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Department of Culturology,
Heroiv Oborony str., 15, 03041, Kyiv, Ukraine

Maryna Opolska
University of Economics and Entrepreneurship,
Department of Humanities and Social Disciplines,
Lvivske Shose, 52/1, 29000, Khmelnytskyi, Ukraine

Ihor Hoian
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of Social Psychology,
Shevchenko St. 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Mass culture is one of the key mechanisms for the formation of social identities in the modern world. One of the most important identification categories in this context is gender. Gender in mass culture not only reflects public perceptions of femininity and masculinity, but also actively shapes them. In this process, both traditional and innovative approaches are used that contribute to the consolidation or transformation of gender stereotypes. Modern gender studies have made a significant contribution to understanding and reforming many aspects of public life, including legislative, administrative, informational and educational activities. A significant direction of these studies is the changing status of women in society. Current problems and trends in family development, changing roles of women and men in society, on the one hand, drawing attention to the individual, a person, studying his subjective reality and individuality – on the other, cause an increase in interest in the problems of the psychology of men and women and gender equality, taking into account the specifics of modern society. As an object of research into the stability of stereotypical attitudes towards each other between people of different sexes, the gender system of the 21st century is considered, which is distinguished by a frequent change in cultural paradigms, which leads to the emergence of new characteristics of this system. Gender, despite the idea of studying gender in a social context, acts not only as a social construct and cultural phenotype, but also as a cultural genotype. Mass culture plays a significant role in the formation and reproduction of gender identities, influencing the perception and behavior of individuals in society. It not only reflects existing gender stereotypes, but also actively contributes to their consolidation or transformation.

Key words: gender, gender identity, mass culture, gender stereotypes, identification.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.135–141
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p.135–141

УДК 1: 37.01:316.74:316.7
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.16

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ Й РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Тетяна Матусевич
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Інститут філософії та освітньої політики, кафедра соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

Авторка пропонує ґрунтовне філософське дослідження проблеми збереження культурної ідентичності іноземних студентів в умовах глобалізації, роблячи наголос на важливості гуманістичного підходу та критичного осмислення освітніх практик. Стаття розпочинається з огляду ключових викликів, які постають перед міжнародною освітньою спільнотою: міжкультурні непорозуміння, стандартизація навчальних програм і ризик «культурної експансії». У другій частині дослідження авторка висвітлює роль мовного чинника (зокрема, англійської як «lingua franca»), розглядаючи його з позицій можливостей і загроз. Показано, що універсальна мова може полегшити доступ до світових освітніх ресурсів і стимулювати академічні обміни. Водночас, через її домінування іноземні студенти можуть стикатися із занедбанням власної мовної та культурної спадщини. Окрему увагу приділено адаптації осіб, які змушені були залишити рідну країну через соціально-політичні потрясіння, та викликам переосмислення власного «Я» у новому середовищі. Подальший аналіз спирається на філософські концепції, що охоплюють проблематику постмодерністських підходів, «фатальних стратегій» інформаційного суспільства та освіти як простору формування демократичних цінностей. Авторка демонструє, як глобальний інформаційний простір може стати джерелом гібридних форм ідентичності та сприяти взаємному збагаченню культури, якщо уникати надмірної уніфікації та враховувати локальний контекст. Значна увага приділяється завданням сучасного педагога, який має володіти не лише професійними компетентностями, а й розвиненою філософською рефлексією. Насамкінець, стаття окреслює перспективи розвитку освіти на перетині локального й глобального. Авторка доводить, що гармонійне поєднання культурних традицій і універсальних тенденцій можливе лише за умови свідомої підтримки локальних практик, медіаграмотності та діалогічного підходу до викладання. Запропонована модель освіти, в якій шанобливе ставлення до різноманіття стає невід'ємною складовою освітніх процесів, допоможе створити мультикультурне середовище, у якому іноземні студенти не тільки набувають нових знань, але й зберігають власну ідентичність.

Ключові слова: культурна ідентичність, іноземні студенти, глобалізація, міжкультурна комунікація, філософія освіти, мовна інтеграція, постмодернізм.

Вступ. Сучасний глобалізований світ створює перед освітою нові виклики, зокрема пов'язані з масовою мобільністю студентів. Іноземні студенти, які прибувають до нових країн, змушені адаптуватися до незнайомих освітніх, культурних та соціальних умов. Водночас вони намагаються зберегти власну культурну ідентичність, унікальні практики й цінності, що є важливою частиною їхнього особистісного та академічного зростання. Разом з тим, глобальне поширення уніфікованих культурних продуктів і моделей поведінки посилює виклики, пов'язані з асиміляцією та втратою традиційних орієнтирів. Це стосується як власне студентів, так і навчальних закладів, які потребують адекватних методів взаємодії в багатокультурному середовищі. З одного боку, постає питання про розширення

© Матусевич Т., 2025

світогляду через міжкультурний обмін, з іншого – про захист і розвиток локальних культурних традицій.

Саме в цьому контексті філософія освіти набуває особливої ваги, адже вона покликана глибше осмислити, як універсальні цінності та знання можуть поєднуватися з локальною специфікою. Завдяки філософській рефлексії стає можливим зрозуміти, чому формування відкритого, толерантного і водночас цілісного середовища в університетах є базовою передумовою для гармонійної інтеграції іноземних студентів у нове культурне поле.

У пропонованій статті розглядаються ключові питання збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації, аналізуються освітні стратегії, здатні сприяти успішній міжкультурній взаємодії, та визначаються філософські підходи до створення такого освітнього простору, де студенти з різних країн зможуть не лише отримувати якісні знання, а й реалізовувати себе як особистості із самобутньою культурною спадщиною.

Метою статті є аналіз основних викликів, які постають перед іноземними студентами в процесі збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації, та визначення ролі філософії освіти у формуванні освітнього простору, що сприяє успішній міжкультурній взаємодії і збагаченню культурного досвіду всіх учасників.

Виклад основного матеріалу. Починаючи аналіз із праці Д. Шевчука, варто підкреслити, що дослідник розглядає проблему культурної ідентичності крізь призму впливу глобалізації та процесів інтеграції. Він звертає увагу на особливу роль «глобальних культурних продуктів і змістів», які, за словами автора, «без сумніву, налаштовані на здійснення експансії. Можна припустити, це відбувається тому, що вони не ґрунтуються на традиційному культурному підґрунті, яке пов'язане із цінностями й смислами і задає певні рамки, а засновуються в основному на технологіях, сценаріях та стратегіях. Останні, своєю чергою, прагнуть переконати людину прийняти "нові" цінності, пропонують стати більш модерною, раціональною тощо» [5, с. 11].

Таке «технологічне» вторгнення, що відокремлює культуру від її традиційної основи, уособлює ризик нівелювання локальних ідентичностей і заміни їх «єдиним стандартом» поведінки та цінностей. Це особливо актуально для іноземних студентів, які потрапляють у новий освітній простір і водночас перебувають під тиском різноманітних медійних та інформаційних впливів. Показово, що автор нагадує про вже відомі з історії приклади, коли «в історії культури ми вже мали приклади відкидання традицій і попереднього досвіду. Наприклад, традиційна культура критикувалася та відкидалася в епоху Просвітництва» [5, с. 14].

У ширшому сенсі, Шевчук наголошує на важливості збереження та переосмислення тих «глибинних механізмів у культурі», що формують ідентичність людей і колективів. Йдеться насамперед про «співвідношення універсального та локального, а також про функціонування культурної пам'яті та традицій. Усвідомлення важливості цих елементів культури дозволить подолати негативні наслідки впливу глобальних змістів та продуктів на буття локальних культур та культурну ідентичність їх носіїв» [5, с. 14].

На основі аналізу ідей Шевчука стає зрозумілим, що без глибинної поваги до локальних традицій та пам'яті, освітній простір може стати місцем пришвидшеної асиміляції, втрати автентичних рис ідентичності і, зрештою, редукуватися до суто технократичної моделі з «універсальними» патернами поведінки. Натомість формування справді відкритого середовища передбачає усвідомлення взаємодії локального та глобального, критичний перегляд зовнішніх впливів і збереження культурних орієнтирів.

У контексті сучасної глобалізації доцільно зосередитися на ролі транснаціональної комунікації, яку докладно аналізують В. Бейкер і Ч. Сангіамчіт (2019) [6]. Їхні дослідження

демонструють, як використання англійської мови як міжнародної (English as a Lingua Franca) може стати потужним інструментом для подолання комунікаційних бар'єрів між різними етнічними та культурними групами. В університетському середовищі, де постійно зростає кількість іноземних студентів, зокрема тих, хто змушений переміщатися з однієї країни до іншої, універсальна мова-посередник спрощує створення спільного дискурсивного поля. Разом із тим, саме ця універсалізація часто не враховує специфіки локальних культурних контекстів та може сприяти поширенню моделей поведінки, які витісняють традиційні підходи до освіти та комунікації.

Погляд на цю проблему поглиблюється, коли враховувати обставини тих людей, які перебувають у новому соціокультурному середовищі не тільки добровільно, а й через вимушену міграцію. Як зазначають А. Олексієнко та ін. (2021), переосмислення ідентичності в таких ситуаціях стає складним багатофакторним процесом, що охоплює не тільки питання інтеграції в освітній простір, а й проблему збереження власних звичок, традицій і життєвих пріоритетів [9]. Культурна адаптація часто пов'язана з емоційною напругою, оскільки необхідність «вбудовуватися» в нову систему поведінкових норм і цінностей може вступати у суперечність із бажанням зберегти власну культурну спадщину. Це особливо відчутно серед іноземних студентів, які приїздять до навчальних закладів із чіткою метою здобути освіту світового рівня, але не завжди готові «жертвувати» своїми рідними традиціями чи життєвими ритуалами.

Варто зазначити, що «культурна експансія» проявляється не лише як результат мовної домінації або економічних переваг глобальних центрів впливу. Вона може бути пов'язана з формуванням «універсальних» (і водночас стандартизованих) освітніх форматів, де глобальні наративи стають домінантними, а локальний досвід розглядається як вторинний чи навіть «відсталий». У такому випадку спільноти, які володіють міцним традиційним підґрунтям, опиняються перед вибором: або повністю підлаштовуватися під глобальні норми, або зберігати певну «автономію» власної культурної пам'яті, ризикуючи залишитися в периферійній позиції. Для іноземних студентів цей вибір ще гостріший, адже вони водночас прагнуть стати повноцінними учасниками нового освітнього середовища й зберегти стійкий зв'язок зі своїм культурним корінням.

У світлі глобальних культурних сценаріїв подібна ситуація стає простором перманентної напруги між універсалізацією знань і локалізацією ідентичностей. З одного боку, англійська мова-посередник дає змогу відкривати ширші обрії для академічної діяльності, обміну досвідом і встановлення міжнародних контактів. З іншого – відсутність систематичної уваги до національно-культурних складових освіти посилює ризики нівелювання етнокультурного розмаїття й уніфікації життєвих сценаріїв. Тут своє слово має сказати філософія освіти, пропонуючи не просто технократичні рішення щодо навчальних програм, а й концептуальний підхід, що поєднує у собі визнання універсальних цінностей з повагою до локальних традицій. Тільки таким чином можна уникнути ситуації, коли студенти відчувають культурний «розрив» і втрачають унікальну спадщину, натомість отримуючи лише поверхневі глобалізовані шаблони.

Аналізуючи питання культурної ідентичності та міжкультурної взаємодії в освітньому середовищі, варто звернутися до ідей В. П. Андрущенка, викладених у масштабній монографії «Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття» [1]. Дослідник наголошує, що у процесі об'єднання європейського простору вчитель відіграє роль не лише транслятора знань, а й активного учасника формування спільних ціннісних орієнтирів. Згідно з його підходом, в умовах інтернаціоналізації освіти вчитель має бути посередником між локальною культурою та глобальними

тенденціями, сприяючи формуванню толерантного середовища і збереженню культурної самобутності учнів і студентів.

У цьому контексті визначальним стає уміння педагога інтегрувати універсальні принципи освіти з повагою до культурного розмаїття, яке приносять до аудиторії студенти з різних країн. Така «нова» роль учителя, як підкреслює В. П. Андрущенко, вимагає не тільки оновлення професійної підготовки, а й більш глибокого філософського розуміння процесів глобалізації та їхнього впливу на особистісне й культурне становлення молоді [1]. Відтак викладач стає своєрідним «медіатором», здатним гармонізувати взаємодію різних традицій і цінностей, водночас навчаючи студентів критичному сприйняттю тих глобальних культурних сценаріїв, які можуть нівелювати або підміняти локальну ідентичність. Такий підхід сприяє формуванню навчального середовища, в якому студенти різних національностей отримують не просто обсяг знань, а й досвід спільного пошуку й осмислення культурних сенсів, що стає важливим чинником їхнього особистісного розвитку.

У продовження розгляду впливу глобальних сценаріїв на освіту та культурну ідентичність доречно звернутися до ідей Жана Бодрійяра, викладених у праці «Фатальні стратегії» [3]. У центрі уваги філософа перебуває феномен симуляції, а також процеси, що призводять до знецінення та підміни “реальності” її цифровими або інформаційними аналогами. Це має безпосередній зв’язок із сучасною освітою, особливо коли йдеться про іноземних студентів, які активно користуються медіа та потрапляють у середовище, де реальні культурні практики можуть бути надмірно заступлені віртуальними моделями.

На думку Ж. Бодрійяра, «фатальні стратегії» глобального інформаційного простору полягають у створенні таких образів і сценаріїв, які маскують відсутність чи занепад автентичної культурної складової. В академічному середовищі це може виявлятися у формуванні «універсалізованих» освітніх продуктів (онлайн-курси, міжнародні рейтинги, універсальні методи навчання), що нібито пропонують однаково валідний досвід для будь-якої точки світу. Такі стандартизовані підходи можуть загрожувати якості міжкультурної комунікації, адже вони нерідко ігнорують локальні специфіки й не враховують повноцінний культурний бекґраунд студентів.

При цьому Бодрійяр також звертає увагу на те, що процеси симуляції та маскування реальності з часом стають невіддільною частиною суспільного буття. В освітньому вимірі це може означати поглиблення розриву між офіційно декларованими цінностями (наприклад, толерантність, відкрита комунікація) та реальними практиками (культурна ізоляція, упередження, поверхова інтеграція). У підсумку, іноземні студенти ризикують опинитися в ситуації, коли їм пропонують «глобалізований» пакет знань, який красиво звучить, але часто не розкриває сутності локальних культурних традицій і не стимулює справжнього діалогу.

Отже, з погляду «фатальних стратегій» [3], для системи освіти важливо не піддатися ілюзії цілковитої уніфікації, яку проголошує глобалізований інформаційний простір. Навпаки, необхідно шукати баланс між можливостями універсальних технологій, здатних полегшити взаємодію студентів і викладачів, і критичним осмисленням локальних культурних практик, без яких індивідуальна й колективна ідентичність можуть втратити свою автентичність.

Звертаючись до філософських засад постмодернізму в освіті, що їх висвітлює О. Базалук у статті «Постмодернізм: філософія освіти» [2], слід відзначити, що ключовим принципом постмодерністського підходу є відхід від універсальних істин і визнання множинності та фрагментарності знання. Освіта в такому контексті перестає бути інструментом трансляції стабільних догм і норм, натомість стає простором, де різні наративи співіснують і взаємодоповнюються. Для іноземних студентів, які постійно балансують

між власною культурною ідентичністю та необхідністю інтегруватися в нове середовище, такий підхід може бути надзвичайно корисним. Адже постмодерністська парадигма відкриває можливість цінувати індивідуальну історію й культурні корені кожного учасника освітнього процесу, уникаючи нав'язливої уніфікації.

Згідно з твердженнями О. Базалука, постмодернізм в освіті передбачає формування критичного мислення, культивування здатності ставити під сумнів усталені норми і сприяти творчому переосмисленню інформації [2]. У випадку іноземних студентів це має особливе значення, оскільки дає їм свободу зберігати й розвивати елементи власної культури, збагачуючи при цьому загальне академічне середовище новими сенсами й традиціями. Постмодерністська відкритість до різноманітних перспектив забезпечує передумови для створення демократичного дискурсу, де кожний учасник може озвучити свій досвід без остраху бути витісненим чи «розчиненим» у домінантній культурі.

Постмодерністський вимір освіти, який пропонує О. Базалук, може стати підґрунтям для формування інклюзивних практик навчання, що цінують культурне розмаїття та стимулюють вироблення нових форматів комунікації. У протиставленні «культурній експансії» та уніфікації, характерній для деяких глобалізаційних процесів, постмодернізм робить акцент на багатовекторному підході. Він уможливлює не лише інтеграцію іноземних студентів у освітнє середовище, а й взаємозбагачення всіх учасників процесу, які отримують нагоду краще усвідомити цінність різноманіття та відкрито взаємодіяти з інакшістю.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. У підсумку можна зауважити, що збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації є не просто питанням індивідуального вибору студента, а радше складним процесом, у якому переплітаються економічні, політичні та культурно-ціннісні чинники. В університетському середовищі це особливо помітно, адже більшість студентів, які приїздять з інших країн, потрапляють у новий простір з різними традиціями та освітніми підходами. Виникає проблема гармонізації власної ідентичності зі змінами, які приносить глобалізація, і тут постає завдання знайти баланс між адаптацією та збереженням автентичних рис.

Досвід іноземних студентів демонструє, що університети мають ставати не просто місцями накопичення знань, а й «культурними хабами», де можливе вільне вираження різних традицій і цінностей. Сучасне інформаційне середовище значно прискорює процеси обміну ідеями, проте воно ж може сприяти формуванню глобальних шаблонів поведінки, котрі не враховують локальні специфіки. Саме тому важливо усвідомлено створювати умови, в яких кожна культура буде представлена як рівноправна, а студенти з різним соціокультурним бекґраундом зможуть взаємодіяти й навчатися один у одного.

У цьому контексті філософія освіти виявляється фундаментальним інструментом, що допомагає осмислити, яким чином глобальні процеси можуть поєднуватися зі збереженням локальних традицій. Критичне мислення, медіаграмотність і відкритість до діалогу стають базовими компетентностями сучасного студента. Слід підкреслити, що інклюзивні підходи до навчання й виховання сприяють не лише індивідуальній інтеграції тих, хто приїхав з інших країн, а й загальному зростанню культури толерантності та взаємної поваги.

Попри зусилля, які сьогодні докладаються у цій сфері, залишаються виклики, пов'язані з надмірною стандартизацією освітніх програм, «уніфікацією» цінностей та ризиками втрати культурного різноманіття. Саме тому важливо поглиблювати дослідження щодо того, як університети можуть зберегти свою «локальну» складову, водночас залишаючись відкритими для обміну й міжнародного співробітництва. Така інтеграція світового та локального є базовою умовою для формування повноцінного мультикультурного освітнього середовища.

Перспективи подальших пошуків полягають у розробленні конкретних методик та освітніх практик, що сприяли б органічному поєднанню локального та глобального, а також у розширенні міждисциплінарних досліджень, які враховують як соціологічні, так і психологічні аспекти адаптації студентів. Водночас перспективним напрямом є розгляд питання цифрової інтеграції й опрацювання моделей, котрі допомагають ефективно використовувати можливості новітніх технологій, не спричиняючи при цьому культурного відторгнення чи витіснення традиційних цінностей. Це дасть змогу в майбутньому сформувати більш цілісне освітнє середовище, де глобальні тенденції гармонійно співіснують із культурною самобутністю кожної особистості.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В.П. *Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття*. К.: Знання України, 2011. 1099 с.
2. Базалук О.О. Постмодернізм: філософія освіти. *Future Human Image*, 2015, № 2(5), С. 9–22.
3. Бодрійяр Ж. *Фатальні стратегії*. Львів: Кальварія, 2010. 192 с.
4. Скальська Д. М., Гривнак Б. Л., Ілюк Т. Ю. Філософська герменевтика як стратегічний напрям нових досліджень. In *The 15th International scientific and practical conference "New knowledge: strategies and technologies for teaching young people"* (April 16–19, 2024) Lisbon, Portugal. International Science Group. 2024. 314 p. (p. 239).
5. Шевчук Д. Культурна ідентичність і глобалізація. *Наукові записки. Серія "Культурологія",* 2010, С. 4-15.
6. Baker W., Sangiamchit C. Transcultural communication: Language, communication and culture through English as a lingua franca in a social network community. *Language and Intercultural Communication, 2019, 12*(*6*), pp. 471–487. https://doi.org/10.1080/14708477.2019.1606230
7. Christensen I., Kolesnyk L. D., Adwan S., Matusevych T. Future Teachers Conceptualizing Democracy in Pre-war Ukraine, in Palestine, and Norway: Five Dimensions and the "wikied" Democracy Conceptions. *Nordic Journal of Comparative and International Education* (NJCIE), 2024, 8(3), pp. 1-22. https://doi.org/10.7577/njcie.5665
8. Matusevych T., Romero M., Strutynska O. Citizenship, Censorship, and Democracy in the Age of Artificial Intelligence. In *Creative Applications of Artificial Intelligence in Education* (pp. 57-71), 2024, Cham: Springer Nature Switzerland, pp. 57-71.
9. Oleksiyenko A., Terepyshchyi S., Gomilko O., Svyrydenko D. 'What do you mean, you are a refugee in your own country?': Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 2021, Vol. 11(2), pp. 101-118.
10. Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Media Literacy and Social Responsibility of Educators in the Conditions of Information War: The Problem Statement. *Studia Warmińskie*, 2020, T. 57. pp. 75-83.

INTERCULTURAL INTERACTION AND PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY OF INTERNATIONAL STUDENTS: CHALLENGES OF GLOBALIZATION AND THE ROLE OF PHILOSOPHY OF EDUCATION

Tetyana Matusevych
Dragomanov Ukrainian State University,
Institute of Philosophy and Educational Policy, Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Pirogova St., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

The author offers a thorough philosophical study of the problem of preserving the cultural identity of international students in the context of globalization, emphasizing the importance of a humanistic approach and critical reflection on educational practices. The article begins with an overview of the international educational community's key challenges: intercultural misunderstandings, standardization of curricula, and the risk of «cultural expansion.» In the second part of the study, the author highlights the role of the language factor (mainly English as a «lingua franca»), considering it from the standpoint of opportunities and threats. It is shown that a universal language can facilitate access to global educational resources and stimulate academic exchanges. At the same time, due to its dominance, international students may face neglect of their own linguistic and cultural heritage. Special attention is paid to the adaptation of individuals forced to leave their native country due to socio-political upheavals and the challenges of rethinking their own «I» in a new environment. Further analysis is based on philosophical concepts covering the issues of postmodern approaches, «fatal strategies» of the information society, and education as a space for forming democratic values. The author demonstrates how the global information space can become a source of hybrid forms of identity and contribute to the mutual enrichment of culture if excessive unification is avoided and the local context is considered. Considerable attention is paid to the tasks of a modern teacher, who must possess professional competencies and developed philosophical reflection. Finally, the article outlines the prospects for developing education at the local and global intersections. The author argues that a harmonious combination of cultural traditions and universal trends is possible only with the conscious support of local practices, media literacy, and a dialogical approach to teaching. The proposed model of education, in which a respectful attitude towards diversity becomes an integral part of educational processes, will help create a multicultural environment in which international students acquire new knowledge and preserve their own identity.

Key words: cultural identity, international students, globalization, intercultural communication, philosophy of education, language integration, postmodernism.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.140–149
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p.140–149

УДК 1: 316.4
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.17

СВОБОДА ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ

Вікторія Мельничук
Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна

У статті проаналізовано категорію «свобода» як невід'ємну складову європейського аксіологічного простору. Розглянуто історичну ретроспективу формування поняття «свобода», інтерпретація якої змінювалася, починаючи від протиставлення рабів і вільних людей в епоху Античності, середньовічного порівняння свободи особистості і свободи Бога, свободи мати власні думки і почуття в епоху Відродження, формування основних свобод людини в період Нового часу та Просвітництва до сучасного розуміння свободи у різних її проявах. Розглянуто взаємообумовленість свободи і необхідності, яка виникає в умовах будь-якого вияву свободи.

Акцентовано увагу на необхідності розрізнення етичного та правового аспектів свободи, хоча й констатовано їх взаємозв'язок. Свобода є аксіологічною основою права, водночас реалізація свободи забезпечується правом. Проблема співвідношення свободи і відповідальності є важливою для розуміння сутності цієї категорії, проте вона не повинна обмежуватися лише межами права. Свобода має ширший зміст, ніж її розуміння в межах правових вчень, є основою для самовизначення та самореалізації особистості.

Обґрунтовано, що свобода є однією з фундаментальних європейських цінностей, як у контексті забезпечення прав та свобод людини, так і в процесі вияву її духовного потенціалу та самовираження. Свобода дає можливість здійснювати вибір, водночас зумовлює відповідальність за нього. Саме такий підхід є підґрунтям формування свободи як європейської цінності, реалізації якої приділяється значна увага як на індивідуальному, так і суспільному рівнях. Окреслена проблематика є важливою для нашої держави, зокрема в умовах євроінтеграційних процесів, що передбачають забезпечення прав та свобод людини як найвищої цінності. Адже саме це уможливлює існування європейської спільноти як цілісного об'єднання, що ґрунтується на спільній системі цінностей. Важливо, щоб це не лише констатувалося на теоретичному рівні, а й було реалізовано у реальному житті.

Ключові слова: свобода, необхідність, відповідальність, цінність, правова категорія, етична категорія, Європейський Союз, євроінтеграційні процеси.

У сучасних умовах існування України проблема свободи є особливо значущою та актуальною, адже постійно доводиться відстоювати можливість її реалізації, свободу вибору, зокрема і євроінтеграційного курсу розвитку нашої держави. Важливість даної проблематики підкреслюють значні наукові напрацювання європейських та українських вчених. Остаточне утвердження свободи як цінності у Європі відбулося в епоху Просвітництва, проте проблема сутності свободи завжди цікавила філософів.

Метою статті є дослідження ціннісної сутності свободи як складової європейського аксіопростору.

Проблема реалізації свободи людини поставала в усі історичні періоди, хоча підходи до її розуміння відрізнялися і навіть викликали дискусії, проте значна їх частина акцентували увагу на ціннісній сутності свободи. Осмисленню свободи присвячені також праці й українських вчених. Поняття «свобода» в історичній ретроспективі розглядається

© Мельничук В., 2025

у дослідженнях таких вчених як В. Гусєв, Т. Мурга, І. Остапець, І. Савицька. Значна увага цій категорії приділяється у філософсько-правових роботах, зокрема К. Герман, О. Козинець, В. Чумаченко, О. Поцюрка, Цуркан-Сайфуліної Ю., Агатій Ю. Розгляду ціннісної сутності свободи у європейському контексті присвячено дослідження Н. Амельченко, О. Макеєвої, В. Муляра. У статті здійснено аналіз Хартії основних прав Європейського Союзу, Національної стратегії у сфері прав людини.

Початком осмислення свободи можна вважати часи Античності, зокрема її своєрідну та досить широку інтерпретацію у поглядах античних філософів таких як Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Лукрецій Кар, Зенон, Марк Аврелій. Розуміння свободи в цей період пройшло певну еволюцію, починаючи від протиставлення вільних людей і рабів до тлумачення свободи як внутрішньої характеристики людини, пов'язаною із можливістю вибору і усвідомленням відповідальності за цей вибір. Спочатку свобода розглядалася як політична свобода, але вже у Сократа, Платона, Арістотеля можна прослідкувати її етичний аспект. Варто звернути увагу на погляди Епікура, який намагався подолати тогочасний фаталізм, наголошуючи на ідеї відхилення атомів як прояву свободи. Надалі особливого значення набуває саме аксіологічний аспект розуміння свободи, домінуючою стає проблема морального вибору [9, с. 81]. Таким чином в період Античності було започатковане розуміння свободи як характеристики існування людини та цінності.

В епоху Середньовіччя відбуваються значні зміни у тлумаченні свободи, актуалізується проблема її сутності, оскільки середньовічна філософія була зосереджена передусім на внутрішньому світі людини. Згідно з християнським віровченням, людина створена Богом як істота, що володіє свободою, зокрема свободою вибору, що зрештою призводить до вибору між добром і злом. Це зумовлює суперечність між тим як вона діє і як повинна діяти. Свобода є властивістю духовного світу людини, завдяки якій відбувається формування особистості. Проте, на думку Августина, все ж не потрібно перебільшувати значення людської свободи, яка є залежною від Бога [13, с. 9–11]. Надмірна свобода людини інтерпретувалася як те, що знецінює свободу Бога. Ця тенденція змінилася в епоху Відродження, коли людина розглядалася як подібна до Бога, навіть співвимірна. Н. Макіавеллі, Л. Валла, Е. Роттердамський обґрунтовували право людини на особисту свободу, у якій вона має керуватися власними судженнями та оцінкою, має бути вільною у думках і почуттях [13, с. 12]. Надалі починається особливе зацікавлення проблемою свободи, оскільки відбувається утвердження прав та свобод людини, зміст яких стає ширшим.

В період Нового часу та Просвітництва свобода розглядалася у різних аспектах: економічному, політичному, світоглядному. Особливу увагу приділяли цій проблемі Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, Т. Гоббс, Вольтер, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк. Даний перелік філософів свідчить про особливу увагу в цей час до окресленої проблематики. Свобода досліджувалася у контексті раціональності, природних прав та свобод людини. Трактування свободи містило певну суперечність, з одного боку людина вважалася особистістю, що володіє свободою і відповідальністю за свої вчинки, з іншого боку, формується образ природи, якому властиві причинність і необхідність, що може обмежувати свободу. Вирішення цієї проблеми поставало як перенесення свободи у сферу духовності, що згодом інтерпретувалася, зокрема Р. Декартом, як свобода вибору, який має відбуватися на основі ціннісних орієнтацій людини [4, с. 28–30]. Б. Спіноза досліджував свободу у взаємозв'язку з необхідністю, він вводить поняття «вільної необхідності». На його думку, коли людина чогось бажає, то вона не є вільною, а завдяки розуму, в процесі пізнання вона стає вільною, незалежною від зовнішнього [4, с. 31–33]. Г. В. Лейбніц зауважував, що основоположні принципи світобудови співпадають із моральними законами. Воля як прояв свободи,

спрямована на істину і добро не викликатиме спротиву з боку природи [4, с. 35]. Таким чином відбувається подолання протиставлення свободи і природної необхідності.

І. Кант виокремлював свободу, яка ґрунтується на категоричному імперативі, відповідно до неї людина діє згідно з власною системою цінностей, а також негативну свободу, яка може бути небезпечною для індивіда і суспільства, тому її необхідно обмежувати правовими нормами [11, с. 89]. Він акцентував увагу на тому, що свобода не може існувати без моральної відповідальності. Ці ідеї надалі розвивалися у ХХ ст.. Г. Гегель використовував діалектичний підхід до тлумачення свободи, як такої, що реалізується через суспільні інститути. Держава дає змогу індивіду реалізувати свободу [15, с. 439]. Г. Гегель розглядав проблему свободи крізь призму категорій «необхідність – причинність – свобода», інтерпретуючи свободу як внутрішню тотожність необхідності. Положення філософії Й. Фіхте є дещо суперечливими у контексті співвідношення свободи і необхідності, що пронизує весь світ. Ф. Шеллінг зазначав, що рівень свободи є детермінованим рівнем розвитку суспільства [10, с. 39–42]. У ХХ ст. проблема свободи розглядалася в різноманітних інтерпретаціях, зокрема С. К'єркеґором, Ж.-П. Сартром, А. Камю, які акцентували увагу на різних аспектах сутності свободи, вважаючи її невід'ємною характеристикою існування людини.

Важливим у дослідженнях проблеми свободи у ХХ столітті є аналіз напрацювань такого вченого як І. Берлін, який виокремлював позитивну свободу (свободу для), яка полягає у можливості людини здійснювати власний вибір та приймати відповідні рішення та негативну свободу (свободу від), сутність якої полягає у відсутності зовнішнього примусу. Проте вчений вважав, що надмірне акцентування уваги на позитивній свободі може призвести до тоталітризму, до того, що держава чи ідеологія визначатиме, що таке істинна свобода [15, с. 439].

У сучасних дослідженнях проблема свободи є широко розробленою. Свободу як характеристику буття людини можна розглядати в різних аспектах як політичну свободу, економічну свободу, ідеологічну свободу, правову свободу. Кожен з цих аспектів відображає її сутність. Важливо наголосити, що будь-який прояв свободи передбачає відповідальність, що є її невід'ємною ознакою, і також може мати різні форми: політичну, правову, моральну тощо. Тому прояви свавілля не можна вважати свободою, адже воно не передбачає відповідальності [11, с. 90]. Відтак свобода тісно пов'язана з існуванням держави, яка має її гарантувати і забезпечувати реалізацію, а також встановлювати межі.

Свобода є правовою та етичною категорію, проте не варто ототожнювати ці аспекти її тлумачення. Правознавці вважають, що з точки зору позитивного права невірно визначати цінність права лише у контексті природно-правових цінностей, наголошуючи на таких його характеристиках як загальнообов'язковість, нормативність, формальна визначеність. Хоча в сучасних умовах право є єдиною можливою формою реалізації на практиці свободи як цінності.

Розмежувати право і свободу досить складно, адже в історичній ретроспективі право є формою та мірою свободи, що реалізується через суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Варто зауважити, що свобода виходить за межі категорії права, вона не повністю є частиною позитивного права, а й може існувати поза ним. Держава може визнавати чи не визнавати певні прояви свободи та забезпечувати їх реалізацію, а право може обмежувати свободу. У формі прав громадянина свобода набуває практичного реального вияву [3, с. 118–119]. Зважаючи на вищезазначене, варто зауважити, що багато досліджень свободи належать до сфери права, проте підходи до її осмислення змінюються.

У нинішніх умовах науковці звертають особливу увагу на гуманістичну сутність права і правових категорій. Правова антропологія зосереджена на вивченні співвідношення

особистості і права, таким чином сприяючи розумінню гуманістичної сутності та призначення права [7, с. 49]. Важливу роль у реалізації свободи відіграє право, що забезпечує її захист завдяки законам. Проте проблема взаємозв'язку свободи і відповідальності виходить за межі права, стосується моральної сфери, оскільки порушення свободи інших людей передбачає відповідальність, а за умови необхідності вчинення певних дій правова відповідальність може не застосовуватися, що не характерно для сфери моралі [4, с. 92].

Свобода у системі права виявляється через закріплення принципів гуманізму, демократичності і рівності, а також відповідних прав людини, включаючи право на свободу, що є важливим у контексті реалізації євроінтеграційних процесів. Свободу варто розглядати як один з основних атрибутів права, що сприяє творчій реалізації особистості, але недопускати її тлумачення як абсолютної безконтрольності [6, с. 710]. Свобода є ціннісним підґрунтям права, що змінюється історично, тому складно дати єдине визначення свободи. Рівність можливостей кожного члена суспільства є умовою реалізації свободи; вона передбачає можливість волевиявлення, але за умови, що це не шкодить іншим і суспільству загалом; абсолютна свобода неможлива, адже вона не передбачає відповідальності, яка є обов'язковою у процесі її реалізації; межі свободи визначаються правом, проте жоден перелік прав не відображає повною мірою поняття свобода [3, с. 120–121]. Таким чином, свобода є невід'ємною характеристикою людини, а відтак і проблемою права. Проте необхідно розрізняти свободу, яка є основою самовизначення людини і окреслюється основоположними правами і свободами, та свободи як політичні, соціальні, культурні права і свободи, які забезпечують реалізацію свободи [1, с. 20–21].

Свобода є фундаментальною європейською цінністю, де особлива увага приділяється її гуманістичній сутності та можливості самореалізації особистості. Саме завдяки свободі людина має можливість зберегти духовну цілісність. Індивідуальна і соціальна свобода є взаємопов'язаними, адже духовний потенціал особистості до вияву свободи має не лише особистісний, але й суспільний зміст. Хоча свобода щодо зовнішніх обставин не є безмежною, але вона проявляється у можливості визначення власної позиції [2, с. 72–73]. Процес формування особистості можна розглядати як вияв свободи у ціннісному розумінні, сутність якої полягає у готовності відстоювати та використовувати її, в результаті чого можливою є самореалізація особистості в суспільстві [6, с. 710].

Щодо вищезазначеного В. Муляр зауважує, що пошук смисложиттєвих орієнтирів особистості є не віддільним від свободи людини. Адже особистість, яка володіє свободою, здатна робити відповідальний вибір у будь-якій сфері життя. В цьому контексті набуває актуальності проблема відповідальності, що також є сенсожиттєвою проблемою, і стосується як індивідуального, так і суспільного буття. Відповідальність варто розглядати в двох аспектах – як ступінь використання потенціалу, а також як відповідальність за не реалізацію власних можливостей [8, с. 79]. Відтак втрата смисложиттєвих орієнтирів призводить до життєвих потрясінь, що може призводити до деградації особистості, або до появи негативних психологічних станів [8, с. 70]. Свобода як здатність людини до вільного вибору, згідно з власними переконаннями, а не через зовнішній примус, дає можливість отримати духовну свободу. З. Атаманюк зазначає, що свобода – це стан і філософське поняття, що репрезентує право людини реалізовувати свою волю, адже поза свободою, вона не може розкрити свій внутрішній світ та потенціал. Свобода на суспільному рівні розпочинається там, де людина свідомо обмежує себе. Свобода є цінністю, адже лише завдяки їй можливою є реалізація особистості у всіх сферах [2, с. 54]. Вона є природним станом людини, який полягає у можливості вчиняти або не вчиняти певні дії відповідно до свої переконань. Свобода є усвідомленням не лише об'єктивної, але й суб'єктивної дійсності, що сприяє

реалізації творчого потенціалу індивіда [6, с. 709]. Не зважаючи на різноманітність підходів та інтерпретацій, можна констатувати аксіологічну сутність свобода та її значущість для формування особистості.

Проте свобода як гуманістична цінність повинна мати межі. У цьому контексті актуалізується проблема співвідношення свободи і необхідності, що має важливе значення у взаємодії між людьми. Якщо індивід володіє свободою, але не розуміє її важливості, то питання про відповідальність втрачає сенс [2, с. 58–59]. Свобода є невіддільною від відповідальності за свій вибір, тобто прояв свободи. Саме свідомий вибір у європейській культурі є основою суспільних цінностей. Тільки вибір, а не будь який інший критерій (етнічний, соціальний, культурний, мовний) може стати підґрунтям свободи. Це не заперечує наявність різноманіття, а передбачає право на вибір людиною ідентичності [1, с. 21].

Свободу на індивідуальному і суспільному рівнях можна розглядати у різних її проявах таких як індивідуальна свобода, свобода пересування, свобода думки, свобода віросповідання, свобода вираження поглядів тощо. Всі ці аспекти є невід'ємними ознаками демократичного суспільства, якому характерні відповідальність влади та наявність законів, що відображають інтереси суспільства, а також враховують думку громадян при прийнятті вагомих рішень [7, с. 50]. Відтак дотримання прав та свобод людини у сучасному світі є першочерговим завданням, особливо в умовах соціальних трансформацій та потрясінь. Євроінтеграційний курс України, що є стратегічним напрямом розвитку нашої держави, передбачає неухильне дотримання усіх демократичних прав, а також забезпечення реалізації європейських цінностей, які є важливою складовою європейської єдності. Тому проблема свободи є надзвичайно актуальною в цьому контексті.

Повага до прав та свобод людини є невід'ємною частиною європейської системи цінностей. Вони є невідчужуваними та охоплюють усі сфери життя людини, права і свободи якої вважаються найвищою соціальною цінністю. Все вищезазначене було затверджено на рівні установчих договорів та міжнародних актів, зокрема Хартії Європейського Союзу про основоположні права. Міжнародною організацією, яка займається захистом прав і свобод людини є Рада Європи, (створена у 1949 році) у рамках діяльності якої була прийнята Конвенція прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Цей документ ратифіковано 47 державами-членами Ради Європи, в тому числі й Україною [7, с. 50–51].

Хартія основних прав Європейського Союзу – це документ, у якому розкриваються основні права і свободи громадян Європейського Союзу. У 2000 р. було підготовлено проект Хартії, а чинності вона набула 1 грудня 2009 р. з набранням чинності Лісабонського договору. Хартія складається з 54 статей, шість з яких присвячені фундаментальним європейським цінностям, розділ 7 – особливостям її застосування.

Розділ II (статті 6-19) «Свободи» розкриває форми та вияви свободи. У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на статтю 10, згідно з якою кожен має право на свободу думки, совісті та релігії, і на статтю 11, згідно з якою кожна людина має право на вираження своїх поглядів [14]. Забезпечення цих свобод є відображенням надання пріоритетності цінності свободи у всіх її проявах. Забезпеченням прав та свобод людини у Європейському Союзі займається Європейський омбудсмен, Європейський контролер із захисту даних, Спеціальний представник ЄС з прав людини, Агенція ЄС з основоположних прав.

Можна зробити висновок, що свобода є однією з основоположних європейських цінностей, реалізація якої має важливе значення у умовах євроінтеграції України. Зауважимо, Конституцією України утверджується невідчужуваність і непорушність прав людини як найвищої соціальної цінності. Правам людині приділяється значна увага, зокрема це відображено у «Національній стратегії у сфері прав людини», затвердженої Президентом України 24 березня 2021 р.. Її метою є забезпечення пріоритетної ролі прав та свобод людини

у державній політиці [12]. Таким чином, важливість визначальних європейських цінностей має бути усвідомленою кожним українцем, оскільки вони є важливим підґрунтям об'єднання Європейського Союзу. Цінності як світоглядні принципи значною мірою впливають на євроінтеграційні процеси в Україні, а також дають українцям розуміння щодо життя в умовах, де забезпечуються права та свободи людини, що є обов'язковим принципом побудови громадянського суспільства [7, с. 52]. На нашу думку, ціннісні трансформації є невід'ємною умовою євроінтеграції України. І цей процес значною мірою відбувається, що підтверджують соціологічні дослідження.

З 6 по 12 червня 2024 року Центром Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» було здійснено соціологічне дослідження «Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.)». Воно було зосереджене на вивченні питань щодо ідентичності українців, зокрема і в європейському контексті. Якщо порівнювати з 2006 р., то відсоток тих, хто ідентифікує себе із загальноєвропейською культурною традицією зріс з 7% до 14%. Відповідь на питання щодо того, яка модель суспільного розвитку є привабливою, то чисельність прихильників європейської моделі у 2024 р. зросла до 64% порівняно з 2017 р. і відповідно 58%. Також збільшилась кількість респондентів, які відчувають себе європейцями: з 36% у 2005 р., 41% у 2021 р. до 49% у 2024 р. Більшість громадян нашої держави підтримують демократичні цінності, 61% респондентів вважають демократію найбільш бажаним типом устрою для України. Важливою є відповідь на питання щодо цінностей українців, зокрема здійснюючи вибір між свободою і матеріальним достатком, 47% опитаних обирають свободу (і тільки 24% – матеріальний достаток). Також підвищився рівень підтримки демократичних цінностей у порівнянні з 2021р. [5]. Демократичні цінності для українців набувають все більшої значущості і їх сприйняття є більш осмисленим, зокрема і свобода, яка є однією з домінуючих цінностей українців.

Отже, осмислення проблеми свободи відбувалося на всіх етапах формування європейського аксіопростору. Починаючи з епохи Античності і до сьогодні свобода розглядається як невід'ємний атрибут людського буття. Залежно від домінуючих у суспільстві світоглядних та ціннісних орієнтацій змінювалися акценти у тлумаченні свободи, проте завжди підкреслювалася її аксіологічна сутність. Оскільки реалізація і забезпечення прав та свобод людини є складовою права, то свобода розглядається як етична та правова категорія. Проте її сутність виходить за межі права, потребує ширшого осмислення, зокрема у співвідношенні з відповідальністю, що є обов'язковою умовою утвердженню свободи.

Європейський Союз значну увагу приділяє реалізації свободи, що відображено у відповідних документах. Свобода як цінність має особливе значення для українців, про що свідчать соціологічні дослідження, зокрема і в контексті євроінтеграційних процесів. Таким чином, свобода є важливою складовою системи європейських цінностей та основою формування європейської єдності.

Список використаної літератури

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Герман К. Ю. Розвиток ідеї свободи у філософських та правових дослідженнях. *Право та інновації.* 2015. № 3 (11). С. 115–123.
4. Гусєв В. І. Метафізика свободи: (з історії філософії Нового часу). *Наукові записки НаУКМА.* 1999. Т. 8: Філософія. Право. С. 27–36.

5. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r
6. Козинець О. Г., Чумаченко В. Ю. Свобода як фундаментальна категорія філософії права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 708–710.
7. Макеєва О. М. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С.48–55.
8. Муляр В. І. Смисложиттєві орієнтири особистості. Вісник ЖДТУ. 2006. № 1. *Філософські науки*. С. 67–80.
9. Мурга Т. А. Метафізичний, політичний та етичний аспекти поняття «свобода» в античній філософії. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія.* 2020. № 2 (32). С. 78–82.
10. Остапець І. Особливості формування поняття «свободи» у філософії нового часу (логіко-гносеологічний аспект). *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії.* 2014. Вип. 4. С. 36–43.
11. Поцюрко О. Ю. Свобода та відповідальність як філософсько-правові цінності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 1. С. 86–93.
12. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України від 24 березня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text
13. Савицька І. М. Постановка проблеми свободи у християнській філософії епохи Середньовіччя. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії*. 2017. № 274. С. 7–15.
14. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/
15. Цуркан-Сайфуліна Ю. В, Агатій Ю. Д. Поняття свободи у філософії права: від класичних теорій до сучасних реалій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 438–440. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/107.pdf

FREEDOM AS A EUROPEAN VALUE

Viktoriia Melnychuk
Polissia National University,
Faculty of Law, Public Management and National Security,
Department of Social Sciences
Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article analyzes the category of «freedom» as an integral part of the European axiological space. The historical retrospective of the formation of the concept of «freedom» is considered, the interpretation of which has changed, starting from the opposition of slaves and free people in the era of Antiquity, the medieval comparison of individual freedom and the freedom of God, the freedom to have one's own thoughts and feelings in the Renaissance, the formation of basic human freedoms in the period of Modern Times and the Enlightenment to the modern understanding of freedom in its various manifestations. The interdependence of freedom and necessity that arises in the conditions of any manifestation of freedom is considered.

The emphasis is on the need to distinguish between the ethical and legal aspects of freedom, although their interrelation is stated. Freedom is the axiological basis of law, while the implementation of freedom is ensured by law. The problem of the relationship between freedom and responsibility is important for understanding the essence of this category, but it should not be limited only to the boundaries

of law. Freedom has a broader meaning than its understanding within the framework of legal teachings, it is the basis for self-determination and self-realization of the individual.

It is substantiated that freedom is one of the fundamental European values, both in the context of ensuring human rights and freedoms, and in the process of revealing one's spiritual potential and self-expression. Freedom gives the opportunity to make a choice, and at the same time entails responsibility for it. It is this approach that is the basis for the formation of freedom as a European value, the implementation of which is given considerable attention both at the individual and social levels. The outlined issues are important for our state, in particular in the context of European integration processes that provide for the provision of human rights and freedoms as the highest value. After all, this is what makes the existence of the European community possible as a holistic association based on a common system of values. It is important that this is not only stated at the theoretical level, but also implemented in real life.

Key words: freedom, necessity, responsibility, value, legal category, ethical category, European Union, European integration processes.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 150–159
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 150–159

УДК 1:37.02:378.147:7.05
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.18

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРОЕКТНОГО МЕТОДУ Д. ДЬЮЇ В ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ КРЕАТИВНИХ ДИСЦИПЛІН

Віталій Мохонько
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Інститут філософії та освітньої політики, кафедра соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0001-0574-7555

У статті розглядається філософські засади методу проектів як один зі способів формування навчальних програм з креативних дисциплін. На основі викладання дизайнерських дисциплін проаналізовано актуальні задачі у підході до навчання студентів креативних сфер. Визначено відмінності від інших спеціальностей та окреслено необхідність пошуку підходів для підвищення ефективності навчального процесу із врахуванням даної специфіки. Проведено аналіз філософських ідей Д. Дьюї, В. Х. Кліпатрика як інструменту у контексті актуальних задач та викликів сучасної української освіти. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю адаптації освітніх програм креативних дисциплін до сучасних вимог ринку праці, який висуває підвищені вимоги до практичних навичок, інноваційного мислення та міждисциплінарної підготовки фахівців. Традиційні методи навчання часто не відповідають цим викликам, що створює потребу у впровадженні інноваційних підходів, зокрема проектного методу навчання. Результати дослідження свідчать, що проектний метод навчання сприяє формуванню студентами ключових професійних компетенцій, включаючи здатність до вирішення комплексних завдань, ефективну командну роботу, інноваційний підхід та міждисциплінарну інтеграцію. Окрім того, цей метод забезпечує високий рівень мотивації студентів та відповідність їх підготовки потребам сучасного ринку праці. Водночас виявлено низку викликів, пов'язаних із його впровадженням, таких як складність оцінювання результатів та високі ресурсоємні вимоги до організації навчального процесу. Дослідження підтвердило, що проектний метод є перспективним інструментом у підготовці фахівців у сфері креативних дисциплін. Рекомендовано вдосконалювати освітні програми шляхом інтеграції проектного навчання, адаптованого до умов українського освітнього простору та з урахуванням міжнародного досвіду.

Ключові слова: проектний метод, креативні дисципліни, креативні сфери, дизайн, візуальний дизайн, філософія освіти.

Вступ. «Феномен креативного знання» – ось як ми могли б охарактеризувати оте пройняття світу, що відкривається людині, котра стає на шлях творчого пошуку. У дусі Е. Гусерля це подібне до спроби здійснити своєрідну «епохе» стосовно всіх буденних уявлень про освіту та мистецтво (пор. [1; 2]). І лише звільнившись від попередніх настанов, можна увійти до сфери «чистої феноменології» творчого акту, де кожен метод постає не тільки як інструмент, а як метафізичний іманентний вияв сутності освіти – такої, якою вона може бути, а не лише здається в конвенційних програмах.

Сходження ж, за Г.-Г. Ґадамером, до «істини і методу» відбувається в постійному русі герменевтичного кола, коли вчитель і студент у спільному діалозі безупинно переінтерпретують досвід творчої діяльності (пор. [3; 4]). Тут неможливо обмежитися суто технічними чи алгоритмічними знаннями: процес пізнання стає процесом взаємного осягнення, де метод проектів функціонує як особлива інтенція, що вимагає від

© Мохонько В., 2025

кожного учасника не лише раціональної рефлексії, а й екзистенційного «включення». І саме в цьому «тканні» смислів розгортається істинна освіта, що виростає із глибин розуміння власного покликання.

Креативні дисципліни є важливою ланкою сучасного освітнього простору, вони формують фахівців у таких галузях, як дизайн, рекламні комунікації, медіа тощо, котрі потребують інтеграції мистецтва та передових технологій. На відміну від традиційних наукових та природничих дисциплін, де навчання часто спрямоване на теоретичне засвоєння знань і застосування універсальних алгоритмів, креативні спеціальності акцентують увагу на розвитку індивідуальних підходів до розв'язання нестандартних завдань. Такий підхід потребує не лише освоєння технічних навичок, але й фокусу на формування творчого мислення, міждисциплінарних компетенцій та здатності до інноваційної діяльності. Як зазначає П. Ґілен, «креативність – вимога сьогодення. До неї заохочують не лише митців, а й керівників-підприємців і політичних лідерів…» [7, с. 6]. Виходячи з цього, можемо визначити розвиток творчого мислення та опанування практичних навичок в якості основних необхідних до розвитку компетенцій.

Унікальність креативних дисциплін полягає в тому, що їхній освітній процес неможливо стандартизувати в повній мірі, оскільки кожен проект, розробка чи творче рішення є результатом індивідуальної роботи студента. Для порівняння, у природничих чи технічних науках зазвичай є чітко визначені критерії оцінки, що базуються на об'єктивних результатах, таких як точність розрахунків чи відповідність експерименту заданим параметрам. У креативних дисциплінах оцінювання значною мірою залежить від суб'єктивного сприйняття інноваційності, естетичної цінності та відповідності запиту аудиторії чи ринку.

Крім того, особливості сучасного ринку праці посилюють необхідність підготовки фахівців, які здатні створювати конкурентоспроможний продукт, адаптований до потреб часу. Це висуває нові вимоги до освітнього процесу, включаючи практичну спрямованість навчання, інтеграцію з цифровими технологіями та залучення до співпраці стейкхолдерів, таких як бізнес, громадські організації чи культурні інституції.

Таким чином, навчання студентів креативних спеціальностей вимагає впровадження інноваційних педагогічних підходів, серед яких метод проектного навчання займає центральне місце. Він дозволяє інтегрувати теорію і практику, сприяє формуванню навичок роботи у команді, а також забезпечує можливість вирішення актуальних проблем через розробку конкретних проектів. У цій статті буде проаналізовано особливості впровадження методу проектного навчання у контексті сучасної освіти в Україні, а також визначено його значення для підготовки студентів креативних дисциплін.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є аналіз та обґрунтування доцільності використання методу проектного навчання для підвищення ефективності освітніх програм у креативних дисциплінах, зокрема у підготовці майбутніх дизайнерів. З огляду на специфіку цих спеціальностей, необхідно забезпечити такі підходи до навчання, які сприяли б розвитку творчих здібностей на рівні із теоретичними знаннями, формуванню практичних навичок і здатності студентів працювати з реальними завданнями, адаптованими до сучасних викликів.

Основна проблематика дослідження полягає у недостатньому врахуванні особливостей креативних спеціальностей у традиційних методах викладання. Чинні навчальні програми нерідко базуються на застарілих педагогічних моделях, що не відповідають потребам сучасного ринку праці та інноваційного розвитку. Як наслідок, випускники креативних спеціальностей стикаються з труднощами у практичній діяльності через недостатність практичного досвіду, слабкі навички командної роботи та невміння адаптуватися до змінних умов професійної діяльності.

Методи дослідження. У цій роботі використано комплексний підхід до дослідження, який включає різноманітні методи, що дозволяють забезпечити всебічне вивчення особливостей проектного навчання у контексті підготовки студентів креативних дисциплін. Ураховуючи специфіку тематики, дослідження здійснювалося у кілька етапів, кожен з яких базувався на різних методологічних інструментах. Було використано теоретичний та порівняльний аналізи, емпіричне дослідження, анкетування та інтерв'ювання. На початковому етапі дослідження проведено детальний аналіз наукової літератури, нормативних документів, освітніх програм та методичних матеріалів, пов'язаних із проектним навчанням і креативними дисциплінами. Було розглянуто праці класичних авторів, таких як Джон Дьюї та Вільям Кілпатрик, які заклали основи методу проектів. Також проаналізовано сучасні дослідження у цій сфері, зокрема роботи зарубіжних і українських авторів, що стосуються інтеграції проектного методу у навчальні процеси. Цей метод дозволив узагальнити наявний теоретичний і практичний досвід, виокремити ключові аспекти, які впливають на ефективність проектного навчання, та визначити його актуальність для студентів креативних спеціальностей.

Для визначення унікальності проектного методу проведено порівняльний аналіз його переваг і недоліків порівняно з іншими педагогічними підходами, такими як лекційно-семінарська система, кейс-методи, проблемне навчання тощо. У ході аналізу враховувалися специфічні вимоги до підготовки фахівців у креативних сферах, які включають потребу у розвитку творчого мислення, практичних навичок і міждисциплінарних компетенцій.

Емпірична частина дослідження базувалася на спостереженні за впровадженням проектного методу у навчальний процес студентів креативних дисциплін, зокрема дизайнерів. Було організовано експериментальне заняття у форматі майстер-класу, де у студентів була змога перейняти досвід роботи у сфері візуального дизайну, обговорити проблематику навчання та виділити найкорисніші для себе компетенції.

Для збору даних про досвід студентів та викладачів використано методи анкетування та напівструктурованих інтерв'ю. Студентів опитано стосовно рівня задоволеності ефективністю поточної освітньої програми, про рівень задоволеності навчальним процесом, бажані до впровадження елементи проектного навчання.

Отримані дані було використано для виявлення ключових факторів успіху проектного навчання та можливих перешкод для його впровадження.

Виклад основного матеріалу. Феноменологічна перспектива освіти передбачає, що кожен акт творчості, зокрема у дизайні, пов'язаний з «привласненням» світу через внутрішній досвід, коли студент перебуває у процесі конституювання сенсів (пор. [1; 2]). У цьому сенсі креативне завдання не є простим віддзеркаленням реальності, а радше відкриттям горизонтів можливого, де дизайн-проект постає ніби інтенціональним об'єктом, який формується і трансформується внаслідок активності свідомості. Проектний метод тут відіграє роль структурованого каркаса, що дозволяє упорядкувати та продовжувати цей творчий потік, водночас залишаючись відкритим для нових інтерпретацій.

Схожим чином і герменевтична оптика, про яку говорить Ганс-Ґеорґ Ґадамер, зауважує, що будь-яке осягнення (а освітній процес тут не виняток) є постійним заломленням змісту у свідомості дослідника або студента [3; 4]. Те, як ми інтерпретуємо смисл завдання, залежить від нашого попереднього досвіду, а отже – ніколи не є цілком неупередженим. Тому при реалізації проекту важливо, щоб студенти могли «пережити» свою ідею в контексті реальних потреб, а також змінювати її, зважаючи на отриманий зворотний зв'язок. Таким чином герменевтична циркулярність постає фундаментальним механізмом формування креативних рішень.

Освіта у сфері креативних дисциплін, таких як дизайн, рекламні комунікації, медіа, інформаційні технології, відіграє важливу роль у контексті сучасної вищої освіти, оскільки відповідає на ключові виклики і потреби постіндустріального суспільства, яке зосереджене на творчості, інноваціях та економіці знань, що є одним із ключових драйверів розвитку економіки. Для повного розуміння питання, необхідно окреслити основні риси та відмінності креативних дисциплін.

Можемо визначити наступні функції:

- Розвиток економіки творчості. Сучасна глобальна економіка все більше базується на інтелектуальних і творчих продуктах, таких як дизайн, брендинг, цифровий контент тощо. Креативні індустрії стають одним із ключових драйверів економічного розвитку, створюючи додану вартість через оригінальність, естетичність і новаторство.
- Попит на soft skills. Креативні дисципліни формують так звані «м'які навички», такі як креативне мислення, адаптивність, вміння працювати в команді, управління проектами та вирішення нестандартних проблем, які є затребуваними у всіх галузях.
- Міждисциплінарність і інтеграція знань. Дизайн і рекламні комунікації інтегрують знання з різних сфер (психології, соціології, технологій, бізнесу), що сприяє формуванню системного підходу до розв'язання комплексних проблем.
- Цифрова трансформація. З розвитком цифрових технологій креативні професії займають ключову позицію у створенні цифрового контенту, візуальної культури та інтерактивних платформ.
- Соціокультурний вплив. Креативні дисципліни сприяють формуванню культурного коду суспільства, впливають на розвиток естетичних цінностей і сприяють вирішенню соціальних проблем через комунікацію та дизайн.

Також, варто провести порівняльний аналіз креативних дисциплін із іншими у галузі вищої освіти для пошуку оптимального методу викладання матеріалу (Табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз креативних дисциплін із іншими у галузі вищої освіти

	Креативні дисципліни	**Інші дисципліни**
Процес навчання	Орієнтовані на практичну діяльність, експерименти, створення оригінальних продуктів і проектів. Використовують студійний формат навчання, майстер-класи, воркшопи та інтенсиви.	Часто більше орієнтовані на теоретичне засвоєння знань, аналіз існуючих концепцій і стандартизоване оцінювання.
Тип мислення	Формують дивергентне мислення, здатність генерувати нестандартні ідеї, працювати із двозначністю та створювати інновації.	Надають перевагу конвергентному мисленню, яке спрямоване на логічний аналіз і знаходження єдиного правильного рішення.
Методи оцінювання	Замість тестів і стандартних контрольних використовують портфоліо, презентації, виставки та демонстрації проектів.	
Роль індивідуальності	Особистість студента, його стиль і бачення часто стають частиною результату навчання. Акцент робиться на розвитку індивідуальної креативності.	Фокусуються на засвоєнні універсальних знань і навичок, що можуть бути застосовані незалежно від особистості студента.
Навчальне середовище	Вимагають спеціального середовища (творчі лабораторії, студії, сучасне програмне забезпечення, обладнання для дизайну чи анімації).	Часто можуть проводитися у стандартному аудиторному форматі з меншою залежністю від інфраструктури.

Як стає зрозуміло із порівняльного аналізу, очевидна відмінність у дисциплін креативної галузі від інших, що виражається у фокусі на певні навички та компетентності (Табл. 1). Це створює необхідність формування окремого, більш конкретизованого підходу до викладання відповідних дисциплін, у порівнянні із більш «класичними».

Проаналізувавши існуючи методи викладання, виходячи із поставлених задач, особливу цікавість являє собою проектний метод навчання.

Проектний метод навчання є однією з найбільш ефективних та універсальних педагогічних технологій, яка поєднує теоретичне засвоєння матеріалу з практичною діяльністю. На відміну від традиційних форм занять, проектне навчання орієнтоване на активну участь студентів у розв'язанні реальних задач, що сприяє формуванню у них самостійності, відповідальності та здатності до інтеграції знань з різних дисциплін.

Визначаючи сутність проектного навчання, Джон Дьюї акцентував увагу на тому, що проект є інструментом активного обговорення та дослідження теми, яка є актуальною для студентів і суспільства в цілому [6]. У процесі такої діяльності студенти не лише здобувають нові знання, але й виявляють додаткові проблеми, які потребують розв'язання, що стимулює їх до глибокого пізнання. Головною метою цього методу є формування у студентів здатності до самостійного навчання, що узгоджується із загальною метою автономного навчання – навчити діяти незалежно та відповідально в умовах, що постійно змінюються. Також, варто звернути увагу на В. Кліпатрик у своїй роботі «The Project Method» розробив концепцію проектного навчання, яка включає чотири ключові фази: визначення завдання, планування, реалізація та оцінка результату [8].

Ці ідеї розширив Ю. Крумм, виділяючи п'ять ключових характеристик навчальних проектів, які є основою їхньої ефективності [9]:

1. *Конкретна мета.* Успішний проект має чітко визначену мету, що дозволяє студентам застосовувати набуті знання для виконання практичних завдань. Мета проекту забезпечує інтеграцію мови або іншого навчального матеріалу в реальному комунікативному контексті та відкриває можливості для відкриття нового.

2. *Спільне планування та виконання.* Процес розробки проекту передбачає співпрацю між викладачем та студентами. Викладач виконує роль порадника, координатора та джерела додаткових знань, тоді як студенти беруть на себе відповідальність за виконання завдань. Такий підхід сприяє формуванню навичок командної роботи та розвитку креативності.

3. *Інтеграція зовнішнього світу.* Проекти нерідко виходять за межі аудиторії, залучаючи студентів до роботи в реальних умовах або представляючи результати їхньої діяльності зовнішній аудиторії. Це забезпечує єдність теоретичного навчального матеріалу з реальністю, що стимулює досягнення вищого рівня практичних умінь.

4. *Самостійні дослідження та діяльність.* Проектне навчання передбачає активну участь студентів у дослідницькій діяльності. Для цього вони використовують різноманітні ресурси: довідники, цифрові інструменти, інтернет та сучасні мультимедійні технології. Така автономна діяльність сприяє формуванню навичок самостійного навчання та ефективного використання допоміжних засобів.

5. *Презентація результатів.* Проектна діяльність завершується створенням презентабельного продукту, який можна продемонструвати як у навчальному середовищі, так і поза ним. Це може бути постер, презентація, газета, виступ або інший формат, що дозволяє оцінити результати роботи студентів. Крім того, результати проектів часто стають основою для подальшої діяльності, наприклад, організації дискусій, проведення аналізу помилок чи створення нових проектів.

Загалом, можемо виділити наступні цілі проектної діяльності у навчанні:

– навчити студента складати план та виконувати роботу у відповідності до нього;
– надати можливість вибору тем до вивчення згідно з індивідуальними інтересами;
– опанування практичних навичок та вміння використати їх у реальних ситуаціях.

Креативні дисципліни відрізняються від інших своєю практичною спрямованістю, міждисциплінарністю та використанням новітніх технологій. Наприклад, навчання візуальному дизайну передбачає використання спеціалізованого програмного забезпечення (Adobe Creative Cloud, Figma, Autodesk 3D Max, Cinema 4D тощо) та створення інноваційних продуктів.

Варто зазначити, опанування студентом технічної бази є лише частиною необхідних вмінь. Програмне забезпечення, яким би досконалим воно не було – лише інструмент для втілення власного бачення. Тому на перший план необхідно виводити розвиток креативності, творчого бачення, напрацювання практичного досвіду у вирішенні робочих задач.

Проектний метод навчання виступає як ефективний інструмент підготовки фахівців креативних спеціальностей завдяки його здатності поєднувати теоретичну базу з практичною діяльністю. Вимоги креативних дисциплін значно перевищують можливості традиційних методів навчання, орієнтованих на засвоєння інформації та виконання стандартизованих завдань. Основна перевага проектного методу полягає в його спрямованості на розвиток самостійності, критичного мислення і творчого потенціалу студентів. Цей підхід дозволяє створювати освітнє середовище, яке імітує реальні професійні умови, сприяючи формуванню практичних навичок і міжособистісних компетенцій, необхідних для успішної кар'єри в креативних сферах.

Переваги проектного методу можемо умовно класифікувати за наступними пунктами:

По-перше, актуальність проектного методу для креативних дисциплін.

Навчання у креативних дисциплінах, таких як дизайн, архітектура, реклама, мультимедіа, базується на вирішенні нестандартних задач, які потребують інтеграції знань з різних галузей і врахування специфіки цільової аудиторії. У рамках проектного методу студенти не лише опановують технічні прийоми, але й навчаються враховувати соціальні, культурні та економічні аспекти своїх проектів. Завдяки цьому майбутні фахівці отримують змогу працювати над реальними кейсами, набуваючи навичок аналізу потреб замовника, розробки концепції та її практичної реалізації.

По-друге, переваги проектного методу у формуванні компетенцій.

Проектне навчання стимулює розвиток таких навичок, як творче мислення (завдяки свободі у виборі підходів до розв'язання задач студенти генерують інноваційні ідеї), командна робота (більшість проектів виконується у групах, що сприяє формуванню навичок співпраці, лідерства та комунікації), самостійне прийняття рішень (у процесі виконання проектів студенти вчаться брати відповідальність за свої дії та результати), інтеграція знань (проекти передбачають залучення знань з різних дисциплін, що формує системне бачення та міждисциплінарний підхід).

По-третє, роль проектного методу у навчанні дизайну.

Дизайн є однією з ключових сфер креативних дисциплін, яка вимагає особливої уваги до практичної підготовки студентів. Дизайнер працює на перетині технологій, мистецтва і бізнесу, створюючи естетично привабливі, функціональні та комерційно успішні продукти. Проектний метод забезпечує можливість занурення студентів у професійне середовище через створення макетів, прототипів, графічних концепцій, розробку брендингових стратегій та інші види практичної діяльності.

По-четверте, міжнародний досвід і перспективи для України.

У провідних навчальних закладах світу проектний метод є основою підготовки студентів креативних спеціальностей. Наприклад, у таких університетах, як MIT, Parsons School of Design, Rhode Island School of Design, студенти виконують реальні проекти у співпраці з бізнесом, культурними інституціями чи державними організаціями. Адаптація цих підходів до українського контексту може сприяти підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних освітніх програм і підготовці висококваліфікованих спеціалістів для глобального ринку.

Результати дослідження. У ході дослідження було виявлено низку ключових аспектів, котрі підтверджують переваги методу проектного навчання для підготовки студентів креативних дисциплін, зокрема дизайнерів. Також, продемонстровано актуальність ідей В. Кліпатріка та Д. Дьюї у цьому контексті.

Опитування проведене серед студентів спеціальності «дизайн» у ході проведення майстер-класу, дало розуміння проблематики та запитів студентів. Більшість опитаних студентів відповіли ствердно на питання стосовно необхідності формування більш специфікованої програми викладання у сферах креативних індустрій (Рис.1).

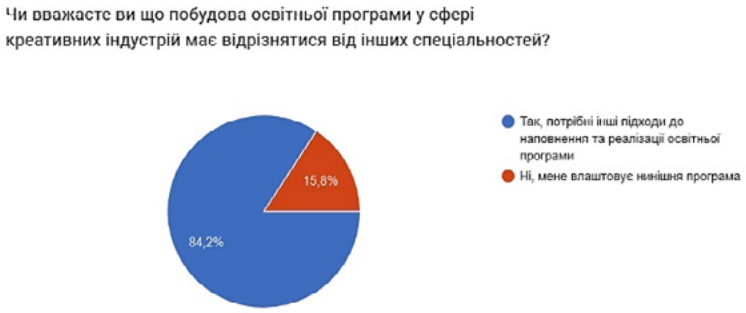

Рис. 1

Джерело: власне дослідження

Також переважна більшість опитаних виділила отримання практичних та технічних професійних навичок як пріоритетні і разі внесення змін до навчальної програми [Рис. 2].

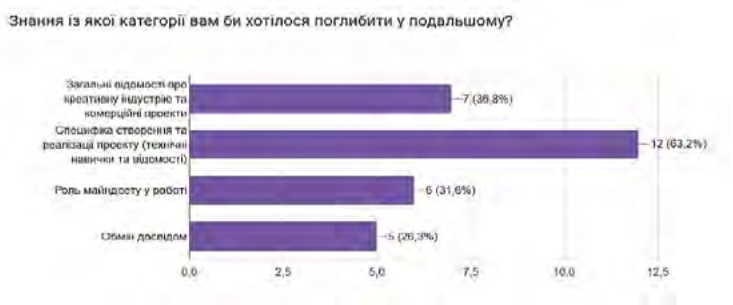

Рис. 2

Джерело: власне дослідження

Таким чином формуються основні освітні запити студентів креативних дисциплін на прикладі дизайнерів та виникає необхідність аналізу та підбору оптимальної стратегії побудови освітньої програми.

Проектне навчання було визначено як оптимальний інструмент для інтеграції теоретичних знань із практичними навичками. Це стало можливим завдяки формуванню умов для творчого вирішення реальних завдань, які відповідають сучасним викликам професійного середовища. Встановлено, що метод сприяє розвитку автономного мислення, міждисциплінарних компетенцій і здатності працювати у команді.

Проектний метод дозволяє адаптувати освітній процес до унікальних потреб студентів творчих напрямків. Зокрема, у підготовці дизайнерів виявлено важливість використання прикладних проектів, які включають інтеграцію естетичних, технічних і соціальних аспектів. Завдяки цьому студенти не лише освоюють професійні інструменти, але й розвивають інноваційний підхід до створення продуктів.

Проектний метод навчання сприяє не лише інтеграції теорії з практикою, але й розвитку навичок критичного мислення, творчого підходу до вирішення проблем, а також умінь адаптуватися до нових умов. Це робить його надзвичайно актуальним у сучасному освітньому середовищі, особливо у контексті креативних дисциплін, де успіх студента залежить від його здатності генерувати інноваційні ідеї, знаходити нестандартні рішення та втілювати їх у життя.

Висновки. Якщо скористатися феноменологічною мовою Гусерля, то можна сказати: проектний метод у креативних дисциплінах стає своєрідним «знищенням» (Aufhebung) відомого у повсякденні, що дозволяє студентові бачити світ дизайну та творчості інакшим, ніж він здається у стереотипному баченні. Цей метод ініціює процес, де кожен проект є «живою інтенцією», народженою з уяви й рефлексії водночас, а викладач стає герменевтом, який допомагає витлумачувати сенс того, що створюють студенти.

Водночас, залишаючись у руслі Ґадамерівської герменевтики, можемо стверджувати, що лише в «грі» проектного методологічного поля пізнається істина освіти, яка неможливо звести до простих інструкцій чи формальних критеріїв. Процес виконання проекту, діалог між учасниками та самопрезентація результату є складниками «переживання» сенсу, який відкриває перед студентом майбутню професійну реальність. І в цій динаміці власне й формується справжня компетентність – глибша, ніж суто технічні навички, адже вона корениться в здатності до самостійного розуміння і критичного переосмислення.

Проектний метод навчання, як продемонстровано в ході дослідження, є одним із найбільш перспективних та ефективних підходів до підготовки студентів креативних спеціальностей, зокрема дизайнерів у контексті їх освітніх запитів. Він сприяє інтеграції теоретичних знань із практичними навичками, перейманню досвіду, формуванню бази компетенцій, що є визначальними для успішної професійної діяльності у мінливих умовах сучасного ринку праці та креативних індустріях в цілому.

Ідеї В. Х. Кліпатріка та Д. Дьюї, засновників даного підходу, є актуальними та можуть бути ефективно інтегровані у сучасний освітній процес. Перевагами застосування проектного методу навчання можна назвати такі фактори як: практична орієнтованість, розвиток творчого потенціалу; інтеграція міждисциплінарних знань.

Разом із тим, на основі розглянутої інформації можемо виділити наступні виклики застосування даного методу: високі вимоги до викладача та його мотивації; ресурсоємність; складність оцінювання.

Попри низку викликів, пов’язаних із застосуванням проектного методу, його переваги значно перевищують недоліки. Це робить його основою для формування сучасної

освітньої стратегії, яка відповідає вимогам як українського, так і міжнародного ринків праці. У подальших дослідженнях доцільно зосередитися на подальшому осмисленні питання, подоланні існуючих бар'єрів, розробці адаптивних моделей для українського контексту та інтеграції новітніх цифрових технологій у проектний навчальний процес.

Список використаної літератури

1. Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
2. Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. А. Вахтель. К.: Темпора, 2021. 304 с.
3. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод. Том 1: Герменевтика І: Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000. 464 с.
4. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод. Том 2: Герменевтика ІІ: доповнення. К.: Юніверс, 2000. 478 с.
5. Міністерство освіти і науки України. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2030 роки. Київ: МОН, 2020, https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf
6. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938. 116 p.
7. Geilen P. Creativity and Other Fundamentalisms. Jap Sam Books, 2013. 256 p.
8. Kilpatrick W. H. The Project Method. Teachers College Record. Teachers College, Columbia University, New York City, 1918. Vol. 19, No. 4. P. 319–335.
9. Krumm J. Unterrichtsprojekte – praktisches Lernen im Deutschunterrich. Fremdsprache Deutsch. 1991. № 5. S. 3–12.
10. Thomas J. W. A Review of Research on Project-Based Learning. Autodesk Foundation, 2000. 48 p.

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF INTEGRATING DEWEY'S PROJECT METHOD INTO THE TRAINING OF SPECIALISTS IN CREATIVE DISCIPLINES

Vitaly Mokhonko
Dragomanov Ukrainian State University,
Institute of Philosophy and Educational Policy, Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Pirogova St., 9, 01601, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0001-0574-7555

The article examines the philosophical principles of the project method as one of the ways of forming curricula in creative disciplines. Based on the teaching of design disciplines, the current tasks in teaching students in creative fields are analyzed. Differences from other specialties are identified, and the need to find approaches to increase the effectiveness of the educational process is outlined, taking into account this specificity. The philosophical ideas of J. Dewey and W. Kilpatrick. Klipatryk as a tool in modern Ukrainian education's current tasks and challenges. The study's relevance is due to the need to adapt educational programs of creative disciplines to modern labor market requirements, which puts forward increased requirements for practical skills, innovative thinking, and interdisciplinary training of specialists. Traditional teaching methods often do not meet these challenges, creating a need to implement innovative approaches, particularly the project-based learning method. The study results show that the project-based learning

method contributes to students' forming of students' key professional competencies, including the ability to solve complex tasks, effective teamwork, an innovative approach, and interdisciplinary integration. In addition, this method provides a high level of motivation for students and ensures compliance with their training with the needs of the modern labor market. At the same time, several challenges associated with its implementation have been identified, such as the complexity of evaluating results and high resource-intensive requirements for organizing the educational process. The study confirmed that the project method is a promising tool in the training of specialists in the field of creative disciplines. It is recommended that educational programs be improved by integrating project-based learning, adapting to the conditions of the Ukrainian educational space, and considering international experience.

Key words: project method, creative disciplines, creative spheres, design, visual design, philosophy of education.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.160–167
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p.160–167

УДК 159.942:378
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.19

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрій Павлов
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра філософії та методології науки,
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8390-785X

У статті проаналізовано сучасний стан організації навчального процесу у закладах вищої освіти в умовах воєнного стану, окреслено особливості навчальної діяльності та основні аспекти її реалізації. На основі емпіричних досліджень встановлено, що студенти нині постійно знаходяться у стресовому стані, що знижує їх мобілізаційні ресурси, зменшує перспективи навчальної успішності, веде до втрати психологічної стійкості та мобільності. Ця проблема є як особистісною на рівні студентів, так і соціальною, на рівні системи вищої освіти взагалі.

Визначено, що стійкість є характеристикою стабільного безпечного стану особистості, який дозволяє їй повноцінно функціонувати в суспільстві. При цьому психологічна стійкість відображає саме психологічну сторону стабільності, коли індивід цілком може регулювати емоційні стани, контролювати поведінку, здійснювати звичну повсякденну діяльність. Вчені роблять акцент на тому, що психологічна стійкість є і соціальною рисою, оскільки завдяки їй людина здійснює комунікативну взаємодію з середовищем, адаптується до нових умов, соціалізується.

Відтак, у зарубіжних дослідженнях, а віднедавна і в українських, психологічну стійкість замінюють терміном «резильєнтність», в основі якого лежить здатність протистояти кризовим ситуаціям і складним обставинам, а також мобілізувати ресурси подолання травматичних подій. Головними компонентами резильєнтності є оптимізм, орієнтація на розв'язання проблеми, відповідальність, самомобілізація, конструктивні зв'язки з оточуючими, саморегуляція, самоусвідомлення гідності.

Встановлено, що психологічна стійкість у навчальному процесі асоціюється з «академічною стійкістю». Саме це поняття відображає активізацію ресурсів у навчанні, бажання пізнавати нове, досягати результатів, контролювати себе та коригувати дії за потреби. Академічна стійкість як частина загальної психологічної стійкості є активатором навчальної успішності і потребує постійного розвитку.

Представлено проект збереження психічного здоров'я здобувачів освіти, який може бути зразком для використання у діяльності ЗВО з метою розвитку психологічної стійкості студентів. Використання поданих напрямів роботи може сприяти покращенню психологічного стану студентів і сформувати їх резильєнтність.

Ключові слова: стійкість до стресу, копінг-стратегії, емоційне благополуччя, резильєнтність, воєнний стан, психологічне здоров'я.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні стала сильним стресовим фактором практично для усіх громадян країни. Неминуче вона торкнулася і закладів освіти, зокрема закладів вищої освіти (ЗВО), де незважаючи на військові дії, навчання продовжується згідно з програмами підготовки спеціалістів. Більшість навчальних закладів у перші місяці війни перейшли на дистанційну форму навчання, проте згодом, у тих закладах, де це було можливо, відновився очний або змішаний навчальний формат. Незважаючи на мобільність більшості ЗВО, все ж таки залишається актуальним питання

© Павлов Ю., 2025

психологічного стану студентів в умовах воєнного стану. Більшість студентів, особливо тих, які змушені були переселитися з територій, де вони проживали через військові дії, мають психоемоційні деформації, складнощі в адаптації, порушення міжособистісної взаємодії тощо. Фактично у них спостерігається деструкція їх звичного життєвого світу, що водночас веде до кризи внутрішньої самоідентичності, провокує негативні соціальні та психологічні реакції. Традиційні засоби і методики подолання цих станів, які розроблені і адаптовані до умов мирного часу, малоефективні в нинішній ситуації. Більшість дослідників зазначають, що спроби мирними засобами вирішити конфлікти, пом'якшити ситуацію кризи ідентичності для окремої людини, соціальної групи чи суспільства в цілому не є дієвими, особливо в період радикальної трансформації (Турчин, 2008), в умовах воєнного стану. Зокрема звернення до проблем моралі, совісті, толерантності як важливих етичних цінностей та практичних принципів міжкультурного діалогу на практиці не дало очікуваних результатів.

Досить важливо, щоб у студентів була сформована психологічна стійкість як здатність опиратися стресовим і травматичним ситуаціям, уміння лабільно коригувати варіанти поведінки, долати наслідки стресових впливів. Це доводить, що сформована психологічна стійкість студентів може забезпечити як їх особистісну ресурсну стабільність, так і покращити навчальну успішність загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічна стійкість широко вивчається в зарубіжних наукових розвідках у працях А. Мастен, Е. Вернера, В. Мосс, Н. Гармезі, С. Флетчера, М. Саркара, М. Тугаде, С. Ваут, В. Фредріксон, Дж. Річардсона та ін. Серед українських дослідників проблему психологічної стійкості вивчали С. Богданов, О. Бойко, Н. Гусак, А. Максименко, Т. Титаренко, Л. Коробка, О. Хамініч та ін. Поняття резильєнтності як аналогу психологічної стійкості вивчається Д. Ассоновим та О. Хаустовою, Г. Афузовою, Г. Найдьоновою, В. Кротенко, В. Готич та ін.

Особливості психологічної стійкості студентів в умовах війни та воєнного стану вивчають наразі Н. Жигайло, Т. Шолубка, В. Москалець, О. Федик, М. Цимбалюк, М. Гальченко, А. Малиношевська, Н. Бельська, М. Мельник та ін.

Незважаючи на широкий спектр досліджень психологічної стійкості як феномену, все ж актуальним залишається вивчення особливостей психологічної стійкості студентів в умовах війни, оскільки цей феномен є динамічним і залежить від багатьох внутрішніх та зовнішніх чинників.

З огляду на вищезазначене, **темою** статті є вивчення актуальних аспектів психологічної стійкості студентів ЗВО в умовах воєнного стану. Відповідно до мети поставлено завдання, що сприяють вирішенню проблеми: *по-перше*, варто визначити, в яких умовах і, в якому форматі навчаються студенти в умовах війни, що є важливим чинником їх психологічної стійкості; *по-друге*, розширити теоретичні підходи до трактування поняття «психологічна стійкість» та його аналогів; *по-третє*, уточнити складові психологічної стійкості та її особливості у студентів в умовах воєнного стану; *по-четверте*, конкретизувати перспективи подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діяльності ЗВО в сучасних умовах дії воєнного стану свідчить про кризовий характер форм навчання, що створює додаткове психологічне навантаження на студентів. За даними Інформаційно-аналітичної довідки щодо організації освітнього процесу в закладах вищої освіти України [8] в умовах воєнного стану наприкінці 2022/2023 навчального року більшість закладів вищої освіти продовжували працювати у змішаному (очно-дистанційному) (53% відповідей) та дистанційному (29%) форматах (рис. 1).

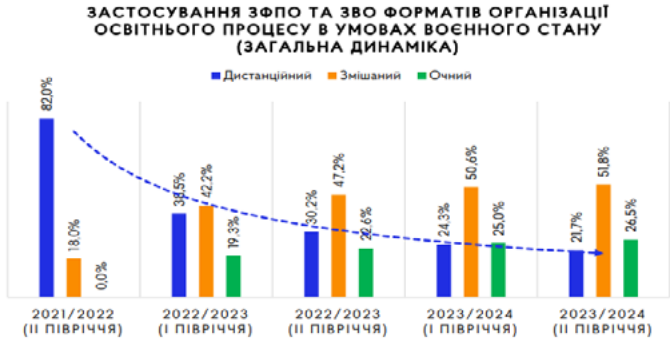

Рис. 1. Розподіл форм навчання у ЗВО 2022–2023 н. р.

Переважання дистанційного та змішаного форматів є додатковим навантаженням на студентів, оскільки більша частина часу відводиться на самостійне опрацювання матеріалу. При цьому відсутність прямого контакту із викладачем створює додаткове емоційне напруження, яке знижує мобілізаційні ресурси студентів і призводить до зниження навчальної успішності. Окрім того, почастішали випадки відключення електроенергії, що також унеможливлює постійний доступ до дистанційного навчання. У 2024 році спостерігалося переважання змішаного формату навчання, що частково покращувало ситуацію із навчанням студентів, але аж ніяк не знижувало ризики війни, що також негативно позначалося на психологічному стані студентів. Зрозуміло, що психологічна стійкість у сучасних умовах виступає принципово важливим аспектом успішності студентів.

Стійкість – це те, що дає людям психологічну силу справлятися зі стресом і труднощами. Психологи вважають, що стійкі люди краще готові впоратися з труднощами та відновлювати своє життя після боротьби з ними. Згідно з D. Kalaivani, стійкість – це процес подолання руйнівних, стресових або складних подій у житті, який надає людині додаткові навички захисту та подолання, аніж до зриву, який є результатом події [12].

Д Ассонов та О. Хаустова зазначають, що стійкість як фактор збереження психологічного здоров'я в умовах воєнного стану можна визначити як здатність індивіда повернутися до нормального функціонування та відновити попередній стан після певного періоду дезадаптації внаслідок стресових переживань[1]. Стійкість є характеристикою, що безпосередньо корелюється з покращенням якості життя, добробуту та функціональних можливостей під час складних обставин [13]. Аналізуючи соціальну сторону стійкості С. Сосвік та ін. зазначають, що стійкість також можна визначити як здатність системи повертатися у початковий стан. Наприклад, у силу будь-яких причин система відхилилася від свого стану. Якщо через деякий час вона повернулася до нього, то такий стан вважається стійким. Якщо ж система проявилася у новому стані, то стан вважається нестійким [14].

Водночас стійкість може мати соматичний характер як здатність контролювати свою поведінку, міміку, жести, емоційні прояви. Але головним аспектом стійкості є її психологічна сторона. Саме психологічна стійкість визначає внутрішній ресурс, що допомагає долати стресові ситуації та опиратися труднощам. Як слушно зазначає Н. Жигайло, психологічна стійкість – це соціально-психологічна властивість, яка дає змогу витримувати надмірні психоемоційні навантаження, успішно долати їх наслідки, що покращує адаптованість особистості та її соціальну зрілість. Таким чином, психологічна стійкість виступає основою психічного здоров'я людини та її внутрішньої гармонії [4].

В останні роки на теренах української науки стає поширеним такий термін як резильєнтність (від. англ. *Resilience* – пружність, еластичність), який фіксує здатність опиратися критичним стресовим обставинам і зберігати гомеостаз [2]. Початок досліджень резильєнтності як окремого напряму в психології бере свій витік в 1970-і роки з вивчення дитячої резильєнтності, виявленої у деяких дітей, чиї матері були хворі на шизофренію. Було виявлено, що деякі діти, незважаючи на складні обставини свого життя, все ж почувалися добре психічно та соматично. Це призвело до емпіричних досліджень індивідуальних відмінностей реагування на складні стресові умови.

Сьогодні більшість вчених позначають цим терміном стресостійкість та життєстійкість, хоча незважаючи на спорідненість цих понять, це є суперечливим, як з точки зору лінгвістики, так і з точки зору психології. Адже стресостійкість та життєстійкість є більш вузькими феноменами, тоді як резильєнтність є широким поняттям, яке позначає загальну здатність опиратися труднощам. Так І. Полілуєва визначає резильєнтність як «здатність особистості протистояти складним життєвим обставинам та знаходити ресурси для відновлення після травмуючої або стресової події» [7, с.142]. Тобто за допомогою цього поняття можна визначити як стресостійкість, так і життєстійкість, тобто те, що забезпечує лабільність, стійкість до негативних впливів, здатність опиратися стресу і долати його.

У свою чергу Н. Коструба та Л. Ляшко трактують резильєнтність як здатність особистості зберігати внутрішню стійкість у кризових ситуаціях. Це дозволяє бути мобільним, активним, зібраним і долати оперативно усі труднощі. При цьому в основі резильєнтності, на думку авторів, лежить поєднання трьох компонентів [5]:

1) Когнітивного – здатність раціонально розумово оцінювати ситуацію, що склалася;

2) Афективного – здатність до емоційного самоконтролю, регуляції проявів емоційних станів, емоційної стабільності, розвинений емоційний інтелект;

3) Поведінкового – використання конструктивних стратегій поведінки, що дозволяють ефективно долати травматичні і кризові ситуації.

Е. Морель виділив вісім головних компонентів резильєнтності, які характеризують окремі сторони стійкості особистості [13] (рис. 2).

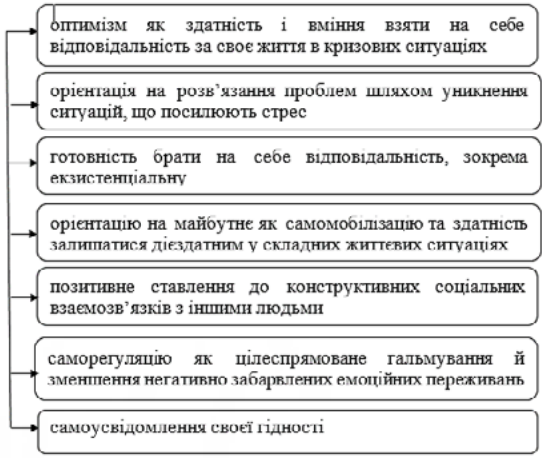

Рис. 2. Компоненти резильєнтності за Е. Морель

Як бачимо, стійкість є багатофункціональною властивістю, яка впливає майже на усі сфери життєдіяльності людини. Аналізуючи феномен психологічної стійкості у сучасного студентства як рушійної сили змін у суспільстві, варто відзначити складний характер її формування. М. Цимбалюк з цього приводу зауважує, що сформована психологічна стійкість студентів є джерелом їх психологічної безпеки, яка у свою чергу забезпечує успішну самореалізацію студентів. Тому, на думку автора, формування стратегій психологічної стійкості студентів в умовах воєнного стану є важливою умовою їх професійного розвитку та підготовки конкурентоздатних фахівців [9].

В численних наукових розвідках Н. Жигайло, В. Москальця, М. Цимбалюк та ін. зазначено, що в сьогоднішніх умовах війни студенти мають переважно знижену психологічну стійкість, оскільки намагаються поєднувати особисте життя, навчання та роботу в час нестабільності суспільства та постійних тривог. Високий рівень стресу в умовах війни може призвести до негативного впливу на результати навчання студентів тою чи іншою мірою. Дослідження показують, що студенти, які мають низьку психологічну стійкість відзначаються зниженням інтересу до навчання, погіршенням когнітивних функцій, відсутністю ініціативи у навчанні [3].

Відповідно до цього, науковцями виділяється такий термін як *«академічна стійкість»*, який визначає психологічну стійкість у навчанні, здатність проявляти пізнавальну активність, зменшувати негативний вплив середовища, мобілізувати свої ресурси попри

Рис. 3. Складові збереження психічного здоров'я здобувачів освіти (розробка СумДПУ ім. Макаренка)

складні умови навчання. Академічна стійкість вказує на те, що студенти досягають хороших академічних результатів, навіть якщо вони стикаються з труднощами. Це стосується академічних досягнень, незважаючи на складні обставини в освітньому процесі [10]. Тобто, феномен стійкості в академічному контексті визначається як здатність студента успішно справлятися з перешкодами, тиском і проблемами в освітньому середовищі. Крім того, академічну психологічну стійкість можна визначити як підвищену ймовірність вийти переможцем у різних життєвих починаннях, навіть за наявності деструктивних обставин, які викликані негативним досвідом і несприятливими умовами навколишнього середовища. Такі студенти демонструють кращу успішність навіть після зіткнення зі стресовими факторами, а також подіями, що знижують успішність.

Проведений аналіз показав, що в умовах воєнного стану важливу роль відіграє розробка дієвих засобів боротьби зі стресом та формування адекватної психологічної реакції на нього. Освітня політика ЗВО має бути орієнтована на створення максимально комфортного навчального середовища за рахунок підвищення психологічної стійкості студентів, мінімізації наслідків дії стресу, покращення їх емоційного благополуччя. Як приклад, можна навести розроблений Сумським державним педагогічним університетом імені А.С. Макаренка проект «Збереження психічного здоров'я здобувачів вищої освіти» [15] (рис. 3).

Представлений проект, по суті, є достатньо ефективною методикою, яка може бути використана у будь-якому ЗВО з метою розвитку психологічної стійкості студентів та зниження стресу.

Висновки. Отже, проведений теоретичний аналіз показав, що в умовах продовження війни та воєнного стану в Україні існує підвищений ризик зниження психологічної стійкості студентів як учасників навчального процесу ЗВО. Перехід на дистанційний або змішаний формат освіти ставить більш критичні вимоги до результатів навчальної діяльності студентів та робить більший акцент на їх самостійну підготовку. Це, зі свого боку, провокує більше психічне навантаження та знижує психологічну стійкість студентів. Враховуючи кризовий період в сучасному освітньому процесі та дію воєнного стану, більшість ЗВО намагаються мінімізувати негативний вплив таких зовнішніх умов на студентів та впроваджують інноваційні методи зниження стресу студентів та підвищення їх психологічної стійкості. Як один із дієвих прикладів наведено проект збереження психічного здоров'я здобувачів освіти, розроблений СумДПУ ім. Макаренка. Використовуючи таку модель у роботі ЗВО можливо оптимізувати психологічну стійкість як важливу властивість студентів.

Подальшими перспективами дослідження вважаємо емпіричне визначення особливостей психологічної стійкості студентів в умовах війни та виявлення впливу на стійкість факторів внутрішнього та зовнішнього генезису.

Список використаної літератури

1. Ассонов Д., Хаустова О. Розвиток концепції резилієнсу в науковій літературі протягом останніх років. *Psychosomatic Medicine and General Practice*. 2019. № 4. С. 1-15.
2. Афузова Г., Найдьонова Г, Кротенко В. Дослідження резильєнтності українських студентів-першокурсників на етапі адаптації до навчання та професійної діяльності в умовах воєнного стану. *Порівняльно-педагогічні студії.* 2023. № 5. С. 4-13.
3. Готич В.О. Resiliens, hardiness, психологічна стійкість, життєстійкість: порівняльний аналіз понять у соціально-психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. № 3. С. 7-13.

4. Жигайло Н., Шолубка Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 14. С. 3-14.
5. Коструба Н., Ляшко Л. Особистісні особливості психологічної стійкості молоді в умовах війни. *Psychological Prospects Journal*. 2023. Випуск 42. С. 82-96.
6. Москалець В.П. Федик О.В. Психологічна стійкість студентів в умовах злочинної війни московії проти України. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*. 2024. № 1. С. 116-126.
7. Полілуєва І.,О. Сахно Резильєнтність як складова забезпечення психологічного здоров'я педагогів в умовах війни. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*. 2024. № 1, С. 140-152.
8. Результати моніторингового дослідження базових аспектів організації освітнього процесу (якості, безпеки та ресурсів) в закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах воєнного стану у 2024 році (І етап). Державна служба якості освіти України. 2024. Режим доступу: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Zvit_2024_I_etap_VO_FPO.pdf
9. Турчин М.Я. Толерантність як етична доброчинність. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка.* Житомир, 2008. Вип. 38. С. 21-25. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/2430/1/08tmyaed.pdf
10. Цимбалюк М., Жигайло Н. Формування стресостійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Спецвипуск. С. 128-136.
11. Якимець О. Виховання психологічної стійкості студентів через застосування психовиховних стратегій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка») / за ред. Т.М. Горохівської Ю. М. Козловського, О. М. Ієвлєва, М. Ф. Криштановича, О. Якимець; за заг. ред. О. М. Ієвлєва. Львів, 2022. 147 с.
12. Halchenko, M., Malynoshevska, A., Belska, N., & Melnyk, M. (2024). Resilience of teachers, students, and their parents under the conditions of martial law. *School Psychology*, 39(2), 122-131. DOI: 10.1037/spq0000559
13. Kalaivani D. Academic Resilience among Students: A Review of Literature. International *Journal of Research and Review.* 2021. 8. Pp.360-369. DOI:10.52403/ijrr.20210646
14. Mazen A. Academic Resilience and its Relationships With Academic Achievement Among Students of King Faisal University in Saudi Arabia. *Revista de Gestão Social e Ambiental*. 2024. № 18. pp. 1-17. DOI: 10.24857/rgsa.v18n9-134
15. Southwick S., Sippel L., Krystal J., Charney D., Mayes L., Pietrzak R. Why are some individuals more resilient than others: the role of social support. *World Psychiatry*. 2016. № 15(1). Pp. 77-79. DOI: 10.1002/wps.20282
16. Соціальний проект щодо збереження психічного здоров'я здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Режим доступу: https://sspu.edu.ua/sotsialnyi-proiekt

CURRENT ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL RESISTANCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN MARTIAL LAW CONDITIONS

Yurii Pavlov
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy and Methodology of Science
Volodymyrska Str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8390-785X

The article analyses the current state of organization of the educational process in higher education institutions under martial law. The features of educational activities and the main aspects of their implementation are determined. On the basis of empirical research, it is established that students are now constantly under stress, which reduces their mobilization resources, reduces the prospects for academic success, and leads to a loss of psychological stability and mobility. This problem is both personal at the level of students and social at the level of the higher education system in general.

We have determined that resilience is a characteristic of a stable, secure state of a personality that allows him or her to function fully in society. At the same time, psychological resilience reflects the psychological side of stability, when an individual can regulate emotional states, control behavior, and carry out habitual daily activities. Many scholars emphasize that psychological resilience is also a social trait, as it enables a person to communicate with the environment, adapt to new conditions, and socialize.

It is determined that in foreign studies, and more recently in Ukrainian studies, psychological resilience is replaced by the term «resilience», which is based on the ability to withstand crisis situations and difficult circumstances, as well as to mobilize resources to overcome traumatic events. The main components of resilience are optimism, problem-solving orientation, responsibility, self-mobilization, constructive relationships with others, self-regulation, and self-awareness.

It has been established that psychological resilience in the educational process is associated with «academic resilience». This concept reflects the activation of resources in learning, the desire to learn new things, achieve results, control oneself and correct actions if necessary. Academic resilience as a part of general psychological resilience is an activator of academic performance and requires constant development.

The article presents a project for preserving the mental health of students, which can be a model for use in the activities of higher education institutions to develop student's psychological resilience. The use of the presented areas of work can help improve the psychological state of students and form their resilience.

Key words: stress resistance, coping strategies, emotional well-being, resilience, martial law, psychological health.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.168–175
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p.168–175

УДК 1.101
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.20

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ДУХОВНЕ САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Ольга Потіщук
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

Наталія Франко
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

Марина Сторожик
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра філософії
просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

Стаття присвячена дослідженню художньої творчості як сфери духовно-практичної діяльності людини, в якій відбувається самовираження і самореалізація особистості. У художній творчості людина реалізує свої мрії, фантазії, творче мислення та навички. Творчо обдарована особистість здатна побачити красу в повсякденних речах. Вона відтворює помічені образи у художніх творах, знаходить спокій та релаксацію у творчій діяльності. Художник не тільки відтворює дійсність, але й вкладає в художні твори свої почуття, уміння. У художніх творах завжди можна помітити авторський стиль митця. Людина занурена у мистецтво збагачується духовно.

У прекрасному світі мистецтва людина знаходить натхнення, розширює своє бачення світу та підвищує рівень самосвідомості. У художній творчості розкривається естетичний смак, внутрішній світ особистості. Митець виявляє свою індивідуальність, розкриває думки, почуття, переконання, творчу активність. Мистецтво є важливим елементом нашого життя. Воно сприяє формуванню естетичних цінностей, поліпшує емоційний, психологічний стан людини.

Справжній витвір мистецтва завжди знайде відгук у душі слухача, глядача, читача. І немає значення коли він був створений, до якої культурної доби належить, які образи розкриває, які події описує. У художній творчості реалізується не тільки свобода митця, але й бажання творити разом. Мистецтво формує естетичний смак, допомагає розуміти красу, сприяє вирішенню життєвих проблем.

Прагнення пізнавати світ є природною особливістю людини. Художня творчість виступає засобом пізнання та перетворення світу. Людина не лише перетворює світ, але й розвиває свої здібності. У процесі художньої творчості відбувається саморозвиток особистості.

Ключові слова: художня творчість, художня діяльність, мистецтво, естетичні погляди, людина, краса, прекрасне, свобода, гармонія, дух, духовність, духовна культура, чуттєве, емоційне сприйняття, пізнання та перетворення світу, саморозвиток особистості.

© Потіщук О., Франко Н., Сторожик М., 2025

Постановка проблеми. Упродовж історичного розвитку суспільства, людина завжди намагалася знайти прекрасне як у речах, які її оточували, так і створити нові в процесі художньої творчості. Аналіз розвитку художньої творчості зумовив потребу в уточнені існуючих підходів до вивчення цього феномену.

Мета дослідження полягає в аналізі філософської думки минулого, у визначенні ролі художньої творчості в розкритті індивідуально-особистісного характеру людини, впливу мистецтва на пізнання навколишньої дійсності. Для цього необхідно розглянути філософські ідеї мислителів античності, середньовіччя, філософію та мистецтво доби Відродження, Нового часу, естетичні погляди представників німецької класичної філософії, некласичні ірраціональні напрямки, сучасні підходи до осмислення художньої творчості.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідженням творчості як духовно-соціального феномену присвячені праці І. Волощук, В. Жадька, О. Пономарьова, М. Черемського, С. Шандрука та багатьох інших науковців. Творча уява, розвиток творчих здібностей особистості є предметом досліджень Д. Алфімова, І. Волкової, О. Леонтьєва, О. Цибулі. Продуктивний, творчий процес досліджували В. Жадько, О. Матюшкін, Г. Костюк, Я. Пономарьов, В. Моляко, В. Роменець.

Природу мистецтва, естетичні погляди у своїх працях розглядають О. Кучай, Т. Кучай, Л. Левчук, В. Панченко, А. Чичук. Художньо-творча діяльність є предметом аналізу Г. Костюка, Т. Міронової, В. Моляки, В. Роменця та інших науковців. Художня цінність мистецтва розглядається у працях А. Канарського, Л. Левчук, В. Панченка.

Дослідження художньої творчості в історично-філософському контексті потребувало звернення до праць філософів минулого, а саме, Платона, Арістотеля, Августина Аврелія, Томи Аквінського, Ф. Бекона, Д. Локка, Т. Гоббса, І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, Ф. Шиллера, представників некласичної філософії – А. Шопенгауера, А. Бергсона, Ф. Ніцше, З. Фройда, Г.-Ґ. Ґадамера, О. Конта, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, праць українських дослідників Л. Губерського, О. Морщакової, А. Труханової.

Сучасні мистецтвознавчі практики розглядають Т. Кремінь, Ю. Кремняк, А.-Л. Мафтій, Т. Міронова, Ж. Янко. Проблему естетичних цінностей, естетичну свідомість досліджували Н. Бутенко, Л. Ляшенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художню творчість розглядають як різні види художньої діяльності, або окремі види мистецтва. Мистецтво здатне виокремлювати та репрезентувати індивідуальний духовний досвід окремої особистості та робити його загальним надбанням людства.

Античність заклала фундамент проблематики художньої творчості. Давньогрецький філософ Платон висуває теорію «ідей» – «ейдосів» - εἶδος. У пізнанні світу та його перетворені, перед людиною відкривається безліч ідей, які пронизують світ, що її оточує та розкривають його культурний зміст, до якого належить людина. Платон вважає, що завданням мистецтва є виховання людини. Арістотель вводить поняття «мімезис», «катарсис». Від давньогрецької κάθαρσις – очищення. У нього художня діяльність людини це – наслідування природи, відтворення її предметів у різних видах мистецтва.

Через мистецтво, на думку Арістотеля, відбувається моральне очищення та піднесення душі глядача в процесі емоційного переживання. Такий стан філософ називає «катарсис». Катарсис, у теорії Арістотеля, є одним з найважливіших компонентів мистецтва трагедії. Філософ вважає, що катарсис очищує людину від афектів через страх та співстраждання трагедії, або через пізнання краси. На думку Арістотеля, художнє – це здійснене естетичне, в якому художник самостійно створює збірний образ явищ навколишнього світу.

Арістотель розглядає питання про співвідношення дійсного та уявного в мистецтві. Він наголошує на дійсному відтворенні життя, на правдоподібності. Саме поняття мімезис – наслідування «μίμησις», у філософа й означає відтворення дійсності. Мімезис знаходить своє відображення в природі самого наслідування, коли художник відтворює образи знайомого явища чи предмета.

Арістотель також вводить поняття «ентелехія», грецькою «ἐντελέχεια». В Арістотеля це внутрішня мета руху, яка розкриває механізм, що трансформує невпорядковане в упорядковане. На думку філософа, людина прагне до пізнання та перетворення світу, а також відчуває потребу в його упорядкуванні, а мистецтво дозволяє здійснити побудову гармонійного світу.

Принцип світового порядку утверджується в Платона та Арістотеля в ідеї, розумі, у Піфагора в кількості – числовій гармонії, а гармонія краси близька до гармонії чисел і алгебраїчних значень, які закладені в першооснову й субстанцію світу. У художній творчості людина здатна до самовираження, вона вибудовує активну життєву позицію і, перш за все, людина – прекрасне творіння. Ідеалом греки вважали фізично і духовно досконалу людину. Відтак, центральне місце у творах античного мистецтва займала людина.

Естетичні погляди античності збігалися з культурним, моральним і раціональним життям людини. Вони стали фундаментом для подальшого розвитку естетичних ідей.

На відміну від Античності, яка розглядала такі категорії, як краса, гармонія, середньовічна естетика приділяє увагу категорії «піднесеного», мистецтво підкреслює велич людської душі. В естетичній думці середньовіччя домінує уявлення про фізичну красу як пропорційність форми. Поняття краси є темою роздумів Августина Аврелія, Томи Аквінського. До аналізу прекрасного, Тома Аквінський близький ідеям Арістотеля, його увага спрямована до предметного світу, прагнення цінувати його красу. Він намагається виміряти прекрасне як завершене, яке містить світову гармонію. У всьому сущому, вважає Тома Аквінський, можливо спостерігати різні ступені досконалості, блага, краси. Поступово в період пізнього середньовіччя збільшується увага людини до чуттєвого сприйняття краси, яке далі виразно демонструє доба Відродження.

Доба Відродження ставить людську індивідуальність у центр світогляду. Гуманізм Відродження зосереджує увагу на земному призначенні людини. Особистість стає творцем власного життя. Ця ідея яскраво втілюється в образі митця. У художній творчості він поєднує людське – свої вміння, навички і божественне – ідеї, уяву, талант. Саме така людина стає унікальною, розвиненою особистістю, яка поєднує в своїй діяльності теорію і практику, використовує свої таланти для реалізації творчих задумів – створює мистецтво.

Віра в безмежні можливості людини – головна ідея Відродження. Людина як самодостатня особистість є творцем власної долі. Особистість власною волею творить, подібно Богу-творцю, власний життєвий світ. Вона відчуває себе вільною, обирає діяльність, активну життєву позицію та є відповідальною за свій вибір.

Пафосне піднесення людини в своїх творах підкреслювали художники цієї доби – Леонардо да Вінчі, Тіціан, Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті та багато інших яскравих митців. Художники і скульптори намагалися використовувати різноманітні прийоми та засоби, щоб відтворити багатогранність життя людини. Доба Відродження утверджувала індивідуальність людини, її гідність, свободу.

Художня творчість Нового часу орієнтується на традиційні категорії естетики, які сформувалися найперше, такі як катарсис, мімезис, міра, гармонія, симетрія. Мистецтво Нового часу відображає різні аспекти людського буття. Проблему людини, її художню діяльність розглядають такі філософи як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж Локк, Р. Декарт. Художня

творчість Нового часу відрізняється проникненням у психологію людини, внутрішній світ особистості, посиленою увагою до унікальності індивідуального досвіду. У художній творчості використання контрастів кольору, композиції, реалістичного зображення персонажів мало значний вплив на свідомість людини. Мистецтво не лише розвивало здатність до спостереження дійсності, але й активізувало творчий порив, уяву як художника, так і глядача.

Німецька класична філософія зосереджує увагу на здібностях людського розуму, рефлексії. Художня творчість у І. Канта і Ф. Шеллінга розглядається як здібність поєднувати «теоретичний» і «практичний» розум. Кант вважає, що мистецтво є сферою безкорисного духу, воно є не замінним видом діяльності людини. Художня творчість сприяє розвитку уяви, самосвідомості. Сам художник обумовлює оригінальність власних творів, а через емоційне сприйняття в людини починає розгортатись внутрішня рефлексія та зростає зацікавленість у пізнанні мистецтва. Майстри мистецтва також осмислюють його призначення, а це свідчить про те, що культура в цей період знаходиться на досить високому рівні свого розвитку, зокрема, простежується і розвиток свідомості і самосвідомості особистості.

Митці романтизму висунули новий погляд на особистість, побачили в ній безмежні прояви духовного світу, намагалися розкрити «таємницю» людини – проникнути у внутрішній світ особистості. Відмовившись від існуючих правил, вони намагалися дати волю фантазії, розвивали уяву, використовували символ, щоб розкрити багатогранність проявів людської натури. Вони поєднували вигадане і бачене, фантастичне і реальне.

Німецький філософ-ідеаліст Г. Гегель вважає, що людина здатна подвоювати себе в образах зовнішнього світу, які вона створює в процесі художньої творчості. Художній образ містить у собі глибокий зв'язок форми і змісту з яким контактує глядач та дозволяє розкривати людині істину в чуттєвій формі. Прекрасне за Гегелем є втіленням абсолютної ідеї. Мистецтво у філософа, підкреслює А.-Л. Мафтій, є «однією із сходинок проходження абсолютного духу на шляху до «більш вищих форм» – релігії та філософії» [5, с. 20].

Філософ виділяє різні види мистецтва відповідно до кожної історичної доби, розглядає архітектуру, живопис, скульптуру, музику, поезію. Як зазначає А.-Л. Мафтій, мистецтво у Гегеля є «самопізнанням абсолютного духа в формі споглядання, кожна форма мистецтва формується у відповідності з тими суспільними станами та змінами, настроями, які переважають в суспільстві» [5, с. 20]. Мистецтво у Гегеля виступає способом пізнання людиною самої себе. У художній творчості людина розкриває свій духовний світ. У творах мистецтва людина утверджує цілісність світу, відбувається діалектична взаємодія суб'єктивного й об'єктивного.

Мистецтво за Гегелем поділяється на символічне, класичне та романтичне. Для символічної форми мистецтва характерною ознакою є бідність форми щодо змісту, ідея не знаходить втілення у зовнішній дійсності. Символічну форму Гегель вважає передумовою розвитку мистецтва та підкреслює, що таке мистецтво притаманне народам Сходу, давнього Єгипту, Індії. Архітектура є прикладом символічної форми мистецтва. Класична форма мистецтва, яку виділяє філософ, притаманна античній Греції. Мистецтво давньої Греції демонструє цілісність духу і природи, їх гармонію. Мистецтво класичної доби є розквітом пластичної культури. Н. Чумак зазначає, що у грецькій культурі це «час, коли краса і досконалість людського тіла знайшли відображення в їх статичному та динамічному вираженні в мистецтві» [9, с. 26]. Як підкреслює дослідниця, гармонійний зв'язок душі, розуму та тіла людини є характерною рисою пластичної мови, а якщо порушується цей зв'язок, то виникає конфлікт між людиною і навколишнім середовищем. Щоб цього не було «необхідний процес очищення, передусім, душі і розуму від пристрасної складової

людської природи», який греки називали катарсисом [9, с. 27]. Мистецтво сприяє духовному вдосконаленню. Романтична форма мистецтва у Гегеля – уособлює красу духовну.

Некласична філософія зосереджує увагу на таких проявах духовного життя людини як воля, інтуїція, несвідоме, екзистенція. Зменшення людиною в собі волі до життя, за Шопенгауером, дозволяє їй не тільки пізнавати світ, але й позбавляє її від страждань. Подолання страждання відбувається в художній творчості завдяки свободі, яку реалізує митець. О. Конт висуває ідею зближення мистецтва і гри.

К. Юнґ особливе місце відводить дослідженню колективного несвідомого, яке він розглядає як сукупність психічних первісних образів чи архетипів. Архетипи себе розкривають різними символами у сновидіннях, художній творчості. Найбільш важливим архепитом у Юнга є «самість». Самість є серцевиною психіки особистості, навколо якої об'єднуються інші складові. У творчому процесі свідоме та несвідоме взаємозалежні. К. Юнґ і З. Фройд розробляють психоаналітичну концепцію художньої творчості. У Фройда «несвідоме» в символічній формі знаходить свій вияв у міфах, снах, творах мистецтва.

У мистецтві, за Фройдом, відбувається своєрідне «примирення» «реальності» і «задоволення». Зі свідомості людини витісняються у сферу несвідомого не прийняті культурою імпульси, які людина здатна реалізувати у творчості. Творчість допомагає підтримувати психічну рівновагу. За Фройдом, вона є своєрідною терапією, яка дозволяє усувати хворобливі симптоми. У результаті творчого самоочищення несвідомі потяги та бажання перетворюються у соціально прийнятну діяльність митця. Духовне очищення художника нагадує «катарсис» Арістотеля. Якщо Арістотель віддає перевагу трагедії, то Фройд утверджує таку специфіку всього мистецтва.

Ф. Ніцше у пошуках істини звертається до давньогрецької міфології. Вважає, що метафізичну сутність речей можна визначити завдяки мистецтву. Філософ розглядає аполлонічне та діонісійське мистецтво. Це протиставлення порядку і хаосу. Давньогрецький бог Аполлон уособлює порядок, міру, гармонію. Діоніс втілює в собі істину природи, яка протистоїть культурі. Занурення у міфологію повертає людину у справжню природну дійсність. Міф надає сенс людському буттю. Діонісійський міфологізм виразно розкривається, вважав Ніцше, у музичному творі Ріхарда Вагнера «Unendlische Melodie», з німецької – нескінченна мелодія. Така музика підкреслює трагічність людського життя та здатна пробудити свободу людини.

А. Бергсон підкреслює виняткову роль творчості у пізнанні світу, а також наголошує на винятковій ролі художника, який здійснює творчий процес. У художніх творах представників екзистенційної філософії А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера висувались категорії абсурдності буття, страждання, страху, відчаю. Особистість вважали вони повинна протидіяти середовищу, суспільним викликам, усьому ворожому, що нав'язує свою волю, інтереси, мораль.

Через мистецькі твори, вважав Г.-Ґ. Ґадамер, відбувається діалог культур крізь час і простір. «Мистецтво відповідає духу часу і тенденцій культури народу, в якому воно бере свій початок» [8, с. 56]. Інтерпретація твору у мислителя розглядається як засіб його реалізації. Художній твір у Ґадамера є «ereigniss, тобто подія, яка «привласнює нас» собі» [8, с. 59].

Художня творчість кожної історичної доби представлена різними видами мистецтва. Мистецький твір, зазначає Ж. Янко «неодмінно несе в собі відбиток історичного розвою суспільності і служить не лише моді, а й плеканню світоглядних засад» [11, с. 81].

Через творчість митець виражає власні почуття, фантазію, думки, волю. Художня свідомість, як підкреслює В. Жадько, «містить у собі в нерозчленованій цілісності потребу та здатність пізнання світу, його ціннісного осмислення, його перетворення нічим ще не

обмеженою силою уяви» [2, с. 279]. Мистецтво відіграє роль засобу спілкування, пізнання та перетворення світу. Воно для людини є «вираженням внутрішньої свободи від вузько натуралістичного існування, культивуючи в людині здатність нових способів сприймання і мислення» [5, с. 22]. «Мистецтво – це особливий засіб самореалізації людини та спосіб вирішення багатьох життєвих проблем» [3, с. 52].

Л. Ляшенко підкреслює, що існує тісний взаємозв'язок між «естетичними цінностями, естетичним відношенням до життя та художньою творчістю» [4, с. 38]. У художній творчості особистість реалізує свій творчий потенціал. «Становлення особистості неможливе без самовиявлення та розвитку її творчого потенціалу» У творчості проявляється «ставлення людини до себе та до навколишнього світу» [7, с. 64].

Творчість впливає на духовний, емоційний, інтелектуальний розвиток людини. Сприйняття людиною творів мистецтва сприяє розвитку її психічних процесів, які проявляються у художньому акті співтворчості. Творчість «забезпечує розвиток гармонійної особистості, впливає на становлення і збагачення її фізичних, психологічних, духовних можливостей» [1, с. 29]. Завдяки творчій діяльності людина створює «якісно нові, оригінальні, неповторні, культурні, цінності» [10, с. 89]. У творчості виникає особливе відношення людини до світу, в якому превалює емоційне начало. Завдяки творчості розкривається духовний світ особистості. Вона дозволяє краще розуміти світ та сприяє вирішенню буденних проблем.

Розгляд проблем минулого через нове прочитання художнього твору дозволяє краще розуміти сучасні проблеми. Як наголошує Ж. Янко, «пізнання через художній твір можливе лише тоді, коли у ньому відбиті тогочасні реалії» [11, с. 78]. Художні твори є «важливим джерелом вивчення соціальної дійсності: в них сконцентроване художнє осмислення певної доби суб'єктом автором-митцем» [11, с. 78].

Творча діяльність відбувається в загальному потоці історії, вона взаємопов'язана з духовним життям суспільства та особистості. «У різних аспектах життя суспільства виявляється «дух часу» (Геґель, К. Ясперс), що акумулює соціальні реалії, в тому числі, і в художніх творах, що підсилюють наголос на типових соціальних фактах» [11, с. 79]. Т. Міронова вказує, що «сучасні візуальні мистецтва стають потужним інструментом та комунікативним засобом сучасної культури» [6, с. 139].

Художня творчість сприяє розвитку позитивних якостей особистості, а саме, наполегливості, витримці, цілеспрямованості, співчуттю. Духовні зміни в людині дозволяють їй вибудовувати гармонійні взаємини з іншими людьми, природою, мистецтвом. «Багатогранність мистецтва, унікальність і невичерпність його можливостей відкривають новий шлях до генерації гармонійної особистості [3, с. 52].

Найзаповітніші мрії митця реалізуються в художніх творах. Відбувається опанування знаннями, розвиваються навички, удосконалюється майстерність художника. Творча особистість у процесі діяльності розвиває свої здібності, знання, вміння, здатна виражати власну думку, збагачує свій духовний світ та сприяє розвитку духовної культури суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Потяг до прекрасного є одним з природних і давніх якостей людини. Наслідування природі, яке було притаманне античності, змінилося на суворе дотримання умовних правил, релігійності в добу Середньовіччя. Якщо античність утверджувала концепцію впорядкованого космосу, ідею гармонії, краси, то християнське богослов'я зосереджувало увагу на ідеї божественного творіння світу, а поняття «творчість» використовувалось по відношенню до діяльності Бога. Художня творчість середньовіччя представлена героїчним епосом у літературі, розвиненим іконописом.

Художня творчість цікавила філософів Відродження; Нового часу; представників німецької класичної філософії; екзистенціалізму, позитивізму, аналітичної психології та інших некласичних філософських напрямків. Найбільш загальні закони художньої творчості і мистецтва стали предметом дослідження теоретичної естетики. Сьогодні художню творчість також досліджують філософи та мистецтвознавці.

Художня творчість, мистецтво мають ознаки самого життя з його невловимістю, привабливістю і пошуками смислу. Людина, яка займається художньою творчістю є обдарованою особистістю, відрізняється творчою активністю, а її зв'язки зі світом та іншими людьми багатогранні й різноманітні. Вона здатна до саморозвитку, реалізації творчого потенціалу, створює цінності у вигляді творів мистецтва. Завдяки творчості людина не лише перетворює об'єктивну дійсність, але й самовдосконалюється.

Список використаної літератури

1. Бутенко В., Бутенко Н. Естетична свідомість як умова організації життєдіяльності особистості за законами краси. *Молодь і ринок.* Київ. 2020. Вип. 3-4 (182-183). С. 23-29.
2. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності. *Освітні стратегії і практики. Філософія освіти.* Київ. 2006. Вип. 3(5). С. 274-280.
3. Кучай О.В., Кучай Т.П., Чичук А.П. Зміст та роль мистецтва у розвитку людини й життя суспільства. *Наукові записки. Педагогічні науки.* Київ. 2024. Вип. 214. С. 50-54.
4. Ляшенко Л.Л. Естетичні цінності як об'єкт дослідження: від естетичного до культурологічного узагальнення. *Культура і сучасність* : альманах. *Культурологія*. Київ. 2021. Вип. 1. С. 36-41.
5. Мафтій А.-Л. Місце і роль мистецтва в історичному розвитку людини і людства: гегельянські варіації. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Київ. 2022. С. 19-23.
6. Міронова Т.В. Плюральність художньої творчості у сучасному образотворчому мистецтві: специфіка медіамистецтв. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ. 2021. Вип. 2. С. 139-148.
7. Пономарьов О., Черемський М. Творчість як важлива умова становлення особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* Київ. 2019. Вип. 1. С. 56-67.
8. Труханова А.О. Вплив Гайдеггера на філософське осмислення концепту «мистецтво» Гадамером. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ. 2021. Вип. 1(173). Т. 2. С. 54-76.
9. Чумак Н.В. Пластичне самовираження людини як культурно антропологічний феномен : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Харків. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. 2021. 206 с. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/rada/chumak_dis.pdf [25 Грудень 2024].
10. Шандрук С. Творчість як употужнення здібностей особистості. *Психологія і суспільство. Серія. «Психологія творчості»*. Київ. 2015. Вип. 3. С. 86-91.
11. Янко Ж. Соціальне пізнання художнього твору як реконструкція соціальної дійсності. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Київ. 2011. Вип. 1. С. 78-83.

ARTISTIC CREATIVITY AS A MEANS OF TRANSFORMING THE WORLD AND SPIRITUAL SELF-EXPRESSION OF PERSONALITY

Olha Potishchuk
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Beresteyskyi ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine

Natalia Franko
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Beresteyskyi ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine

Maryna Storozhyk
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Beresteyskyi ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the study of artistic creativity as a sphere of spiritual and practical activity of a person, in which self-expression and self-realization of the personality take place. In artistic creativity, a person realizes his dreams, fantasies, creative thinking and skills. A creatively gifted person is able to see beauty in everyday things. He reproduces the noticed images in works of art, finds peace and relaxation in creative activity. The artist not only reproduces reality, but also invests his feelings and skills in works of art. In works of art, one can always notice the author's style of the artist. A person immersed in art is enriched spiritually.

In the beautiful world of art, a person finds inspiration, expands his vision of the world and increases the level of self-awareness. In artistic creativity, aesthetic taste, the inner world of the individual are revealed. The artist reveals his individuality, reveals thoughts, feelings, beliefs, creative activity. Art is an important element of our life. It contributes to the formation of aesthetic values, improves the emotional and psychological state of a person.

A true work of art will always find a response in the soul of the listener, viewer, reader. And it does not matter when it was created, to which cultural era it belongs, what images it reveals, what events it describes. In artistic creativity, not only the freedom of the artist is realized, but also the desire to create together. Art forms aesthetic taste, helps to understand beauty, contributes to solving life problems.

The desire to know the world is a natural feature of man. Artistic creativity is a means of knowing and transforming the world. Man not only transforms the world, but also develops his abilities. In the process of artistic creativity, self-development of the personality occurs.

Key words: artistic creativity, artistic activity, art, aesthetic views, man, beauty, the beautiful, freedom, harmony, spirit, spirituality, spiritual culture, sensory, emotional perception, knowledge and transformation of the world, self-development of the personality.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 176–183
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 176–183

УДК 141.319.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.21

АЛЬТЕРНАТИВНІ ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ ТРАНСГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕАЛІВ

Олег Рожнев
Український державний університет науки і технологій,
факультет управління енергетичними та економічними процесами,
кафедра філософії та українознавства,
вул. Лазаряна, 2, 49000, м. Дніпро, Україна

У статті здійснено аналіз альтернативних шляхів досягнення трансгуманістичних ідеалів, що пропонують ширше розуміння людського прогресу, ніж суто технологічний підхід. Основна увага приділяється п'яти ключовим аспектам: психологічному вдосконаленню, культурним змінам (мистецтво та творчість), соціокультурному, екологічному та духовному розвитку. Підкреслюється, що справжня еволюція людства можлива лише за умови гармонійного поєднання фізичних, моральних, соціальних і культурних змін.

Психологічне вдосконалення розглядається як інструмент підвищення емоційної стійкості, критичного мислення та здатності до адаптації в умовах швидко змінюваного світу, зокрема в контексті технологічних революцій. Зазначається важливість розвитку внутрішнього потенціалу особистості, що дозволяє не тільки ефективно реагувати на зміни, але й активно формувати своє майбутнє, зберігаючи людяність і етичні стандарти.

Соціокультурний розвиток акцентує увагу на формуванні суспільства майбутнього через освіту, міжкультурний діалог та трансформацію традиційних соціальних структур. Важливим є також аналіз впливу глобалізації на соціальні процеси, де підвищення рівня освіти та культурної взаємодії можуть стати основними чинниками досягнення світової гармонії. Інновації в культурних і соціальних сферах розглядаються в статті як потенційна можливість збереження людяності в процесі технічного розвитку, враховує етичний вимір антропобуття.

Екологічна стійкість передбачає інтеграцію «зелених» технологій і збереження природних ресурсів як важливий аспект сталого розвитку. Однак автор також звертає увагу на необхідність перегляду споживчого ставлення до природи та ресурсів в межах технологічного прогресу через інноваційні підходи енергетики, розвиток альтернативних моделей економіки, поза егоцентричним використанні природних ресурсів.

Духовний прогрес спрямований на збереження моральних цінностей і посилення зв'язку людини з внутрішнім «я», суспільством і природою. Це включає розвиток міжособистісних зв'язків, розвиток емпатії, а також інтеграцію моральних принципів альтруїзму у соціальні та політичні структури. У статті підкреслюється, що духовний розвиток не є противагою технологічному прогресу, а може стати важливою частиною коеволюції людства й природи в умовах інтенсивних технологічних змін.

У статті підкреслено, що альтернативні підходи до трансгуманізму дозволяють уникнути ризиків дегуманізації та соціальної нерівності, водночас сприяючи розвитку суспільства, яке поєднує інновації з відповідальністю перед природою та майбутніми поколіннями. Такий підхід відкриває нові горизонти для формування гармонійного світу, де прогрес технологій доповнюється внутрішнім вдосконаленням особистості та суспільства. Відзначено, що трансгуманізм, який враховує соціальні, екологічні та моральні аспекти, має більше шансів на створення збалансованого та справедливого світу, ніж підхід, який фокусується лише на технологічних досягненнях без урахування людських цінностей.

© Рожнев О., 2025

Ключові слова: трансгуманізм, метамодерн, альтернативні підходи, психологічне вдосконалення, соціокультурний розвиток, духовний прогрес, етичні цінності, гармонійний розвиток, технологічний прогрес, моральні цінності, культура, освіта, міжкультурний діалог, зелена економіка, баланс людини і природи.

Постановка проблеми. Трансгуманізм як філософська концепція та рух, орієнтований на вдосконалення людських можливостей за допомогою технологій, стає все більш актуальним у сучасному світі. Проте домінування технократичного підходу до реалізації трансгуманістичних ідеалів викликає низку питань, пов'язаних із можливими ризиками дегуманізації, соціальної нерівності та екологічної нестабільності.

В умовах, коли технологічний прогрес змінює всі аспекти людського існування, з'являється необхідність розгляду альтернативних шляхів досягнення трансгуманістичних ідеалів. Ці підходи враховують не лише фізичне й когнітивне вдосконалення людини, але й розвиток моральних, психологічних, культурних і екологічних цінностей.

Проблема полягає у пошуку гармонійного балансу між технологічними інноваціями та соціально-культурними, духовними й екологічними аспектами розвитку. Чи можливо забезпечити еволюцію людства, уникаючи при цьому дегуманізації та негативного впливу на природу? Як знайти шляхи, що дозволять зберегти моральні та етичні основи людської природи? Ці питання визначають потребу в аналізі альтернативних підходів до трансгуманізму, які спрямовані на досягнення комплексного та гармонійного розвитку людства.

Аналіз актуальних досліджень. У статті здійснено огляд сучасних досліджень, пов'язаних із трансгуманізмом, зокрема тих, які акцентують увагу на альтернативних шляхах досягнення його ідеалів. Основна увага приділяється роботам, що досліджують психологічне вдосконалення, соціокультурні зміни, екологічну стійкість і духовний розвиток як ключові аспекти гармонійного розвитку людства.

У сукупності ці дослідження свідчать про зростаючу потребу в багатовимірному підході до трансгуманізму, який враховує не лише технологічні інновації, але й моральні, екологічні та культурні аспекти. У статті об'єднуються ці ідеї, щоб запропонувати комплексний погляд на розвиток людства, який поєднує технології з гуманістичними цінностями. Серед них слід виділити таких авторів як: Щербина С.М. Степаненко М.Д., Сергіна С.В., Вергун В.Г., Виговська О. В., Терлецька Н. О., Черепанова С.

Метою статті є обґрунтування альтернативних підходів до досягнення трансгуманістичних ідеалів, які долають обмеженість суто технологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Трансгуманізм зазвичай асоціюється з високотехнологічними досягненнями, такими як генна інженерія, імпланти чи штучний інтелект. Проте існують альтернативні шляхи, які можуть сприяти еволюційному осягненню ідеалів трансгуманізму. Ми говоримо про духовний, соціокультурний, екологічний розвиток, психологічне вдосконалення та культурні зміни (мистецтво та творчість).

Альтернативні підходи досягнення трансгуманістичних ідеалів не відкидають технологій, але підкреслюють важливість розвитку людського потенціалу через самовдосконалення, взаємодію з природою та соціальну гармонію. Вони наголошують на тому, що еволюція людства може бути не лише технологічною, але й моральною, культурною та екологічною.

Поняття «трансгуманізм» у сучасному розумінні сформував бельгієць Ферейдун Есфендіарі (також відомий як FM-2030) у 1966 році, як скорочення від «transitory human» (перехідна людина) [1]. Головним завданням трансгуманістів є бажання зробити людство кращим, тобто поліпшити наші розумові та фізичні можливості, наближаючи

до «досконалості». Головна мета такого підходу – позбавити людину страждань, хвороб, старості і навіть смерті. Для досягнення цієї мети трансгуманісти всіляко підтримують технічний прогрес, вивчають досягнення науки, щоб вчасно запобігати моральним проблемам, пов'язаним із впровадженням цих досягнень. Зокрема необхідність протистояти державним ініціативам, що обмежують передові дослідження, вченням і організаціям, які займаються пропагандою ідей протилежних трансгуманізму: «повернення до природи», а також релігійному фундаменталізму, традиціоналізму та іншим подібним течіям.

Багато хто з трансгуманістів вважає, що науково-технічний прогрес, який безперервно прискорюється, незабаром дасть змогу створити так звану постлюдину – «людину майбутнього», створену за допомогою новітніх технологій: генної інженерії, нанотехнологій, нейропротезів і прямих систем «комп'ютер-мозок».

Тобто альтернативні шляхи покращення людських можливостей є для трансгуманістів неприйнятними, оскільки вони не враховують технічний прогрес як основний інструмент трансформації людства. Для багатьох трансгуманістів саме технології (генна інженерія, кібернетичні імпланти, штучний інтелект тощо) є єдиним шляхом досягнення безсмертя, розширення інтелектуальних можливостей або фізичного вдосконалення. Вони вважають, що тільки через технології можна вийти за межі природних обмежень людського організму і перейти до нової стадії еволюції, де фізичні та психологічні бар'єри більше не будуть стримувати людський потенціал.

Незважаючи на вищенаведене, ми вважаємо за необхідне розглянути альтернативні підходи досягнення трансгуманістичних ідеалів, адже живучи у добу метамодерну пошук відповідей на складні питання людського існування неможливий без інтеграції різноманітних задумів. Альтернативні підходи дозволяють вийти за межі суто технократичного бачення майбутнього, пропонуючи більш комплексний, багатогранний погляд на розвиток людства.

У добу метамодерну, коли суспільство одночасно сприймає і раціональність модерну, і емоційність постмодерну, з'являється потреба в пошуку шляхів, які не тільки задовольняють прагнення до вдосконалення, але й зберігають гуманістичні цінності. Альтернативні підходи пропонують можливості для досягнення трансгуманістичних ідеалів без ризику втрати ідентичності чи дегуманізації.

Таким чином, ми можемо переосмислити трансгуманізм як явище, що не лише змінює фізичну оболонку людини, а й формує нове розуміння людяності у гармонії з природою, суспільством і технологіями.

Духовний розвиток. За С. М. Щербиною під духовним розвитком розуміють «процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння національними цінностями, загальнолюдськими, соціокультурними й досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності та самостійного творчого розвитку кожної особи. Головним для будь-якої особи є виховання та самовиховання» [2, с. 287].

Духовний розвиток на рівні свідомості передбачає моральне вдосконалення, глибинне пізнання внутрішнього світу людини, розширення її сприйняття та розуміння власної природи й місця у Всесвіті. Процес включає усвідомлену концентрацію на внутрішній сутності людини через практики медитації, самопізнання й використання філософських концепцій, що сприяють розширенню свідомості до духовної детермінанти.

У світі технологічних досягнень людство потребує нових моделей моральних і етичних орієнтирів. Якщо фізичне вдосконалення людини через технології може привести до створення «постлюдей», то духовний розвиток свідомості здатен забезпечити збереження «гуманної» сутності людини в умовах цих змін. Це не лише пошук глибинного зв'язку

з внутрішнім «я», а й розвиток співчуття, усвідомлення сутнісного взаємозв'язку з іншими людьми та природою. Цей шлях дозволяє зберегти етичні та гуманістичні цінності, сприяючи розвитку інтелектуального та емоційного потенціалу людини.

Духовний розвиток може стати відповіддю на питання, які ставить перед нами технологічний прогрес: чи можемо ми змінювати себе та навколишній світ без втрати суті людяності? Чи не втратимо ми своїх моральних орієнтирів, ставши частиною техногенної реальності? Адже саме через духовний розвиток свідомості ми можемо знайти баланс між новими можливостями і збереженням цінностей, що роблять нас людьми.

Соціокультурний розвиток характеризується М. Д. Степаненком як «реальна здатність адекватно та відповідально реагувати на стрімкі соціальні зміни, застосовувати набуті знання, навички та вміння адекватно різним життєвим ситуаціям, як існуючим, так і очікуваним» [3, с. 190].

Одним із важливих елементів соціокультурного розвитку є освіта. Вона не лише забезпечує передачу знань, але й сприяє формуванню критичного мислення, творчого підходу до вирішення проблем і здатності до співпраці. Освіта має адаптуватися до сучасних викликів, зокрема технологічних змін і глобалізації, і бути спрямованою на розвиток як індивідуальних, так і колективних можливостей. С. В. Сергіна пише: «Життєвий шлях сучасної людини – це освітній процес. Саме у сфері освіти людина стає людиною, а згодом виявляє себе в різних сферах життя. На сучасному етапі саме освіта має осмислити свої досягнення, уроки, засвоїти нові цінності» [4, с. 82].

Ще одним аспектом є розширення міжкультурного діалогу. У світі, що дедалі більше взаємопов'язаний, розуміння культурного різноманіття й уміння працювати у багатонаціональному середовищі стають критично важливими. Міжкультурна комунікація дозволяє створювати умови для миру, взаєморозуміння та спільного прогресу. Як пише Ю. Шевель: «Діалог між культурами – найдавніший і найосновніший спосіб демократичної розмови, він є протиотрутою від неприйняття та насильства. Його мета – дати нам змогу мирно та конструктивно жити разом у багатокультурному світі та розвинути почуття спільноти та приналежності [5, с. 21].

Соціокультурний розвиток також включає переосмислення традиційних соціальних структур. Наприклад, перехід до моделей більш рівноправного суспільства, де кожна особа має рівний доступ до ресурсів, можливостей і самореалізації, є основою для досягнення гармонійного співіснування.

Отже, соціокультурний розвиток має відіграти важливу роль у становленні суспільства майбутнього, яке повинно поєднати технологічний прогрес із гуманістичними цінностями. Він забезпечить адаптацію людей до нових умов та створить основи для глобального співробітництва та інновацій.

Екологічний розвиток. Питання збереження планети та баланс між технологічним прогресом і природою набуває все більшої ваги. В умовах глобальних екологічних загроз виникає необхідність знайти баланс між технологіями та збереженням природи. Тому екологічний розвиток стає важливим елементом для вирішення питання, яке ми розглядаємо.

Підходи, що поєднують інновації та сталий розвиток, дозволяють створити більш гармонійні умови для взаємодії людини та природи. Розвиток «зелених» технологій, перехід до циркулярної економіки (економічна модель, яка спрямована на ефективне використання ресурсів, мінімізацію відходів і утримання продуктів і матеріалів в обігу якомога довше [6]), використання біоінженерії для відновлення екосистем, а також інтеграція екологічно чистих рішень в урбаністичні середовища сприяють формуванню більш збалансованого і стійкого майбутнього. Стосовно цього О. В. Виговська пише: «Концепція екологічного

розвитку міста передбачає задоволення потреб людини при дотриманні обов'язкової умови у вигляді збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь» [7, с. 4].

Екологічний розвиток – це інструмент, що допоможе технологіям працювати у синергії з природою. Екологічна свідомість дозволить зберегти ресурси, вдосконалити якість життя, забезпечуючи благополуччя не тільки людей зокрема, але й всієї планети загалом.

Вдосконалення психологічної культури людини дозволяє не лише покращити розумові та емоційні можливості людини, а й створити гармонічнішу взаємодію з навколишнім світом. Стрес, тривога та психічні розлади стають дедалі поширенішими, а пошук ефективних способів психологічного вдосконалення набуває особливого значення. Робота над покращенням психічного здоров'я, розвиток емоційної грамотності, критичного мислення та здатності до саморефлексії формують основу для більш свідомого та відповідального використання технологій, які пропонує трансгуманізм. Метою самовдосконалення є постійне бажання покращувати себе, свій характер, навички та знання. Зокрема, це включає: освіту, кар'єру, фізичне здоров'я та міжособистісні відносини. Головним у процесі самовдосконалення є те, що він ніколи не закінчується і триває протягом усього життя [8, с. 906].

Психологічне вдосконалення дозволяє зберігати внутрішню рівновагу та створювати міцний фундамент для побудови суспільства майбутнього. Адже керована психіка – це ключ до усвідомленого використання новітніх можливостей, що виступає важливим доповненням до технологічних шляхів розвитку, яке спрямовує людину до комплексного прогресу, що охоплює зовнішні і внутрішні аспекти її буття.

Культурні зміни (мистецтво та творчість). Мистецтво та творчість завжди були потужними інструментами для відображення сучасного суспільства, своєрідним віддзеркаленням людських прагнень і сподівань. У контексті трансгуманізму ці сфери здатні сприяти переосмисленню людських уявлень про буття і розширювати горизонти мислення.

Мистецтво може виступати як дзеркало суспільних процесів і експериментальний простір для дослідження питань, пов'язаних із вдосконаленням людини. За С. Черепановою: «Мистецтво своєрідно здійснює пошук й розкриття «істини буття» [9, с. 281]. Наприклад, література, кінематограф та образотворче мистецтво дедалі частіше звертаються до тем штучного інтелекту, біотехнологій та постлюдського майбутнього. Це підживлює громадське обговорення та пробуджує думки про те, ким ми можемо стати як вид. В сучасному світі функція мистецтва все більше здійснюється в світоглядній площині, що сприяє розширенню технологічного світу смисловими запитами про цілісну сутність людини. «Якщо в попередні культурні епохи мистецтво заповнювало естетичну нішу й виконувало функцію здійснення чуттєвого світу людини, – слушно зазначає Ю.О. Шабанова, – то в добу Метамодерну мистецтво має виконувати місію розширення свідомості та випереджувати здобутки філософії, науки, релігії тощо» [10, с. 89].

Творчість стимулює інновації, підвищує креативність і допомагає розвитку гнучкого мислення – якостей, необхідних для адаптації до змін, що супроводжують технологічний прогрес. Н. Терлецька пише: «Творчість відкриває вихід із лабіринту відчаю перед хаосом зруйнованих метанаративів, самості нарцисизму, самотності гедоністичного споживача» [11, с. 71].

Отже, творчість та мистецтво є мостами між різними поколіннями і світоглядами, які ведуть діалог із «глядачем» про майбутнє людства. Культурні зміни допомагають суспільству прийняти технології і використовувати їх у спосіб, що відповідає людським цінностям і потребам.

Висновки. Альтернативні шляхи досягнення трансгуманістичних ідеалів дають змогу подивитися на еволюцію людства ширше, ніж через призму розвитку технологій. У сучасному світі, який живе у пошуку нових сенсів, ці підходи пропонують гармонійне поєднання фізичного, психологічного та соціокультурного вдосконалення.

Духовний розвиток, що базується на етичних і моральних цінностях, дає можливість зберегти «гуманну» сутність людини навіть у техногенному світі. Він підсилює зв'язок із внутрішнім «я», допомагає розвивати співчуття, усвідомлення зв'язку з іншими людьми та природою.

Соціокультурний розвиток спрямований на створення суспільства, яке адаптується до нових умов та активно формує майбутнє через освіту, міжкультурний діалог і переосмислення традиційних соціальних структур.

Екологічний розвиток забезпечує необхідний баланс між технологіями та природою, відкриваючи шлях до сталого розвитку, що враховує як збереження ресурсів, так і покращення якості життя.

Психологічне вдосконалення забезпечує етичну та моральну основу для використання новітніх технологій. Воно сприяє формуванню свідомої особистості, яка адаптується до змін, активно впливаючи на їхній напрямок. Цей процес є важливою складовою комплексного розвитку людини, що охоплює фізичні і духовні аспекти її буття.

Культурні зміни через мистецтво і творчість відкривають великі перспективи для переосмислення ідей трансгуманізму, створюючи платформи для діалогу між поколіннями, суспільствами та світоглядами.

Таким чином, ці підходи демонструють, що досягнення трансгуманістичних ідеалів можливе не лише через технологічні інновації, але й завдяки комплексному розвитку людства. Адже справжня еволюція можлива лише тоді, коли фізичні вдосконалення йдуть поряд із розвитком свідомості та гармонією з навколишнім світом.

Список використаної літератури

1. Старікова М. Вічне життя: культура транс гуманізму. *The News&Cuiture.* URL: https://nc.ua/vichne-zhyttya-kultura-transgumanizmu/ (дата звернення: 30.12.2024).
2. Щербина С. М. Духовний розвиток та формування духовної культури особистості – найважливіші завдання сучасної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 50. С. 287. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2016/50/38.pdf (дата звернення: 30.01.2024).
3. Степаненко М. Д. Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03; Харківський університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Харків, 2006. С. 190. URL: http://avtoreferat.net/content/view/5904/67/ (дата звернення: 02.01.2025).
4. Сергіна С. В., Вергун В. Г. Формування соціокультурної компетентності особистості // *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*, № 1, 2021. С. 82. URL: http://aprus.khpi.edu.ua/article/view/279743 (дата звернення: 02.01.2025).
5. Шевель Ю. Поняття й сутність міжкультурного діалогу / Ю. Шевель ; наук. кер. Ю. А. Бондарчук. *Діалог культур у Європейському освітньому просторі* : матеріали VII Міжнародної конференції, м. Київ, 10 травня 2022 р. / упор. С. Є. Дворянчикова. Київ : КНУТД, 2022. С. 21. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20252/1/Dialog_2022_P021-024.pdf (дата звернення: 04.01.2025).
6. Лукас Беттхойзер. Циркулярна економіка та роль екологічних стандартів. *DQS Holding GmbH – Штаб-квартира.* URL: https://www.dqsglobal.com/uk-ua/navchajtesya/blog/normi-i-standarti-ciklichnoyi-ekonomiki (дата звернення: 04.01.2025).

7. Виговська О. В., Дехтяренко Ю. Ф. Екологічні аспекти розвитку сучасних українських міст. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2021. № 10. С. 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2265 (дата звернення: 04.01.2025).
8. Sedikides, C., & Hepper, E. G. Self-improvement. Social and Personality Psychology Compass, 2009, 3(6), P. 906. URL: https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1751-9004.2009.00231.x (дата звернення: 04.01.2025).
9. Черепанова С. Мистецтво своєрідно здійснює пошук й розкриття «істини буття». Мистецтво в системі філософії освіти. Ч. 1. ISSN 2309-1606. *Філософія освіти. Philosophy of Education.* 2017. № 1 (20). С. 281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2017_1_17 (дата звернення: 05.01.2025).
10. Шабанова Ю. О. Метамодерн в мистецькому просторі передчуття нової культурної парадигми. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Випуск 43. Рівне : РДГУ, 2022. С. 89.
11. Терлецька Н. О. Проблема трансформації людини та критерії «добра» та «зла» в мета-антропології і транс гуманізмі. Науково-теоретичний альманах *«Грані»*. 2020. Т. 23, № 3. С. 71. URL: https://core.ac.uk/download/322583737.pdf (дата звернення: 06.01.2025).

ALTERNATIVE WAYS TO ACHIEVE TRANSHUMANIST IDEALS

Oleh Rozhnev
Ukrainian state university of science and technologies,
faculty of management of energy and economic processes,
department of philosophy and ukrainian studies,
Lazariana Str., 2, 49000, Dnipro, Ukraine

The article analyzes alternative approaches to achieving transhumanist ideals, offering a broader understanding of human progress beyond a purely technological perspective. The focus is placed on five key aspects: psychological enhancement, cultural changes (art and creativity), sociocultural, ecological, and spiritual development. It emphasizes that true human evolution is possible only through a harmonious combination of physical, moral, social, and cultural transformations.

Psychological enhancement is viewed as a tool for improving emotional resilience, critical thinking, and adaptability in a rapidly changing world, particularly in the context of technological revolutions. The importance of developing an individual's inner potential is highlighted, enabling not only effective responses to change but also active shaping of one's future while preserving humanity and ethical standards.

Sociocultural development focuses on shaping the society of the future through education, intercultural dialogue, and the transformation of traditional social structures. The article highlights the influence of globalization on social processes, where raising education levels and fostering cultural interaction can become key factors in achieving global harmony. Innovations in cultural and social spheres are seen as potential opportunities to preserve humanity during technological development, incorporating the ethical dimension of human existence.

Ecological sustainability involves integrating «green» technologies and preserving natural resources as essential aspects of sustainable development. However, the author also emphasizes the need to rethink consumer attitudes toward nature and resources within the framework of technological progress. This includes innovative approaches in energy, the development of alternative economic models, and moving beyond ego-centered exploitation of natural resources.

Spiritual progress aims to preserve moral values and strengthen the connection between an individual's inner self, society, and nature. This includes fostering interpersonal connections, developing empathy, and integrating altruistic moral principles into social and political structures. The article argues that spiritual

development is not in opposition to technological progress but can become a vital part of the co-evolution of humanity and nature in the face of rapid technological changes.

The article underscores that alternative approaches to transhumanism can help avoid the risks of dehumanization and social inequality while fostering the development of a society that combines innovation with responsibility toward nature and future generations. Such an approach opens new horizons for creating a harmonious world where technological progress is complemented by the inner development of individuals and society. It is noted that transhumanism that incorporates social, ecological, and moral dimensions has a greater potential to build a balanced and fair world than approaches focusing solely on technological achievements without considering human values.

Key words: transhumanism, metamodernity, alternative approaches, psychological enhancement, sociocultural development, spiritual progress, ethical values, harmonious development, technological progress, moral values, culture, education, intercultural dialogue, green economy, balance between humanity and nature.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 184–191
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 184–191

УДК 1.14.140
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.22

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Олександр Самохвалов
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті розглядається питання мирного та взаємовигідного співжиття держав у XXI ст. у контексті реалізації і підтримки універсальних цінностей цивілізаційного процесу в узагальненому розумінні засадничих начал демократичних політичних систем. При цьому універсальні цінності досліджуються як такі, які здатні забезпечити статус свободи для громадян як можливості свідомої самореалізації та як запобіжний захід антидемократичним тенденціям й тоталітарним явищам у суспільстві. Окрім цього, автор розвиває ідею про відсутність утопічного аспекту в концепції універсальних цінностей, щоб продемонструвати її переваги над неявно утопічними тоталітарними проектами, які передбачають відсутність соціального прогресу.

Також надається характеристика сутності суспільного договору у аксіоматичному вимірі його цінностей, які базуються на понятті свободи громадянина, що дає змогу здійснити диференціацію між суспільним і квазісуспільним договором й продемонструвати негативні наслідки останнього у соціальній сфері у вигляді зміни громадянської свідомості суспільства з самостійної на залежну від тоталітарного дискурсу владної еліти, що призводить до зникнення усвідомленої етики свободи, в якій самосвідомість громадянина реалізується без примусу і є запорукою уникнення несвідомого насилля проти співгромадян.

Аналізується взаємозв'язок між ключовими ідеями цивілізаційного процесу та постколоніального дискурсу з позицій успішного та неуспішного подолання колоніального минулого як тоталітарної спадщини, пояснюються причини цього явища і результати впливу на постколоніальні суспільства, де не відбулась деколонізація, в глобальному аспекті. Постколоніальний дискурс доповнюється розширеною складовою, яка стосується суспільної площини, а саме рефлексії суспільного духу на колоніальне минуле, на владні інституції, які були залишені колонізаторами.

Ключові слова: цивілізаційний процес, постколоніальний дискурс, універсальні цінності, суспільний договір, квазісуспільний договір, деколонізація, спільне благо, трансформація постколоніального досвіду, свобода, демократія, тоталітаризм, колоніалізм.

У XXI ст. актуальним залишається питання мирного та взаємовигідного співіснування держав, яке стосується уникнення війн, соціально-гуманітарних, кліматичних катастроф, в ході цивілізаційного процесу, який реалізується через інтеграцію і підтримку універсальних цінностей в політичних системах, що досліджується, зокрема, у філософії сталого розвитку, філософії громадянського суспільства та в постколоніальному дискурсі.

Практичний вияв прагнення до спільного добробуту, зумовлений вище зазначеними філософськими течіями, ми знаходимо тепер *не лише у декларуванні* спротиву агресивній політиці, яка нехтує суверенітетом інших країн, як на прикладі російсько-української війни, а й в конкретних кроках демократичних держав на міжнародній арені, які спрямовані на побудову довіри між урядами, шляхом надання допомоги економічного та військового характеру демократіям, які перебувають під загрозою знищення і захоплення тоталітарними режимами, зокрема, Україні.

© Самохвалов О., 2025

Тому ми здійснюємо аналіз універсальних цінностей в контексті цивілізаційного процесу, їх співставлення із постколоніальним дискурсом, щоб отримати можливість для необхідних висновків щодо фундаментальних основ тривалого миру та подолання тоталітарних тенденцій у сучасному світі, у світлі яких демократичні суспільства намагаються зобразити як такі, чия внутрішня філософська доктрина вільного громадянина є хибною і внаслідок цього повинна бути підпорядкована ідеям колективізму, суцільному упокоренню громадян державним апаратом.

Отож наше дослідження ми розпочнемо з пояснення сутності універсальних цінностей і їх значення в цивілізаційному процесі. Сутність універсальних цінностей полягає у їх аксіоматичній природі, яка виходить з уявлень людського розуму про доброчесність, мораль, справедливість, взаємодопомогу, рівність і всі ті якості, які в суспільстві дають можливість особистостям бути особистостями, а звідси громадянами, щоб могти створювати суспільний договір, що зауважує англійський філософ Дж.Локк, коли пише, що: «… громадянин не підкоряється жодній іншій законодавчій владі, окрім тієї, яка встановлена за суспільним договором, і не перебуває у підпорядкуванні чиєїсь волі і не є обмеженою будь- якими законами, за винятком тих, які будуть встановлені цим законодавчим органом відповідно до наданої йому довіри» [16, с. 114].

При цьому наголос на природне право на свободу здійснюється тому, що підвалини кожного демократичного устрою розгортаються з цих начал – *аксіоматичних*, які не реалізуються в контексті *примусу*, тобто коли влада перебуває у підпорядкуванні чиєїсь волі, а не волі суспільного договору. В протилежному випадку ми маємо *квазісуспільний* договір, підпорядкований волі одного індивіда або групи осіб, що є притаманним для авторитарних і тоталітарних режимів, що ми розглянемо пізніше у статті.

Також ми не маємо на увазі, що універсальні цінності є фінальним продуктом, який безапеляційно повинен бути прийнятим кожним суспільством заради загального блага як це можна спостерігати на прикладі критики К. Поппером Платона за те, що останній вірив в історичні закони та виділяв їх як незалежні від людей, які ведуть до занепаду суспільства; сутність цих законів відповідно полягала у будь-яких соціальних або політичних змінах, а, отже, скасування абсолютно всіх змін – це надійний засіб для збереження держави та суспільства від занепаду [8, с. 34].

Отже, тому саме від свободи і від змін з'являються можливості для реалізації благ, які базуються на універсальних цінностях, коли кожна людина може здійснити позитивний внесок у розвиток суспільства, що можна спостерігати на прикладах *добровільної* волонтерської діяльності у демократіях, розвитку культурних та наукових товариств, які сприяють поширенню знань про культуру, історію, етику і цим підвищують рівень ерудованості та моральності, відчуття національної гордості у суспільства і прагнення розвивати власну країну, а не покидати її, яке це сталось у багатьох країнах Африки та Близького Сходу, що зумовило міграційну кризу в Європі з 2015р. [6; 7].

Окрім цього, важливість природного права на свободу полягає в тому, що воно не лише виступає основою для демократії, а й сприяє громадянам *свідомо* та *вільно* обирати своє майбутнє, тобто проживати *усвідомлене життя*, а не те, чий зміст є сформованим пропагандою, як це є в тоталітарному або авторитарному устрої, коли хід історичного мислення підпорядковується монопольній політиці партійного апарату або одній особі, що зумовлює втрату людьми здатності осмислювати світ поза будь-яким іншим контекстом, окрім наданого владним дискурсом [1].

У вимірі вище зазначених ідей, питання про те, чи достатньо в нас підстав вважати, що універсальні цінності є справді єдиними і корисними для всіх людей у контексті

побудови та розвитку політичного устрою, звичайно, не розв'язується однозначно, адже жодне суспільство не є застрахованим від зіткнення інтересів різних соціальних груп, що може викликати нестабільність демократичної системи. Проте, якщо суспільство розвивається цивілізовано, що є шляхом прогресії суспільної свідомості до усвідомленої індивідуальної свободи, або як це описував шотландський філософ А.Фергюсон, говорячи про нації, що кожна з них здійснює поступ від здичавілого чи варварського, дитячого стану до цивілізації – правової держави, стану зрілості [13, с. 8]. У такому випадку, перспективи і намагання утвердити індивідуалізм без надмірної атомізації суспільства, стають *практичною* ідеєю, яка підтвердилась на прикладі країн Європи та США і усіх відомих у світі демократій, а саме в тому, що в жодній з них ніколи не було поневолення націй демократією, що вже можна вважати здобутком і ключовою характеристикою універсальних цінностей як таких, які ведуть до свободи та усвідомлення, що ідеалізована реальність не може бути досягнута, однак, ми можемо покращити світ до певної степені без впадання в тоталітаризм, де ціллю є недосяжна ідеальна реальність, яка позбавлена етики як свідомого і відповідального ставлення до суспільства, яке виникає внаслідок розуміння індивідом явища свободи в демократії на противагу до перебування під впливом пропаганди у тоталітаризмі.

Про аспект взаємопов'язаності усвідомленої етики та демократії згадує і британський мислитель Н. Еліас, а саме коли описує, що цивілізаційний процес є: «… думкою про стан манер або культурності, освіченості, тобто про манери, суспільний такт, про повагу, з якою люди повинні ставитись одне до одного, й про багато інших таких комплексів» [4, с. 91].

Звідси ми можемо зробити висновок, що цивілізаційний процес творить, на перший погляд, непомітну *культуру* суспільної етики з акцентом на індивідуальну свободу, яка виявляється на всіх рівнях держави в тому, яким є ставлення людей один до одного крізь призму поняття свободи, яким є рівень свободи у взаємодії держави й громадян. Оскільки, існування суспільства кожного демократично устрою, без усвідомленої його громадянами ролі свободи у ньому, перетворюється на суцільну ворожнечу між його учасниками, адже в цій етиці розгортається думка про свободу і про відповідальність, яку індивід утверджує в собі, а не сприймає як примус, або як щось, що громадянин здійснює без знання причини цього.

І, отже, якщо ми маємо реалізацію цивілізаційного процесу у сторону демократії, а цивілізаційний процес може бути цивілізаційним лише за умови відсутності тоталітарних тенденцій у своєму становленні у суспільстві, ми отримуємо наступні цінності, які є його основою, а саме: право на приватну власність, право здійснювати голосування, свобода слова, свобода віросповідання, право на здійснення підприємницької діяльності та інші права, які ґрунтуються на аксіоматичному понятті природної свободи громадянина.

Ці права і свободи гарантують для суспільства звільнення від потенційного росту насильства і корупції, масового переходу до недемократичних цінностей, які базуються на створенні фіктивного суспільного договору, який реалізований через примус тоталітарної еліти та передбачає відміну аксіоматичних природних прав громадян й нав'язування протилежних, нецивілізованих, *антиціннос*тей. Отож суспільний договір за таких умов не лише перестає бути договором громадян, але повністю зникає з суспільного обговорення, адже його суть прямо суперечить насадженому силою устрою, який визначає людей не як громадян держави, а як підданих або рабів, які не наділені персональною свободою, а, отже, не беруть участь в цивілізаційному процесі; громадянська самосвідомість такого суспільства також повністю зникає як і національна ідентичність, оскільки, через тоталітарне поневолення, боротьба за свободу та справедливість класифікується у таких системах як злочин

проти держави, суспільства, політичної системи, що історично можна помітити в боротьбі українського народу за незалежність під час радянської окупації України.

Щоб краще прояснити цей аспект, ми можемо процитувати українського філософа А.Карася, який так характеризує взаємопов'язаність понять свободи, моралі та цивілізованості: «…щоб бути моральною, дія має бути заснована на можливостях свободи самовдосконалення. Бути вільним – це бути автономним у моральних вчинках, а «моя максима» має бути такою, яку, як моральний чинник, Я – і ніхто інший – сам даю собі. Оскільки моральний порядок є універсальним, тоді максима, яку я ставлю перед собою, має сприйматися як універсальний закон для всіх. Контекстом такого сприйняття знову ж є аксіологічно-критична сфера життя, в якій кожна людина для себе має бути самоціллю» [5, с. 171].

Таким чином універсальність цивілізаційних цінностей виходить з того, що є спільним для всіх людей як: прагнення бути вільними і не пригніченими насиллям у будь-яких формах, які передбачають утратою громадянами здатності створювати і підтримувати суспільний договір. Їх же аксіоматична природа випливає з того, що кожен громадянин будь-якої країни не хоче, як ми вже згадували раніше, постраждати від насильства, але водночас не хоче вчиняти беззаконня до своїх співгромадян, не тому, що його за це покарають, а тому, що ціллю його життя є збереження суспільного договору, який забезпечує кожному його учаснику пряму і *постійну* вигоду у формі надання захисту від посягання на свободу у всіх її вимірах, що веде нас до ідеї спільного блага, яке, професор філософії Л.Сафонік, характеризує крізь призму наступної ситуації: «Людина, позбавлена морального та спільного чуття, структурованого почуттям відповідальності, чесності, патріотичності, любові до Батьківщини, готовності пожертвувати своїм життям заради свободи і гідності інших, перебуває поза межами дискурсу спільного блага, оскільки її задовольняє поле індивідуальних життєвих сенсів та смислів. Схильність до спільного блага є запорукою витворення ідентичності людини, яка лежить в основі розбудови громадянського суспільства та демократичної держави» [10, с. 69].

І, переходячи до другої частини нашої статті, ми прагнемо сконцентруватись на поясненні взаємопов'язаності цивілізаційного процесу та постколоніального дискурсу, який розглянемо у громадянській площині. Ми рухаємось в такому напрямку, оскільки, постколоніальний дискурс більше відомий як дискурс про постколоніальну літературу, коли його визначають: «…методологічним напрямом або підходом, спрямованим на дослідження колишніх колоніальних країн і народів і їх зв'язків з метрополіями, як правило і насамперед у контексті культурному, шляхом прочитання й інтерпретації відповідних літературних творів» [11, с.350]. І менше у громадянській сфері, однак, існує доповнене визначення, яке полягає в: «…дослідженні антиімперських стратегій та ідеологій, питання глобалізації та аналізу різних форм підпорядкування (національного, расового, гендерного)» [2, с. 10].

Цивілізаційний аспект постколоніального дискурсу відповідно є рефлексією суспільного духу на вплив колоніального минулого у громадянській площині, що демонструє Е. Саїд на прикладі уявлення країн Заходу про Близький Схід, коли пише, що орієнталізм – це: «…система репрезентацій, обрамлена всією сукупністю сил, які привели Схід у західну науку, західну свідомість, а згодом у західну імперію. Якщо в цьому визначенні орієнталізм видається більш політичним, аніж неполітичним, то це передусім тому, що, як на мене, орієнталізм став продуктом певних політичних сил та видів діяльності. Орієнталізм – це школа інтерпретації, матеріалом для якої є Схід, його цивілізації, народи й регіони» [9, с. 152-153]. Основним об'єктом критики у цій ситуації є уявлення про те, що прогресивність одних країн зумовлює виправдання окупаційної політики щодо інших країн, чим і є колонізація, а орієнталізм виступає не як наукове дослідження, а як набір

багатогранних (політичних, економічних, культурних) інструкцій щодо взаємодії з націями, які опинились у колоніальному поневоленні, тобто відбулось «…перетворення західного наукового дискурсу на імперську інституцію» [200, с. 7]. А Е. Саїд зауважує це так: «Колонізація спочатку означала ідентифікацію, а точніше, створення інтересів; ці інтереси могли бути комерційними, комунікаційними, релігійними, воєнними, культурними. Наприклад, Британія вважала, що вона як християнська держава має легітимний інтерес у плані опіки над ісламом та ісламськими територіям» [9, с. 76].

Очевидно, що колоніальне минуле включало в себе такі явища як: асиміляція та знищення національної культури, рабство й експлуатація природних ресурсів окупованих територій, безкарне насилля й відсутність правової допомоги для автохтонного населення, значні обмеження економічної свободи. Відповідно стало основою досліджень постколоніального дискурсу в громадянській сфері тому, що усе це не могло не відобразитись на суспільній свідомості поневолених націй. Відбулась поява шляхів до подолання або загострення вищезгаданих тенденцій після здобуття колоніями незалежності від колонізаторів, що виявилось у становленні одного з центральних понять постколоніальних студій – постколоніальної модальності, яка означає дискурсивний спротив владі [2, с. 7]. Однак, у аспекті глобалізації, не всі держави стали тими частинами світової спільноти, які *дійсно* сприяють суспільному добробуту, а навпаки проявили антизахідні й антицивілізаційні нахили і причину цього ми розглянемо.

Для прикладу ми можемо взяти такі країни, колишні колонії, як: Іран та Північна Корея, чиї політичні устрої яскраво демонструють антидемократичні цінності і є тоталітарними, й окрім цього, вони здійснюють підтримку російських збройних формувань, які окуповують українські території, тобто безпосередньо беруть участь у війні [15; 17].

Причинами занепаду цивілізаційного процесу в Ірані та Північній Кореї стали: відсутність реалізації суспільного договору, відмова від універсальних цінностей цивілізаційного процесу, що зумовило появу дискурсу з претензією на антиімперіалізм, який таким не є, оскільки, Західні імперії припинили існування, але водночас це протистояння Захід-Схід стало основою політичної ідеології. М. Дуглас, британський науковець, виділив також явище подібного протистояння, яке базується на виправданні помсти колоніальним минулим, але вже в контексті міграційної кризи в Європі, яка розпочалась в 2015 р. Автор описує це так: «Концепція «Імперія завдає удару у відповідь» ґрунтується на переконанні, що є цілком неминучим і, можливо, навіть справедливим, щоб у XX столітті народи колишніх колоній відігралися на колонізаторах, хай і не як завойовники, а як співгромадяни» [3, с. 26].

Також варто відзначити, що однією з ключових проблем постколоніальних суспільств, особливо відносно до нашого прикладу, є насильно змінена громадянська самосвідомість, ціннісні орієнтири громадян у зв'язку з існуванням в тоталітарному устрої. За Ганною Арендт це полягає в тому, що ідеологія тоталітаризму трансформує людські моральні якості у сторону абсолютного нігілізму, що призводить до мовчазного суспільного схвалення ідеї безкарного насилля системи над громадянами і виконання цього насилля одними громадянами відносно до інших без жодних докорів сумління [1, с. 511].

Саме тому постколоніальному дискурсу, на політичному та культурному рівнях, притаманна рефлексія суспільного духу на колоніальне минуле, яка передбачає рух до справедливої деколонізації і незалежності не у формальному сенсі цього слова, а у відміні тоталітарного стану, глибоко вкоріненого у суспільстві внаслідок його руйнівного впливу, який не є чимось незначним, щоб бути непомітним і просто забутим на новому етапі розвитку нації; його проблема в тому, що він творить стан людських взаємовпливів і соціальних

зв'язків, який є *антиморальним*, залишаючись непомітним для суспільства, щоб не бути подоланим через зміну суспільної самосвідомості до стану суспільного договору (демократії), що і є запорукою успіху тоталітаризму. І до моменту національної незалежності є вище зазначена ситуація, яку алжирський мислитель Ф. Фанон описує як те, що: «Саме колонізатор створив і продовжує творити колонізованих» [12, с. 6].

Відповідно незалежність, яка містить у собі відмову від трансформації колоніального досвіду, стає продовженням впливу вже не колонізаторів, а заснованих ними владних інституцій контролю за суспільством, що означає зупинку деколонізації й продовження місцевими елітами того ж способу колоніального управління, який був при колонізаційному періоді, а це зумовлює наслідування урядами таких країн тоталітарних та експансіоністських тенденцій, що і відбулось в Ірані та КНДР на противагу до ПАР, де був подоланий режим апартеїду та була встановлена демократія, й США, де було подолано колонізаційний вплив Британської Імперії і також відбулось становлення демократії.

Детальніше, на культурному рівні, виявляється взаємозалежність цивілізаційного процесу й постколоніального дискурсу у стані громадянської свідомості суспільства. Так у постколоніальних суспільствах внаслідок того, що літературна творчість була довгий час жорстко цензурованою або забороненою державою-метрополією, після здобуття колоніями незалежності, можна було і досі це спостерігається – відчуженість автохтонного населення до власної культури, традицій та щонайважливіше до їх *активного* розвитку й росту з позицій деколонізації в напрямку демократії та гуманізму. Поясненням для цього, якщо здійснити зворотний висновок, є порушена економічна складова цивілізаційного процесу, а саме залученість дітей до праці у більшості постколоніальних держав, зокрема, Африки[14]. Тому покоління, яке не є освіченим, приречене на існування в тоталітарних тенденціях без *достатнього* усвідомлення постколоніального дискурсу як способу рефлексії на минуле колоніальне управління і продовжене вже національними елітами, які не змінюють становище народу. Тому хоч постколоніальний дискурс і виникає в будь-якому суспільстві, яке пережило досвід окупації, який є тотожним колонізаційному досвіду, оскільки, жоден колонізатор або окупант не вважає народ, який підкорив – цінністю, окрім як у власних інтересах, і ніколи як в інтересах народу, *однак,* відсутність реалізації громадянських прагнень до свободи, призводить до втрати дискурсом його основної складової – обговорення, яке призводить до дій та до змін.

Також постколоніальний дискурс не обмежується лише уявленнями про наслідки колоніальної політики Великої Британської імперії або Французької імперії, чи інших імперій, де колоніальні володіння були далеко від держав, які їх утворили. На прикладі України ми можемо розмірковувати про колоніальне минуле, яке розпочалось з ситуації напівколоніальної залежності, починаючи із XVII ст., й вилилось у важкий досвід тоталітарної колонізації у XX столітті [2, с. 8]. При цьому ми помітимо усі до цього перелічені тенденції цивілізаційного процесу, який виступає реформуючим чинником постколоніального дискурсу, а саме: прагнення до незалежності та оновлення політичної системи, зміна характеру поняття громадянської свідомості з тоталітарної на демократичну та ін. Тому це дає можливість, за Тамарою Гундоровою, застосовувати постколоніальну методологію, яка демаскує відкриті і приховані механізми колоніального і неоколоніального поневолення [2, с. 8].

Список використаної літератури

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і Літера, 2005. 572 с. (2).
2. Гундорова Т. І. Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваги. Постколоніалізм. Генерації. Культура. Київ : Лаурус, 2014. (ТЕОРЕТИЧНІ REВІЗІЇ; вп. 4). С. 7–13.

3. Дуглас М. Самознищення Європи. Київ : «Наш Формат», 2024. 355 с.
4. Еліас Н. Процес цивілізації Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Норберт Еліас. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 672 с.
5. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
6. Міхно О. Деколонізація української педагогічної біографістики: теоретичні контури. *Український педагогічний журнал.* 2024. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/728
7. Петрик, Л. Міграційна криза в Європі. DSpace at West Ukrainian National University, 2017. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23071/1/105-108.pdf
8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. 444 с.
9. Саїд Е. В. Орієнталізм. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
10. Сафонік Л. М. Буттєвість сенсу людського життя. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
11. Троян С. С. Орієнталізм і постколоніальний дискурс у контексті «постмодерністського виклику». *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. № 24. С. 345–354.
12. Фанон Ф. Гнані і голодні. Київ: Вперед, 2016. 227 с.
13. Ferguson Adam. An Essay On The History Of Civil Society. LONDON, 1872. 476 p.
14. International Labour Organization. Child Labour in Africa. International Labour Organization. Cornell University Library. 2005. URL: https://ecommons.cornell.edu/items/f724465a-ea7b-4fd8-9776- d6aea1ae8a9b
15. Kasapoğlu C. How the War in Ukraine Shapes Iran's Strategic Gains and Ambitions. Hudson Institute. 2024. URL: https://www.hudson.org/national-security-defense/how-war- ukraine-shapes-irans-strategic-gains-ambitions-can-kasapoglu
16. Locke, John. Two Treatises of Government. T. 5, A New Edition, Corrected. In Ten Volumes. Glasgow: Richard Griffin and Company, 1823, 216 p.
17. North Korea Enabling Russian Missile Strikes Against Ukraine. Defense Intelligence Agency. 2024. URL: https://www.dia.mil/News-Features/Articles/Article-View/Article/3790623/dia-report-confirms-north-korean-missile-debris-found-in-ukraine/

CIVILIZATION PROCESS THROUGH THE PRISM OF POSTCOLONIAL DISCOURSE

Oleksandr Samokhvalov
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article deals with the issue of peaceful and mutually beneficial coexistence of states in the twenty-first century in the context of realization and support of universal values of the civilization process in the generalized sense of the fundamental principles of democratic political systems. At the same time, universal values are studied as those that can ensure the status of freedom for citizens as an opportunity for conscious self-realization and as a preventive measure against anti-democratic tendencies and totalitarian phenomena in society. In addition, the author develops the idea of the absence of a utopian aspect in the concept of universal values to demonstrate its advantages over implicitly utopian totalitarian projects that imply the absence of social progress.

The author also characterizes the essence of the social contract in the axiomatic dimension of its values based on the concept of citizen's freedom, which makes it possible to differentiate between the social and quasi-social contract and demonstrate the negative consequences of the latter in the social sphere in the form of a change in the civic consciousness of society from independent to dependent on the totalitarian discourse of the ruling elite, which leads to the disappearance of a conscious ethics of freedom, in which the citizen's self-consciousness is realized without coercion and is a guarantee of avoiding unconscious violence against fellow citizens.

The author analyzes the relationship between the key ideas of the civilization process and postcolonial discourse from the standpoint of successful and unsuccessful overcoming of the colonial past as a totalitarian legacy, explains the reasons for this phenomenon and the results of the impact of postcolonial societies that have not been decolonized in the global context. The postcolonial discourse is complemented by an expanded component that relates to the social plane, namely the reflection of the public spirit on the colonial past, on the power institutions left by the colonizers.

Key words: civilizational process, postcolonial discourse, universal values, social contract, quasi-social contract, decolonization, common good, transformation of postcolonial experience, freedom, democracy, totalitarianism, colonialism.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с.192–198
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p.192–198

УДК 144:304.18
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.23

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІСТИНИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Марія Сінельнікова
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

В статті досліджується трансформація концепту істини в мережі Інтернет, яка пов`язана з технологізацією, інформатизацією та глобалізацією сучасного суспільства. Стрімка популяризація Інтернет мереж в XXI ст. поступово призвела до розмивання чітких меж між добром і злом, вигадкою та реальністю, брехнею та правдою. В результаті факти перетворюються на думки, інтерпретації, особистісні рефлексії, які репрезентуються в мережі як істина в останній інстанції. Це призводить до виникнення феномену «постправди», який не є новою концепцією, але в період активного розвитку цифрових технологій набуває небаченої досі популярності в різноманітних сферах людської життєдіяльності, починаючи від політики і закінчуючи сферою бізнесу.

Поява постправди призвела до серйозної кризи класичного концепту істини, яка проявляється передусім в тому, що більшість людей стають байдужими до того, що є правдою, а що ні. Більше того, вони починають вірити, що єдиної, об'єктивної та універсальної істини просто не існує, тому будь-яка точка зору має право на існування. Відтепер особисті переконання та емоційні реакції стають ключовими в трактуванні істини, оскільки визнаються важливішими за будь-яку логіку та факти. Через це людина приймає за істину те, у що вірить або те, що їй видається правдоподібним. Цим активно користуються в Інтернет мережах маніпулятори, шахраї, політики, бізнесмени, пропагандисти тощо, які апелюють до екзистенціальних особливостей сприйняття і переживання істини, створюючи штучну реальність, в якій дають людині оманливе відчуття справжності та істинності.

Це викривляє звичне трактування істини, роблячи її неважливою та відносною, подекуди перетворюючи на щось цілковито протилежне – брехню, яка визнається набагато кориснішою та прибутковішою. Але не варто забувати, що брехня може існувати лише тоді, коли є правда, про яку можна збрехати. Тому сьогодні вкрай важливо прориватися до істини крізь увесь інформативний шум, емоційне перевантаження, скандальність та сенсаційність заголовків, які заполонили сучасний Інтернет простір, адже лише від нас залежить житиме істина чи ні.

Ключові слова: правда, брехня, постправда, фейкові новини, Інтернет мережі.

Істина лише одна, але вона жива
і тому має блискучо-мінливе обличчя.
Франц Кафка

Вступ. Сучасне XXI ст. сміливо можна назвати епохою постправди, яка відкидає авторитет експертів та пропонує нові, альтернативні факти, які подекуди межують з фейковими новинами, софістичною риторикою та популістською пропагандою. Усі вони балансують на межі правди та вигадки, істини та брехні, переймаючись кількістю підписників, вподобайок, коментарів, а не правдивістю поширюваної інформації. Проблемою постправди займаються багато дослідників, серед яких чільне місце посідають Лі Макінтайр, Стів Фуллер, Ральф Кіз, Кен Вілбер, Ханна Арендт, Марія Бутиріна та багато інших. Незважаючи на таку велику кількість розвідок, сьогодні вкрай важливо дослідити причини кризи поняття «істини» та прослідкувати всі наслідки поширення постправди в Інтернет

© Сінельнікова М., 2025

мережах. Тому **метою даної статті** є дослідження трансформація концепту «істини» в мережевому просторі та аналіз феномену «постправди», який поступово витісняє класичне трактування істини з горизонту людського сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Інтернет мережі як джерело інформації за популярністю давно вже обійшли телебачення, газети та ЗМІ. За даними звіту *Digital 2022* кількість користувачів Інтернет мереж становить понад 58% населення світу* і цей відсоток невпинно зростає. Це дає змогу Інтернет мережам диктувати свої стандарти та правила, які сигналізують про появу «принципово нової реальності чи принаймні принципово нового її сприйняття» [1, с. 84]. Новітні технології вторгаються в нашу реальність, змінюючи її до невпізнанності, що дає підстави Ж. Бодріяру стверджувати, що «сьогодні править бал не реальність, а віртуальність» [2, с. 24], яка заполонила собою фактично усе, включно з метафізичним підґрунтям нашого світу. Подібна модифікована реальності або «гіперреальність» [2, с. 18] призводить до розмивання меж між звичними для нас бінарними опозиціями добра і зла, прекрасного і потворного, істинного та оманливого, що знаходить своє вираження в сучасному феномені «постправди», яку Оксфордський словник доречно називає «одним із визначальних слів нашого часу» [3].

Варто відзначити, що феномен «постправди» далеко не новий, але саме в XXI ст. відбувся неабиякий сплеск його популярності завдяки глобалізації, технологізації та інформатизації сучасного суспільства. Термін «постправда» описує «обставини, в яких звернення до емоцій і особистих переконань важливіше під час формування громадської думки, ніж об`єктивні факти» [3]. Через це істина втрачає свою аргументаційну силу, зіткнувшись із популярною «сентиментальною привабливістю» [4, с. 52]. Людині потрібно менше секунди, щоб зрозуміти, цікава їй новина чи ні. На це і розраховані Інтернет мережі, які подають інформацію у спрощеній та доступній формі, розбавляючи її нотками гумору, скандальності та епатажу, прагнучи викликати в людини сильні емоції та переживання. Саме так, за влучним виразом Д. Канемана, «емоційний хвіст виляє раціональною собакою» [5, с. 117].

Постправда передбачає відсутність раціональних критеріїв для підтвердження правдивості інформації, оскільки онлайн повідомлення вже містить готові висновки, які не потребують додаткових епістемологічних рефлексій. Інтернет мережі тиражують свою, прикрашену версію правди, яка адаптується до смаків та вподобань онлайн користувачів, через що в них складається враження, ніби вони вже перебувають в істині, занурюються в неї, вона апріорі дана їм. Подібний феномен Лі Макінтайр називає «когнітивним упередженням» [6, с. 63–84], який спонукає людину вірити в те, що відповідає її власним поглядам та переконанням, її персональній правді. Внаслідок цього Інтернет істина виглядає більше привабливішою та правдоподібнішою, ніж сама правда. Але правильно «переформатована» постправда просто маскується під шатами істини, паразитує на ній, оскільки самостійно існувати вона не може.

Філософським підґрунтям для появи постправди став релятивізм Фрідріха Ніцше, який підриває цінність істини та ставить питання: чому потрібно надавати перевагу істині, а не брехні? Тому постправда починає захоплювати увагу авдиторію тоді, коли для людини не важливо правда це чи брехня. Як влучно зауважує Девід Віллена, «правда – це питання, до якого ми сьогодні байдужі. Важливо те, як це відчувається. Важливо подобатися» [7, с. 132]. Тому особистість спікера, його емоційність та харизма є набагато важливішими

* https://www.infobae.com/ua/2022/04/18/social-media-users-account-for-more-than-58-of-the-worlds-population

за правдивість його слів. Але не варто думати, що постправда – це синонім брехні [8, с. 11], це радше її політкоректна версія [9, с. 34] або напівправда. Відтепер більше не існує просто правди чи просто брехні, з'являється нова, «третя категорія, яка не є правдою, але й не дотягує до брехні. Її можна назвати розширеною правдою. Неоправдою. М'якою правдою. Фальшивою правдою. Правдою лайт» [10, с. 58]. Завдяки цьому істина не фальсифікується чи перекручуються в Інтернет мережах, просто вона втрачає свою актуальність, відступаючи «на задній план». Передумовою для цього стає самоочевидність істини та екзистенційна причетність до неї кожної людини.

Але насправді постправда – це світ, в якому панує когнітивна непевність та аксіологічна невизначеність, де кожна людина вживає слова поза їхньою причетністю до правдивості чи брехні. Ера постправди – це ніби гра в очікування, війна на виснаження, в якій раціональність і логіка можуть бути поступово зруйновані до точки, коли нейтральні спостерігачі взагалі не зможуть розпізнати правду [11, с. 71]. Подібне «заграваннz з правдою» стає підґрунтям для сучасного популізму, махінацій та маніпуляцій, які активно використовуються як в політиці, так і в сфері бізнесу (наприклад, в рекламі). Це дає можливість визначити постправду як навмисне «маніпулювання переконаннями та емоціями з метою впливу на громадську думку та соціальне ставлення» [12], що споріднює її з пропагандою, яку трактують як «навмисне та систематичне поширення повідомлень, спрямованих на створення позитивного чи негативного образу певних явищ (людей, рухів, інституцій тощо), а також на стимулювання певної поведінки» [13].

Завдяки подібним маніпуляціям відбувається своєрідна комерціалізація істини в мережі. Гарно «запакована», вдало подана та правильно начинена скандальними елементами напівправда, а деколи і відверта брехня, викликають неабиякий фурор в онлайн авдиторії, забезпечуючи їй найвищі рейтинги та швидкі прибутки. Таким чином, істина в епоху постправди «стає інструментальним поняттям, яке є засобом досягнення мети, а не самою цінністю» [14, с. 394]. Сьогодні головним є не правда, а її вигідна інтерпретація, що відповідає епосі популізму, коли комерційній успіх вирішує ціну питання. Тому ми згодні змінювати реальність, викривляти факти, замовчувати інформацію – все заради сумнівного успіху та швидкоплинної популярності в Інтернет мережах.

Завдяки цьому неправда стає правдою та підтверджується мовчазною згодою мільйонів [15, с. 263]. Однак підтримка і схвалення натовпу, як влучно зауважував Сенека, це доказ повної неспроможності [16, с. 114]. Людина справді втрачає сьогодні здатність формувати власну чітку позицію, піддаючись настроям мас. Крім того, Інтернет мережі засипають індивіда такою великою кількістю інформації, що він вже не здатен якісно її аналізувати та перевіряти. Це влучно описує Джордж Орвелл: «маса слів, [що] падає на факти, як м'який сніг, розмиває контури і приховує усі деталі» [17, с. 14]. Факти просто розмиваються думками та численними, довільними інтерпретаціями. Через що постправду варто сприймати «не як результат об'єктивних констатацій, а як продукт інтерсуб'єктивних оцінок та рефлексій» [18, с. 7]. Так ми опиняємося в ситуації, коли існує не одна істина, а декілька її варіантів та версій, що виражає «божевільну претензію всіх речей висловити свою правду» [2, с. 34].

Таким чином, епоха постправди залишає далеко позаду добу об'єктивних та універсальних істин, відтепер «є лише культурні інтерпретації, що змінюють одна одну» [19, с. 62]. Це створює для онлайн користувача умови, в яких немає надійних аксіологічних основ та відсутні чіткі критерії для перевірки отриманої інформації на істинність, що, зрештою, може призвести до цілковитої втрати істини, яку сьогодні кожен може конструювати самостійно, на власний розсуд. Якщо ніщо не істинне, тоді будь-яка думка має право

на існування. З огляду на це, постправду можна трактувати «як форму ідеологічного домінування одного індивіда над іншим» [6, с. 134]. Це пов'язує істину з проблемою влади та впливу [20, с. 21]. Кожен з нас прагне отримати подібну «модальну владу», тобто контроль над тим, що можливо [1, с. 180]. Це прагнення сьогодні чудово задовольняють Інтернет мережі, які дають можливість кожному стати публічною особою, дозволяють будь-кому бути почутим та захопити увагу онлайн авдиторії, мати змогу впливати на думки та дії інших. Інтернет – це, по-суті, «влада більшості» [1, с. 126], які беруть на себе право «останньої інстанції» у вирішення питання істини. Нарешті людина отримує таку бажану можливість стати «мірою усіх речей», яку вона виборювала ще з часів давніх софістів.

Через це багато хто вважає «постправду» демократизацією концепту істини, оскільки «Інтернет обіцяє стати агорою та сприяти розвитку мистецтва дебатів, характерного для демократії» [див. 13]. Але насправді Інтернет мережі підривають самі основи демократичних систем та спотворюють звичні для нас норми людського співіснування, руйнуючи культ істинності, відвертості та чесності. Адже в умовах постправди перевага надається маніпулятивній та оманливій поведінці з метою просування власних прагматичних інтересів і задоволення своєї жадібності. Тому нові комунікативні Інтернет установки можна визначити як такі, в яких значною мірою зменшилась щирість та відкритість [21, с. 492]. Це може зруйнувати довіру до будь-якої інформації, а також віру в правдивість та щирість самої людини, що тягне за собою підрив усіх ключових норм людської взаємодії та демократичних інституцій.

Крім того, небезпечною тенденцію популяризації постправди в Інтернет мережах є те, що поступово стираються кордони між фактом і думкою, експертами і невігласами, правдою і вигадкою. В результаті чого професіонали починають відчувати повну неспроможність у своїй боротьбі за істину, адже «людям вже достатньо експертів» [22]. Відтепер кожен користувач сам може стати «вповноваженим фахівцем», без жорсткого контролю та будь-яких обмежень. Внаслідок цього феномен «постправди» вводить людину в «сутінкову зону» або «сіру зону етики» [10, с. 115], де вже немає чіткої межі між добром і злом, правдою та брехнею, де немає бар'єрів і перешкод, де ніхто не несе відповідальності за свої слова та вчинки. Таким чином, брехня стає тим порогом, за яким немає жодної кари [10, с. 120].

Це дозволяє користувачам Інтернет мереж безперешкодно створювати свої варіанти істини та втілювати їх у фейкових новинах, які є сфабрикованими, навмисно неправдивими, тому можуть вводити читачів в оману [23, с. 213]. Такі новини зазвичай поширюються заради комерційного успіху, який досягається за допомогою переглядів, постів, репостів, коментарів тощо. Це дуже нагадує думку Ніцше про те, що істина – це лише зручна вигадка, просте переконання про володіння правдою [24, с. 14]. Що призводить до формування в онлайн користувачів т.зв. «наївного реалізму», внаслідок чого вони починають вважати, що їхні думки чи припущення є прямим відображенням реальності [25, с. 111]. Але насправді фейкові новини використовуються для дезінформації, через що громадська думка не формується, а, навпаки, деформується, відводячи людину далеко від реального стану речей. Тут ми спостерігаємо дивний парадокс Інтернет мереж: прагнучи бути більш обізнаними та поінформованими, онлайн користувачі стають тільки дедалі розгубленішими та дезорієнтованішими.

Однак фейкові новини – це лише одна з багатьох граней постправди, яка також часто порівнюється з т.зв. «альтернативними фактами» – довільними інтерпретаціями, які репрезентують цілковито інше, індивідуальне бачення реальності. Саме тут криється найбільша небезпека постправди, завдяки якій «людина ризикує бути відчуженою від

реальності» [6, с. 172]. Крім цього, новітні технології можуть призвести до хибного відчуття контролю, що лише провокує нездорову та неадекватну поведінку. Усе це пов'язане передусім з відсутністю критичного мислення в онлайн користувачів, що є результатом байдужості до різниці між фактами й думками. Це спонукає Деніела Деннетта в одному зі своїх інтерв'ю заявити, що «людство вступає в період епістемологічної темряви та невизначеності, яких ми не переживали з часів Середньовіччя» [26]. Оскільки ключова проблема полягає в тому, що людина втрачає потребу в правді та позбувається бажання розуміти світ на основі фактів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що популяризація феномену «простправди» та криза істини в мережі Інтернет пов'язані з декількома ключовими чинниками. Передусім, це відсутність критичного мислення в онлайн користувачів. Також це новітні технології, які спричиняють розмиванню бар'єрів та стиранню кордонів між основними бінарними опозиціями добра-зла, правди-брехні тощо. Подібний чинник призводить до втрати відчуття індивідуальної відповідальності, яке забезпечується свободою слова та анонімністю Інтернет користувачів. І останній чинник – суто антропологічний, який стосується задоволення незмінного прагнення людини отримати владу над іншими завдяки своїх правоті.

Висновок. Ще в Біблії говориться: «Пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними» (Ів. 8:32). Але хіба цього шукають в Інтернет мережах? Людина прагне розваг, гри та веселощів, а не напруження чи довгих інтелектуальних розмірковувань. Це і пропонують їй Інтернет мережі, вилучаючи раціональність та правдивість з онлайн дискурсу. Саме так формується феномен «постправди», яка лише імітує реальність, розважає та відволікає, налаштовуючи онлайн користувачів на думку, що їхні оцінки, рефлексії та інтерпретації – це всього лише один з багатьох режимів функціонування істини. Тим самим завдаючи непоправної «епістемологічної травми правді своєю релятивістською риторикою, знеціненням, апологією сумніву, абсолютизацією суб'єктності» [18, с. 14].

Тому ситуацію постправди можна описати як існування в постфактичні часи, коли «істини не існує, а є лише перспектива» [24, с. 23]. Однак не варто забувати, що Інтернет мережі – це лише один з інструментів постправди, багато чого залежить і від самої людини, її критичного мислення та бажання розпізнати правду та відрізнити її від брехні. Також завжди потрібно пам'ятати, що Інтернет мережі лише репрезентують реальність, причому не всю, а лише її частину. Через що нам потрібно самостійно з'єднувати усі ці частини в єдине ціле. І хоча наша реальність стала більш складною та гібридною [27, с. 82], а новітні технології починають визначати основні її критерії, стандарти та правила, не варто забувати, що істина лише одна і вона має першочергове значення для нашого існування. І лише від нас залежить виживе вона в умовах все більшої популяризації Інтернет мереж чи ні. ***Перспектива подальших досліджень*** полягає в глибшому окресленні наслідків кризи істини та впливів феномену постправди на індивідуальну та масову свідомість користувачів Інтернет мереж.

Список використаної літератури

1. Fuller S. Post-Truth: Knowledge as a Power Game. London: Anthem Press, 2018. 218 p.
2. Baudrillard J. Simulation and Simulacra (The Body, In Theory: Histories Of Cultural Materialism). Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 1994. 164 p.
3. Oxford English Dictionary. Post-Truth. 2019. URL: https://www.lexico.com/en/definition/post-truth
4. Peters M. A. The History and Practice of Lying in Public Life. *Review of Contemporary Philosophy*. Volume 14. 2015. P. 47–61.

5. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013. 512 p.
6. McIntyre L. Post-Truth. Cambridge: The MIT Press, 2018. 236 p.
7. Villena D. Qué es el funcionalismo? *Letras*. 2017. Volume 88. Issue 127. P. 129–155.
8. The Post-Truth Era: Reality vs. Perception. 2017. URL: https://www.uno-magazine.com/wp-ontent/uploads/2017/03/UNO_27_ENG_alta.pdf
9. Arendt H. On Lying and Politics: A Library of America Special Publication. New York: Library of America, 2022. 158 p.
10. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York: St. Martin's Press, 2004. 312 p.
11. Hartley K. Owning the Libs: Post-Truth in Right-Wing Political Discourse. *International Review of Public Policy*. 2023. Volume 5. Issue 1. P. 64–74.
12. Royal Spanish Academy. Posverdad. In Diccionario de la language española. 2019. URL: https://dle.rae.es/?id=TqpLe0m
13. Navarro F., Alberto C. Post-Truth, Media and Power. A Problem for the Humanities. 2022. URL: https://comunicacionyhombre.com/en/article/post-truth-media-and-power-a-problem-for-the-humanities1-2/
14. Parker J. The Role of Higher Education in the Post-Truth Era. *Journal or Political Science Education*. 2024. Volume 20. Issue 3. P. 391–404.
15. Fromm E. Afterword to George Orwell's 1984. New York: New American Library, 1961. P. 257–267.
16. Сенека. Про стійкість мудреця. Діалоги. Львів: Апріорі, 2023. 208 с.
17. Orwell G. Politics and the English Language. London: Penguin Classic, 2013. 48 p.
18. Бутиріна М. Постправда: істиною володіє той, хто контролює наративи. *Медіанаративи: колективна монографія*. Дніпро: Ліра, 2022. С. 4–16.
19. Вілбер К.Трамп і епоха постправди. Львів: Terra Incognita, 2019. 136 с.
20. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. London: Penguin Books, 1991. 352 p.
21. Barišić P. Truth and Politics in the Age of Digital Media. *Synthesis philosophica*. 2018. Volume 33. Issue 2. P. 489–501.
22. Noveck B. Enough of Experts? Data, Democracy and the Future of Expertis. 2016. URL: https://www.socialsciencespace.com/2016/11/enough-experts-data-democracy-future-expertise/
23. Allcott H., Gentzkow M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. Volume 31. Issue. 2. 2017. P. 211–236.
24. Nietzsche F. On Truth and Lies in the Extra-Moral Sense. Chicago, Illinois: Independently published, 2024. 89 p.
25. Ross L., Ward A. Naive Realism in Everyday Life. *Values and Social Knowledge*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. Pp. 103–137.
26. Cadwalladr C. Interview with Daniel Dennett. The Guardian, 2017. URL: https://www.theguardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview
27. Lorusso A. M. Postverità: Fra Reality TV, Social Media e Storytelling. Roma-Bari: Laterza, 2018. 107 p.

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF TRUTH ON THE INTERNET

Maria Sinelnikova
Lviv Polytechnic National University,
Department of philosophy
S. Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

The article examines the transformation of the concept of truth in the Internet, which is associated with the technologization, informatization and globalization of modern society. The rapid popularization of Internet networks in the 21st century. gradually led to the blurring of clear boundaries between good and evil, fiction and reality, lies and truth. As a result, facts are transformed into thoughts, interpretations, personal reflections, which are represented in the network as the truth in the last resort. This leads to the emergence of the phenomenon of "post-truth", which is not a new concept, but during the period of active development of digital technologies it is gaining unprecedented popularity in various spheres of human life, starting from politics and ending with the sphere of business.

The emergence of post-truth has led to a serious crisis of the classical concept of truth, which is manifested primarily in the fact that most people become indifferent to what is true and what is not. Moreover, they begin to believe that there is simply no single, objective and universal truth, therefore any point of view has the right to exist. From now on, personal beliefs and emotional reactions become key in interpreting the truth, since they are recognized as more important than any logic and facts. Because of this, a person accepts as truth what he believes in or what seems plausible to him. This is actively used on the Internet by manipulators, scammers, politicians, businessmen, propagandists, etc., who appeal to the existential features of the perception and experience of truth, creating an artificial reality in which they give a person a deceptive sense of authenticity and truthfulness.

This distorts the usual interpretation of truth, making it unimportant and relative, sometimes turning it into something completely opposite - a lie, which is recognized as much more useful and profitable. But we should not forget that lies can only exist when there is truth to lie about. Therefore, today it is extremely important to break through to the truth through all the informational noise, emotional overload, scandal and sensationalism of headlines that have flooded the modern Internet space, because it depends only on us whether the truth will live or not.

Key words: truth, lies, post-truth, fake news, Internet networks.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 199–206
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 199–206

УДК 1(091):167.2
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.24

ГРАМАТИЧНИЙ ПІДХІД ТА АНАЛІЗ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ЯК ПРОТИЛЕЖНІ ПІДХОДИ ДО ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ

Павло Соболєвський
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна

У статті досліджується проблема використання повсякденної мови як основи філософського аналізу. Здійснено порівняння граматичного підходу, характерного для «Філософських досліджень» Л. Вітгенштайна, з підходами філософії повсякденної мови, зокрема у трактуванні Дж. Остіна. Виявлено, що класична філософія повсякденної мови орієнтована на історичні ситуації як моделі повсякденного застосування понять, розмежовуючи «правильне» та «паразитарне» використання мовних конструкцій. Водночас граматичний підхід спрямований на логічний аналіз мови через створення штучних мовних ігор.

Дослідження уточнює основні положення філософії пізнього Л. Вітгенштайна та Дж. Остіна, що вплинули на розвиток філософії повсякденної мови, а також визначає ключові відмінності між граматичним підходом та аналізом повсякденної мови. Ідеї Л. Вітгенштайна розглядаються як одне з джерел формування філософії повсякденної мови, хоча сам термін застосовувався переважно критиками цього напряму. Дослідники зазначають, що між представниками цього підходу існують суттєві концептуальні розбіжності, які унеможливлюють його розгляд як єдиної школи.

Аналізуючи розбіжності між цими підходами, дослідники звертають увагу на відмінності у розумінні ролі повсякденної мови у філософії. Філософія повсякденної мови акцентує увагу на історичних контекстах використання мовних виразів, тоді як граматичний підхід розглядає мову як систему логічних правил, незалежних від історичного розвитку. Методологічні аспекти розмежування цих двох підходів проявляються у відмінностях у трактуванні мовних ігор. Дж. Остін та його послідовники розглядають повсякденну мову як первинне джерело філософського аналізу, тоді як Вітгенштайнська концепція граматики виходить з абстрактного аналізу правил використання мовних виразів. Це зумовлює відмінності у підходах до філософського аналізу: оксфордська традиція орієнтується на емпіричний аналіз мовних практик, тоді як кембриджський підхід базується на дослідженні формальних аспектів мови.

Таким чином, розгляд проблеми застосування повсякденної мови у філософії вимагає розмежування між емпіричним аналізом мовних практик та абстрактною граматикою. Дослідження показує, що ці підходи не є взаємовиключними, проте їхні методологічні засади суттєво відрізняються. Граматичний підхід Л. Вітгенштайна акцентує увагу на логічній структурі мовних виразів, тоді як філософія повсякденної мови, у трактуванні Дж. Остіна, базується на аналізі фактичного використання мовних конструкцій у комунікації. Висновки дослідження уточнюють межі застосування кожного з підходів у межах сучасної філософії мови.

Ключові слова: Філософія повсякденної мови, повсякденна мова, граматичний підхід, аналіз повсякденної мови, Л. Вітгенштайн, Дж. Остін.

Вступ. У статті досліджується питання застосування повсякденної мови як «сировини» та методологічної основи для філософії. З цією метою здійснено порівняння «граматики» або граматичного підходу, характерного для «Філософських досліджень» Л. Вітгенштайна, з філософією повсякденної мови, зокрема у трактуванні Дж. Остіна. Показано,

© Соболєвський П., 2025

що «класична» філософія повсякденної мови має тенденцію зосереджуватися на «історичних ситуаціях», які розглядаються як правдоподібні моделі ситуацій повсякденного застосування понять та висловлювань, протиставляючи «правильне» та «хибне (паразитарне)» застосування мови. Водночас граматичний підхід фокусується на логічних аспектах мови шляхом створення штучних мовних ігор.

Метою статті є уточнення деяких основних положень філософії пізнього Л. Вітгенштайна та Дж. Остіна, що мали вплив на розвиток філософії повсякденної мови, а також визначення ключових відмінностей між граматичним підходом та аналізом повсякденної мови (ordinary language analysis) в межах цієї філософської методології.

Виклад основного матеріалу. Ідеї Л. Вітгенштайна (1889-1951), автора трактату «Філософські дослідження» («Philosophical Investigations»), іноді вважають основою для формування філософії повсякденної мови. Однак сам термін «Філософія повсякденної мови», особливо в минулому, нерідко застосовувався виключно критиками цього методу філософування. Дж. Уорнок (Warnock G.) зокрема зазначає: «Її опоненти вважали за доцільне об'єднати своїх ідейних супротивників під однією назвою, тоді як самі представники цього напряму усвідомлювали значні розбіжності між собою та відсутність єдиної філософської доктрини. Вони могли б визнати себе «групою», але навряд чи «школою» [9, p. 147]. Філософія повсякденної мови як філософський напрям досяг свого розквіту в 1930–1960-х роках, переважно в Оксфордському університеті, а також у Кембриджі, де Л. Вітгенштайн очолював кафедру. До видатних представників цього напряму належали Дж. Остін (J.L. Austin), Г. Анскомб (G.E.M Anscombe), Г. Райл (G. Ryle), Н. Малкольм (N. Malcolm), П. Стросон (P.F. Strawson) та інші. Серед сучасників цей напрям продовжують розвивати такі дослідники, як А. Баз (A. Baz), С. Кавелл (S. Cavell), К. Даймонд (C. Diamond), Дж. Флойд (J. Floyd), К. Тревіс (C. Travis) та ін.

Дж. Уорнок та інші дослідники вважають, що хоча оксфордські філософи мови, зокрема Г. Райл і Дж. Остін, значною мірою зазнали впливу ідей Л. Вітгенштайна, сам філософ, і представники його традиції (зокрема, Е. Анскомб) наголошували, що їхній підхід відрізняється від філософії повсякденної мови. Дж. Уорнок зокрема зазначає: «Л. Вітгенштайн, один із найавторитетніших філософів того періоду, висловив припущення, що філософські проблеми загалом зумовлені спотвореннями та неправильним тлумаченням звичайної мови або виникають унаслідок них» [9, p. 147].

Серед «оксфордських філософів» Л. Вітгенштейн ще до публікації «Філософських досліджень» у 1953 році був найбільш авторитетним і впливовим мислителем свого часу. Водночас він працював у Кембриджі, а не в Оксфорді, і, що більш суттєво, сам вважав Оксфорд «філософською пустелею», результати інтелектуальної діяльності якої оцінював украй негативно.

В. Аукутюр'є у роботі «Граматика повсякденного» зазначає: «У «Філософських дослідженнях» Л. Вітгенштайн широко посилається на поняття «повсякдена», «повсякдена мова», «повсякденний сенс» тощо» [3 p. 24]. Водночас існують різні підходи до інтерпретації та розвитку його ідей, що має суттєве філософське значення.

Цю різницю ілюструє, зокрема, аналіз Е. Анскомб (Anscombe E.) щодо проблеми відчуття, де вона захищає вітгенштейнівську концепцію «граматики» проти «філософії повсякденної мови», представником якої є Дж. Остін [1, p. 11].

У цій статті розглядаються ключові філософські відмінності, що характеризують суперечку між оксфордськими та кембриджськими підходами до повсякденної мови в межах філософії. Зокрема, аналізується питання про те, що означає застосовувати «повсякденну мову» як метод розв'язання чи постановки філософських проблем. Розглядаючи підхід

філософії повсякденної мови, доцільно розпочати з висловлювання Дж. Остіна щодо ролі цієї методології як відправної точки. Згідно з його визначенням, метод філософії повсякденної мови передбачає, що «виходити із повсякденної мови» означає «досліджувати те, що ми маємо сказати, коли, чому і що ми маємо на увазі під цим» [4, p. 181].

Цей підхід базується на уявленні ситуацій та формулюванні правил щодо того, «які слова ми маємо застосовувати в яких ситуаціях» [4, p.182]. Водночас варто навести відому цитату Дж. Остіна, в якій він обґрунтовує, чому звичайна мова має бути вихідною точкою у філософському аналізі.

(i) По-перше, слова виконують функцію інструментів, і, як мінімум, їх використання має бути чітким і визначеним: необхідно розрізняти значення висловлювань, уникати двозначностей та враховувати можливі мовні пастки.

(ii) По-друге, слова не є фактами чи об'єктами. Тому необхідно відокремлювати їх від реальності, розглядати їх незалежно, щоб усвідомити їхню обмеженість і умовність, а також забезпечити можливість сприйняття світу без двозначностей.

(iii) По-третє, спільний лексичний запас відображає всі розмежування та зв'язки, які вважали значущими протягом життя багатьох поколінь. Вони, ймовірно, є численнішими, більш обґрунтованими завдяки тривалому процесу природного відбору мовних форм і більш витонченими в усіх звичайних та практичних аспектах, ніж будь-які штучно створені концепції [4, p. 182].

З аналізу цього уривка варто виокремити три основні аспекти повсякденної мови, які обґрунтовують методологію.

По-перше, важливим є чітке усвідомлення значення слів та уникнення мовних пасток, спричинених філософськими хибними уявленнями. Зокрема, це стосується ризику «штучно викликаного мовного викорінення» [3, p. 41]. Втрата зв'язку з мовою розглядається як одна з основних проблем філософії, що зумовлює необхідність концептуального прояснення. У цьому контексті зазначається, що розуміння правильного та помилкового використання мовних виразів сприяє уточненню реальностей, які описуються словами [4, p. 182].

Необхідність переосмислення співвідношення мови та світу зумовлена твердженням, що «слова не є фактами чи речами». Це узгоджується з аналізом Л. Вітгенштайна щодо схильності ототожнювати слова з тим, що вони означають. У цьому контекстіфілософія повсякденної мови сприяє розмежуванню концептуальних і емпіричних проблем. Крім того, Дж. Остін підкреслює важливість критичного перегляду традиційних категорій, зокрема так званого «міфу про дієслово», наголошуючи на тому, що вчинки та дії не є статичними сутностями, які лише позначаються мовними засобами.

По-третє, ключовим аспектом є те, що значення слів змінюється з часом, оскільки вони не є фактами чи речами. У процесі мовного розвитку виникають нові способи вживання, тоді як застарілі поступово втрачають актуальність.

Тісний зв'язок між підходами Дж. Остіна та Л. Вітгенштейна є очевидним у контексті пізньої філософії самого Л. Вітгенштейна. Водночас, відповідно до його рекомендацій, доцільно зосередитися на незначних, але принципових розбіжностях між цими підходами. Ці відмінності відіграють ключову роль у визначенні меж і можливостей філософії повсякденної мови як широкого філософського напряму, що об'єднує різні традиції, зокрема послідовників зазначених вище філософів.

Мова є відправною точкою філософії, оскільки вона слугує основою для подолання філософських труднощів та уточнення значень понять. Дослідження мовних ігор та особливостей використання мови дає змогу проаналізувати механізми функціонування

звичних практик, дій і класифікацій. У цьому контексті спостерігається певний консенсус між двома підходами, які умовно можна визначити як «граматичний» та «метод аналізу повсякденної мови».

Е. Анскомб зазначала, що основна мета філософії полягає не у створенні теорії мови, а у її описі, що дає змогу уникати мовних пасток. Методологічно це означає пріоритет опису значення над поясненням: «Ми повинні відмовитися від будь-яких пояснень, і лише опис повинен зайняти його місце». Однак, якщо об'єктом аналізу є звичайна мова, необхідно чітко визначити її природу [2, p. 193].

Перша і найочевидніша розбіжність між граматичним підходом і філософією повсякденної мови стосується розуміння мови як «сировини» для філософського аналізу. Дж. Остін, наприклад, посилається на «загальний запас слів» як на матеріал для філософа, наголошуючи на його емпіричному характері та історичній еволюції. У цьому контексті філософія повсякденної мови розглядає значення та вживання мови як специфічний тип історичних даних, що фіксуються та змінюються в часі.

Натомість граматичний підхід трактує мовне вживання як частину «природної історії» людини, зазначаючи, що «зауваження щодо використання мови є, по суті, зауваженнями до природної історії людських істот». Водночас граматика, з цього погляду, має трансісторичний і транскультурний характер. Вона не відображає стан мови в певний момент часу або в конкретному місці, а слугує засобом порівняння різних мовних вживань. Граматичний аналіз не зосереджується на історичних аспектах розвитку мови чи зміні логічних і мовних структур, але допомагає ідентифікувати універсальні принципи, які визначають зв'язок між значенням та його використанням [3, p. 27].

Як зауважує Ж. Бувресс (J. Bouveresse): «Філософські дослідження є чим завгодно, але не збіркою ретельних, детальних спостережень про те, як насправді працює наша мова» [5, p.30]. Це пояснює, чому філософія мови дає можливість не лише аналізувати вже наявні мовні форми, а й конструювати нові або уявні способи їх використання. Створення «ідеальних мов» не має на меті заміну звичайної мови, а спрямоване на подолання певних проблем, що виникають через хибне уявлення про точність загальних термінів. Тому методологія філософського аналізу не обмежується лише каталогізацією реальних мовних вживань, а включає навмисний винахід нових форм, зокрема таких, що виглядають абсурдно.

Філософія мови не є природничою наукою чи історією, оскільки для її цілей можна створювати навіть фіктивні моделі природної історії. Граматика проявляється не лише через аналіз реальних мовних практик, а й через уявлення нових або обмежених мовних ігор. Вона не просто відповідає на питання «що ми повинні сказати, коли» в реальних чи гіпотетичних контекстах, а досліджує як усталені, так і альтернативні способи використання мови, за умови, що вони можуть бути осмисленими в певній ситуації чи мовній грі. Таким чином, граматика демонструє логічні аспекти значення.

Попри те, що мовні зміни впливають на виникнення та розвиток філософських проблем, Л. Вітгенштейн вважав, що філософський аналіз як форма терапії є не лише можливим, а й необхідним незалежно від історичного розвитку мови та форм життя. Найбільшою загрозою для філософського мислення є не стільки забуття історії мовного вжитку, скільки втрата усвідомлення його сучасного, звичного функціонування [3, p. 58].

Ця абстракція граматики від (навіть сучасної) історії мови відзначає різницю з інтересом Дж. Остіна до реалістичних (і навіть реальних) прикладів. Наша здатність перемикатися між мовними іграми (і, можливо, між мовами) і розуміти далекосяжні концептуальні системи відображається в граматиці. За словами Дж. Остіна, метод філософії повсякденної мови має більш просте завдання – описувати обмежену, хоча й значну кількість допустимих

мовних вживань. Він застерігає від надмірного уявлення про «нескінченні вживання мови» і зазначає, що навіть якщо їхня кількість досягне кількох тисяч, їх можна впорядкувати та проаналізувати [3 p. 28].

Цей підхід пояснює нормативний характер висловлювання Дж. Остіна «що ми *повинні* сказати, коли», що є відмінним від менш строгого формулювання «що ми *могли б* сказати, коли». Він передбачає, що фактичні мовні вживання окреслюють межі змістовності висловлювань. Таким чином, існує нормативний аспект, який визначає допустимі межі використання слів. Натомість граматичний підхід розглядає необмежену кількість мовних вживань, які можуть відображати різноманіття форм життя – як реальних, так і гіпотетичних. У цьому контексті думка Л. Вітгенштайна «уявити мову – означає уявити форму життя» відображає потенційно нескінченну множину мовних практик. Він підкреслює, що мовні засоби не є фіксованими раз і назавжди: нові мовні ігри з'являються, а старі зникають.

Філософія, за Л. Вітгенштайном, не повинна лише каталогізувати існуючі мовні форми. Її завдання полягає у дослідженні всього різноманіття, створенні нових мовних ігор та випробуванні меж мовних можливостей.

Існує розбіжність у розумінні граматиком і філософом повсякденної мови тези про те, що «повсякденна мова адекватна [для наукових розвідок]». Ця теза визначає мову як відправну точку для осмислення значення, людських інтересів і практик, що може слугувати «першим словом» у філософському аналізі [4 p. 185].

Виявлення цієї відмінності можливе через аналіз того, як Л. Вітгенштайн і Дж. Остін трактують «повсякденне» використання мови та яке протиставлення йому надається—як «надзвичайне», «аномальне», «нестандартне» чи «розширене» використання. Підхід Дж. Остіна, на відміну від Л. Вітгенштайна, не передбачає створення нових мовних ігор або моделювання неприродних ситуацій. Натомість основна увага зосереджується на аналізі реалістичних мовних ситуацій, у яких слова функціонують коректно, у протиставленні до їхнього «паразитичного» чи «розширеного» використання.

Філософсько-граматичний підхід визнає будь-яке визначене мовне вживання значущим, якщо воно відповідає умовам осмисленого використання, запобігаючи ситуаціям, за яких «мова йде у відпустку» ("language has not gone on holidays"). У трактуванні Л. Вітгенштейна мова розглядається як логічний простір для дослідження нових значень, тоді як підхід Дж. Остіна зосереджується на розумінні мови як обмеженого, але такого, що еволюціонує, набору способів використання, сформованого історичними умовами та контекстом.

Метод, який використовує Дж. Остін, визначається як «лінгвістична феноменологія», а не просто аналіз мови. Звичайна мова розглядається як емпіричний матеріал, що відображає можливості значення через історично накопичений досвід. Філософія повсякденної мови виконує функцію «польового дослідження», у межах якого аналізуються реальні мовні вживання для прояснення реальності. В підході Л. Вітгенштайна, граматика охоплює як усталені, так і розширені або маргінальні мовні вживання, допускаючи моделювання «ненормальних» чи «надзвичайних» ситуацій у межах граматичних правил. У цьому випадку мовне розмаїття не обмежується лише звичними конструкціями, а включає можливість формування нових мовних ігор і форм життя.

Отже, Дж. Остін зосереджується на повсякденному використанні мови в реалістичних ситуаціях, тоді як Л. Вітгенштейн бачить «звичайне» як ширшу категорію, яка включає як стандартні, так і нестандартні форми вживання. Завдання філософії, за Л. Вітгенштейном, полягає не в розширенні мовних кордонів, а в проясненні вже існуючих форм, щоб уникнути плутанини та втрати сенсу.

Відмінність між історичними ситуаціями та уявними або логічними просторами, між фактичним використанням мови та формами життя, висвітлює низку концептуальних труднощів, з якими може зіткнутися філософія повсякденної мови. По-перше, зосередженість на «нормальному» мовному вживанні на противагу «паразитному» в конкретному контексті може спричинити ієрархізацію мовних практик, що може обмежити їхню варіативність, замість того щоб розкрити їхню взаємозалежність. Виникає питання про те, чи не містить філософська рефлексія певної довільності, оскільки вона неминуче формується в межах конкретного історичного контексту, соціального середовища чи мовного реєстру.

З іншого боку, застосування історичного підходу до граматики створює ризик втрати зв'язку з конкретною мовною ситуацією, що суперечить ключовому завданню філософії повсякденної мови. Виникає небезпека піднесення граматичних структур до надто абстрактного рівня, що може ускладнити їхню практичну інтерпретацію. Таким чином, існує загроза як надмірного акцентування локального контексту, що може призвести до тривіалізації, так і надмірного узагальнення, що здатне знеособити конкретні мовні явища.

Висновок. Попри зазначені труднощі, їх не можна вважати непереборними, як це демонструють прихильники філософії повсякденної мови. Хоча повний аналіз усіх нюансів виходить за межі цього дослідження, вирішення цих питань варто шукати у філософії дії, оскільки і Л. Вітгенштейн, і Дж. Остін усвідомлювали, що трактування звичайної мови як «першого слова» ставить під сумнів традиційне уявлення про мову як основний інструмент відображення дійсності.

Однією з ключових ідей, що об'єднує підходи Дж. Остіна та Л. Вітгенштейна, є необхідність зміщення фокусу з питань істинності висловлювань на аналіз функцій, які виконують мовні вирази. Обидва філософи розглядали мову як засіб, що слугує практичним цілям, і хоча її можна вдосконалювати та доповнювати, вона залишається відправною точкою для філософського осмислення. Для Дж. Остіна, як і для Л. Вітгенштейна, мова має бути зрозуміла у зв'язку з практичними завданнями, які постають перед суб'єктами комунікації. Відповідно, еволюцію мовних конструкцій слід розглядати крізь призму змін у практичних людських інтересах та конкретних соціальних обставинах.

Якщо звичайна мова є «першим словом», вона не є останнім, а лише початковим етапом рефлексії. Функціональність певних мовних розрізнень у повсякденному житті не означає їхньої абсолютної придатності для більш складних чи абстрактних завдань. Відмінність між підходами Остіна та Вітгенштейна полягає в тому, що перший розглядає мову як історичний феномен, що модифікується відповідно до нових ситуацій, тоді як другий акцентує увагу на її логічному просторі, який може бути розширений через уявлення про нові мовні ігри.

Це не означає, що кожна нова мовна гра стане частиною реальної мовної практики, проте вона демонструє потенційні можливості мови. Історичні зміни можуть зумовлювати потребу у формуванні нових мовних ігор, проте завдання філософії не полягає в їх створенні, а в дослідженні умов їхньої логічної можливості. Таким чином, Дж. Остін зосереджується на практичній ефективності мовних форм, тоді як Л. Вітгенштейн аналізує межі значущості висловлювань у межах звичайної мови. Попри ці відмінності, обидва філософи погоджуються, що мова є невід'ємною частиною людської діяльності, а філософія має досліджувати, як саме використовуються мовні засоби у різних контекстах.

Список використаної літератури

1. Anscombe, G.E.M. (1981a). "The Intentionality of Sensation. A Grammatical Feature". Anscombe, G.E.M., Metaphysics and the Philosophy of Mind: Collected Philosophical Papers, vol. 2. Oxford: Basil Blackwell, 3-20.
2. Anscombe, G.E.M. (2011). "A Theory of Language". Geach, M.; Gormally, L. (eds), From Plato to Wittgenstein. Exeter: Imprint Academic, 193-203.
3. Aucouturier, V (2024). The Grammar of the Ordinary. JoLMA.
4. Austin, J.L. (1979a). "A Plea for Excuses". Austin, J.L., Philosophical Papers. Oxford: Oxford University Press, 175-204.
5. Bouveresse, J. (1971). "Langage ordinaire et philosophie". Langages, 6(21), 35-70. Numéro thématique Philosophie du langage.
6. Hacker P. (2001), "Philosophy", in Wittgenstein: A Critical Reader, Hans-Johann Glock ed., Oxford: Blackwell. Kanterian, and O. Kuusela eds., Wittgenstein and his Interpreters, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 88 – 123.
7. McGinn, M and Kuusela, O. (2011), The Oxford Handbook of Wittgenstein, Oxford: Oxford University Press.
8. McGinn, M. (1997), Wittgenstein and the Philosophical Investigations, London & New York, Routledge.
9. Warnock, G. (1998), "Ordinary Language Philosophy", in E. Craig, general editor, The Routledge Encyclopedia of Philosophy, London, Routledge, pp. 147 - 153.
10. Wittgenstein, L. (1958), Philosophical Investigations, 3rd edition, trans. by G. E. M. Anscombe, New York: The Macmillan Company

GRAMMATICAL APPROACH AND ORDINARY LANGUAGE ANALYSIS AS OPPOSING APPROACHES TO THE OLP

Pavlo Sobolievskyi
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine

This article examines the issue of using ordinary language as a foundation for philosophical analysis. It compares the grammatical approach, typical of L. Wittgenstein's Philosophical Investigations, with the methods found in the ordinary language philosophy, particularly as interpreted by J. L. Austin. The study highlights that the classical ordinary language philosophy focuses on historical contexts as examples of how concepts are commonly used, distinguishing between "correct" and "parasitic" language usage. Meanwhile, the grammatical approach seeks to analyze language logically through the creation of artificial language games.

The research clarifies the key principles of the later philosophy of Wittgenstein and Austin, both of which influenced the development of the ordinary language philosophy. It also identifies the main differences between the grammatical approach and the ordinary language analysis. Wittgenstein's ideas are considered a source of the ordinary language philosophy, although the term itself was primarily used by critics of this approach. Scholars acknowledge significant conceptual differences between proponents of the ordinary language philosophy, suggesting it cannot be considered a single, unified school.

When analyzing the differences between these two approaches, scholars note a divergence in how they view the role of ordinary language philosophy. The ordinary language philosophy emphasizes the historical context of linguistic expressions, while the grammatical approach treats language as a system of logical rules, independent of historical development. The methodological distinction between these

approaches is evident in their interpretations of language games. Austin and his followers view ordinary language philosophy as the primary basis for philosophical analysis, while Wittgenstein's grammar concept starts with an abstract analysis of the rules governing language usage. This leads to differences in how philosophical analysis is conducted: the Oxford tradition focuses on the empirical study of linguistic practices, whereas the Cambridge approach examines the formal aspects of language.

In conclusion, the study highlights the need to distinguish between empirical analysis of language practices and abstract grammar when addressing the use of ordinary language philosophy. It shows that these approaches are not mutually exclusive, but their underlying methods differ significantly. Wittgenstein's grammatical approach stresses the logical structure of language, while Austin's ordinary language philosophy focuses on the practical use of linguistic expressions in communication. The findings of this study clarify the boundaries of each approach's relevance within contemporary philosophy of language.

Key words: Ordinary language philosophy, ordinary language, grammatical approach, ordinary language analysis, L. Wittgenstein, J. Austin.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 207–213
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 207–213

УДК 1:17:316.647.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.25

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КІНІЗМУ ТА СУЧАСНОГО ЦИНІЗМУ: ВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕЧІЇ ДО ТРЕНДУ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

Назарій Филик
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті реалізовано спробу комплексного порівняльного аналізу кінізму та сучасного (дифузного) цинізму, окреслено їхні відмінності та взаємозв'язки у західній культурі. Кінізм Античної доби, представлений Діогеном Синопським, Антисфеном й їх послідовниками, базувався на натуристичних (течія XIX століття, що передувала нудизму) засадах, аскетизмі та радикальній свободі від надлишкових суспільних норм. На противагу йому, сучасний цинізм постає як аморфний феномен, що втратив свою первинну спрямованість та перетворився на різновид конформізму.

Аналізується культурна трансформація понять, спираючись на наукові доробки Петера Слотердайка та його «Критики цинічного розуму» [1], Ансгара Аллена [2], Рональда Брахта [3], Дональда Дадлі [4], Десмонда Вільяма [5], а також Вінсента дель Прадо [6]. Підкреслюється, що дифузний цинізм не містить в собі яскравих, протестних форм, а навпаки сприяє пристосуванню до соціальних реалій через глузливе дистанціювання та інтелектуальну пасивність. Відзначається, що естетизація цинізму в європейській літературі XVIII–XX століть сприяла його популяризації як певного елітарного світогляду, де художніми засобами виправдовується та підноситься байдужість до моральних приписів.

Увагу приділено концептуальній еволюції терміну «цинізм» у європейській інтелектуальній традиції. Якщо в добу Античності кінізм виступив як метод радикальної соціальної критики через особистий дидактичний приклад, то сучасний цинізм виродився до рівня колекціонування теоретичних виправдань власної соціальної інертності. Кінізм спонукає до шляху мінімізації потреб і максимізації етичної досконалості, натомість цинізм фокусується на уникненні моральної відповідальності та примноженні особистої вигоди.

Окремо виноситься питання сучасного культурного позиціонування кінізму, зокрема його тлумачення масовою культурою та спільними рисами з екологічним активізмом та концептуальним мистецтвом. Обгрунтовується позиція, в якій кінізм висвітлюється в якості морально активної позиції, тоді як цинізм слугує способом радикального уникнення відповідальності. В підсумку запропоновано критично осмислити сучасні прояви цинізму та переглянути початкові ідеали практичної філософії кінізму як актуальної життєвої стратегії.

Як висновок, відстоюється позиція, в якій цинізм розглядається як невдалий механізм адаптації до складних умов суспільства, що переживає кризу цінностей. Сучасна людина дедалі частіше сприймає цинічну позицію не як виклик системі, а як виправдання власної бездіяльності, немічності та потурання залежності. Пропонується повернутися до істинних мотивів кінічної філософії, як альтернативи дифузному цинізму, наголошуючи на його потенціалі для суспільного оновлення та етичної трансформації індивіда.

Ключові слова: кінізм, дифузний цинізм, індивідуалізм, просвітництво, практична філософія, соціальна критика, перформанс, конформізм, етика, мораль.

Згадки про кініків все частіше зустрічаються в інтернеті, як і в довкола академічному так і в масовому середовищі, проте здебільшого у вигляді аналогій та паралелей. Щоразу важче стає відрізняти правдивий кінізм від фантазій сучасної людини, що змушує

© Филик Н., 2025

дослідників частіше повертатися до цієї теми. На нашу думку, порівняльний аналіз стародавніх шкіл з поточними тенденціями може сприяти більшому розумінню, однак для цього аналіз повинен бути точним. Висвітленню кінічної думки тривалий період часу не було місця, здебільшого їх епатажний перформанс привертав увагу митців, а станом на сьогоднішній день вони набули популярності у творців масової культури. Пояснення такій академічній тенденції надав Ансгар Аллен: «Будь-яка інтелектуальна діяльність, спроба збагнути спекулятивний сенс, лише сформують дистанцію до кінічної філософії та нездатність оцінити її радикалізм. Жодна книга про кінізм не буде адекватною. Книга – це дія інтелекту. Це справа освіченої еліти, а освічена еліта є головною групою, яку кінік прагне спровокувати»[2, с.12].

Кінічні мотиви простежують у поглядах безхатьків, екологічних активістів, розбишак які живуть за вуличним кодексом, а також у прогресивних художників які створюють яскраві акції на площах міст. Єдним доречним зіставленням з кінізмом може похвалится панк-культура в широкому значенні цього слова, проте вона давно опинилася за бортом жанрових і масових музикальних трендів. Гумор подібного штибу буває влучний та кмітливий, проте з нього не варто робити посутніх висновків, адже ніяких посилань на цитати кініків він не містить, відповідно не претендує на серйозну точку зору.

Справжній кінізм, у своїй суті був натуристичним, застосовував техніки яскравих перформансів для підсилення сатиричного ефекту, натомість концептуальне мистецтво з яким його пов'язують такі методи сприймає за самоціль. Не зважаючи на етимологію, кінічному руху були чужі позиції цинічного прагматизму та аморалізму. Для людини, що тільки наближено знайома з напрямком, буде дивною теза про ідеалістичну, в буденному значенні слова, природу кінічної думки. Він залишається унікальним явищем, тісно сплетеним з культурою античного полісу, проте це не заважає будь кому сьогодні знову відчути радощі від затишного життя у бочці.

На противагу кінізму, цинізм буде темою значно актуальнішою. Дискусії виходять за рамки фундаментальних спроб осмислення сучасності, та звучать практично у кожній господі. За два тисячоліття культурного розвитку, термін "цинізм" нашарував велетенську кількість значень. Серед поширених тлумачень можна виділити: 1) Провокативні демонстрації аморальної поведінки; 2) Продуману, вивірену точною рефлексією, жорстоку позицію; 3) Світовідчуття, певне естетичне ставлення до явищ соціального порядку в критичному ключі; 4) Відсутність будь якої позиції, стан у якому перебуває людина, що не визначилася з своїм набором цінностей.

Випереджаючи унаочнення дистинкції понять цинізму та кінізму, запитаємо себе, для чого це нам потрібно? Про масштабний проект "виправлення імен" говорив ще Конфуцій, який в епоху масових медіа та соціальних мереж з їх нескінченною інфляцією сенсу виглядає майже безглуздим. В минулому столітті був мислитель, що переконливо аргументував на користь проведення точного філософського розмежування понять цинізму та кінізму, оскільки між собою їх пов'язує розвиток однієї ідеї. Мова йде про Петера Слотердайка, що у своїй "Критиці цинічного розуму" підкреслив неабияку розпливчастість контурів сучасного цинізму, до тієї міри, що ми про нього нічого не зрозуміємо, допоки не відшукаємо ті поворотні моменти, коли він відмежувався від свого вихідного джерела у вигляді античного кінізму.

Слотердайк запропонував протиставити ці етимологічно споріднені поняття в надії на зародження нового кінічного імпульсу, що повинен дати друге дихання ідеологічно виснаженій, інертній Європі. Для критично налаштованих діячів подібна подія була би неоціненною можливістю дати бій дифузному цинізму та його різнобарвним теоретичним викладкам.

Термін "кінізм" з'явився на базі культури Античної Еллади й у своїх зачатках містив тільки негативний контекст. Слово "Κῠνός" – в буквальному перекладі з давньогрецької означає "собака", крім цього воно слугувало на позначення безсоромної людини і такої що практикує хамську поведінку. Античні автори, включно з римськими, застосовували "Κῠνός" й похідний від нього "Κυνισμός" суто для позначення представників кінічного руху (Діоген Синопський, Антисфен). Як стверджує Дональд Дадлі: «Кінізм тоді був маргінальним феноменом, представленим людьми винятково яскравої особистості»[4, с. 95].

На противагу цій термінологічній Античній точності, у європейській інтелектуальній традиції "кінік" й на латинізований манер "цинік", використовувалися на позначення безкультурності, хамства та глузливої поведінки. В підсумку, розуміючи під "цинічним" посилання на античних філософів, західний інтелектуальний світ до XX століття використовував цей термін в якості пейоративу. Французька література XVIII-XX століття століття естетизували, оспівували цинічну поведінку, мовляв, цинічне бачення світу є правдивим відзеркаленням лицемірної соціальної кон'юнктури й дозволяє бачити речі якими вони є насправді – в такий спосіб їм подобалося епатувати перед суспільством.

В хід йшли художні засоби, щоб висвітлювати циніків жертвами несправедливості, жорстких обставин, тим самим виправдовуючи їхню поведінку й виставляти систему цинічних поглядів за зразок здорового глузду першої проби. Звідси з'явилося позитивне сприйняття цинічної пози, яка нібито вказувала на непересічні когнітивні здібності, а також тонку душевну конституцію, що обрала цинічний світогляд як захист від злободенної соціальної реальності. Звичайно, це всього лише міф, гарно виписаний художнім пером.

Донедавна цинізм на Заході сприймався у схожому ключі – спосіб зовнішньої, поверхневої характеристики людини, що зневажливо ставиться до моральних орієнтирів, релігійних практик, суспільного ладу, традицій а також глузує з людей, що дотримуються принципів. До книги Слотердайка відмінності кінізму та цинізму цікавили тільки лінгвістів-етимологів та істориків філософії, що заради поняттєвої чіткості формально розмежували оригінальний термін з пізнішою його модифікацією. Проте, такий поверхневий огляд позбавлений можливості розгледіти субстанційний семантичний зсув, еволюцію поняття у культурі з усіма його наслідками у сучасному побуті.

Типовий кінік являється громадянином античного полісу й у своїй критичній настанові спрямований на міську спільноту. Сучасний цинік не вдається до питомої, викривальної критики кінічного стилю, а просто реагує на обставини. В цьому місті потрібно загострити свою увагу – цинізм далекий від яскравих кінічних перформансів, живого контрасту з довколишнім соціальним життям, протестів та викликів та послідовного викладу власної позиції, іншими словами: «Сучасний цинізм – це перманентне ставлення презирства та недовіри. Існує цинічне ставлення, сповнене марності, що сама себе продукує. Це частина доцентрової сили, яка часто перешкоджає значущим змінам» [6, с. 4].

Цинічна поведінка це розпорошена хмара, множина різних рефлексивних думок та уявлень, що має на меті посприяти конформізму та соціальному пристосуванню. Художня естетизація цинізму в добу модерну Слотердайком визначається як спосіб підвищення персонального соціального статусу. Філософія, що приходить на зміну середньовічній та античній класиці, де питання власного Я відіграє ключову роль, сильно позначилася на способах соціального позиціонування індивіда. Світ, в якому людина щиро переймає настанову Просвітництва мати сміливість користуватися власним розумом, спонукає її на створення індивідуалістичного світогляду. З'являється потреба присвоювати собі певну елітарність, яка співпадає з демократизацією західних суспільств, що породили нуворишів на фоні збіднілої аристократії, які можуть претендувати на всі блага раніше доступні тільки їм.

Акцентування на рості свого соціального статусу було антитетичним до самого духу античного кінізму, який боровся проти самої ідеї елітарного піднесення над рештою. Він мислив себе на стороні мас, натомість цинізм прагне віднести до ідеології патриціїв. Діоген Синопський, з висоти своєї бочки, терпіти не міг накопичення матеріальних благ й з підозрою ставився до престижних громадських посад.

Кінізм завжди був в опозиції до діючої влади, цинічне мислення навпаки демонструє лояльне ставлення до владних еліт, якщо вони дозволяють йому повзти соціальною драбиною вгору. Є підстави стверджувати, що цинік є одним з найпоширеніших типів людей у сучасному суспільстві – подумки він революціонер, що не згідний з діючим устроєм, проте вчинки його нагадують громадянина, чий послух можна ставити в приклад.

Індивідуалізм кініка розпочинався з того, що йому не знаходилося місця у суспільстві, це врахуванням того факту, що античний поліс був строго стратифікованим суспільством. Звідси, певним чином можна пояснити народження філософських позицій кініків, у вигляді відстоювання свободи волі, культивація аскетичної самодостатності, номіналізм. Особливістю цього індивідуалізму було слугування суспільним ідеалам – кінік не протиставлявся суспільству як такому, розглядаючи партикулярні соціальні феномени. За його віддаленням від метушливого міського життя стояв намір сформувати зручну дистанцію для критики.

Ще одна відмінність між поняттями лежить у телеологічній та аксіологічній площинах. Кінік привчає себе до найменшого, експериментує з оптимальними для життя формаціями аскези, поважає ручну працю: «Кініки відмовляються від речей, щоб жити згідно з природою»[5, с. 133]. В порівнянні, цинічна позиція буде протилежним полюсом – мінімізація відповідальності за своє й чуже життя, знецінювання праці й максимізація джерел, інтенсивності й тривалості задоволень. У цьому місці доречно згадати вислів Діогена, що якби він міг втамувати голод масажем живота, то уподібнився б до богів. Сучасному цинізму така оптимізація у задоволенні потреб була б ворожою, адже думки його націлені на виправдання персональних вад, залежності.

З цього випливає, що кінічне мислення сфокусоване на етичних й аксіологічних питаннях, в контексті виявлення справжніх вартощів, а пошуку етичної дороги до їх набуття, способів відповідати заявленому ідеалу. Ціль кініка це життя у відповідності чеснотам, що досягається шляхом розумного самообмеження, все інше його не цікавить. Як зазначає Роберт Брахт Бренем: «Кініки, йдучи стопами Сократа, успадкували строго етичну орієнтацію» [3, с. 25].

Полісна мораль ним критикується з позиції нерозумних послаблень, що допустили люди на користь матеріального добробуту, тим самим затінивши для себе правильне життя. Це дає нам ще одну підставу мислити кінічний спадок у просторі спонуки для соціального зрушення через власний приклад, а не переслідування винятково особистих інтересів. Іншими словами, ізоляція кініка це продовження його дидактики, якщо він не навчає прикладом й не вимагає від спільноти дій, тоді як денотат він порожній. Задоволення від строгого служіння продукується радісною, сміховинною критикою, без стримування живих емоцій, що робить кінічну філософію співзвучною з природою.

Сучасний цинізм надзвичайно антитетичний до такого способу життя, він не розуміє його, адже для дифузного Я найдорожча є персональна декларативна етика, яка найчастіше символічно розділена з суспільною мораллю. Це унеможливлює ідею служіння суспільству, де все життя зводиться до самовдосконалення з метою перетворитися в одухотворений приклад.

Узагальнюючи, можна ствердити, що кінізм являє собою доволі просту структуру практичних ідеалів, що цінує приватну свободу, простоту, зневажає соціальні умовності які перечать цій свободі, а також включає фізіологічну відразу до нав'язування іншим своєї волі. Цинізм в інформаційній ері є заплутаною системою порожнього теоретизування, спрямованого на порушення моральної відповідальності за скоєний вчинок. Ще частіше він представлятиме з себе множину цитат, мемів, приказок й іншої народної мудрості, покликаних примирити суб'єкта мислення з хаосом, що панує у суспільстві та його житті.

Цинічний рецепт щасливого життя іронізується висловом Слотердайка: «найкраще в столітті визначення цинізму ясне і зухвале – бути дурником і мати роботу» [1, с. 23]. Можна стверджувати, що під багатозначною "дурістю" слід розуміти втрачене розуміння зв'язку між своїми щоденними діями та деструктивними тенденціями, що охоплюють суспільство, себто бути звичайнісіньким ідіотом. Спираючись на еллінське розуміння цього терміну, тобто ідіот тотожний самітнику, він живе в суспільстві так, наче громадські справи його не стосуються й він не несе персональної відповідальності за життя спільноти. Слотердайк дає ще різкішу оцінку цинікам, вважаючи, що це нещасна свідомість, яка імітує античного ідіота, проте ним не являється. Провину в цьому, у формуванні дифузного цинізму він вбачає у провалі й розчаруванні в проекті Просвітництва.

В якості «усвідомленої хибної свідомості»[1, с. 22], появу цинізму можна витлумачити наступним чином: критична настанова Просвітництва щодо забобонів, ілюзій, суспільних ідолів та панівних ідеологем, вийшла за рамки тільки деструктивних суспільних феноменів – вона навчила широкі суспільні маси рефлексії й критичним засобам. Не зумівши привити людям беззастережну віру у власні цінності істини, прогресу, гуманізму й мирного діалогу, воно зазнало краху у формуванні вітального бажання боротися за перманентний поступ. В підсумку вся набута рефлексивна сила мас розвернулася у сторону самого Просвітництва.

Сучасний цинік вимушено глузуватиме, насміхатиметься не стільки над дійсним станом, скільки над будь якими спробами конструктивно їх оцінити й піддати сумніву. Він інтуїтивно схоплює, відчуває негативний стан справ, проте для нього це спосіб практикувати стоїчний спокій й уміння використати обставини бодай на свою користь. Послуговуючись цим як життєвим кредо, цинік на відміну від кініка, з усією відповідальністю не задумається над питаннями: Що таке життя? Як можливий вічний мир та справедливість?

Подібна, апатична в посутніх діях, позиція й підштовхнула Слотердайка описати сучасний цинізм дифузним, іншими словами нерівномірним, розпорошеним, розпливчастим. В такому більше немає енергії до реконструкції, культурного відродження, сил вистачає тільки на метушню у спробах пристосуватися.

Філософське розмежування понять цинізму та кінізму, станом на сьогодні, висвітлює наскільки різними можуть бути відповіді на питання, що означає вибрати справжнє життя. Для тих, хто сам не розчинився у звичайній академічній рутині, не піддався "циничній дифузійності" мас, ці міркування повинні пробудити імпульс до повторного перегляду приватних установок, зробити діагностику цінностей на предмет цинічних патогенів.

На нашу думку, кінізм являє собою унікальну маргінальну традицію філософування у полемічній формі міміки, жестів, тіла та життєвого вибору. Глузування, демонстрація провокативних ділянок тіла й інші, подібного штибу, практики являються складовими філософської позиції кініка. Його сатиричний розум знає ціну словам, що не мають за собою жодного тілесного буття, питомої цінності й що апелюють до потойбічних сутностей, які повинні піддатися випробуванню бритви Оккама. Не потрібно сплутувати цю тезу

з протистоянням розуму чи абстрактному знанню, це кінічний маніфест, що має на меті заперечити прояви "хибного життя".

Циніком буде персона, що досконало опанувала жест інтелектуальної неґації, проте використовує його у службі власним інтересам, в своїй суті проявам "хибного життя". Він практикуватиме вибіркову рефлексію, аналізуватиме складові кожної ціннісної установки, проте для себе не робитиме жодного практичного висновку. Однією з субстантивних рис сучасного цинізму є: «Чинити гірше від того, що знаємо»[1, с.22].

Цинічне мислення погано уживається з правдивою іронією та грою, адже іронія виражає прихований сенс тому, хто щиро зізнається у власних вразливостях, цинік за будь яку ціну уникатиме подібної ситуації. Злиденність побутового, споживацького прагматизму пов'язана з замовчуванням справжніх проблем, адже люди стурбовані конвенційними рамками успіху свого соціуму. Деякі провокатори кінічного типу, для прикладу Славой Жижек, застерігають, що рамки конвенційного успіху можуть виявитися контурами фундаменту четвертого реактора.

Цинізм може спокусити блудну душу перспективою спрощеного життя, дати ілюзію гандикапу у гонці на виживання, однак ця гонка є просто втечею від травматичних проблем – чи це буде внутрішній, сімейний конфлікт або масштабна соціальна катастрофа. На жаль, реалії українського сьогодення красномовно свідчать, що рятуватися втечею нікуди, навіть у своїй голові.

Висновок*:* Думки дослідників можуть здаватися песимістичними, навіювати апатію, проте це оманливе враження. Можливість вдатися до кінічної практики очищення від нашарованих соціальних обмежень реальна вже в силу того, що ми живі істоти. Вміти опиратися на свою тілесну природу, дослухатися до глибинного чуття є дороговказом до чеснотливого, вдало прожитого життя. Такий феномен не мешкає на просторі крайнощів поведінки, проте розквітає у середовищі де сміються над собою не забуваючи вносити у життя потрібні правки. Тому кінік з його службою на фронтирі простоти й чеснотливого життя в спільноті може існувати у наші дні, щоправда він дратуватиме кожного уважного спостерігача, як у свій час це з невимушеною легкістю вдавалося Сократу. Сьогодні його усюди гнатимуть, наче собаку, проте в цьому полягає благородність бути відданим вартовим Істини, не поступаючись перед страхом, титулами та умовностями. Недарма собака у багатьох культурах фігурує символом вірності й непохитного виконання службового обов'язку.

Список використаної літератури

1. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / Переклад з німецької Андрія Богачова. Київ : Тандем, 2002. 544 с.
2. Ansgar Allen. Cynicism. Cambridge : MIT Press. The MIT Press essential knowledge, 2020. 280 p.
3. Branham Robert., Goulet-Cazé Marie-Odille. The Cynics: The Cynic Movement in Antiquity and Its Legacy. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1996. 465 p.
4. Dudley Donald. R. A History of Cynicism. London : Methuen And Company Limited, 1937. 224 p.
5. Desmond William. Cynics. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 2008. 290 p.
6. Prado Vincent. Toward a Digital Cynicism [Електронний ресурс] / *Public Philosophy Journal*. 2023. Vol. 5, Issue 2. URL: https://philarchive.org/archive/DELTAD (дата звернення: 26.01.2025).

A COMPARATIVE ANALYSIS OF KYNICISM AND MODERN CYNICISM: FROM A PHILOSOPHICAL CURRENT TO A TREND OF MASS CONSCIOUSNESS

Nazarii Fylyk
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska St., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article attempts a comprehensive comparative analysis of kynicism and modern (diffuse) cynicism, outlining their differences and interconnections in Western culture. The kynicism of the ancient era, represented by Diogenes of Sinope, Antisthenes and their followers, was based on naturist (a 19th century trend that preceded nudism) principles, asceticism and radical freedom from excessive social norms. In contrast, modern cynicism appears as an amorphous phenomenon that has lost its original focus and has become a type of conformism. The cultural transformation of concepts is analyzed, based on the scientific works of Peter Sloterdijk and his "Critique of Cynical Reason" [1], Ansgar Allen [2], Ronald Bracht [3], Donald Dudley [4], Desmond William [5], and Vincent del Prado [6]. It is emphasized that diffuse cynicism does not contain bright, protest forms, but on the contrary promotes adaptation to social realities through mocking distancing and intellectual passivity. It is noted that the aestheticization of cynicism in European literature of the 18th–20th centuries contributed to its popularization as a certain elitist worldview, where indifference to moral prescriptions is justified and exalted by artistic means.

Attention is paid to the conceptual evolution of the term «cynicism» in the European intellectual tradition. If in the era of Antiquity kynicism acted as a method of radical social criticism through a personal didactic example, then modern cynicism has degenerated to the level of collecting theoretical justifications for one's own social inertia. Kynicism encourages the path of minimizing needs and maximizing ethical perfection, while cynicism focuses on avoiding moral responsibility and increasing personal benefit. The issue of the modern cultural positioning of cynicism is separately raised, in particular its interpretation by mass culture and common features with environmental activism and conceptual art. The position is substantiated in which kynicism is highlighted as a morally active position, while cynicism serves as a way of radical avoidance of responsibility. As a result, it is proposed to critically comprehend modern manifestations of cynicism and revise the initial ideals of the practical philosophy of kynicism as a relevant life strategy.

In conclusion, the position is defended in which cynicism is considered as an unsuccessful mechanism of adaptation to the complex conditions of a society experiencing a crisis of values. Modern man increasingly perceives a cynical position not as a challenge to the system, but as a justification for his own inaction, weakness and indulgence in dependence. It is proposed to return to the true motives of kynical philosophy as an alternative to diffuse cynicism, emphasizing its potential for social renewal and ethical transformation of the individual.

Key words: kynicism, diffuse cynicism, individualism, enlightenment, practical philosophy, social criticism, performance, conformism, ethics, morality.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 214–220
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 214–220

УДК 141.72
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.26

ЕКСПЛІКАЦІЯ ҐЕНДЕРНИХ КОНФЛІКТІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ РОЗГОРТАННЯ

Зоя Шевченко
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин історії та філософії,
кафедра філософії, соціальних та політичних наук
бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна

Стаття присвячена експлікації ґендерних (ґендерно-рольових або статево-рольових) конфліктів в залежності від рівня їх розгортання.

Друга хвиля фемінізму, поширення мережі жіночих студій та ґендерних досліджень, включення у науковий обіг та соціокультурну практику таких понять, як «ґендер», «сексизм», «андрогінія» тощо призводять не тільки до переоцінки ґендерних ролей, але й до розуміння необхідності вивчення і подолання ґендерно-рольової напруги та конфліктів.

Ґендерний конфлікт у запропонованій до розгляду статті визначається як зіткнення між нормативними уявленнями про риси жіночої та чоловічої особистості, про особливості поведінки чоловіків і жінок та неспроможністю або небажанням особистості відповідати цим уявленням та вимогам. В основі ґендерно-рольового конфлікту завжди лежать розбіжності між дійсним «Я» та ідеальним конструктом «Я», що культурно пов'язана з ґендерною ознакою. Такий конфлікт може бути спрямований на «Я» або може бути спроєктований на інших, його можна ідентифікувати на свідомому чи несвідомому рівнях, і можна продемонструвати когнітивно, поведінково чи афективно. Кінцевим результатом ґендерного конфлікту є обмеження здатності людини до актуалізації свого власного людського потенціалу або обмеження можливостей інших.

Будь-який ґендерний конфлікт базується на явищі статеворольової диференціації та ієрархічності статусів чоловіків і жінок у сучасних суспільствах. Ґендерний статус – це один з базових елементів ґендерної структури суспільства поряд із ґендерною роллю, ґендерними відносинами, ґендером як соціальним інститутом та ін. Якщо стать, як аскриптивний соціальний статус, відображає наявність у людини морфофункціональних особливостей організму, включаючи її репродуктивні особливості й властивості, та відбиває на загальносуспільному рівні демографічну ситуацію конкретного соціального середовища, то ґендерний статус виражає соціально обумовлену (історичну, політичну, культурну, релігійну, економічну) специфіку включення людини у соціальний простір в залежності від її статевої приналежності, ґендерної ідентичності, ґендерної самопрезентації, сексуальної орієнтації тощо.

За рівнем системи, де розгортаються ґендерні конфлікти, останні можна поділити на: внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові, конфлікти між особистістю та групою, соціетальні.

Ключові слова: ґендер, ґендерні дослідження, ґендерний конфлікт, ґендерна ідентичність, фемінізм, рівні розгортання ґендерних конфліктів.

Дослідження ґендерних конфліктів у теоретичній площині та їх діагностика на практиці є одним з найактуальніших напрямів сучасної конфліктології. Однак, якщо для вітчизняного наукового дискурсу означена проблематика є відносно новою, то для країн західної Європи та США актуалізація вивчення ґендерних конфліктів та напруги припадає на 70-ті роки минулого століття. Друга хвиля фемінізму, поширення мережі жіночих студій та ґендерних досліджень, включення у науковий обіг та соціальну практику таких понять,

© Шевченко З., 2025

як «ґендер», «сексизм», «андрогінія» тощо призводять не тільки до переоцінки ґендерних ролей, але й до розуміння необхідності вивчення і подолання ґендерно-рольової напруги та конфліктів [13, с. 204-205; 12, с. 6].

Ґендерний конфлікт (ґендерно-рольовий або статево-рольовий конфлікт) можна визначити як протиріччя (зіткнення) між нормативними уявленнями про риси жіночої та чоловічої особистості, про особливості поведінки чоловіків і жінок та неспроможністю або небажанням особистості відповідати цим уявленням та вимогам.

В основі ґендерно-рольового конфлікту лежать розбіжності між реальним «Я» та ідеальною само-концепцією, що культурно пов'язана з ґендерною ознакою [13, с. 204]. Такий конфлікт може бути спрямований на «Я» або може бути спроектований на інших, його можна ідентифікувати на свідомому чи несвідомому рівнях, і можна продемонструвати когнітивно, поведінково чи афективно [17].

Саме тому ґендерно-рольовий конфлікт – це завжди психологічний стан, при якому ґендерні ролі мають негативні наслідки або негативний вплив на людину чи інших людей. Кінцевим результатом цього конфлікту є обмеження здатності людини до актуалізації свого власного людського потенціалу або обмеження чужого потенціалу [13, с. 203].

Ґендерно-рольовий конфлікт часто супроводжується ґендерно-рольовою напругою – надмірною психічною або фізичною напруженістю, спричиненою ґендерним конфліктом та наслідками фемінних, маскулінних або андрогінних ролей [13, с. 203].

Будь-який ґендерний конфлікт базується на явищі статеворольової диференціації та ієрархічності статусів чоловіків і жінок, що існують у сучасних суспільствах. Ґендерний статус – це один з основних елементів ґендерної структури суспільства поряд із ґендерною роллю, ґендерними відносинами, ґендером як соціальним інститутом та ін. Якщо стать, як аскриптивний соціальний статус, відображає наявність у людини морфофункціональних особливостей організму, включаючи її репродуктивні особливості й властивості, та відбиває на загальносуспільному рівні демографічну ситуацію конкретного соціального середовища, то ґендерний статус виражає соціально обумовлену (історичну, політичну, культурну, релігійну, економічну) специфіку включення людини у соціальний простір в залежності від її статевої приналежності, ґендерної ідентичності, ґендерної самопрезентації, сексуальної орієнтації тощо [4, с. 44-45].

За рівнем системи, де розгортаються ґендерні конфлікти, останні можна поділити на: внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові, конфлікти між особистістю та групою, соціетальні.

Внутрішньособистісний ґендерний конфлікт – це стан, який, як правило, супроводжується нервовою напругою, та виникає, коли індивіду важко підтримувати стандарти традиційної ґендерної ролі, або він змушений проявляти поведінку, що характерна для протилежної ґендерної ролі.

Внутрішньоособистісний ґендерний конфлікт може носити як конструктивний, так і деструктивний характер. Наприклад, ґендерна ресоціалізація (руйнування раніше прийнятої системи ґендерних цінностей та засвоєння нової) у відповідності до вимог сучасних реалій є невід'ємною частиною всебічного розвитку особистості. Проте тиск ґендерних стереотипів та застарілих традиційних соціокультурних норм можуть змушувати особистість дотримуватись не властивих для неї зразків ґендерної поведінки, демонструвати підтримку патріархатній системі цінностей, табувати ґендерні ролі за ознакою статі тощо. Наприклад, трансґендерні люди через побоювання аутингу (від англ. «outing» – вихід – розголошення інформації про сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність іншої людини без її згоди. Важливо знати, що аутинг може призвести до тяжких наслідків. Наприклад,

людина, про яку розголошується її особиста інформація, може втратити роботу, житло, сім'ю і друзів, а також піддатися загрозі життю і здоров'я [1]), у більшості випадків, змушені проживати не своє власне життя.

Внутрішньоособистісний ґендерний конфлікт – це суто психологічне явище обмежене внутрішнім світом конкретної особистості, що зумовлюється зовнішніми факторами формування та соціалізації особистості (наприклад, вивченим сексизмом). Так, численні зарубіжні дослідження свідчать про те, що чоловіки, які засвоюють жорсткі маскулінні рольові очікування суспільства, відчувають ґендерно-рольовий конфлікт між ідеалом суспільства і власною дійсною маскулінністю. Це, на жаль, пов'язано з великою кількістю негативних наслідків: низька самооцінка, більш низька здатність до близькості, обмежена емоційність, тривожність, депресія, сором, агресія [8; 9; 15; 17; 14; 7; 10; 11].

Різновидом внутрішньоособистіного конфлікту є ґендерний конфлікт приналежності, який відбувається, коли індивід є членом одночасно кількох соціальних груп, в яких він займає різні статусні позиції та змушений виконувати протилежні ґендерні ролі. Наприклад, жінка на керівній посаді має проявляти так звані чоловічі риси характеру та одночасно відповідати традиційним уявленням про ідеальну дружину, мати і господиню. Можна говорити про те, що ґендерний конфлікт приналежності – це конфлікт між ґендерною та іншими соціальними ідентичностями індивіда, коли вимоги до прототипу ґендерної ідентичності заважають виконувати ролі, приписані іншим соціальним ідентичностям [2].

Як ми зазначали раніше [16], сучасна людина може підтримувати доволі складну версію множинної соціальної ідентичності, однак при цьому можливі не лише зміни окремих елементів цієї ідентичності, їхнє додавання або скасування, але й цілком можливе збереження такого складного профілю соціальної ідентичності протягом усього життя людини.

Але, не виключено, що чим складніший профіль соціальної ідентичності, тим з більшою вірогідністю він може призводити до певних соціальних напружень і соціальних конфліктів.

Через загострене негативне переживання внутрішньоособистісний ґендерний конфлікт може каталізувати психологічну напругу, в першу чергу, у первинних та малих соціальних групах і провокувати міжособистісні конфлікти.

Міжособистісні ґендерні конфлікти – це зіткнення осіб обличчям до обличчя на ґрунті нетерпимості, нетолерантності, а також нерозуміння прояву ґендерного різноманіття. Важливо відмітити, що взаємне негативне ставлення суб'єктів один до одного не завжди призводить до конфлікту. Люди можуть відчувати взаємну неприязнь, упереджено ставитись один до одного, але при цьому не конфліктувати. Міжособистісний ґендерний конфлікт, як і будь-який міжособистісний конфлікт, передбачає реальне протистояння конфліктуючих сторін. Прикладом міжособистісного ґендерного конфлікту можуть бути подружні протиріччя щодо розподілу обов'язків у середині родини, протистояння між батьками та дітьми щодо уявлень про те як має виглядати та чим має займатись «справжній» чоловік або «справжня» жінка, гострі непорозуміння між членами малої соціальної групи, коли один із них здійснив камінг-аут (від англ. «coming out» – вихід – добровільне та свідоме розголошення людиною інформації про власну сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність) тощо.

До міжособистісного ґендерного конфлікту, на нашу думку, також можна віднести усі насильницькі практики, в яких жертва чинить активний опір кривднику – наприклад, дискримінацію за ознакою статі чи сексуальною орієнтацією, абьюз, перспектицид, сексистські висловлювання, фізичну розправу тощо.

Як правило, джерелом міжособистісних ґендерних конфліктів є ґендерні стереотипи щодо певної категорії людей. У такому випадку конфлікт, по суті, розгортається не по відношенню до конкретної особистості, а по відношенню до спрощеного та спотвореного образу опонента [3].

Важливо відмітити, що індивіди, які беруть участь у міжособистісному ґендерному конфлікті, можуть відстоювати як власні, так і групові цінності.

Міжгрупові ґендерні конфлікти – вид ґендерних конфліктів, де у якості конфліктуючих сторін виступають не окремі індивіди, а групи. В основі міжгрупових ґендерних конфліктів лежить принцип: «чужі» – «свої». Таке протистояння розгортається із переживання та усвідомлення власної ґендерної ідентичності. Адже ґендерна ідентичність – це не просто констатація відповідності ґендерним шаблонам визначеного соціокультурного середовища, це складний динамічний процес, що передбачає формування ґендерної самості, у тому числі, під час комунікації з Іншим, що призводить до усвідомлення власного Я (self), Ми (in-group) та Вони (out-group).

Деперсоніфікація, анонімність індивідів під час міжгрупових ґендерних конфліктів збільшує можливість і вірогідність асоціальних проявів, актів агресії відносно Іншого або Інших. Наприклад, сутички між прибічниками традиційних цінностей та представниками ЛГБТ-спільноти.

Ґендерні конфлікти між особистістю та групою – джерелом ґендерних конфліктів між особистістю та групою, у першу чергу, виступають ґендерні відмінності між членами групи. Ключову роль тут відіграє типовість члена групи у межах групи з точки зору його статі (наприклад, жінка-поліцейська у чоловічому колективі або чоловік-вихователь у дитячому садку). Іншими словами, наскільки прототип ґендерної ідентичності особи відповідає прототипу ідентичності члена певної соціальної групи з точки зору соціокультурних норм або стереотипних уявлень, настільки меншою буде вірогідність ґендерно-рольового конфлікту між особистістю та соціальною групою.

Наприклад, жінка-поліцейська, яка працює у чоловічому колективі, може почувати себе менш цінною в своїй команді через приналежність до своєї статі та відчувати, що їй потрібно проявити себе навіть більше, ніж її колеги-чоловіки, щоб бути однаково цінною. Іншими словами, вона відчуває, що члени її команди вважають, що її ґендерна ідентичність вступає в конфлікт з її роботою. Таким чином, відмінність від членів групи за ознакою статі робить ґендер більш помітним і збільшує вірогідність того, що інші члени команди будуть розглядати представника протилежної статі крізь призму не його професійних компетенцій, а ґендерної ідентичності [18].

Окрім того, ґендерні конфлікти між особистістю та групою можуть бути пов'язані із тим, що член групи, який раніше відповідав основним ознакам приналежності до цієї групи, набуває рис Іншого, тобто стає «чужим» у групі.

У більшості випадків членство індивіда у соціальній групі містить латентний конфлікт, що криється у необхідності тримати баланс між індивідуальними прагненнями, бажаннями, цілями, самопроявами та колективними нормами, вимогами і обов'язками. Так, демонстрація рис характеру, манери поведінки або зовнішнього вигляду, що не відповідають уявленням групи про норми фемінності та маскулінності; висловлення власних поглядів, які не відповідають поглядам традиційної більшості; звинувачення у сексуальних домаганнях іншого члена групи; камінг-аут тощо – можуть не тільки маргіналізувати особистість у межах соціальної групи (наприклад, у трудовому колективі), робити її членство менш значним і цінним, але й призводити до відкритого ґендерного конфлікту між особистістю та групою.

Соціетальні ґендерні конфлікти – конфлікти макрорівня, що розгортаються на рівні цілої соціальної системи або окремих соціальних інститутів та є наслідком дії патріархатних установок. До соціетальних ґендерних конфліктів можна віднести і ґендерну нерівність в цілому, і фемінізацію бідності, і мовний андроцентризм, і ґендерну сліпоту тощо.

На думку американського дослідника ґендерно-рольових конфліктів Джима О'Ніла [13, с. 209-210], професійні консультанти та аналітики повинні розуміти та інформувати людей, окремі соціальні групи та спільноти або суспільство в цілому, яким чином ґендерні конфлікти обмежують емоційне, міжособистісне, приватне, професійне, фізичне життя особистості.

Дослідник наголошує, що не можна залишати поза увагою запит сучасних реалій на інструктивні матеріали, які пояснюють, яким чином сексизм та соціалізація, заснована на ґендерних стереотипах, можуть культивувати ґендерну напругу та ґендерні конфлікти. Крім того, такий вид інформації має бути включений до програм підготовки фахівців різних спеціальностей як на рівні бакалаврату, так і магістратури.

Разом із цим, сама людина має підвищувати рівень власної свідомості, щоб розуміти та долати страхи власної фемінності або маскулінності [13, с. 209-210].

Звичайно, процес переоцінки ґендерних ролей є складним і важким. Більшості громадськості важко зрозуміти та інтегрувати нові ґендерні норми у своє власне життя. Разом із цим зрозуміло, що ґендерно-рольові конфлікти є частиною суспільної дискримінації та підтримкою сексизму, вони є гнітючими та руйнівними як для чоловіків, так і для жінок. Саме тому на суспільному рівні потрібно моделювати та заохочувати нові ґендерні форми поведінки та пояснювати, що сексизм є формою психопатології [5], яка привносить конфлікти у житті людей [13, с. 209-210]. Ґендерна освіта на всіх етапах соціалізації індивіда може змінити переживання власної ґендерної ідентичності, а гендерна ідентичність може стати джерелом конструктивної соціальної поведінки [6].

Список використаної літератури

1. Словник ґендерних термінів / Укладач Шевченко З. В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
2. Шевченко З. В. До поняття внутрішньоособистісного ґендерного конфлікту. *Гендер. Екологія. Здоров'я :* матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22–23 квітня 2021 р.) / ред. кол. : В. А. Капустник, В. М. Лісовий, В. В. М'ясоєдов та ін. Харків : ХНМУ, 2021. С. 145-147.
3. Шевченко З. В. До поняття міжособистісного ґендерного конфлікту. *Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*, 18 липня – 28 серпня 2022 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 508-510.
4. Шевченко З. В. Ґендерний статус як елемент соціальної ієрархії. *Екологія візуальності: стратегії, концепти, проекти. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-10 жовтня 2015 року)*. Черкаси, 2015. С. 44-45.
5. Albee G. Prevention of sexism. *Professional Psychology*, 12. 1981. P. 20-28. DOI: http://dx.doi.org/10.1037/0735-7028.12.1.20.
6. Boichenko M., Shevchenko Z., Rylova O., Karpenko I., Guzhva A. Conceptual levels of the managing of gender conflicts in the field of education in the framework of sustainable development of society. *SHS Web Conf*., 141 (2022) 03013. DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/202214103013
7. Cole Brian, Baglieri Michael, Ploharz Scott, Brennan Margaret, Ternes Michael, Patterson Tristan & Kuznia Ashley. What's Right With Men? Gender Role Socialization and Men's

Positive Functioning. *American Journal of Men's Health*, 13. 2018. DOI: http://dx.doi.org/10.1177/1557988318806074.
8. Cournoyer R. J. & Mahalik J. R. Cross-sectional study of gender role conflict examining college-aged and middle-aged men. *Journal of Counseling Psychology*, 42. 1995. P. 11–19. DOI:10.1037/0022-0167.42.1.11
9. Eisler R. M. The relationship between masculine gender role stress and men's health risk: The validation of a construct. In R. F. Levant & W. S. Pollack (Ed.), *A new psychology of men*. New York, NY: Basic Books. 1995. P. 207–225.
10. Gebhard Kris, Cattaneo Lauren, Tangney June, Hargrove Stephanie & Shor Rachel. Threatened-Masculinity Shame-Related Responses Among Straight Men: Measurement and Relationship to Aggression. *Psychology of Men & Masculinity*. 2018. DOI:10.1037/men0000177.
11. Gordon Aqualus. Male sexual shame, masculinity, and mental health. *New Male Studies International Journal*, 8. 2018. P. 1-24.
12. O'Neil J. M. Gender role conflict and strain in men's lives: Implications for psychiatrists, psychologists, and other human-service providers. In K. Solomon & N. B. Levy (Ed.), *Men in transition: Theory and therapy*. New York: Plenum Press. 1982. P. 5-44
13. O'Neil J. M. Patterns of gender role conflict and strain: Sexism and fear of femininity in men's lives. *The Personnel and Guidance Journal*, 60. 1981. P. 203-210. DOI:10.1002/j.2164-4918.1981.tb00282.x
14. Pachankis John, Westmaas Johann & Dougherty Lea. The Influence of Sexual Orientation and Masculinity on Young Men's Tobacco Smoking. *Journal of consulting and clinical psychology*, 79. 2011. DOI:142-52. 10.1037/a0022917.
15. Shepard D. S. A negative state of mind: Patterns of depressive symptoms among men with high gender role conflict. *Psychology of Men & Masculinity*, 3. 2022. P. 3–8. DOI: http://dx.doi.org/10.1037/1524-9220.3.1.3
16. Shevchenko Z. Liquid identity and multiply identity: common and different in today`s social identification. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 5(4). 2019. P. 130–134.
17. Thompkins Christine & Rando Robert. Gender role conflict and shame in college men. *Psychology of Men & Masculinity*, 4. 2003. P. 79-81. DOI:10.1037/1524-9220.4.1.79.
18. Veldman, J., Meeussen, L., Van Laar, C., and Phalet, K. Women (do not) belong here: gender-work identity conflict among female police officers. *Front. Psychol*, 8:130. 2017. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00130

EXPLANATION OF GENDER CONFLICT DEPENDING ON THE LEVEL OF DEVELOPMENT

Zoya Shevchenko
Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy,
Institute of International Relations, History and Philosophy,
Department of Philosophy, Social and Political Sciences
Shevchenko Boulevard, 81, 18000, Cherkasy, Ukraine

The article is devoted to the explication of gender (gender-role or sex-role) conflicts depending on the level of their development.

The second wave of feminism, the expansion of the network of women's studies and gender research, the inclusion in scientific circulation and socio-cultural practice of such concepts as «gender», «sexism», «androgyny», etc. lead not only to a reassessment of gender roles, but also to an understanding of the need to study and overcome gender-role tension and conflicts.

Gender conflict in the article proposed for consideration is defined as a clash between normative ideas about the features of female and male personality, about the peculiarities of male and female behavior and the inability or unwillingness of the individual to meet these ideas and requirements. The basis of gender-role conflict is always discrepancies between the actual «I» and the ideal construct of «I», which is culturally associated with gender. Such a conflict can be directed at the «I» or can be projected onto others, it can be identified at conscious or unconscious levels, and can be demonstrated cognitively, behaviorally, or affectively. The end result of gender conflict is the limitation of a person's ability to actualize their own human potential or the limitation of the capabilities of others.

Any gender conflict is based on the phenomenon of gender role differentiation and the hierarchy of the statuses of men and women in modern societies. Gender status is one of the basic elements of the gender structure of society along with gender role, gender relations, gender as a social institution, etc. If sex, as an ascriptive social status, reflects the presence of morphofunctional features of the organism in a person, including its reproductive features and properties, and reflects the demographic situation of a specific social environment at the general social level, then gender status expresses the socially determined (historical, political, cultural, religious, economic) specificity of a person's inclusion in the social space depending on their gender, gender identity, gender self-presentation, sexual orientation, etc.

According to the level of the system where gender conflicts unfold, the latter can be divided into: intrapersonal, interpersonal, intergroup, conflicts between the individual and the group, societal.

Key words: gender, gender studies, gender conflict, gender identity, feminism, levels of gender conflict.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 221–227
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 221–227

УДК 316.7
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.27

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Світлана Шевчук
Поліський національний університет,
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна

У статті йдеться про ментальні особливості українського народу, робиться спроба систематизувати їх за ознакою «позитивне – негативне» у контексті налагодження ефективних стосунків, взаємодій і взаєморозуміння із західноєвропейськими народами.

Наголошується на тому, що вивчення та дослідження ментальності, тобто такого шару людської свідомості, який не піддається рефлексії, не усвідомлюється повністю, є перспективним для розуміння чинників руху людської історії.

З'ясовується історія становлення та зміст понять «менталітет» (ментальність), «національний менталітет», аналізуються сучасні визначення ментальності, подані в енциклопедіях, словниках, працях дослідників. В цілому ментальність трактується як сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів, навиків, архетипів свідомості, які формують способи бачення світу й уявлення людей, що належать до певної культурної спільноти.

Одним із найхарактерніших архетипів українського народу є образ ласкавої, плодючої Землі. Цей архетип формувався протягом тривалого часу існування народу на автохтонних землях та під впливом землеробської культури. Антеїзм визначив такі позитивні риси українського національного характеру, як працьовитість, миролюбність, толерантність, гумор, відчуття гармонії, повага до приватної власності, почуття господаря, самостійність особистості, ощадливість тощо. Архетип Богині-Матері сформував домінанту жінки у родинному житті, а відтак – такі риси українського менталітету, як доброту, лагідність, ніжність, м'якість, одним словом, «жіночу настанову» до зовнішнього світу. Разом з тим в ментальності українців прослідковується недовіра до інтелекту, перевага надається почуттям, звідси – пасивна терплячість, низька практична життєздатність, аполітичне мислення тощо.

Отже, проранжувавши основні ментальні особливості українського народу, дійшли висновку про необхідність розвивати і закріплювати позитивні риси та поступово позбуватись, корегувати риси негативні, зберігаючи при цьому рівновагу.

Ключові слова: ментальність, менталітет, національний характер, архетип, антеїзм.

На шляху до інтеграції в Євросоюз перед Україною, яка наразі виборює право бути суверенною і незалежною ні від кого державою, постає багато викликів. Проте реформи і завдання, поставлені перед нашою державою, часто не знаходять відгуку в українському суспільстві, зазнають невдач. Реформи, які відносно легко були реалізовані в багатьох європейських країнах, зазнають спротиву, не підтримуються громадянами. Однією із причин цього негативу є намагання йти стандартним (однаковим) шляхом, яким облаштовували своє життя європейці, не враховуючи ментальні особливості українців. Тому проблема ментальних особливостей українського народу в контексті євроінтеграційних процесів є актуальною.

Завданням для українців є зрозуміти самих себе, свої ментальні особливості, проаналізувати психічні диспропорції, систематизувати їх, визначити, що є позитивним, а що – негативним, звідси – закріпляти і плекати позитивні і послабляти негативні, зберігаючи при цьому певну рівновагу.

© Шевчук С., 2025

Насамперед, є сенс чіткіше окреслити зміст терміну, який у сучасному світі вживається досить широко і стосовно різних контекстів. Термін "менталітет" чи "ментальність" спочатку був зафіксований у різних мовах. Як говорять дослідники, в середині XIX століття англійське mentality було перетворене французами на "mentalité". В науці цей термін набув популярності серед дослідників після того, як його почали використовувати, зокрема, французькі історики та етнологи, починаючи від Люсьєна Леві-Брюля. Вони говорили про менталітет (mentalité) як про певний спосіб сприймання, осмислення, бачення й оцінку світу. Так це поняття почало набувати сенсу, частково синонімічного з поняттями світогляду, світосприймання й світобачення, але водночас і стилю мислення.

Видатний французький історик XX століття Люсьєн Февр одним із перших зрозумів потребу виявити в історичному процесі дієвість не тільки зовнішніх (соціально-економічних) чинників, але й внутрішніх (тобто духовно-психологічних). Будучи представником антропологічно орієнтованої історії, Люсьєн Февр наголошував, що історія суспільних ідей і наукових знань має бути доповнена історією психології соціальних груп. Адже вивчення ментальностей, тобто такого шару людської свідомості, який не піддається рефлексії, не усвідомлюється повністю, залишається потаємним для самих його носіїв, відкриває нові перспективи для розуміння чинників руху людської історії. Заглиблюючись у пізнання цього феномену, дослідник все ближче підходить до розуміння справжніх причин, що спонукають людську поведінку.

Сучасні енциклопедичні визначення менталітету (ментальності) наголошують, що йдеться про сприйняття та тлумачення світу, поширене в певній спільноті й виражене в усталених шаблонах, трафаретах, комплексах думки – архетипах і стереотипах. Можна сказати й інакше: ментальність – спосіб світобачення, своєрідна "оптична призма" крізь яку, певна спільнота (група людей, народ) дивиться на світ, на інші спільноти й осмислює саму себе. Однак, це не просто "окуляри" людської свідомості, які можна швидко за бажанням поміняти на інші, а щось глибше, одночасно жорстке й гнучке, усталене, стійке, і разом з тим ефемерне й еластичне. Це така схема мислення, яку формують і на яку впливають міфи, стереотипи, архетипи чи навіть прототипи думки й мови, а також ті цінності, якими керується суспільство і які впливають на його стиль життя. З іншого боку, можна сказати, що і сама ментальність породжує всі ці стереотипи й міфи, так що тут існує двосторонній зв'язок.

Автор статті про ментальність та менталітет, розміщеній у «Енциклопедії історії України», К.Ю. Галушко подає наступне визначення цього феномену: «Ментальність – це сукупність соціального-психологічних настанов, автоматизмів і навиків свідомості, які формують способи бачення світу й уявлення людей, що належать до тої чи іншої культурної спільноти» [1, с. 369–370]. При цьому автор зазначає, що ментальності можуть змінюватись з часом, хоча ці зміни відбуваються надзвичайно повільно. Отже, ментальні формоутворення обов'язково належать певній спільноті (зокрема, нації, народу) і ними опосередковується ставлення цієї спільноти до світу взагалі та найближчого оточення.

Автори філософського енциклопедичного словника пов'язують ментальність з духовністю (оскільки латинське «mens» означає зв'язок із духовним). Вони говорять про ментальність як про спосіб мислення, загальну духовну налаштованість, установку індивіда або соціальної групи (наприклад, етнос, професійний або соціальний прошарок) до навколишнього світу [2, с. 22].

Поняття національного менталітету визначає дослідник О.Д. Бойко в «Енциклопедії сучасної України»: « це – глибинні психічні структури, що історично та соціально вкорінені у свідомості, колективній пам'яті та поведінці багатьох поколінь людей. Національний менталітет базується на системі поглядів, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних

установок та норм, в основу яких покладено синтез реальних суспільних потреб, досвіду, архетипів колективного несвідомого, й чітко проявляється в типовій поведінці носіїв через стереотипи сприйняття, реакції і поведінки» [3].

У вітчизняній науковій літературі поняття «ментальність» та «менталітет» переважно використовуються як тотожні. Однак існують аргументи і на користь позиції, представники якої розмежовують ці поняття. Вони вважають, що термін «менталітет» варто застосовувати, коли йдеться про світобачення окремої людини, а термін «ментальність» використовувати у більш широкому розумінні, як механізм і принцип організації мислення певної сукупності людей, соціальних груп, народу. Так, автори фундаментальної праці «Проблеми теорії ментальності» (М. Попович, С. Кримський та ін.) поняття «менталітет» вживають, коли йдеться про окремого індивіда, що знаходиться у певному природному та культурно-соціальному оточенні. Поняття «ментальність» використовується ними для позначення певної закономірної спільності світоглядних позицій та поведінкових засад якоїсь спільноти [4].

На нашу думку, сучасний стан осмислення цієї проблеми дозволяє, як ототожнювати, так і розмежовувати вказані поняття, у залежності від поставленої мети дослідження.

Національний менталітет відіграє важливу роль у суспільному розвитку, однак, на нього тривалий час не звертали уваги, не помічали, оскільки він глибоко вкорінений в історії та підсвідомому, а імпульси, які він посилає народу чи окремій людині слабо усвідомлювані. Спільний менталітет сприяє згуртованості, інтеграції етносу, а також орієнтує кожного індивіда на усвідомлення власного місця та ролі у соціумі.

Отже, етнічну ментальність можна виявити через домінуючі життєві настрої, особливості сприйняття світу, сукупність моральних вимог, норм та цінностей; співвідношення магічних і технологічних засобів впливу на світ; форми взаємин між людьми; сімейні традиції; ставлення до природи і праці; організацію побуту, свят; конкретні акти самоорганізації етносу, його вчинки.

В цілому чинниками характерних рис та особливостей національного менталітету української нації є її геополітичне розташування, вплив двох пластів традиційно-побутової культури – землеробської і козацької, релігія, що суперечливо вплинула на формування народної психіки та духовності, багатовікова відсутність державності, роз'єднаність українських земель, цілеспрямоване знищення і денаціоналізація національної еліти, нав'язування радянської ментальності.

Слід зауважити, що для формування менталітету велике значення має колективне несвідоме, поняття якого було зафіксоване К. Юнгом. На думку вченого, до змісту колективного несвідомого входять залишки спільних переживань етносу, неусвідомлені або напівусвідомлені реакції на особливі умови його існування впродовж тривалого часу. Ці реакції фіксуються у притаманних для етносу універсальних праобразах – «архетипах», які і визначають особливість поведінки та мислення кожного представника соціальної групи.

Особливість архетипності, як душевно-культурної реалії – в тому, що вона і не усвідомлюється, і ніколи не виявляється назовні, не перетворюється на видиму. Ментальність же є екстеріоризацією етносом своєї сутності, це – духовно-культурний зовнішній самовияв етнічної спільноти» [5, с. 66]. Спільним між ментальністю та архетипами є їх неусвідомлений або напівусвідомлений характер. Але якщо архетипи існують як приховані від зовнішнього зору феномени внутрішнього душевного життя етнофорів, то етнічна ментальність, навпаки, є «комплексом феноменів, виявлених зовнішньо, який сприймається сторонньою свідомістю як Дух етносу, як те, що робить даний етнос «помітним», відмінним серед інших етносів» [5, с. 66].

Сучасні дослідники серед основних чинників формування національного менталітету називають геопсихічні, соціально-історичні та культурно-морфологічні чинники. При цьому зазначається, що геопсихічні чинники діють переважно на ранніх етапах формування нації. Вони визначають міфологічне сприйняття світу, його знакову символіку, що формується у певного етносу. Інші чинники виникають, трансформуються і можуть зникати протягом усієї історії нації.

Під геопсихічними чинниками розуміють вплив природних умов, тобто географічних, кліматичних тощо, умов існування нації. Тому визначення основних ментальних рис певної нації має випливати з осмислення природного середовища проживання етносу (клімату, ландшафту, розмірів території, особливостей грунтів, флори, фауни тощо), що зумовлює специфіку пізнавальних процесів, стереотипів поведінки людей. Дослідники Н. Коломінський і А. Льовочкіна зауважують, що «український менталітет – це результат відображення специфіки взаємодії українців з природними та геокліматичними умовами існування і співіснування, що склалися історично» [6, с. 65]. Так, наприклад, формування ментальності американців відбувалося в досить несприятливих, почасти екстремальних природних умовах, що спричинило жорсткий прагматизм представників цієї нації. Природні умови України таких екстремальних рис не мали. Родючі землі, помірний клімат, віддаленість від епіцентрів природних катаклізмів (землетрусів, повеней, буревіїв, цунамі). Потрібно було лише обробляти землю та очікувати на урожай, який дозволяв пережити зиму та дожити до нового врожаю. Внаслідок таких природних умов у свідомості українця формується поняття про працю як традиційний процес, що підвищує добробут, приносить радість, потрібно тільки раціонально та дбайливо господарювати.

Як зазначає А.К. Бичко, найхарактернішим архетипом українського колективного несвідомого є образ ласкавої, плодючої Землі, що спирається на спільний досвід життя хліборобського народу з доброю Землею. Українська «душа» « …формувалася протягом багатьох століть існування на українському терені автохтонної (ще з прадавньої трипільської доби) землеробської культури, котра породжувала в етнічній свідомості працюрів українського люду архетип ласкавої, лагідної неньки-землі, її поетичне бачення, що ініціювало обрядовість народного життя» [7, с. 317].

Отже, землеробська праця, що була з прадавніх часів основним заняттям автохтонного українського населення, заклала основи української ментальності Уся життєдіяльність українців поступово адаптувалась до одного ландшафту, циклів сільськогосподарського календаря. Це спричинило формування певних рис українського характеру, серед яких вирізняються: працьовитість, повага до приватної власності, ощадливість, миролюбність та толерантність, ощадливість, розвинене почуття господаря та усвідомлення власної самостійності. Емоційно-шанобливе ставлення до рідної природи та землі дослідники зафіксували за допомогою терміну «антеїзм», провівши паралель з давньогрецьким міфічним персонажем Антеєм, який поновлював свої життєві сили через зв'язок з матір'ю-землею.

Дослідники зауважують важливість ще одного архетипу, який сформував ментальність українців, це – архетип Матері. У трипільській культурі це був культ Великої Богині, пізніше він трансформувався в культ Богородиці. У центрі цього культу – родина, в якій зазвичай саме жінка-мати домінує у процесі налагодження побуту родини та виховання дітей. Саме в родинному житті формуються такі риси характеру, як доброта, м'якість, сердечність, лагідність – одним словом виховується «жіноча настанова» до зовнішнього світу.

Таким чином, за допомогою архетипу Матері українці позбавили свій світогляд від агресивності та активності. Як наслідок, виникає пасивність, терплячість, аполітичність, низький рівень практичної життєздатності, що спричинило економічну відсталість

при відмінних природних ресурсах. З вказаним архетипом пов'язана, очевидно, і така риса, як надання переваги почуттям при недовірі до розуму (інтелекту). З цим пов'язані значні здобутки українців в галузі духовної культури (мистецтво, лірика, народні пісні).

Протягом усієї своєї історії український народ проявляв світоглядну толерантність, яка проявилась у втечі від зовнішнього світу – у вигаданий міфічний світ. Багато дослідників, в тому числі М. Костомаров, В. Липинський, В. Винниченко, відзначали таку рису українського менталітету, як індивідуалізм, аж до його крайньої форми – егоцентризму. Ця риса виявляє себе у схильності до непокори, до особистої свободи, своєрідного анархізму з відсутністю організації та дисципліни.

Як зазначає А.К .Бичко, «Праця на родючих землях сприяла формуванню малих соціальних груп, в яких особистість не розчинялася в колективному. Звідси – така риса як індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, повагою до окремішнього індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади.» [7, с. 317].

Зосереджуючись на внутрішньому, особисто-індивідуальному світі, українець звик надавати перевагу власним інтересам і недооцінювати громадські: звідси схильність до соціальної конфронтації, неможливість знаходження спільних погоджених рішень, взаємне непорозуміння.

Про українську культуру часто можна почути, що це культура «на фронтирі». Цим терміном підкреслюється існування цієї культури на порубіжжі, на перетині, на перехресті історичних шляхів. Українцям пощастило з багатою територією, помірним кліматом, про що історично свідчать регулярні набіги чужоземців, красу української землі оспівували, нею захоплювалися.

Порубіжність стала причиною того, що в українській ментальності особливим способом поєдналась західна (активно-раціоналістична, індивідуалістична, матеріалістична) та східна (пасивно-споглядальна, спрямована на вищі істини) ментальності.

Так, наприклад, «домінанта індивідуалізму (окремішність людського існування) тут же пом'якшується принципом колективізму. З одного боку, українській ментальності притаманне світовідчуття, що узагальнюється в гаслі «моя хата скраю», з іншого боку, як зауважує Ю. Липа «У сучасній українській расі не знайдемо еллінського індивідуалізму як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин – це член солідаристської асоціації, своєї громади» [8, с. 243]. Ще приклад: сучасний українець, високо поціновує досягнення науки та техніки, але водночас для нього важливо, щоб вони використовувалися задля гуманістичних цілей.

Щодо понять «індивідуалізм» та «колективізм», які сьогодні є активно досліджуваними проявами національних культур, то на рівні суспільств вони не є антиподами. Так, американська кроскультурна дослідниця Мішель Гельфанд виділяє різні групи проявів індивідуалізму та колективізму в суспільствах. У суспільствах з високим рівнем прояву індивідуалізму людина сприймає себе як автономну, разом з тим відповідальну за власну поведінку, у колективній взаємодії акцент робиться на результаті, на роботі підтримується ввічлива дистанція, яку тримають під контролем, щоб не справляти враження «кумівства», яке в індивідуалістичних суспільствах вважається несхвальним зловживанням. У суспільствах з високим рівнем прояву колективізму суспільною нормою є взаємозалежність (поведінка індивіда залежить від вимог групи, до якої він належить), інтереси групи мають пріоритет над інтересами індивіда, акцент у взаємодії робиться на збереженні стосунків. Спираючись на дослідження Мішель Гельфанд, українська дослідниця М.Стародубська підсумовує: «Україна – середньо-колективістичне суспільство. Це, серед іншого, означає

відсутність автоматичного послуху та пієтету щодо лідера – натомість лідер має бути прийнятим групою добровільно» [9, с. 122].

Висновки: Таким чином, українська ментальність утримує в собі цілий ряд рис та особливостей, які можуть сприяти ефективній взаємодії та співпраці з європейцями. До цих рис можна віднести світоглядну толерантність, доброту, лагідність, сердечність, миролюбність, повагу до приватної власності, відчуття гармонії, м'який гумор, зважений підхід до складних справ, працьовитість, відчуття господаря, певний індивідуалізм (усвідомлення самостійності власної особистості), повага до окремішнього індивіда та його свободи, несприйняття деспотизму.

Риси, які можуть стати на заваді ефективному спілкуванню з європейцями, гальмувати взаєморозуміння і співпрацю з ними і які, очевидно, потребують корегування – це перевага емоційного та чуттєвого над волею та інтелектом, імпульсивність, мрійливість, пасивна терплячість, низька практична життєздатність, анархічний індивідуалізм, схильність до непокори, потяг до особистої свободи з відсутністю організації та дисципліни, зосередженість на особистих інтересах і недооцінка громадських, постійна конфронтація і неможливість дійти згоди, відсутність взаємного порозуміння, погана узгодженість між словом і ділом, соціальна розпорошеність, аполітичне мислення.

Список використаної літератури

1. Галушко К.Ю. Ментальність, менталітет. *Енциклопедія історії України*: *у 10 т. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін*.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с.
2. Кримський С., Заблоцький В. Ментальність. *Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.* Київ: Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
3. Національний менталітет/ О.Д. Бойко. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс]. Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-71042/
4. Проблеми теорії ментальності /під ред. М.В. Поповича. К.: Наукова думка, 2006. 402 с.
5. Феномен нації: основи життєдіяльності/ Р.Д. Додонов, В.О. Ігнатов, І.К. Моїсеєв та ін.; За ред. Б.В. Попова. К.: Товариство «Знання, КОО, 1998. 264 с.
6. Коломінський Н.Л., Льовочкіна А.М. Етнопсихологія українців. *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: Г.В. Щокін, М.В. Попович, М.С. Кармазіна та ін.; За заг. ред Г.В .Щокіна, М.Ф. Головатого*. К.: МАУП, 2000. 384 с.
7. Бичко А.К. Історія вітчизняної філософії. *Історія філософії: підручник.* К.: Вид-во «Либідь» при Київському університеті, 2000. С. 305-380.
8. Липа Ю. Призначення України. К.: Наукова думка,1997.282 с.
9. Стародубська М. Як зрозуміти українців: кроскультурний погляд. Харків: Віват, 2024. 400 с.: іл.
10. Шевчук С. Український менталітет: між Заходом і Сходом. *«Дні науки філософського факультету – 2017» Міжн. наук. конф.(2017; Київ).* Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017». 25-26 квіт. 2017 р. [матеріали доповідей та виступів]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. Ч. 5. С. 175-176.

UKRAINIAN MENTALITY: AN ATTEMPT TO SYSTEMATIZE PECULIARITIES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Svitlana Shevchuk
Polissia National University,
Departament of Sozial Sciences
Staryi blvd., 7, 10008, Zhytomir, Ukraine

The article deals with the mental peculiarities of the Ukrainian people, an attempt is made to systematize them on the basis of "positive – negative" in the context of establishing effective relations, interactions and mutual understanding with Western European nations.

It is emphasized that the study and research of mentality, a layer of human consciousness that is not subject to reflection and is not fully realized, is promising for understanding the factors of human history.

The article examines the history of formation and content of the concepts of "mentality" (mentality), "national mentality", and analyzes modern definitions of mentality given in encyclopedias, dictionaries, and researchers' works. In general, mentality is interpreted as a set of socio-psychological attitudes, automatisms, skills, and archetypes of consciousness that shape the ways of seeing the world and the perceptions of people belonging to a particular cultural community.

One of the most characteristic archetypes of the Ukrainian people is the image of a gentle, fertile Earth. This archetype was formed over the long period of time that the people lived on their autochthonous lands and under the influence of agricultural culture. Antinomianism defined such positive features of the Ukrainian national character as diligence, peacefulness, tolerance, humor, a sense of harmony, respect for private property, a sense of ownership, personal independence, frugality, etc. The archetype of the Mother Goddess formed the dominance of women in family life, and thus such features of the Ukrainian mentality as kindness, meekness, tenderness, gentleness, in short, a "female attitude" to the outside world. At the same time, the Ukrainian mentality is characterized by a distrust of intellect, a preference for feelings, and hence passive patience, low practical viability, apolitical thinking, etc.

Thus, having ranked the main mental characteristics of the Ukrainian people, we concluded that it is necessary to develop and consolidate positive features and gradually get rid of and correct negative features, while maintaining balance.

Key words: mentality, mentality, national character, archetype, antiism.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 228–234
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 228–234

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32:316.77:659.4
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.28

ДРУКОВАНІ ТА ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Антон Бадер
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна

У статті наголошено, що держави сучасного типу з самого початку виступали конкуруючою одиницею у міжнародній економіко-політичній системі. Підкреслено, що конкурентні переваги та місце певної країни у цій системі визначається не лише на основі об'єктивних факторів. Наголошено, що потужний вплив мають сталі, загальноприйняті уявлення більшості суб'єктів міжнародних відносин стосовно воєнної, політичної та економічної ефективності тієї чи іншої держави. Наведено приклад, що основою швидкого економічного зростання США у другій половині XX ст. стало не забезпеченість долара золотом чи нафтою, а впевненість світового співтовариства у ефективності їхньої економіки. Зауважено, що за таких умов перед науковою спільнотою постає завдання виявлення факторів, що впливають на формування іміджу держави, а окремої уваги потребує аналіз друкованих та електронних джерел, що виступають у цьому процесі основними засобами впливу.

У статті констатовано, що провідними засобами доставки повідомлень, що формують імідж тієї чи іншої держави є друковані та електронні джерела. Зазначено, що друковані видання характеризуються такими перевагами, як широка розповсюдженість, доступність, низька вартість та можливість багаторазового використання матеріалів, однак, їхній недолік полягає у низькій оперативності. Вказано, що електронні джерела вирізняються високою оперативністю, а такі медіа, як радіо та телебачення – масовою аудиторією. Додано, що протягом останніх десяти років в Україні провідним джерелом інформації стала мережа Інтернет, а це продовжує змінювати ключові характеристики засобів інформаційного впливу. Названо основні трансформації друкованих та електронних джерел у сучасний період. Розширення присутності традиційних ЗМІ в Інтернеті. Глобалізація контенту та одночасне його сегментація. Використання інтерактивного зв'язку – експлуатація механізмів взаємодії зі споживачем через соціальні мережі, коментарі та форуми. Поставлено завдання у подальшому зосередитись на аналізі механік розповсюдження повідомлень через друковані та електронні джерела інформації, а також на пошуку методів протидії маніпуляцій з іміджом держави.

Ключові слова: імідж держави, друковані та електронні джерела, інформаційний вплив, змінювати ключові характеристики джерел інформації.

Держави сучасного типу з самого початку виступали конкуруючою одиницею у міжнародній економіко-політичній системі. Конкурентні переваги та місце певної країни у цій системі визначається не лише на основі об'єктивних факторів. Зокрема, потужний вплив мають сталі, загальноприйняті уявлення більшості суб'єктів міжнародних відносин стосовно воєнної, політичної та економічної ефективності тієї чи іншої держави. Так, загальновідомо, що основою швидкого економічного зростання США у другій половині XX ст. стало не забезпеченість долара золотом чи нафтою, а впевненість світового співтовариства у ефективності їх економіки. Як наслідок це дозволяло акумулювати інвестиції та кращі «мізки» планети, що посилювало наявну тенденцію. За таких умов перед науковою спільнотою постає завдання виявлення факторів, що впливають на формування іміджу держави.

© Бадер А., 2025

Окремої уваги, на наш погляд, потребує аналіз друкованих та електронних джерел, що виступають у цьому процесі основними засобами впливу.

Друга половина ХХ ст. та суттєве вдосконалення, в цей період, технології впливу на масову аудиторію активізували увагу дослідників до новітніх засобів формування іміджу держави. Окремі аспекти заявленої теми були висвітлені у роботах наступних західних учених: Дж. Лакоффа [1], В. Лефевра [2], М. Маклюєна [3], Ж. Бодрійяра [4], І. Валлерстайна [5]. Українські науковці також приділили увагу дослідженню механізмів формування іміджу держави. Серед них слід назвати Р. Додонова [6], О. Марунченко [7], Н. Вітюка [8], В. Тарасюка [9], О. Дубас [10], Н. Гуріну [11], С. Шпилика [12], Т. Бєльську [13], Р. Штонду, Н. Паламарчука, С. Островського [14], В. Гурковського [15], Г. Почепцова [16] та І. Кононова [17]. Однак вироблення ефективних механізмів упливу на імідж держави вимагає, на наш погляд, ґрунтовного, наукового аналізу засобів доставки повідомлень, у першу чергу, друкованих та електронних джерел інформації.

Виявлення прикладного значення друкованих та електронних джерел у формуванні іміджу держави неможливе без аналізу їхніх видів та специфічних характеристик. Найбільш традиційними джерелами інформації залишаються друковані видання, що представлені різноманітними типами, кожен із яких має свої особливості та рівень інформаційного впливу. Так, суспільно-політична преса вирізняється відносною оперативністю, адже значна частина таких видань виходить щоденно. Водночас їхній якісний рівень часто поступається аналітичним і науковим виданням, для підготовки яких потрібно більше часу. Аналітичні видання зазвичай публікуються раз на тиждень, а наукові – раз на місяць, що знижує їхню оперативність і дещо обмежує можливості використання в формуванні іміджу держави. Однак, незважаючи на низьку оперативність, уплив таких видань залишається критично важливим, оскільки саме вони формують уявлення в лідерів громадської думки, а, отже, забезпечують глибший рівень упливу на масову свідомість.

Загалом, друковані джерела вирізняються широкою доступністю та розповсюдженістю, що забезпечується наявністю спеціалізованих установ, таких як публічні та наукові бібліотеки, де накопичується значний обсяг друкованих матеріалів. Важливою перевагою друкованих джерел є можливість їх повторного та багаторазового використання, що сприяє детальному вивченню й аналізу інформації. Слід додати, що сучасні технології забезпечують широкі можливості копіювання, тиражування та цифрового зберігання друкованої продукції.

Основним недоліком друкованих джерел є їх низька оперативність у порівнянні з електронними виданнями. Це зумовлено тривалим процесом виготовлення друкованої продукції, а також додатковим часом, необхідним для підготовки, оформлення та перевірки аналітичних і наукових матеріалів. Крім того, популярність друкованих видань поступово знижується. Наприклад, в Україні вже в першій половині 2010-х років лише 9 % громадян отримували інформацію з друкованих засобів масової інформації [6, с. 140].

Електронні джерела інформації вирізняються високою оперативністю та масовістю у порівнянні з друкованими виданнями. До цих засобів поширення інформації належать радіо, телебачення та мережа Інтернет. Радіо та телебачення традиційно забезпечують високу масовість охоплення, тоді як Інтернет демонструє стрімке зростання доступності для громадян України за останнє десятиліття. Зокрема, під час особливої активізації маніпулятивного впливу росії на імідж України у 2014 році лише 16 % громадян отримували інформацію з електронних ЗМІ, тоді як телебачення залишалося домінуючим джерелом інформації для 94 % населення [6, с. 140]. Однак опитування 2024 року засвідчують суттєві зміни: 80 % українців щоденно користуються Інтернетом, а ще 11 % користуються ним

2-3 години на тиждень [18]. Такий прогрес робить Інтернет ключовим каналом поширення інформації, забезпечуючи доступність і швидкість у передачі повідомлень.

Радіо та телебачення мають унікальну особливість, а саме, безперервний потік інформації, що ускладнює її критичне сприйняття. Технологія передачі повідомлень через ці ресурси не дає змоги повторно аналізувати інформацію або зосереджувати увагу на окремих її частинах [13, с. 55]. Слід додати, що телебачення має і свої особливості сприйняття. Поєднання аудіо- та відеоінформації підвищує емоційність повідомлень, що сприяє більш ефективному засвоєнню. Крім того, візуалізація, яка активізує підсвідомі механізми, значно підвищує рівень довіри до інформації [16, с. 22, 23, 25]. Завдяки цьому телебачення довгий час залишалося одним із ключових засобів як внутрішнього, так і зовнішнього інформаційного впливу. Однак, із розвитком Інтернету телебачення поступилося своєю провідною позицією. Інтернет-ресурси також забезпечують можливості, характерні для телебачення, зокрема поєднання аудіо- та візуальної інформації, що зберігає високу емоційну залученість і довіру до повідомлень [1, с. 57].

Використання мережі Інтернет як засобу впливу на формування іміджу держави має низку переваг, що роблять її ключовим інструментом у цьому процесі. По-перше, віддалений доступ до аудиторії. Інтернет дозволяє здійснювати інформаційний вплив без необхідності створення спеціальних технічних засобів чи переправлення агентів на територію іншої держави. По-друге, висока оперативність. Інтернет забезпечує найшвидше поширення інформації. По-третє, привабливість для молоді. Сприйняття інформації через Інтернет серед молоді, яка є найбільш активною частиною населення, значно вище. Це робить її основним об'єктом інформаційного впливу та маніпулювання. По-четверте, обмежений державний контроль. Контроль або цензурування інформації в Інтернеті вимагає значних ресурсів, через що державні структури мають мінімальні можливості впливати на його зміст. По-п'яте, соціальні мережі. Інтернет надає можливість використання соціальних мереж для таргетованого поширення повідомлень серед визначених аудиторій, що значно підвищує ефективність інформаційного впливу [12, с. 184].

Зазначені вище переваги роблять Інтернет провідним засобом у формування як позитивного, так і негативного іміджу певної держави. Слід наголосити, ще на двох характеристиках мережі Інтернет, що виділяють її серед інших засобів передачі повідомлень. Мультимедійність, що пов'язана з наданням можливості сприйняття аудіо, відео та текстової інформації одночасно, а також здійснювати повторний аналіз повідомлень. Гнучкість у роботі з інформацією, оскільки цей канал забезпечує найширші можливості для копіювання, переробки та тиражування повідомлень.

До недоліків Інтернету як засобу формування іміджу держави слід віднести наступні. Великий обсяг інформації створює значний інформаційний шум, що ускладнює виділення та поширення повідомлень серед цільової аудиторії. Надмірний обсяг контенту, що користується попитом, провокує високу конкуренцію між повідомленнями. Використання Інтернету як такого залежить від фінансової спроможності користувачів. Для доступу до мережі необхідні технічні засоби та кошти для оплати послуг підключення [19, с. 352].

Сучасний рівень новітніх технологій і процеси глобалізації суттєво трансформували інструменти реалізації інформаційного впливу, а саме сутність, доступність, способи використання та навіть змістове наповнення як друкованих, так і електронних джерел інформації. Так, О. Марунченко у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що в сучасній дослідницькій практиці утвердилася думка про те, що Інтернет кинув виклик традиційним ЗМІ, запропонувавши принципово нові форми поширення інформації. Разом із тим, складно заперечувати й те, що Інтернет, по суті, запозичив багато інструментів емоційного

впливу, властивих традиційним ЗМІ [7, с. 124]. Водночас, друковані видання адаптуються до сучасних умов, створюючи електронні версії своїх матеріалів. Широке розповсюдження отримали електронні газети та інформаційні телеграм-канали, які мають низку специфічних особливостей. Зокрема, такі джерела постійно оновлюються, зазвичай добре ілюстровані та часто не містять завершених статей. Крім того, вони пропонують інтерактивне спілкування з читачем, що підвищує рівень залученості аудиторії.

Телебачення, яке до недавнього часу було наймасовішим і найбільш ефективним джерелом інформаційного впливу, також зазнає значних змін, пов'язаних із трансформаціями середовища поширення. З одного боку, різноманітні Інтернет-ресурси поступово відбирають аудиторію у традиційних телеканалів. З іншого боку, телебачення активно інтегрується в Інтернет-простір. Більшість телерадіоканалів створили власні веб-сайти, де користувачі можуть отримати доступ до ефірного контенту. Значного поширення набуває Інтернет-телебачення, яке доповнює ефірний, супутниковий та кабельний формати. Цей вид телебачення забезпечує гнучкість у доступі до контенту та розширює можливості для взаємодії зі споживачем [11].

Інтернет-ЗМІ сьогодні також перебувають у процесі значних трансформацій, які визначаються трьома основними тенденціями:

Баланс між універсальним та спеціалізованим контентом: Через фрагментацію аудиторії Інтернет-ЗМІ змушені знаходити компроміс між широким охопленням та вузькою тематичною спрямованістю. В результаті популярні платформи створюють і розвивають спеціалізовані рубрики, які орієнтовані на конкретні інтереси аудиторії. Це дозволяє залучати та утримувати різні сегменти споживачів.

Зміна кон'юнктури ринку: Інтернет розмиває межі між центральними та локальними виданнями, надаючи доступ до інформації споживачам з інших регіонів. Це спричиняє перерозподіл змістовних пріоритетів, адже редакції змушені враховувати інтереси ширшої, географічно розпорошеної аудиторії.

Інтерактивні технології: Сучасні Інтернет-ЗМІ активно впроваджують інтерактивні технології для комунікації зі споживачами. Це включає можливість залишати коментарі, брати участь у дискусіях, голосуваннях або опитуваннях. Такий підхід сприяє більшому залученню аудиторії, перетворюючи читача на активного учасника інформаційного процесу.

Інтерактивне спілкування, що є ключовим елементом сучасних медіа, стало основою для активної експлуатації соціальних мереж [17, с. 56]. Сьогодні Інтернет-видання, друковані ЗМІ та телерадіокомпанії не обмежуються лише офіційними сайтами. Вони активно розвивають свої сторінки в соціальних мережах, що дозволяє їм підтримувати тісний зв'язок із аудиторією, оперативно поширювати інформацію та залучати нових читачів або глядачів. У контексті впливу на формування іміджу держави соціальні мережі також стають потужним інструментом. Суб'єкти геополітичного протистояння використовують їх для створення та підтримки незалежних груп і каналів, які не мають прямого зв'язку зі ЗМІ. Такі групи часто маскуються під громадські ініціативи або аналітичні майданчики, проте їхня діяльність спрямована на поширення маніпулятивних меседжів, формування громадської думки та вплив на масову свідомість. Указаний підхід дозволяє суб'єктам маніпулювання використовувати соціальні мережі як ефективний засіб дезінформації, а також уникати прямої асоціації зі звичайними медіа.

Н. Вітюк у своїй розвідці акцентує увагу на значній ролі соціальних мереж у пропаганді, підкреслюючи їхню здатність впливати на суспільну думку. Зокрема, особливе місце займає діяльність «тролів» і «ботів», які поширюють спеціально підготовлені

повідомлення та коментарі. Зазначене спрямовано на розпалювання гострих дискусій, що створюють напругу в соціосистемі, підготовку цільової аудиторії до дії, вигідної суб'єкту впливу та на дестабілізацію соціальних і політичних процесів через маніпуляції в інформаційному просторі. Автор наводить цікаві данні з досліджень Оксфордського університету. Зокрема, у результаті трирічного вивчення було виявлено докази пропаганди та маніпуляцій у соціальних мережах у 70 країнах світу. Пропаганда здійснювалася як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівні. Найактивніше соціальні мережі, зокрема Facebook і Twitter (сьогодні X), використовувалися сімома країнами: Китай, Індія, Іран, Пакистан, росія, Саудівська Аравія та Венесуела. Ці країни намагалися впливати на громадську думку за межами своїх кордонів, використовуючи соціальні мережі як ефективний інструмент для просування своїх інтересів [8, с. 30].

Таким чином, провідними засобами доставки повідомлень, що формують імідж тієї чи іншої держави є друковані та електронні джерела. Друковані видання характеризуються такими перевагами, як широка розповсюдженість, доступність, низька вартість та можливість багаторазового використання матеріалів, однак їхній недолік полягає у низькій оперативності. Натомість, електронні джерела вирізняються високою оперативністю, а такі медіа, як радіо та телебачення – масовою аудиторією. Протягом останніх десяти років в Україні провідним джерелом інформації стала мережа Інтернет, що продовжує змінювати ключові характеристики засобів інформаційного впливу. Серед основних трансформацій друкованих та електронних джерел у сучасний період слід назвати наступні. Розширення присутності традиційних ЗМІ в Інтернеті. Глобалізація контенту та одночасно його сегментація. Використання інтерактивного зв'язку – експлуатація механізмів взаємодії зі споживачем через соціальні мережі, коментарі та форуми. У подальших дослідженнях важливо зосередитися на аналізі механік розповсюдження повідомлень через друковані та електронні джерела інформації, а також на пошуку методів протидії маніпуляцій з іміджом держави.

Список використаної літератури

1. Lakoff G. Don't Think Of An Elephant! Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives. : White River Junction, 2004. 200 p.
2. Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D.: Reidel Publishing, 1982, 220 p.
3. McLuhan M. War and Peace in the Global Village. NY : Gingko Press, 2001. 411 p.
4. Baudrillard J. The System of Objects URL : https://monoskop.org/images/2/28/Baudrillard_Jean_The_system_of_objects_1996.pdf (date of access: 24.10.2024).
5. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
6. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / під. заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.
7. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2013. 208 с.
8. Вітюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. Збірник наукових праць: психологія, 2019. № 24. С. 29-38.
9. Тарасюк В. М. Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни : дис... к. пол. наук: 23.00.02. Київ. 2018. 261 с.
10. Дубас О. Інформаційна війна : нові можливості політичного протиборства. *Освіта регіону.* 2010. № 1. С. 69-72.
11. Гуріна Н. Інформаційне протиборство – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13657. (дата звернення: 12.08.2024).

12. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні... *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 178-188.
13 Бєльська Т. В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2014. Вип. 1. С. 49-56.
14. Штонда Р.М. Паламарчук Н.А. Островський С.М. Соціальні мережі в інтернеті як інструмент загрози в Національній системі кібербезпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави :* IX Всеукраїнська науково-практична конференція / Збірник тез наукових доповідей. Київ, 30.03.2018. С. 190-192.
15. Гурковський В. І. Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2010. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123. (дата звернення: 27.08.2024).
16. Почепцов Г. Г. Смислові та інформаційні війні. *Інформаційне суспільство.* 2013. Вип. 18. С. 21-27.
17. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі : монографія / за ред. І. Ф. Кононова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 230 с.
18. Українці стали частіше користуватися інтернетом, 80% – онлайн щодня: соцопитування. UNDP Україна. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayintsi-staly-chastishe-korystuvatysya-internetom-80-onlayn-shchodnya-sotsopytuvannya (дата звернення: 25.10.2024).
19. Бадер А. В. Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Старобільськ, 2020. 454 с.

PRINTED AND ELECTRONIC SOURCES AS A MEANS OF INFLUENCING THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE STATE

Anton Bader
SU «Lugansk Taras Shevchenko National University»,
Ivan Bank Str., 3, 36003, Poltava, Ukraine

The article emphasizes that modern-type states have been a competing unit in the international economic and political system from the very beginning. It is emphasized that the competitive advantages and place of a particular country in this system are determined not only on the basis of objective factors. It is emphasized that the strong influence is exerted by the stable, generally accepted ideas of the majority of subjects of international relations regarding the military, political and economic efficiency of a particular state. An example is given that the basis of the rapid economic growth of the USA in the second half of the twentieth century. was not the provision of the dollar with gold or oil, but the confidence of the world community in the efficiency of their economy. It is noted that under such conditions, the scientific community is faced with the task of identifying factors that influence the formation of the image of the state, and special attention is required to analyze printed and electronic sources, which act as the main means of influence in this process.

The article states that the leading means of delivering messages that form the image of a particular state are printed and electronic sources. It is noted that printed publications are characterized by such advantages as wide distribution, accessibility, low cost and the possibility of multiple use of materials, however, their disadvantage is low efficiency. It is indicated that electronic sources are distinguished by high efficiency, and media such as radio and television – by a mass audience. It is added that over the past ten years in Ukraine, the Internet has become the leading source of information, and this continues to change the key characteristics of the means of information influence. The main transformations of printed

and electronic sources in the modern period are named. Expansion of the presence of traditional media on the Internet. Globalization of content and its simultaneous segmentation. Use of interactive communication – exploitation of mechanisms of interaction with the consumer through social networks, comments and forums. The task is set to focus in the future on the analysis of the mechanics of message distribution through printed and electronic sources of information, as well as on the search for methods of counteracting manipulations with the image of the state.

Key words: image of the state, printed and electronic sources, information influence, changing key characteristics of information sources.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 235–241
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 235–241

UDC 321(303.4)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.29

HISTORICAL INSTITUTIONALISM OF POLITICAL SCIENCE AS A THEORY OF STUDYING THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS

Oksana Bashtannyk
Dnipro University of Technology,
Institute of Human and Social Sciences, Department of History and Political Theory,
Dmytra Yavornytskoho avenue, 19, 49005, Dnipro, Ukraine

In the article, the author emphasizes that with all the diversity of modern approaches to the analysis of the political institutions' essence, the most appropriate theoretical and methodological basis for studying all the features of their functioning remains the meta-theory of institutionalism of political science. One of the varieties of particular institutional theories within the framework of the new institutionalism of the institutional paradigm of political science is historical institutionalism, the central research object of which is the functioning of institutions of state power that were formed historically first and still remain the central elements of the political system of society. The purpose of the study is to concretize the analytical priorities of the historical institutionalism of political science as a modern scientific theory of the functioning peculiarities study of political systems.

As a result of the conducted research, it was comprehensively analysed how the methodology of historical institutionalism can be implemented in relation to the study of the institutional structure formation of government at the macro-regional level, the transformation of the state institutional system in the process of democratization, the formation of the functioning systems of local state authorities. At the level of analysis of the national political systems functioning, the attention of researchers is largely directed to the study of the formation peculiarities of state power institutions. It is substantiated that the problems that arise during spontaneous transformation or purposeful reformation of the institutional structure of society have historical origins. As part of the study of the supranational level of the political government system functioning, it was also established that it depends on the historical basis of its formation. This methodology of analysis also can be applied to the study of government processes at the local level - historical institutionalism focuses on local historical processes too.

Key words: institute, institutions of state power, historical institutionalism, new institutionalism, political system of society.

Statement of the problem. With all the diversity of modern approaches to the analysis of the political institutions' essence, the most appropriate theoretical and methodological basis for studying all the features of their functioning remains the meta-theory of institutionalism of political science. Conceptualized to the level of a paradigm, institutional theory in political science was developing from classical to new institutionalism, which, however, did not fully lose its methodological consistency. One of the varieties of particular institutional theories within the framework of the new institutionalism of the institutional paradigm of political science is historical institutionalism, the central research object of which is the functioning of institutions of state power that were formed historically first and still remain the central elements of the political system of society.

Analysis of recent research and publications. According to L. Bunetskyi, it should be noted, that in general, if we talk about the new institutionalism, the «institution» category is given a complex definition as a complicated combination of formal and informal rules, cultural and value components that form a «semantic framework» for the activities of political

© Bashtannyk O., 2025

actors [1, p. 73]. In its historical version, researchers tend to deduce macro conclusions from analytical procedures, explaining large-scale dependencies over significant time intervals, although reviewers, underestimating it, tend to briefly describe this research approach as «history matters». Some provisions of the research strategy of historical institutionalism are presented in the papers by O. Rybii, N. Rotar, L. Tesfaye et al., but without a comprehensive generalization. **Highlighting previously unresolved parts of the overall problem.** In our opinion, it is necessary to comprehensively analyse how the methodology of historical institutionalism can be implemented in relation to the study of the institutional structure formation of government at the macro-regional level, the transformation of the state institutional system in the process of democratization, the formation of the functioning systems of local state authorities and local self-government authorities. **Setting the task.** The purpose of the study is to concretize the analytical priorities of the historical institutionalism of political science as a modern scientific theory of the functioning peculiarities study of political systems.

Presentation of the main research material. To begin with, we should emphasize that the study of the political process using various modern approaches also goes together today with the application of traditional methods, with the historical approach among them, with the help of which it is possible to clarify the genesis of factors that turned out to be decisive for the emergence of certain phenomena, situations, and changes in the course of political processes' development [2, p. 33]. This paper focuses on studying the phenomenon of the institution of the society's political system, which is of special interest to several branches of social sciences at once, primarily political science and the science of public administration. The central point of research made by relevant institutions in the public administration sciences was determined primarily due to the influence of the related political sciences. As for the public administration sciences in terms of the institutional theoretical and methodological approach, their specific feature, compared with political sciences, is focusing on the study of such a subgroup of political institutions as state institutions (including local self-government) [3, p. 49].

The historical institutionalism we have identified is one of the varieties of research strategies that develop within the broader area of new institutionalism as a component of the institutional theory of political science. To rationally use the possibilities of the new institutional theory, it is necessary to outline possible elements in the neo-institutionalism research scheme comprehensively, within the existing levels, such as institutional, organizational, and individual one; consideration of research targets as institutionalized practices, formal/informal rules of the game [4, p. 15]. In general, institutional research from the beginning of its development focused on the structural and organizational aspects of power relations as fundamental factors for their implementation in a certain area. Institutionalists focused on the transformation of power institutions, because they believed that they had had a significant impact on the course of the political process (in contrast to the environment, which influenced it to the lesser extent), and impacted behaviour [2, p. 26].

T. Kondratiuk points out that historical institutionalism as an independent area of the modern, scientific institutional approach to the state policy and administration issues arose in the early 1980's [3, p. 50]. Both foreign and Ukrainian researchers note that this type of new institutionalism in the content of its main provisions is one of the most appropriate as for the analysis of formalized aspects of politics – those norms, structures and processes that are associated with the organization of power relations. Foreign researchers emphasize that it is within the framework of political science that two varieties have been developed – historical institutionalism (originated in comparative political science) and institutionalism of rational choice (based on American politics and international policy studies). As the most relevant for political

science, Ukrainian researchers suggest to single out the following: sociological (including one of its forms – normative), and historical neo-institutionalism of limited rational choice [4, p. 8].

In her paper, O. Chaltseva gives a list of the main researchers who were developing the ideological provisions of historical neo-institutionalism (T. Skokpol, S. Steinmo, K. Telen, Ch. Tilly, et al.), and notes that it is historical neo-institutionalism, unlike other versions of the new institutionalism, that already allows us to place a significant emphasis on the contextual features of public policy, which is the principal subject of her research. The researcher also refers to the work made by P. Hall, who identifies four defining features of historical institutionalism. Firstly, representatives of this research area seek to conceptualize the relationship between institutions and individual behaviour; secondly, they emphasize the asymmetry of power relations associated with the development and functioning of institutions; thirdly, they insist on the dependence of institutional development on the chosen path and emphasize the unpredictable nature of results obtained; fourthly, they involve other types of factors (such as culture) that affect the political process in institutional analysis [5, p. 178].

As for the subject area of research, it should be noted that in this context the main unit of analysis is the institution of the political system of society, which can have different positions in the coordinate system of its space (it can be state, political or social), but nevertheless it always remains the core of the research process. Each area of neo-institutionalism independently tries to give answer to the question of how institutions impact the public policy's development. The institutional approach primarily focuses on the role of state and social institutions in the process of determining and developing public policy. According to the logic of this approach, institutions determine the essence of public policy, the strategy of its development through the decision-making system [5, p. 180]. If we directly address the historical aspects of the analysis, the perspective of consideration of institutions shifts to the specific features of their development, which may become essential for their functioning, for example, in a crisis period.

State and political institutions can be considered as «rooted» in history and political thought, and reflecting the totality of social traditions and social practices (written or unwritten), customs and norms, and, accordingly, more as emerged in the process of evolution than created consciously [3, p. 49]. Y. D. Dreval notes that the science of public administration applies a historical approach both to achieve the depth of the analytical process, and to deploy the linear logic of research and the development of the subject matter. Broadly speaking, the paper analyses the diverse aspects of the relationship between the past and the present, which are revealed in the concepts of public history and collective memory. The purpose of using public history is to try to make history more comprehensible for society, which would allow to apply the historical knowledge in practice. The author provides the European Union as an example, which plays a central role in instilling norms and principles that should bring former enemies together through a new interpretation of the «reconciliation» concept [6]. As for the subject area of the research practices' application of the historical type's institutional analysis, today it is applied in political science in the study of a fairly wide range of objects: the role of international organizations in global politics, transformation processes in transitional societies and specific aspects of the development of domestic local entities.

The cognitive possibilities of historical institutionalism as a tool for studying actors in international politics are revealed mainly in the works of the European School of Political Sciences. As emphasized O. Fioretos: «… historical institutionalism examines its contributions to the study of state preferences at the microlevel, to middle-range theorizing in the area of governance gaps, and finally to a general understanding of institutional development in the

international system. … historical institutionalists are more sceptical that the proliferation of new international rules and norms will lead to a convergence in states' national policy and institutional choices than are standard rationalist and sociological institutionalist accounts» [7, pp. 383-384]. So, when it comes to the role of the state, researchers primarily focus on how the interests of domestic political groups determine the development of a national governance design, and the political course of government is adopted in international institutions (for example, how national forms of regulation of a certain area of public relations produce difficulties in reaching consensus at the EU level).

Specified scientist also argues the following: «The international system in the early twenty-first century is characterized by a governance paradox. While organizations governing international affairs have never been so plentiful and as well endowed with resources and mandates, there has also been no point in history in which the same organizations have been as heavily criticized for not living up to expectations» [7, p. 386]. In our opinion, the main reason for the growing rooting of this practice of the international organizations' functioning is due to the attempts of individual, more influential, states to maintain their privileged position within the organization on the international stage, which is why they resist changing the balance of power and make efforts to consolidate the current rules of the political game (as more profitable) even in the face of the threat of crisis. Within the country, certain political groups may also be rather concerned in maintaining the existing position of the state in an international organization, and therefore they benefit from the presence of inconsistencies in the internal state determination of foreign policy priorities.

Among the individual institutions for regulating international politics in the framework of historically oriented political science research, the institutional structure of the EU is also closely monitored by researchers. P. Katzenstein points out that: «… two intellectual developments that recently have shaped much of the theoretical discussion in the fields of comparative and international politics» [8]. In the political science tradition of the United States, it is studied as a certain kind of functional entity on a par with other international organizations (through the perspective of the international relations' theory). However, in Europe, analysts have chosen a different path – their research is carried out within the framework of a comparative methodology (a comparative study of the relations' development evolution that has led to the development of a particular institution) [8]. This allows to find a clear relationship where a common history of interstate relations is extremely important in understanding the complex system of «checks and balances». So, in our case, the tools of comparative political science are more promising for enriching the theoretical basis of political science and adequate in relation to the empirical research material, when states are understood as formalized structures of dominance in the institutional area of both internally and externally directed joint EU policies.

When considering the specific aspects of the EU's internal policy, which regulates its institutional structure, from the perspective of qualitative analysis [9], most often it is noted that in the member states of the Community, governments may not always be fully aware of the full range of consequences of political reforms that relate to structural transformations and entail a redistribution of the balance of power. As C. Jönsson wrote: «Because of information asymmetry and other barriers to proper member state control the supranational institutions have succeeded in pushing European integration further and in other directions than desired by national governments» [9]. At some point, international politics between EU countries turned into «domestic global politics». But upon testing against reality, it became clear that in order to implement effective regional cooperation, the population of EU's countries needs, at least to a certain extent, to obtain a subjective sense of civic unity and European identity.

As for the institutional analysis of transformation processes in transition societies, Y. Holovakha and N. Panina describe the specific features of the development of institutions in our country, and in the post–Soviet space as a whole, as an affirmation of «double institutionalization» [1, p. 75] - the presence of institutional forms that operate simultaneously without logical agreement: new democratic institutions legally introduced by the government, and old Soviet norms and practices that still exist at the level of traditional legitimacy within institutions. By shifting the focus from formalized structural and functional analysis, neo-institutionalism best explains how undemocratic double standards are maintained and operate in transitional societies with the establishment of democratic forms of government. According to A. Kolodii, it is this research strategy, of which historical institutionalism is a part, that can help in solving problematic issues of democratic transformation through reorientation of the focus from the search for an ideal institutional design to the study of ways to transform formal institutions into real ones [10, p. 65].

However, the tendency to reject new regulation models (and, accordingly, the institutions that provide them) can significantly increase in regional authorities with a high level of the central government's civility. In this context, the key aspect is the role of local self-government in the local governance system, which normally has unique specific features and reflects the values and concerns that are typical of the local community. We agree with researcher L. Grubovic, who noted: «National politics and state traditions remain the most powerful factors in explaining various aspects of urban politics" [11]. Even under the most favourable circumstances, the construction of a «state within a state» cannot last for long without the central power's support, unless it has sufficient resources and political will to strengthen official power in the most remote regions. The historical analysis of institutions at the micro level is presented by S. S. Iannarone, who analyses several publications on urban construction and development in her author's review. The latest urban design of the future, the impact of globalization on the development of the cities being important international centres for establishing economic, political and cultural cooperation, as well as the transformative power of international migration in the context of a particular city – all these aspects are defined by the author as areas of scientific research, which are important today and promising in the future. The author cited the paper by R. C. Smith «Mexican New York: Transnational Lives of New Immigrants», which actualizes the phenomenon of the «transnational life» institution, embodied in the daily practice of the individual and social structures that help shape the life of the immigrant world, and embedded in the relationships between people, institutions and the place of residence [12]. The study of urban political regimes means finding a good testing ground for historical institutionalism regarding the consideration of local institutions embedded in multi-level global contexts (case studies). As we have previously noted, using the conception of the "path of dependence" phenomenon, we must not only be able to recognize the thread of history that runs through the entire process of development and construction of the institutions, but also find analytical opportunities for adequate clarification of cause-and-effect relationships and those factors that determine the transformation of institutions in a dynamic dimension [13, p. 101].

Conclusions and prospects for further exploration in this direction. The author set the identification and research of the essence the analytical priorities of the historical institutionalism of political science as a modern scientific theory of the functioning peculiarities study of political systems as the main research tasks. At the level of analysis of the national political systems functioning, the attention of researchers is largely directed to the study of the formation peculiarities of state power institutions. It is substantiated that the problems that arise during spontaneous transformation or purposeful reformation of the institutional structure of society have historical origins. As part of the study of the supranational level of the political government

system functioning, it was also established that it depends on the historical basis of its formation. This methodology of analysis also can be applied to the study of government processes at the local level - historical institutionalism focuses on local historical processes too. Further research on the subject should be aimed at identifying or developing a methodology that will contribute to the correct analysis of problematic aspects of the political institutions functioning, and the development and implementation of practical recommendations for their solution.

References

1. Бунецький Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномену "політичний інститут". *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2011. Вип. 1. С. 140-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_16
2. Кальян С. Є. Становлення та розвиток концептуальних підходів й інструментів дослідження політичного процесу. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України].* 2008. Вип. 41. С. 25-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_41_6
3. Кондратюк Т. В. Сучасний розвиток інституціонального підходу в науці державного управління. *Економіка та держава.* 2009. № 10. С. 48-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_10_17
4. Бабухіна С. А., Савельєва Т. П. Сучасні політичні дослідження у контексті неоінституціоналізму: стратегії наукових розвідок. *Сучасне суспільство.* 2020. Вип. 1. С. 4-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2020_1_3
5. Чальцева О. Концептуалізація публічної політики через призму інституціонального підходу. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії.* 2019. Вип. 25. С. 176-182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2019_25_26
6. Древаль Ю. Д. Феноменологія історичного підходу в державно-управлінських дослідженнях. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_33
7. Fioretos O. Historical institutionalism in international relations. *International organization.* 2011. № 65. P. 367-399.
8. Katzenstein P. J. Analyzing Change in International Politics: The New Institutionalism and the Interpretative Approach. URL: http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/pu/mpifg_dp/dp90-10.pdf
9. Jönsson C. Institutional Theory in International Relations. URL: http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId= 534142&fileOId=625444
10. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2011. Вип. 1. С. 129-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_15
11. Grubovic L. New institutionalism as a new theoretical framework for urban political analysis. URL: http://www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=1450-569X0411041G
12. Iannarone S. S. Historic Institutionalism in Urban Sociology and Politics. URL: http://web.pdx.edu/~sari/HI_essay_final.pdf
13. Баштанник О. В. Феномен «шляху залежності» у процесах трансформації політичних інститутів. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 7-8 жовтня 2012 р.). Дніпро, 2012. Ч. 1. С. 99–101.

ІСТОРИЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ЯК ТЕОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Оксана Баштанник
Національний технічний університет Дніпровська політехніка,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра історії та політичної теорії,
проспект Дмитра Яворницького, 19, 49005, м. Дніпро, Україна

У статті автор акцентує на тому, що при всьому багатоманітті сучасних підходів до аналізу сутності політичних інститутів найбільш відповідним теоретико-методологічним підґрунтям до вивчення всіх особливостей їх функціонування залишається метатеорія інституціоналізму політичної науки. Одним із різновидів окремих інституціональних теорій в рамках нового інституціоналізму інституціональної парадигми політичної науки є історичний інституціоналізм, центральним об'єктом дослідження якого є функціонування інститутів державної влади, що сформувалися історично першими і досі залишаються центральними елементами політичної системи суспільства. Метою дослідження була конкретизація аналітичних пріоритетів історичного інституціоналізму політичної науки як сучасної наукової теорії дослідження особливостей функціонування політичних систем.

В результаті проведеного дослідження було комплексно проаналізовано яким чином методологія історичного інституціоналізму може бути реалізована щодо дослідження формування інституціональної структури управління на макрорегіональному рівні, трансформації інституціональної системи держави в процесі демократизації, формування систем функціонування місцевих органів влади. На рівні аналізу функціонування національних політичних систем увага дослідників більшою мірою спрямована на вивчення особливостей становлення інститутів державної влади. Обґрунтовується, що проблеми, які виникають під час стихійної трансформації або цілеспрямованого реформування інституціональної структури суспільства мають історичні витоки. В рамках дослідження наднаціонального рівня функціонування системи політичного управління також було встановлено, що це залежить від історичного підґрунтя його формування. До вивчення процесів управління на місцевому рівні ця методологія аналізу може бути застосована – історичний інституціоналізм фокусується на локальних історичних процесах.

Ключові слова: інститут, інститути державної влади, історичний інституціоналізм, новий інституціоналізм, політична система суспільства.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 242–250
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 242–250

УДК 342.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.30

СВІТОВИЙ ДОСВІД Е-ВИБОРІВ ТА Е-ГОЛОСУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Роман Була
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті розглядається питання впровадження електронного голосування як одного з ключових напрямів модернізації виборчого процесу. Аналізується міжнародний досвід країн, які вже реалізували е-голосування, зокрема Естонії, Швейцарії, Німеччини та США. Увага акцентується на перевагах електронного голосування: підвищення доступності для виборців, зручність участі, зменшення витрат, мінімізація помилок і прискорення підрахунку голосів. Також розглядаються виклики, зокрема загрози кібербезпеки, цифровий розрив між соціальними групами та низький рівень довіри громадян до нових технологій.

Особливу увагу приділено аналізу перспектив впровадження електронного голосування в Україні в умовах війни та глобальної цифровізації. Виявлено, що ця технологія може сприяти забезпеченню виборчих прав громадян, які перебувають за кордоном, у зоні окупації чи мають обмежену мобільність. Водночас наголошується на необхідності вирішення таких питань, як створення правової бази, розвиток технічної інфраструктури та підвищення рівня цифрової грамотності населення.

На основі міжнародного досвіду пропонується запровадження пілотних проєктів у регіонах з високим рівнем цифровізації, поступовий розвиток захищених платформ е-голосування та інформування громадян для забезпечення прозорості й довіри. У статті наголошується на важливості інтеграції кіберзахисту, використання блокчейн-технологій, а також боротьби з дезінформацією, яка може вплинути на довіру виборців.

Висновки підкреслюють значний потенціал е-голосування для демократизації виборчої системи в Україні, водночас наголошуючи на необхідності поступовості у впровадженні, врахуванні технічних, правових та соціальних аспектів і адаптації світового досвіду до українських реалій.

Ключові слова: електронні вибори, електронне голосування, кіберзахист, кібербезпека, цифровізація, виборчі системи, цифрова грамотність населення

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології стають невід'ємною частиною повсякденного життя, електронне голосування та електронні вибори виступають одним із ключових напрямів трансформації виборчих процесів. Традиційні способи голосування, які базуються на паперових бюлетенях, дедалі частіше піддаються критиці за низьку ефективність, тривалість підрахунків голосів, а також потенційні можливості для маніпуляцій. Водночас, впровадження електронних рішень у виборчий процес відкриває нові горизонти для демократизації та модернізації виборчої системи, особливо в умовах глобалізації та діджиталізації.

Одним із ключових аргументів на користь е-виборів є їхня здатність підвищити доступність цього процесу для різних верств населення, наприклад, для громадян, які проживають за межами своєї країни або мають обмежену мобільність, так як електронне голосування дозволяє брати участь у виборах дистанційно. За даними Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA), до 10% виборців у багатьох країнах не беруть участі у виборах через географічні чи фізичні обмеження. Е-вибори здатні суттєво скоротити цей показник.

© Була Р., 2025

Ще одним важливим аспектом є підвищення прозорості виборчого процесу. Традиційні вибори часто супроводжуються звинуваченнями у фальсифікаціях, особливо в країнах з низьким рівнем демократичного розвитку. Електронні системи, оснащені сучасними технологіями, такими як блокчейн чи криптографічні методи захисту даних, можуть значно знизити ризики фальсифікацій та маніпуляцій. Наприклад, у Швейцарії, яка активно використовує онлайн-голосування, застосовуються складні протоколи перевірки автентичності голосів, що забезпечує високий рівень довіри до результатів.

У контексті України впровадження е-виборів має особливу актуальність в першу чергу через війну. Україна вже понад десятиліття рухається шляхом цифровізації державних послуг і стикається з низкою викликів у виборчій сфері. Зокрема, це стосується забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) внаслідок війни, яких, за даними ООН, у країні налічується понад 5 мільйонів [1] Ще однією проблемою для України може бути забезпечення участі у виборах тих хто перебуває за кордоном та тих хто перебуває під окупацією буде питання: як забезпечити участь виборців за кордоном, переміщених осіб та виборців, які перебувають під окупацією. Електронне голосування може стати ефективним рішенням для залучення цієї категорії громадян до виборчого процесу.

Водночас існують і серйозніші виклики, пов'язані з упровадженням електронного голосування, такі як кібербезпека, цифровий розрив між різними соціальними групами, а також питання довіри громадян до електронних систем. Згідно з опитуванням Pew Research Center, яке проводилось у 2022 році [2], понад 50% респондентів у різних країнах висловлюють занепокоєння щодо можливості кібератак на виборчі системи. Ці виклики вимагають детального аналізу і стратегічного підходу до впровадження е-виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми демократії та залучення громадян до формування політики через інформаційно-комунікаційні технології досліджували такі науковці, як Армстронг Ч., Гарлан Ю., Коулман С.. Питанням запровадження електронного голосування та перспективи проведення проведення його в Україні присвятили свої дослідження такі науковці як Афанасьєва М., Бойко О., Бучин М., Грицяк Н., Ключковський Ю. та інші.

Мета даного дослідження є вивчення міжнародного досвіду впровадження електронного голосування та електронних виборів, аналіз їх переваг, недоліків та викликів, а також оцінка можливостей і перспектив для реалізації цієї технології в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, вибори є основним механізмом, за допомогою якого народ обирає своїх представників, надаючи їм право реалізовувати суверенні права суспільства. Проте аналіз виборчої практики останніх десяти років показує зростання політичної апатії серед громадян як в Україні, так і в інших європейських країнах. Хоча зараз право голосу мають більше людей, ніж будь-коли, використовується це право найменше за всю історію його існування. Віра у парламенти та інші інститути представницької демократії стрімко падає. Засоби масової інформації намагаються популяризувати демократичні процеси, проте більшість громадян, замість того, щоб слідкувати за політичними новинами, обирають інші заняття або повністю ігнорують цю тему. На початку XXI століття з'явилися умови для поєднання цифрових і демократичних ініціатив. У минулому демократія залежала від обмежень у часі й просторі, тоді як сучасні комунікаційні технології долають ці бар'єри, забезпечуючи асинхронний і глобальний зв'язок. Демократія може прогресувати лише за умови, що її інститути стануть більш доступними, прозорими й інтегрованими у цифрове середовище. Електронна демократія розглядається не просто як інформатизація адміністративних процесів, а як інструмент, здатний оновити та пожвавити демократичний процес, створюючи простір довіри й політичної взаємодії.

Електронне голосування (е-голосування) — це процес реєстрації та підрахунку голосів за допомогою електронних засобів, що забезпечує швидкість, точність і зручність виборчого процесу. Е-голосування охоплює як голосування через Інтернет, так і використання спеціалізованих електронних пристроїв на виборчих дільницях. У сучасному світі електронні технології активно впроваджуються в демократичні процеси, сприяючи підвищенню рівня участі виборців, зниженню витрат на організацію виборів та мінімізації помилок під час підрахунку голосів.

Згідно з визначенням, поданим Міжнародним інститутом демократії та сприяння виборам (IDEA), е-голосування включає будь-яку форму голосування, яка передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на будь-якому етапі виборчого процесу)[3]. Це може бути як передача результатів виборів в електронному вигляді, так і повний цикл голосування, починаючи з ідентифікації виборця і закінчуючи підрахунком голосів.

Ключовими особливостями е-голосування є:

- прозорість - можливість аудиту результатів і підтвердження їхньої достовірності;
- доступність - забезпечення участі виборців незалежно від їхнього місця перебування чи фізичних обмежень;
- безпека - захист від несанкціонованого доступу та маніпуляцій з результатами;
- ефективність - скорочення часу та витрат на організацію виборчого процесу.

Зважаючи на глобальну практику, можна виділити три основні моделі е-виборів: дистанційне онлайн-голосування, голосування через спеціальні електронні машини у виборчих дільницях та гібридні системи, які поєднують обидва підходи.

Інтернет-голосування бере свій початок із 2000-х років. Перші системи з'явилися у США та європейських країнах, однак найбільшого успіху досягла Естонія. Естонія стала першою країною у світі, яка успішно впровадила інтернет-голосування (i-voting) на загальнонаціональному рівні.

На початку 2000-х років в Естонії була ухвалена нормативна база, що включає чотири ключові закони, а зокрема, Закон «Про вибори до Рад місцевого самоврядування» (§ 50); Закон «Про вибори до Рійгікогу» (парламенту Естонії, § 44); Закон «Про вибори до Європейського парламенту» (§ 43); Закон «Про референдум» (§ 37) [4], та створена матеріально-технічна інфраструктура. Важливим кроком до е-голосування стало запровадження електронної ідентифікаційної картки, завдяки якій громадяни Естонії мають можливість використовувати електронний підпис, керувати банківськими рахунками, подавати податкові декларації, оплачувати транспорт і голосувати на виборах [5].

Перші кроки до цифровізації виборчого процесу були зроблені у 2005 році під час місцевих виборів, а надалі, система активно використовувалася на парламентських, президентських та європейських виборах. У 2023 році Із 615 тисяч виборців, які взяли участь у голосуванні, онлайн свої голоси віддали 313 тисяч, а відтак загальна явка склала 63,7%. Це перший випадок в історії Естонії, коли онлайн проголосували понад 50% [6].

Цей показник свідчить про високу довіру до системи серед громадян. Впровадження базувалося на таких ключових компонентах:

- використання електронного ID-картки з цифровим підписом;
- безпечне шифрування даних для забезпечення конфіденційності виборців:
- можливість перевірки голосу виборцем після голосування.

Незважаючи на високий показник голосування виборцями, тривалий досвід проведення е-вирборів, маючи такі переваги як доступність, економія часу та прозорість, країна стикнулася з певними викликами, а зокрема кіберзагрозами (постійна загроза хакерських

атак, які вимагають регулярного вдосконалення безпеки) та довіри суспільства через поширення міфів програвшою стороною про можливу маніпуляцію результатами.

У Швейцарії е-голосування застосовується на рівні кантонів, що відповідає федеральній структурі країни. Пілотні проекти стартували у 2003 році, а на сьогодні кілька кантонів, зокрема Женева, впровадили систему для частини виборців, включаючи громадян, які проживають за кордоном. Списки виборців через інтернет не ведуться — лише номери дійсних ID-карток. Завдяки цьому особистість виборця залишається анонімною. Для ідентифікації вводяться секретний код - дата та місце народження. Електронний голос надсилається на сервер, де зберігається, а виборець отримує підтвердження. Голосувати можна достроково (за 4–6 днів до виборів). Виборець має право змінювати свій голос необмежену кількість разів до дня виборів. У день голосування це вже неможливо.

Після завершення виборів голоси сортуються, видаляються недійсні, цифрові підписи відокремлюються від зашифрованих даних. Підрахунок результатів здійснюється програмою, а секретний ключ знищується після закінчення періоду подачі скарг [7].

Система електронного голосування Швейцарії базується на:

- модульності - різні кантони можуть впроваджувати власні платформи;
- прозорості - забезпечення аудиту та можливості громадського контролю;
- рівні довіри - поступове впровадження дозволяє підвищувати довіру громадян.

Згідно проведеного опитування, близько 65% швейцарців підтримують ідею е-голосування [7]. Водночас відсутність універсальної системи ускладнює процес стандартизації безпеки.

У 2005 році Німеччина впровадила електронні машини для голосування, але їх використання припинилося у 2009 році після рішення Федерального конституційного суду [8]. Основні причини відмови це непрозорість, тобто система не дозволяла виборцям перевірити правильність підрахунку голосів та порушення принципу публічності, зокрема громадяни не могли переконатися, що їхній голос враховано коректно. Цей досвід підкреслює важливість не лише технічної, але й правової та етичної складових е-голосування.

Сполучені Штати мають найбільший досвід у використанні електронних систем голосування. Незважаючи на це, уряд США продовжує вдосконалювати програмне й апаратне забезпечення, реагуючи на значну критику, спрямовану проти реформ виборчої системи.

Електронне голосування було впроваджено у США ще у 1960-х роках. Кожен штат має власний підхід до впровадження технологій. Деякі використовують електронні машини для голосування (DRE), тоді як інші — оптичні сканери для підрахунку паперових бюлетенів.

Вперше електронне голосування широко застосували під час президентських виборів 2000 року, однак тоді було зафіксовано значний відсоток помилок через збої старих карткових автоматів. Для вирішення цих проблем у 2002 році було ухвалено Закон «Help America Vote Act», який зобов'язав усі штати впровадити електронні системи голосування [9].

Попри широке впровадження, е-голосування у США, країна стикаються з такими викликами як уразливість до кібератак (звіти свідчать про численні спроби втручання у вибори); довіра виборців, адже згідно з опитуваннями, лише 60% виборців вірять у безпеку електронних систем та відсутність єдиного стандарту безпеки між штатами [9].

Отож, як показує світовий досвід впровадження е-голосування, успіх залежить від балансу між технологічною інновацією, безпекою та довірою суспільства. Естонія слугує прикладом ефективного використання інтернет-голосування, тоді як Німеччина й США

вказують на необхідність чіткого дотримання прозорості та стандартів безпеки. Швейцарський досвід доводить, що поступовий підхід може стати ключем до досягнення широкого суспільного прийняття системи.

Електронне голосування є однією з інноваційних практик, що все активніше інтегруються в політичні процеси сучасного світу. Впровадження цієї системи супроводжується як і потенційними перевагами так і численними ризиками.

Однією з ключових переваг е-голосування є його зручність. Виборці можуть віддавати свій голос через інтернет з будь-якого місця, маючи лише пристрій з доступом до мережі. Це особливо важливо для людей, які живуть у віддалених регіонах, мають фізичні обмеження або перебувають за межами країни в день виборів. Наприклад, у Естонії, де використовується інтернет-голосування, явка виборців, що проживають за кордоном, зросла на 17% [10].

Доступність е-голосування сприяє збільшенню явки виборців. Молодь, яка частіше використовує цифрові технології, стає більш зацікавленою у виборах. У Швейцарії експериментальне впровадження електронного голосування під час кантональних виборів показало зростання явки серед виборців віком до 35 років на 8% [11].

Е-голосування дозволяє суттєво скоротити час на підрахунок голосів. Результати можуть бути доступні майже миттєво після закриття виборчих дільниць, що сприяє підвищенню оперативності і прозорості виборчого процесу. Це також зменшує ризик помилок, пов'язаних із людським фактором під час ручного підрахунку.

Організація традиційних виборів вимагає значних фінансових ресурсів на друк бюлетенів, оренду приміщень для дільниць, оплату праці персоналу тощо. Відповідно, при онлайн голосуванні значно зменшуються виборчі витрати.

Що стосується ризиків, то одним із головних викликів е-голосування є забезпечення кібербезпеки. Хакерські атаки можуть призвести до маніпуляції результатами, компрометації системи чи її повного виведення з ладу. Наприклад, під час виборів у США у 2016 році виявлено численні спроби кібератак на виборчі системи [12]. Цей ризик потребує значних інвестицій у безпеку та постійного моніторингу системи.

Електронні системи голосування можуть створювати ризики для збереження таємниці виборця. У традиційній системі виборець заповнює бюлетень у кабінці, яка гарантує конфіденційність. У випадку з е-голосуванням є можливість зовнішнього тиску на виборця, особливо у домашніх умовах.

Однак, при очевидних перевагах, багато виборців не довіряють електронним системам через побоювання щодо їх прозорості. Згідно з опитуванням Pew Research Center, якепроводилось у 2021 р, близько 45% американців вважають, що електронне голосування може бути легко сфальсифікованим [13]. Низький рівень довіри може стати суттєвою перешкодою для широкого впровадження цієї технології.

На основі проведеного аналізу, ми можемо констатувати, що е-голосування є потужним інструментом, який може суттєво змінити спосіб проведення виборів, забезпечуючи зручність, швидкість та економічність. Водночас ризики, пов'язані з кібербезпекою, довірою громадян та можливими технічними збоями, потребують серйозного аналізу та попередження. Для успішного впровадження е-голосування необхідно забезпечити високий рівень безпеки, прозорості та освітньої роботи серед виборців. Такі заходи допоможуть максимально використати переваги цієї системи та мінімізувати ризики.

Зважаючи на все вище зазначене, спробуємо проаналізувати, які перспективи впровадження е-голосування в Україні

Українська виборча система пройшла значний шлях розвитку з моменту здобуття незалежності у 1991 році. Наразі в країні використовується змішана система виборів, яка поєднує мажоритарні та пропорційні елементи. Основними викликами на даний час залишаються:

- низький рівень довіри до виборчих процесів;
- складність організації виборів для громадян за кордоном;
- витрати на виборчі процеси.

З огляду на ці виклики, електронне голосування може стати інноваційним інструментом для підвищення ефективності та прозорості виборчої системи. Юридична основа для впровадження е-голосування в Україні поки що відсутня. Основні Закони, що регулюють виборчий процес («Про вибори народних депутатів» [14], «Про вибори Президента України» [15]), не передбачають електронний компонент голосування. Хоча перші спроби законодавчого регулювання в Україні щодо запровадження е-голосування через ініціативи законопроекту "Про концепцію "Запровадження системи електронного голосування" [16] були ще в 2011 році, однак ця іініціатива не була підтримана. У 2019 р Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку демократії в Україні на 2019–2020 роки"[17] передбачалось запровадження нові терміни впровадження електронного голосування та електронного виборчого процесу на 3 квартал 2020 р. Однак із прийняттям і введенням в дію Виборчого кодексу не передбачено електронного голосування.

Попри те, у нас є діючий Закон «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» "[18], який створює базу для використання цифрового підпису, що може стати ключовим елементом у системі е-голосування.

Україна має значний потенціал технічної інфраструктури для розвитку цифрових технологій. За даними Міністерства цифрової трансформації, станом на 2024 рік 87% населення мають доступ до Інтернету [19]. Втім, проблемами залишаються з нерівномірністю покриттям Інтернетом і особливо це стосується сільської місцевості де доступ до стабільного Інтернету значно обмежений, відсутністю єдиної захищеної платформи для е-голосування. Державний сервіс «Дія» демонструє ефективність цифрових послуг.

Одна з ключових умов успішного впровадження е-голосування — високий рівень цифрової грамотності громадян. За результатами дослідження Київської школи економіки , яке було проведено у 2023 р. лише 42% дорослого населення мають базові навички роботи з цифровими платформами. У 18% громадян відсутні смартфони або інші пристрої для доступу до Інтернету [20] .

Для вирішення цієї проблеми насамперед необхідно провести масові навчальні кампанії та забезпечити доступні технічні засоби для соціально незахищених груп. Критично важливою також є питання безпеки та довіри до системи е-голосування

Попри численні виклики, цей процес має потенціал стати важливим кроком у зміцненні демократії та модернізації виборчої системи України.

Світовий досвід демонструє, що ключовим фактором успішного впровадження електронного голосування є поступовість, наприклад, так як це поступово проваджувалось в Естонії. Цей підхід дозволив виявити технічні та організаційні проблеми на початкових етапах і мінімізувати ризики національного масштабу. Україна може скористатися цією стратегією, починаючи з пілотних проектів у містах або регіонах із високим рівнем цифрової інфраструктури. Наприклад, великі міста, такі як Київ, Львів чи Харків, можуть стати платформами для тестування електронного голосування на місцевих виборах. Важливо забезпечити ретельний моніторинг і незалежний аудит цих проектів, що дозволить виявити потенційні проблеми та отримати рекомендації для масштабування.

Крім того, необхідно забезпечити широку інформаційну кампанію серед громадян, щоб пояснити мету пілотних проектів і переваги е-голосування. Залучення громадських організацій та медіа стане ключовим елементом для підвищення прозорості та довіри до процесу.

Для України першочерговим завданням є створення комплексної стратегії кіберзахисту, яка включає:

- розробку та тестування систем електронного голосування з урахуванням найсучасніших стандартів безпеки;
- залучення міжнародних експертів для проведення аудитів безпеки;
- регулярні навчання та тренінги для персоналу, який забезпечуватиме роботу системи.

Законодавчо необхідно забезпечити суворий контроль над зберіганням та обробкою персональних даних виборців. Це включає розробку нормативних актів, які регулюють доступ до даних, їх зберігання та використання. Крім того, необхідно впровадити технології блокчейн для підвищення прозорості та незмінності даних.

Важливо також враховувати специфіку українського інформаційного простору, зокрема ризики дезінформації. Для боротьби з цими загрозами необхідно створити спеціальні підрозділи, які моніторитимуть інформаційний простір і протидіятимуть фейкам щодо електронного голосування.

Запровадження електронного голосування в Україні є складним, але перспективним завданням. Ключовим фактором успіху є не лише технічна готовність, але й політична воля та активне залучення громадянського суспільства до процесу впровадження нових технологій.

Висновки. Електронне голосування стало однією з ключових інновацій у сфері демократичного управління, що набуває дедалі більшого поширення у світі. Аналіз досвіду різних країн показує, що Е-голосування має значні переваги, включаючи підвищення доступності виборчого процесу, скорочення витрат на проведення виборів та підвищення зручності для виборців. Водночас впровадження е-голосування супроводжується численними викликами, які потребують ретельного врахування.

Впровадження е-голосування в Україні має потенціал стати важливим кроком до модернізації виборчої системи.

Україна має всі шанси стати взірцем у впровадженні сучасних технологій у виборчий процес. Проте для досягнення успіху потрібно уникати поспіху, враховувати світовий досвід і розробляти рішення, які відповідатимуть специфіці країни.

Список використаної літератури

1. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення, раун 16, квітень 2024 р. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
2. Teens, Social Media and Technology 2022. Pew Research Center. 2021. URL: https://www.pewresearch.org/internet/2022/08/10/teens-social-media-and-technology-2022/
3. Впровадження електронного голосування. Основні аспекти. Програмний документ, грудень 201 1р. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/introducing-electronic-voting-essential-considerations-UK.pdf
4. Топалова С. Запуск електронного голосування: корисний досвід Естонії. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/456467_zapusk_elektronnogo_golosuvannya.html

5. Панкратов В. Електронне голосування як елемент електронної демократії: досвід країн ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294405/287190
6. Вибори в Естонії; вперше в історії понад 50% вибрців голосували онлайн. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/6/7157420/
7. Лісовський Ю. Інтернет-голосування та шкідливе програмне забезпечення: приклад Швейцарії. URL: https://www.oporaua.org/vybory/internet-golosuvannya-ta-shkidlive-programne-zabezpechennya-priklad-shveycariyi-24995
8. У Німеччині заборонили електронне голосування на виборах. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/1503517.html
9. The Help America Vote Act Of 2002. URL: https://www.justice.gov/crt/help-america-vote-act-2002
10. Mihkel Solvak, Kristjan Vassil Could Internet Voting Halt Declining Electoral Turnout? New Evidence That E-Voting Is Habit Forming. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/poi3.160
11. Bruno de Witte,Alexander H.Trechsel. Legislating after Lisbon New Opportunities For theEuropean Parliament/ Florence, 2010/ URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/15674/EUDOReport2010_01.pdf?sequence=1&isAllowed=y
12. Key Findings of the Mueller Report. 2019 URL: https://www.acslaw.org/projects/the-presidential-investigation-education-project/other-resources/key-findings-of-the-mueller-report/
13. Social Media Use in 2021. Pew Research Center. 2021. URL: https://www.pewresearch.org/internet/wp-content/uploads/sites/9/2021/04/PI_2021.04.07_Social-Media-Use_FINAL.pdf
14. Закон України «Про вибори народних депутатів України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text
15. Закон України «Про вибори Президента України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text
16. Про Концепцію "Запровадження системи електронного голосування в Україні": проект Закону України від 10.06.2011 No 8656 URL: https://ips.ligazakon.net/document/jf6og00a
17. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки» від 12 червня 2019 р., № 405-р, Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#Text
18. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
19. Даниленко Ю., МироновичВ. Скільки українців не мають доступу до інтернету і коли ми подолаємо цифровий розрив. URL: https://speka.media/skilki-ukrayinciv-dosi-ne-mayut-dostupu-do-internetu-i-shho-robiti-z-cifrovim-rozrivom-plg4x9
20. Дослідження цифрової грамотності в Україні 2023р. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf

GLOBAL EXPERIENCE OF E-ELECTIONS AND E-VOTING: PROSPECTS AND EXPERIENCE FOR UKRAINE

Roman Bula
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article deals with the issue of introducing electronic voting as one of the key areas of modernization of the electoral process. The author analyzes the international experience of countries that have already implemented e-voting, in particular Estonia, Switzerland, Germany and the United States. Attention is focused on the advantages of e-voting: increased accessibility for voters, ease of participation, reduced costs, minimization of errors and acceleration of vote counting. Challenges are also discussed, including cybersecurity threats, the digital divide between social groups, and the low level of public trust in new technologies.

Particular attention is paid to the analysis of the prospects for introducing electronic voting in Ukraine in the context of war and global digitalization. It is found that this technology can help ensure the voting rights of citizens who are abroad, in the occupation zone, or have limited mobility. At the same time, the author emphasizes the need to address such issues as the creation of a legal framework, development of technical infrastructure, and raising the level of digital literacy of the population.

Based on international experience, it is proposed to introduce pilot projects in regions with a high level of digitalization, gradually develop secure e-voting platforms and inform citizens to ensure transparency and trust. The article emphasizes the importance of integrating cybersecurity, using blockchain technologies, and combating disinformation that could affect voter confidence.

The conclusions emphasize the significant potential of e-voting for the democratization of the electoral system in Ukraine, while emphasizing the need for gradual implementation, taking into account technical, legal and social aspects, and adapting international experience to Ukrainian realities.

Key words: electronic elections, electronic voting, cyber defense, cybersecurity, digitalization, electoral systems, digital literacy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 251–260
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 251–260

УДК 324
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.31

ВПЛИВ ПОПУЛІЗМУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ

Світлана Була
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Оксана Шурко
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті проаналізовано особливості популізму, з'ясування його сутності і характерних рис, зазначено, що феномен популізму характеризується досить неоднозначно – і як форма політичної риторики, і як стиль політики, і як тип політичної свідомості, і як політична технологія, і як стратегія політичної діяльності тощо. Робиться огляд різних підходів до вивчення популізму – світоглядно-ідеологічного, логіко-дискурсивного, поведінково-стильового, інструментально-мобілізаційного. Розглянуто причини і прояви сучасного популізму в європейських країнах. Зазначено, що держави, які зіштовхнулися з різким зростанням популізму постали перед загрозами політичній та економічній стабільності. Відбувається посилення і наростання впливу популістських партій, які декларують радикальні ідеї, пропонують їх реалізувати у вигляді певної політичної стратегії як на внутрішньодержавному, так і загальноєвропейському рівнях. Отримуючи значний рівень підтримки ці політичні сили впливають на функціонування усього європейського політичного поля, висловлюючи і підсилюючи таким чином недовіру до ліберальних цінностей та принципів функціонування демократичних інститутів. Посилення впливу популістських ідей є також наслідком неефективної політичної діяльності класичних політичних партій. На прикладі електоральних процесів останнього десятиліття у Франції розглянуто динаміку підтримки партії «Національний фронт». Популістські риси партії проявляються у наголошенні на ключовій ролі народу у прийнятті рішень та спрощеному трактуванні реальності. Вплив цієї політичної сили не лише на внутрішню політику, а й її потенційні можливості корегувати політику ЄС через діяльність своїх представників у Європейському парламенті. Зростання впливу таких сил може мати негативні наслідки для українських біженців та загальмувати процес інтеграції України в Європейський Союз.

Ключові слова: популізм, риси популізму, політична партія, «популістська партія», ідеологія, вибори, президентські вибори, парламентські вибори.

Актуальність дослідження. Популізм набуває все більшого поширення в глобальному політичному середовищі, посилюючи свій вплив на широкі верстви населення. Він виникає як відповідь на різноманітні суспільні виклики, які створюють сприятливі умови для його розвитку. Це особливо актуально в сучасних умовах, коли світова спільнота переживає одну з найглибших криз останніх десятиліть. Популізм є неоднозначним явищем у політиці, а його визначення та ключові характеристики залишаються предметом дискусій.

Варто зазначити, що в періоди криз популістські методи набувають популярності та демонструють високу ефективність. Це підтверджують і результати останніх виборів в Україні. Політична культура громадян і функціонування інституцій у країнах Західної

© Була С., Шурко О., 2025

Європи і України, хоча і суттєво відрізняються та попри ці відмінності, популістські партії у електоральних процесах цих країн не лише зберігають стабільні позиції, а й збільшують рівень підтримки.

Політичний курс держави, зокрема домінуючі політичні сили, впливає на формування загальної позиції західноєвропейської спільноти щодо внутрішньої та міжнародної політики. Особливо важливим є те, що значна частина правих популістських рухів має проросійські настрої. Це підкреслює актуальність дослідження самого феномена популізму та його ролі у становленні подібних політичних сил.

Основною метою дослідження є аналіз особливостей західноєвропейського популізму, з'ясування його сутності, характерних рис та механізмів впливу. Також важливим аспектом є аналіз популізму в політичному середовищі Франції.

Виклад основного матеріалу. Термін «популізм» вже давно закріпився не лише в політичній науці, а й у повсякденному житті. У масовій свідомості він здебільшого має негативне забарвлення та асоціюється з маніпуляціями. Інтуїтивно більшість людей розуміють значення поняття «популістська партія» або «популістський рух», однак його концептуалізація викликає труднощі. Незважаючи на різноманіття наукових визначень, сформулювати єдине, універсальне трактування цього явища досить складно.

Деякі дослідники вважають, що прояви популізму існували ще до появи самого терміна. Однак слід зазначити, що вперше поняття «популізм» було використано наприкінці XIX століття в США для позначення певних форм політичної риторики та участі громадян у політичних процесах. Найбільшого поширення цей термін набув на межі століть [9].

На сьогодні існує чимало наукових праць, присвячених феномену популізму. Через його складну природу сформувалися різні підходи до його інтерпретації. Серед основних можна виокремити такі:

- Світоглядно-ідеологічний підхід розглядає популізм як специфічну форму ідеології або світогляду. Його унікальність полягає в тому, що він не має чіткої доктринальної основи, як, наприклад, соціалізм чи лібералізм. Популізм може інтегрувати елементи різних ідеологій, що ускладнює його класифікацію в межах традиційної ліво-правої політичної шкали. Проте його незмінною характеристикою залишається поділ суспільства на дві антагоністичні групи: «чистий народ» проти «корумпованої еліти» [6].
- Логіко-дискурсивний підхід, запропонований Е. Лаклау, трактує популізм як особливу політико-економічну логіку, що визначає спосіб формування політичного суб'єкта (народу). Ця логіка ґрунтується на поділі суспільства на владну верхівку та пригнічену більшість. Важливо те, що популізм не лише відображає запити певних груп, а й активно їх формує. За Е.Лаклау, популізм розвивається поетапно – від соціальних запитів, які поступово накопичуються і залишаються поза увагою влади створюючи з часом розрив між інституційною системою та суспільством. Це призводить до делегітимація влади та її протиставлення народним інтересам. Водночас Е.Лаклау розглядає популізм у позитивному ключі, вважаючи його механізмом формування антагоністичних політичних фронтів, які є невід'ємним елементом демократичного процесу [11].

У межах логіко-дискурсивного підходу популізм також розглядають як радикально антагоністичний стиль риторики або політики, що спрощує складні проблеми, пропонуючи для їх вирішення легкі, безболісні, а інколи й нечіткі рішення [9].

- Поведінково-стильовий підхід фокусується на аналізі особливостей публічної поведінки популістських лідерів. Б. Моффіт і С. Тормі виділяють три ключові елементи такого стилю: 1) постійна апеляція до народу; 2) використання у своїй риториці таких понять, як «криза», «загроза», «занепад» для опису політичної реальності; 3) демонстрація

поганих манер, зокрема застосування неполіткоректної лексики, образ та особистих нападок. Популісти зазвичай активно декларують свої політичні здобутки та анонсують масштабні майбутні зміни, проте їхня реальна ефективність залишається низькою [6]

• Інструментально-мобілізаційний підхід розглядає популізм як метод політичної діяльності, спрямований на активізацію суспільства та залучення його до протестних акцій. Популістська риторика у цьому випадку часто має антиурядовий та націоналістичний характер, акцентуючи на перевагах простого народу й одночасно засуджуючи правлячі еліти, великий бізнес та особливо транснаціональні корпорації. Основною метою популістів у цьому контексті є заклик до народу вжити активних заходів, демонструючи серйозність своїх намірів [6].

Перелічені підходи не вичерпують усіх можливих трактувань популізму, оскільки це поняття є багатогранним і перетинається з багатьма іншими політичними явищами. Популізм може проявлятися як специфічний стиль політичної риторики, ідеологія, дискурс, технологія управління, стратегія, суспільний рух або навіть елемент політичної культури. Різні визначення цього явища не є взаємовиключними, а радше роблять акцент на певних ключових аспектах, що сприяє його глибшому розумінню. Водночас різноманітність тлумачень іноді ускладнює концептуалізацію популізму, оскільки він може позначати зовсім різні політичні феномени. Саме тому доцільніше фокусувати увагу не на формулюванні єдиного визначення, а на виявленні його характерних рис, спільних для більшості випадків.

Прояви популізму можна спостерігати як у США, так і в Австралії чи країнах Західної Європи, тому він не обмежується жодними географічними чи культурними рамками. Деякі дослідники навіть вважають його характерними рисами раннього етапу італійського фашизму чи націонал-соціалізму. Оскільки популізм як політичне явище має подібні ознаки у різних країнах, доцільно виділяти його загальні характеристики, що дає змогу згрупувати певні партії та рухи у спільну «популістську сім'ю».

Однією з ключових особливостей популізму є його тісний зв'язок із народом, а точніше – з протиставленням народу правлячій еліті. Сам термін «народ» у популістському дискурсі не має чіткого визначення, оскільки його зміст змінюється залежно від політичного контексту. Водночас популісти завжди змальовують народ як групу, що потерпає від дій правлячих кіл. Проте не всі соціальні верстви, які можуть потенційно зазнавати утисків від еліти, автоматично входять у це поняття. Наприклад, у риториці правих популістських партій Європи часто простежується виключення іноземців та іммігрантів із поняття «народ».

До визначальних рис популізму варто додати наголос на моральному вимірі політики. Популісти схильні розглядати/трактувати світ на через поняття «добра» і «зла», де народ уособлює чесність і справедливість, а правляча еліта – корупцію та зловживання владою.

Популізм також демонструє певну суперечливість у співвідношенні з демократією та авторитаризмом. Він не є суто антидемократичним явищем, проте його не можна ідентифікувати й як демократично налаштовану політичну силу. Хоча популісти часто апелюють до народного суверенітету та необхідності розширення влади простих людей, їхня риторика нерідко спрямована на підрив демократичних інституцій. У багатьох випадках вони критикують демократичні процеси не з метою їх удосконалення, а як засіб усунення опонентів від влади, що зрештою слугує інтересам їхньої власної політичної сили.

Чимало дослідників відзначають також антиінтелектуальну природу популізму. Він рідко спирається на раціональні аргументи, віддаючи перевагу універсальним категоріям на кшталт «справедливості», «віри», «солідарності». Популісти часто критикують професійних політиків, звинувачуючи їх у використанні знань виключно для власного збагачення.

Якщо аналізувати популістські партії, багато з них не мають чітких політичних програм, їхні заяви здебільшого зводяться до гучних гасел та критики еліти, складні соціальні проблеми обіцяють розв'язати кардинально і швидко, пропонуючи для цього прості рішення, які зрозумілі «народу».

Ще одним ключовим елементом популізму є культ лідерства. Більшість популістських рухів мають харизматичного лідера, якого зображають як «справжнього» представника народу, що веде боротьбу проти корумпованих еліт. Такий підхід нерідко сприяє зменшенню рівня демократичності політичної системи [13].

У політичній науці виділяють три основні етапи розвитку популізму: аграрний, економічний (латиноамериканський) та політичний. Перші прояви популізму як організованої політичної сили з'явилися у США наприкінці XIX століття, коли на політичну арену вийшла Народна партія. Водночас у Європі цей феномен довгий час залишався малопомітним, оскільки політичний ландшафт тоді формували соціал-демократичні рухи.

Після Другої світової війни впродовж трьох десятиліть популістські партії майже не відігравали значної ролі в політичному житті Західної Європи. Політичний баланс забезпечувався чергуванням при владі сил різних ідеологічних спрямувань, що спиралися на соціал-демократичні принципи та кейнсіанську економічну модель. Відносна стабільність підтримувалася і сприятливими економічними умовами: зокрема, рівень безробіття у 1970 році становив лише 0,6% у ФРН і 2,5% у Франції, через що цей період у Франції навіть отримав назву «славне тридцятиріччя» [2].

На початку 1970-х років Європа почала переживати економічний спад, спричинений поєднанням низки факторів. Серед них можна виокремити перевищення виробничих потужностей у ключових галузях післявоєнної промисловості, скасування контролю над рухом капіталу, зростання профспілкової активності, відмову США від фіксованого валютного курсу, а також значне підвищення вартості енергоносіїв. У таких умовах популістські сили стали помітнішими на політичній арені [8].

Зниження темпів економічного зростання та підвищення рівня безробіття призвели до скорочення державних бюджетів, тоді як витрати на соціальні програми, навпаки, різко зросли. Це послабило позиції соціал-демократичної та кейнсіанської політики, змушуючи країни шукати альтернативні підходи до стабілізації ситуації. Одним із таких підходів став європейський неоліберералізм, який, втім, не зміг повністю вирішити накопичені економічні проблеми. Незважаючи на адаптацію нових економічних концепцій, політичні партії не змогли досягти постійного успіху, що дало популістам ще один привід для критики правлячих еліт. У цих умовах більшість традиційних політичних партій не підтримали розширення державного сектору та збереження конкурентоспроможних галузей промисловості, а зосередились на просуванні вільної торгівлі, дерегуляції фінансових ринків і глобалізованого капіталізму. Як наслідок, вони почали втрачати підтримку робітничого класу. Після розпаду комуністичних партій Франції та Італії унаслідок краху СРСР утворився політичний вакуум, який заповнили популістські сили, орієнтовані на робітничий електорат [2]. Ці процеси мають велике значення, оскільки багато сучасних популістських партій Західної Європи мають своє коріння в подіях 1970-х років.

Значну роль у зміцненні популістських позицій відіграло й різке збільшення імміграції, що відбувалося на тлі скорочення кількості робочих місць. У період економічного піднесення багато країн активно залучали іноземних працівників. Наприклад, у ФРН у 1956 році працювало 95 тисяч іноземців, а вже у 1966 році ця цифра зросла до 1,3 мільйона. У Францію в період 1946–1970 років прибуло 2 мільйони мігрантів [2]. У той час антиіммігрантські настрої майже не проявлялися, проте ситуація змінилася, коли ринок

праці стикнувся з надлишком робочої сили. Країни Західної Європи припинили офіційний найм мігрантів і навіть пропонували фінансові стимули для повернення працівників додому.

Однак, якщо вихідці з європейських країн частіше поверталися на батьківщину, то мігранти з Африки та Близького Сходу воліли залишитися в країнах із вищим рівнем життя, перевозячи туди свої сім'ї. Це сприяло зростанню частки іммігрантів у структурі населення. У 1980-х і 1990-х роках ситуація ще більше загострилася через приплив біженців із Африки та Азії. Багато новоприбулих вже не працювали у промисловості, натомість оселялися в бідних районах міст або їхніх передмість, що в деяких випадках супроводжувалося зростанням рівня злочинності [2].

Європейський Союз і створення єврозони також вплинули на політичну ситуацію. Після Другої світової війни Франція та Німеччина, прагнучи уникнути майбутніх конфліктів, разом із Нідерландами, Люксембургом, Бельгією та Італією заснували Європейську спільноту з вугілля та сталі. У 1957 році була створена Європейська економічна спільнота, яка стала зоною вільної торгівлі, а у 1992 році – Європейський Союз, що забезпечив вільний рух людей і товарів. Франція та Німеччина виступали одними з головних ініціаторів цього процесу [8].

Особливістю європейських популістських партій є їхня стабільність, навіть якщо вони не набирають понад 7% голосів виборців, бо завдяки багатопартійній системі невеликі політичні сили можуть зберігати свої позиції протягом десятиліть.

Розглянемо зростання популістських сил на прикладі Франції. У Франції президентські вибори проводяться за мажоритарною системою, що, на думку багатьох дослідників, спричиняє низький рівень пропорційності виборчої системи. Попри це, популістська партія «Національний фронт» (НФ) здатна перемагати на місцевих виборах і отримувати мандати в Європейському парламенті, де вибори проходять за пропорційною системою.

Упродовж тривалого часу влада у Франції змінювалася між правоцентристською Республіканською партією Франції (РПФ) та лівоцентристською Французькою соціалістичною партією (ФСП). Однак за останнє десятиліття «Національний фронт» суттєво посилив свої позиції.

Партія була заснована у 1972 році. Її першим лідером став Жан-Марі Ле Пен, а з 2011 року керівництво перейшло до його доньки Марін Ле Пен. Початково партія мала антикомуністичну спрямованість і використовувала ультраправу риторику, зокрема антисемітські та расистські гасла. Однак з часом, зважаючи на соціально-економічні зміни, її політичний курс зазнав трансформації [4].

Під керівництвом Марін Ле Пен партія дистанціювалася від радикальних позицій, змінивши імідж на більш поміркований. Як націоналістична партія, НФ розглядає приналежність до нації як ключовий чинник ідентичності. Вона виступає за захист традиційної сім'ї, сприяння народжуваності серед корінного населення та обмеження імміграції.

Одним із головних пунктів програми партії є боротьба з масовою імміграцією. Прихильники НФ вважають, що велика кількість мігрантів, які не інтегруються в суспільство, становить загрозу французькій нації. Тому партія пропонує посилити процедуру отримання громадянства та запровадити заходи для повернення іммігрантів на батьківщину.

Корегування риторики НФ і динаміку її підтримки розглянемо на основі виборчих кампаній. Під час президентських виборів 2012 року Марін Ле Пен виступала за вихід Франції з ЄС, відмову від євро, вихід із НАТО та максимальну незалежність від США. Вона переконувала, що глобалізація, євроінтеграція та вільна торгівля негативно впливають на французьку економіку, підриваючи традиційні галузі. Її соціально-економічна

програма на 68% складалася з пропозицій лівого спрямування та мала яскраво виражений популістський характер, хоча багато пунктів суперечили один одному [4].

У подальшому для покращення іміджу партії, висвітлення партійних поглядів і тим самим коригування інформаційної політики щодо очолюваної нею політичної сили, Марін Ле Пен вибрала шлях особистих зустрічей з журналістами.

Важливо розглянути гасла та риторику, які використовувала партія, щоб підкреслити її популістський характер. Одним із перших передвиборчих слоганів було: «Один мільйон безробітних – це один мільйон іммігрантів. Франція та французи передусім», а також «Одна сила для Франції». Основними тезами партії були: «Забезпечити роботою кожного француза; знизити податки; розв'язати проблему імміграції, гарантувати закон і порядок, зробити сім'ю національною цінністю» [1].

Популістські риси партії проявляються у наголошенні на ключовій ролі народу у прийнятті рішень та спрощеному трактуванні реальності. Зокрема, проблема безробіття подається як наслідок імміграції, що передбачає її розв'язання через виселення мігрантів, хоча такий підхід є надто спрощеним і не враховує всіх економічних факторів. Так само й обіцянка забезпечити кожного француза роботою виглядає як утопічне бачення майбутнього, типовий прийом популістів, що пропонують прості рішення для складних проблем.

Серед більш сучасних гасел можна виділити: «Розпуск Національної Асамблеї: дайте голос народу!», «В ім'я народу! Виключно в ім'я французького народу. Ніколи без нього, ніколи проти нього!», «Національний фронт – сила майбутнього. Приєднуйся!», «Імміграція... відкрий свої очі! Національний фронт не помилиться» [3].

Ці гасла побудовані на сильному емоційному впливі, що є типовою популістською стратегією. Чим більшою є емоційна складова риторики, тим менше виборці звертають увагу на раціональні аргументи.

Електорат «Національного фронту» має таку особливість, що його основу складають переважно чоловіки – селяни, ремісники, дрібні підприємці та робітники з низьким рівнем освіти та невисокими доходами. Найчастіше вони проживають у районах із високою часткою мігрантів або в регіонах, що переживають економічний спад. Крім того, партія зайняла виражену євроскептичну позицію, а також продемонструвала проросійські настрої, закликаючи до тісніших зв'язків із Росією та наголошуючи на спільних цінностях, зокрема християнській спадщині та європейській цивілізації [5].

Марін Ле Пен, лідерка «Національного об'єднання», брала участь у президентській виборчій кампанії, висуваючи ідеї проведення референдуму щодо відновлення смертної кари та заборони носіння мусульманських хусток у громадських місцях. Однак вона знову зазнала поразки – на президентських виборах у Франції 2022 року перемогу здобув Еммануель Макрон.

До цього часу партія вже дещо змінила свою політичну стратегію, відмовившись від вимоги виходу Франції з єврозони та замінивши дискурс про вихід з ЄС на концепцію «нового європейського проєкту», який передбачав створення «Європи національних держав» [12]. Це свідчило про часткову відмову партії від радикальних популістських ідей на користь більш поміркованого позиціонування.

На парламентських виборах 2022 року коаліція президента Е. Макрона «Разом!» здобула 245 мандатів, але втратила абсолютну більшість у Національних зборах. Друге місце посів лівий блок «Народний екологічний і соціальний союз» (NUPES) на чолі з Жан-Люком Меланшоном, отримавши 131 місце. Партія Марін Ле Пен «Національне об'єднання» здобула 89 мандатів, що дозволило ультраправим вперше сформувати власну фракцію. Партія правого центру «Республіканці» отримала 61 місце [7].

«Національне об'єднання» на цих виборах показало безпрецедентний ріст, збільшивши свою присутність у парламенті вдесятеро – з 8 до 89 депутатів – у порівнянні з виборами 2017 року. Партія заявила про намір стати «твердою і відповідальною опозицією» до правлячого блоку президента.

У червні 2024 року президент Франції Еммануель Макрон, зазнавши нищівної поразки на виборах до Європейського парламенту (лише 15,2% голосів), оголосив про розпуск парламенту. Це рішення було ухвалене під тиском ультраправих сил, зокрема «Національного об'єднання», яке здобуло 31,5% голосів та вперше стало найбільшою французькою партією в Європарламенті.

Вимога розпуску Національних зборів – нижньої палати французького парламенту – була однією з головних умов ультраправих, хоча каденція цього парламенту мала тривати ще три роки.

Оскільки парламентські вибори у Франції проходять за мажоритарною системою, вони відбуваються у два тури.

У першому турі найбільшу підтримку здобула партія «Національне об'єднання» під керівництвом Марін Ле Пен, а на другому місці опинився ультралівий «Новий народний фронт». Коаліція Е. Макрона вийшла лише на третю позицію.

У відповідь лідер ультралівих Жан-Люк Меланшон вирішив об'єднати зусилля з коаліцією Е. Макрона, щоб не допустити перемоги ультраправих. Для цього «Новий народний фронт» і президентська коаліція зняли значну частину своїх кандидатів, що дозволило їм об'єднати голоси навколо спільних представників і мінімізувати шанси «Національного об'єднання» на перемогу в другому турі виборів.

У другому турі дострокових парламентських виборів 2024 року перемогу здобула коаліція лівих сил «Новий народний фронт» (NFP), до складу якої увійшли представники крайніх лівих, комуністичних, соціал-демократичних та «зелених» політичних течій. Вони отримали 182 місця у парламенті з 577 можливих. Однак жоден політичний блок не досяг абсолютної більшості у 289 мандатів.

На другому місці опинилася центристська коаліція президента Еммануеля Макрона «Разом», яка здобула 168 місць.

Третю позицію посіла ультраправа партія «Національне об'єднання» під керівництвом Марін Ле Пен. Вона отримала 143 місця, продемонструвавши найкращий результат серед правих сил. Партія відкрито виступає проти надання допомоги Україні та просуває проросійські наративи.

Наступними у рейтингу йдуть консерватори з партії «Республіканці», які здобули 45 місць. Решта мандатів була розподілена між незалежними кандидатами та представниками малих політичних об'єднань [10].

Ці вибори відзначилися рекордною за останні десятиліття явкою: у першому турі вона склала 66,7%, а у другому – 66,6%. Це найвищий рівень виборчої активності у Франції з 1997 року.

Попри третє місце у виборчих перегонах, ультраправі сили показали значний прогрес у порівнянні з результатами 2022 року, подвоївши кількість своїх депутатів. Таким чином, навіть втрата підтримки у другому турі не стала для них поразкою в історичному вимірі, адже їхня присутність у парламенті значно зросла. Окрім цього, на відміну від своїх опонентів, ультраправі зберігають відносну монолітність та ідеологічну єдність у парламенті.

Сучасна політична динаміка Франції демонструє зростання радикальних настроїв у суспільстві. Суспільний розкол охоплює широке коло економічних, культурних і соціальних питань, що сприяє одночасному посиленню підтримки як ультралівих, так

і ультраправих рухів. У перспективі це може призвести до масштабних громадянських протестів і навіть силових конфліктів між прихильниками різних політичних таборів.

На загальноєвропейському рівні ця тенденція відображає глобальні розбіжності між ультраправими силами та ліберально-демократичними ідеями (у Великій Британії – між консервативними та соціал-демократичними течіями). Політичні дебати все частіше зосереджуються на питаннях подальшої інтеграції ЄС та збереження його єдності з одного боку, і на бажанні посилити національний суверенітет з іншого (у Великій Британії це виражається у прагненні до посилення глобального впливу країни) [12].

Отже, ультраправі партії активно використовують ці суперечності для просування власних політичних меседжів. Зокрема, вони експлуатують тему національного суверенітету та національної ідентичності на внутрішньополітичному рівні, а також поширюють антиєвропейські наративи, звинувачуючи Захід у «агресивній політиці» (цей меседж активно поширюється як у країнах ЄС, так і у Великій Британії).

На рівні Європейського Союзу зміцнення ультраправих позицій може суттєво вплинути на реформи європейських інституцій. Основними політичними тезами ультраправих залишаються євроскептицизм і антиіммігрантська риторика. Ці ідеї можуть зменшити підтримку зовнішньополітичних ініціатив ЄС, включно з допомогою Україні. Зростання впливу таких сил може також мати негативні наслідки для українських біженців та загальмувати процес інтеграції України в Європейський Союз та може поставити під загрозу санкційний тиск на Росію.

Франція на останніх парламентських виборах змогла уникнути перемоги популістської партії, але подальше не врахування/ігнорування потреб і запитів електорату, які стосуються широкого кола соціально-політичних проблем, продовжить тенденцію до ще більшої підтримки партії Марі Ле Пен. Такі ж тенденції спостерігаються не лише у Франції, а й Польщі, Іспанії та ряді інших європейських країн.

Список використаної літератури

1. Гримська М. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія [Електронний ресурс] / М. Гримська – Режим доступу до ресурсу: http://app.nuoua.od.ua/archive/56_2015/41.pdf (дата звернення: 20.12.2024).
2. Джудіс Д. Б. Великий вибух популізму / Дж. Б. Джудіс. – Харків, 2017. – 192 с.
3. Зубарєва М. А. Тактика пропаганди національної ідеї «правих» партій у Європі на прикладі виборчої кампанії партії «Національний фронт» / М. А. Зубарєва, Ю. Пастух // Інформаційне суспільство. 2017.Вип. 26.С. 31-37.
4. Кіянка І. Популізм в країнах Західної Європи: кінець ХХ – початок ХХІ ст. / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2015. – Вип. 27. – С. 22-27.
5. Кіянка І. Публічна політика й популізм у ХХІ столітті: приклад США та Франції / І. Кіянка // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. – 2017. – № 6. – С. 119-125.
6. Ключник Р. М., Невесела К.О. Популізм як сучаснтй політико-економічний феномен Електронний ресурс] / Р. М. Ключник, К. О. Невесела. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/2.pdf (дата звернення: 20.12.2024).
7. Кравченко В. Результати президентських виборів у Франції (24 квітня 2022 р.). Другий термін Е. Макрона [Електронний ресурс] / В. Кравченко – Режим доступу до ресурсу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/franciya_vibori.pdf (дата звернення: 22.11.2024).

8. Країни Західної Європи (1945 р. – початок XXI ст..) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3097#google_vignette (дата звернення: 10.12.2024).
9. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2012. № 2. С. 69–77.
10. Михайлов Д. У Франції оголосили результати другого туру парламентських виборів. [Електронний ресурс] / Д.Михайлов – Режим доступу до ресурсу: https://suspilne.media/785473-u-francii-ogolosili-rezultati-drugogo-turu-parlamentskih-viboriv/ (дата звернення: 22.11.2024).
11. Попович О. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau/ (дата звернення: 17.12.2024).
12. Присяжнюк М. Політична динаміка в окремих державах Європи у контексті виборів 2024 року: вплив на підтримку України [Електронний ресурс] / Маріанна Присяжнюк – Режим доступу до ресурсу: https://dif.org.ua/article/politichna-dinamika-v-okremikh-derzhavakh-evropi-u-konteksti-viboriv-2024-roku-vpliv-na-pidtrimku-ukraini-frantsiya-avstriya-velika-britaniya-belgiya-niderlandi (дата звернення: 20.12.2024).
13. Романюк А. Політична доктрина популізму [Електронний ресурс] / А. Романюк – Режим доступу до ресурсу: https://westudents.com.ua/glavy/55874-glava-9-poltichn-doktrini-populzmu.html (дата звернення: 21.12.2024).

THE IMPACT OF POPULISM ON ELECTORAL PROCESSES IN THE EUROPEAN DIMENSION

Svitlana Bula
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Oksana Shurko
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article analyzes the peculiarities of populism, clarifies its essence and characteristic features, and notes that the phenomenon of populism is characterized rather ambiguously – as a form of political rhetoric, as a style of politics, as a type of political consciousness, as a political technology, as a strategy of political activity, etc. The author reviews various approaches to the study of populism – ideological, logical and discursive, behavioral and style, and instrumental and mobilization. The causes and manifestations of modern populism in European countries are analyzed. It is noted that the states that have faced a sharp rise in populism have faced threats to political and economic stability. The influence of populist parties declaring radical ideas and proposing to implement them in the form of a certain political strategy both at the domestic and European levels is growing. Gaining a significant level of support, these political forces influence the functioning of the entire European political field, thus expressing and reinforcing distrust of liberal values and the principles of democratic institutions. The growing influence of populist ideas is also a consequence of the ineffective political activity of classical political parties. On the example of the electoral processes of the last decade in France, the dynamics of support for the National Front party is considered.

The populist features of the party are manifested in the emphasis on the key role of the people in decision-making and a simplified interpretation of reality. The influence of this political force is not only on domestic politics, but also on its potential ability to adjust EU policy through the activities of its representatives in the European Parliament. The growing influence of such forces may have negative consequences for Ukrainian refugees and slow down the process of Ukraine's integration into the European Union.

Key words: populism, features of populism, political party, "populist party", ideology, elections, presidential elections, parliamentary elections.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 261–266
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 261–266

УДК 328.1/.132.7:342.511(574+575.3+575.1+575.4)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.32

THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN LATVIA

Alina Voichuk
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska Str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

The system of checks and balances is a fundamental principle of modern democracy, ensuring a balance between the branches of power. Latvia is a parliamentary republic. The stability, transparency and efficiency of public administration in Latvia depend on the system of checks and balances. This article analyses the functioning of the system of checks and balances in Latvia, examining its constitutional basis, implementation mechanisms and factors that affect its balance.

According to the Constitution of Latvia, the main instrument of checks and balances is the interaction between the Saeima (Parliament), the Cabinet of Ministers (Government) and the judiciary. The parliament, as a legislative body, forms the government, can express no confidence in it, monitors the implementation of the budget, and exercises control through parliamentary inquiries and parliamentary investigative commissions. The government, for its part, influences the parliament through the right of legislative initiative, implementation of adopted laws and management of budgetary resources. The judiciary, in particular the Constitutional Court, ensures compliance with constitutional norms and can overturn decisions of the government or parliament if they contradict the constitution. The President of Latvia performs ceremonial functions. The head of state can put the issue of dissolving the parliament to a national vote, and if the issue is not supported, the president resigns. All acts of the president require the counter-signature of the head of government or the relevant minister. The president has the right of veto and the right of legislative initiative.

The article analyses the factors that disturb the balance of the system of checks and balances in Latvia. Among them is political fragmentation inherent in the proportional electoral system, which leads to frequent changes of governments and complicates strategic decision-making. Another significant challenge is corruption, which undermines public trust in state institutions and hinders the implementation of democratic principles. The article proposes measures to improve Latvia's system of checks and balances: optimization parliamentary oversight mechanisms, increasing transparency of government, fighting corruption and strengthening the independence of the judiciary. The effectiveness of Latvia's system of checks and balances depends not only on the formal enshrining of the principles in the Constitution, but also on the political culture and active participation of civil society in decision-making processes.

Key words: system of checks and balances, Latvia, parliamentary republic, president, executive branch, parliament, judiciary, political stability.

Introduction. The system of checks and balances in Latvia is one of the key characteristics of political stability in the country. A well-balanced system of checks and balances helps to prevent the concentration of power in a single hand, strengthen institutional transparency and protect the rights of citizens. In Latvia, which is a parliamentary republic, the system of checks and balances has its own unique features, due to historical development, political culture and current challenges.

The Constitution of Latvia, adopted in 1922, has become the foundation for building a democratic model of governance based on a flexible separation of powers. The legislative branch, represented by the unicameral parliament (the Saeima), has the right to exercise control over the executive branch through such mechanisms as parliamentary inquiries, budget approval, and

© Voichuk A., 2025

votes of no confidence. The executive branch, headed by the Cabinet of Ministers, has the right of legislative initiative, which allows it to influence the political agenda. The judiciary, in particular the Constitutional Court, plays the role of arbiter, ensuring that laws and government decisions comply with basic constitutional norms.

Among the numerous studies and publications covering the issue of the system of checks and balances in Latvia, the following researchers deserve special attention: O. Valevskyi, N. Gaidaienko, H. Zabavska, V. Rebkalo, I. Salo, L. Silenko, V. Surrin, etc.

The purpose of the article is to analyze the functioning of the system of checks and balances in Latvia, to study its constitutional basis, institutional mechanisms and factors that influence its functioning.

Latvia is a parliamentary republic. The main features of a parliamentary republic are: the election of the president by the parliament or a special board formed on its basis; the exercise of the powers of the head of state and the head of government by different persons, the existence of the position of prime minister; the limitation of the president's powers and the attribution of real competence in the field of executive power to the government and its head; the formation of the government by the parliament with the nominal participation of the president; the political responsibility of the government to the parliament; the right of the president to dissolve the parliament, which controls the government; the countersigning of the president's acts by the prime minister and/or the relevant minister [5, p. 320].

In Latvia, which is a parliamentary republic, there is a flexible separation of powers, which involves close interaction between the legislative and executive branches. The Cabinet of Ministers (government) is formed by the Seimas and bears political responsibility to it, for the occurrence of which it resigns. For its part, the Cabinet of Ministers, through the parliamentary majority on which it relies, influences the Seimas. It is endowed with the right of legislative initiative and, under certain conditions, can initiate the dissolution of parliament by the head of state. Under parliamentary forms of government, the separation of powers functionally takes place within parliament – between the government parliamentary majority and the opposition. In a parliamentary republic, the center of state power is not the head of state or parliament, but the government, the head of which is actually the first person in the state. The system of checks and balances in Latvia has its own characteristics. Its most important elements here are the political responsibility of the government to parliament with the possibility of the government's resignation, which is balanced by the government's right to initiate the dissolution of parliament by the head of state. Also important are the countersignature of the acts of the head of state by the head of government and/or the minister responsible for the act and its implementation, the formation of a body of judicial constitutional control by all three branches of state power.

The activities of the President of Latvia and the judiciary are carried out on the basis of laws adopted by the Seimas. The Seimas is a unicameral parliament, which is elected by a proportional electoral system. The parliament consists of 100 parliamentarians.

The Seimas elects the President of Latvia for a term of three years. The head of state is elected by a majoritarian system of absolute majority. The President cannot hold office for more than six consecutive years.

The President of Latvia may be removed by impeachment. The grounds for removal are criminal liability. The majority of parliamentarians must initiate the impeachment procedure. In order to remove the president, no less than two-thirds of the members of the legislative body must vote (Article 54 of the Constitution of Latvia of 1922) [8].

The President has the right of legislative initiative (Article 47 of the Constitution of Latvia of 1922) [8]. The President is also granted the right of suspensive veto over laws adopted by the

Parliament. Article 71 of the Constitution of Latvia of 1922 states that within ten days after the adoption of a law by the Seimas, the President must consider it by signing or vetoing it. If the law is related to amendments to the Constitution, the President of Latvia may initiate a referendum (Article 72 of the Constitution of Latvia of 1922) [8]. The Head of State may also not veto laws adopted under emergency procedure or the law on the state budget. Therefore, the veto right of the President of Latvia is an important element of the system of checks and balances, which allows for additional control over the legislative process. The Head of State may dissolve the Parliament. In such a case, a popular vote shall be held. If more than half of the participants in the referendum vote in favor of dissolving the Seimas, it is considered dissolved, and new elections are called, which must be held no later than two months from the date of dissolution of the Seimas (Article 48 of the Constitution of Latvia of 1922) [8], but if during the popular vote more than half of the votes are cast against the dissolution of the Seimas, the President of the Republic is considered removed, and the Seimas elects a new President of the Republic for the remainder of the term of office of the removed President (Article 50 of the Constitution of Latvia of 1922) [8]. The most important element of the system of checks and balances in Latvia is the institution of countersignature. This is the confirmation of the acts of the head of state by the signature of the Prime Minister and/or the relevant minister, without which the act does not gain legal force [5, p. 222]. From the formal (legal) side, the institution of countersignature is associated with the irresponsibility of the president as one of the most important principles of his constitutional status and is considered as a means of removing legal responsibility from the head of state for the acts issued by him and placing it on the prime minister and/or ministers responsible for the implementation of the acts. In reality, in political and legal practice, it acts as a means of subordinating the head of state to the government [6, pp. 369-370]. The Constitution of Latvia of 1922 states that all acts of the President of Latvia must be signed by the head of government or the relevant minister, except for acts on the dissolution of the Seimas and on the formation of the government by the President of Ministers (head of government) (Articles 48, 53, 56) [8].

Article 83 of the 1922 Constitution of Latvia states that judges shall be approved by the Parliament [8]. Judges of the Constitutional Court shall be approved by the Seimas in a closed session by voting using the majority system of an absolute majority (Article 85 of the 1922 Constitution of Latvia) [8]. The Constitutional Court reviews the conformity of laws adopted by the Parliament with the Constitution.

The most important element in the system of checks and balances in Latvia is the political responsibility of the government to the Parliament with the possibility of the resignation of the government, which is balanced by the right of the government to initiate the dissolution of the Parliament by the head of state. The political responsibility of the government is the constitutional and legal responsibility of the government and its members to the Parliament for the policy they pursue [5, p. 356]. Under parliamentary forms of government, the political responsibility of the government to the Parliament can be both collective and individual.

The collective political responsibility of the government before the parliament manifests itself in two main forms: a vote of no confidence and a vote of no confidence. The main difference between these forms is who initiates the question: in the case of a vote of no confidence, the question of confidence in the government is initiated by the parliament (usually the opposition), while a vote of no confidence is initiated by the government itself. The parliamentary opposition often uses any opportunity to criticize the government, which can end in a vote of no confidence and its resignation. In turn, the government raises a question of confidence in the parliament when it encounters obstacles in the implementation of its program, for example, due to the refusal of the parliament to adopt a key bill proposed by the government. Constitutions usually do not

define specific grounds for the political responsibility of the government, as it depends on the government's policy and the alignment of party-political forces in the parliament. A vote of no confidence or a vote of no confidence is often the result of the collapse of the government coalition, which indicates a parliamentary crisis. The loss of parliamentary majority support due to the collapse of the coalition is a manifestation of the government crisis.

The Seimas exerts influence on the Cabinet of Ministers in an appropriate manner to ensure a balanced system of checks and balances. The forms of parliamentary control over the government are:

– vote of no confidence (the Seimas may express no confidence in the Prime Minister or any minister. If the parliament expresses no confidence in the head of government, the Cabinet of Ministers (government) resigns, and if in a certain minister, the head of government appoints a new minister) (Article 59 of the Constitution of Latvia of 1922) [8];

– obtaining a vote of confidence (Article 59 of the Constitution of Latvia of 1922 states that the formed government develops a program of its activities and submits it for consideration and approval by the Seimas. By supporting the composition of the government and its program of activities by voting, the parliament thus expresses a vote of confidence in the government and only from that moment does it enter into force. Formally, the composition of the government is approved by the head of state. The expression of a vote of confidence by the parliament in the newly formed government is called the investiture of the government) [8];

– parliamentary inquiry (the parliament has the right to address the head of government or a minister with inquiries that oblige ministers to provide answers) (Article 27 of the 1922 Constitution) [8];

– approval and control over the budget (Article 66 of the 1922 Constitution of Latvia states that each year the parliament adopts a budget law, the draft of which is submitted by the government. When the budget year ends, the government submits a budget execution report to the Seimas for approval) [8];

– control over international treaties (the government is obliged to obtain approval from the parliament for the ratification of international treaties) (Article 68) [8];

– the parliament approves decisions on Latvia's participation in international military operations, i.e. exercises control over the executive branch in the field of foreign policy and security (Article 68) [8];

– control by parliamentary commissions (the Sejm may establish special investigative commissions to control the activities of the government, an individual minister, or the head of government) (Article 26) [8].

These forms of parliamentary control over the government ensure a balance between the executive and legislative powers.

The Cabinet of Ministers is accountable to the Parliament, but at the same time can influence its activities through the following elements of the system of checks and balances:

– the right of legislative initiative (Article 65 of the Constitution of Latvia of 1922 states that the Cabinet of Ministers has the right to submit draft laws to the Seimas for consideration [8]. This allows the government to shape the agenda, in particular on issues related to the budget and the economy);

– submission and development of a draft state budget (Article 66 of the Constitution of Latvia of 1922 states that the government develops and submits a draft state budget to the Seimas for approval [8]. This gives the executive significant influence on the financial policy of the state);

– implementation of laws (the government is responsible for the implementation of laws adopted by the Parliament);

– participation in meetings of parliamentary committees (Article 63 of the Constitution of Latvia of 1922 states that ministers, even if they are not members of parliament, have the right to participate in meetings of the Seimas and its committees. The government also has the right to make additions and amendments to draft laws [8]);

– formation of foreign policy (Article 68 of the Constitution of Latvia of 1922 states that the Cabinet of Ministers conducts negotiations, concludes international treaties that require ratification by parliament. This allows the government to shape the foreign policy agenda and influence the decisions of parliament [8]);

– avoidance of political crisis (the government can initiate the dissolution of the Seimas through the President of Latvia).

Thus, the Cabinet of Ministers of Latvia influences the parliament through the right of legislative initiative, participation in the budget process, international policy and the implementation of laws. Although formally the government is accountable to the parliament, its role in determining the political agenda allows it to remain an important participant in the decision-making process in the state.

The factors affecting the balance of the system of checks and balances in Latvia: the proportional electoral system often leads to the formation of coalition governments, which can complicate the adoption of important decisions and create political instability; corruption (Latvia faces problems of corruption, opacity in political decision-making, that is, the effectiveness of public administration and the trust of citizens are undermined).

To ensure the balance of the system of checks and balances in Latvia, it is necessary:

1. Strengthening the transparency of the activities of state bodies and the fight against corruption.

2. Reforming the electoral system to reduce political fragmentation.

3. Strengthening the independence of the judiciary and increasing its efficiency.

4. Active involvement of civil society in decision-making processes.

Conclusion. Thus, the system of checks and balances in Latvia ensures an effective separation of powers between the legislative, executive and judicial branches of government. The Constitution of Latvia establishes a solid legal basis for the functioning of this system, defining mechanisms for control, interaction and accountability between the branches of government. The legislative branch controls the executive branch through the approval of the budget, parliamentary inquiries, expressing a vote of no confidence in the government, elects the president, approves the candidacy of the prime minister, has the right to establish parliamentary commissions to investigate the actions of the government or individual ministers. The executive branch (government) influences the parliament through the right of legislative initiative; implementation of laws adopted by the Seimas. The president has the right of suspensive veto on laws adopted by the parliament. The judiciary exercises control over the constitutionality of laws and government decisions, which allows ensuring compliance with the rule of law; independent in its activities and restrains excessive influence of the legislative and executive branches, preventing violations of citizens' rights.

Thus, the system of checks and balances in Latvia is not only a mechanism for ensuring democratic principles, but also an important tool for maintaining political stability and responding to modern challenges.

References

1. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: монографія. Запоріжжя : Юридичний ін-т, 2005. 540 с.

2. Георгіца А.З., Волощук О.Т. Концепція розподілу влад: становлення, розвиток, застосування: монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 311 с.
3. Забавська Х. Система стримувань і противаг як атрибут демократії: порівняльний аналіз особливостей функціонування у різних формах правління / Х. Забавська, М. Бучин. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 61-68.
4. Сухонос В.В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти: монографія. Суми : Університетська книга, 2011. 318 с.
5. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
6. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. Київ : Освіта України, 2010. 592 с.
7. Шляхтун П. П. Сучасний зарубіжний конституціоналізм. Основні поняття та інститути: підручник. Київ: Київський університет, 2021. 511 с.
8. The Constitution of the Republic of Latvia on 18 November 1918. URL: https://saeima.lv/en/legislative-process/constitution/?phrase=constitution (date of application: 11.01.2025)

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У ЛАТВІЇ

Аліна Войчук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1925-1307

Система стримувань і противаг є фундаментальним принципом сучасної демократії, що забезпечує баланс між гілками влади. Латвія є парламентарною республікою. Від системи стримувань і противаг Латвії залежить стабільність, прозорість та ефективність державного управління. У статті аналізується функціонування системи стримувань і противаг у Латвії, досліджується її конституційна основа, механізми реалізації та чинники, які впливають на її збалансованість.

Згідно з Конституцією Латвії, основним інструментом стримувань і противаг є взаємодія між Сеймом (парламентом), Кабінетом Міністрів (урядом) та судовою владою. Парламент, як законодавчий орган, формує уряд, може висловити йому недовіру, контролює виконання бюджету, здійснює контроль через депутатські запити, парламентські слідчі комісії. Уряд, зі свого боку, впливає на парламент завдяки праву законодавчої ініціативи, виконанню прийнятих законів та управлінню бюджетними ресурсами. Судова влада, зокрема Конституційний суд, забезпечує дотримання конституційних норм і може скасовувати рішення уряду або парламенту, якщо вони суперечать конституції. Президент Латвії виконує церемоніальні функції. Глава держави може винести на всенародне голосування питання про розпуск парламенту, у разі не підтримання цього питання президент йде у відставку. Всі акти президенти потребують контрасигнування глави уряду або відповідного міністра. Президент має право вето та право законодавчої ініціативи.

У статі аналізуються чинники, які порушують баланс системи стримувань і противаг у Латвії. Серед них – політична фрагментація, характерна для пропорційної виборчої системи, що призводить до частих змін урядів і утруднює прийняття стратегічних рішень. Іншим значущим викликом є корупція, яка підриває довіру громадян до державних інституцій і ускладнює реалізацію демократичних принципів. У статті запропоновані заходи для вдосконалення системи стримувань і противаг Латвії: оптимізація механізмів парламентського контролю, підвищення прозорості роботи уряду, боротьба з корупцією та зміцнення незалежності судової влади. Ефективність системи стримувань і противаг Латвії залежить не лише від формального закріплення принципів у конституції, але й від політичної культури та активної участі громадянського суспільства у процесах ухвалення рішень.

Ключові слова: система стримувань і противаг, Латвія, парламентарна республіка, президент, виконавча влада, парламент, судова влада, політична стабільність.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 267–272
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 267–272

УДК 330.1:32
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.33

ВАРІАНТИ ТА ПРИКЛАДИ ЕФЕКТИВНОГО ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПІДШТОВХУВАННЯ Р. ТАЛЕРА: ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Андрій Гарбадин
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті досліджується адаптація принципів поведінкової економіки до вирішення актуальних суспільно-політичних та економічних проблем. Акцент у дослідженні зроблено на сфері публічної політики та пошуків нових механізмів її актуалізації. Автор аналізує практичні аспекти концепції «підштовхування», розробленої Річардом Талером, у сферах інвестування, кредитування, екологічної політики та регулювання соціальних інститутів, що мають політичний потенціал. Увага приділяється розбіжностям у прийнятті рішень між раціональними агентами («економами») та людьми, які схильні до когнітивних помилок («гуманами»). Особливий акцент зроблено на архітектурі вибору, що дозволяє оптимізувати рішення для забезпечення стійкого політико-соціального розвитку.

Стаття ілюструє, як інноваційні інструменти, зокрема диверсифікація портфелів, альтернативи кредитування та екологічні стимули, можуть сприяти зменшенню ризиків та підвищенню ефективності суспільних процесів, зокрема і за рахунок зменшення очікувань від держави.

Автором розглядаються складнощі інвестування, акцентуючи на ризиках короткотермінових і довготермінових стратегій, та пропонуються шляхи їх гармонізації через підхід Річарда Талера. Аналізуються проблеми іпотечного та споживчого кредитування, які загострюються через ускладнення фінансових продуктів. Пропонується застосування архітектури вибору для покращення регуляції цих сфер.

Окремий розділ присвячений екологічній політиці, де наголошується на необхідності переформатування стимулів для підвищення відповідальності громадян та бізнесу за забруднення. Також розглядається ідея приватизації шлюбу, що ставить під сумнів традиційні уявлення про державне регулювання сімейних відносин. Такий підхід до інституту шлюбу розглядається як спосіб досягнення більшої свободи вибору для громадян.

Стаття демонструє потенціал концепції «підштовхування» для вирішення сучасних суспільних викликів, водночас висвітлюючи її обмеження та необхідність подальшого теоретичного обґрунтування і практичного впровадження у публічній політиці.

Ключові слова: поведінкова економіка, архітектура вибору, лібертаріанський патерналізм, публічна політика, підштовхування.

Сучасний політичний та економічний дискурси стикаються зі зростаючою потребою у практичних рішеннях, здатних гармонізувати складність прийняття рішень на різних рівнях суспільства. Концепція «підштовхування» Річарда Талера, базуючись на ідеях поведінкової економіки, пропонує ефективний інструмент для вдосконалення вибору в таких сферах, як інвестування, кредитування, екологічна політика та регуляція соціальних інститутів. Її універсальність дозволяє пристосовувати принципи «архітектури вибору» для вирішення як індивідуальних, так і суспільних викликів. Водночас практичні приклади успішного втілення цієї концепції демонструють її значення для забезпечення стійкого розвитку, що актуалізує необхідність теоретико-політологічного аналізу її можливостей і обмежень.

© Гарбадин А., 2025

Наше дослідження варто розпочати із аналізу сфери інвестування. Традиційне питання, з якого починається міркування про потенційну інвестицію – якою сумою варто ризикувати? І є два варіанти відповіді – ризикуючи, вкладаючи наприклад у акції, є ймовірність заробити більше грошей, з іншого боку – безпечніше вкласти гроші у державні облігації чи тримати їх на рахунку у банку – це принесе менший, але гарантований прибуток. Акції майже завжди дають більший прибуток, ніж облігації, проте інвестувати з розумом їх не так просто.

Р. Талер продовжує цей ланцюг першочергових питань у сфері інвестицій: «інвестор, який вклав половину коштів в акції та половину в облігації, може виявити, що акції злетіли і тепер складають дві третини портфеля. Чи потрібно щось робити? Чи слід продавати акції, щоб повернутися до розподілу 50/50? Або, навпаки, купувати їх, раз все йде так добре?» [1]. Очевидно, що екон чітко передбачатиме відповіді на ці питання, аналізуючи ринок та власні можливості. Гуман у них заплутається чи піддасться когнітивним помилкам, емоціям чи інертності, в силу яких прийматиме неправильні рішення. Зрештою рішення гуманів відрізнятимуться від прийнятих економами через дві основні причини: «по-перше, це надмірний вплив короткочасних коливань. По-друге, гумани часто виходять з практичних правил, заснованих на методі проб і помилок» [1].

Р. Талер рекомендує розглядати ці проблеми через призму тези «не рахувати гроші, поки гра ведеться» [1], та ілюструє її на прикладі поведінки двох інвесторів, Вінса і Ріпа. «Вінс – фондовий брокер, і у нього є постійний доступ до інформації про вартість всіх вкладень. В кінці дня він за звичкою запускає програму підрахунку прибутку і збитків. Вінс – гуман. У разі втрати 5 тис. доларів він відчуває себе нещасним майже настільки, наскільки радів в день, коли виграв 10 тис. Які враження Вінса від вкладень у акції? Одні переживання!» [1]. Щоденні коливання ринку приносять йому стрес, зважаючи на те, як важко уманам дається сприйняття втрат.

Другий інвестор, це Ріп, виходець із старовинного роду ван Вінкль. Він друг та клієнт Ріпа. «Підчас відвідування лікаря Ріп дізнався, що незабаром йому доведеться піти давньою сімейною традицією і заснути на двадцять років. Доктор порадив йому подбати про зручне ліжко і подзвонити своєму брокеру, щоб переконатися, що його активи розподілені належним чином. Як Ріп поставиться до інвестування в акції? Цілком спокійно! За двадцять років вони майже напевно піднімуться в ціні» [1]. Тобто, для обох інвесторів ситуація на ринку ідентична – змінюється оптика її сприйняття, модель підрахунку потенційних втрат та прибутків, зміщується акцент з оцінки короткортивалих на довготривалі перспективи.

Це і є поясненням того, чому не варто рахувати гроші поки ведеться гра – «мораль розповіді про Вінса і Ріпа у тому, що ставлення інвестора до ризику залежить від частоти, з якою він відстежує свій портфель» [1]. Відповідно для ефективного інвестування, ведення інвестиційної «гри», варто врахувати кілька важливих моментів.

Найперше варто наголосити на важливості вибору моменту для угоди – оскільки ми не маємо ні часу, ні можливостей на аналіз ринку, то виявляючись у ролі інвестора орієнтуємося на найпоширеніші стереотипи, зокрема переконання, що ціни на акції завжди ростуть.

Навіть успішні та досвідчені інвестори схильні відчувати розгубленість при прийняття рішень і використовувати прості правила. Р. Талер приводить приклад Гаррі Марковіца, лауреата Нобелівської премії у сфері економіки, одного з основних теоретиків сучасної портфельної теорії. Він розподілив ресурси власного пенсійного рахунку за принципом 50 на 50 – коли гроші розподіляються між облігаціями та акціями. Відповідно «стратегію

Марковіца можна розглядати як приклад диверсифікації: «У разі сумнівів – розділяйте». Чи не кладіть всі яйця в один кошик. Загалом ідея диверсифікації чудова, але є велика різниця між раціональним і наївним використанням цього принципу. Окремий випадок застосування цього практичного правила - метод «1 / n»: «Зустрівшись з опціями в кількості n, розділяйте активи рівномірно між усіма». Тобто в кожен кошик покладіть однакову кількість яєць» [1].

Який ж вихід з такої ситуації? «Більшість фахівців вважають вкладення всіх грошей в депозитні рахунки надмірним запобіжним засобом. Поєднання низької ставки прибутку (що ледь перевищує інфляцію) і невисоких норм заощаджень більшості працівників – прямий шлях до бідності на заслуженому відпочинку» [1]. Тому Р.Талер пропонує зосередити увагу на альтернативах – таких, як наприклад, набір типових портфелів з різним ступенем ризику. При цьому не забувати, що не варто рахувати гроші, поки ведеться гра.

Окремо варто розглянути специфіку кредитних ринків. Найпростіше її пояснити на прикладі іпотеки, адже це найважливіший тип кредиту для більшості із нас, тривалістю майже в усе життя. «Колись взяти іпотеку не представляло труднощів. У більшості випадків пропонувалася фіксована ставка на весь термін, зазвичай тридцять років. Початковий внесок найчастіше становив 20%. Вибрати кредит з кращими умовами було простіше простого, всього лише орієнтуючись на мінімальний відсоток. У США Закон про правдивість при кредитуванні робив вибір ще легше. Він зобов'язував всіх кредитодавців вказувати процентну ставку в річному обрахунку» [1]. Проте ускладнення ринків призвело до ускладнення системи іпотечного кредитування, тому і зробити правильний вибір стало набагато складніше.

Ще одна проблемна сфера кредитування, це кредитні картки, що стали невід'ємною частиною нашого життя. Ми використовуємо їх здійснюючи покупки, оплачуючи готелі чи каву у кафе, беручи напрокат велосипед. «У цих карт дві основні функції. По-перше, безготівкові платежі поступово витісняють розрахунок готівкою і банківські чеки. На жаль, іноді все ж доводиться чекати в черзі, поки хтось виписує чек на покупку в 7 доларів 37 центів. По-друге, це постійне джерело грошей для випадків, коли потрібно витратити більше, ніж наявна сума» [1]. Скажімо, плануючи оплачувати товари готівкою дуже зручно мати про запас при собі кредитну картку на випадок незапланованої, але завжди такої потрібної покупки.

Однак проблеми починаються через легковажне ставлення до кредитних карток, коли вони стають безпосередньо джерелом кредитування – кількість незапланованих покупок збільшується, відповідно і витрачених коштів. Однак їх фактична відсутність робить нас боржниками.

Наприклад, «бюро перепису населення США повідомляє: в 2004 році налічувалося понад 1,4 млрд. кредитних карт у 164 млн. власників – в середньому 8,5 на людину. … У 1989 році середня американська сім'я мала заборгованість по кредитній карті 2697 доларів. До 2007 року ця сума зросла до 8 тис. доларів. І ці показники, ймовірно, занижені, оскільки ґрунтуються на словах позичальників. Виходячи з даних Федерального резерву, деякі дослідники вважають, що середня заборгованість американських сімей 12 тис. доларів» [1].

Ці приклади і найпоширеніші сфери використання кредитування показують, наскільки корисно для їх регулювання було б спробувати використати систему архітектури вибору.

Ще одна проблема, що може отримати додаткових варіантів вирінення, це проблема з навколишнім середовищем.

Проблеми навколишнього середовища у сучасному політико-медійному дискурсі є дуже актуальними та популярними. І є цілий ряд міжнародних угод, що регулярно оновлюються, які забороняють або обмежують викид хімічних речовин, що руйнують озоновий шар. «Але перш за все суспільство стурбоване зміною клімату» [1].

У багатьох країнах функціонують державні обмеження викидів найбільших джерел забруднення. Іноді вони бувають ефективними, адже відбувається поступове скорочення цих шкідливих викидів у повітря, «але з філософської точки зору ці обмеження до незручності нагадують радянські п'ятирічки. Тоді бюрократи проголошували, що мільйони людей повинні в наступні п'ять років змінити свою лінію поведінки. Іноді так і відбувається, часом – ні. Часом ціна таких змін занадто висока, і чиновникам доводиться повернутися до планування» [1].

З позицій архітектури вибору можна виділити два ключові зауваження діючій політиці регуляції забруднення навколишнього середовища. «По-перше, стимули розподілені неправильно. Якщо в результаті нашого нинішнього споживацького ставлення в наступному році навколишньому середовищу буде завдано збитків, на нас це ніяк не позначиться» [1]. Наслідки відчують наступні покоління, відповідно і розмита відповідальність, неможливість побачити негативні наслідки одразу, применшують вагу потенційних ризиків. По-друге, «люди не отримують зворотній зв'язок щодо своїх дій, що позначаються на навколишньому середовищі. Якщо наше використання енергії спричиняє забруднення повітря або води, ми навряд чи регулярно це розуміємо» [1].

Відповідно конструктивну альтернативу, у відповідності до архітектури вибору, Р,Талер пропонує розробляти через призму зміни чи перегрупування стимулів – наприклад, можна «ввести податки на діяльність, що заподіює шкоду навколишньому середовищу. Ринок відреагує на підвищення витрат. Ціни на товари, пов'язані з токсичним виробництвом, піднімуться, і їх споживання знизиться» [1]. Так ринковими механізмами можна вплинути на вирішення, хоча б часткове, проблеми.

Окремо варто зупинитися на інституції шлюбу. Так, Р.Талер пише про необхідність приватизації шлюбу. На даний момент у більшості країнах шлюб інтерпретується у двох значеннях, що є тотожними – і як релігійна, і як правова інституція. Натомість Р.Талер вважає, що «шлюб як такий повинен бути повністю приватизований. У перспективі слово «шлюб» слід виключити з тексту законів. Свідоцтво про реєстрацію відносин не буде видаватися або визнаватися на державному рівні. Уряд займеться своїми справами, а релігійні організації» [1]. Відповідно держава повинна зосередитися на реєстрації цивільного союзу як результату укладення договору про партнерство: «шлюб стане виключно приватною справою, оформлюваним релігійними та іншими приватними організаціями. Останні можуть в широких межах встановлювати вимоги до партнерів і тому подібні правила» [1].

За такого сценарію люди отримують реальну свободу вибору – пари зможуть обирати ті організації, що відповідатимуть їх очікуванням та переконанням, для чого згоди держави не потрібно, саме поняття «шлюбу» історичний рудимент.

А для тих, кому така позиція може видатися надто радикальною, Р.Талер пропонує інший варіант – «можна ввести громадянський союз як форму шлюбу для різностатевих та одностатевих пар. Ця норма вже реалізована у ряді країн» [1].

То що таке шлюб? «Відповідно до закону шлюб не більше і не менше ніж офіційний статус. Держава його підтверджує документом, що визначає права та обов'язки подружжя» [1]. В загальному переваги шлюбу, незалежно від країни, де його укладено, можна звести до шести основних категорій.

По-перше, це податкові переваги. В окремих країних шлюб може надавати парі переваги при оподаткуванні, так само як може і накладатися штраф за шлюб – у випадку коли партнери заробляють багато. По-друге, це пільги: «у деяких країнах передбачені програми соціального захисту для одружених пар. У США, наприклад, діє Закон про відпустку за сімейними та медичними причинами» [1]. По-третє, це спадщина та інші виплати

у разі смерті. По-четверте, це переваги власності: «згідно із законом подружжя вступають в спільне володіння майном, неможливе в разі партнерства» [1]. По-п'яте, це прийняття рішень, наприклад одним партнером за іншого при умові втрати працездатності. По-шості, це імунітет від свідчень: у суді люди мають право на таємницю подружнього життя, тому можуть не свідчити один проти одного.

Вище окреслені переваги додатково ілюструють, що «оскільки шлюб регулюється державою, по суті це схема офіційного ліцензування. Коли держава вручає свідоцтво про шлюб, воно одночасно надає матеріальні і символічні переваги схваленим парам. Але для чого об'єднувати дві функції? І навіщо використовувати термін «шлюб» в офіційних документах?» [1]. Все ж набагато простіше при укладанні угоди на видавництво книги чи статті, поділу авторських прав та потенційного прибутку для успішного проекту.

Все це приводить Р.Талера до висновку, що державний контроль за шлюбом – це анахронізм, а ще він «обмежує одночасно і свободу релігійних організацій діяти на свій розсуд, і право партнерів закріплювати відносини в будь-якій формі без того, щоб вважатися другосортними громадянами» [1]. Зрештою така система ліцензування не відповідає і сучасним реаліям, у межах яких такого важливого значення набуває боротьба проти расової та гендерної нерівності. Зрештою класичне означення шлюбу не вирішує, а лише посилює такі проблеми, як домашнє насильство чи газлайтинг – виступити проти їх прояву простіше у цивільному форматі, а двозначність поняття шлюбу лише посилює страх навіть підняти це питання публічно, бо «що про нас подумають люди?». Відповідно, Р.Талер вважає, що «основна причина виникнення інституту шлюбу – не обмеження вступу, а контроль за розірванням. Метою було ускладнити відмову від зобов'язань по відношенню один до одного» [1].

Все вище окреслене лише підкреслює важливість тих питань, вирішити які може допомогти архітектура вибору та методологія поведінкового аналізу.

Таким чином, у дослідженні детально розкрито потенціал методології архітектури вибору, можливості його застосування як на рівні загальнодержавної політики, можливостей державного регулювання, та і на рівні інструментарію у контексті різноманітних програм у вимірі публічної політики та громадського життя.

Результати аналізу свідчать, що концепція «підштовхування» Р. Талера має широкий потенціал для адаптації в різних сферах суспільного життя. Її застосування сприяє зменшенню впливу когнітивних упереджень, вдосконаленню процесів прийняття рішень та стимулюванню раціонального використання ресурсів. Водночас впровадження «архітектури вибору» потребує врахування культурних, соціальних та економічних контекстів. Подальші дослідження можуть зосередитись на розробці конкретних моделей і механізмів, що оптимізують використання цього підходу у глобальному й локальному вимірах.

Список використаної літератури

1. Thaler, Richard H.; Sunstein, Cass R. (2008). Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
2. Thaler, Richard H. (2015). Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. New York: W. W. Norton & Company.

VARIANTS AND EXAMPLES OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF R. THALER'S NUDGE CONCEPT: A THEORETICAL AND POLITICAL SCIENCE ANALYSIS

Andriy Garbadin
Ivan Franko National University of Lviv
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article examines the adaptation of behavioral economics principles to address pressing socio-political and economic challenges. The research focuses on public policy and the search for new mechanisms to enhance its relevance. The author analyzes practical aspects of the «nudge» concept, developed by Richard Thaler, in areas such as investment, lending, environmental policy, and regulation of social institutions with political potential. Attention is given to decision-making differences between rational agents («econs») and individuals prone to cognitive biases («humans»). Special emphasis is placed on choice architecture, which optimizes decisions to ensure sustainable socio-political development.

The article illustrates how innovative tools, including portfolio diversification, alternative lending mechanisms, and environmental incentives, can mitigate risks and enhance the efficiency of societal processes, partly by reducing expectations of the state.

The author addresses investment challenges, focusing on the risks of short-term and long-term strategies, and suggests harmonizing these risks through Richard Thaler's approach. Issues in mortgage and consumer lending, exacerbated by the complexity of financial products, are analyzed. The application of choice architecture is proposed to improve regulation in these areas.

A separate section is devoted to environmental policy, emphasizing the need to reshape incentives to increase the responsibility of citizens and businesses for pollution. Additionally, the idea of marriage privatization is considered, challenging traditional perceptions of state regulation in family relations. This approach to the institution of marriage is viewed as a means to provide greater freedom of choice for citizens.

The article demonstrates the potential of the «nudge» concept to address contemporary societal challenges while highlighting its limitations and the need for further theoretical justification and practical implementation in public policy.

Key words: behavioral economics, choice architecture, libertarian paternalism, public policy, nudging.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 273–279
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 273–279

УДК 327.57:341.176:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.34

SECURITY AND EUROPEAN INTEGRATION: THEORETICAL PERSPECTIVE

Mykola Gnatiuk
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Faculty of Social Sciences and Social Technologies, Department of Political Science
Skovorody Str., 2, 04070, Kyiv, Ukraine

Margaryta Chabanna
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Faculty of Social Sciences and Social Technologies, Department of Political Science
Skovorody Str., 2, 04070, Kyiv, Ukraine

European integration is primarily driven by the desire for peace and security in Europe. Unified Europe where war is unthinkable has been the core motivation behind this process, culminating in the EU as a "peace project". This article explores theoretical approaches to integration, arguing that it has become a crucial tool for addressing security concerns and mitigating the security dilemma among leading European states. Through a conceptual analysis and comparison of functionalism, federalism, regional integration theories, and key international relations paradigms, the article demonstrates that European integration has been perceived as reshaping international politics in Europe. Rather than establishing a federal state or a peaceful environment based solely on independent international actors, a system has emerged where nation-states retain their sovereignty while the EU operates alongside them on a post-sovereign level. The sovereign entities within the EU continue to interact within the anarchic framework of the international system. Integration allows states to maintain sovereignty while simultaneously developing new mechanisms for collective decision-making. Crucially, the article highlights the role of security guarantees from the United States. These guarantees act as a "reconciliation" mechanism, effectively removing the security dilemma in relations between member states, a dynamic consistent with the "Westphalian logic" of the modern international system. It specifically argues that under the umbrella of external guarantees within an "ever-closer union", a system of "pacified nationalism" is developing at the interstate level, alongside an autonomous and post-sovereign supranational level. This dual structure helps to alleviate anarchic conditions and partially resolve the security dilemma. The article posits that European integration has facilitated the development of a post-sovereign security actor within a supranational framework, thereby enhancing the foreign policy capabilities of member states. Therefore, EU integration is a significant factor in maintaining peace in Europe, balancing national interests with shared objectives.

Key words: security, European integration, theories of international relations, methodology of political science, political interaction, competition, cooperation, theories of political science, political analysis.

European integration has long been reshaping the political landscape of Europe. Shared European institutions have become symbols of peace and stability, replacing traditional interstate competition with cooperation and joint problem-solving [18]. However, this process of European unification, culminating in the EU, also presents a challenge to the traditional nation-state, the bedrock of political legitimacy. The European institutions that have emerged are both familiar and unique, blending characteristics of domestic politics with elements of international relations [11]. This hybrid nature is reflected in both their structure and their function. In certain areas, European institutions share power with national governments, while in others, they exercise exclusive authority. Furthermore, their influence permeates nearly all aspects of public policy.

© Gnatiuk M., Chabanna M., 2025

The political structure that has arisen from European integration is not only complex but also unique within the modern international system, where the sovereign nation-state remains the primary actor [2]. The contemporary EU is the product of cooperation among European states that have successfully navigated internal tensions and forged a community representing the most successful transformation of international relations in the region over the past seventy years.

European integration is primarily a security and peace project, a concept that may seem unconventional within the traditional Ukrainian discourse, particularly given the prevailing view that the North Atlantic Treaty Organization (NATO) is solely responsible for the collective defense and security of the region. The EU is often perceived as a security actor that has only recently "chosen" to develop security instruments to address conflicts in its neighboring regions [10]. This article examines approaches to integration as a security project and argues that European integration has become a key tool for resolving security problems and avoiding the security dilemma among leading European states. The integration process has facilitated the formation of a security community and a post-sovereign security actor operating within a supranational framework, strengthening the foreign policy potential of EU member states. Specifically, this article argues that, under the umbrella of external guarantees within an "ever-closer union", a system of "pacified nationalism" is developing at the interstate level, alongside an autonomous, post-sovereign supranational level. This dual structure mitigates anarchic conditions and partially resolves the security dilemma. The key data for this research was obtained in the Project run by the Jean Monnet Chair of the National University of Kyiv-Mohyla Academy with the support of the European Union (Jean Monnet actions, Erasmus+ program) and is available in the project's results repository[1].

Integration and security: a normative approach

The pursuit of security through strengthened regional cooperation among nation-states raises the question of how to define the term «integration.» European regional integration has unfolded in a rather unexpected and uneven manner, often contradicting the predictions of classical normative theories of integration.

The European integration process, while based on intensifying relations between states and building international cooperative structures, transcends traditional interstate cooperation. However, it falls short of achieving the ultimate goal, as envisioned by normative theories, of establishing a federation [17] or a network of international functional agencies [15]. It is worth noting that federalism and functionalism have become the normative approaches that have virtually monopolized the discourse on the goals of European cooperation after World War II and its security function. Both theories build the outlines of a future European solution and its security function as a response to the inability of nation-states to maintain peace among themselves, which was empirically proven by two world wars in Europe and the prospect of a third one that would be even more destructive.

From the point of view of both theories, a return to the system of nation-states in Europe means a return to a system of balance of power that does not guarantee peace. Moreover, the nation-state has discredited itself and can no longer guarantee the safety and well-being of its citizens.

1 See: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content

Co-funded by the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Federalism, as a strategy for achieving peace, bases its argument on a rejection of the collective security mechanism, whose failures it seeks to avoid. Proponents like Altiero Spinelli and Ernesto Rossi argue that, absent external intervention, the power of nation-states becomes "instruments of destruction, barbarism, and suppression" [17]. They state that the only solution is to transfer power to a higher, supranational level. Spinelli and Rossi believed that only a federation could end the prevailing anarchy in Europe and the world. They pointed to the League of Nations as an example of the ineffectiveness of other peacekeeping approaches. The League, lacking military instruments to enforce its decisions and bound by the doctrine of non-interference in the internal affairs of sovereign states, was ultimately unable to deter aggression and proved disastrous for efforts to maintain regional stability.

It is important to note that a European federal state also represents the political realization of long-held ideas of European unity that have shaped European political discourse. However, neither the global nor the European political landscape was conducive to such a radical restructuring. At the global level, US President Roosevelt favored the concept of a concert of great powers, promoting his «four world policemen» initiative, where smaller states would be subordinate [5]. This vision ultimately materialized in the UN model and the concept of permanent members of the Security Council. In Europe, the regional system gradually devolved into bloc confrontation with the USSR. Under these circumstances, the creation of a European federation as a means of overcoming international anarchy lacked the necessary political support, even though the idea remained prominent in post-war European discourse [6].

While sharing the view that the interaction of nation-states within the anarchic structure of international relations has significant destabilizing potential, functionalism proposes a solution based on a "positive peace" model, which differs substantially from the constitutional approach of federalists. Functionalists argue that forming a European or even a world federation is not a viable solution to the security problem because it still involves sovereign state entities, which they consider a destabilizing factor in international society. They believe that a federal solution for Europe creates more problems than it solves and would hinder the establishment of a just and peaceful international order [15].

Offering an approach to building international peace and achieving security, functionalism advocates the formation of an alternative to the nation-state, namely through a change in the form of organization of political power.

The emergence of trans-territorial social actors and their interconnected systems will lead to a more structured global society and the development of a new international order. Political power, rather than being concentrated in a single center as in the nation-state, can be distributed among various autonomous actors. The activities and interactions of these social actors, especially their collaborative efforts to find common solutions to social problems irrespective of borders, will gradually diminish the importance of territorial boundaries, ultimately leading to the transformation of traditional politics and the decline of the world order based on nation-states.

The normative approaches establish the theoretical basis for the potential security role of European integration and its mechanisms, and offer a degree of guidance, however they don't always reflect real-world outcomes. Empirical evidence demonstrates that the integration logic of supranational approaches diverges significantly from the interstate integration mechanisms that were initially established with the creation of the first integration structures [7].

Integration: key assumptions

A further set of theoretical frameworks comprises theories of regional integration, which emerged in response to existing integration structures like the European Coal and Steel Community (1951) and the European Economic Community (1957). In nearly seventy years since

the emergence of these early European integration efforts, and despite the substantial growth of research on the integration process, many aspects remain unexplained. One key question is why states are willing to relinquish of their sovereign power. As Alan Milward observes, the intention of Western European governments to voluntarily achieve political unification remains one of the least understood aspects of history and contemporary political life [14, p. 1-2].

Interpretations of the essence and purpose of integration often depend on the authors' theoretical preferences and values. For instance, according to Karl Deutsch, integration can be understood as a condition or a probability that conflict will be resolved peacefully [3]. The key outcome of a successful, fully integrated community is the development of a sense of shared identity within a specific territory, along with the establishment of institutions and practices strong enough to guarantee the expectation of "peaceful change" among the population in the long term.

Ernst Haas argues that conceptualizing integration as a static state makes it difficult to distinguish between pre- and post-integration phases. His pioneering neo-functionalist approach defines integration as a process in which political actors shift their «loyalties, expectations, and political activities to a new center whose institutions have or claim jurisdiction over the nation-states that preceded them» [8, p. 627]. The outcome of this process is the formation of a new political community that overlays existing ones, namely, the nation-states [9, p. 16].

Integration as a process does not necessarily lead to the creation of a political alternative to nation-states. The focus on establishing institutions for joint decision-making, rather than forming a centralized, state-like federal entity, defines integration as the development of mechanisms for collective decision-making through means other than the autonomous actions of individual states [12, p. 5-6].

Lindberg's definition aligns with the conceptualization of intergovernmentalist approaches. According to Andrew Moravcsik, European integration is a series of rational choices made by national leaders, resulting in the creation of supranational institutions based on the pooling of national sovereignties and the delegation of national powers to semi-autonomous central structures [16, p. 18]. Within this framework, the EU is seen as a neutral instrument that carries out the preferences of its member states.

As a process of interaction between states, integration inevitably increases their interdependence. Realist perspectives, for example, view integration as a form of international cooperation, characterizing it as a process of mutual exploitation, in which governments seek to mobilize and accumulate resources of neighboring countries in the interests of strengthening their own power [4]. Within this view, the creation of international institutions through interstate interaction is seen as a form of power politics, with those institutions primarily serving the interests of the member states.

On the other hand, integration, viewed as a type of interdependence involving the removal of barriers to the movement of production factors, can lead to very different conclusions. Liberal perspectives, for instance, argue that increased free trade and interdependence reduce the likelihood of states using force, as the costs of doing so increase. From this standpoint, European integration structures are a result of this process, enabling states to manage policymaking within the context of globalization [19].

To varying degrees, each of the integration approaches acknowledges that the changes brought about by the formation of communities are transforming regional politics in Europe. Integration influences traditional international relations between nation-states, which become less autonomous, and the anarchic conditions of their interaction become more structured. Therefore, the integration project is inherently linked to security dynamics at both the nation-state and regional levels.

Within the current Westphalian system of international relations, with its focus on the sovereign state, integration manifests as a specific level of interaction among nation-states within a regional context. Two primary ways of defining this interaction exist. The first posits that the presence of a potential supranational element in interstate interaction leads to viewing integration as a process culminating in a completely new political entity - either a state (of confederal or federal type) or a unique (sui generis) formation. The second perspective suggests that regional integration constitutes a distinct form of intensive interstate interaction, yet one that is constrained by the imperative of national self-preservation, thereby limiting the level and the institutional and political outcomes of that interaction.

Integration and security: IR theories

As previously mentioned, European integration theories that emphasize the supranational aspect view the integration process as a model for overcoming the security dilemma and preventing war. Proponents of a European federation, in particular, see it as a mechanism for mitigating the negative consequences of interstate interactions and averting conflict. Functionalists focus on the nature of political power and the potential for establishing a peacekeeping mechanism based on joint actions that benefit all participants. Their proposed solution involves sectoral integration of international agencies, which fosters cooperation and reduces political tensions. Ernst Haas, the founder of neofunctionalism, similarly viewed integration as a process of peaceful cooperation and the creation of larger political units, characterized by peaceful conflict resolution between communities and the conscious avoidance of force.

However, the mechanism by which integration affects and resolves traditional security problems arising from interstate interactions remains a point of contention within international relations theory. This is particularly true regarding its impact on the balance of power among participating states and the extent to which it mitigates or eliminates the security dilemma.

From a liberal, especially institutionalist, perspective, the security implications of interaction within a regional entity resemble participation in a collective security system. Robert Axelrod, for example, argues that states' involvement in joint international institutions mitigates the security dilemma due to the «shadow of the future» effect. Regional integration, by establishing shared institutions, rules, and norms of interaction, makes it extremely difficult for states to withdraw, given the risk of reverting to the traditional security dilemma [1]. Beyond promoting collective security interests, regional integration also lowers the transaction costs associated with decision-making, negotiation, implementation, and conflict resolution.

Realist paradigms suggest that the security dilemma within integration processes can only be resolved with the presence of an external «security guarantor.» This guarantor's presence alleviates security concerns among participating states, diminishing fears that some members might gain disproportionate advantages that could strengthen their power potential. The crucial security factor enabling European integration, therefore, is the existence of U.S. security guarantees. Without them, EU member states would face a dilemma: either unify and form a supranational political entity, or revert to the traditional model of balance of power politics.

In conclusion, analysis of the main theoretical approaches to European integration reveals that security motives play a significant role in both the formation and the subsequent security functions of the European integration project. Rather than creating a federal state or a peaceful environment based solely on autonomous international agencies, a system is emerging where nation-states retain their sovereignty. The EU does not replace nation-states but operates alongside them on a post-sovereign basis. Simultaneously, the sovereign entities that comprise the EU member states continue to interact within the anarchic framework of the international system.

The treaties establishing the first integration communities envisioned international bodies acting in the interest of the entire community, endowed with significant powers. The level of authority and the capacity to act in the common interest while ensuring adherence to agreed rules and principles make the EEC a unique form of interstate cooperation [13]. The creation of this community of nation-states diminishes the importance of traditional diplomacy among its members. Collective agreements take precedence over bilateral ones, and the pursuit of national interests and relative advantage gives way to a focus on accommodating the interests of other participants and ensuring a basis for continued cooperation. This shift aligns with theories of regional integration and the liberal perspective within international relations theory.

Unlike a federation, in a community of nation-states, supranational interests do not always supersede national interests, and states are often more inclined to act in their own national interest than in the interest of the community as a whole. However, the existence of a permanent political mechanism outside the individual nation-states (Brussels) provides a degree of assurance that the provisions of the founding treaties will be implemented and that conflicts will be resolved through compromise.

Power politics no longer dominates the maintenance of order and the pursuit of national interests. States increasingly prioritize coalition-building to achieve shared solutions rather than focusing solely on relative gains. U.S. security guarantees remain a crucial factor in the EU system, acting as a «reconciliation» mechanism that mitigates the security dilemma among member states. This dynamic, consistent with the «Westphalian logic» of the modern international system, is likely to continue shaping the EU's future.

References

1. Axelrod R. The Evolution of Cooperation. New York: Basic Books, 1984. 241 p.
2. Birchfield V. L., Krige J., Young A. R. European integration as a peace project // The British Journal of Politics and International Relations. 2017. № 1 (19). P. 3–12.
3. Deutsch K. Political community at the international level: problems of definition and measurement. New York : Doubleday, 1954. 70 p.
4. Dyson T. Neoclassical realism and defence reform in post-Cold War Europe / T. Dyson, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 328 p.
5. FDR's World: War, Peace, and Legacies (The World of the Roosevelts by D. Woolner (Author), W. Kimball (Author), D. Reynolds (Author). Palgrave Macmillan; 2008th edition (March 13, 2009). 267 p.
6. Gnatiuk M. European Peace Project: Federalist Perspective. National Interest Vol. 2, No.8 May - July 2022. P. 12-27.
7. Gnatiuk M. Integration and the European Security Solution: Overcoming the Security Dilemma. Ukrainian Policymaker, Volume 10, 2022. P. 18-26.
8. Haas E. Persistent Themes in Atlantic and European Unity. World Politics. 1958, 10(4) P. 614-628. doi:10.2307/2009280
9. Haas E. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957. Stanford : Calif. Stanford University Press, 1958. 641 p.
10. Koval N., Vachudova M. A. European Union Enlargement and Geopolitical Power in the Face of War // JCMS: Journal of Common Market Studies. 2024. № S1 (62). P. 135–146.
11. Laffan B. Collective Power Europe? (The Government and Opposition / Leonard Schapiro Lecture 2022) // Government and Opposition. 2023. № 4 (58). C. 623–640.
12. Lindberg L. The political dynamics of European economic integration. Stanford: Stanford University Press, 1963. 367 p.
13. Middelaar L. The passage to Europe : how a continent became a union. New Haven : Yale University Press, 2013. 372 p.

14. Milward A. The European Rescue of the Nation-State. London : Routledge, 1992. 484 p.
15. Mitrany D. A working peace system. Introd. by Hans J. Morgenthau. – Chicago, Quadrangle Books, 1966. 221 p.
16. Moravcsik A. The Choice for Europe: social purpose and state power from Messina to Maastricht. London : UCL Press, 1998. 528 p.
17. Spinelli A., Rossi E. The Ventotene Manifesto (1941). Ventotene: The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies. http://www.cvce.eu/obj/the_manifesto_of_ventotene_1941-en-316aa96c-e7ff-4b9e-b43a-958e96afbecc.html
18. The European Union's contribution to international peace and security: liber amicorum in honour of Gert-Jan van Hegelsom. Leiden, The Netherlands; Boston: Brill Nijhoff, 2023. 336 p.
19. Youngs R. Geoliberal Europe and the test of war / R. Youngs. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing, 2024. 200 p.

БЕЗПЕКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Микола Гнатюк
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
факультет соціальних наук та соціальних технологій, кафедра політології
вул. Сковороди 2, 04070, м. Київ, Україна

Маргарита Чабанна
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
факультет соціальних наук та соціальних технологій, кафедра політології
вул. Сковороди 2, 04070, м. Київ, Україна

Європейська інтеграція зумовлена насамперед прагненням до миру та безпеки в Європі. Ідея побудови об'єднаної Європи, що робить війну неможливою на континенті, закладає нормативну основу функціонування Європейського Союзу. У статті досліджуються теоретичні підходи до інтеграції як засобу досягнення безпеки та відстоюється теза, що європейська інтеграція стала вирішальним інструментом пом'якшення «дилеми безпеки» для провідних європейських держав. За допомогою концептуального аналізу та порівняння теорій функціоналізму, федералізму, регіональної інтеграції та ключових парадигм міжнародних відносин показано, що європейська інтеграція сприймається як така, що змінила міжнародну політику в Європі. Замість створення федеративної держави або мирного середовища, заснованого виключно на незалежних міжнародних акторах, виникає система, в якій національні держави зберігають свій суверенітет, а ЄС діє поряд з ними на постсуверенному рівні. У статті підкреслюється роль гарантій безпеки Сполучених Штатів, які ефективно усувають безпекове протистояння між державами-членами ЄС. Стверджується, що під егідою зовнішніх гарантій в рамках "дедалі тіснішого союзу" на міждержавному рівні розвивається система "умиротвореного націоналізму", поряд з автономним і пост-суверенним наднаціональним рівнем. Ця подвійна структура допомагає пом'якшити анархічні умови та частково вирішити дилему безпеки. У статті також продемонстровано, що європейська інтеграція сприяла розвитку постсуверенного актора безпеки в наднаціональних рамках, тим самим посилюючи зовнішньополітичні можливості країн-членів. Таким чином, інтеграція в ЄС є важливим фактором підтримки миру в Європі, збалансування національних інтересів та завдання підтримання стабільності.

Ключові слова: безпека, європейська інтеграція, теорії міжнародних відносин, методологія політичної науки, політична взаємодія, конкуренція, співпраця, теорії політичної науки, політологічний аналіз.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 280–288
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 280–288

УДК 32:304.4 (477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.35

АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (частина 1)

Ольга Гордійчук
Державний університет «Житомирська політехніка»,
факультет педагогічних технологій та освіти впродовж життя,
кафедра філософсько-історичних студій та масових комунікацій,
вул. Чуднівська, 103, 10005, м. Житомир, Україна

У статті проаналізовано зміст, особливості формування та вплив на політичні традиції українців архетипів Землі, Свободи та Матері.

Обґрунтовано, що архетипи є фундаментальними структурами, основою духовного універсуму нації, що відображаються у світоглядних орієнтирах, соціо-культурних та політичних традиціях, впливають на суспільно-політичне життя, особливості взаємодії влади та громади, рівень довіри між ними тощо.

Ігнорування впливу архетипів на суспільно-політичні настрої й симпатії, політичні традиції призводить до низки помилок у політичній діяльності, проявляється в неефективній політичній комунікації між владою та громадянами, відсутності довіри. Усвідомлення та врахування якостей політичної ментальності є важливим для реалізації політичних реформ у максимально відповідний та зрозумілий для українського суспільства спосіб, досягнення конструктивних і результативних змін.

Архетип Землі глибоко впливає на політичну ментальність українців, поєднуючи глибоку повагу, вдячність за все, що вона дає, сакральний зв'язок, формуючи прагнення до автономії, самостійного господарювання на власній землі, що втілюється у традиціях громадівського самоврядування, демократичних принципах управління, історичній недовірі до централізованої влади.

Архетип Свободи зумовлює неприйняття нав'язаних ззовні авторитетів, авторитаризму, а також прагнення до самостійності й незалежності від зовнішнього впливу, збереження національної самобутності. Він зміцнює віру українців в особисті можливості, інтелект, ініціативність, здатність до самоорганізації і вибудови горизонтальних зв'язків в критичні моменти, коли постає загроза втрати свободи.

Архетип Матері проявляється в політичній поведінці українців через глибокий патріотизм, взаємопідтримку та готовність до самопожертви. Він слугує джерелом прагнення захищати й оберігати Батьківщину.

Ключові слова: архетип, політична ментальність, політичні традиції.

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної європейської держави, модернізація політичної системи та ефективне реформування усіх сфер життєдіяльності відповідно до національних інтересів можливі за умови професійної діяльності владних структур, що базується не лише на соціально-економічних показниках, врахуванні регіональних особливостей, а й бере до уваги сформовані історично духовні характеристики українців, пануючі в суспільстві цінності, вподобання, симпатії/антипатії, поведінкові моделі, традиції, стереотипи, характерні риси ментальності українського народу.

Конструктивні риси української політичної ментальності сприяють розвитку держави, зміцненню її політичних інститутів, становленню й ефективному функціонуванню громадянського суспільства тощо. Натомість деструктивні зумовлюють певні невідповідності, ускладнення, суперечності, проблеми у реалізації навіть дуже потрібних змін.

© Гордійчук О., 2025

В основі ментальності є прадавні змістові структури – архетипи – універсальні символи та образи, що відображають колективні переконання, страхи, надії суспільства. Їх дослідження та ґрунтовний аналіз дають можливість краще зрозуміти світогляд різних груп населення, пануючі традиції, цінності, настрої тощо, що визначають свідомі й підсвідомі реакції суспільства на певні чинники, впливають на політичну поведінку (наприклад, підтримка або саботування нововведень).

Аналіз досліджень та публікацій. Особливості української ментальності загалом та її політичну складову у порівнянні з російськими реаліями детально досліджує М. Костомаров у праці «Дві руські народності». Окремі аспекти духовного універсуму українського суспільства аналізують І. Нечуй-Левицький у «Світогляді українського народу», М. Грушевський у «Хто такі українці і чого вони хочуть?» та ін. Ці питання були об'єктом вивчення і представників української діаспори. Насамперед, виокремимо праці: «Нариси з історії філософії на Україні» Д. Чижевського, «Призначення України» Ю. Липи, «Дух нашої давнини» Д. Донцова, «Світовідчування українця» О. Кульчицького, «Загублена українська людина» М. Шлемкевича, «Україна між Сходом і Заходом» І. Лисяка-Рудницького, «Світогляд українського народу» І. Мірчука та ін.

Сучасними дослідниками української ментальності є А. Бичко, І. Бичко, М. Козловець, С. Кримський, І. Лисий, І. Поліщук, М. Попович О. Стражний В. Храмова, М. Юрій, та ін. Окремі аспекти теми архетипів ментальності розкрили у своїх працях Е. Афонін, О. Бондаренко, О. Донченко, Л. Зубрицька, С. Кримський, А. Макарова, А. Мартинов, О. Сидорчук, О. Решота, Ю. Романенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недослідженими залишаються питання змісту архетипів української політичної ментальності та їх впливу на політичну дійсність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак, метою статті є аналіз змісту та особливостей формування архетипів української ментальності, що дотичні сфери суспільно-політичного життя, дослідження їх впливу на настрої, політичні традиції, патерни поведінки українців у політичному житті, їх вияв у процесах побудови української державності. Ставимо завдання дослідити як вплив архетипів Землі, Свободи та Матері відобразився у формуванні світогляду українського суспільства, у політичній ментальності загалом та політичних традиціях зокрема.

Виклад основного матеріалу. Ментальність (від лат. mens (mentis) – спосіб мислення) є історично сформованим феноменом, який відображає сукупність особливостей духовного життя певної соціальної групи, народу в цілому. Включає систему моральних цінностей, переконань, звичок, установок, традицій, патернів поведінки тощо, які формують специфічний світогляд, впливають на сприйняття та розуміння світу, на поведінку індивідів і суспільства загалом [3, с. 99]. Поняття ментальності характеризує духовну особливість колективного суб'єкта – народу, який має специфічний тип сприйняття, інтерпретації та певну активність/ пасивність в особистому й суспільно-політичному житті [3, с. 71]. Ментальність об'єднує в собі свідомі аспекти (переконання, звички, стереотипи тощо) та підсвідомі елементи (архетипи, інтуїтивні реакції), індивідуальне та колективне, генетичну пам'ять, адаптивні механізми, що допомогли пережити важкі часи, та приховані резерви, які можуть бути активовані за необхідності.

Національна ментальність відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості та є джерелом культурно-історичних, політичних та економічних змін, що сприяють розвитку нації [12, с. 106]. Політична ментальність є частиною національної ментальності, основою політичної культури, комплексом поглядів, уявлень, ціннісних установок та

настанов, емоцій, стереотипів, оцінок, що відображають ставлення народу до політичної сфери, влади, власних прав та обов'язків тощо, стають основою політичної поведінки, способу життя, як усвідомленого так і неусвідомленого сприйняття явищ політичної дійсності [2, с. 29]. Вона формується під впливом низки обставин, умов, відповідно до історичного контексту, відображає суб'єктивну політичну реальність. Політична ментальність визначає загалом характерні для певної етнокультурної спільноти способи світосприйняття й світорозуміння, ставлення до політики, особливості політичної поведінки – суб'єктно-об'єктні політичні відносини. Це проявляється в усталених підходах до сприйняття, тлумачення і реакції на події політичного життя.

Формуючись у процесах реалізації (чи нереалізації) потреб, інтересів політичних суб'єктів, враховуючи особливості перебігу політичних процесів у суспільстві, політична ментальність постає як система соціально-політичних орієнтирів, виконує роль своєрідної призми, через яку індивід сприймає політичну дійсність, осмислює політичні події, ухвалює рішення та визначає своє місце в політичному житті.

Основними складовими політичної ментальності є правові цінності, норми та ідеали; правові уявлення та орієнтації, стереотипи, установки, зразки правової поведінки; колективна правова пам'ять; мова права; стиль правового мислення; правокультурна ідентичність [14, с. 64].

Фундаментом, аксіологічною основою ментальності є архетипи – глибинні багатозначні символічні концепти, базові інваріантні щодо часу структурами, стародавні автентичні цінності, образи, колективні уявлення, що закладаються у свідомість нації століттями, передаються від покоління до покоління у досвіді та традиціях, певних образах, символах, міфах.

Архетипи пронизують усі аспекти духовного життя суспільства, впливаючи на його світогляд та спосіб сприйняття реальності як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях. Вони сприяють передачі культурних цінностей між поколіннями, забезпечуючи тяглість традицій, збереження національної ідентичності. Аналіз архетипів певної спільноти дозволяє глибше зрозуміти її ментальні особливості. Ці усталені образи формуються упродовж віків під впливом історичних подій, природного середовища та багатьох інших чинників [5].

Архетипи є складними та багатозначними символами. Вони подібні до айсберга: лише невелика видима частина доступна для усвідомлення й раціонального пояснення, тоді як основна, прихована частина перебуває в глибинах підсвідомості. Вона формується під впливом повторюваних життєвих явищ, таких як народження, смерть, взаємодія з навколишнім світом та ін.

На думку С. Кримського, архетипи виступають фундаментальними символами, схильностями, тенденціями, які в різні історичні періоди й епохи знаходять конкретне втілення. Вони можуть проявлятися у різних формах, однак незмінно впорядковують прототипи або ж можуть бути відновлені у вигляді таких структур [10, с. 286–287].

О. Донченко та Ю. Романенко обґрунтовують архетипи як фундаментальну основу ментальності, що слугує першоджерелом формування й розвитку соціокультурних й політичних моделей, які визначають особливості людського існування, суспільної життєдіяльності [5, с. 27].

Узагальнюючи напрацювання дослідників можемо виокремити такі основні архетипи української ментальності: архетип Землі, Свободи, Матері, Долі, Домінування минулого над майбутнім, Бідності, Едукативності, Обрядовості, архетип Рівності дітей Матері-Батьківщини та ін. [4; 5; 9; 10; 12; 13].

У цій статті ми детально проаналізуємо вияв у політичній площині таких базових архетипів – Землі, Свободи та Матері.

Архетип Землі. У світогляді українців земля займає провідне місце як творче та життєдайне начало, а її архетип («Землі-матері», «Неньки-природи») глибоко закорінений у колективному підсвідомому народу. Він утверджує роль жіночого начала як ключової ментальної домінанти українського світу. Цей архетип поєднує аграрно-виробничі, історично-політичні, духовно-культурні складові національного буття, пронизуючи всю історію українського народу – від язичницьких землеробських обрядів до християнських цінностей, козацького ідеалу вільного господарства [10, с. 295], сучасного відважного захисту рідної Землі.

Архетип Землі глибоко впливає на політичну ментальність українців, формуючи прагнення до автономії, самостійного господарювання на власній землі, що втілюється у традиціях громадівського самоврядування, демократичних принципах управління, історичній недовірі до централізованої влади.

Українське суспільство підвищено чутливе до питань, пов'язаних із контролем над національними ресурсами, аграрною політикою, розподілом земельних угідь. Історичний досвід народу, який неодноразово стикався із загрозами втрати власної землі, століттями важко працював на ній, але фактично не був господарем, спричинив глибоке усвідомлення її значущості як простору свободи й самореалізації. Це вплинуло на світоглядні засади українців, у яких боротьба за землю нерозривно пов'язана з боротьбою за особисту та національну незалежність.

Для українців Земля є «доброю ненькою» через напрочуд щедрі природні умови (м'який сприятливий для господарства клімат, родючі чорноземи, багаті природні ресурси тощо), звідси – сприйняття землі як головної сили, що дає життя, забезпечує усім необхідним [8, с. 275]. Взаємодія з природою, яка завжди щедро наділяла українців своїми багатствами, сприяла формуванню оптимістичного світогляду, а особливості землеробського укладу життя – розвитку індивідуалізму. А в деяких випадках – анархічного індивідуалізму, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистісної свободи [11, с. 31].

Загалом можемо простежити відчуття глибокого емоційного зв'язку з природою, що суттєво впливає на формування психологічного оптимізму, гармонійного світовідчуття українського народу. Звідси й український антеїзм – відчуття спорідненості з рідною землею.

Залежність від землі та індивідуальна праця на ній, яка не вимагала колективних зусиль, сприяли формуванню серед українців схильності до зосередженості на особистих справах, що знижувало активність у вирішенні суспільних проблем. Такий спосіб господарювання історично породжував певну соціальну пасивність, уникання відповідальності та небажання втручатися у питання, що виходять за межі родинного кола. На думку Я. Калакури, для суттєвої кількості українців пріоритетними є власний добробут і господарство, тоді як розв'язання соціальних проблем часто відходить на другий план [7, с. 379–380]. Ця ситуація певною мірою є наслідком багатьох століть бездержавності та систематичного знищення панівною владою активних громадсько-політичних діячів, патріотично налаштованих українців, культурних і наукових діячів.

Водночас, успішний досвід українських мирних революцій часів незалежності, мужнє протистояння ворогу під час війни з рф демонструють здатність до ефективної самоорганізації та взаємодопомоги в обороні рідної землі.

Ці характеристики української ментальності, а також глибока «прив'язаність» до рідної землі (багато українців свідомо обирають залишатися в межах своєї області, дотримуючись принципу «як є, так і буде», навіть якщо рівень життя значно нижчий за бажаний,

замість того, щоб ризикнути і спробувати досягти кращого життя в іншому місці; у сучасних військових умовах це виявляється у небажанні залишати власні домівки навіть через смертельну загрозу).

Особливо важким випробуванням для українців, насамперед, для селянства, стали роки радянської окупації (20–90-ті роки ХХ ст.): розкуркулення, колективізація, трагічні голодомори, депортація та винищення тих, хто якраз і був добрим господарем, хто досягнув певних здобутків власною працею і не бажав радянської колективізації, що фактично стала масовим злочином проти українського народу.

Значний негативний вплив на українців також мала руйнація природного довкілля протягом трьох століть російської колонізації, особливо в радянський період. Апогеєм цього стала трагічна аварія на Чорнобильській атомній станції у 1986 р., що забрала тисячі людських життів, супроводжувалася злочинною бездіяльністю влади, приховуванням правди про масштаби катастрофи, людські втрати, руйнування екології. У пам'яті українців, ця подія закарбувала відчуття зневажливого ставлення комуністичної влади до людей і природи [4, с. 8].

У політичному аспекті тривала відсутність власної державності відобразилася у національній підсвідомості українців як стан людини, яка, хоча й є фактичним власником землі, проте через зовнішній, ворожий вплив не може бути її вільним господарем. Ця ситуація породила уявлення, що «прийдуть вороги й усе знищать». Можливо, саме з цього коріння певною мірою виникають такі риси української ментальності, як схильність до примирення з негативними явищами, надмірна терпимість («аби гірше не було»), прагнення уникати особистої відповідальності за стан суспільних справ.

Фундаментом волелюбного духу українського народу, архетипом, який неодноразово визначав історичну долю України, є архетип Свободи. Він спричиняє відмову від нав'язаного ззовні авторитету, авторитарних моделей та методів, прагнення відмежуватися від зовнішнього соціуму, а також укріплює віру в власні сили, здібності, розум, ініціативу. Що в першу чергу виявляється в родинному житті, однак і на рівні громади сприяє консолідації українців в умовах загрози цю свободу втратити. Вплив архетипу Свободи робить українську націю особливою серед інших пострадянських народів, а в часи глибоких соціальних криз цей архетип стимулює перехід від поведінкової реакції "vita minima" («зачаєне» існування, відсторонення від світу, уникання близьких контактів) до "vita maxima et heroica" (авантюрно-козацький тип реакції: тотальна мобілізація духовних і матеріальних ресурсів, героїчний опір, навіть ціною власного життя) [4, с. 9].

З одного боку, архетип Свободи віддзеркалює близький українцям погляд на життя «у кожного своя доля і свій шлях широкий». З іншого боку, важко переоцінити вплив цього архетипу на національно-визвольний рух українців та на історичне збереження й відродження української нації. Яскравими прикладами є існування козацької держави, численні бунти та масові повстання ХХ ст., зокрема події 1918–1921 рр., повстання селян проти колективізації в 20-х – 30-х рр., діяльність ОУН та УПА, рух шестидесятників, дисидентів, Гельсінська спілка, Революція на граніті 1990 р, Помаранчева революція 2004 року, Революція Гідності 2013–2014 рр., постійна критична позиція щодо влади, що суперечить принципам свободи і демократії, відважне протистояння військовій агресії рф з 2014 року. Саме під впливом архетипу Свободи, українці завжди виступають за права людини, особливо в періоди репресій і соціальних криз. Залишаючи для себе право на самостійне визначення своєї долі, намагаються забезпечити рівність, свободу слова та інші громадянські права, навіть ризикуючи життям в умовах авторитарного та тоталітарного режимів.

Не надто політично активних у буденному житті українців (що, зрештою, теж можна пояснити складним історичним досвідом), небезпека втратити свободу стимулює до ефективної самоорганізації. Це видно по тому, як громадські рухи організовують протести і революції, люди масово й добровільно виходять на мирні мітинги, не покладаючись на політичні партії, як мужньо українці чинять супротив військовій агресії рф у різноманітний спосіб (і на полі бою, і через волонтерство тощо).

Свобода для українців є не лише політичним принципом, а й важливим елементом національної ідентичності. Усі традиції і символи, пов'язані з боротьбою за незалежність, переплітаються з уявленням про свободу, що формує особливу політичну культуру в Україні.

Архетип Матері є одним із ключових образів колективного несвідомого, описаних ще К. Юнгом. Він представляє універсальну ідею материнства, що втілює турботу, підтримку, захист, любов. У колективній свідомості архетип Матері пов'язаний із ідеєю природи, родючості, турботи та життєвого циклу. Багато міфів, релігій і традицій в різних культурах прославляють божественну Матір (наприклад, Деметра у греків, Діва Марія в християнстві та ін.). Цей архетип впливає на суспільні уявлення про роль жінок, виховання дітей, побудову сімейних стосунків, має значний вплив на формування ментальності людини, впливаючи як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Його вплив проявляється у низці напрямків:

– формування базової довіри до світу (якщо мати забезпечує теплоту, безпеку, регулярність і задовольняє базові потреби дитини, це закладає основу для позитивного ставлення до життя та віри в доброзичливість світу);

– вплив на емоційну стабільність (мати в архетипічному сенсі асоціюється з емоційною підтримкою та здатністю до співчуття, її вплив формує здатність людини до емоційної регуляції, емпатії, самоприйняття);

– демонстрація традиційних моделей гендерних ролей, вплив на те, як індивід сприймає й виконує ці ролі;

– архетип Матері також включає аспект смерті та відродження, символізує здатність давати життя, а також сприяти внутрішнім трансформаціям через втрату й переосмислення, у складні періоди життя люди часто звертаються до образу матері або материнської енергії як джерела втіхи, сили та натхнення [6].

Саме з архетипом Матері має глибинний вплив на формування ментальності українців, зумовлюючи базові уявлення про любов, довіру, підтримку, а також впливаючи на соціальні ролі, взаємини. Водночас цей архетип може мати і деструктивний вияв: надмірна опіка або жорсткий контроль матері призводять до розвитку залежності, нездатності приймати самостійні рішення або, навпаки, бунтарства й відчуження.

В українській історії та духовності загалом архетип Матері має особливе значення, відображає глибинні ментальні й духовні цінності народу, його зв'язок із землею, природою, родиною, Батьківщиною.

Можемо виокремити низку аспектів, які висвітлюють унікальність архетипу Матері для української духовності в усіх сферах життєдіяльності:

- Україна часто уособлюється як «матінка Земля» – родюча, щедра, але водночас стражденна, бо аж надто приваблива для завойовників. Земля годує, оберігає та є основою існування українців. В українській культурі, духовно-історичному вимірі вона набуває сакрального значення: її образ пов'язаний із любов'ю, турботою, родючістю, але й болем через історичні випробування (війни, голодомори, поневолення);
- Духовним образом Матері є Богородиця. У християнській традиції українців культ Богородиці має особливе значення: її сприймають як духовну матір, заступницю,

символ милосердя й опіки. Богородиця виступає покровителькою козаків, борців та воїнів;

• Батьківщина як Мати. Українці традиційно називають свою землю «Ненька-Україна». У часи національно-визвольної боротьби образ Матері-України надихає українців боротися за свої права та свободи, за незалежність. В історичних піснях, думах, у літературних творах Україна зображується як мати, яка кличе своїх дітей захищати її. Цей архетип має потужне значення і сьогодні – в умовах повномасштабної війни з рф;

• Родина як осередок материнського начала. З часів трипільської культури (4–2 тис. р. до н. е.) в українській духовній традиції, в родинній ієрархії центральна роль належить жінці-матері. Вона є Берегинею домашнього вогнища, піклується про всіх членів родини, особливо про дітей, яким передає цінності та традиції. Вишиванка, вишита матір'ю, символізує не лише любов і турботу, а й зв'язок поколінь, є оберегом. Вишиті рушники й сорочки передаються як родинні реліквії, закріплюючи ідею материнської спадщини. Українська народна творчість багата на образи сильних, мудрих, турботливих, жертовних матерів. У думах і казках мати часто постає як героїня, що виступає порадницею, носієм духовної сили. У літературі матері уособлюють стійкість і терпіння. Наприклад, образ Катерини у творі Т. Шевченка або Марії у романі У. Самчука показують роль матері як символа нескореності – навіть у найважчі часи вона продовжує боротися за своїх дітей, зберігати культуру та віру.

Для українського народу архетип Матері є сакральним образом, він глибоко пронизує всі аспекти життя – від особистого до національного, визначає шанобливе ставлення до жінки, визнає її провідну роль у суспільстві загалом та родині зокрема. Яскравим прикладом вияву цього архетипу в українській культурі виступає особливе шанування Богородиці та віра в її допомогу, у дива, які вона творить. Архетип Матері є символом любові, жертовності, зв'язку з рідною землею і боротьби за свободу. Він формує унікальну ментальність українців, поєднуючи м'якість і турботу з внутрішньою силою та незламністю.

Українська мати сьогодні – це символ незламності, єдності та відданості, джерело турботи, взаємодопомоги, зв'язку з корінням, оберіг.

У контексті війни образ матері проявляється у волонтерстві, підтримці захисників, турботі про переселенців, взаємодопомозі, що об'єднує мільйони українців в Україні та за її межами з 2014 р., а особливо після початку повномасштабної військової агресії рф проти України з 24 лютого 2022 року [1]. Багато людей, особливо жінок, з того часу і сьогодні допомагають армії, переселенцям, виконуючи «материнську місію» захисту і підтримки. У кризових ситуаціях українці демонструють сильне почуття відповідальності одне за одного, яке можна порівняти з материнською турботою.

Зв'язок архетипу Матері з політичною поведінкою, на нашу думку полягає в особливому сприйнятті влади, від якої українці очікують відповідальність та турботу за громаду («дітей»), жертовність у боротьбі за незалежність, успішний розвиток. У цьому проявляється і схильність до патерналізму й популізму, очікування вирішення проблем, замість активної участі в політичному житті. Відсутність цього викликає розчарування і протест.

Можемо підсумувати, що вплив архетипу Матері простежується в такій політичній поведінці українців: у патріотизмі, взаємодопомозі, у готовності до жертовності. Цей архетип є джерелом прагнення оберігати й захищати Батьківщину.

Висновки. Ментальні архетипи становлять основу духовного світу народу, визначаючи його світогляд, спосіб сприйняття реальності, систему цінностей. Вони відіграють ключову роль у формуванні соціокультурних та політичних норм, традицій тощо, впливаючи на суспільний розвиток і передаючи колективний досвід між поколіннями. Архетипи формуються під впливом багатьох факторів, зокрема географічного середовища,

історичних подій, культурної спадщини та ін. Сукупний досвід народу закарбовується в колективній пам'яті, яка передається як через усвідомлені знання, так і на підсвідомому рівні – у вигляді звичаїв, традицій і родової пам'яті.

Для української ментальності ключовими є архетипи Землі, Свободи, Матері, які виникли в аграрному суспільстві. Вони формують такі риси національного характеру, як працьовитість, доброзичливість, відкритість, мрійливість та життєрадісність. Архетип Землі відображає тісний зв'язок із рідною землею, що є джерелом гармонії та оптимізму. Водночас історичні випробування, пов'язані з втратою державності, панщиною, примусовою колективізацією та трагедіями тоталітарного режиму, сучасні військові події додали архетипу Землі ще більшої цінності і навіть сакральності.

Архетип Свободи проявляється у прагненні до незалежності, збереження національної самобутності. Саме він є рушійною силою боротьби українців за власну державу проти поневолювачів, а на сучасному етапі проти військової агресії рф. Для українців свобода – це не просто політичний принцип, а невід'ємна частина національної ідентичності. Традиції та символи, що відображають боротьбу за незалежність, тісно пов'язані з ідеєю свободи, формуючи унікальну політичну культуру українського народу.

Вплив архетипу Матері простежується в такій політичній поведінці українців: у патріотизмі, взаємодопомозі, у готовності до жертовності. Цей архетип є джерелом прагнення оберігати й захищати Батьківщину.

У другій частині нашого дослідження ми детально проаналізуємо архетипи Долі, традиційного домінування минулого над майбутнім, Бідності, рівності всіх дітей своєї Батьківщини, Освіченості та Обрядовості.

Список використаної літератури

1. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. Ethnic in progress. 2023. Vol. 14 (1), P. 4–23.
2. Гордійчук О. 2024. Еволюція політичних традицій та ментальності українського суспільства. *Society and Security*, 2–3 (3), 28–35.
3. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир : Вид-во «НОВОград», 2021. 372 с.
4. Грабовська І. Українська ментальність крізь призму XX століття. *Пам'ять століть*. 2000. № 1/2, С. 3–13.
5. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ : Либідь, 2001. 334 с.
6. Ігнатьєва С. Архетип матері в українському щоденниковому дискурсі. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268530992.pdf
7. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
8. Козловець М. Процеси державотворення VERSUS ментальність українців. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія*. 2017. № 2 (33), С. 273–278.
9. Кривошеїн В. Політична ментальність сучасного українського суспільства: загальне і особливе. *«Філософія та політологія в контексті сучасної культури»*, 2018, Т. 10. No 1–2 (22).
10. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України.* 1998. № 7–8, С. 74–87.
11. Новікова Н. Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки.* 2015. Т. 173, С. 30–34.

12. Поліщук І. О. Поняття «національна ментальність». *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Політологія.* 2017. № 2, С. 105–113.
13. Сидорчук О., Решота О. Архетипи демократичної управлінської культури: сутність та загальна характеристика». *Публічне управління: теорія та практика вип.*. 2015. С. 73–81.
14. Скуріхін С. Правовий менталітет: структура та види. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3, С. 61–64.

ARCHETYPES OF UKRAINIAN POLITICAL MENTALITY (Part 1)

Olha Hordiichuk
Zhytomyr Polytechnic State University,
Faculty of Pedagogical Technologies and Lifelong Learning,
Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications,
Chudnivska St., 103, 10005, Zhytomyr, Ukraine

The article analyzes the content, peculiarities of formation and influence on the political traditions of Ukrainians of the archetypes of Earth, Freedom and Mother.

The archetypes are fundamental structures, the basis of the spiritual universe of the nation, which are reflected in worldview guidelines, socio-cultural and political traditions, and influence socio-political life, the peculiarities of interaction between the government and the community, the level of trust between them, etc. is substantiated.

Ignoring the influence of archetypes on socio-political attitudes and sympathies, political traditions leads to a number of mistakes in political activity, manifested in ineffective political communication between the government and citizens, and lack of trust. Awareness and consideration of the qualities of the political mentality is important for implementing political reforms in the most appropriate and understandable way for Ukrainian society, achieving constructive and effective changes.

The archetype of the Earth deeply influences the political mentality of Ukrainians, combining deep respect, gratitude for everything it gives, a sacred connection, forming a desire for autonomy, independent management on their own land, which is embodied in the traditions of community self-government, democratic principles of governance, and historical distrust of centralized power.

The archetype of Freedom determines the rejection of externally imposed authority and authoritarianism, as well as the desire for autonomy and independence from external influence, and the preservation of national identity. It strengthens Ukrainians' belief in personal capabilities, intelligence, initiative, the ability to self-organize and build horizontal connections at critical moments when there is a threat of losing freedom.

The Mother archetype is manifested in the political behavior of Ukrainians through deep patriotism, mutual support, and willingness to sacrifice. It serves as a source of the desire to defend and protect the Motherland.

Key words: archetype, political mentality, political traditions.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 289–298
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 289–298

УДК 32:303.01(341.232+327)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.36

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА» В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Олександр Дидик
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
факультет соціально-гуманітарних наук і соціальних технологій,
кафедра політології, соціології і культурології,
вул. Алчевських, 29, 61002, м. Харків, Україна

У статті здійснено спробу концептуалізації поняття «міжнародна підтримка» в сучасних соціально-політичних дослідженнях. Виокремлюються особливості розуміння міжнародної підтримки в межах різних теоретичних підходів, зокрема, певних теорій міжнародних відносин та неоінституціоналізму. Зазначено, що у рамках реалістичної парадигми міжнародна підтримка розглядається через призму силового балансу та національних інтересів, які визначають її як інструмент досягнення стратегічної переваги. Неореалізм підкреслює структурну обумовленість міжнародної підтримки, наголошуючи на її ролі у підтриманні стабільності та стримуванні загроз у багатополярному світі. Ліберальна традиція, натомість, акцентує увагу на ролі міжнародних інституцій, правових механізмів та взаємозалежності держав у формуванні та реалізації підтримки. Неоінституціоналізм інтегрує ці підходи, зосереджуючи увагу на важливості норм, правил та інституційних механізмів у забезпеченні міжнародної солідарності та підтримки. Конструктивізм, у свою чергу, фокусується на значенні ідей, колективних ідентичностей та соціально сконструйованих норм, розглядаючи міжнародну підтримку як форму взаємодії, що залежить від спільних цінностей та переконань, які формуються в процесі взаємного сприйняття держав.

Окреслено зв'язок міжнародної підтримки з моделлю колективної безпеки, яка розглядається як практична основа для забезпечення миру та стабільності в умовах сучасних викликів. Пропонується визначення поняття «міжнародної підтримки» як процесуально-структурного явища, що формується під впливом взаємодії акторів міжнародних відносин, їхніх інтересів, ресурсів та спільних цілей. При цьому модель колективної безпеки виступає як приклад ефективної взаємодії, спрямованої на попередження конфліктів та подолання спільних загроз.

Результатом дослідження є інтегроване визначення поняття «міжнародної підтримки», яке враховує представлені теоретичні підходи та деякі практичні аспекти її реалізації. Також підкреслюється значення міжнародної підтримки для забезпечення сталого розвитку, демократичної трансформації суспільств та укріплення системи глобальної безпеки.

Ключові слова: міжнародна підтримка, теорії міжнародних відносин, реалізм, неореалізм, лібералізм, неоінституціоналізм, конструктивізм, колективна безпека, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів та посилення міждержавної взаємозалежності міжнародна підтримка набуває важливої ролі у політичному, економічному та соціальному контекстах. Це явище є особливо важливим для країн, що переживають кризи, конфлікти або відчувають потребу в термінових реформах. Дискурс навколо міжнародної підтримки часто супроводжується різними смисловими інтерпретаціями, що ускладнює точне концептуальне визначення цього терміна.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю глибокого аналізу реальних викликів та перспектив міжнародної підтримки України в умовах повномасштабного

© Дидик О., 2025

вторгнення. І в більш загальному плані, представлена проблематика особливо важлива в контексті нестабільності та конфліктів, які впливають на міжнародні відносини та безпеку. Розробка ефективних стратегій міжнародної підтримки потребує як детального вивчення та оцінки поточної ситуації, так і теоретичного осмислення шуканого поняття.

Варто зазначити, що в політичній науці категорія «міжнародна підтримка» не має чіткого визначення та часто розглядається в контексті інших понять, таких як міжнародна допомога, співробітництво чи солідарність. Це підкреслює необхідність уточнення та концептуалізації даного поняття для його коректного застосування в наукових дослідженнях та практичній діяльності.

Зокрема, в умовах воєнного конфлікту міжнародна підтримка може включати різні форми допомоги: політичну, економічну, військову, гуманітарну тощо. Кожна з цих форм має свої особливості та механізми реалізації, що потребує окремого аналізу та систематизації.

Отже, дослідження міжнародної підтримки є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Воно сприятиме глибшому розумінню цього явища та розробці ефективних стратегій взаємодії між різними політичними та неполітичними акторами.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі відсутні безпосередні дослідження міжнародної підтримки, однак концепції таких зарубіжних дослідників як Ганс Моргентау, Кеннет Волтц, Роберт Кеогейн, Джозеф Най, Александер Вендт, Джон Руггі та ін., можуть бути використані для розуміння цього явища. Серед вітчизняних дослідників слід звернути увагу на дослідження сучасної концепції міжнародної підтримки Н. Войтенкова.

Метою дослідження є визначення концептуальних основ поняття «міжнародна підтримка» в сучасних соціально-політичних дослідженнях, зокрема, через аналіз ключових теорій міжнародних відносин, певних положень провідних представників неоінституціоналізму та модель колективної безпеки, представлену вітчизняними дослідниками. Дослідження націлене на формування комплексного розуміння сутності, та механізмів міжнародної підтримки як важливого соціально-політичного явища, особливо актуального в контексті сучасних геополітичних змін.

Виклад основного матеріалу. У політології не існує усталеної концепції «міжнародної підтримки», однак її змістовне наповнення доцільно аналізувати через певні теоретичні підходи, зокрема, в межах теорій міжнародних відносин. Саме на це звертає увагу Р. М. Войтенков, наголошуючи на важливості залучення відповідних наукових традицій для концептуалізації цього явища [1, с. 148]. Відтак, важливо не лише описати міжнародну підтримку через призму конкретних теорій, але й обґрунтувати вибір саме цих підходів.

Серед основних теоретичних традицій, що можуть пояснити механізми міжнародної підтримки, можна виділити такі теорії міжнародних відносин як реалізм, лібералізм, неоінституціоналізм і конструктивізм. Реалістичний підхід розглядає міжнародну підтримку як інструмент досягнення стратегічних інтересів держав та зміцнення їх позицій у міжнародній системі. Ліберальна традиція акцентує увагу на ролі міжнародних організацій, норм і взаємозалежності між акторами світової політики. Конструктивізм, як один із теоретичних підходів у сфері міжнародних відносин, фокусує увагу на значенні дискурсів, ідентичностей та соціальних конструктів, що визначають сприйняття міжнародної підтримки як легітимної чи нелегітимної, ефективної чи формальної.

Водночас, у межах цього дослідження ключовими аналітичними рамками виступає неоінституціоналізм, який у поєднанні з вищевказаними підходами дозволяє найбільш комплексно осмислити процеси формування та реалізації міжнародної підтримки.

Неоінституціоналізм пояснює, яким чином міжнародні організації, угоди та інституційні механізми формують та впливають на надання підтримки, регулюючи її ефективність і сталість.

Слід розглянути кожен з цих теоретичних підходів більш детально.

Реалістичний підхід в теорії міжнародних відносин представлений ідеями Г. Моргентау та К. Волтца.

Ганс Моргентау, засновник теорії політичного реалізму, стверджував, що основним суб'єктом міжнародних відносин є національна держава, яка виражає свої інтереси в категоріях сили [2, с. 289]. Він підкреслював, що зовнішня політика держав визначається прагненням до максимізації свого впливу в зовнішньому середовищі, і, відповідно, міжнародна підтримка може використовуватися як засіб досягнення цієї мети [2, с. 52-78].

Реалістичний підхід Г. Моргентау у міжнародних відносинах базується на визнанні переваг державної влади та інтересів, а не на ідеї загального добробуту [2, с. 361]. Г. Моргентау не виділяв «міжнародну підтримку» як окреме поняття у своїх працях, однак, його ідеї дозволяють зрозуміти, як дане поняття може бути інтерпретоване з позиції політичного реалізму.

У цьому контексті «міжнародна підтримка» може розглядатися як інструмент реалізації національних інтересів. Держави надають підтримку іншим акторам міжнародних відносин лише тоді, коли це сприяє їх власним стратегічним цілям. Така підтримка може включати дипломатичну, економічну або військову допомогу, але її надання завжди обумовлене прагненням досягти певних вигод або посилити власну позицію на міжнародній арені.

Отже, теоретичні положення Г. Моргентау дозволяють інтерпретувати міжнародну підтримку як інструмент, який держави використовують для просування своїх національних інтересів у системі міжнародних відносин, де домінує боротьба за владу та вплив.

Кеннет Волтц, розвиваючи ідеї Г. Моргентау, стверджував, що міжнародна система є анархічною, тобто відсутній центральний авторитет, який би регулював відносини між державами [3, с. 83]. У такому середовищі кожна держава прагне забезпечити власну безпеку та виживання, що часто призводить до суперництва та обмежує можливості для співпраці. Відповідно до підходу К. Волтца, який позиціонується як неореалістичний, держави діють, керуючись об'єктивною структурою міжнародної системи, і можуть надавати підтримку іншим учасникам міжнародних відносин лише тоді, коли це сприяє їхнім стратегічним цілям [3, с. 116-128]. У цьому контексті міжнародна підтримка може розглядатись, як частина стратегії держави у прагненні до виживання та домінування в умовах «міжнародної анархії».

Можна припустити, що такий підхід може недооцінювати роль міжнародних інституцій, норм та ідей у формуванні поведінки держав; що співпраця між державами може бути обумовлена не лише прагненням до власної вигоди, але й спільними цінностями, нормами та інституціями, які сприяють стабільності та передбачуваності міжнародних відносин. Проте К. Волтц наголошує, що навіть у присутності міжнародних інституцій держави залишаються основними акторами, які діють у власних інтересах, і що структура міжнародної системи значною мірою визначає їхню поведінку [3, с. 144].

Обидва підходи до концептуалізації поняття «міжнародна підтримка» визнають егоїстичність мотивів держав, але реалізм акцентує увагу на суб'єктивності національних інтересів, а неореалізм – на об'єктивній структурі міжнародної системи, яка диктує дії.

Таким чином, Г. Моргентау та К. Волтц наголошують на раціональній природі взаємодії держав у міжнародній системі. Міжнародна підтримка, згідно з цими теоріями,

може інтерпретуватись не як акт альтруїзму чи гуманітарної доброчинності, а скоріше як інструмент забезпечення стратегічних інтересів держав та зміцнення їх геополітичного впливу. Навіть у контексті кризи чи війни, як-от повномасштабного вторгнення, допомога все одно визначається прагматичними мотивами, орієнтованими на отримання вигод та балансування сил у глобальному середовищі. У межах даної ситуації виклики полягають у здатності держав реципієнтів (у представленому прикладі, України) інтегрувати зовнішню підтримку для захисту суверенітету, зберігаючи власну незалежність і мінімізуючи можливі політичні залежності. Перспективи ж можна визначити успішністю адаптації цієї допомоги до довгострокових національних інтересів та ефективністю використання міжнародної підтримки для зміцнення позицій у світовій системі.

Майкл Дойл, відомий американський дослідник міжнародних відносин, зробив значний внесок у розвиток ліберальної теорії, зокрема, концепції демократичного миру. У своєму есе «Кант, ліберальні спадщини та закордонні справи» (1983) він спирався на ідеї Іммануїла Канта щодо ліберального інтернаціоналізму, підкреслюючи, що мир і демократія є двома сторонами однієї медалі [4, с. 1153].

Згідно з теорією демократичного миру, ліберально-демократичні країни менш схильні вступати у війни одна з одною. Це пояснюється тим, що такі держави, маючи спільні політичні системи та цінності, рідко сприймають одна одну як ворогів. Крім того, економічна взаємозалежність через вільну торгівлю сприяє зниженню ймовірності конфліктів між такими країнами.

Дослідження ліберальних принципів міжнародних відносин М. Дойла дозволяють інтерпретувати поняття «міжнародна підтримка» як механізм сприяння миру та демократії. Загалом, ліберальний підхід підкреслює важливість міжнародних інституцій, економічної співпраці та поширення демократичних цінностей для забезпечення стабільності та безпеки у світі, а також розуміння ролі міжнародної підтримки у сприянні миру, демократії та співпраці між державами. Тож, згідно з теорією демократичного миру М. Дойла, поняття «міжнародна підтримка» може включати підтримку демократичних перетворень і створення умов для стабільності та зменшення конфліктів між державами; зміцнення торгівлі та економічної взаємозалежності між ліберальними державами задля сприяння їх мирному співіснуванню; створення «зони миру» між демократичними державами через спільні альянси (наприклад, НАТО); просування прав людини та демократичних цінностей на міжнародному рівні для зміцнення співпраці та довіри.

Вартим уваги щодо концептуалізації поняття «міжнародна підтримка» в теорії міжнародних відносин також є неоліберальний інституціоналізм, який підтримує ідею лібералізму щодо важливості міжнародних інституцій у забезпеченні миру і стабільності. Загалом, неоінституціоналізм поєднує реалістичний погляд на анархію міжнародної системи з визнанням значної ролі інституцій у створенні умов для співпраці. Він не настільки оптимістичний, як лібералізм, але менш песимістичний, ніж реалізм, щодо можливостей зменшити конфлікти. Роберт Кеохейн та Джозеф Най, провідні представники неоліберального інституціоналізму, у своїй спільній праці «Влада і взаємозалежність: перехідний період світової політики» (1977) розглядають концепцію комплексної взаємозалежності, яка акцентує увагу на існуванні у світі плюралізму каналів зв'язку та ролі недержавних суб'єктів у міжнародних відносинах [5, с. 145].

Відповідно до концепції зазначених дослідників, можна визначити, що міжнародна підтримка базується на принципах свободи, демократії та загальнолюдських цінностях. Кеохейн і Най вважають, що міжнародна спільнота має активно втручатись у випадки порушення прав людини та агресії між країнами, щоб забезпечити мир та безпеку. Вони

також підкреслюють значення економічної підтримки держав, що переживають конфлікти, для їхнього відновлення та розвитку.

Ліберальний підхід у теорії міжнародних відносин, представлений М. Дойлом, Р. Кеохейном та Дж. Найєм, підкреслює значущість універсальних цінностей, таких як свобода, права людини та демократія у формуванні глобальної політики взаємодії між державами. Згідно з цим можна припустити, що міжнародна підтримка може бути не лише стратегічним інструментом, а й механізмом сприяння миру, стабільності та відновлення після конфліктів. Основними викликами цього підходу в контексті нестабільних ситуацій є необхідність балансу між дотриманням ліберальних ідеалів та реалізацією конкретних політичних і економічних інтересів учасників. Перспективи полягають у посиленні ролі міжнародних інституцій, таких як ООН і НАТО, у консолідації зусиль світової спільноти, створенні стійких коаліцій та розробці довгострокових програм підтримки для відновлення постраждалих країн. У контексті сучасних реалій України, ліберальний підхід дає можливість розглядати поняття «міжнародної підтримки» як основу для глобального співробітництва, спрямованого на забезпечення миру та безпеки через зміцнення демократичних інститутів і розширення правових механізмів впливу.

На відміну від реалістичного та ліберального підходів, конструктивізм акцентує увагу на тому, що міжнародні відносини формуються не лише матеріальними чинниками, а й соціальними та ідеологічними конструкціями. В основі цієї концепції лежить уявлення про те, що значення й норми, створені через взаємодію суб'єктів міжнародної політики, визначають сутність і характер міжнародної політики. Конструктивісти стверджують, що реальність міжнародних відносин залежить від соціального контексту, дискурсу, спільних уявлень та інтерпретацій, які формуються завдяки комунікації та спільним цінностям між акторами.

Відповідно до поглядів Дж. Дж. Руггі, міжнародну підтримку можна визначити як соціальний конструкт, утворений взаємодією акторів у міжнародній системі [6]. Розглядаючи цей підхід, важливо врахувати, що міжнародна підтримка може бути конструйована через спільні цінності, розуміння та співпрацю між державами та іншими акторами.

Прихильник соціального конструктивізму у міжнародних відносинах А. Вендт також звертає увагу, що міжнародні відносини є соціальними конструкціями, а не об'єктивною реальністю, визначеною лише матеріальними факторами [7, с. 35-73]. Згідно з його твердженнями, головне місце у формуванні міжнародних відносин займають соціальні норми, ідентичності та ідеї, які з'являються в процесі взаємодії між державами. А. Вендт підкреслює, що природа міжнародних відносин залежить від спільних уявлень та дискурсивних практик, які формують очікування й поведінку міжнародних акторів [7, с. 326]. Тож, поняття «міжнародна підтримка» може бути концептуалізоване як інструмент легітимізації певних політичних дій або як спосіб створення коаліцій на основі спільних цінностей. Важливо, що ці спільні уявлення можуть змінюватися з часом під впливом нових дискурсів та практик, що підкреслює динамічний характер цього явища.

Конструктивістський підхід до міжнародної підтримки, представлений Дж. Дж. Руггі та А. Вендтом, може бути використаний для трактування підтримки як динамічної конструкції, що залежить від спільних уявлень і цінностей, які змінюються з часом. Як приклад, у контексті повномасштабного вторгнення цей підхід пояснює, як міжнародна спільнота формує коаліції й легітимізує дії через дискурси та соціальну взаємодію, пропонуючи інструменти для аналізу ефективності такої підтримки та її адаптації до умов, що постійно змінюються.

Крім власне теорій міжнародних відносин, для досягнення мети дослідження пропонується звернути увагу на теорію неоінституціоналізму, що дозволить дослідити, як

міжнародні інституції та організації впливають на поведінку держав та інших акторів на міжнародній арені, формуючи рамки та норми, які сприяють або обмежують співпрацю та підтримку між ними.

Неоінституціоналізм, як методологічний підхід, досліджує, як інституційні структури, правила, норми та культура обмежують або стимулюють вибір та дії індивідів у межах політичних інституцій. Неоінституціоналізм, запропонований Джеймсом Г. Марчем та Йоханом П. Олсеном, дозволяє розглянути міжнародну систему як складну мережу взаємодій між різними акторами, де інституції відіграють важливу роль у прийнятті рішень [8, с. 93]. Цей підхід враховує різноманітність дій окремих держав, міжнародних організацій та інших учасників світової політики, які спільно формують та реалізують міжнародну підтримку. Вчені підкреслюють, що інститути не лише обмежують політичну поведінку, але й створюють нові можливості для політичного функціонування, що значною мірою визначається характером політичної системи.

Дуглас Норт як представник неоінституціоналізму у своїх дослідженнях зосереджується на ролі інститутів у формуванні економічного та політичного розвитку суспільств. Д. Норт визначає інститути як «правила гри» в суспільстві, тобто створені людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію [9, с. 17]. Він підкреслює, що ці інститути можуть бути як формальними (закони, конституції), так і неформальними (традиції, звичаї).

Норт стверджує, що інститути відіграють ключову роль у зниженні невизначеності в людських взаємодіях, створюючи стабільну структуру, яка сприяє економічному зростанню та розвитку. Він також зазначає, що ефективні інститути знижують трансакційні витрати – витрати, пов'язані з обміном товарами чи послугами. Це, у свою чергу, сприяє більш ефективному функціонуванню ринків [9, с. 69].

У контексті концептуалізації поняття «міжнародна підтримка», ідеї Норта можуть бути застосовані для аналізу того, як міжнародні інститути впливають на взаємодію між державами. Ефективні міжнародні інститути, створюючи передбачувані «правила гри», сприяють координації взаємодій між державами. Це, у свою чергу, може полегшити надання та отримання міжнародної підтримки, сприяючи стабільності та розвитку на глобальному рівні.

Таким чином, підхід Дугласа Норта надає цінну основу для розуміння того, як інституційні структури можуть впливати на міжнародну підтримку, підкреслюючи важливість як формальних, так і неформальних «правил гри» у сприянні ефективній та стабільній міжнародній взаємодії.

Розгляд поняття «міжнародна підтримка» через призму неоінституціоналізму дозволяє глибше зрозуміти її багатовимірність та складну природу, механізми її здійснення. У межах цього підходу міжнародна підтримка може розглядатись як динамічний процес, у якому інституції не лише створюють умови для координації дій держав, але й активно впливають на формування їхніх стратегічних інтересів та поведінки. Забезпечення інституціями зниження трансакційних витрат та формування спільних норм і правил сприяє передбачуваності й ефективності міжнародної взаємодії. Відповідні механізми мають велике значення у забезпеченні міжнародної підтримки, яка розглядається не як епізодичний акт, а як системний процес із потенціалом трансформації міжнародного порядку.

Для конкретизації механізмів міжнародної підтримки в сучасних умовах слушною є актуалізація Р. М. Войтенковим «новітньої концепції міжнародної підтримки», яку автор називає «концепція колективної безпеки та багатостороннього співробітництва», саме вона більшою мірою визначає специфіку сьогоденних механізмів міжнародної підтримки і, відповідно, заслуговує окремої уваги [1, с. 146].

Колективну безпеку можна розглядати як систему спільних дій держав та міжнародних організацій, спрямованих на підтримку міжнародного миру, запобігання війнам та надання колективної відсічі агресії. Ця співпраця у формі підтримки може здійснюватися в рамках таких організацій, як ООН, НАТО, ОБСЄ та інших міжнародних структур безпекового характеру, як на регіональному, так і на міжрегіональному рівнях.

Міжнародні інституції, діючи в рамках системи колективної безпеки, можуть забезпечувати координацію зусиль держав для надання підтримки країнам, що зазнають агресії, сприяти формуванню спільних стратегій реагування та забезпечувати механізми колективного опору.

В подальших дослідженнях слушним є поєднання теорії неоінституціоналізму та концепції колективної безпеки, що дозволяє більш комплексно оцінити механізми міжнародної підтримки та їхню ефективність у сучасних умовах.

Деталізуючи модель колективної безпеки та багатостороннього співробітництва як ключовий аналітичний підхід до оцінки міжнародної підтримки в умовах сучасних кризових викликів, пропонується детальніше розглянути такі аспекти міжнародної підтримки, що можуть бути інтегровані в нову концепцію: інформаційна безпека, координація взаємодій між міжнародними організаціями та дипломатичні відносини. Розглянемо їх у контексті російсько-української війни.

Інформаційна безпека в умовах повномасштабного вторгнення. Сучасні виклики та загрози для міжнародної підтримки значною мірою пов'язані з інформаційною війною, дезінформацією та маніпуляціями з боку країни-агресора [10, с. 16-17]. Це створює необхідність удосконалення аналітичних методів і механізмів реагування на такі загрози для запобігання їхньому впливу на суспільні настрої та політичні рішення в державах, що надають допомогу. Зокрема, країни-донори, які надають матеріальну, військову та дипломатичну допомогу, часто стають об'єктами пропагандистських кампаній, що можуть впливати на внутрішню політику цих держав і створювати тиск на інституції, відповідальні за підтримку України [11, с. 10-11]. Використання технологій для ідентифікації та нейтралізації інформаційних атак може стати одним із ключових напрямків міжнародної співпраці.

Координація між міжнародними організаціями. Недостатня координація між міжнародними організаціями та обмежена інтеграція їхніх дій у межах багатосторонньої підтримки суттєво впливають на ефективність допомоги. Дисбаланс у розподілі відповідальності, відмінності у пріоритетах та бюрократичні перепони знижують оперативність реакції на потреби держави-реципієнта [12]. У кризових умовах війни такі проблеми стають критичними, адже координація зусиль міжнародної спільноти є ключовою для стабілізації ситуації та реалізації довгострокових програм відновлення.

У цьому контексті модель колективної безпеки є актуальною, оскільки передбачає не лише реактивні заходи, а й системну інтеграцію дій міжнародних акторів, таких як ООН, ЄС, НАТО та міжнародні фінансові установи. Зменшення дублювання функцій, підвищення узгодженості стратегій та створення єдиних комунікаційних платформ сприятимуть посиленню ефективності міжнародної допомоги.

Дипломатичні відносини та стратегічний підхід. Дипломатична підтримка відіграє важливу роль у мобілізації міжнародних ресурсів та зміцненні позицій країни-реципієнта. Посилення дипломатичних ініціатив сприятиме залученню нових партнерів, розширенню санкційного тиску на агресора та зміцненню міжнародної коаліції.

Важливим аспектом є розвиток двосторонніх та багатосторонніх форматів переговорів, що охоплюють безпекові, економічні та гуманітарні питання. Успішні дипломатичні зусилля, як-от виключення Росії з Ради ООН з прав людини, демонструють ефективність

системного підходу до міжнародного впливу [13, с. 91]. Такі ініціативи сприяють зміцненню глобальної підтримки та створенню механізмів запобігання новим агресивним діям у майбутньому.

Запропонований підхід до аналізу міжнародної підтримки на основі концепції колективної безпеки дозволяє комплексно оцінити структурні, ідеологічні та комунікативні аспекти цього процесу. Такий підхід сприяє як більш чіткій концептуалізації міжнародної допомоги, так і визначенню ключових чинників, що впливають на її ефективність у сучасних умовах глобальної нестабільності.

Висновки. У результаті спроби концептуалізації поняття «міжнародна підтримка» в сучасних соціально-політичних дослідженнях, зокрема, за допомогою теорій міжнародних відносин, ключових позицій неоінституціоналізму і запропонованої моделі колективної безпеки та багатостороннього співробітництва, визначено ключові особливості міжнародної підтримки. Міжнародну підтримку можна розглядати як багатогранне явище, яке набуває різного змісту залежно від теоретичного підходу. Реалізм акцентує увагу на міжнародній підтримці як інструменті реалізації національних інтересів та балансу сил у контексті суперництва держав. У цьому випадку підтримка є умовною, стратегічно мотивованою та спрямованою на досягнення переваги у глобальній системі. З позиції лібералізму міжнародна підтримка постає як форма кооперації між державами, що базується на взаємній вигоді, економічній залежності та розвитку міжнародних інституцій, які спрощують умови співробітництва. Натомість, конструктивізм наголошує на соціальному характері підтримки, підкреслюючи значення спільних ідентичностей, норм і цінностей, які формують поведінку акторів на міжнародній арені.

Синтезуючи ці підходи, поняття «міжнародна підтримка» можна визначити як системну взаємодію між державами, міжнародними організаціями чи іншими суб'єктами, спрямовану на забезпечення стабільності, безпеки та розвитку, яка ґрунтується на поєднанні стратегічних інтересів, спільних норм і механізмів координації. Модель колективної безпеки та багатостороннього співробітництва, яка розглядається у дослідженні, конкретизує механізми міжнародної підтримки, серед яких можна виокремити наявність спільних інституцій, що забезпечують стримування агресії, можливість реагування на загрози та підтримка міжнародного порядку. Вона ілюструє як міжнародна підтримка може перетворитися з інструменту двосторонньої вигоди на інструмент глобальної стабільності. Таким чином, поняття «міжнародна підтримка» охоплює як прагматичні мотиви держав у забезпеченні власної безпеки чи інтересів, так і нормативно-ціннісний вимір, що передбачає солідарність і відповідальність за глобальні процеси. Такий підхід дозволяє адаптувати це поняття до сучасних викликів і обґрунтувати його значення у політичному дискурсі.

Перспективи дослідження міжнародної підтримки за умов сучасних викликів передбачають розширення теоретичних інструментів для дослідження шуканої проблеми, зокрема, більш широке використання положень різних напрямів неоінституціоналізму та звернення уваги на теорію раціонального вибору, деякі ідеї якої використовуються представниками політичного реалізму. Представлені теоретичні положення також вимагають подальшого дослідження та аналізу впливу міжнародної підтримки на політичну залежність і суверенітет України.

Список використаної літератури

1. Войтенков Р. М. Новітнє розуміння концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 74. С. 143-150.
2. Morgenthau H. J. Politics among nations: The struggle for power and peace. 5th ed. New York: Knopf, 1978. 650 p.
3. Waltz K. N. Theory of International Politics. Long Grove: Waveland Press, 2010. 251 p.
4. Doyle M. W. Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*. 1986. Vol. 80, №. 4. P. 1151–1169.
5. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence: WorldPolitics in Transition. Boston: Little, Brown and Company, 1977. 300 p.
6. Ruggie J. G. What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. *International Organization.* 1998. Vol. 52. Issue 4. P. 855-885. URL: https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/5333872.pdf (дата звернення: 07.12.2024).
7. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 429 p.
8. March J. G., Olsen J. P. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. New York: Free Press, 1989. 227 p.
9. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. Київ : Основи, 2000. 198 с.
10. Філіпенко. Л. Роль соціальних мереж у формуванні суспільної думки під час російсько-української війни. *Соціополіс: журнал соціальних та політичних наук.* 2024. № 1. С. 10-19, URL. https://sociopolis.in.ua/index.php/journal/article/download/5/3 (дата звернення: 09.12.2024).
11. Андрієнко С., Іващенко С. Стратегії боротьби з дезінформацією та пропагандою в контексті гібридної війни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2024. № 5. С 9-13. URL. https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/download/512/516 (дата звернення: 09.12.2024).
12. Пшель Роберт. Наслідки російського вторгнення в Україну для міжнародної безпеки– НАТО і не тільки. 7 липня 2022. URL. https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/07/07/nasldki-rosjs-kogo-vtorgnennya-v-ukranu-dlya-myonarodno-bezpeki-nato-ne-tl-ki/index.html (дата звернення: 09.12.2024).
13. Усатюк К. Р. Роль ООН у врегулюванні конфлікту між Україною та Росією. Соціально-політичні студії. *Науковий альманах. Праці молодих науковців.* 2022. Вип. 6. С. 87-92. URL. https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fb966cb-56c2-4651-b11f-e4b510df3f4d/content (дата звернення: 09.12.2024).

CONCEPTUALIZATION OF THE TERM «INTERNATIONAL SUPPORT» IN MODERN SOCIAL AND POLITICAL RESEARCHES

Oleksandr Dydyk
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Faculty of Social, Humanitarian Studies, and Technologies
Department of Political Science, Sociology and Cultural Studies,
Alchevskyh st., 29, 61002, Kharkiv, Ukraine

The article attempts to conceptualize the term of «international support» in modern social and political researches. It highlights the distinctive features of understanding international support within various theoretical approaches, particularly certain theories of international relations and the new institutionalism. It is noted that within the realist paradigm, international support is viewed through the lens of power balance and national interests, defining it as an instrument for achieving strategic advantage. Neorealism emphasizes the structural determinants of international support, stressing its role in maintaining stability and deterring threats in a multipolar world. The liberal tradition, on the other hand, focuses on the role of international institutions, legal mechanisms, and state interdependence in the formation and implementation of support. The new institutionalism integrates these approaches by emphasizing the importance of norms, rules, and institutional mechanisms in ensuring international solidarity and support. Constructivism, in turn, focuses on the significance of ideas, collective identities, and socially constructed norms, viewing international support as a form of interaction that depends on shared values and beliefs shaped through mutual perception among states.

It is outlined the connection between international support and the model of collective security, considering the latter as a practical foundation for ensuring peace and stability amid contemporary challenges. The article proposes defining «international support» as a process and structural phenomenon shaped by the interaction of international actors, their interests, resources, and common goals. At the same time, the collective security model serves as an example of effective interaction aimed at conflict prevention and addressing shared threats.

The study results in an integrated definition of «international support» that takes into account the presented theoretical approaches and certain practical aspects of its implementation. Additionally, the article highlights the significance of international support in ensuring sustainable development, democratic transformation of societies, and strengthening the global security system.

Key words: international support, theories of international relations, realism, neorealism, liberalism, the new institutionalism, constructivism, collective security, international cooperation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 299–306
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 299–306

УДК 329.11(41)“2022/2024”
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.37

ПОЛІТИКА КОНСЕРВАТИВНОЇ ПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У 2022–2024 РР.: ДОСЯГНЕННЯ ТА ФІАСКО

Леся Дорош
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Олексій Нагірний
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Консервативна партія Великобританії, яка з 2010 р. домінувала в політичному житті Великої Британії, зіткнулась із значними викликами впродовж останніх років як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного характеру (наслідки Brexit, криза вартості життя, пандемія COVID-19, вторгнення Росії в Україну та міграційні проблеми), складність вирішення яких зумовила втрату її представниками більшості у парламенті, а отже, і керівних виконавчих повноважень у країні. Метою дослідження є аналіз економічних, соціальних, внутрішньополітичних рішень, які призвели до зниження рейтингів та програшу Консервативної партії на парламентських виборах Великої Британії у 2024 р., а також виокремлення ключових негативних та позитивних аспектів політики цієї партії у період з 2022 по 2024 рр. З’ясовано політичні зміни у Великій Британії впродовж 2022-2024 рр., зокрема діяльність трьох прем’єр-міністрів від Консервативної партії – Бориса Джонсона, Ліз Трасс та Ріші Сунака. Окрема увага приділена впливу таких політичних рішень, як «міні-бюджет» Л. Трасс, антиміграційна політика та зусилля з покращення економічних показників Р. Сунака на рейтинг партії та її представників. Висвітлено причини поразки консерваторів на парламентських виборах 2024 р. Наголошено, що попри деякі позитивні зміни та зусилля, спрямовані на відновлення економічної стабільності в країні, зменшення списків очікування Національної служби охорони здоров’я Великобританії, покращення репутації Brexit та боротьбу з нелегальною міграцією, представники Консервативної партії не змогли задовольнити очікування виборців, що матиме наслідком необхідність пошуку нових, більш переконливих кандидатів та відповідних політичних програм трансформації країни. Поразка на виборах означає, що Консервативній партії необхідно серйозно переосмислити свою політику та стратегію, якщо консерватори хочуть відновити довіру виборців у майбутньому.

Ключові слова: Велика Британія, Консервативна партія, міграція, вибори, фінансова політика, політична криза.

Актуальність дослідження. Консервативна партія Великобританії, яка з 2010 р. домінувала в політичному житті Великої Британії, зіткнулась із значними викликами впродовж останніх років. Цей період характеризувався численними проблемами, серед яких: наслідки Brexit, криза вартості життя, пандемія COVID-19, вторгнення Росії в Україну та міграційні проблеми. За цей час «праві» відзначилася низкою ключових заходів і рішень, які суттєво вплинули як на рейтинг партії, так й на внутрішню політику країни. У цій статті розглянемо головні суспільні, політичні, економічні виклики та досягнення урядів

© Дорош Л., Нагірний О., 2025

за головування представників Консервативної партії впродовж 2022–2024 рр. Актуалізує таке дослідження й намагання з'ясувати причини фіаско консерваторів на виборах до парламенту у 2024 р.

Аналіз останніх досліджень. Чимало науковців досліджували політику Консервативної партії за всю її історію. Наприклад, Т. Бейл, автор книги «The Conservatives since 1945: The Drivers of Party Change» [1], досліджував еволюцію Консервативної партії та її роль у британській політиці. Т. Хеппелл у своїй праці «Choosing the Tory Leader» [4] аналізував механізми вибору лідерів Консервативної партії, що є актуальним у контексті останніх змін. Також публіцисти вивчали уподобання депутатів-консерваторів щодо кандидатур на виборах керівництва Консервативної партії Великої Британії, а також які наслідки матиме зміна владних еліт для регіонального та глобального позиціонування держави [5; 12]. Джерельною базою для аналізу рейтингів політиків Консервативної партії у цій статті стали дані британської компанії з аналітики даних YouGov [6; 10; 11], а також були застосовані відкриті статистичні дані британського незалежного аналітичного центру Institute for Government [9].

Мета дослідження – проаналізувати економічні, соціальні, внутрішньополітичні рішення, які призвели до зниження рейтингів та програшу Консервативної партії на парламентських виборах Великої Британії у 2024 р., а також виокремити ключові негативні та позитивні аспекти політики цієї партії у період 2022–2024 рр.

Отож, з 2022 р. на посаді прем'єр-міністра Великої Британії перебували такі політики-представники Консервативної партії, як: Борис Джонсон, Ліз Трасс та Ріші Сунак. Б. Джонсон обіймав посаду голови Консервативної партії та, відповідно, прем'єр-міністра країни з липня 2019 р. по вересень 2022 р. Серед найбільших досягнень Б. Джонсона можна виділити боротьбу з пандемією COVID-19. Уряд запровадив значний пакет субсидій і пільг приватним підприємцям. Громадянам, що залишилися без роботи, виплачували більшу частину їхньої звичайної заробітної плати. Також Б. Джонсон домігся того, що Велика Британія стала однією з перших країн, які почали масову вакцинацію населення від коронавірусу.

Тема COVID-19 стала й головним фіаско Б. Джонсона. У нього були великі плани щодо трансформації економіки Великої Британії, однак його дії виявилися непослідовними й нечіткими. Після кризи COVID-19 Б. Джонсон був націлений на «зміну курсу». Низькі зарплати, низькі темпи розвитку та низька продуктивність, за його словами, були наслідками неконтрольованої імміграції. Економічний план Б. Джонсона мав базуватись на вирівнюванні, що було спрямоване на відновлення балансу диспропорцій між економічно неоднорідними районами Сполученого Королівства, але він запропонував небагато конкретних дій, окрім бонусних виплат вчителям математики та природничих наук в економічно неблагополучних регіонах [5]. Крім того, уряд Великої Британії взяв великі позики, щоб забезпечити підтримку під час карантину. Унаслідок цього уряд запровадив підвищення податків, зокрема корпоративного податку, що додало тиску на підприємства.

У 2022 р. розгорілись скандали щодо вечірок, що відбувалися на Даунінг-стріт за участі прем'єр-міністра, тоді як по всій країні діяли жорсткі обмеження через пандемію. Б. Джонсону в цей період довелося мати справу з низкою інших інформаційних подій довкола нього: ремонт його квартири з використанням грошей, узятих у борг у донорів Консервативної партії, призначення російсько-британського бізнесмена Євгена Лебедєва до Палати лордів, напруга пов'язана з Оуеном Патерсоном, який використовував депутатські повноваження в особистих цілях, і секс-скандал довкола Кріса Пінчера, заступника головного організатора Консервативної партії в Палаті громад. Тоді дані британської

аналітичної компанії YouGov вказували, що прихильність громадськості до Б. Джонсона впала до найнижчого рівня – 53 бали. Лише 19% опитаних громадян позитивно ставились до прем'єр-міністра, а 72% – негативно [6]. Б. Джонсон 7 липня 2022 р. заявив, що йде у відставку, але виконував свої обов'язки до виборів нового глави уряду і лідера Консервативної партії.

Глава МЗС Ліз Трасс 5 вересня 2022 р. була обрана лідером Консервативної партії Великої Британії, а вже 6 вересня вона стала прем'єр-міністром. За її каденції надзвичайно велику роль у втраті позицій консерваторів зіграв «міні-бюджет», розроблений спільно з тодішнім міністром фінансів Квасі Квартенґом, регулятивні положення якого призвели до фінансових потрясінь. Для того, щоб стимулювати економічне зростання, вони почали впроваджувати значні скорочення оподаткування, включаючи скасування податку в розмірі 45% для осіб з найвищими доходами (більше 150 000 фунтів стерлінгів), зниження базової ставки податку на доходи фізичних осіб з 20% до 19%, скасування запропонованого підвищення податку на прибуток підприємств та інші заходи [13]. Це викликало занепокоєння на фінансових ринках.

Після широкого негативного відгуку про міні-бюджет, заплановане скасування 45% ставки податку було скасовано через 10 днів, тоді як плани щодо скасування збільшення податку на прибуток підприємств були скасовані через 21 день. Впродовж місяця роботи впровадженого міні-бюджету фунт впав до рекордно низького рівня, він коштував усього $1,03, відбулось різке зростання вартості державних запозичень та іпотечних ставок. Також знизились ціни на державні облігації Великої Британії [8]. Л. Трасс 14 жовтня 2022 р. звільнила Квасі Квартенґа з посади міністра фінансів після 38 днів перебування на посаді. Л. Трасс не була повністю песимістично налаштована щодо питань міграції. Вона закликала збільшити імміграцію, щоб заповнити вакансії та прискорити економічне зростання. Уряд мав зняти обмеження на кількість сезонних сільськогосподарських робітників та інженерів широкосмугового зв'язку, а також дозволити ключовим секторам наймати більше іноземного персоналу.

Ці аспекти завдали великої шкоди довірі громадськості до представників Консервативної партії. Низка депутатів партії публічно закликали Л. Трасс піти у відставку, мотивуючи це втратою довіри суспільства до політики уряду. Статистика компанії YouGov опублікована 18 жовтня 2022 р., показала, що фаворитами серед членів Консервативної партії на її заміну був Б. Джонсон як найпопулярніший, за яким йшли: Бен Воллес, Ріші Сунак, Пенні Мордонт, Кемі Баденох, Джеремі Гант і Суелла Браверман [11]. Ліз Трасс подала у відставку 20 жовтня 2022 р. і після перемоги у внутрішньопартійних виборах Консервативної партії наступним прем'єр-міністром став Ріші Сунак.

Головними причинами обрання Р. Сунака були його репутація фінансового експерта, здобута на посаді міністра фінансів під час пандемії COVID-19. Р. Сунак 4 січня 2023 р. оголосив свої п'ять обіцянок, а саме: покращення економіки, зниження інфляції у два рази, зменшення державних боргів, скорочення списків очікування Національної служби охорони здоров'я Великобританії (National Health Service, NHS) та блокування човнів з нелегальними мігрантами. Серед іншого британський прем'єр наголосив на необхідності збільшення державного фінансування науково-дослідних робіт у сфері штучного інтелекту, квантових, зелених та фінансових технологіях, потребі більшої гнучкості регуляторної системи завдяки інструментам, що їх створив Brexit. Р. Сунак наголосив на можливості зменшення податкового навантаження для окремих категорій громадян. Основними позиціями зовнішньополітичного курсу уряду Великої Британії залишалися розбудова відносин з ЄС в контексті Brexit, зокрема в частині питання Північної Ірландії; розробка широкої

стратегії щодо КНР як «системного виклику і загрози» з одночасними намірами поглибити зв'язки в Індо-Тихоокеанському регіоні; всебічна підтримка України у війні з РФ.

У листопаді 2022 р. разом з канцлером Джеремі Гантом, Р. Сунак розробив фіскальний план підвищення податків та видатків бюджету на 55 мільярдів фунтів стерлінгів). Р. Сунак заявив, що такі заходи пом'якшать економічний спад. Д. Гант закріпив збільшення податків на надприбуток нафтових і газових компаній і додаткові інвестиції в школи та Національну службу охорони здоров'я. План був прийнятий.

Щодо стосунків з ЄС, то Р. Сунаку вдалось досягти угоди про нові, кращі правила торгівлі після Brexit для Північної Ірландії. Ця угода спрямована на усунення напруженості, викликаної протоколом щодо Північної Ірландії – складною угодою, яка встановлювала правила торгівлі для керованого Великобританією регіону, які Лондон погодив до виходу з ЄС. Тоді прем'єр-міністра підтримали бізнес-групи, які привітали пом'якшення правил торгівлі.

В грудні 2022 р. Р. Сунак запровадив пакет заходів, спрямованих на підвищення доходів 8 мільйонів домогосподарств з низьким рівнем прибутків. Списки очікування на лікування по програмі NHS продовжили зростати. У жовтні 2023 р. вони були майже на 500 тисяч більшими, ніж у січні 2023 р. Йдеться про те, що Р. Сунаку не вдалось виконати цю обіцянку. Проблема в тому, що консерватори жодних рішень з реформування системи не запровадили, а лейбористи, навпаки, запропонували нові підходи. Щодо державного боргу, дані показали, що основний показник державного боргу (чистий борг державного сектора, за винятком Банку Англії, «PSND ex») зріс з 2216 мільярдів фунтів стерлінгів на кінець грудня 2022 р. до 2419 мільярдів фунтів стерлінгів на кінець листопада 2023 р. Це сталося всупереч заявам прем'єр-міністра про те, що «борг падає» [9].

Проте Р. Сунаку вдалось збільшити ВВП на душу населення. Показник зріс на 0,5% у першому кварталі 2023 р. після майже двох років без зростання. Крім цього, інфляцію вдалось зменшити з 10,7% до 3,9%, у такий спосіб виконавши обіцянку знизити інфляцію вдвічі до кінця 2024 р. [9].

У лютому 2022 р. Р. Сунак оголосив пакет на 9 мільярдів фунтів стерлінгів, щоб компенсувати 54% зростання рахунків за електроенергію у Британії. Внутрішні рахунки за електроенергію в країні підскочили до історичного максимуму за більш ніж десять років після того, як регулятор Ofgem заявив, що верхня межа цін на електроенергію та газ зросте на 54%. Пакет складався з двох частин. Перша частина передбачала, що 80% домогосподарств мають отримати компенсацію (знижку), і ця сума не підлягає поверненню, а друга мала знизити загальну ціну за електроенергію в Британії. Прем'єр заявив, що він свідомо вирішив допомогти «людям із середніми доходами, які перебувають у скрутному становищі». Тоді британська економістка з Лейбористської партії Рейчел Рівз розкритикувала таку ідею та заявила, що ця допомога буде зведена нанівець підвищенням податків, яке Р. Сунак запровадив у квітні [7].

Не оминув прем'єр-міністр Р. Сунак оборонну сферу Великої Британії. Зокрема, він оголосив про найбільше посилення національної оборони за останнє покоління з планом зростання оборонного бюджету до 2,5% ВВП до 2030 р. План британського уряду передбачав інвестиції у щонайменше 10 мільярдів фунтів стерлінгів впродовж десятиліття у виробництво боєприпасів. Також йшлося про модернізацію збройних сил: радикальна реформа оборонних закупівель та створення нового Агентства оборонних інновацій. При цьому щонайменше 5% оборонного бюджету буде спрямовано на дослідження та розробки.

Одним з найбільших викликів залишалась міграція. Обіцянка зменшення притоку мігрантів була зроблена у відповідь на те, що кількість людей, які прибувають у Британію

на суднах, різко зросла за останні роки – з кількох сотень у 2019 р. до приблизно 45 755 у 2022 р. Йдеться про те, що попри жорстку риторику щодо обмеження потоків нелегальних мігрантів, кількість людей, які перетинають Ла-Манш на човнах, значно зросла. Р. Сунак ініціював зміни до законодавства, щоб позбавляти права на притулок у Великій Британії всіх, хто прибуває до країни «нелегальним шляхом», і висилати їх або на батьківщину, або до Руанди. Консерватори давно сподівались, що Руанда стане безпечною «третьою» країною, де біженці зможуть попросити притулку, але тривалі юридичні конфлікти і рішення Верховного суду про те, що Руанда не є безпечною країною, завадили планам Р. Сунака [9]. На тлі рішень Р. Сунака та уряду консерваторів, лейбористи запропонували боротися із організованою злочинністю, яка переважно займається транспортуванням шукачів притулку. Пропозиція лейбористів мала більшу сенсу, оскільки Руанда навіть не вмістить великої кількості нелегальних мігрантів.

Багато прихильників Brexit, які голосували за партію торі у 2019 р., були розлючені тим, як уряд відреагував на зменшення кількості іммігрантів з ЄС: навпаки, відкривши нові шляхи для висококваліфікованих мігрантів з усього світу, що призвело до історичного зростання кількості людей, які в'їжджають в країну. У 2023 р. до Великої Британії в'їхало приблизно 1,2 мільйона легальних мігрантів. Частку у цих показниках становлять іммігранти з країн поза межами ЄС, які використовують робочі, навчальні та гуманітарні візи [9].

Крім цього, невдоволення посилювали негативні емоції щодо Brexit. Опитування YouGov, проведене у 2023 р., показало, що 61% британців вважають, що вихід країни з ЄС – неправильне рішення. Лише 13% назвали його успішним. Причому 55% британців стверджують, що сьогодні вони готові голосувати за возз'єднання з ЄС, проти – 31% [10].

Через слабку підтримку Консервативної партії та розчарування у власних силах 22 травня 2024 р. Р. Сунак оголосив про розпуск парламенту після консультацій з королем Чарльзом III. Це рішення було ухвалене для проведення дострокових виборів. На початку 2024 р. країна опинилася у стані економічної рецесії, яку вдалося подолати тільки у травні, що може бути однією з причин оголошення виборів саме того місяця. Р. Сунак міг вважати, що позитивний ефект від її подолання допомогли б партії на виборах. В Консервативній партії зустріли це рішення критикою. Багато депутатів-торі оцінили це рішення прем'єра як бажання «здатися» та «втекти» з посади. З огляду на перелічені обставини у 2024 р. консерваторам критично важливо було провести сильну кампанію, щоб переконати виборців, що їм можна довірити ще п'ять років правління.

На жаль, тоді прем'єр-міністр «відзначився» скандалами. Через два тижні після початку виборчої кампанії Р. Сунак значно розлютив своїх виборців, покинувши захід, присвячений Дню висадки в Нормандії, щоб дати телевізійне інтерв'ю, яке було розцінене як непатріотичне і без поваги до ветеранів [12]. Крім цього, К. Вільямс, соратник Р. Сунака, зробив ігрову ставку у розмірі 100 фунтів стерлінгів на дату виборів за три дні до її оголошення. Р. Сунак відмовився відповідати на запитання ЗМІ щодо скандалу в його партії із азартними ставками на дату дострокових виборів, які він призначив на 4 липня. Багато хто з правих виборців сприйняв ці дії як зовсім недемократичні.

Уповноважена комісійна група парламенту розпочала розслідування щодо прем'єр-міністра через імовірно незадекларовану частку його дружини Акшати Мурті в приватній компанії. А. Мурті мала статус податкового резидента Індії, завдяки якому уникала сплати деяких податків у Великій Британії. У листопаді 2022 р. Р. Сунак також не зміг заперечити й іншу інформацію про те, що компанія Infosys, співвласницею якої є його дружина, продовжувала діяльність у Росії після початку війни в Україні.

Також прем'єр-міністра звинуватили у тому, що він не наказав розслідувати сімнадцять потенційних порушень міністерського кодексу. Серед прикладів, наведених ліберально-демократичною партією, – володіння дружиною Р. Сунака акціями компанії з догляду за дітьми, яка потенційно отримувала вигоди від уряду. Партія також вказала на використання міністром кабінету міністрів Мішель Донелан 34 000 фунтів стерлінгів з коштів платників податків для покриття збитків у власних судових процесах та на те, що не було вжито жодних заходів щодо Марка Мензіса, який, можливо, використав тисячі фунтів стерлінгів партійних коштів, щоб «дати хабар» людям, які зачинили його в квартирі та вимагали грошей. Серед інших потенційних порушень міністерського кодексу були юридичні погрози Надхіма Захаві на адресу активістів кампанії та журналістів, зокрема видання «The Independent», через його податкові справи [3].

Згадані скандали та невдачі призвели до поразки партії на останніх парламентських виборах. Влада в країні перейшла до головного конкурента – Лейбористської партії на чолі з Кіром Стармером. Р. Сунак взяв на себе відповідальність за програш. Консервативна партія зазнала найбільшої поразки, отримавши 121 місце і 23,7 % голосів, що є найгіршим результатом партії у повоєнній історії. Торі втратили 244 місця, включаючи місця 12 міністрів кабінету.

Варто додати, що попри переконливу перемогу К. Стармера, загальна частка голосів лейбористів була набагато нижчою, ніж у 1997 та 2001 роках. Фактична явка виборців була другою найнижчою за століття. Вона склала лише 57,7%, що свідчить про аполітичність громадян через постійне розчарування неефективним державним правлінням [2].

До слова, після виборів у Консервативній партії було обрано нову голову – Кемі Баденох, британська депутатка нігерійського походження. У виступі після обрання вона наголосила, що зараз партія має зосередитися на планах «повернути» прихильність виборців, які проголосували за лейбористів. За її словами, партія повинна визнати, що вона «зробила помилки» і «порушила стандарти» впродовж останніх чотирнадцяти років перебування при владі.

Висновки. Отже, період з 2022 по 2024 рр. для Консервативної партії був дуже напруженим і суперечливим, зокрема через попередні проблеми, сучасні економічні виклики, міграцію, політичні скандали, кризу внутрішнього лідерства та проведення слабкої виборчої кампанії. Скандали за участю Б. Джонсона, Р. Сунака та провал економічної політики Л. Трасс призвели до значної втрати довіри громадськості до партії. Попри деякі позитивні зміни та останні зусилля відновити економічну стабільність, зменшити списки очікування NHS, покращити репутацію Brexit та побороти нелегальну міграцію, партія не змогла задовольнити очікування виборців. Невдоволення виборців щодо лідерів підкреслює необхідність пошуку нових, більш переконливих кандидатів. Партійцям торі варто звернути увагу на виправлення ситуації щодо постійних скандалів навколо них. Тож перспективними треба вважати дослідження трансформації партійних пріоритетів та політики Консервативної партії Великобританії, переосмислення її стратегії, якщо консерватори хочуть відновити довіру виборців у майбутньому.

Список використаної літератури

1. Bale T. The Conservatives since 1945: The Drivers of Party Change. 2012. September. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199234370.003.0001 (Last accessed: 02.01.2025).
2. Bunting H., Santa Cruz J. Historic firsts from the 2024 general election in numbers and charts. Sky News. URL: https://news.sky.com/story/historic-firsts-from-the-2024-general-election-in-numbers-and-charts-13163306 (Last accessed: 02.01.2025).
3. Devlin K. Rishi Sunak accused of failing to order probe into 17 potential breaches of ministerial code. Independent. 27 June 2024. URL: https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/rishi-sunak-fail-investigate-break-rules-b2569230.html (Last accessed: 02.01.2025).
4. Heppell T. Choosing the Tory Leader: Conservative Party Leadership Elections from Heath to Cameron. 2008. International Library of Political Studies. 288 p.
5. Lander M., Castle S. Boris Johnson Pledges Transformed Economy for U.K. The New York Times. 06 October 2021. URL: https://www.nytimes.com/2021/10/06/world/europe/boris-johnson-uk-conservatives.html (Last accessed: 02.01.2025).
6. McDonnell A. As he resigns, Boris Johnson's favourability drops to lowest ever score of - 53. YouGov. 07 July 2022. URL: https://yougov.co.uk/politics/articles/43085-he-resigns-boris-johnsons-favourability-drops-lowe (Last accessed: 02.01.2025).
7. Parker G., Packard J., Thomas N. Rishi Sunak unveils £9bn package to offset 54% jump in British energy bills. Financial Time. 03 February 2022. URL: https://www.ft.com/content/bf3e875b-649d-4834-8076-8be75347032c (Last accessed: 02.01.2025).
8. Race M. Pound hits new 37-year low as retail sales slide. BBC. 16 September 2022. URL: https://www.bbc.com/news/business-62923994 (Last accessed: 02.01.2025).
9. Rishi Sunak's five pledges: one year on. Institute for Government. 3 January 2023. URL: https://www.instituteforgovernment.org.uk/comment/rishi-sunaks-five-pledges-one-year (Last accessed: 02.01.2025).
10. Smith M. Half of Tory MPs say the Conservatives are going to win the next election. YouGov. 14 July 2023. URL: https://yougov.co.uk/politics/articles/45901-half-tory-mps-say-conservatives-are-going-win-next (Last accessed: 02.01.2025).
11. Smith M. Most Tory members say Liz Truss should resign. YouGov. 18 October 2022. URL: https://yougov.co.uk/politics/articles/44098-most-tory-members-say-liz-truss-should-resign (Last accessed: 02.01.2025).
12. Sutton T. What does the UK Conservative Party's defeat mean for Britain's Indo-Pacific foreign policy? Sasakawa Peace Foundation. 25 July 2024. URL: https://www.spf.org/iina/en/articles/tom-sutton_01.html (Last accessed: 02.01.2025).
13. Tax changes in the «mini-budget». Blake Morgan. 27 September 2022. URL: https://www.blakemorgan.co.uk/tax-changes-in-the-mini-budget/ (Last accessed: 02.01.2025).

POLICY OF THE CONSERVATIVE PARTY OF GREAT BRITAIN IN 2022–2024: ACHIEVEMENTS AND FAILURES

Lesia Dorosh
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations,
12, St.Bandera St., 79013, Lviv, Ukraine

Oleksiy Nahirnyy
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations,
12, St.Bandera St., 79013, Lviv, Ukraine

The Conservative Party of Great Britain, which has dominated the political life of Great Britain since 2010, has faced significant challenges in recent years, both domestically and internationally (the consequences of Brexit, the cost of living crisis, the COVID-19 pandemic, Russia's invasion of Ukraine, and migration problems), the difficulty of resolving which have led to the loss of its representatives' majority in parliament, and consequently, of executive power in the country. The purpose of the study is to analyze the economic, social, and domestic political decisions that have led to the Conservative Party's decline in ratings and the loss in the 2024 UK parliamentary elections, as well as to highlight key negative and positive aspects of the party's policy in the period from 2022 to 2024. The political changes in the United Kingdom during 2022-2024 have been clarified, in particular the activities of three Prime Ministers from the Conservative Party – Boris Johnson, Liz Truss and Rishi Sunak. Particular attention is paid to the impact on the rating of the party and its representatives of such political decisions as L. Truss's "mini-budget", anti-immigration policy and R. Sunak's efforts to improve economic indicators. The reasons for the Conservatives' defeat in the 2024 parliamentary elections have been highlighted. It is emphasized that despite some positive changes and efforts aimed at restoring economic stability in the country, reducing waiting lists for the UK's National Health Service, improving the reputation of Brexit, and combating illegal migration, the representatives of the Conservative Party were unable to meet the expectations of voters, which will result in the need to find new, more convincing candidates and appropriate political programs for the transformation of the country. The election defeat means that the Conservative Party needs to seriously rethink its policy and strategy if the Conservatives are to regain the trust of voters in the future.

Key words: Great Britain, Conservative Party, migration, elections, financial policy, political crisis.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 307–315
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 307–315

УДК 327.48
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.38

ТРАНСФОРМАЦІЯ БЕЗПЕКОВИХ СТРАТЕГІЙ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СКАНДИНАВСЬКИХ ДЕРЖАВ XXI СТ.: ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ШВЕЦІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ Й ЗАГРОЗ

Уляна Ільницька
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин.
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

У статті досліджено трансформацію безпекових стратегій у зовнішній політиці Скандинавських держав XXI ст., зумовлених регіональними та глобальними геополітичними й безпековими викликами, загрозами та проблемами у світовій та регіональній системах оборони й безпеки. Наголошено, що повномасштабна російсько-українська війни суттєво дестабілізувала європейську систему безпеки, зокрема, Північноєвропейський регіон, та зумовила переосмислення безпекової політики Скандинавських держав. Підкреслено, що агресія та експансіонізм росії вплинули на трансформацію зовнішньополітичних безпекових векторів, зумовили переосмислення й зміну безпекової політики та військово-оборонних стратегій. Політика нейтралітету та позаблоковості нордичних країн в сучасній архітектурі європейської безпеки зазнала змін, актуалізувались Євроатлантичні вектори їх зовнішньої політики. У контексті глобальних та регіональних безпекових викликів та загроз, Північноатлантичний Альянс значно активізував свої дії в регіоні Північної Європи та ініціював вступ Швеції та Фінляндії до НАТО.

У статті досліджено та проаналізовано передумови, специфіку, особливості та проблеми у реалізації Євроатлантичних стратегій Швеції і Фінляндії, наслідки їх вступу до НАТО та набуття державами повноправного членства у Північноатлантичному Альянсі. Обгрунтовано, що трансформація безпекової політики Фінляндії та Швеції, відмова від нейтралітету та позаблоковості зовнішньополітичного курсу, активізація євроатлантичних стратегій, інтеграція й вступ у безпеково-оборонну структуру НАТО таких Скандинавських країн, як Фінляндія та Швеція, зумовлені геополітичними безпековими загрозами у світовій та регіональній системах оборони й безпеки, експансіонізмом, агресією рф та тривалою повномасштабною російсько-українською війною. Євроатлантична інтеграція Скандинавських держав посилює роль та позиції НАТО у системі глобальної та регіональної безпеки, сприяє зміцненню механізмів колективної оборони в Євроатлантичних рамках та забезпечує стабільність глобальної та європейської систем безпеки й оборони.

Ключові слова: система безпеки Скандинавських держав; трансформація безпекових стратегій Скандинавських країн у XXI ст.; нейтралітет та позаблоковість; Північноатлантичний альянс (НАТО); Євроатлантична інтеграція Швеції та Фінляндії; трансформація безпекової зовнішньої політики Швеції та Фінляндії.

Актуальність проблеми. Система міжнародної безпеки Скандинавських держав, яка формувалась на основі принципів нейтралітету та позаблоковості у зовнішній політиці нордичних країн, у сучасних умовах, під впливом геополітичних чинників, викликів та загроз, зазнала суттєвих трансформацій та докорінних змін. Еволюція безпекової політики Скандинавських держав, зміна їх безпекових векторів у зовнішній політиці, значною мірою, детермінована складною геополітичною ситуацією у Північній Європі та регіоні

© Ільницька У., 2025

Балтійського моря, зумовлена геополітичними безпековими викликами, загрозами та проблемами у світовій та регіональній системі оборони й безпеки. Факторами дестабілізації та зростання напруги у Північноєвропейському регіоні стали експансіонізм та агресія рф, повномасштабна російсько-українська війна, російська політика шантажу й залякування щодо Скандинавських країн.

Глобальні та регіональні виклики, безпекові загрози, тероризм, кіберзагрози вимагають кардинально нових підходів до формування безпекових стратегій у Північноєвропейському регіоні. Скандинавські держави, які історично дотримувались політики нейтралітету та позаблоковості, змушені адаптувати свої безпекові зовнішньополітичні стратегії для реагування на зростаючі виклики, інтегрувати свої оборонні зусилля в міжнародні структури (зокрема, в НАТО) та співпрацювати з іншими Скандинавськими державами в межах Євроатлантичної інтеграції для досягнення спільних безпекових цілей, формування ефективної системи безпеки та оборони у Північній Європі та регіоні Балтійського моря. Дослідження трансформації безпекової зовнішньої політики Скандинавських держав, реалізація ними євроатлантичного вектору є надзвичайно актуальним у міжнародному контексті, особливо в умовах зростаючої напруги у регіоні та світі, викликаної агресивними діями росії. Активізація оборонної співпраці між Данією, Норвегією та іншими країнами Північноєвропейського регіону, співпраця нордичних держав з Північноатлантичним Альянсом, вступ Швеції та Фінляндії до НАТО свідчать про зміну стратегічного підходу до забезпечення національної безпеки Скандинавських держав. У цьому контексті, дослідження змін та трансформації безпекових стратегій у зовнішній політиці Скандинавських країн, є важливим для розуміння їх ролі у забезпеченні стабільності в Північній Європі.

Проблема інтеграції Скандинавських країн до Північноатлантичного Альянсу, особливості реалізації їх євроатлантичного вектору зовнішньої політики в умовах безпекових викликів і загроз XXI століття, зростаючого експансіонізму рф , повномасштабної російсько-української війни є актуальною та потребує дослідження. Тема трансформації зовнішньополітичних безпекових стратегій Скандинавських країн є надзвичайно актуальною і для України, для формування системи безпеки нашої держави, збереження її державного суверенітету та незалежності. Вивчення досвіду трансформації зовнішньополітичних безпекових стратегій Скандинавських країн, їх успішної Євроатлантичної інтеграції сприятиме активізації стратегічних взаємодій України з НАТО, удосконаленню її військово-технічного потенціалу, забезпеченню перемоги у російсько-українській війні, формуванню ефективної системи національної безпеки та оборони України, модернізації військових потужностей.

Зважаючи на актуальність проблематики, її суспільно-політичну значущість, недостатню дослідженість окремих аспектів теми, мета статті: дослідити трансформацію безпекових стратегій у зовнішній політиці Скандинавських держав XXI ст., зумовлених регіональними та глобальними геополітичними й безпековими викликами, загрозами та проблемами у світовій та регіональній системах оборони й безпеки; проаналізувати передумови, специфіку, особливості та проблеми у реалізації Євроатлантичних стратегій Швеції і Фінляндії та наслідки їх вступу до НАТО й набуття ними повноправного членства у Північноатлантичному Альянсі.

Джерельною базою дослідження є нормативно-правові документи щодо проблематики й теми статті, наукові публікації зарубіжних та вітчизняних науковців, а також актуальні публікації мас-медіа. Зокрема, дослідженню безпекових та оборонних стратегій у зовнішній політиці Скандинавських країн, аналізу Євроатлантичної інтеграції нордичних держав, присвячені праці зарубіжних науковців, таких як Зб. Бжезінський [1] (який

наголошував, що Скандинавські країни відіграють ключову роль у стабілізації північного флангу НАТО та забезпеченні стабільності й безпеки у європейському регіоні); Б. Бузан [2, с. 391], В. Екелен [3], Г. А. Стром-Еріксен [4], фінський політолог Т. Форсберг [5]. Серед досліджень безпекової політики Скандинавських держав варто виокремити праці К. Інгебрітсена та В. Кутзеє.

Українські науковці активно досліджують Євроатлантичний вектор зовнішньої політики Скандинавських країн, акцентуючи увагу на впливі цих держав на формування загальної безпекової архітектури Європи в умовах нових геополітичних та безпекових викликів, зокрема, агресії з боку росії. Варто відзначити українських науковців, які приділили увагу проблематиці трансформації зовнішньої безпекової політики Скандинавських держав та реалізації їх євроатлантичної інтеграції: Антошкін В. [6], Гладиш М. [7], Котляр О. [8]. Павленко В. [9], Пугачова Д. [10, 11], Штурма М. [12], Качмарек К. [13]. Євроатлантичній інтеграції Швеції та Фінляндії присвячені наукові публікації Завади Я. [14], Камінського Є. [15], Кирпичника Р. [16], Брайчевської О. [17], Горобця І. та Мартинова А. [18].

Виклад основного матеріалу. Міжнародна система XXI ст. зазнає значних геополітичних змін, характеризується зростаючими глобальними та регіональними загрозами та безпековими викликами, які кардинально впливають на міжнародні відносини та безпеку Скандинавських країн – Норвегії, Данії, Швеції, Фінляндії. В умовах зростаючої напруги в міжнародному середовищі, через агресивні дії та експансіонізм росії, нордичні країни адаптуються до нових викликів, посилюють свої оборонні спроможності та зміцнюють співпрацю з НАТО та іншими європейськими структурами.

Скандинавські країни відіграють важливу роль у формуванні спільної європейської безпеки. Вони мають стратегічно важливе географічне розташування та потужні оборонні можливості, що робить їх ключовими суб'єктами в забезпеченні стабільності й безпеки в Європі та Північноєвропейському регіоні [19]. Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія та Ісландія знаходяться на північному кордоні Європи і мають безпосередній вихід до Північного Льодовитого океану та Балтійського моря. Це передбачає контроль над морськими шляхами, які з'єднують північну частину Європи з іншими регіонами світу, зокрема росією, що має значення для безпеки та оборони Європейського Союзу. Близькість до росії забезпечує важливість скандинавських країн як буферної зони між Європою та потенційними військовими загрозами зі Сходу [20].

Зміни геополітичного середовища, безпекові загрози, агресія росії, зокрема її повномасштабне військове вторгнення в Україну та погрози членам НАТО, актуалізували проблему протидії авторитарній агресії в Європі. Це зумовило переосмислення стратегій безпеки Скандинавських країн, змусивши їх поглибити військову співпрацю з НАТО та іншими безпековими структурами й євроатлантичними партнерами. Норвегія, Швеція, Фінляндія та Данія активно впроваджують сучасні підходи до оборони, співпрацюють у сфері безпеки, спільно реагують на гібридні загрози, що є ефективним механізмом протидії новим безпековим викликам у регіоні. Їхній внесок у розбудову загальноєвропейської системи безпеки зміцнює єдність ЄС та НАТО в умовах зростаючої глобальної нестабільності.

В умовах безпекових викликів та загроз, для забезпечення стабільності, миру та безпеки у північноєвропейському регіоні, Скандинавські держави поступово змінювали свої принципи, трансформували концептуальні засади політики безпеки та оборони, максимально активізуючи діалог та розширюючи партнерство з Північноатлантичним Альянсом, як гарантом безпеки та стабільності. Політика послаблення та обмеження нейтралітету та позаблоковості Скандинавських країн розпочалась після Другої світової війни. Нордичні країни почали переосмислювати позаблоковий та нейтральний статус. Норвегія,

яка уникала вступу в будь-який міждержавний союз чи альянс, остаточно відмовилася від свого нейтралітету, коли загострились протистояння між колишніми західними союзниками по антигітлерівській коаліції. У 1949 році безпеково-оборонна політика Норвегії максимально інтегрувалась з курсом Північноатлантичного Альянсу та держава стала повноправним членом НАТО. Євроатлантична інтеграція Данії, яка дотримувалася політики «відносного нейтралітету» тривала у період 1949-1961 рр. Норвегія та Данія мають особливий статус в Північноатлантичному альянсі, а їх зовнішньополітичні стратегії спрямовані на збереження безпеки Північного регіону Європи [10]. Співпраця Ісландії та НАТО зумовлена відсутністю власних постійних збройних сил Ісландії та повною залежністю від обороноздатності Північноатлантичного Альянсу. Партнерство Ісландії та НАТО зумовлює активну участь держави у військових операціях НАТО, навчаннях Альянсу та регулярність здійснення внесків до фондів НАТО [11].

Зростаюча потреба в колективній безпеці сприяла формуванню солідарності між Скандинавськими країнами та їхніми союзниками по НАТО, посилюючи важливість інтегрованих оборонних стратегій для протидії зовнішнім загрозам. Незважаючи на політику нейтралітету та позаблоковості, співробітництво та взаємодія між Скандинавськими державами та НАТО у сфері безпеки й оборони відзначались скоординованістю, консолідованістю та узгодженістю позицій та безпекових стратегій. Формування та реалізація Євроатлантичного вектору у зовнішній політиці Скандинавських країн (Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії та Ісландії) актуалізувалась одразу після завершення Другої Світової війни та створення НАТО у 1949 році. Історично склалося, що нордичні країни, незважаючи на політику нейтралітету чи позаблоковий статус, завжди підтримували партнерство із євроатлантичною структурою, – або через членство в Альянсі (Данія, Норвегія, Ісландія), або шляхом активної співпраці з Північноатлантичним Альянсом, без інтеграції у структури НАТО (Фінляндія та Швеція до 2022 року). Швеція та Фінляндія були членами програми «Партнерства заради миру»; мали розширений статус партнерства з НАТО з 2014 року; брали активну участь у миротворчих місіях та військових операціях НАТО [21]. Однак, питання про євроатлантичну інтеграцію та повноправне членство в НАТО не виникало до весни 2022 року.

Експансіонізм, військова агресія, використання погроз і шантажу з боку росії, російсько-українська війна зруйнували світовий порядок та змінили безпекову геополітичну архітектуру міжнародної системи. В умовах регіональних й глобальних загроз та безпекових проблем XXI ст. Норвегія, Данія, Ісландія, Швеція та Фінляндія максимально активізували взаємодію з Північноатлантичним Альянсом. Безпекові виклики й загрози, агресія росії, її експансіоністська зовнішня політика, погрози й шантаж зумовили зміни та трансформації у військово-оборонних стратегіях Швеції та Фінляндії.

Історично обидві країни дотримувалися політики нейтралітету та позаблоковості, надаючи перевагу дипломатії, а не співпраці у військових альянсах. Однак, анексія росією Криму в 2014 р. і подальша дестабілізація на Сході України зумовили осмислення нової реальності та неминучості загрози кремлівського режиму. Агресивна політика рф у поєднанні з енергетичним шантажем, обмеженням енергоресурсів, дезінформацією посилила регіональну нестабільність у Північній Європі, що актуалізувало необхідність колективної оборони, як фактору та умови національної безпеки, та активізувало Євроатлантичний вектор у зовнішній політиці Скандинавських держав з подальшим вступом у НАТО.

Повномасштабна війна, яка почалася 24 лютого 2022 р., кардинально вплинула на зміну моделі нейтралітету та трансформацію політику неприєднання до блоків і союзів. Повномасштабне російське вторгнення в Україну, агресія та шантаж рф нейтралізували усі

стримуючі фактори для приєднання Фінляндії і Швеції до Північноатлантичного Альянсу. Враховуючи геополітичні загострення та загрозу миру через агресію рф, ці дві Скандинавські держави переглянули політику позаблоковості та нейтральний статус [20].

Правляча Соціал-демократична партія Швеції, яка виступала за нейтралітет і неприєднання до будь-яких союзів й блоків, вперше, з 1815 року, порушивши принцип нейтралітету, 15 травня 2022 року оголосила про підтримку заявки на приєднання держави до НАТО. Російсько-українська війна, агресія та експансіонізм рф стали детермінуючим фактором для ухвалення рішення щодо якнайшвидшого отримання членства в Альянсі.

Політика нейтралітету та позаблоковості Фінляндії та Швеції динамічно трансформується. Російське широкомасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 року остаточно зміцнило переконання Швеції та Фінляндії відмовитися від політики нейтралітету і позаблоковості та розпочати переговори щодо вступу в Альянс. 2022 року Швеція та Фінляндія оголосили про наміри приєднатись до НАТО. В умовах екстренного саміту Альянсу у 2022 році, обидві держави, як члени програми НАТО «Партнерство заради миру», рішуче засудили російський екстремізм та агресію, надали допомогу Україні та оголосили про згоду приєднання до Євроатлантичного Альянсу [3]. Рішення Скандинавських держав про вступ у НАТО в 2022 р. ознаменувало історичний перехід від десятилітньої політики нейтралітету до активної діяльності та відданості принципам колективної оборони. Ці трансформації були зумовлені, насамперед, зростаючим занепокоєнням щодо безпеки в регіоні Балтійського моря та російською агресією.

3 квітня 2022 року Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберґ заявив, що Альянс спроможний оперативно прийняти Скандинавські держави Швецію та Фінляндію до НАТО. Генсек НАТО зазначив відповідність Швеції та Фінляндії усім вимогам та критеріям членства в НАТО, як у політичному, так і у військовому аспектах. Лідери держав-членів Північноатлантичного Альянсу погодили вступ Швеції та Фінляндії до структури. 29 червня 2022 року, на Мадридському Саміті НАТО ухвалено історичне рішення про прийняття Швеції та Фінляндії до Північноатлантичного Альянсу за прискореною процедурою [22]. Однак, політика незгоди з боку Туреччини та Угорщини, блокування ними процесу вступу Фінляндії та Швеції до НАТО зумовили гальмування процесу вступу держав до Альянсу та реалізацію євроатлантичної інтеграції кожною країною окремо.

Фінляндія дипломатично узгодила усі протиріччя між Туреччиною та Угорщиною, і парламенти цих країн дали згоду на приєднання держави до Альянсу. У квітні 2023 року, Фінляндія стала 31 членом НАТО, інтегруючись до Північноатлантичного Альянсу через рік від моменту спільного подання Фінляндією та Швецією заявок на членство в НАТО. Прапор Фінляндії було урочисто піднято біля штаб-квартири НАТО в Брюсселі [22]. Приєднавшись до системи колективної оборони НАТО, Фінляндія отримує надійну «безпекову парасольку», що забезпечує як стримування, так і потужний механізм реагування на потенційні загрози.

Членство Швеції в Північноатлантичному Альянсі активно блокувалось Туреччиною і Угорщиною. Туреччина висунула звинувачення у «підтримці Швецією тероризму», у забезпеченні притулку членам терористичних угрупувань. Угорщина висловила незадоволення критикою прем'єра Віктора Орбана, якого Швеція звинувачувала у порушенні принципів демократії та верховенства права. Однак, завдяки дипломатичним переговорам сторони дійшли згоди. Швеція стала повноправним 32-им членом Північноатлантичного Альянсу 7 березня 2024 року .

Отже, безпекові євроатлантичні стратегії у зовнішній політиці Фінляндії відзначаються прагматичним підходом до забезпечення національної безпеки через інтеграцію

з НАТО, зміцнення регіонального співробітництва та активну участь у міжнародних миротворчих місіях. Вступ до НАТО став важливим кроком у переході від нейтралітету до колективної оборони, що базується на статті 5 Статуту НАТО. Фінляндія також активно розвиває співпрацю з сусідніми країнами Балтії та Скандинавії, що підвищує рівень безпеки в Північному та Балтійському регіонах. Крім того, країна демонструє свою готовність до глобальних ініціатив у сфері безпеки через участь у миротворчих місіях та боротьбі з кіберзагрозами, що підкреслює її роль на міжнародній арені як надійного партнера.

Швеція надає НАТО низку якісних ресурсів, які можуть виявитися критично важливими у війни з росією. Зокрема, Швеція утримує відносно невелику, але організовану, скоординовану і добре оснащену армію. Військовий склад цієї країни, з населенням усього 10 млн, складається приблизно з 14 700 регулярних солдатів, призовників, солдатів резерву, цивільних службовців і солдатів Національної гвардії. Варто також зазначити, що у разі збройної агресії ворога, більш ніж 60 % шведів готові захищати свою країну [23]. У рамках підготовки до членства в НАТО у Стокгольмі було ухвалено рішення про поступове збільшення видатків на оборону (від 1 % ВВП до 2 % ВВП). Політика Швеції передбачає зростання оборонного бюджету до 2,1% ВВП (приблизно 11 млрд. дол. США) у 2024 р. [24].

Інтеграція Швеції і Фінляндії в НАТО надає їм гарантії безпеки, зміцнює державний суверенітет, посилює механізми колективної оборони в євроатлантичних рамках. Країни модернізували свою військову інфраструктуру і оперативне планування у відповідність до стандартів НАТО для забезпечення сумісності зі збройними силами країн-членів. Географічне розташування країн дозволяє покращити можливості спостереження і реагування в регіоні Балтійського моря, що є критично важливим для НАТО. Крім того, участь у спільних військових навчаннях та оборонних програмах сприятиме розвитку колективної безпеки в регіоні, посилить оперативну сумісність між країнами-членами Альянсу, гарантуючи, що сили НАТО зможуть ефективно та скоординовано діяти у Європейському та Північноєвропейському регіоні. Такий рівень співпраці є важливим для протидії безпековим й гібридним загрозам, кібервійнам та іншим викликам безпеці. Євроатлантична інтеграція скандинавських держав значно посилює роль та позиції НАТО у системі глобальної та регіональної безпеки.

Висновок. Сучасні глобальні та регіональні безпекові виклики та загрози, проблеми у світовій та регіональній системах оборони й безпеки зумовили трансформацію зовнішньополітичних безпекових стратегій Скандинавських держав XXI ст. Система міжнародної безпеки Північноєвропейських держав, що формувалась на основі принципів нейтралітету та позаблоковості, еволюціонувала та зазнала докорінних змін. Повномасштабна російсько-українська війна дестабілізувала європейську систему безпеки й оборони, зокрема, Північноєвропейський регіон. Агресія та експансіонізм росії, військові провокації, демонстрація агресивності та шантажу рф, вплинули на трансформацію зовнішньополітичних безпекових векторів та зумовили переосмислення й зміну військово-оборонних стратегій та безпекової політики Скандинавських країн. Політика нейтралітету та позаблоковості нордичних країн у сучасній архітектурі європейської безпеки зазнала змін та трансформацій, актуалізувались Євроатлантичні вектори їх зовнішньої політики. Північноатлантичний Альянс, у контексті глобальних та регіональних безпекових викликів та загроз, значно активізував свої дії у Північній Європі та регіоні Балтійського моря.

Незважаючи на різні політичні та історичні традиції, нордичні країни мають спільні цінності та інтереси, які об'єднують їх у прагненні забезпечити стабільність та безпеку Північноєвропейського регіону, зміцнити військово-технічний потенціал через механізми колективної оборони у контексті євроатлантичної інтеграції. Скандинавські держави

солідарні у своєму прагненні адаптуватися до нових викликів і загроз у міжнародному середовищі та консолідуватись для забезпечення безпеки й стабільності у регіоні.

Під впливом геополітичних чинників, безпекових викликів та загроз, агресії рф, змінили безпекові вектори своєї зовнішньої політики Швеція та Фінляндія. Успішна Євроатлантична інтеграція двох держав, вступ в військово-оборонну структуру НАТО супроводжувався зміною політики нейтралітету й позаблоковості та адаптацією своїх безпекових зовнішньополітичних стратегій для колективного реагування на зростаючі глобальні та регіональні виклики та загрози, формування ефективної системи безпеки та оборони у Північній Європі та регіоні Балтійського моря. Вступ Фінляндії і Швеції до НАТО, оборонна співпраця в рамках Північноатлантичного Альянсу надає їм гарантії безпеки, зміцнює державний суверенітет. Водночас, активна та успішна Євроатлантична інтеграція Скандинавських держав посилює роль та позиції НАТО у системі глобальної та регіональної безпеки.

Список використаної літератури

1. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. *Foreign Policy.* 2018. № 110. P. 179. URL: https://doi.org/10.2307/1149289
2. Buzan B. How and How Not to Develop IR Theory: Lessons from Core and Periphery. *The Chinese Journal of International Politics.* 2020. Vol. 11. № 4. P. 391–414. URL: https://doi.org/10.1093/cjip/poy013 .
3. Eekelen W. V. NATO and the European Security and Defence Policy. NATO Parliamentary Assembly. Defence and Security Sub Committee on Transatlantic Defence and Security Co-Operation. *International Secretariat.* URL: http://www.natopa.int/publications/comrep/2001/au-099-e.html
4. Strom-Erihsen A.G. More NATO exercise in the North. URL: https://www.regjeringen.no/en/dep/ fd/id380
5. Forsberg T. Bottom-up foreign policy? Finland, NATO and public opinion. Scandinavian Political Studies. 2024. URL: https://doi.org/10.1111/1467-9477.12273 .
6. Антошкін В.К. Трансформація концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети.* 2013. № 2. С. 161–167.
7. Гладиш М. Еволюція безпекової парадигми скандинавських держав протягом XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2019. № 46. С. 27–36.
8. Котляр О. Виклики для НАТО на «північному фланзі»: російський фактор. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 141 (2). Ч. 3. Політичні науки. С. 34–38.
9. Павленко В. Воєнно-політична інтеграція країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни. *Європейські історичні студії.* 2017. № 8. С. 39–51.
10. Пугачова Д. В. Скандинавські країни в сучасній системі міжнародних відносин: безпекова складова. *Молодий вчений.* 2015. № 5(4). С. 121–125.
11. Пугачова Д. В. Специфіка взаємодії країн Скандинавії у сфері зовнішньої політики: безпековий вимір. *S.P.A.C.E. НУ «ОЮА».* 2017. Вип. 2. С. 89–93.
12. Штурма М. В. Еволюція політики Данії у НАТО в другій половині XX ст. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : збірник наукових статей. Чернівці : Чернівецький національний університет. 2020. Т. 42. С. 109–120.
13. Kaczmarek K. Nordic Countries in the Face of Digital Threats. *Cybersecurity and Law.* 2024. Vol. 11. № 1. P. 151–161. URL: https://doi.org/10.35467/cal/188399 .
14. Завада Я.І., Пальок Я.Е. Політика нейтралітету Швеції у XXI столітті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 3(55). С.48–55.
15. Камінський Є. Є. Забезпечення національних інтересів Швеції в умовах нейтралітету. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 38. С. 528–537.

16. Кирпичник Р.І. Вступ Швеції та Фінляндії В НАТО: новий етап в історії формування політичної культури Скандинавії. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 20–24.
17. Брайчевська О. А. Особливості зовнішньої політики Швеції в умовах сучасної геополітичної ситуації. *Вісник Черкаського університету.* 2017. № 3. С. 90–98.
18. Горобець І., Мартинов А. Вступ Швеції і Фінляндії в НАТО як наслідок кризи регіональної та глобальної систем безпеки. *Консенсус*. 2022. № 3. С. 72–82. URL: https://doi.org/10.31110/consensus/2022-03/072-082
19. Cherkasov S., Matrevych K. Transformation of the Nordic countries' foreign policy strategies in the context of the modern European security system crisis (2014-2018). *Zaporizhzhia Historical Review.* 2020. Vol. 2. № 54. URL: https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-48
20. Nordic Security Policies and Strategies. *The Barents Observer.* 2024. URL: http://surl.li/rbqouv.
21. Henley J. Finland and Sweden confirm intention to join Nato. *The Guardian.* 2022. URL: http://surl.li/qgkymt .
22. Фінляндія та Швеція через війну в Україні ідуть до НАТО. Росія різко проти. *BBC.* 11 квітня 2022. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-61068090
23. Sweden officially joins NATO. NATO. 2024. URL: http://surl.li/weazed.
24. Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity. *SIPRI*. 2024. URL: http://surl.li/zmgnra .

TRANSFORMATION OF SECURITY STRATEGIES IN THE FOREIGN POLICY OF THE SCANDINAVIAN STATES IN THE 21ST CENTURY: EUROATLANTIC INTEGRATION OF SWEDEN AND FINLAND IN THE CONTEXT OF GLOBAL AND REGIONAL CHALLENGES AND THREATS

Ulyana Ilnytska
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
S. Bandera Str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

The article comprehensively investigates the transformation of security strategies in the foreign policy of the Scandinavian states in the 21st century, caused by regional and global geopolitical and security challenges, threats and problems in the world and regional defense and security systems. It is emphasized that the full-scale Russian-Ukrainian war significantly destabilized the European security system, in particular, the Northern European region, and led to a rethinking of the security policy of the Scandinavian states. It is emphasized that Russia's aggression and expansionism influenced the transformation of foreign policy security vectors, led to a rethinking and change in security policy and military-defense strategies. The policy of neutrality and non-alignment of the Nordic countries in the modern architecture of European security has undergone changes, and the Euro-Atlantic vectors of their foreign policy have been updated. In the context of global and regional security challenges and threats, the North Atlantic Alliance has significantly intensified its actions in the Northern Europe region and initiated the accession of Sweden and Finland to NATO.

The article researches and analyzes the prerequisites, specifics, features and problems in the implementation of the Euro-Atlantic strategies of Sweden and Finland, the consequences of their accession to NATO and the acquisition by the states of full membership in the North Atlantic Alliance. It is substantiated that the transformation of the security policy of Finland and Sweden, the rejection of neutrality and non-alignment of the foreign policy course, the activation of Euro-Atlantic strategies, the integration and entry into the security and defense structure of NATO of such Scandinavian countries

as Finland and Sweden, are due to geopolitical security threats in the world and regional defense and security systems, expansionism, aggression of the Russian Federation and the prolonged full-scale Russian-Ukrainian war. The Euro-Atlantic integration of the Scandinavian states strengthens the role and position of NATO in the system of global and regional security, contributes to the strengthening of collective defense mechanisms within the Euro-Atlantic framework and ensures the stability of the global and European security and defense systems.

Key words: the security system of the Scandinavian states; transformation of the security strategies of the Scandinavian countries in the 21st century; neutrality and non-alignment; North Atlantic Alliance (NATO); Euro-Atlantic integration of Sweden and Finland; transformation of the security foreign policy of Sweden and Finland.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 316–322
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 316–322

УДК 327:321:342.3
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.39

СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗМІНИ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Валентина Кубко
Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
проспект Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0433-2013

Розглянуто концепцію суверенітету в умовах змін світового порядку, спричинених процесами глобалізації та геополітичними викликами. Проаналізовано сутність національного суверенітету України як критичного чинника стабільності й розвитку держави. Приділено увагу трансформації уявлень про суверенітет, від класичних його трактувань до сучасних форм, які враховують вплив міжнародного права, глобалізаційних процесів та наднаціональних структур.

На основі історичного аналізу звернено увагу на еволюцію поняття суверенітету та зазначено, що в сучасних умовах суверенітет більше не є сталим і монолітним поняттям; він адаптується до нових реалій, де держава виступає частиною глобального світового порядку.

Окремо підкреслено, що в умовах сучасної війни та російської агресії проти України національний суверенітет є не лише категорією правового і політичного дискурсу, але й практичним інструментом забезпечення безпеки та соціальної згуртованості. Стверджується, що консолідація суспільства навколо національної ідеї, збереження етнокультурного розмаїття та посилення міжнародних зв'язків є важливими елементами захисту суверенітету.

Глобалізацію розглянуто як чинник, що має подвійний вплив. З одного боку, вона сприяє інтеграції України у світову спільноту, зміцненню демократичних інститутів і поширенню міжнародних стандартів. З іншого боку, глобалізація ускладнює традиційні уявлення про державний суверенітет, викликаючи потребу адаптації національного законодавства та політики до глобальних викликів.

Також обґрунтовано, що українська національна ідентичність відіграє важливу роль у зміцненні державності, виступаючи як фундаментальне підґрунтя для подолання зовнішніх викликів, таких як агресія сусідньої держави.

Зроблено висновки, що для ефективного забезпечення суверенітету Україна має інтегруватися у європейський простір, адаптуючи власну політику до міжнародних норм, одночасно зберігаючи незалежність і територіальну цілісність.

Ключові слова: суверенітет, національна ідентичність, глобалізація, міжнародне право, територіальна цілісність, Україна, війна, національна безпека, демократичні цінності.

Осмислення суверенітету в міжнародно-політичному дискурсі повсякчас залишається центральною темою теоретичних та філософських розвідок. Він є фундаментальним елементом функціонування держав у глобальному просторі та визначає характер їх взаємодії. Проте сучасні зміни в міжнародному середовищі спричинили суттєву переоцінку концепції суверенітету, що, у свою чергу, стимулювало посилений науковий інтерес до його змісту та наслідків трансформації у системі міжнародних відносин.

Враховуючи складний характер формування нового світового порядку, дослідження суверенітету як адаптивного механізму державної стабільності набуває особливої ваги, оскільки від здатності країн ефективно інтегрувати цю категорію у свої зовнішньополітичні стратегії залежить їхнє майбутнє місце в глобальному балансі сил.

© Кубко В., 2025

Для України питання суверенітету має критичне значення через необхідність відстоювання територіальної цілісності, переосмислення зовнішньополітичних пріоритетів та розбудови ефективної стратегії інтеграції у світові та європейські політичні й економічні процеси. В умовах сучасних викликів особливу актуальність набуває пошук дієвих підходів до зміцнення державного суверенітету, що є ключовим чинником забезпечення безпеки та сталого розвитку країни в довгостроковій перспективі.

Ідея суверенітету та його поняття еволюціонували протягом історії існування держави – від давніх часів і до наших днів: зародження відбулося ще в середньовічній Франції, що знайшло відображення в працях Ж. Бодена. Подальший розвиток цього вчення простежується у західній політико-правовій думці XVII–XVIII століть, а також у вітчизняній конституційно-правовій традиції XIX–XX століть, зокрема у працях М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського та інших дослідників.

Впродовж усього періоду еволюції теорія суверенітету зазнавала суттєвих трансформацій під впливом демократизації та гуманізації суспільства, розвитку як світового, так і вітчизняного конституціоналізму, а також у контексті глобалізаційних політичних процесів. У сучасному дискурсі концепція суверенітету продовжує розвиватися, що відображено у працях В. Горбатенка, І. Куян, А. Крусян, О. Скрипнюка, С. Семчишин, Ю. Шемшученка, О. Ющика та інших науковців.

Сам термін «суверенітет» був уперше введений французьким філософом Жаном Боденом у творі «Шість книг про республіку» [1]. Ж. Боден визначав суверенітет як незмінну й абсолютну владу держави, що становить її головну характеристику та фундаментальну ознаку. На його думку, якщо суверенітет відсутній, то сама держава припиняє своє існування. Він виокремлював дві ключові риси суверенітету: незмінність державної влади, яка не обмежується в часі, та її абсолютність, що виключає будь-який зовнішній чи внутрішній вплив.

Французький просвітитель XVIII століття Жан-Жак Руссо здійснив найбільш глибоке обґрунтування концепції народного суверенітету, сформулювавши її як основу політичної влади. Він стверджував, що саме народ є єдиним законним носієм суверенної влади, а всі державні органи отримують свої повноваження виключно від нього. Ж.-Ж. Руссо наголошував, що суверенітет народу є неподільним і невідчужуваним, тобто не може бути переданий або делегований будь-якій особі чи інституції. Важливим аспектом його концепції було категоричне заперечення сумісності народного суверенітету з представницькою демократією. Він вважав, що загальна воля, яка відображає інтереси народу як цілісного політичного суб'єкта, не може бути адекватно виражена через систему представництва. Вчений відстоював ідею прямої демократії, коли громадяни самостійно беруть участь у прийнятті рішень, без посередників [2].

Значення ідей Ж.-Ж. Руссо залишається актуальним у сучасних дискусіях щодо демократії та народовладдя. Його критика представницької форми правління стала важливим поштовхом до розвитку моделей прямої демократії, механізмів референдумів і громадянських ініціатив, які дозволяють забезпечити безпосередню участь народу в управлінні державою.

Згодом поняття суверенітету зазнало еволюції, адаптуючись до змін у міжнародній політиці та праві. У класичному розумінні воно передбачало повну незалежність держави у внутрішніх і зовнішніх справах, однак у сучасних умовах суверенітет усе частіше розглядається крізь призму взаємозалежності держав, транснаціональних процесів та глобального управління. Це спричинило появу концепцій обмеженого, розподіленого та відповідального суверенітету, що враховують необхідність співпраці держав у вирішенні глобальних викликів.

У сучасному політологічному словнику подане таке визначення: «Суверенітет (від французького souveraineté, буквально «найвища влада») – політична незалежність держави, яка дає їй можливість: 1) з урахуванням зовнішніх зобов'язань вирішувати і врегульовувати власні проблеми внутрішньополітичного життя; 2) здійснювати відповідно до своїх національних інтересів зовнішню політику; 3) добровільно входити до різноманітних стратегічних союзів з іншими країнами для забезпечення власної національної безпеки» [3, с. 699].

Згідно з другою статтею Статуту Організації Об'єднаних Націй, усі держави-члени ООН зобов'язані утримуватися від загрози силою або її застосування у своїх міжнародних відносинах [4, с. 8]. Це стосується як порушення територіальної цілісності та політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яких інших дій, що суперечать цілям та принципам ООН.

У колективній монографії «Правове забезпечення державного суверенітету України» авторами зазначено, що державний суверенітет визначається як «юридична властивість, що характеризує верховенство, єдність та неподільність державної влади всередині країни та її незалежність на міжнародній арені, правову, політичну, економічну, соціальну самостійність» [5, с. 5]. Тобто, державний суверенітет визначається як властивість сучасної держави.

Суверенітет держави має два складники/аспекти – внутрішній і зовнішній. Якщо внутрішній – це верховенство, єдність і неподільність, тобто повнота державної влади всередині країни, то зовнішній – це і є незалежність держави, що означає рівноправність у міжнародних відносинах, самостійність в ухваленні рішень з питань зовнішньої політики за умови дотримання норм міжнародного права й поваги до суверенітету інших країн. Незалежна держава – повноправний суб'єкт міжнародного права, непідпорядкований будь-якій зовнішній владі. Отже, незалежність держави – обов'язковий складник державного суверенітету, держава не може розглядатися як суверенна без забезпечення її незалежності [6].

Основні політико-правові засади державного суверенітету України отримали закріплення на законодавчому рівні у таких ключових документах, як Конституція України, Декларація «Про державний суверенітет України», а також Стратегія національної безпеки України. Ці нормативно-правові акти утворюють фундаментальну основу для формування та реалізації державної політики в сфері забезпечення суверенітету, незалежності та територіальної цілісності країни.

У вищезазначених документах визначено, що однією з пріоритетних цілей держави є створення умов для ефективного захисту державного суверенітету. Зокрема, це передбачає мінімізацію загроз, які можуть поставити під сумнів суверенітет України, та забезпечення відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Важливим аспектом цієї діяльності є гарантування сталого мирного розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

У цьому контексті законодавство України виконує роль не лише інструмента правового регулювання, але й засобу стратегічного планування, спрямованого на укріплення національної безпеки та формування перспективного бачення розвитку країни. Такий підхід дозволяє адаптувати політико-правові засади до викликів сучасності та забезпечувати стабільність державної системи.

І.А. Куян зазначає, що «державний суверенітет – це властивість держави як особливої публічної політико-правової організації володіти в межах своєї території верховенством, незалежністю, повнотою, самостійністю і єдністю своєї (державної) влади, що ґрунтується на інтересах і волі народу та закріплена в правових формах» [7, с. 169-170].

Тобто, критерії державного суверенітету охоплюють низку ключових аспектів, що визначають його зміст і стійкість. Насамперед, це ефективність функціонування державної влади, що забезпечує здатність ухвалювати та реалізовувати рішення в межах національної юрисдикції. Важливу роль відіграє реальність і дієвість конституційного ладу, що гарантує верховенство права та правопорядок у державі. Також суверенітет неможливий без стабільності політичної системи та її здатності до адаптації у змінних умовах. Водночас, стійкий розвиток усіх сфер життєдіяльності держави та суспільства – економічної, політичної, правової, інформаційної, культурної тощо – є невід'ємною складовою збереження та зміцнення суверенітету.

У глобалізованому світі провідною ознакою держави постає суверенітет у сучасній міжнародній системі геопросторовочасових координат. Значну роль тут відіграють міграційні процеси, роль соціокультурної уніфікації, національної ідентичності, міжнародної легітимності, сучасні функції держави, економічні детермінанти її розвитку, особливості сучасного світопорядку, роль держави у новітніх міжнародних відносинах [8, с. 78].

Вчений Канішка Джаясурія висвітлив низку теоретичних та практичних аспектів, пов'язаних із трансформацією концепції суверенітету в умовах глобалізації, що суттєво змінила традиційне уявлення про суверенітет, яке було засноване на принципі винятковості територіальної юрисдикції, сформованому ще в епоху Вестфальського миру. На думку вченого, глобалізація зруйнувала класичну модель, де суверенітет асоціювався виключно з монополією держави на територіальну юрисдикцію. Уявлення про єдність держави, засноване на моністичному юридичному порядку, також зазнало змін, поступаючись більш складним і багаторівневим структурам управління.

К. Джаясурія наголошує, що суверенітет не є сталим явищем, а постійно змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. На думку вченого, Європейський Союз є яскравим прикладом «складного» суверенітету, де держави зберігають частину своїх повноважень, водночас передаючи інші функції наднаціональним структурам. Такий підхід показує, що суверенітет може бути багаторівневим і гнучким [9].

Погоджуємося з думками вченого, що сучасний суверенітет перестає бути монолітним і статичним. Він трансформується у відповідь на виклики глобалізації, вимагаючи від держав нових підходів до управління та співпраці у багаторівневих структурах.

Сутність того, що відбувається з державним суверенітетом в умовах глобалізації, вчений Ю. Шемшученко вбачає в тому, що, відчуваючи істотні впливи глобалізаційного характеру, суверенітет не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливою характеристикою держави. Вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань, держава передає їм не суверенітет, а певні суверенні права для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, точніше, права на здійснення відповідних функцій. Не змінює природу державного суверенітету й принцип примату міжнародного права, адже, по-перше, не всі держави визнали його, по-друге, Статут ООН прямо закріпив принцип суверенної рівності держав. Відмова від державного суверенітету рівнозначна відмові від територіальної цілісності, від права бути господарем у власному домі, акцентує вчений [10, с. 4].

Закріплені у міжнародних документах принцип суверенної рівності держав та право націй на самовизначення сприяли зміцненню концепції національного суверенітету в міжнародних відносинах. Відповідно, міжнародна спільнота загалом засуджувала будь-які агресивні дії, спрямовані на підрив або порушення суверенітету окремих держав.

Однак, попри формальне дотримання цих принципів, вони неодноразово зазнавали порушень упродовж XX і XXI століть. Історія зафіксувала чимало випадків, коли військові

втручання здійснювалися під різними приводами, що викликало гострі дискусії щодо меж суверенітету та легітимності застосування сили. Показовими прикладами таких суперечливих ситуацій стали бомбардування Югославії, військові операції в Іраку, Лівії, Сирії, Ємені, російська агресія щодо Грузії у 2008 році й України у 2014 року та особливо з часу повномасштабного вторгнення у 2022 році, що продемонстрували складність реалізації міжнародного права у сфері забезпечення суверенітету держав.

Як зазначила С.І. Семчишин у своєму дисертаційному дослідженні, « у світлі подій, пов'язаних з російською агресією проти України, стає наочним системний характер усього комплексу зовнішніх викликів, що загрожують не тільки суверенітету та безпековим імперативам України, але й європейській та міжнародній безпеці, загалом, які значним чином мають спільне джерело – деструктивну імперську політику російської влади, що їх підсилює» [11, с.190].

У сучасних умовах, коли глобалізаційні процеси продовжують впливати на національні держави, багато з них стикаються з обмеженням традиційних суверенних функцій. Тому гостро постає питання суперечності між принципами, закріпленими в міжнародному праві. З одного боку, це дотримання прав людини, яке проголошено в Статуті ООН як універсальна цінність. З іншого боку, це принцип невтручання у внутрішні справи держав, який є однією з основних характеристик суверенітету. Водночас міжнародні інституції не завжди здатні ефективно вирішувати проблеми, породжені глобалізацією та зміною світоустрою.

Для України це питання набуває особливого значення, враховуючи поточну ситуацію. З одного боку, країна прагне інтеграції у світову спільноту, дотримання міжнародних стандартів у сферах прав людини, екології та безпеки. З іншого боку, Україна змушена захищати свій суверенітет у складних умовах агресії з боку сусідньої держави. Баланс між національними інтересами та вимогами міжнародних інституцій є одним із ключових викликів для української державної політики.

Як стверджує А. Крусян, «основними детермінантами забезпечення та захисту державного суверенітету України в сучасних умовах є: воєнне протистояння рф та перемога України у цій війні; забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України <…>; міжнародне забезпечення суверенних інтересів України на основі принципів поваги до державного суверенітету та невтручання у внутрішні справи держави за допомогою міжнародно-правових гарантій» [12, с. 570-571]. Окремим напрямом є зміцнення інформаційної та національної безпеки, як у воєнний, так і повоєнний період, а також інтеграція України як повноправного суб'єкта в європейське та світове співтовариство.

Автори монографії «Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика» зауважують, що «реалії сьогодення свідчать, що проблеми, які сьогодні існують в державі, потребують подальшого зміцнення державного суверенітету, збереження стабільності і міжнаціональної згоди. Процеси, які відбуваються в сучасній Україні, значним чином визначаються сучасними планетарними процесами і змінами, проблемами і викликами. Останні не тільки все більше впливають на соціально-економічний розвиток держави, але й визначають історичні долі багатьох країн і народів на всіх континентах» [13, с. 182].

Погоджуємося з авторами, що в умовах сучасних викликів і загроз, які постають перед Україною, важливу роль у протистоянні спроб розколоти країну за ідеологічними, етнічними та національними ознаками має відігравати українська національна ідея. Її ключова мета полягає у забезпеченні консолідації суспільства, досягненні згуртованості

та національної єдності української нації. Українська національна ідея повинна бути основою для формування загальнонаціонального світогляду, який відображає спільні цінності, історичну пам'ять, мову, культуру та прагнення до спільного майбутнього. Саме вона здатна стати інструментом протидії ідеологічним маніпуляціям і розколу, які часто використовуються для дестабілізації суспільства. Консолідація нації базується на розумінні того, що різноманіття етнічних, культурних і мовних складових є не слабкістю, а перевагою, яка посилює загальнодержавний потенціал.

Також Україна повинна активно працювати над адаптацією національного законодавства до міжнародних стандартів, водночас чітко окреслюючи червоні лінії, які гарантують збереження державного суверенітету та захист національних інтересів. Ця стратегія має включати посилення позицій у міжнародних організаціях, а також участь у формуванні нових глобальних норм, які враховуватимуть специфіку та виклики, з якими стикається Україна.

Таким чином, суверенітет у сучасних умовах є динамічним явищем, яке адаптується до глобалізаційних викликів і міжнародного права, що створює як нові можливості, так і загрози для національної незалежності. Для України, що протистоїть російській агресії, національний суверенітет є основою безпеки, соціальної згуртованості та стабільності. Збереження ідентичності, інтеграція до європейського простору та адаптація до глобальних стандартів є ключовими чинниками захисту державності та забезпечення її сталого розвитку.

Список використаної літератури

1. Bodin J. Six Books of the Commonwealth. Basil Blackwell Oxford. 256 p. URL: https://www.yorku.ca/comninel/courses/3020pdf/six_ books.pdf (дата звернення 18.01.2025).
2. Rousseau J.J. The Social Contract or Principles of Political Right (Translated by G.D.H. Cole). ISN ETH Zurich. 73 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125486/5017_Rousseau_The_Social_Contract.pdf (дата звернення: 18.01.2025).
3. Політологічний словник : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. Київ : МАУП. 2005. 792 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/kv_08.pdf (дата звернення 18.01.2025).
4. Статут Організації Об'єднаних Націй. Департамент громадської інформації ООН. 38 с. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 19.01.2025).
5. Правове забезпечення державного суверенітету України : монографія / Ю.С. Шемшученко, В.М. Шаповал, І.О. Кресіна, В.П. Горбатенко, І.В. Алєксєєнко, О.В. Скрипнюк, Д.Є. Прокопов, І.А. Куян, О.І. Ющик, Д.М. Лук'янець, О.М. Костенко, В.О. Антонов, Н.М. Пархоменко, О.В. Батанов, З.М. Макаруха / За заг. ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2011. 300 с.
6. Куян І.А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 560 с.
7. Рябовол Л. Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (43) 2019. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).198484 (дата звернення 19.01.2025).
8. Галик В.М. Україна в Європі і світі : навч. посіб. Київ : Знання, 2013. 364 с. 5
9. Jayasuriya K. Globalization, Law, and the Transformation of Sovereignty: The Emergence of Global Regulatory Governance Murdoch University. *Indiana Journal of Global Legal*.

Studies Vol. 6, No. 2 (Spring, 1999), pp. 425-455. URL: https://www.jstor.org/stable/20644707 (дата звернення: 19.01.2025).
10. Шемшученко Ю. С. Проблема державного суверенітету як предмет наукових досліджень. Вісник національної академії наук. 2011. № 6. С. 3-16.
11. Семчишин С.І. Суверенітет в теорії та практиці сучасних міжнародних відносин: дис… канд. політол. наук зі спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2017. 254 с.
12. Крусян А.Р. Державний суверенітет України: забезпечення та захист в сучасних умовах. *Актуальні питання у сучасній науці*. №11 (17). 2023. С. 562-573. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-562-573 (дата звернення: 19.01.2025).
13. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика : монографія / Н. А. Бабарикіна, Н. В. Горло, М. Ф. Заболотна, О. М. Кіндратець, Т. І. Сергієнко; за заг. ред. О. М. Кіндратець. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. 226 с.

UKRAINE'S SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF A CHANGING WORLD ORDER

Valentyna Kubko
Odesa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenka avenue, 1, 65044, Odesa, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0433-2013

The concept of sovereignty in the context of changes to the world order, driven by globalization and geopolitical challenges, is explored. The essence of Ukraine's national sovereignty is analyzed as a critical factor for the country's stability and development. Particular attention is given to the transformation of perceptions of sovereignty, from its classical interpretations to modern forms that take into account the impact of international law, globalization processes, and supranational structures.

Based on historical analysis, the evolution of the concept of sovereignty is emphasized, highlighting that in modern conditions, sovereignty is no longer a static or monolithic concept. Instead, it adapts to new realities in which states operate as part of a globalized world order.

It is particularly noted that in the context of the ongoing war and Russian aggression against Ukraine, national sovereignty is not only a category of legal and political discourse but also a practical tool for ensuring security and social cohesion. It is argued that consolidating society around a national idea, preserving ethnocultural diversity, and strengthening international relations are crucial elements of sovereignty protection.

Globalization is viewed as a dual-factor phenomenon. On the one hand, it facilitates Ukraine's integration into the global community, strengthens democratic institutions, and promotes the adoption of international standards. On the other hand, globalization challenges traditional notions of state sovereignty, requiring the adaptation of national legislation and policies to global challenges.

It is also substantiated that Ukrainian national identity plays a vital role in strengthening statehood, serving as a fundamental basis for overcoming external challenges such as aggression from a neighboring state.

The conclusion is drawn that to effectively ensure sovereignty, Ukraine must integrate into the European space by aligning its policies with international norms while preserving its independence and territorial integrity.

Key words: sovereignty, national identity, globalization, international law, territorial integrity, Ukraine, war, national security, democratic values.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 323–333
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 323–333

УДК 327(477+73)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.40

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ЗМІСТ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА: НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА США

Володимир Ліпкан
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
кафедра кримінального права, процесу та криміналістики
вул. Кільцева дорога, 3-А, 03187, м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7411-2086
https://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0012068
WoS : LIH-1184-202
Scopus Author ID: 58683489200

Стаття присвячена всебічному аналізу зовнішньополітичного змісту стратегічного партнерства на прикладі України та США. Констатовано на: відсутність консенсусних та науково розроблених засад визначення тих чи тих акторів як «стратегічних партнерів»; проблемних питаннях у рамках розвитку парадигми стратегічного партнерства у політологічних дослідженнях; символізм практичної взаємодії.

Методологічною основою статті виступає політична лінгвістика, прагматика та семіотика, в рамках яких, окрім надання значень конкретним поняттям, відбуватиметься співвідношення контекстуального змісту політичного явища та описуваного ним поняття в певному хронотопі.

Визначено такі види політичної взаємодії: стратегічне партнерство, партнерські відносини, прагматичні відносини, практична взаємодія. Встановлено чіткий нормативно визначений перелік стратегічних партнерів України: США, Велика Британія і Північна Ірландія, Канада, ФРН Французька Республіка. З'ясовано, що серед них існують суттєві геостратегічні розбіжності як щодо спільних цінностей, так і щодо ставлення до України, бачення її ролі та шляхів формування гарантованого та стійкого тривалого миру, притягнення до відповідальності міжнародних злочинців російського режиму, що вчинили міжнародні злочини через війну проти України.

За допомогою герменевтичного та методів політичної та правничої лінгвістки встановлено чисельні колізії в актах стратегічної правотворчості, що визначають зовнішню політику України, продемонстровано нечіткість структурно-детермінаційних зв'язків. На конкретних прикладах взаємодії із США, Туреччиною, КНР доведено різноаспектність процесів зовнішньополітичної взаємодії, водночас здійснено відмежування між нею та стратегічним партнерством через проведення чітких червоних ліній для партнерів.

На підставі визначеного змісту стратегічного партнерства висновується, що відносини стратегічного характеру мають бути спрямовані на реалізацію українських національних інтересів, на базі українських національних цінностей з метою ствердження української державності та національної ідентичності, гарантування державного суверенітету та незалежності, непорушності державних кордонів і територіальної цілісності, визнання та поваги до міжнародної суб'єктності України.

Запропоновано: 1) унормувати поняття стратегічного партнерства, його засади та доконечні умови (conditio sine qua non); 2) визначити його найістотніші ознаки; 3) встановити прийнятні та граничні формати взаємодії (партнерства, співробітництва), засоби та шляхи, етапи реалізації в рамках спільної стратегічної політики з певного спектра міжнародних відносин щодо якого відбувається СП; 4) прагматично підходити до порізненого розуміння та сприйняття змісту іншими партнерами / акторами, враховуючи етноментальний код, мову права та мову політики, конкретний та узвичаєний зміст процесів реалізації стратегічного курсу держави, а також існуючі відносини з іншими, в тому числі не дружніми, державами.

© Ліпкан В., 2025

Подано авторську дефініцію поняття *стратегічне партнерство* – система міжнародних відносин між державами, реалізація яких передбачає досягнення спільних стратегічних та пріоритетних національних інтересів обох країн, відповідним розподілом ризиків, відповідальності та міжнародно-правових зобов'язань, безпекових гарантій між ними, з метою досягнення спільних стратегічних пріоритетів держав, взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у формуванні (відновленні) якісно нових та/або модернізації (реконструкції) наявних міжнародних відносин, об'єктів та послуг, які потребують залучення стратегічного потенціалу обох держав, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами та послугами з урахуванням впливу геостратегічних чинників на засадах визнання національних цінностей партнерів та суверенної рівності.

Ключові слова: стратегічне партнерство, стратегічна взаємодія, стратегічна політика, стратегічний курс держави, зовнішня політика, міжнародні відносини, міжнародна безпека, геостратегія Української Держави, політична лінгвістика? червоні лінії, суверенна рівність.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, в контексті триваючої війни РФ проти України постає питання щодо символізму «стратегічного партнерства», його змістовного наповнення в реальних міжнародних відносинах, і змістовному наповненні в контексті реалізації геостратегії Української Держави.

Валідність політологічних досліджень зростає, коли відбувається процес визначення ключових дефініцій. Передусім в контексті даної статті важливим є з'ясування змісту таких понять: стратегічне партнерство, стратегічний характер відносин (відносини стратегічного характеру), партнерські відносини, прагматичні відносини, практична взаємодія.

На цьому шляху номінації цих лексем підлягає процес та характер взаємодії, натомість за допомогою застосування сигніфікативної функції відбувається процес визначення змісту і виділення найістотніших ознак, що описують значення цього поняття. Також важливим є застосування *методології політичної лінгвістики*, зокрема, *семіотики та прагматики,* в рамках яких, окрім надання значень конкретним поняттям, відбуватиметься співвідношення контекстуального змісту явища та описуваного ним поняття в певному хронотопі.

У п. 35 Стратегії національної безпеки України 2020 (далі – СНБ), затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, визначено чіткий перелік країн, всебічне співробітництво із якими носить **пріоритетний стратегічний характер** та спрямовується на: 1) зміцнення гарантій незалежності й суверенітету; 2) сприяння демократичному поступу та 3) розвитку України [1].

До таких країн включено:

1) Сполучені Штати Америки;
2) Сполучене Королівством Великої Британії і Північної Ірландії;
3) Канада;
4) Федеративною Республікою Німеччина;
5) Французькою Республікою.

Окрім означеного виду співробітництва у п. 36 згаданої стратегії формується ієрархічна система видів відносин у зовнішньополітичній діяльності з іншими авторами :

- ***стратегічне партнерство*** з Азербайджанською Республікою, Грузією, Литовською Республікою, Республікою Польща, Турецькою Республікою;
- ***партнерські відносини*** з іншими державами Балтії та державами Північної Європи, а також тісні добросусідські відносини з державами Центральної та Південно-Східної Європи;
- ***прагматичні відносини*** з Республікою Білорусь та Республікою Молдова;
- ***практичну взаємодію*** з державами-членами НАТО у гарантуванні безпеки у Чорноморському басейні.

За методом гіперзв'язку із даним пунктом стратегії пов'язаний п. 99 Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (далі – СЗПД) [2], в якій визначаються засади утвердження України у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу, економіки та українського суспільства, а також унормовується ***стратегічний курс*** держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (ЄС) та в Організації Північноатлантичного договору (НАТО), закріплений у Конституції України.

Цим процесам корелювало внесення відповідних змін до Конституції України в лютому 2019 року (на цей час Президентом США був Д. Трамп), якими було закріплено незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [3]. У цьому ж Законі визначено, що Президент України є **гарантом реалізації, а КМУ забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави** на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Важливою є пряма вказівка у п. 4 цитованої СЗПД на те, що зовнішньополітичні зусилля буде спрямовано на розвиток ***відносин стратегічного характеру*** з ключовими партнерами на міжнародній арені, передусім з ЄС, НАТО та їхніми державами – членами, здійснення взаємовигідного співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями.

Однак в п. 96 надано ***ознаки***, що описують *відносини пріоритетного стратегічного характеру*: 1) здійснюються відповідно до пріоритетів зовнішньої політики; 2) відображають особливий рівень і характер співробітництва; 3) ґрунтуються на взаємних інтересах і цінностях: а) демократії; б) верховенства права; в) поваги до прав людини.

Таким чином одразу ж встановлюємо **колізію**: з одного боку, як у п. 35 СНБ, так і п. 99 СЗПД чітко вказано на США, як країну, з якою Україна будує *відносини пріоритетного стратегічного характеру*. З іншого боку, у п. 4 СЗПД чітко на першому місці вказується на країни ЄС. Відтак, з позицій політичної лінгвістики констатую на порушення логічних та структурних вимог до тексту стратегії.

Отже, дане положення п. 4 СЗПД має бути виправлено.

Для встановлення чіткості вживаних понять, виявлення структурно-детермінаційних зв'язків, із застосуванням методології політичної [4; 5] та правничої лінгвістики здійсню аналіз пп. 100-102, якими конкретно нормативно визначено та окреслено **зміст стратегічного партнерства України та США**.

Послуговування в дослідженні даними методами обумовлено їхньою евристичною можливістю вивчення міжнародних відносин між акторами зовнішньополітичної діяльності, геостратегічних змін у просторі безпеки, геостратегічних чинників формування зовнішньополітичних інтересів, стратегічних комунікацій, мисленням та мовою.

Це також потрібно для того, щоб проілюструвати наявний стан регулювання зовнішньополітичних відносин, виявити на основі його співставлення із тенденціями об'єктивного розвитку та хронотопом недоліки, та сформувати на цій підставі пропозиції зовнішньополітичного характеру.

У п. 100 СЗПД вказано, що Сполучені Штати Америки є лідером у консолідації зусиль міжнародної спільноти щодо підтримки: 1) державного суверенітету і 2) територіальної цілісності України, 3) протидії агресії Російської Федерації, 4) наданні допомоги Україні у сферах безпеки і оборони та 5) щодо проведення реформ. Відтак стратегічне партнерство (відносини пріоритетного стратегічного характеру) деталізуються через п'ять основних напрямів.

Однак у п. 35 СНБ вказані інші напрями, які визначають зміст відносин, що носять пріоритетний та стратегічний характер:

1) зміцнення гарантій незалежності й суверенітету;

2) сприяння демократичному поступу

3) сприяння розвитку України.

Відтак у СЗПД відбувається конкретизація поняття суверенітету і його звуження до поняття *«державний суверенітет»*.

Вживання в тексті СНБ терміну *«зміцнення гарантій незалежності»* не відповідає правилам нормопроєктувальної діяльності, зокрема правилам дефінування. Адже в п. 3 даного документа йдеться про *«відновлення суверенітету і територіальної цілісності»*, а головною метою державної політики НБУ визначено *«людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека»*.

Взнаки дається превалювання філологічних підходів щодо вживання синонімічних рядів, що не відповідає засадам законодавчої та політичної лінгвістики, адже, наприклад: в п. 100 йдеться про «*підтримку* територіальної цілісності, а в п. 3 про «*відновлення* територіальної цілісності». Адже фактично вказується на два різні напрями державної політики.

Відсутність чіткості у процесах дефінування, суттєві помилки при визначення дефініцій формують умови для активізації подальших наукових досліджень, зокрема і щодо визначення **змісту стратегічного партнерства, зокрема України та США.**

Констатую на відсутність структурно-логічного зв'язку між ключовими дефініціями, порушення вимог правничої та політичної лінгвістики, а також встановлюю необхідність наукового розроблення критеріїв віднесення тих чи інших відносин до стратегічних із подальшим їхнім ранжуванням відповідно до необхідності забезпечення українських зовнішньополітичних інтересів.

Здійснений аналіз політологічної думки уможливлює дійти висновку, що наразі в контексті співвідношення доктринальних положень і практичної діяльності відсутні достатньо серйозні напрацювання щодо визначення поняття та змісту стратегічного партнерства, його форматів, засобів і шляхів, граней співвідношення стратегічних національних інтересів, ролі у формуванні нового світового порядку з урахуванням турбулентностей центрів сили та геостратегічних вісей в контексті становлення монополярного світу.

Мюнхенська конференція 2025 року також сформувала достатній солідний шар для переосмислення ролі США як глобального лідера у сфері безпеки.

У рамках зовнішньополітичних відносин в Україні, також мають відбутися кардинальні зміни, передусім щодо таврування тих чи інших акторів «стратегічними партнерами» або міжнародних відносин чи зовнішньополітичних стратегій *«стратегічним партнерством»*.

У практичній зовнішньополітичній сфері це увиразнювалося через безпідставну та надмірну номінацію будь-якого партнерства *«стратегічним»*. Так, у п. 36 СНБ «стратегічне партнерство» визначається з таким країнами, як: Азербайджанська Республіка, Грузія, Литовська Республіка, Республікою Польща, Турецькою Республікою, що прямо **суперечить** п. 99 СЗПД, в якій визначені інші 5 країн, список яких наведено вище.

Більше того, як буде наведено далі, наприклад, ***Турецька Республіка*** під час війни, хоч і надавала певну допомогу, зважаючи на триваючі і такі, що поглиблюються, відносини з РФ, зокрема будова росіянами атомної станції «Аккую» в Туреччині, яка складатиметься з чотирьох енергоблоків у провінції Мерсин на узбережжі Середземного моря, церемонія відкриття якої відбулася за участю Президента Ердогана 27 квітня 2023 року, вважати дану державу стратегічним партнером України ***не вбачається можливим на даному етапі***.

Адже для різноманітних форм співробітництва і зовнішньополітичної взаємодії в українській мові і політичному лексиконі вистачає достатньої кількості адекватних лексем, а також усталених форм співробітництва та партнерства.

Відтак, проголошення на реалізацію стратегічного курсу, стратегічний аналіз і впровадження стратегічного мислення потребують коректного та виваженого ставлення до застосування та оперування конкретною термінологією, зокрема терміном *«стратегічне партнерство» (далі – СП)*.

Зміст стратегічного партнерства полягає у тому, що в його рамках мають реалізовуватись:

- *стратегічні* та пріоритетні національні інтереси;
- інструментом здійснення цих інтересів має виступати *стратегічна державна політика*, що конкретизується в рамках *стратегічного курсу держави* через ухвалення та реалізацію *стратегічних рішень;*
- на реалізацію *стратегічної державної політики* впливає комплекс *геостратегічних чинників* формування зовнішньополітичних інтересів, управління якими здійснюється в рамках впровадження *системи стратегічного управління* на засадах *стратегічного державницького мислення* і *стратегічного прогнозування та стратегічного аналізу*.

СП виступає в даному контексті політичним інструментом здійснення геостратегії Української Держави, як макростратегія її стратегічного розвитку в найбільш важливих сферах життєдіяльності, в тому числі зовнішній політиці. СП є практичним проявом стратегії зовнішньополітичної, безпекової, кібербезпекової та іншої діяльності в рамках реалізації стратегічного курсу.

Правовим інструментом СП мають виступати акти стратегічної правотворчості у вигляді стратегій, які затверджуються указами Президента України. Адже двосторонні угоди, що закріплюють СП, мають бути ратифіковані парламентом, після чого внесені зміни до чинного законодавства з метою імплементації положень цих угод до них. Двосторонні угоди на даному етапі вважаю більш оптимальним та виправданим імперативним інструментом ефективного регулювання міжнародних відносин та регулювання зовнішньої політики.

Безпековим інструментом реалізації СП мають виступати безпекові стратегії, що базуються на стратегічному потенціалі держави щодо формування гарантованих умов реалізації національних інтересів у зовнішньополітичній сфері за допомогою системного, в тому числі і силового інструментарію. Безпека охоплює поняття оборони, а також включає вжиття проактивних упереджувальних заходів щодо впливу на чинники потенційних загроз та небезпек, що можуть мати різну природу походження (антропогенні, природні, техногенні, цифрові).

СП виступає ключовим механізмом реалізації *стратегічної політики* у зовнішній сфері, вирішення екзистенційних безпекових проблем. Висока ефективність СП як форми спільної взаємодії держав у сфері зовнішньої політики, на мій погляд, є більш ефективною порівняно із блоковими та іншими механізмами утворення урізноманітнених альянсів.

Практика відносин із США довела, що стратегічний характер партнерства може бути ідентифікований лише з одного боку, натомість, якщо для України відносини носять стратегічний характер, то для США вони можуть не носити такого характеру або в нього США можуть вкладати порізнений, порівняно з Україною, зміст.

Через що **потрібно:**

1) унормувати поняття стратегічного партнерства, його засади та доконечні умови (*conditio sine qua non*);

2) визначити його найістотніші ознаки;

3) встановити прийнятні та граничні формати взаємодії (партнерства, співробітництва), засоби та шляхи, етапи реалізації в рамках спільної стратегічної політики з певного спектра міжнародних відносин щодо якого відбувається СП;

4) прагматично підходити до порізненого розуміння та сприйняття змісту іншими партнерами / акторами, враховуючи етноментальний код, мову права та мову політики, конкретний та узвичаєний зміст процесів реалізації стратегічного курсу держави, а також існуючі відносини з іншими, в тому числі не дружніми, державами.

Формалізація СП відбувається в рамках конкретної *двосторонньої угоди*, ратифікованої парламентом країни. Наголошу: без ратифікації, такі угоди не мають жодного політичного сенсу і правових наслідків. Україна має сумний досвід недієвості Будапештського меморандуму, а також Хартій СП, в тому числі із США (2008 і 2021 років), який засвідчує неконструктивність шляху підписання угод без подальшої їх ратифікації парламентом країни і чіткого визначення механізму гарантій дотримання цих угод.

Саме для цього для конкретної країни, має розроблятися текст конкретної безпекової угоди, в якому відображатимуться як стратегічні національні інтереси України, так і стратегічні інтереси іншого підписанта договору. Адже наприклад, як США, так і Франція, так і Німеччина є визначеними як стратегічні партнери щодо України, однак кожна з цих країн має власні стратегічні національні інтереси, які можуть не співпадати, а іноді суперечити одному.

Зокрема, до *конфронтаційних національних інтересів стратегічних партнерів України* можу віднести: формат функціонування НАТО, рівень витрат на оборону, імовірність війни РФ проти Європи або напад на одну з країн-НАТО, розвиток ядерної енергетики, доступ до природних ресурсів Арктики, освоєння Місяця, відносини із КНР, Африкою та країнами глобального Півдня тощо.

Тому ***завданням стратегічного партнерства*** для Української Держави виступає формування стратегічних можливостей України щодо успішного та ефективного маневрування в урізноманітнених геостратегічних векторах: американський, британський, європейський, північно-східний, близько-східний, південно-азійський. Актуальним питанням у цьому аспекті виступає розвиток стратегії і тактики зовнішньополітичних відносин.

Отже в дослідженні в контексті необхідності досягнення справедливого та гарантованого, довготривалого миру в Україні мною наголошується на необхідності акцентування саме на *двосторонніх безпекових угодах*, в яких зміст стратегічного партнерства буде виписаний в аспекті синхронізації національних пріоритетних інтересів України та іншого нашого партнера.

Синергетично дані безпекові угоди мають бути укладено на розвиток положень геостратегії як ***макростратегії розвитку та відновлення*** сильної та ефективної державності в Україні.

В умовах повоєнного розвитку зростатиме інтерес міжнародного інвестиційного бізнесу до державних гарантій прямого іноземного інвестування, державної підтримки, що уможливить знизити ризики приватних інвестицій, підвищити надійність інвестиційних проєктів для міжнародних кредитних організацій. Це також є важливим аспектом стратегічного партнерства: сприяння реалізації стратегічної політики розвитку та відновлення повоєнної України.

Успішність СП як механізму активізації зовнішньополітичної діяльності та залучення прямих іноземних інвестицій для реалізації стратегічних і пріоритетних національних інтересів, зокрема в розбудову об'єктів стратегічної інфраструктури, формування

найсучаснішого ВПК уможливлюється за умови гарантованого балансу та дотриманні рівноправності стратегічних інтересів держав-підписантів угод про СП.

В Україні існує низка досліджень в який авторам в різні часи були здійснені дослідження поняття СП, розроблено класифікацію його видів.

І. Жовква свого часу зазначав, що *відносини стратегічного партнерства* становлять собою особливий інструмент зовнішньої політики держави, за допомогою якого вона узгоджує свої дії на міжнародній арені з іншими державами, а взаємодія при використанні цього інструмента призводить до виникнення особливого виду міждержавного співробітництва [6, с. 5]. Тобто даний вчений ієрархічно форму співробітництва ставив вище за стратегічне партнерство, вважаючи останню категорію видовою.

В. Шамраєва надає власну дефініцію СП: 1) особливий типом взаємодії щодо реалізації спільних геополітичних і міжнародно-політичних інтересів держав [7, с. 19]; 2) складна компромісна модель двосторонніх взаємин, якій притаманна взаємодія з глобальними елементами та складовими частинами конструкції міждержавних стосунків регіонального виміру. Українсько-американське стратегічне партнерство поєднує елементи «представницької» і «асиметричної» моделей, а також моделі партнерства «проти спільної загрози» (у даному випадку – з боку Росії, яку кожна із сторін-партнерів розглядає, виходячи із власних національних інтересів та загроз) [7, с. 20].

Ідентичну за змістом дефініцію пропонує в якості авторської Н. Ржевська, визначаючи поняття *стратегічного партнерства* як такий рівень співробітництва між державами, який передбачає спільне здійснення ними своїх ключових національних інтересів [8, с. 38]. Дане поняття є занадто широким і воно суперечить правилам дефінування, оскільки дефініція поняття має відображати найістотніші ознаки явища. За даного випадку словосполука *«спільне здійснення ключових інтересів»* є занадто широкою і може бути пристосованою для будь-якого виду зовнішньополітичної взаємодії.

Окремі дослідники для позначення *відносин стратегічного характеру* вживають таку термінологію *«співробітництво у сфері зовнішньополітичних стратегій»* [9], *«зовнішньополітичні стратегії»* [10].

На думку Б. Парахонського та Г. Яворської ***відносини стратегічного партнерства*** є одним із важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їх дій на міжнародній арені. Довгострокове, випробуване часом партнерство стає гнучким механізмом взаємодії країн, об'єднаних навколо вирішення стратегічних завдань для реалізації власних національних інтересів і підвищення рівня стабільності у світі. *Стратегічне партнерство* дані дослідники визначають як тип міждержавних відносин, побудований як послідовна системна взаємодії держав в напрямі реалізації спільних стратегічних завдань, інтересів та цілей [11].

Констатую на певні маніпуляції і перекручування змісту даної дефініції при здійсненні викладу власної позиції Г. Шелест, яка у довільній формі несправедливо приписує не існуюче ототожнення відносин стратегічного характеру із союзницькими, здійснене начебто Б. Парахонським та Г. Яворською [12].

Відзначаючи на некоректність здійснення наукової дискусії з боку Г. Шелест, зауважу, що дані автори чітко висловлюють власну позицію, стверджуючи, що на відміну від *союзницьких відносин* стратегічне партнерство не передбачає жорсткої системи зобов'язань політичного, економічного, гуманітарного або безпекового характеру [11].

Резонує цій думці і позиція В. Шамраєвої, яка зауважує: «Стратегічне партнерство, на відміну від двосторонніх договірних союзницьких відносин, залишає широке поле для

політико-дипломатичного маневру й не передбачає строгої синхронізації дій у міждержавних взаєминах» [7, с. 19].

Водночас, аналізуючи подану дефініцію Б. Парахонським та Г. Яворською, вбачаю не зовсім коректним підхід даних авторів, коли ними наголос у конструюванні дефініції здійснюється на *«визнанні спільних цінностей».* При здійсненні процесу дефінування важливо враховувати, що «дефініція – стисле, логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття» [13]. Скоріш за все має йтися не про «спільні», а саме про визнання *«цінностей партнерів»,* адже різність у цивілізаційній ідентичності не є шляхом до унеможливлення стратегічного партнерства. Тому має йтися про спільність в реалізації цілей та місії СП, а не про «спільність цінностей».

Відтак, виходячи із поданого вище змісту стратегічного партнерства, таку ознаку як ***«спільні цінності»*** я не можу назвати найістотнішою, через що вказувати її, без належного аргументаційного супроводження та наукового обґрунтування, при дефінуванні є не доцільним.

Приклад: у ст. 1 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 року між Україною та РФ вказано, що «Високі Договірні Сторони як дружні, рівноправні і суверенні держави засновують свої відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві» [14]. Також вказується на те, що «зміцнення дружніх відносин, добросусідства і взаємовигідного співробітництва відповідає докорінним інтересам їхніх народів, служить справі миру і міжнародної безпеки».

Однак ***проголошені спільні цінності***: взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, забезпечення захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин на своїй території і створення умови для заохочення цієї самобутності, врегулювання всіх спірних проблем **виключно мирними засобами тощо, – не стали на заваді вчиненню збройної агресії РФ проти України в лютому-березні 2014 року і донині (станом на березень 2025 р.).**

Наслідком чого, зважаючи на збройну агресію РФ проти України, що становить істотне порушення Російською Федерацією Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, учиненого 31 травня 1997 року в м. Києві та ратифікованого Верховною Радою України 14 січня 1998 року, яке має істотне значення для здійснення об'єкта і цілей цього Договору стало ухвалення Закону України «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» [15].

Тим самим РФ не лише грубо порушила міжнародне право, а й передусім дезавуювала себе як договороспроможну країну, як відповідального члена Ради Безпеки ООН, що також треба враховувати при підписанні в майбутньому Україною мирних угод із РФ, **за будь-якого посередництва** і будь-яких зовнішніх чинників, які справлятимуть тиск на керівництво Української Держави.

Історія українсько-російських відносин, причини та умови чисельних війн, в тому числі й геноцидних [16], зміст політики рашизму [17], уможливлюють на засадах наукового плюралізму припустити: дружба, співробітництво і партнерство – ті форми міжнародних відносин, на які РФ в стратегічній перспективі не здатна щодо України [18].

Окремі дослідники із цього приводу відзначають, що відносини СП можуть мати не завжди позитивні наслідки, що стає результатом кардинальної зміни геостратегічних інтересів та пріоритетів, порушенням принципів рівноправності. Показовою є війна РФ проти України, яка була проголошена стратегічним партнером нашої держави [19, с. 20].

За цих умов такі умови доцільно підписувати на багатосторонній договірній основі із залученням стратегічних партнерів України, які гарантуватимуть реалізацію даного Договору, на підставі попередньо укладених безпекових угод, ратифікованих місцевими законодавчими органами. Або ж є й інший шлях: не підписувати жодних договорів, а будувати власну сильну державу, з якою, з часом, волітимуть підписувати договори про СП інші країни.

На підставі наведеного, пропоную авторське визначення дефініції **стратегічне партнерство** – система міжнародних відносин між державами, реалізація яких передбачає досягнення спільних стратегічних та пріоритетних національних інтересів обох країн, відповідним розподілом ризиків, відповідальності та міжнародно-правових зобов'язань, безпекових гарантій між ними, *з метою* досягнення спільних стратегічних пріоритетів держав, взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у формуванні (відновленні) якісно нових та/або модернізації (реконструкції) наявних міжнародних відносин, об'єктів та послуг, які потребують залучення стратегічного потенціалу обох держав, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами та послугами з урахуванням впливу геостратегічних чинників на засадах визнання національних цінностей партнерів та суверенної рівності.

Список використаної літератури

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 трав. 2020 р. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037.
2. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України : затв. указом Президента України від 26 серп. 2021 р. № 448/2021. *Офіційний вісник Президента України.* 2021. № 22. Ст. 1056.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 9. Ст. 50.
4. Петлюченко Н. В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.
5. Акінчиць Н. Г. Розвиток політичної лінгвістики як автономної науки. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 120. С. 53–58. http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp120/knp120_53-58.pdf 27.
6. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук із спеціальності 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, м. Київ, 2005. 26 с.
7. Шамраєва В. М. Стратегічне партнерство між Україною та США: концептуальне обґрунтування і практичне втілення. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України. Київ, 2016. 37 с.
8. Ржевська Н. С. Модель стратегічного партнерства Україна – США в умовах геополітичних трансформацій. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 37–43.

9. Шевцов А.І., Мерніков Г.І. Співробітництво Україна – США у контексті зовнішньополітичних стратегій. *Стратегічна панорама*. 2007. № 2. С. 61–68.
10. Бурейко Н. Місце України в зовнішньополітичній стратегії США. *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 104–107.
11. Парахонський Б., Яворська Г. Стратегічне партнерство. Аналітична записка. URL: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/strategichne-partnerstvo-ukraini-analitichna-zapiska
12. Шелест Г. Стратегічне партнерство без стратегії. Аналітична записка програми Безпекових студій Ради зовнішньої політики «Українська призма». 2021. URL: https://prismua.org/
13. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2005. С. 290.
14. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text
15. Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України № 2643-VIII 6 грудня 2018 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 1. Ст. 2.
16. Дорошко М. С. Геноцидні війни Леніна – Сталіна – Путіна в Україні. Київ : Ніка-Центр, 2023. 272 с.
17. Щербак Ю. Вбити імперію зла: Росія – вічний ворог України. Київ : Дух і Літера, 2023. 296 с.
18. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. Монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 830 с.
19. Яремко Л. А., Яремків В. Г. Стратегічне партнерство як передумова розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між державами. *Економіка і підприємництво.* 2022. № 1 (124). С. 15-22. DOI: https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-1-2.

FOREIGN POLICY CONTENT OF STRATEGIC PARTNERSHIP: THE CASE OF UKRAINE AND THE USA

Volodymyr Lipkan
Academy of Labour, Social Relations and Tourism,
Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of
Kiltseva doroha str., 3-A, 03187, Kyiv, Ukraine
https://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0012068
https://orcid.org/0000-0002-7411-2086
WoS : LIH-1184-2024
Scopus Author ID: 58683489200

The article is devoted to a comprehensive analysis of the foreign policy content of strategic partnership, using the example of Ukraine and the United States. It highlights the following issues: the absence of a consensus-based and scientifically developed framework for defining certain actors as "strategic partners»; problematic aspects in the development of the strategic partnership paradigm in political science research; and the symbolism of practical interaction.

The methodological foundation of the article is based on political linguistics, pragmatics, and semiotics. Within these frameworks, in addition to attributing meanings to specific concepts, the contextual content of political phenomena is correlated with the described concept in a specific temporal space.

The article identifies the following types of political interaction: strategic partnership, partnership relations, pragmatic relations, and practical interaction. A clearly defined, normatively established list

of Ukraine's strategic partners has been determined: the United States, the United Kingdom and Northern Ireland, Canada, the Federal Republic of Germany, and the French Republic. It is established that there are significant geostrategic discrepancies among them, both in terms of shared values and in their attitude toward Ukraine, their vision of its role, and the pathways to ensuring a guaranteed and sustainable long-term peace, as well as holding international criminals of the russian regime accountable for committing international crimes during the war against Ukraine.

Using hermeneutic and political-legal linguistics methods, numerous contradictions in strategic law-making acts defining Ukraine's foreign policy have been identified, demonstrating the ambiguity of structural-determination connections. The study provides concrete examples of interactions with the United States, Turkey, and China, proving the multidimensional nature of foreign policy processes. At the same time, it delineates a distinction between such interactions and strategic partnership by setting clear "red lines» for partners.

Based on the defined content of strategic partnership, the study concludes that relations of a strategic nature should be directed toward the realization of Ukrainian national interests, grounded in Ukrainian national values, with the aim of asserting Ukrainian statehood and national identity, ensuring state sovereignty and independence, the inviolability of state borders and territorial integrity, and the recognition and respect of Ukraine's international subjectivity.

The article proposes the following: 1) standardizing the concept of strategic partnership, its principles, and essential conditions (conditio sine qua non); 2) defining its most significant characteristics; 3) establishing acceptable and limiting formats of interaction (partnership, cooperation), means and methods, and stages of implementation within the framework of a joint strategic policy in specific spheres of international relations concerning which the strategic partnership is conducted; 4) applying a pragmatic approach to the diverse understanding and perception of the concept by other partners/actors, taking into account the ethno-mental code, the language of law and politics, the specific and conventional content of the processes of implementing a state's strategic course, as well as existing relations with other, including unfriendly, states.

The article presents an original definition of strategic partnership as a system of international relations between states, wherein their implementation presupposes the achievement of common strategic and priority national interests of both countries, with an appropriate distribution of risks, responsibilities, and international legal obligations, as well as security guarantees between them. This is aimed at achieving the states' shared strategic priorities and mutually beneficial long-term cooperation in forming (restoring) qualitatively new and/or modernizing (reconstructing) existing international relations, objects, and services that require the involvement of both states' strategic potential. Furthermore, it includes the utilization (exploitation) of such objects and services, considering the influence of geostrategic factors based on the recognition of national values of partners and sovereign equality.

Key words: strategic partnership, strategic interaction, strategic policy, state's strategic course, foreign policy, international relations, international security, geostrategy of the Ukrainian state, political linguistics, red lines, sovereign equality.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 334–340
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 334–340

УДК 172.15:323.13:329.17 (477)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.41

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ: ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ, ОЦІНКА

Богдан Максимець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Відокремлений структурний підрозділ «Івано-Франківський фаховий коледж
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті висвітлюються інституційні особливості, політико-ідеологічні засади Українського національного фронту. УНФ – нелегальна націоналістична громадсько-політична організація. Вона представляла опозиційний антирежимний дисидентський рух в радянській Україні упродовж 1964–1967 рр. УНФ мав постійне періодичне видання – самвидавний часопис «Воля і Батьківщина». Розповсюджував різні антирадянські документи, зокрема літературу Організації українських націоналістів та матеріали самвидаву. Прагнув перетворитися на широке народне об'єднання і домогтися створення української самостійної держави в етнографічних межах проживання українського народу. Вона мала бути демократичною, правовою, соціальною республікою з народним соціалізмом, побудованим на принципах самостійності, народовладдя, процвітання, соціальної справедливості і свободи. Перебував на політико-ідеологічних засадах гуманного націоналізму, тобто справедливого націоналізму визволених народів або тих, що борються за визволення, протилежного шовінізмові. В основу програми УНФ були покладені демократичні принципи свободи і рівності, вона охоплювала всі сфери суспільного життя. Програма організації передбачала мирні методи боротьби за незалежність України, не виключаючи застосування зброї. Фронт вважав себе ідейним спадкоємцем Третього надзвичайного великого збору ОУН 1943 р.

УНФ звертав увагу тогочасного керівництва УРСР на те, що Україна формально вважається суверенною союзною республікою в СРСР, а фактично зведена до становища колонії, яку жорстоко визискують та русифікують. Фронт вимагав у керівництва республіки зажадати від Москви припинення політики русифікації, денаціоналізації й економічного визиску та повернутися до політики українізації, що проводилась в Україні до сталінського терору. Інакше його бездіяльність буде розцінена як зрада інтересів української нації.

Ключові слова: Український національний фронт, націоналістична організація, дисидентський рух, гуманний націоналізм, самостійна держава, «Воля і Батьківщина», самвидав.

Постановка проблеми. Український національний фронт (УНФ) – нелегальна самостійницька дисидентська громадсько-політична організація, яка діяла на теренах УРСР у 1964–1967 рр. Число її членів, подане в науковій літературі, коливається від 65-ти до 150-ти осіб. УНФ фактично першим з утворень українського антирежимного руху спротиву другої половини XX ст. виробив програму, в основу якої були покладені не принципи марксизму-ленінізму чи засади інтегрального націоналізму, а демократичні принципи свободи й рівності. Також вона була спробою охопити всі сфери суспільного життя. Тому ця розвідка є на часі.

Джерельну базу дослідження склали матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України (м. Івано-Франківськ) – кримінальна справа слідчого відділу Управління Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР у Івано-Франківській області по звинуваченню Квецка Д. М., Красівського З. М., Дяка М. Д., Лесіва Я. В.

© Максимець Б., 2025

і Кулинина В. І., 21 березня 1967 р. – 20 грудня 1967 р. Також ми спирались на опубліковані документи, спогади та свідчення, інтерв'ю, видання та публікації періодики, електронні публікації. При написанні статті були використані наукові та науково-популярні праці таких авторів, як О. Бажан, І. Гель, М. Дубас, Ю. Зайцев, Б. Захаров, Є. Захаров, Л. Кобута, С. Кобута, С. Липовецький, В. Овсієнко, О. Пересунчак, А. Русначенко, а також енциклопедичні видання і довідкові публікації. Аналіз публікацій засвідчує необхідність різноаспектного та всестороннього дослідження Українського національного фронту, зокрема його інституційних основ та політико-ідеологічних принципів.

Метою цієї статті є розкрити інституційні особливості, політико-ідеологічні засади Українського національного фронту, подати оцінку його діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український національний фронт (УНФ) – підпільна націоналістична організація, що діяла в Івано-Франківській, Львівській, Кіровоградській, частково інших областях УРСР упродовж 1964–1967 рр. Вона представляла національно-орієнтований напрям дисидентського руху. Також була в опозиції до радянської влади, тобто була антирежимною організацією. Ініціаторами створення УНФ виступили вчитель-історик Дмитро Квецко (1935–2010) та вчитель-філолог, поет Зеновій Красівський (1930–1991). В основну «п'ятірку» членів УНФ, окрім Д. Квецка, З. Красівського, входили ще працівник правоохоронних органів Михайло Дяк (1935–1976), токар Василь Кулинин (р. н. 1943), учитель фізичної культури, поет, пізніше священник Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Ярослав Лесів (1945–1991 рр.) [1–5; 6, арк. 6]. Усі вони були уродженцями тодішнього Долинського району Івано-Франківської області відповідно сіл Слобода Болехівська, Витвиця, Кальна, Лужки та Липа [1–5; 6, арк. 6]. Також можна виділити Львівську та Гайворонську філії організації [7, с. 118]. Так, Гайворонська група була створена в Кіровоградській області [8, с. 521]. Вона налічувала 18 симпатиків УНФ з Центральної України, об'єднаних своєрідним словесним паролем організації «Воля – Батьківщина» [9, арк 100–102; 10, с. 20].

На 1964 р. Д. Квецком та З. Красівським було підготовлено ряд програмних документів – «Програмові вимоги Українського національного фронту», «Наші завдання», «Статутові принципи», «Тактика Українського національного фронту» [11].

УНФ був першою підпільною організацією дисидентського руху, яка мала постійне періодичне видання – самвидавний часопис «Воля і Батьківщина» [12, с. 74]. Його видавцями були Д. Квецко і З. Красівський [13, арк. 115, 116]. Автором майже всіх статей журналу і документів був Д. Квецко, за винятком двох статей: «Хто вони?» і «Колонізатори та їх політика», які написав З. Красівський [14, арк, 420; 13, арк. 116]. Останній також редагував під час друкування документи, підготовлені Квецком [14, арк. 420]. Упродовж 1964–1966 рр. було надруковано 16 чисел журналу по шість примірників кожен, а всього 96 примірників [14, арк. 116]. Це робилось переважно в бункері біля села Слобода Болехівська, який ще раніше спорудив Д. Квецко для нелегальної діяльності [14, арк. 115]. Тут було виготовлено ще 50 примірників заяв УНФ, 6 екземплярів «Тактики Українського національного фронту», кілька примірників звернення «Вищим урядовим чинникам на Україні», «Меморандуму УНФ» [15, арк. 263; 14, арк. 116].

УНФ розповсюджував різні антирадянські матеріали. Найперше, це була віднайдена Д. Квецком і переховувана ним на схилі гори Люта біля с. Слобода Болехівська література збройного підпілля Організації українських націоналістів (ОУН), зокрема брошура «Хто такі бандерівці і за що вони борються?» (російською мовою) авторства Петра Федуна-«Полтави», публіциста ОУН, прихильника її демократизації, та бюлетень «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради» [13, арк. 111; 16, с.195], а також матеріали

самвидаву – програмні документи, як-от інструкція «Тактика Українського національного фронту», журнал УНФ «Воля і Батьківщина» [17, с. 377].

Для прикладу, з 1966 р. Я. Лесів за завданням Д. Квецка розповсюджував отримані від нього антирадянські матеріали у Львові, Києві, Одесі, Жмеринці, Козятині, Гайвороні та інших місцях [13, арк. 172]. Найчастіше він поширював антирежимну літературу на вокзалах та в потягах [15, арк. 269]. Так, в десятих числах січня 1966 р. Лесів розповсюдив 15 брошур «Кто такие бандеровцы…» і «Бюро інформації УГВР» у поїзді Львів–Одеса незадовго до прибуття на станцію Рудниця [15, арк. 270]. 20 березня 1966 р. він поширив 10–12 таких самих брошур на автовокзалі м. Одеса [15, арк. 270]. 26 липня 1966 р., прямуючи поїздом у м. Київ, Лесів розповсюдив до 15 вищезазначених брошур на станціях Жмеринка, Козятин, на перегоні станцій Боярка-Жуляни [15, арк. 270]. 11 серпня 1966 р. він поширив 10 примірників цих матеріалів на залізничному вокзалі Львова, розкидуючи і залишаючи їх у приміщеннях для військових, туалетній кімнаті і на перехідних клітках між поверхами вокзалу [13, арк. 130]. 26 листопада 1966 р. 8 примірників брошур Лесів розповсюдив у приміщеннях залізничного та автобусного вокзалів м. Гайворон Кіровоградської області [13, арк. 130]. Всього за п'ять разів він поширив понад 70 екземплярів оунівських брошур та інших документів [15, арк. 270].

Як вже зазначалось, 26 липня 1966 р. Я. Лесів потягом прибув до Києва, де вкинув три конверти у скриньку на головпошті на адресу першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста, голови Ради Міністрів УРСР Володимира Щербицького та голови Президії Верховної Ради УРСР Дем'яна Коротченка зі зверненням Центрального проводу УНФ «Вищим урядовим чинникам на Україні» [18, с. 41]. Документ підготували Д. Квецко і З. Красівський [18, с. 40]. Звернення було протестом проти російщення (русифікації), особливо в містах [19, с. 158]. У ньому, зокрема, був заклик «до вищих урядових чинників» боронити національні права українського народу, оскільки Україна формально вважається суверенною союзною республікою, а фактично зведена до становища колонії, яку жорстоко визискують та русифікують. Тому необхідно зажадати від Москви припинення політики русифікації, денаціоналізації й економічного визиску та повернутися до політики українізації, що проводилась в Україні до сталінського терору, а ще домагатися припинення переслідування колонізаторами українців за їх патріотизм. Інакше бездіяльність керівництва республіки буде розцінена як зрада інтересів української нації [20, арк. 217].

27 липня 1966 р. лист був зареєстрований Особливим сектором ЦК КПУ, а 1 серпня П. Шелест наклав на нього резолюцію, адресовану голові КДБ при Раді Міністрів УРСР Віталію Нікітченкові. 5 серпня лист-звернення зареєструвало Друге управління КДБ [20, арк. 217].

В основу програми УНФ були покладені демократичні принципи свободи і рівності, вона охоплювала всі сфери суспільного життя [12, с. 74]. Фронт вважав себе ідейним спадкоємцем ОУН, особливо – її Третього надзвичайного великого збору 1943 р. [7, с. 122]. УНФ перебував на політико-ідеологічних засадах українського націоналізму, який засновники організації характеризували як гуманний. Ним виступає націоналізм визволених народів або тих, що борються за визволення, який є справедливим, прямою протилежністю звироднілого шовіністичного націоналізму, що перероджується в імперіалізм [18, с. 97]. Головною метою УНФ було «створення Української Самостійної Держави в її етнографічних межах, включаючи землі, загарбані колонізаторами» [20, арк 311 зв.; 13, арк. 112, 114]. Програма організації передбачала мирні методи боротьби за незалежність України, не виключаючи застосування зброї [3]. Також програмові вимоги підпільної групи передбачали заміну колоніальної радянської державної адміністрації новою національною

владою; розпуск Комуністичної партії України, Ленінського комуністичного союзу молоді України, української піонерської організації з конфіскацією і націоналізацією їх рухомого і нерухомого майна; ліквідацію колгоспно-радгоспної системи в сільському господарстві і перехід до приватного землекористування [13, арк. 112]. Програма УНФ містила ще положення про те, що майбутня українська держава повинна відповідати кращим традиціям і гаслам національно-визвольних рухів українського народу від найдавніших до найновіших часів, в якій людині буде повернуто втрачену волю, процвітатиме національна культура, всіх стосуватиметься свобода слова, друку, громадських і політичних угруповань, матимуть рівні права всі національності, діятиме принцип мирного і дружнього співжиття із сусідами [20, арк. 112]. Українська держава має бути демократичною, соціальною, правовою республікою з народним соціалізмом, побудованим на принципах самостійності, народовладдя, процвітання, соціальної справедливості і свободи [7, с. 125].

Варто зазначити, що чимало програмових положень УНФ перегукуються з демократичними ідеями рішень ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН (1943 р.) та основних документів Української головної визвольної ради (УГВР) (1944 р.), ідеологів ОУН Петра Полтави (Федуна) й Осипа Горнового (Дяківа). Це переконливо доводить неперервність визвольних змагань українського народу. На підставі аналізу тогочасного ладу та геополітичної ситуації лідери УНФ зробили оригінальні і ґрунтовні висновки, вказали реалістичні шляхи боротьби за волю України, розробили підвалини будівництва демократичного суспільства [18, с. 44].

Органами Комітету державної безпеки (КДБ) чільні представники УНФ, зокрема основна його «п'ятірка», були затримані в березні 1967 р. Так, Я. Лесів був затриманий за доносом (В. Цвілюка, як вказано в матеріалах справи) [13, арк. 108]. 20 березня 1967 р. після особистого обшуку оперативним уповноваженим та обшуку помешкання в гуртожитку в смт Завалля Гайворонського району Кіровоградської області, де він проживав, у ході якого в нього знайшли брошури ОУН та УГВР [6, арк. 10–16]. Також ще в листопаді 1966 р. був донос на Лесіва завуча школи-інтернату О. Кушніра про його «антирадянські вислови й розмови» [21, с. 17]. 26 березня 1967 р. йому було пред'явлено обвинувачення у скоєнні злочину, передбаченого статтею 62, частина 1 Кримінального кодексу (КК) УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» [6, арк. 213]. Відтак, 29 березня Лесів був заарештований. Так само було зроблено з Д. Квецком, З. Красівським, Михайлом Дяком і В. Кулининим (основна «п'ятірка» УНФ) [22, с. 90; 13, арк. 108–109]. Щоправда, серед місцевого населення на Гайворонщині розпустили поголос, що фізкультурник збирав і передавав на Захід відомості про місцевий графіткомбінат [23, с. 561].

Таким чином, Український національний фронт припинив свою діяльність в УРСР. Він посів важливе місце в історії України, розгорнувши боротьбу проти радянського авторитарного політичного режиму, утвердивши перехід від збройного до мирного етапу самостійницького руху [24, с. 26–34; 12, с. 77].

Оцінюючи роль УНФ, З. Красівський пізніше підсумовував: «… з усіх організацій, з усіх груп і поодиноких діячів ніхто не прийшов до ув'язнення з таким вантажем проробленої роботи. А на українському тлі ми відзначилися сформованою патріотичною платформою і конкретними завданнями: створення української самостійної держави. Ми не чіплялися за якісь ідеологічні постуляти, не вбирали на себе чиїхось партійних шорів. Ми проголошували фронт і об'єднання в ньому всіх людей доброї волі, які дозріли до того факту, що дати людині свободу, права і вільний розвиток можливо тільки через створення своєї держави. Ми подавали руки людям усяких забарвлень, різних ідеологій, ми вважали, що і з цегли, і з каменю, і з блоків, і з вапна, і з багатьох інших компонентів не тільки

можна, а й необхідно будувати наш дім, в якому мали і мають бути великі вікна, багато простору і свіже повітря…» [23, с. 554].

На погляд Василя Овсієнка, історика дисидентського руху, УНФ пропонував самостійний розвиток України у вигляді «народного соціалізму», свого роду «третій шлях», що був дуже близький до реалій тодішньої західноєвропейської соціал-демократії. Власне представники українського опозиційного руху 1960-х рр. в СРСР найбільше дотримувалися трьох ідеологій – націонал-комунізму (Іван Дзюба), інтегрального націоналізму (Валентин Мороз) та соціал-демократії (УНФ, Д. Квецко) [25, с. 211, 212].

Натомість дослідник національно-визвольного руху в Україні Анатолій Русначенко зазначив, що в УНФ була ледве чи не найдетальніше розроблена програма націоналістичної течії українського визвольного руху в 1960–1980-х. Цілком реалістичними були розділи програми УНФ «Національні відносини» і «Політичні вимоги» – вони, вважає науковець, частково почали здійснюватися в сучасній Україні [7, с. 105–140; 25, с. 212].

Висновки. Таким чином, Український національний фронт – підпільна самостійницька громадсько-політична організація, яка представляла опозиційний антирежимний дисидентський рух в радянській Україні упродовж 1964–1967 рр. В основну п'ятірку УНФ входили Д. Квецко, З. Красівський, М. Дяк, Я. Лесів, В. Кулинин. УНФ був першою нелегальною організацією дисидентського руху в УРСР, яка мала постійне періодичне видання – самвидавний часопис «Воля і Батьківщина». Прагнув перетворитися на широке народне об'єднання і домогтися створення української самостійної держави в етнографічних межах проживання українського народу, яка мала бути демократичною, правовою, соціальною республікою з народним соціалізмом. У цілому УНФ перебував на політико-ідеологічних засадах гуманного націоналізму, тобто справедливого націоналізму визволених народів або тих, що борються за визволення, протилежного шовінізмові.

Список використаної літератури

1. Русначенко А. Квецко Дмитро Миколайович. URL: https://museum.khpg.org/1113914101 (дата звернення: 14.01.2025).
2. Рапп І. Переклав В. Овсієнко. Красівський Зіновій Михайлович. URL: https://museum.khpg.org/1113913735 (дата звернення: 14.01.2025).
3. Овсієнко В. Кулинин Василь Іванович. URL: https://museum.khpg.org/1128065228 (дата звернення: 14.01.2025).
4. Овсієнко В. Дяк Михайло Дмитрович. URL: https://museum.khpg.org/1128023459 (дата звернення: 14.01.2025).
5. Карасик С. Переклав В. Овсієнко. Лесів Ярослав Васильович. URL: https://museum.khpg.org/1113914508 (дата звернення: 14.01.2025).
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Івано-Франківськ (далі: ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 9. 262 арк.
7. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.
8. Лесів. Сніг без ґрат. Поезія. Епістолярій. Публіцистика. Спогади. Документи / упоряд. Орися Сокульська. Київ : Смолоскип, 2014. 784 с.
9. ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 12. 241 арк.
10. Пересунчак О. Дорогою болю Ярослава Лесіва. *День*. 2009. 14 серп. (№ 142). С. 20.
11. Бажан О. Г. Український національний фронт, підпільна націоналістична організація. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2019.

842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainskyj_nat_front (останній перегляд: 16.01.2025).
12. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 143 с.
13. ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 14. 179 арк.
14. ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 3. 437 арк.
15. ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 15. 333 арк.
16. Русначенко А. Від імперії до України: зб. статей, Київ : Українська видавнича спілка, 2009. 366 с.
17. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР : у 2 т. Т. 1. Україна. Частина 1. / уклад. Є. Захаров, В. Овсієнко. Харків : Права людини, 2006. 516 с.
18. Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 680 с.
19. Гель І. А. Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття / ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів : ТзОВ «Часопис», 2013. 392 с.
20. ГДА СБУ, м. Івано-Франківськ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П. Т. 10. 350 арк.
21. Кобута Л., Кобута С., Громадсько-політична діяльність українського дисидента Ярослава Лесіва. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2019. Вип. 13. с. 15–25.
22. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : у 4 т. 2-ге вид., випр. та допов. Т. 1 : Особистості / уклад.: Є. Захаров, В. Овсієнко. Харків : Права людини, 2016. 207 с.
23. Липовецький С. Бандерівці: 200 історій з XX століття. Львів : ЛА «Піраміда», 2018. 564 с.
24. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту. *Український часопис.* 1997. № 2. С. 26–34.
25. Овсієнко В. Світло людей: мемуари та публіцистика / вид. друге, перероблене і доповнене. Київ : ТОВ «Вид-во "Кліо"», 2018. 512 с.

THE UKRAINIAN NATIONAL FRONT: INSTITUTIONAL PECULIARITIES, POLITICAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS, ASSESSMENT

Bohdan Maksymets
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Separate structural subdivision «Ivano-Frankivsk professional college
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article highlights the institutional features, political and ideological foundations of the Ukrainian National Front. The UNF was an illegal nationalist socio-political organisation. It represented the opposition anti-regime dissident movement in Soviet Ukraine in 1964-1967. The UNF had a permanent periodical, the self-published magazine «Will and Fatherland». It distributed various anti-Soviet documents, including literature by the Organisation of Ukrainian Nationalists and self-published materials. It sought to transform into a broad national association and achieve the creation of a Ukrainian independent state within the ethnographic boundaries of the Ukrainian people. It was to be a democratic, legal, social republic with people's socialism, built on the principles of independence, It was based on the political and ideological

principles of humane nationalism, i.e. the just nationalism of liberated peoples or those fighting for liberation, opposed to chauvinism. The UNF programme was based on the democratic principles of freedom and equality, and covered all spheres of public life. The organisation's programme envisaged peaceful methods of struggle for Ukraine's independence, including the use of weapons. The Front considered itself the ideological successor of the Third Extraordinary Great Meeting of the OUN in 1943.

The UNF drew the attention of the leadership of the Ukrainian SSR to the fact that Ukraine was formally considered a sovereign union republic in the USSR, but was in fact reduced to the status of a colony, which was being brutally exploited and Russified. The Front demanded that the leadership of the republic demand that Moscow stop its policy of Russification, denationalisation and economic exploitation and return to the policy of Ukrainisation that had been implemented in Ukraine before Stalin's terror. Otherwise, his inaction would be seen as a betrayal of the interests of the Ukrainian nation.

Key words: Ukrainian National Front, nationalist organisation, dissident movement, humane nationalism, independent state, «Will and Fatherland», samizdat.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 341–356
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 341–356

УДК 327.7; 321.8
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.42

ВПЛИВ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

Маріанна Марусинець
Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II
пл. Кошута, 6, 90200, м. Берегово, Україна

У статті визначено роль ідентичності у розвитку та трансформації конфлікту в Північній Ірландії. Встановлено, що конфлікт в Північній Ірландії є яскравим прикладом етнополітичного конфлікту, спричинений суперечкою між центральною британською владою та місцевими республіканськими національними організаціями щодо статусу регіону. Північноірландський конфлікт був викликаний протистоянням між спільнотою протестантів, юніоністів і лоялістів (ПЮЛ), які боролися за те, щоб Північна Ірландія залишалася частиною Сполученого Королівства, і спільнотою католиків, націоналістів і республіканців (КНР), які прагнули, щоб Північна Ірландія стала частиною Республіки Ірландія. Головною силою, що протидіяла Великій Британії, була Ірландська республіканська армія (ІРА). Головним противником ІРА став протестантський орден Оранжистів і праворадикальні протестантські організації, що підтримували його.

Аргументовано, що, незважаючи на те, що минуло понад 25 років з моменту підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. в Північній Ірландії, питання, що пов'язані зі встановленням миру і примирення в регіоні, як і раніше, залишаються актуальними. Природа розбіжностей між спільнотою ПЮЛ і КНР, незважаючи на мирні угоди, криється в їхніх ідентичностях, що продовжує підтримувати міжконфесійний розкол. Північній Ірландії ще належить подолати спадщину ідентичностей, що конкурують і докласти зусиль для реалізації Угод Страсної п'ятниці 1998 р. і Сент-Ендрюської угоди 2007 р., спрямованих на побудову мирного і гармонійного суспільства.

Доведено, що ідентичність має важливе значення як у негативному, так і в позитивному аспектах. Для католиків було важливо усвідомлювати себе не тільки як ірландців, а й як не британців. Для протестантів же було важливо не бути ірландцями, але при цьому залишатися британцями. Ці ідентичності, що конкурують були взаємовиключними, що стало однією з причин, через яку дослідники часто-густо висловлювали скептицизм щодо можливості вирішення проблеми етнополітичних суперечностей у Північній Ірландії. Однак варто зазначити, що деякі громадяни Північної Ірландії в даний час вважають за краще ідентифікувати себе як «північноірландці».

Ключові слова: Північна Ірландія, ідентичність, етнос, нація, політика, північноірландський конфлікт, громада протестантів, юніоністів та лоялістів (ПЮЛ), громада католиків, націоналістів та республіканців (КНР), Угода Страсної п'ятниці 1998 р.

Актуальність теми дослідження зумовлена важливою роллю конфесійної, етнонаціональної та політичної ідентичності у розвитку та трансформації конфліктів. Конфлікт у Північній Ірландії є яскравим прикладом етнополітичного конфлікту, спричинений суперечкою між центральною британською владою та місцевими республіканськими національними організаціями щодо статусу регіону. Північноірландський конфлікт був викликаний протистоянням між спільнотою протестантів, юніоністів і лоялістів (ПЮЛ), які прагнули, щоб Північна Ірландія залишалася частиною Сполученого Королівства, і спільнотою католиків, націоналістів і республіканців (КНР), які боролися за те, щоб Північна Ірландія стала частиною Республіки Ірландія. Головною силою, що протидіяла Великій

© Марусинець М., 2025

Британії, була Ірландська республіканська армія (ІРА). Головним противником ІРА став протестантський орден Оранжистів і праворадикальні протестантські організації, що підтримували його.

У Північній Ірландії протягом тривалого часу існують розбіжності між протестантськими та католицькими громадами. Конфлікт розпочався наприкінці 1960–х рр., і низка чинників, серед яких протиріччя та зіткнення ідентичностей, сприяли ескалації насильства. У 1998 р. було підписано мирну угоду – Угоду Страсної п'ятниці, яка призвела до припинення вогню та виведення британських військ, а також надала жителям Північної Ірландії більше можливостей для самовизначення. Конфлікт часто описують як протистояння між протестантами та католиками, але це не повністю пояснює його причини. Північна Ірландія – це автономія, адміністративно-політична частина Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, розташована в північно-східній частині острова Ірландія. Північна Ірландія має спільний кордон із Республікою Ірландія і є суспільством із сильними релігійними традиціями.

Релігія та ідентичність є одними з ключових чинників конфлікту. Протестанти підтримують юніоністів та лоялістів, які виступають за єдність Північної Ірландії з іншою частиною Великої Британії, а католики підтримують націоналістів та республіканців, які борються за возз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія. В цілому, констатується, що ідеологічні відмінності та колоніальне минуле Великої Британії, ймовірно, є джерелом міжрелігійних проблем. У Північній Ірландії ця розділена національна ідентичність призвела до насильства між громадами ПЮЛ та КНР. Після поділу Ірландії у 1922 р. громада КНР відчувала себе зрадженою і поводилася зухвало, відмовляючись від участі в політичному житті і зосередилась на діяльності католицької церкви. Це було пов'язано з історією релігійних розбіжностей між Ірландією та Великою Британією.

Проблема Північної Ірландії пов'язана не тільки з питаннями ідентичності, а й з риторикою, заснованою на поділі суспільства на дві чітко визначені громади – ПЮЛ і КНР, які характеризуються конкуруючими конституційними устремліннями і політичною самоідентифікацією. З точки зору сучасних соціально-психологічних теорій, проблема ідентичностей у Північній Ірландії може бути розглянута через призму міжгрупових процесів, що сприяють посиленню поділу між групами та зміцненню згуртованості всередині них. У Північній Ірландії існує стійке уявлення про те, що суспільство чітко ділиться на дві групи – католиків і протестантів, залежно від їхніх релігійних та політичних поглядів. Однак питання про те, наскільки відмінності в політичних уподобаннях і національній ідентичності пов'язані з приналежністю до тієї чи іншої релігійної групи, є предметом вивчення в різних наукових дисциплінах – історії, політології, соціології, релігієзнавства та психології.

Відтак, проблема тривалого міжконфесійного та політичного конфлікту в Північній Ірландії, що тривав понад тридцять років, викликає інтерес у широкого кола дослідників. Незважаючи на те, що конфлікт було врегульовано підписанням мирної угоди – Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., залишаються нерозв'язані питання, які проявляються у формі міжконфесійного протистояння, що значною мірою пов'язані з проблемами ідентичності. В українській політологічній думці питання, що пов'язані з проблемами ірландської ідентичності та використання символів у контексті цієї проблематики на сьогоднішній день недостатньо досліджені. Враховуючи це авторка спиралася перед усім на науковий доробок ірландських, британських, європейських та американських дослідників. Серед основних досліджень з цього напрямку виокремлюється науковий доробок таких науковців, як Фергюсон Н., МакКеоун С., МакМанус К., Барб'єр С., Клейтон П., Дуглас Н., Нейгел Д.,

Нолан П., Мередіт Р., Керролл Р., О'Ніл Дж, Гаррі Д., Хейворд К., МакМанус К., Гаррі Д., О'Лірі Б., Поу Д., Тонге Д., Тіллі Ч., Флаерті Е., МакОлі М., Мартін А., Кертіс Д., Сенехі Д., Явуз М., Бірн С., Дарбі Д., Руан Д., Тодд Д., Трю К., Кессіді К., Булл П. тощо.

З огляду на актуальність дослідницької проблематики та ступінь наукової розробленості теми дослідження головна мета статті полягає у всебічному аналізі ролі ідентичності у розвитку та трансформації конфлікту в Північній Ірландії.

Конфлікт у Північній Ірландії, який у народі називають «Смута», часто розглядають як релігійне протистояння. Однак у його основі лежать не тільки релігійні, а й політичні та національні протиріччя. Ці протиріччя розділяють тих, хто виступає за об'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія, і тих, хто підтримує її збереження у складі Сполученого Королівства. Ці ідеології пов'язані з низкою соціальних ідентичностей, які представляють протестантські та католицькі громади [1].

В цілому, природа розбіжностей між спільнотами протестантів, юніоністів, лоялістів (ПЮЛ) і католиків, націоналістів, республіканців (КНР), які зберігаються, незважаючи на мирні угоди, криється в їхній ідентичності. Проблема ідентичностей, що конкурують і сьогодні продовжує відігравати відчутну роль у підтримці міжконфесійного розколу. Отже, можна констатувати, що Північній Ірландії належить розв'язати проблему, пов'язану із співіснуванням двох конфліктуючих спільнот, що мають різні ідентичності.

Протягом майже трьох десятиліть у Північній Ірландії існував конфлікт, в основі якого лежали протиріччя між представниками різних етнорелігійних груп. У 1998 р. в Белфасті було підписано Угоду Страсної п'ятниці, яка мала покласти край багаторічному протистоянню і встановити нові політичні домовленості. Згідно з цією угодою, влада в незалежній Асамблеї Північної Ірландії мала бути розділена між конкуруючими громадами ПЮЛ та КНР. Сьогодні необхідно докласти значних зусиль для реалізації положень Угод Страсної п'ятниці 1998 р., а також Сент-Ендрюської угоди 2007 р., метою яких є побудова мирного і гармонійного суспільства в Північній Ірландії.

За більш ніж чверть століття, що минули з моменту укладення Угоди Страсної п'ятниці, було досягнуто значного прогресу. Однак чимало проблем залишаються невирішеними. Більше того, зберігається високий рівень міжконфесійної напруженості в Північній Ірландії, що перешкоджає повному виконанню як Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., так і наступної Сент-Ендрюської угоди 2007 р. Ці угоди були укладені між урядами Сполученого Королівства і Республіки Ірландія, а також політичними силами Північної Ірландії. У цьому контексті Сент-Ендрюська угода стала підсумком багатосторонніх переговорів, які відбулися в Сент-Ендрюсі, розташованому в шотландському графстві Файф, з 11 до 13 жовтня 2006 р. Основні положення угоди містили в собі повне визнання Поліцейської служби Північної Ірландії (англ. Police Service of Northern Ireland) з боку «Шинн Фейн», відновлення Асамблеї Північної Ірландії та зобов'язання Демократичної юніоністської партії (ДЮП) розділити владу з представниками ірландських республіканців у виконавчій владі Північної Ірландії [2].

В етнічних конфліктах, подібних до того, що стався в Північній Ірландії між протестантськими та католицькими громадами, буває непросто зрозуміти, на чому вони ґрунтуються і чому взагалі розгорілися. Період «Смути» в Північній Ірландії розпочався наприкінці 1960–х рр., хоча до цього часу вже точилися суперечки про контроль над регіоном. Існують різні точки зору на те, що призвело до загострення ситуації в регіоні. У посиленні політичного розколу могла зіграти роль сукупність чинників, включно з географічними, соціальними, етнічними та релігійними. Різні дослідники пропонують свої пояснення причин конфлікту. Серед них можна виокремити релігійне протистояння, конфлікт

ідентичностей, бандитські розбірки, націоналістичні сутички, земельні суперечки, а також бездумне насильство або, можливо, поєднання усіх цих чинників.

Угода Страсної п'ятниці 1998 р. була значною мірою успішною у здійсненні припинення вогню та часткового виведення британських збройних сил з Північної Ірландії. Підписання Угоди Страсної п'ятниці також призвело до перегляду конституційного устрою, надавши громадянам Північної Ірландії більше можливостей для самостійного визначення своєї політичної позиції. У певному сенсі, північноірландський етнополітичний конфлікт відрізняється від інших сучасних конфліктів, що супроводжувалися насильством. Це зумовлено тим, що Північна Ірландія є розвиненою країною з відносно стабільною сучасною інфраструктурою та урядом, що змушує дослідників замислитися над тим, у чому причина конфлікту і чому він узагалі став насильницьким. Не дивлячись на те, що конфлікт часто називають конфліктом між протестантами і католиками, що певною мірою так і є, це не може бути достатнім поясненням його генезису. Релігійні відмінності відіграли велику роль у цій суперечці, але не основну. Сектантське насильство в Північній Ірландії – міжгрупова боротьба за владу, в якій відіграють роль як релігійні, так і політичні чинники, є скоріше конфліктом, пов'язаним із територіальним контролем і зіткненням національних ідеологічних ідентичностей [3].

Північна Ірландія межує з материковою частиною Республіки Ірландія, але політично є провінцією Сполученого Королівства. Останніми роками її уряд отримав велику автономію щодо своєї території. Однак за останні сто років Північна Ірландія не раз стикалася з політичними проблемами. Унаслідок збройного заколоту, що стався у 1916 р. і був спрямований на повалення британського панування в Ірландії, північна частина острова була відокремлена від Республіки Ірландія і стала самостійною державою. Після цього тисячі католиків на півночі країни були вигнані зі своїх домівок і з роботи, що спричинило заворушення серед населення, яке проживало в цьому регіоні [4, с. 40].

Безумовно, релігія вплинула на розвиток конфлікту. Багато хто сприймає Північну Ірландію як суспільство, в якому релігійні розбіжності та розділення відіграють значну роль. Це можна спостерігати з давніх часів: однією з найважливіших історичних постатей в Ірландії був Святий Патрік, британський єпископ V ст., який «вигнав змій із країни трилисників». Ірландська культура часто відображала цей зв'язок між релігією і політикою. Не підлягає сумніву, що Ірландія значною мірою є релігійним суспільством. Проте, незважаючи на це, між представниками різних релігійних течій виникають суперечки. Хоча ці дискусії можна розглядати як прояв релігійних розбіжностей, це не означає, що вони є єдиною причиною роз'єднаності в суспільстві. Найімовірніше, вони лише демонструють наявні відмінності.

У політичному аспекті ситуація була досить очевидною: жителі Північної Ірландії, які сповідують протестантизм, зазвичай підтримували або «юніоністів», або «лоялістів», які виступали за збереження вірності та політичних зв'язків із Великою Британією. Католики ж у цьому регіоні, як правило, дотримуються послідовно «націоналістичних», або «республіканських», поглядів, які вважали за краще б об'єднатися з Ірландією і бути незалежними від британського правління. Це багато в чому пов'язано з ірландською національною ідентичністю та компонентами того, як громадяни Північної Ірландії ідентифікують себе з різними національними, етнічними або релігійними категоріями, а також з тим, яке значення ці міжгромадські відносини мають для політичного процесу [3].

У своїй праці британський дослідник П. Клейтон вказує на існування релігійного розколу, але він не є «причиною конфлікту і тим джерелом, з якого походять страхи протестантів» [4, с. 41]. П. Клейтон припускає, що ідеологічні відмінності та історична

спадщина Великої Британії як колоніальної імперії, ймовірно, стали причиною розколу між католиками і протестантами. Проте протестанти і католики об'єдналися в рухи, які дали змогу людям висловити свої різні погляди на питання про те, з якою державою Північна Ірландія має бути тісніше пов'язана – з Великою Британією чи Ірландією. П. Клейтон також ставить під сумнів поняття «протестантської самодостатності» і те, чи має воно відношення до того, чому юніоністи хочуть залишитися у складі Великої Британії [4, с. 42].

Таким чином, очевидно, що релігія пов'язана з ідентичністю. Британський дослідник проблем ідентичності Н. Дуглас визначає ідентичність як «цінності, переконання і прагнення», які «використовуються для ідентифікації себе з людьми, які мислять схожим чином», і будуються на «таких людських атрибутах, як мова, релігія, етнічна приналежність, національні почуття та інтерпретація минулого» [5, с. 152]. Коли людина усвідомлює свою приналежність до спільноти, вона починає ідентифікувати себе через призму цієї спільноти. У результаті виникає розуміння відмінностей від іншої спільноти, яка може мати конкуруючі або конфліктні переконання, цінності та прагнення. Це усвідомлення може «зміцнити самоідентичність людини, але також може призвести до недовіри, уникнення, відчуження та дистанціювання» від інших спільностей [5, с. 152].

Під час аналізу причин виникнення насильницьких конфліктів необхідно враховувати різні чинники, такі як географічні кордони, контроль над ресурсами, густота населення тощо. Однак не менш важливою є роль ідентичності на індивідуальному або національному рівні, яка може чинити значний вплив на поведінку та стосунки в групі. Загалом можна констатувати, що в одних спільнотах люди здатні зберігати свою самобутність і мирно співіснувати, навіть якщо їхні інтереси зіштовхуються, а в інших, як, наприклад, у Північній Ірландії, ці відмінності стають джерелом конфліктів і соціальних протиріч.

Відтак, ідея про відмінності між людьми чи групами не завжди є негативною, оскільки вона може бути зумовлена прагненням захистити себе чи оточуючих від можливих негативних наслідків. Однак у деяких випадках такі відмінності не повинні ставати причиною конфлікту. Наприклад, у США католики і протестанти мирно співіснують без будь-яких серйозних суперечностей.

У цьому контексті Н. Дуглас стверджує, що відмінності в ідентичності не такі вже й важливі, а причини насильницьких конфліктів «незмінно сягають корінням у глибини історичної конкуренції за контроль і володіння територією» [5, с. 153]. Більше того, мирна конкуренція між групами ймовірніша, коли «територія і національна ідентичність збігаються», але «на спірних територіях захист і безпека ідентичності зазвичай призводить до насильницького конфлікту» [5, с. 153]. У принципі, концкпція націоналізму підтримує цю ідею консолідації навколо групи або спільноти, що контролює територію, і люди можуть формувати емоційні зв'язки зі своїм місцем або будинком, бажаючи захистити його. У цьому контексті П. Клейтон також підкреслює важливість культури для територіальної політики, стверджуючи, що часто-густо важко перебудувати географічні кордони, оскільки вони «мають бути підкріплені відповідним міфологічним апаратом» [4, с. 44].

Відповідно до соціологічних теорій, в умовах конфлікту, подібного до того, що стався в Північній Ірландії, соціальні групи стають більш відокремленими і дистанціюються одна від одної. Це сприяє формуванню і зміцненню стереотипів про іншу групу як таку, що становить загрозу інтересам і безпеці власної групи. Сприйняття іншої спільноти як ворога може зміцнити позитивний образ власної спільноти і стати основою для її консолідації. Однак це може призвести до «соціальної ізоляції та консерватизму» [5, с. 155]. У разі, якщо кордони визначені, а відносини між сусідами ускладнені, іноді важко змінити думку людей. Згідно з емпіричними дослідженнями, «переконання, цінності та устремління»

формуються в ранньому віці, і «після того, як вони закладені – соціально і психологічно – їх нелегко змінити» [5, с. 155].

У Північній Ірландії сформувалася особлива національна ідентичність, яка отримала підтримку як з боку обох громад – ПЮЛ та КНР. На переконання Н. Дугласа, розділення Ірландії на дві частини «залишило у націоналістів на північному сході Ірландії глибоке почуття зради і несправедливості» [5, с. 159]. Відчуваючи себе покинутими правлячими колами, націоналісти-республіканці почали поводитися зухвало. Багато хто з них виступав проти участі в політичних організаціях, відмовлявся від громадянства і зосереджував свою діяльність на католицькій церкві, яка була тісніше пов'язана з іншою частиною Ірландії, з якою вони прагнули об'єднатися [5, с. 160].

Це зіграло помітну роль в історії релігійних розбіжностей між Ірландією та Великою Британією. Розкол Англії з католицькою церквою у XVI ст. призвів до заборони цієї релігії, і домінуючою стала протестантська англіканська церква. Відмова Англії підкорятися папській владі стала серйозним конфліктом інтересів для інших територій, які вони прагнули колонізувати протягом наступних кількох сотень років [4, с. 47]. В Ірландії, яка була переважно католицькою країною, з невдоволенням сприйняли появу на своїй території англійських колоністів.У XIX ст. «протестантські народи» Ірландії стали більш згуртованими і лояльними у своїй політиці, виступаючи проти дій Ірландської церкви, яка була католицькою [4, с. 50].

Деякі дослідники не поділяють точку зору про те, що після 1800 р. Англія вживала активних дій щодо колонізації Ірландії. Однак британці все ж захоплювали землі, які належали протестантам, що викликало напруженість у відносинах із тими, хто підтримував ірландський уряд. З плином часу це призвело до формування у жителів Північної Ірландії певного менталітету. Католики, які проживали в Ірландії, стали виступати проти протестантів, які переселялися в країну і виступали проти ірландського уряду.Ставлення корінних жителів до своєї землі може варіюватися від прагнення зберегти її за будь-яку ціну до готовності використовувати будь-які методи, включно з екстремістськими, для звільнення від влади колонізаторів.

Дж. Наґель, британська дослідниця, що займається вивченням формування національної ідентичності, вважає, що це явище можна розглядати як приклад того, як зовнішні чинники впливають на формування етнічних кордонів, що визначають ідентичність і культуру суспільства. Це відбувається тому, що етнічна ідентичність «є результатом діалектичного процесу, що включає внутрішні та зовнішні процеси, а також самоідентифікацію індивіда та етнічні позначення сторонніх» [6, с. 154]. Дж. Нагель вважає, що приплив нових етнічних груп унаслідок імміграції може вплинути на демографічну ситуацію та бути пов'язаним з економічними або політичними чинниками. На думку Дж. Нагель, інколи це відбувається не усвідомлено, в рамках прагнення Великої Британії до створення колоніальної імперії, і часто призводить до посилення міжетнічної напруженості всередині цих груп. [6, с. 157].

Однак, незважаючи на політичні розбіжності, громади ПЮЛ та КНР прагнули добросусідства та мирних відносин на місцевому рівні. Дедалі частіше лунали заклики до пошуку нових рішень для мирного співіснування та відмови від поділу за етнічною ознакою. Це знижувало етнічну напруженість і робило компроміс більш можливим. Однак реформи в британському уряді 1972 р., зокрема скасування повноважень Асамблеї Північної Ірландії і встановлення прямого управління з Великої Британії, викликали у громади ПЮЛ почуття безпорадності та вразливості. Це, ймовірно, стало причиною деяких актів насильства, які сталися в майбутньому [5, с. 153].

Відтоді, на думку багатьох дослідників, мирний процес було вдосконалено. До нього було внесено зміни, які дали змогу знизити рівень насильства і зрештою призвели до підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., що значною мірою сприяла збереженню миру. Зміни у мирному процесі включали в себе «акомодаційну структурну основу» (англ. accommodationist structural framework), що давала змогу ухвалювати рішення на рівні місцевих органів влади та ставила під сумнів старі ідентичності «лоялістів і юніоністів» або «католик і протестантів» [5, с. 165]. Також було ухвалено закони про працевлаштування, що забороняють дискримінацію певних груп, включно з католиками в Північній Ірландії. Крім того, було відкрито більше інтегрованих шкіл, що дало змогу налагодити тіснішу соціальну взаємодію на різних рівнях між католиками та протестантами [5, с. 167].

Н. Дуглас стверджує, що кінцевим результатом стала поступова реструктуризація соціально-політичної свідомості громадян Північної Ірландії, в якій акти насильства стали фактичним методом досягнення політичних рішень. Важливо підкреслити, що ці нові місцеві об'єднання та соціальні зв'язки, поряд із частковим виведенням британських військ та переглядом Конституції, яка надала громадянам більше можливостей для самовизначення щодо повноважень уряду Північної Ірландії після підписання Угоди Страсної п'ятниці, мали здебільшого позитивний ефект. Це дало змогу зменшити полярність, і ця нова «зрілість центристських груп» проявилася «у їхній здатності дотримуватися та діяти відповідно до розмаїття аспектів ідентичності» [5, с. 169]. Це призвело до послаблення політики, спрямованої на збереження статус-кво, і до розбіжностей серед населення, що, своєю чергою, сприяло зниженню рівня насильства серед повстанських угруповань.

Конфлікт між представниками різних національних ідентичностей у Північній Ірландії – між юніоністами-лоялістами та націоналістами-республіканціями, став каталізатором напруженості в суспільстві та призвів до того, що цей конфлікт почали сприймати як релігійне протистояння між католиками та протестантами. У певному сенсі так воно і було, і релігійні відмінності справді відіграли певну роль. Однак справжні причини, ймовірно, були складнішими та багатограннішими. Беручи до уваги роль національної ідентичності й те, як вона формується, як індивідуально, так і в громадах, північноірландський конфлікт вірніше розглядати як конфлікт за територіальний контроль через часткове невдоволення населення, що відчувало себе ображеним через події минулого. Північноірландський конфлікт є прикладом процесу формування національної ідентичності та ґенези чинників, через які етнічні суперечки можуть виникати навіть в економічно добре розвинених регіонах [3].

На сьогодні, не дивлячись на зусилля зі встановлення миру, можна констатувати, що Північна Ірландія все ще залишається значною мірою розділеним суспільством, де протестантські та католицькі громади існують здебільшого паралельно. Школи та житлові комплекси в Північній Ірландії залишаються переважно однонаціональними. У березні 2022 р., незважаючи на певну опозицію з боку Демократичної юніоністської партії (ДЮП) та інших зацікавлених сторін, Асамблея Північної Ірландії ухвалила закон про збільшення кількості місць в інтегрованих школах і встановлення цільових показників щодо кількості дітей, які навчаються в інтегрованих школах [7], [8]. Станом на травень 2023 р., із приблизно 1100 шкіл Північної Ірландії було 70 офіційно інтегрованих шкіл, у яких навчалося 8 % учнів [9].

У деяких районах Північної Ірландії стіни миру розділяють протестантські та католицькі квартали. Оцінки кількості «стін миру» варіюються залежно від визначення. Більшість мирних стін (наразі близько шістдесяти) перебувають у віданні міністерств юстиції та житлового будівництва Північної Ірландії, але якщо врахувати й інші типи споруд, як-от паркани, ворота й зачинені дороги, то кількість фізичних бар'єрів, що розділяють

протестантські та католицькі громади, перевищує сотню [10]. Виконавча влада Північної Ірландії працює над усуненням мирних стін від 2013 р., однак опитування громадської думки свідчать про збереження підтримки стін у багатьох громадах [11]. Згідно з опитуванням, проведеним у 2019 р., 42 % опитаних хотіли б, щоб стіни залишилися на місці з міркувань безпеки. Під час того самого опитування з'ясувалося, що 37 % респондентів ніколи не спілкувалися з представниками громад, що живуть по інший бік найближчої мирної стіни [12]. Однак інше опитування, проведене у 2019 р., свідчить про поступову зміну настроїв на користь демонтажу мирних стін та інших бар'єрів, особливо серед молоді [13].

Релігійні, культурні та політичні розбіжності між громадами ПЮЛ та КНР часто проявляються під час щорічних літніх маршів. У цей час чимало юніоністських культурних і релігійних організацій проводять паради на згадку про протестантську історію. Хоча переважна більшість цих щорічних парадів не викликає суперечок, деякі з них проходять через райони, населені переважно католиками (дехто з яких сприймає такі паради юніоністів як тріумфальні та залякувальні), або у безпосередній близькості від них. Під час «Смути» марші часто провокували запекле насильство. Більшість протестантських організацій вважають наявну Комісію з парадів, що розв'язує суперечки щодо маршрутів парадів, значною мірою упередженою по відношенню до католиків і неодноразово виступали за її скасування. Багаторічні зусилля з вирішення спірного питання про паради і пов'язані з ними протести неодноразово заходили в глухий кут [14].

Міжконфесійні протиріччя також проявляються щодо використання прапорів та емблем у Північній Ірландії. Серія протестів наприкінці 2012 р. і на початку 2013 р., що послідувала за рішенням вивішувати прапор Великої Британії на будівлі мерії Белфаста тільки в певні дні (а не цілий рік), виявила непорозуміння щодо цих питань між юніоністською і націоналістичною спільнотами. Протести, здебільшого з боку юніоністів і лоялістів, відбувалися в Белфасті та інших частинах Північної Ірландії, деякі з них переросли в насильницькі [14]. У 2016 р. було створено Комісію з прапорів, ідентичності, культури і традицій, яка повинна була оцінити ці спірні питання і рекомендувати політику і рішення для їх вирішення. Після кількох затримок доповідь комісії опублікували наприкінці 2021 р. У доповіді міститься понад 40 рекомендацій, проте комісія не змогла дійти згоди щодо деяких ключових питань, зокрема тих, що стосуються прапорів і меморіалів. Критики ставлять під сумнів цінність доповіді, з огляду на затримки, витрати (800 тис. фунтів стерлінгів, або близько 1,1 млн. доларів) і відсутність плану реалізації [15].

Відносини в суспільстві Північної Ірландії також змінюються, особливо серед молоді, яка, можливо, не так сильно прив'язана до традиційної релігійної або етнічної ідентичності. Аналітики припускають, що виборці, які не відносять себе ні до юніоністів, ні до націоналістів, можуть стати вирішальним блоком у будь-якому майбутньому прикордонному опитуванні (референдум про возз'єднання Ірландії), і що такі виборці, найімовірніше, будуть схилятися до питання про возз'єднання Ірландії через для такі питання, як економіка, охорона здоров'я та пенсії, ніж через політику ідентичності [16]. Опитування, що було проведене в грудні 2023 р., показує, що приблизно 21% респондентів у Північній Ірландії з-поміж католиків виступали проти возз'єднання Ірландії, як і 44% тих, хто не відносить себе ні до католиків, ні до протестантів [17]

Наразі відмінності між протестантськими та католицькими громадами в Північній Ірландії, які раніше вважалися стійкими, сьогодні, практично нівелювалися. Це сталося завдяки розширенню доступу до освіти, підвищенню рівня соціальної мобільності та професійної інтеграції, що стало можливим завдяки ухваленню законодавства про рівність, а також змінам у структурі зайнятості. Зростання зайнятості в секторах, де традиційно

переважають католики, таких як державна служба та будівництво, у поєднанні зі скороченням зайнятості в секторах, де історично домінували протестанти, таких як обробна промисловість та машинобудування, призвело до зменшення відмінностей у рівні зайнятості між цими групами [18]. Культурні зміни у сфері етнічної ідентичності призвели до зниження значущості раніше усталених бінарних категорій – католиків і протестантів. Як показують дослідження, хоча релігійні категорії «католик – протестант», як і раніше, пояснюють суттєві відмінності в політичних уподобаннях і настановах, зв'язок релігійних груп із націоналістичною та юніоністською ідентичністю ослабнув [19].

Кількість людей, які не ідентифікують себе ні з націоналістами, ні з юніоністами, зросла з 30% у 1999 р. до 50% у 2018–2019 рр. Про те, наскільки ця група може являти собою окрему категорію, свідчать й інші особливості її складу. Незважаючи на незначні відмінності за віком або національною приналежністю, 61% цієї групи складають жінки, 26% мають вищу освіту, 40% працюють за фахом, а 42% деякий час жили за межами Північної Ірландії [20].

Дані досліджень свідчать про формування групи, яка не ідентифікує себе ні з католиками, ні з протестантами, на основі чіткої «північноірландської» ідентичності. Перш за все північноірландська ідентичність заснована на уявленнях про спільний народ і територію, але при цьому має різні політичні цілі. Наявність нової ідентичності відбивається і на електоральних уподобаннях: так, партія «Альянс», що займає нейтральну позицію – між католиками і протестантами, подвоїла кількість своїх місць на виборах до Асамблеї Північної Ірландії в період з 2017 р. по 2022 р. [21]. У 2019 р. 30 % виборців «без релігії» віддали перевагу «Альянсу», і їхня підтримка спирається на суміш світських виборців з робітничого і середнього класу, а також обох основних релігійних громад [22].

Незважаючи на збереження високої частки голосів основних партій, такі події вказують на значне ослаблення етноконфесійної ідентичності як значущого виміру нерівності. Переваги таких категорій як основи для розуміння нерівності знаходять відображення в ширших дебатах про нерівність. Модель американського дослідника Ч. Тіллі припускає, що стійка нерівність виникає не через відмінності за безперервними атрибутами, такими як дохід, а через їхній розподіл за окремими соціальними групами. Такі категорії, як раса або стать, часто розглядаються як більш значущі та стабільні, оскільки вони надають одним членам групи непропорційно більші права на ресурси, тоді як інші члени групи опиняються в менш вигідному становищі [23].

У Північній Ірландії можна знайти яскравий приклад того, як стійкі категорії нерівності впливають на життя людей. У цьому регіоні протестанти отримували переваги на ринку праці та в політиці порівняно з католиками. Ця нерівність проявлялася по-різному в різних місцях, особливо в містах, де унікальна релігійна географія погіршувала становище робітничого класу. Хоча класова приналежність відіграє роль у поясненні відмінностей в оплаті праці, її вплив посилюється іншими чинниками, такими як освіта, раса і мовна група. Це свідчить про те, що межі між категоріями не є статичними і визначаються історичними умовами [24].

Незважаючи на те, що питання виходу Великої Британії з ЄС – Брекзіт – є одним із ключових в соціально-економічних і політичних дискусіях, цей процес, що супроводжувався «проявами ксенофобії, призвів до формування культури нетерпимості та неповаги до прав людини і рівності в Північній Ірландії» [25, с. 28]. Після референдуму щодо Брекзіту в Північній Ірландії розгорнулася широка громадська дискусія з приводу зростання кількості нападів і переслідувань, спрямованих проти мігрантів, прохачів притулку, маргіналізованих та етнічних меншин [26]. Брекзіт негативно позначився на можливостях Великобританії

у сфері забезпечення інклюзивності та різноманітності. Це пов'язано з тим, що спільнота протестантів і католиків чинять опір плюралістичній європейській ідентичності та розмаїттю в єдності, надаючи перевагу замість цього конфлікту ідентичностей [25, с. 28].

Населення Північної Ірландії зазнає значних складнощів, і для католиків і протестантів вкрай важливо продовжувати рухатися вперед. На думку британського дослідника Дж. Сенехі, трансформація етнополітичних конфліктів вимагає визнання індивідуальної ідентичності різних груп, але водночас сприяє «колективному створенню спільної ідентичності та набору загальних уявлень, які дають змогу досягти єдності» [27, с. 233]. Для цього вкрай важлива внутрішня і зовнішня солідарність, а також постійна прихильність міжнародних і регіональних гравців, оскільки нинішній мирний процес постійно стикається з проблемами. Необхідно усвідомлювати, як міжнародні фінансові потоки впливають на життя людей у конкретному регіоні Північної Ірландії. Зокрема, це стосується молодих людей, ветеранів бойових дій і людей з обмеженими можливостями. Створення інклюзивного і справедливого миру має вирішальне значення для розбудови довговічного миру в Північній Ірландії, і це можливо тільки в тому разі, якщо організації, що фінансують мирний процес продовжуватимуть виділяти кошти на миротворчу діяльність і формування спільної ідентичності [28].

Відтак, можна констатувати, що питання ідентичності посідає центральне місце в наукових дискусіях про конфлікт у Північній Ірландії, який зумовлений безліччю взаємопов'язаних проблем. Хоча передбачається, що конфлікт має релігійний вимір, він не є «священною війною». Один зі способів відобразити всю складність стосунків між більшістю населення, що сповідує протестантизм, і меншістю, що сповідує католицизм, – це описати конфлікт як етнічний. Використовуючи широке визначення терміна «етнічний», британський дослідник Дж. Дарбі стверджує, що: «Етнічне визначення більш придатне, ніж інші визначення, які розглядають його виняткова як конституційний або релігійний конфлікт, або як конфлікт, що ґрунтується на економічній, соціальній або культурній нерівності. Усі вони є частиною проблеми, але жодне з них не може претендувати на виключне право визначати її» [29, с.39].

Основна перевага для дослідників використання ярликів «протестант/католик» для розмежування двох спільнот у Північній Ірландії полягає в тому, що ці терміни, мабуть, відповідають основним референтним групам людей, які живуть у цьому регіоні. Як влучно зазначив преподобний доктор Дж. Данлоп, видатний служитель пресвітеріанської церкви, в одній із серій статей про ідентичність у регіональній вечірній газеті: «Багато протестантів не розрізняють націоналістів, республіканців і католиків». Слово «католик» слугує всеосяжним терміном для того, хто не є «одним із них» [30, с. 15]. Як визнає цей лідер громади, хоча ярлики «протестант» і «католик» є деномінаційними, припускається, що вони також відображають «контраст національної ідентичності та політичної лояльності між націоналістично налаштованими ірландськими католиками та юніоністськи налаштованими британськими протестантами» [30, с. 15].

Жителі географічного регіону, відомого як Північна Ірландія, мають повне право називати себе британцями, оскільки цей регіон є частиною Сполученого Королівства, і вони мають британське громадянство. Вони також можуть претендувати на ірландське громадянство, оскільки живуть на острові Ірландія. Існує можливість бути британським громадянином і водночас зберігати ірландську ідентичність, подібно до того, як люди, народжені в Шотландії, вважають себе шотландцями, а ті, що народилися в Уельсі, – валлійцями. Людина також може бути громадянином Великої Британії чи Республіки Ірландія та ідентифікувати себе як північноірландця чи ольстерця.

У цьому контексті британські дослідники Дж. Руан і Дж. Тодд стверджують, що щонайменше три «культурні» ідентичності – ірландська, британська та північноірландська – існують як для протестантів, так і для католиків Північної Ірландії. Вони припускають, що ці ідентичності не є взаємовиключними, але кожна з них асоціюється з окремим уявним співтовариством, почуттям історії та сімейними цінностями. «Ольстерська» ідентичність являє собою ще одну альтернативу для протестантів, але не для католиків [31].

Ольстер – одна з чотирьох стародавніх провінцій Ірландії, що включає три графства, які знаходяться в Республіці Ірландія, а також шість графств Північної Ірландії. У минулому термін Ольстер, як правило, мав на увазі ототожнення з Північною Ірландією як політичним регіоном і визнання легітимності автономного уряду в Стормонті – передмісті міста Белфаст, місцеперебування парламенту Північної Ірландії. Останніми роками, хоча термін Ольстер, як і раніше, використовується такими організаціями, як Ольстерське телебачення і Радіо Ольстера, він набув додаткового значення завдяки використанню його напіввійськовими угрупованнями, такими як Ольстерські добровольчі сили (англ. Ulster Volunteer Force) і Асоціація оборони Ольстера (англ. Ulster Defence Association). Як і багато інших термінів, пов'язаних з ідентичністю в Північній Ірландії, значення терміна Ольстер неточне, і його конотація залежить від контексту [32].

Для католиків північноірландська ідентичність не легітимізує політичні кордони і не ставить під загрозу їхні прагнення до можливого об'єднання острова Ірландія, оскільки цей термін може географічно стосуватися північної частини острова Ірландія. Аналогічним чином північноірландська ідентичність не ставить під загрозу британську ідентичність протестантів, оскільки цей термін можна розглядати як похідний від Північної Ірландії, офіційно позначеного регіону Сполученого Королівства.

Сьогодні північноірландська ідентичність відрізняється від ольстерської, оскільки передбачається, що вона є інклюзивною ідентифікацією як з католицькими, так і з протестантськими мешканцями регіону. Громадяни, які приймають цю ідентичність, розглядають Північну Ірландію як регіон культурного перетину між Великою Британією та Республікою Ірландія, при цьому північноірландська ідентичність відкриває ірландські, британські та, можливо, європейські виміри.

Північноірландська ідентичність – це нова ідентичність, яку почали включати до опитувань як варіант тільки від 1986 р. Не існує очевидних інституцій, що сприяють її розвитку, і дуже мало проявів загальної північноірландської ідентичності. Не існує композиції, яка могла б стати офіційним гімном Північної Ірландії або Ольстера. Це не дивно, адже жителі цих регіонів не мають спільного відчуття приналежності до однієї нації. Однак нещодавні обговорення в одній із місцевих рад щодо використання терміну «північноірландський» у державній рекламній кампанії вартістю 1,5 млн. фунтів стерлінгів свідчать, що є офіційна підтримка цього терміна. Крім того, ці дискусії підкреслюють важливість ідентичності в Північній Ірландії [32].

Аналіз регулярних послідовних опитувань громадської думки у Великій Британії, які проводили від 1989 р. кожні два-три роки, показав, що північноірландська ідентичність використовується молодими людьми, освіченими людьми і представниками середнього класу; особливо часто вона використовується добре освіченими молодими протестантами. Протестанти, які вважають себе північноірландцями, не відрізняються від інших протестантів у своїй підтримці союзу з Великою Британією, тоді як католики, які вважають себе північноірландцями, як і раніше, прагнуть возз'єднання Ірландії. Таким чином, північноірландська ідентичність, мабуть, може слугувати спільною ідентифікацією як для католиків, так і для протестантів, не загрожуючи політичним та ідеологічним переконанням ні тих, ні

інших [32]. З погляду соціальної ідентичності, це можна розглядати як позитивне явище, оскільки це єдина вища ідентичність, що сприймається як католиками, так і протестантами.

Також цікаво, що національна та релігійна ідентичність, мабуть, має відносно низьку значущість порівняно з іншими ідентичностями. У дослідженні британських науковців К. Кессіді та К. Тру, яке проводилося ще в рік підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., студентів-психологів (55% католиків, 45% протестантів) Королівського університету в Белфасті попросили оцінити важливість шести ідентичностей – сім'я, друзі, хлопець/дівчина, університет, національність і релігія. Більшість студентів віднесли національну та релігійну ідентичність до двох нижніх рядків (75% і 72% відповідно) [33]. Таким чином, незважаючи на давню історію політичного насильства в Північній Ірландії, у житті цих молодих людей набагато частіше траплялися такі ідентичності, як «студент», «друг» і «член сім'ї», ніж ідентичності, що ґрунтуються на національності або релігії.

Для жителів Великої Британії конфлікт у Північній Ірландії був пов'язаний із протистоянням між протестантами і католиками. Британський уряд опинився в складній ситуації, оскільки мав враховувати інтереси обох сторін. Британці фактично заперечували не тільки соціальну ідентичність протестантських воєнізованих формувань, які вважають себе британцями, а й політичні устремління ірландських воєнізованих формувань республіканців, які не хочуть бути громадянами Великої Британії. Поляризовані соціальні ідентичності відіграли ключову роль у збереженні напруженості в Північній Ірландії. Їхнє пом'якшення також сприяло зниженню рівня конфлікту. Надалі можна очікувати прогресу в результаті подальшого стирання меж між цими ідентичностями, які раніше були антагоністичними, поляризованими і взаємовиключними [34].

Таким чином, комплексний аналіз ролі ідентичності в розвитку і трансформації конфлікту в Північній Ірландії дозволив авторці статті дійти таких висновків.

Минуло понад чверть століття з моменту укладення Угоди Страсної п'ятниці в Північній Ірландії, але проблеми, пов'язані зі встановленням миру і примирення, все ще актуальні. Серед найгостріших питань можна виділити подолання розбіжностей між релігійними групами, розв'язання проблем, пов'язаних з ідентичністю – парадами, протестами, використанням прапорів і символів, а також зі спадщиною насильства в Північній Ірландії. Актуальним залишається розв'язання проблем, які пов'язані з воєнізованими формуваннями та дисидентською діяльністю, а також зі сприяння економічному розвитку та забезпеченню рівності між спільнотами католиків і протестантів.

Протиріччя між релігійними групами в Північній Ірландії часто представляють як протистояння між протестантами-британцями, які прагнуть зберегти свою приналежність до Сполученого Королівства, та ірландцями-католиками, які виступають за возз'єднання всього острова Ірландія. Стало загальноприйнятою практикою використовувати терміни «католик» і «протестант» стосовно двох громад у Північній Ірландії. Однак, не дивлячись на те, що північноірландский конфлікт часто-густо розглядався як зіткнення релігійних ідентичностей, практика використання релігійних ярликів для цих двох громад – ПЮЛ та КНР з'явилася порівняно нещодавно. Раніше їх називали юніоністами-лоялістами і націоналістами-республіканцями або ольстерськими британцями і ольстерськими ірландцями. Загалом, період «Смути» можна розглядати в ширшому сенсі як етнічний конфлікт, у тому сенсі, що слово «етнічний» можна використовувати для позначення прихильності, що ґрунтується не тільки на расі, а й на релігії, мові або інших аспектах культури. Також період «Смути» можна називати і політичним конфліктом, оскільки одна частина хотіла возз'єднання Ірландії, а інша виступала за єдність із Великою Британією. Тому правильно конфлікт у Північній Ірландії називати – етнополітичним.

Ідентичність має велике значення як у негативному, так і в позитивному сенсі. Для католиків було важливо усвідомлювати себе не тільки як представників ірландської нації, а й як громадян Ірландії, які не є британцями. Для протестантів же було важливо не вважатися ірландцями, але при цьому залишатися громадянами Великої Британії. Ці конкуруючі ідентичності були взаємовиключними, що стало однією з причин, через яку дослідники часто висловлювали скептицизм щодо можливості вирішення проблеми Північної Ірландії. Однак варто зазначити, що деякі громадяни Північної Ірландії нині воліють ідентифікувати себе як «північноірландці».

Таким чином результати дослідження переконливо свідчать про те, що в Північній Ірландії існує чіткий поділ на ірландських католиків і британських протестантів. Однак це дослідження також припускає, що формується і частина населення, яка воліє називати себе північноірландцями, а не ірландцями чи британцями. Походження католиків, які зараховують себе до північноірландців, не відрізняється від походження католиків загалом, але протестанти, які зараховують себе до північноірландців, як правило, молодші й більш освічені, ніж населення загалом. Як протестанти, так й католики, які зараховують себе до північноірландців, схильні цінувати північноірландську ідентичність, хоча й не вважають її важливою або центральною частиною своєї самоідентифікації. Водночас більшість північноірландських ідентичностей відповідають політичним уподобанням своїх одновірців щодо конституційних питань, наприклад, чи повинна Північна Ірландія залишатися у складі Сполученого Королівства або возз'єднатися з іншою частиною Ірландії.

На сьогодні північноірландську ідентичність можна вважати слабкою не лише через те, що це ідентичність меншини, яка не викликає сильної прихильності, а й через те, що ця категорія є неоднозначною та не має чітко визначених атрибутів. Однак північноірландська ідентичність є новою і вона не має статусу національної ідентичності, такої як британська чи ірландська. Багато молодих людей, принаймні, вважають себе володарями північноірландської ідентичності, що містить у собі ідентифікацію як з ірландською, так і з британською сторонами життя в регіоні.

Для більшості людей, які живуть у Північній Ірландії, північноірландська ідентичність наразі є частиною цілої низки прийнятних ідентичностей як для католиків, так і для протестантів, тож вони можуть називати себе або католиками, ірландцями і північноірландцями, або протестантами, британцями і північноірландцями. За сприятливих обставин як протестанти, так й католики можуть визнати їх спільну спадщину без загрози для своєї рідної групової приналежності. Однак, коли міжконфесійні розбіжності посилюються насильством і погрозами, розумно припустити, що лише невелика меншість збереже прихильність до спільної північноірландської ідентичності.

У контексті поточної ситуації в Північній Ірландії, що характеризується динамічними змінами, необхідно знайти ефективне рішення, яке враховуватиме інтереси як прихильників збереження союзу Північної Ірландії з Великою Британією – протестантів, юніоністів і лоялістів (ПЮЛ), так і прихильників об'єднання з Республікою Ірландія – католиків, націоналістів і республіканців (КНР). При цьому важливо знайти компроміс, який дасть змогу досягти успіху у цьому питанні. У зв'язку з цим необхідно проводити подальші дослідження, як мирний процес впливає на формування ідентичності в Північній Ірландії.

Жителі Північної Ірландії стикаються з протиріччями у своїй ідентичності. З одного боку, вони зберігають традиційні національні особливості, які можуть викликати розбіжності. З іншого боку, вони формують нову спільну ідентичність, характерну для всього регіону. Це відображає складність конфлікту в Північній Ірландії. Пошук довгострокового мирного врегулювання в Північній Ірландії, на думку низки дослідників, виявився більш

складним, ніж в аналогічних конфліктах. Для того щоб домогтися прогресу в поліпшенні відносин у суспільстві та сприяти мирному співіснуванню в Північній Ірландії, необхідно використовувати підходи, що враховуватимуть як культурні та релігійні особливості католиків і протестантів, так і загальний регіональний досвід, культуру та цінності, які формують ідентичність Північної Ірландії.

Список використаної літератури

1. Ferguson N., McKeown S. Social Identity Theory and Intergroup Conflict in Northern Ireland. / In: McKeown S., Haji R., Ferguson N. (Eds), *Understanding Peace and Conflict Through Social Identity Theory. Peace Psychology Book Series*. Cham : Springer International Publishing AG. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-29869-6_14
2. McManus C. Identity and Conflict in Northern Ireland. / In : Ratuva S. (Ed.), *The Palgrave Handbook of Ethnicity.* P. 1–16. Singapore : Palgrave Macmillan, 2019. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-13-0242-8_21-1
3. Barbiere S. The Role of National Identity in the Conflict of Northern Ireland. *Academia*. 20 November, 2013. URL: https://www.academia.edu/24538576/The_Role_of_National_Identity_in_the_Conflict_of_Northern_Ireland
4. Clayton P. M. Religion, Ethnicity, and Colonialism as Explanatons of the Northern Ireland Conflict. / In Miller D. (Ed.), *Rethinking Northern Ireland: Culture, Ideology, and Colonialism.* P. 40–54. London : Longman, 1998
5. Douglas N. Political Structures, Social Interaction and Identify Change in Northern Ireland. / In: Graham B.(Ed.), *Search of Ireland: A Cultural Geography.* P. 151–173. London : Routledge, 1997.
6. Nagel J. Constructng Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture. *Social Problems*. 1994. February. Vol. 41 (1). P. 152–176.
7. Nolan P. Two Tribes: A Divided Northern Ireland. *Irish Times*. April 1, 2017.
8. Meredith R. Integrated Education: Stormont Passes Bill Despite DUP Opposition. *BBC News.* March 9, 2022. URL: https://www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-60682540
9. A Strategy for Integrated Education in Northern Ireland. *Northern Ireland Department of Education.* May 3, 2023. URL: https://www.education-ni.gov.uk/publications/strategy-integrated-education-northern-ireland
10. Carroll R. Belfast's Peace Walls: Potent Symbols of Division Are Dwindling—But Slowly. *The Guardian*. April 7, 2023. URL: https://www.theguardian.com/world/2023/apr/07/belfasts-peace-walls-potent-symbols-of-division-are-dwindling-but-slowly
11. O'Neill J. NI Troubles: I Would Love to See That Wall Coming Down. BBC News. January 29, 2023. URL: https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-64431132
12. Public Attitudes to Peace Walls 2019 Findings. *Northern Ireland Department of Justice.* June 2020. URL: https://www.justice-ni.gov.uk/publications/public-attitudes-peace-walls
13. Peace Walls Programme Attitudinal Survey: Summary of Results. *International Fund for Ireland.* November 2019. URL: https://www.internationalfundforireland.com/images/documents/2019_Community_Attitudes_to_Peace_Walls_Survey/Final_BBI_Summary_Report_2019.pdf
14. Archick K. Northern Ireland: The Peace Process, Ongoing Challenges, and U.S. Interests. *Congressional Research Service*. March 5, 2024. URL: https://sgp.fas.org/crs/row/R46259.pdf
15. McCormack J.Flags Report: Stormont Publishes £800k Report Without Action Plan. *BBC News*. December 1, 2021. URL: https://www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-59266116
16. Carroll R. It's Closer Now Than It's Ever Been: Could There Soon Be a United Ireland?. *The Guardian*. October 6, 2022. URL: https://www.theguardian.com/world/2022/oct/06/its-closer-now-than-its-ever-been-could-there-soon-be-a-united-ireland

17. North and South surveys data now published. *Royal Irish Academy*. June 2024. URL: https://www.ria.ie/news/arins-analysis-and-research-ireland-northand-south/north-and-south-surveys-data-now-published.
18. Rowland N., McVicar D., Shuttleworth I. The evolution of catholic/protestant unemployment inequality in northern Ireland, 1983-2016. *Population, Space and Place*. 2021. Vol. 28(4). P. 1–16. URL: https://doi.org/10.1002/psp.2525
19. McNicholl K., Stevenson C., Garry J. How the "northern Irish" national identity Is understood and used by young people and politicians. *Political Psychology*. 2019. Vol. 40(3). P. 487–505. URL: https://doi.org/10.1111/pops.12523
20. Hayward K., McManus C. Neither/Nor: The rejection of unionist and nationalist identities in post-agreement northern Ireland. *Capital and Class*. 2019. Vol. 43(1). P. 139–155. URL: https://doi.org/10.1177/0309816818818312
21. Garry J., O' Leary B., Pow J. Much more than meh: The 2022 Northern Ireland Assembly Elections. *LSE British Politics and Society Blog*. 2022. URL: https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/2022-northern-ireland-assembly-elections/
22. Tonge J. Beyond unionism versus nationalism: The rise of the Alliance Party of Northern Ireland. *The Political Quarterly*. 2020. Vol. 91(2). P. 461–466. https://doi.org/10.1111/1467-923X.12857
23. Tilley Ch. *Durable inequality*. Berkeley : University of California Press, 1999.
24. Flaherty E., McAuley M. New dimensions of inequality in Northern Ireland, 1998–2020. *Space and Polity*. 2023. Vol. 27(1). P. 96–115. URL: https://doi.org/10.1080/13562576.2023.2260155
25. Martin A. Northern Ireland and European integration: A historical analysis of divergent nationalist discourses. Working Paper, No. 171/2021. Berlin : Institute for International Political Economy Berlin, 2021. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/244398/1/1775859959.pdf
26. Curtis J. History repeats itself: Brexit, Trump, and the politics of unfinished conflict. *LSE British Politics and Society Blog*. 2020. URL: https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/05/27/history-repeats-itself-brexittrump-and-the-politics-of-unfinished-conflict/.
27. Senehi J. The role of constructive, transcultural storytelling in ethnopolitical conflict transformation in Northern Ireland. / In: Carter J., Irani G. , Volkan V. (Eds.), *Regional and ethnic conflicts: Perspectives from the front lines.* P. 227–237. New Jersey : Pearson Prentice Hall, 2009.
28. Yavuz M., Byrne S. The peace is uneasy and needs to be won: Economic assistance and peacebuilding among marginalized groups in Northern Ireland and the Border Area. *Peace and Conflict Studies*. 2023. Vol. 30(1). URL: https://core.ac.uk/download/598022069.pdf
29. Darby J. Northern Ireland: Managing Difference.London: Minority Rights Group, 1995.
30. Dunlop J. Labels poisoning our lives. *Belfast Telegraph*. July 31st 1996.
31. Ruane J., Todd J. The Dynamics of conflict in Northern Ireland: Power, Conflict and emancipation. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
32. Trew K. The Northern Irish Identity / In : Kershen A. (Eds). *A question of Identity*. P. 60–76. London : Routledge, 2020.319 p.
33. Cassidy C. Trew K. Identities in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*. 1998. Vol. 54. P. 725–740.
34. Bull P. Shifting patterns of social identity in Northern Ireland. *The Psychologist*. 18 January 2006. URL: https://www.bps.org.uk/psychologist/shifting-patterns-social-identity-northern-ireland

THE IMPACT OF IDENTITY ON THE TRANSFORMATION OF THE CONFLICT IN NORTHERN IRELAND

Marianna Marusynets
Tivodor Legotsky Research Centre of the F. Rakotsi II
Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Koshuta Square, 6, 90200, Beregovo, Ukraine

The article identifies the role of identity in the development and transformation of the conflict in Northern Ireland. It is established that the conflict in Northern Ireland is a vivid example of an ethno-political conflict caused by a dispute between the central British government and local republican national organisations over the status of the region. The Northern Ireland conflict was caused by the confrontation between the Protestant, Unionist and Loyalist (PUL) community, which fought for Northern Ireland to remain a part of the United Kingdom, and the Catholic, Nationalist and Republican (CNR) community, which wanted Northern Ireland to become a part of the Republic of Ireland. The main force opposing the United Kingdom was the Irish Republican Army (IRA). The main opponent of the IRA was the Protestant Orange Order and the right-wing radical Protestant organisations that supported it.

It is argued that, despite the fact that more than 25 years have passed since the signing of the 1998 Good Friday Agreement in Northern Ireland, the issues related to the establishment of peace and reconciliation in the region remain relevant. The nature of the differences between the PUL and PRC communities, despite the peace agreements, lies in their identities, which continues to sustain the sectarian divide. Northern Ireland has yet to overcome the legacy of competing identities and make efforts to implement the 1998 Good Friday Agreement and the 2007 St Andrews Agreement aimed at building a peaceful and harmonious society.

It is proved that identity is important in both negative and positive aspects. For Catholics, it was important to recognise themselves not only as Irish, but also as non-British. For Protestants, it was important not to be Irish, but to remain British. These competing identities were mutually exclusive, which was one of the reasons why researchers often expressed scepticism about the possibility of resolving the problem of ethno-political contradictions in Northern Ireland. However, it is worth noting that some Northern Irish citizens currently prefer to identify themselves as ‘Northern Irish’.

Key words: Northern Ireland, identity, ethnicity, nation, politics, Northern Ireland conflict, Protestant, Unionist and Loyalist (PUL) community, Catholic, Nationalist and Republican (CNR) community, Good Friday Agreement of 1998.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 357–367
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 357–367

УДК 341.462(477)+327.82i
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.43

ВОЄННА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОКРАЩЕННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ

Олена Меженська
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра політології і міжнародних відносин
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1053-5020

Воєнна дипломатія, як один із ключових інструментів сучасних міжнародних відносин, відіграє важливу роль у формуванні позитивного іміджу держави. Вона поєднує військові та дипломатичні ресурси для досягнення стратегічних цілей, укріплення міжнародного авторитету, забезпечення безпеки і реалізацію національних інтересів, та сприяє збереженню/покращенню або формуванню нового уявлення про країну в міжнародному середовищі.

У статті досліджується воєнна дипломатія як ефективний інструмент покращення міжнародного іміджу держави, з особливим акцентом на український досвід. Воєнна дипломатія розглядається як комплекс заходів, спрямованих на формування позитивного образу держави через взаємодію у військовій сфері, зокрема участь у міжнародних миротворчих місіях, укладення оборонних угод, надання військової допомоги, а також сприяння розвитку партнерств у сфері безпеки. Особливу увагу приділено ролі України у світовій системі безпеки, її дипломатичній активності в умовах збройної агресії та стратегіям використання воєнної дипломатії для посилення міжнародної підтримки.

Автор аналізує специфіку української воєнної дипломатії на тлі сучасних геополітичних викликів, зокрема, російської збройної агресії, і демонструє, як військово-дипломатична діяльність сприяє укріпленню міжнародної довіри до України. Висвітлено значення комунікаційної складової воєнної дипломатії, зокрема ефективного використання дипломатичних каналів, медійного висвітлення оборонної співпраці та участі в глобальних безпекових ініціативах.

Наведено приклади успішних дипломатичних ініціатив, таких як співпраця з НАТО, участь у програмах військової допомоги від союзників, розбудова регіональних безпекових платформ. Зроблено висновок, що ефективна воєнна дипломатія може стати ключовим чинником у створенні позитивного міжнародного іміджу держави, що в умовах сучасних конфліктів є критично важливим для захисту національних інтересів. Воєнна дипломатія має бути елементом національної стратегії, спрямованої на посилення позицій держави в міжнародному середовищі, формування довіри та партнерства у світі, що стикається з постійними загрозами глобальної безпеці.

Ключові слова: військова дипломатія, воєнна дипломатія, дипломатія, імідж держави, міжнародний імідж, міжнародні відносини, національна безпека, міжнародна безпека, збройна агресія, міжнародна співпраця.

У сучасному світі, сповненому тривалими збройними конфліктами та гібридними війнами, міжнародні відносини вирізняються специфічністю політичних, економічних, гуманітарних і безпекових чинників. Дипломатія, як засіб здійснення зовнішньої політики, набуває кризового характеру, ставлячи за мету не лише захист національних інтересів, але й мінімізацію людських втрат, припинення конфлікту, забезпечення міжнародної підтримки та залучення допомоги, відновлення справедливості, дотримання норм міжнародного права та багато інших питань.

© Меженська О., 2025

Інтегральним показником, що характеризує державу як зовнішньополітичного актора, відображаючи її здатність створювати позитивне враження у міжнародної спільноти, впливати на формування світової громадської думки та забезпечувати підтримку власних зовнішньополітичних ініціатив є її імідж. В умовах глобалізації формування позитивного іміджу стає стратегічним інструментом, що сприяє реалізації національних інтересів і посиленню міжнародного статусу. Формування та підтримка іміджу відбувається під впливом широкого спектру чинників і дипломатичних інструментів, які дозволяють створити цілісне уявлення про державу, сприяти її інтеграції у глобальне середовище, реалізовувати національні, популяризувати власні цінності та зміцнювати партнерські відносини.

В умовах збройного протистояння чи\та гібридних конфліктів традиційна дипломатія вже не спроможна охопити всі аспекти забезпечення національних та безпекових інтересів, тому виникає потреба в інтеграції нових інструментів, серед яких воєнна дипломатія. Воєнна дипломатія дозволяє державам оперативно забезпечувати координацію зусиль у сфері безпеки, оборони, міжнародного співробітництва, тощо.

У державах, які перебувають у стані війни, збройного конфлікту чи в зоні геополітичного конфлікту воєнна дипломатія є не лише способом посилення обороноздатності, але й засобом зміцнення її міжнародної (військової, економічної, гуманітарної) підтримки. Однак, попри важливість цієї теми, роль воєнної дипломатії у формуванні іміджу держави залишається недостатньо дослідженою, що створює запит для наукових пошуків.

Метою статті є аналіз воєнної дипломатії як інструменту покращення та/або збереження іміджу держави й обґрунтування її значення в системі міжнародних відносин в умовах сучасних глобальних викликів, які ставлять під загрозу міжнародну безпеку та стабільність на прикладі України.

Проблеми міжнародного іміджмейкінгу, формування ефективного іміджу України, їх особливості та чинники стали об'єктом досліджень вітчизняних спеціалістів А. Поцелуйко [20], І. Єремєєвої [6;7;8], В. Чекалюка [29], А. Старостіної, В. Кравченка, Г. Личової [24] та ін.

У теоретичній базі міжнародних відносин воєнна дипломатія розглядається Р. Купером, З. Бжезінським крізь призму військової складової дипломатії для утримання балансу сил. Як комплекс заходів, прийомів та методів спрямованих на реалізацію зовнішньополітичних інтересів держави воєнна дипломатія стала предметом наукового пошуку М. Жакуна[9;10] С. Рудюка [23]. Наразі ми робимо акцент на актуальності вивчення воєнної дипломатії не лише з позицій її ролі у мирному врегулюванні міжнародних спорів і збройних конфліктів[14], але й у покращенні/відстоюванні/ збереженні іміджу країни, як міжнародно-політичного актора в умовах війни.

Дипломатія є ключовим інструментом у системі міжнародних відносин, спрямованим на підтримку світу, безпеки та стабільності у світі. Вона сприяє врегулюванню конфліктів, розвитку співпраці між державами, зміцненню міжнародного права, створенню ефективних механізмів співіснування та співробітництва.

Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують посли й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата [34]; це офіційна діяльність органів зовнішніх відносин з метою представництва суб'єкта міжнародного права, захисту мирним шляхом прав та інтересів суб'єкта міжнародного права і реалізації зовнішньополітичних функцій держави; це мистецтво ведення переговорів та укладення договорів, що ґрунтується на вивченні міжнародних відносин, історії держав, міжнародного права, існуючих традицій, конституційного права окремих держав [21, с. 13]

В процесі пристосування до існуючого стану міжнародних відносин, в пошуках нових форм міжнародної співпраці для досягнення цілей держав та міжнародного права загалом, інститут дипломатії збагачується новими формами, методами та інструментами, які доповнюють старі та утворюють нові види та типи дипломатії: воєнна, ядерна, оборонна, публічна, багатостороння, інформаційна, мережева, регіональна, екологічна, кібердипломатія та інші.

Військова дипломатія, оборонна дипломатія та воєнна дипломатія, як види дипломатичної діяльності, перекликаються один з одним. Проте ми вважаємо, що дані поняття мають бути диференційовані.

Так, військова дипломатія, як діяльність військових аташе, спрямована на забезпечення виконання союзницьких зобов'язань, зміцнення співпраці між країнами-партнерами та ефективне стримування потенційних загроз.

Оборонна дипломатія виникла як один з найважливіших інструментів військової держави в умовах, коли робляться зусилля щодо відмови від застосування сили [32, с. 175]. За визначенням Форін-офісу Великої Британії оперативно-дипломатичний характер оборонної дипломатії полягає у розвіюванні ворожнечі, зміцненні та підтримці довіри і допомогти у побудові та розвитку демократично підзвітних збройних сил», щоб зробити «значний внесок у запобігання і вирішення конфліктів» [9]. Тобто, основною метою оборонної дипломатії є спільне формування та реалізація політики безпеки держави, а її завдання – створення стабільних, довгострокових міжнародних відносин у галузі оборони.

Російська агресія проти України відчутно змінила геополітичну ситуацію в Європі та світі, суттєво трансформувала підхід до формування дипломатичних відносин. Перед Україною та її партнерами постало завдання адаптувати дипломатичні методи роботи до нових умов, виробити нові принципи, засоби та інструменти дипломатії, яка продовжує розвиватись та змінюватись в реаліях російсько-української війни.

Воєнна дипломатія тлумачиться, як комплекс заходів, прийомів та методів спрямованих на реалізацію зовнішньополітичних інтересів держави у сфері політики безпеки та оборони, реалізація яких заснована на використанні переговорів та інших дипломатичних інструментів воєнна дипломатія спрямована на врегулювання та вирішення конфліктів, стримування та пом'якшення військових дій, пошуку альянсів або підтримки з боку інших країн чи міжнародних організацій, пошуку засобів та способів для вирішення збройного конфлікту дипломатичним шляхом [10, с. 336].

Основне призначення воєнної дипломатії – це встановлення довіри між державами, запобігання ескалації конфліктів, обмін розвідданими, укладання військово-технічних угод, участь у миротворчих місіях. Цей вид дипломатії поєднує роботу військових аташе, цивільних дипломатів (С. Рудюк) [23, с.133] та елементи громадської/народної, та протокольної дипломатії сприяючи ефективному вирішенню питань, пов'язаних із військовими викликами, укріпленням альянсів, залученням міжнародної підтримки для забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, збереження, покращення а в окремих випадках і формування іміджу країни. Цей напрям дипломатії є важливим інструментом для зміцнення авторитету та іміджу держави на міжнародній арені, де вона захищає свої національні інтереси.

Беззаперечний факт, що інтеграція будь-якої держави в міжнародний простір вимагає постійної взаємодії з іншими країнами у політично-економічній, культурно-соціальній, гуманітарній та інформаційно-комунікаційній сферах. А, коли держава стикається з військовим конфліктом і потребує допомоги, її імідж на світовій арені стає особливо важливим. У зв'язку з цим важливим елементом зовнішньої політики є формування,

підтримання позитивного іміджу на міжнародній арені, що сприяє співпраці та реалізації національних інтересів.

Феномен «іміджу держави» не новий, проте в сучасних умовах глобального розвитку він набуває стратегічного значення. Переймаючись проблемою теоретико-методологічних аспектів дослідження міжнародного іміджу держави, вітчизняна дослідниця І. Єремєєва наводить низку визначень даного поняття, враховуючи різні концептуальні підходи, серед яких, імідж держави це : комплекс переконань та вражень людей щодо держави, спрощенні та узагальнені асоціації з певною територією; штучно створюваний образ (політичний товар), що виконує функції позиціонування та стабільної присутності держави у світовому інформаційному та політичному просторі; сукупність емоційних та раціональних уявлень, що є наслідком співставлення усіх ознак держави, власного досвіду та чуток, що впливають на створення певного образу; та пропонує власне розуміння іміджу держави, як відображення та поширення усієї системи цінностей (політичних, соціальних, культурних та ін.) та ідеалів суспільства, в якому функціонує держава, з метою зростання впливу держави на процеси світової політики та економіки[6]. Він охоплює такі складові, як рівень економічного розвитку, політична стабільність, дотримання та захист фундаментальних цінностей: свободи, демократії, прав людини, культурна ідентичність та ефективність дипломатичних зусиль, демонстрація здатності захищати свою територію, суверенітет та населення, дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час ведення бойових дій, здатність і бажання захищати свою територію, мову, культуру, віру.

Виклики воєнного часу вимагають від дипломатії особливо інтенсивної роботи та нових методів для досягнення результатів. Українській воєнній дипломатії довелося в режимі реального часу переосмислити правила гри, які рухають країну до мети, – «перемоги над ворогом у боротьбі за справедливість та людські життя» [16].

Серед особливостей воєнної дипломатії (саме української, яка сформувалася та розвивається) Д. Кулеба, колишній міністр зовнішніх справ України виокремлює наступні: 1) воєнна дипломатія завжди повинна мати в собі союзників, які підтримують зусилля в цій війні; 2) у воєнній дипломатії, на відміну від дипломатії мирного часу, повинно бути переконання для пошуку тез та аргументів; 3) воєнна дипломатія враховує всі можливі зміни поведінки, що відбувається між миром та війною. «Воєнна дипломатія – це поєднання жорсткості, принциповості та гнучкості» стверджує людина, на плечі якої ліг весь тягар дипломатичної роботи з початку повномасштабного вторгнення [11].

Пріоритетами української воєнної дипломатії стали: діяльність у напрямі нових можливостей для надання та постачання необхідної зброї, створення дипломатичного супроводу, питання ленд-лізу; економічна допомога у відбудові післявоєнної держави; формування, консолідація політичної підтримки у світі, покращення іміджу України [11, с. 15]; згуртування міжнародної підтримки навколо лобіювання санкцій проти росії, розроблення нових санкційних пакетів та контроль за їх виконанням [30]; надання Україні військової та гуманітарної допомоги, а також політичної підтримки на міжнародних форумах; інформування світової спільноти про військові злочини росії проти українського народу; залучення гуманітарної допомоги для постраждалих від війни [5].

Тож, питання подальшої міжнародної політичної підтримки країни, яка перебуває в умовах війни, напряму залежить від її зовнішнього сприйняття, від внутрішніх переконань та цінностей, які відображаються в діях держави та її лідерів – від її міжнародного іміджу. Д. Кулеба звертав увагу на те, що «формування позитивного іміджу України у світі потребує тісної координації з усіма дотичними інституціями, як державними, так і недержавними» [25].

Можна стверджувати, що на сьогодні імідж України залежить від багатьох факторів, серед яких зокрема: розвиток демократії, зміцнення демократичних інститутів та проведення політичних реформ; боротьба з корупцією; політична стабільність та внутрішньополітичний розвиток країни, активність у міжнародних ініціативах, участь у миротворчих операціях, військове співробітництво, навчання та обмін досвідом між військовими структурами різних держав; здатність реагувати на глобальні виклики та кризи, а також ефективне просування позитивних наративів щодо своєї ролі у світі, економічна та соціальна стабільність, утвердження та поширення культурно-історичної спадщини, інформаційна прозорість.

Воєнна дипломатія України в першу чергу сфокусована на проблемах безпеки та забезпеченні зовнішньої воєнної, фінансово-економічної допомоги для опору російській агресії. Укладення Хартії про стратегічне партнерство між Україною та США, меморандуми з країнами НАТО щодо постачання озброєння та технічної підтримки, а також участь у програмах, таких як «Партнерство заради миру», є ключовими здобутками української воєнної дипломатії. Успіхи України у співпраці з міжнародними партнерами підтверджуються отриманням передового озброєння, наприклад систем HIMARS та ППО IRIS-T, які сприяють стримуванню агресії. Але поряд з цим воєнна сприяє створенню позитивного іміджу держави через такі ключові аспекти: продуктивне просування національних інтересів на світовій арені, розвиток співробітництва з країнами партнерами та зміцнення політико-дипломатичної присутності в різних регіонах світу, впливає на формування думок цільової аудиторії за кордоном, просуває ідеї створення та\або розширення, переформатування альянсів, блоків, союзів та розвитку міжнародного співробітництва у безпековій сфері, є своєрідним мостом спілкування з громадянами, які проживають за кордоном, працює у питаннях обмінного процесу і повернення полонених [15]. Говорячи про здобутки української воєнної дипломатії, слід зазначити, що нової якості та динамізму набуло стратегічне партнерство з провідними країнами світу – США, Канадою, Великою Британією, країнами ЄС, поглибилися відносини з Японією, Республікою Корея, Австралією тощо. Зріс міжнародний авторитет України у світі, покращився її імідж [17, с.12].

Щодо *активності у міжнародних ініціативах* слід вказати на ряд важливих міжнародних акцій і заходів, які підтримала світова спільнота. Зокрема, увійшов до світового порядку денного щорічний саміт «Кримська платформа»; близько 100 країн світу та міжнародних інституцій взяли участь у Саміті миру; широкого світового резонансу набула українська гуманітарна ініціатива Grain from Ukraine для закупівлі продовольства для країн Африки та Азії [17, с. 8]

Враховуючи, що «зростання кількості багатонаціональних місій експоненціально збільшує дипломатичну складову військової сфери, що стосується способу та обставин, в яких використовується армія безпосередньо або опосередковано, як інструмент для ширшої зовнішньої політики [33, с.161], то Україна до початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року брала участь у *миротворчих місіях* під егідою ООН (Місія ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово (UNMIK) із 1999 р.; Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго (MONUSCO) із 2010 р.; у складі Збройних Сил ООН із підтримки миру на Кіпрі (UNFICYP) Із 1964 р.; Тимчасові Сили ООН щодо забезпечення безпеки в Аб'єї (UNISFA)Із 2011 р.; ООН у Республіці Південний Судан (UN-MISS) Із 2011 р. – по сьогодні30Багатопрофільна комплексна місія ООН зі стабілізації в Малі (MI-NUSMA)[22] та НАТО (Місія багатонаціональних сил НАТО у Косово, Республіка Сербія (Місія КФОР); Тренувально-дорадча Місія НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан (Місія РП-А); Місія НАТО в Іраку (МНІ); Україна є першою країною-партнером НАТО, яка приєдналася до Сил реагування НАТО) [19] демонструючи

здатність держави брати на себе відповідальність за підтримання міжнародного миру та стабільності. Це зміцнює довіру до країни як до конструктивного учасника міжнародних відносин, що є надійним передбачуваним партнером у сфері міжнародної безпеки й забезпечення стабільності у світі, який завжди готовий надати необхідну допомогу країнам і націям, які її потребують та доводить, що Україна – миротворча держава.

Щодо розширення та зміцнення політико-дипломатичної присутності України у різних регіонах світу, то можемо відмітити помітне зростання інтенсивності контактів і переговорів з керівництвом африканських і латиноамериканських країн. Зокрема, 30 листопада 2024 р. в Києві відбулась зустріч з депутатами парламентів держав Латинської Америки. Своєю чергою, позитивний резонанс мала згадана вище ініціатива здійснення Україною гуманітарної допомоги Африці в рамках програми Grain from Ukraine [17, с 9].

Україна бере участь у спільних військових навчаннях і операціях із союзниками, що сприяє підвищенню рівня професіоналізму національних Збройних Сил, а також покращенню міжнародної репутації держави як партнера, здатного до співпраці. Наприклад, багатонаціональне тактичне навчання «Три Мечі – 2024» командування Литовсько-Польсько-Української бригади імені Великого гетьмана Костянтина Острозького основним завданням якого було відпрацювання навичок спільного планування та проведення миротворчих операцій та підвищення оперативної сумісності міжнародних сил [26]; українські військові пройшли міжнародний курс НАТО CIMIC для офіцерів тактичної та штабної ланки Центру передового досвіду цивільно-військового співробітництва НАТО, метою якого була підготовка офіцерів цивільно-військового співробітництва до виконання завдань у рамках міжнародних миротворчих та військових операцій, а також обмін досвідом учасників з різних країн світу[27] Починаючи з 2015 року представники та підрозділи ЗС України прийняли участь в якості як спостерігачів, так і учасників у навчаннях НАТО, зокрема: 2018 році – у 5-ти навчаннях НАТО, 2019 – у 6-ти, 2020 – у 1-му (через ситуацію з поширенням COVID-19); 2021 – 11-ти навчаннях НАТО [28].

Міжнародне військове співробітництво характеризує взаємодію міжнародних акторів у спільних пошуках можливостей у боротьбі з агресором та свідчить про наявність довіри між партнерами. Важливо відмітити, що Україна реалізує національні інтереси з метою забезпечення національної безпеки, спираючись на норми та принципи міжнародного права, розвиває добросусідські відносини з країнами, які є стратегічними партнерами, суміжними-країнами (окрім країни агресора та її сателітами), міжнародними безпековими організаціями шляхом «сприяння співпраці, комунікації взаємовідносин між збройними силами, організації і підтриманні офіційних відносин у галузі оборони, представленням нації і збройних сил на офіційних церемоніях і подібних заходах» [31, с. 112].

Важливою складовою воєнної дипломатії, яка впливає на покращення іміджу держави, є утвердження та поширення *культурно-історичної спадщини* України. За понад десять років російсько-української війни через бойові дії (бомбардування, зайняття військових позицій, прокладання окопів, окупація та примусове знищення, тощо)постраждали або були знищенні історичні пам’ятки, музеї, культурні центри, археологічні згадки тощо. Станом на 31 липня цього року ЮНЕСКО підтвердила, що в Україні від початку повномасштабного вторгнення були пошкоджені 432 об’єкти. Серед них 139 релігійних об’єктів, 31 музей, 214 будівель, що мають історичну, мистецьку цінність, 32 пам’ятники, 15 бібліотек, а також 1 архів. Найбільше руйнувань зафіксовано у Донецькій області (понад 110), а також у Харківській та Одеській областях. Серед знищених та пошкоджених об’єктів згадують, зокрема, маріупольський драмтеатр, краєзнавчий музей, а також низку будівель і церков [18], частина з яких є спадщиною ЮНЕСКО.

Від початку повномасштабного вторгнення росія свідомо використовує тактику знищення об'єктів історичної та культурної спадщини України. Наразі у міжнародному праві не існує алгоритмів з практичного збереження культурних цінностей, тому перед українським народом і українською воєнною дипломатією відкрився іще один фронт- боротьба за збереження національних скарбів.

Актуальні проблеми фіксації втрат культурної спадщини внаслідок російсько-української війни в 2022–2023 рр., наслідки культурного геноциду в Україні та завдання зі збереження та відновлення зруйнованих пам'яток історії та культури представлені у матеріалах Круглого столу «Втрати нерухомих пам'яток України під час російсько-української війни в 2022–2023 рр.: фіксація та дослідження», який пройшов 8 листопада 2023 р. у межах Сьомих краєзнавчих читань пам'яті академіка Петра Тронька та Всеукраїнської наукової конференції «Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення»[4]

Результатом роботи української воєнної дипломатії (спільно із профільними міністерствами, громадськими організаціями) можна визнати той факт, що в липні 2024 року Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) вперше засудив повномасштабну агресію Росії та цілеспрямоване знищення культурної спадщини України. Комітет ухвалив рішення, в яких закликав Росію утриматися від будь-яких дій, які б завдавали шкоди об'єктам культурної спадщини в цілому та об'єктам, включених до Попереднього списку ЮНЕСКО, а також виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом[18]. Також, у Нью-Делі, Індія, 21–31 липня 2024 року відбулась 46-а сесія Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, і наш експерт Є. Симонов був там, щоб звітувати про роботу UWEC[3].

Важливо, щоб світ звернув увагу на ті втрати у культурно-історичних надбаннях України (і в інших країнах) , які вчиняються під час війни(конфліктів), і поставив за мету створити глобальну спільноту задля їх порятунку – це поле діяльності воєнної дипломатії.

Про важливість *збереження української ідентичності* говорять і заступник Міністра молоді та спорту України А. Чесноков під час виступів на заходах напередодні Міжнародної конференції з питань відновлення України у Берліні [12] і Секретар РНБО України О. Литвиненко на щорічній нараді закордонних дипломатичних установ України під гаслом «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога», яка відбулася 21 серпня 2024 року. Зокрема він зазначив, що «одним із пріоритетів української дипломатії – це робота з українцями за кордоном, збереження та розвиток української ідентичності у світі»[2]. Наразі дипломатична діяльність спрямовується і на відновлення української нації. Важливою складової цієї роботи є вироблення механізмів співпраці із країнами, що приймають українців, щодо підтримки їхні зв'язки з Батьківщиною через вивчення української мови, культури, спілкування з однолітками в Україні.

Про зростання довіри до України та укріплення її іміджу свідчить інтенсивність політичного діалогу з державами-партнерами. Зокрема, лише в листопаді 2024 р., на вищому рівні відбулись переговори і консультації з новообраним президентом США, Президентами Молдови, Франції, Польщі, Фінляндії, Прем'єрміністром Великої Британії, Генсеком НАТО, Канцлером Німеччини, Прем'єр-міністром Канади тощо. Україну відвідала Прем'єрміністерка Данії М. Фредеріксен. Паралельно тривав регулярний діалог з керівництвом ЄС [17, с. 8].

У межах брендингового підходу щодо покращення/ збереження іміджу країни виділяються такі складники: офіційна символіка держави, зокрема не тільки традиційна офіційна (герб, гімн, прапор), а й вербальні символи; неформальні символи – історичні особи, міфи, найвідоміші тварини або рослини, унікальні експортні продукти тощо; історія держави, особистості, лідер, відомі бренди.

На сьогодні синьо-жовті прапори майорять у різних куточках планети на знак підтримки життя і засудження смерті, яку несе за собою війна росії проти України. Про наші міста-герої, звільнені від окупантів, знають на інших материках. Символами незламності українського народу стали :«Привид Києва»; кухонна шафка з керамічним півником васильківської майоліки, що вціліла на стіні одного із зруйнованих будинків Бородянки після авіаудару; «Обличчя народу» – так українці назвали незламну кішку Глорію, яка близько двох місяців просиділа на 8 поверсі розбомбленої росіянами багатоповерхівки у Бородянці; наш герой-пес Патрон. У багатьох країнах на холодильниках висять магнітики по прототипу української марки «руский кокабль …». Один з примірників даної марки, випущений однойменним тиражом «Уктрошта» було продано аукціоні за 5 мільйонів гривень. Кошти пішли на допомогу Збройним силам України. Слово «паляниця» стало своєрідним «паролем». Українські пісні «Доброго вечора, ми з України», «Ой у лузі червона калина», «Stefania», «Буде весна» та інші співають поляки, естонці і навіть кенійці.

Адаптація дипломатичного протоколу до воєнних реалій, визначення пріоритетів дипломатичної роботи дають змогу Україні успішно згуртовувати міжнародну спільноту для надання підтримки, захищати свої інтереси на світовій арені та протистояти агресії [1].

Така діяльність воєнної дипломатії може сприяти укріпленню міжнародної довіри до України та впливати (покращувати) її імідж. Тоді як, комплексний підхід до формування іміджу забезпечує його довготривалість та стійкість перед зовнішніми викликами.

Таким чином, воєнна дипломатія є важливим інструментом формування /покращення /збереження позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Її успішна реалізація потребує стратегічного балансу між військовими та дипломатичними засобами, що дозволяє зміцнювати довіру, партнерські відносини та міжнародну репутацію. У сучасних умовах глобальної нестабільності ефективне використання воєнної дипломатії може стати ключовим чинником зміцнення міжнародного авторитету держави.

На сьогодні міжнародна спільнота стикається з нагальною потребою переосмислення підходів до мирного врегулювання міжнародних конфліктів, регіональних війн, а також удосконалення механізмів їх практичної реалізації, що вимагає не лише адаптації існуючих міжнародно-правових інструментів, але й розробки нових підходів, які відповідатимуть реаліям сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Безклуба А. Дипломатія в умовах війни: досвід України 2023-2024. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни»*. Вип. 9 / за заг. ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 193 с. С. 13–16.
2. «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога»: Секретар РНБО України взяв участь у нараді закордонних дипломатичних установ України. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6959.html
3. Всесвітня спадщина ЮНЕСКО під загрозою через війну. https://uwecworkgroup.info/uk/ukraines-unesco-world-heritage-sites-at-risk-as-war-goes-on/(дата звернення: 28.01.2025).
4. Втрати нерухомих пам'яток України під час російсько-української війни в 2022-2023 рр.: фіксація та дослідження. *Збірник наукових праць на пошану пам'яті історика та пам'яткознавця Сергія Кота* / За заг. ред. В. Смолія; Заст. відп. ред. Р. Маньковська; Упоряд.: Г. Денисенко, Т. Катаргіна, Н. Ковпаненко, С. Архипова. НАН України. Інститут історії України, Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К.: Інститут історії України, 2024. 195 с.

5. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ*: Державний інститут сімейної та молодіжної політики*, 2022. 240 с. С. 111–113. URL: http://surl.li/ueynr (дата звернення: 28.01.2025).
6. Єремєєва І. Теоретико-методологічні аспекти поняття міжнародний імідж держави. *Krakowskie Studia Małopolskie 2022, nr 4 (36)* URL: *https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15804_ksm20220404*(дата звернення: 18.01.2025).
7. Єремєєва І.А. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави. *Регіональні студії*. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 24. 2021. С. 123–127.
8. Єремєєва І.А. Структурно-функціональний аналіз міжнародного іміджу держави. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 15 травня 2020 р., м. Дніпро*. Дніпро, 2020. С. 109–112.
9. Жакун М. Ю. «Співвідношення понять «воєнна дипломатія» та «оборонна дипломатія» в умовах трансформації правових систем. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.)* Одеса: НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 56–59.
10. Жакун М.Ю. Місце воєнної дипломатії в механізмі врегулювання міжнародних спорів мирним шляхом. *Права людини в період збройних конфліктів: зб. матеріалів Міжнар. на-ук.-практ. конф., присвяч. 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р. (м. Одеса, 3 листоп. 2023 р.).* Одеса, 2023. С. 333–338.
11. Жорстко, без правил та без «плану Б»: сім принципів української дипломатії воєнного часу від Дмитра Кулеби, Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/15/7183772/ (дата звернення: 18.01.2025).
12. Збереження української ідентичності та увага до потреб молоді мають бути складовою відновлення. Офіційний вебпортал міністерства молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/tag/yevropejska-integraciya (дата звернення: 30.01.2025).
13. Історія дипломатії : навч.-метод. посіб. / За ред. О. В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2021. 116 с.
14. Меженська О. Російсько-українська війна-війна дипломатії. *Актуальні проблеми політики.* 2024. №73.С.134-140. DOI https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.19
15. Меженська О.В. Воєнна дипломатія як складова національної безпеки. *Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року.* Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. 256 с. С. 120–125.
16. МЗС України запущено веб-портал про воєнну дипломатію. URL: https://moldova.mfa.gov.ua/news/mzs-ukrayini-zapushcheno-veb-portal-pro-voyennu-diplomatiyu (дата звернення: 18.01.2025).
17. Особливості і пріоритети Української дипломатії в умовах війни. Думки і позиції експертів. Грудень 2024. Центр Разумкова. 2024. 12 с.
18. 18.«Пам'ятки «зґвалтовані» ракетами»: культурна спадщина України – під загрозою. ЮНЕСКО вперше засудила агресію РФ. *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-yunesko-vyznalo-rosiya-znyshchuye-pamyatky-na-pivdni/33081538.htm (дата звернення: 28.01.2025).
19. Підлісний А. Ю., Вознюк Є. В. Участь України у миротворчих операціях НАТО. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11222/1/Pidlisnyj%20%D0%90.%20Yu.%2C%20Vozniuk%20Ye.%20V..pdf (дата звернення: 28.01.2025).
20. Поцелуйко А.О. Імідж держави: поле концептуальних визначень у соціально-психологічних студіях. *Грані.* 2015. № 5. С. 68–74.
21. Репецький В.М. Дипломатичне і консульське право: підруч. Київ: Знання, 2006. 372 с.

22. Романюк Н., Больчук О. Участь України і миротворчих Місіях Організації Об'єднаних націй. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* Розділ І. Міжнародні відносини. 2021, вип 2(10). С. 39–50. URL: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/208/187 (дата звернення: 18.01.2025).
23. Рудюк С.М. Український військовий аташат в минулому і сьогоденні. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. № 2. С. 132–134.
24. Старостіна А., Кравченко В., Личова Г. Міжнародний імідж країни: практичні аспекти аналізу. *Маркетинг в Україні*. 2011. № 3. С. 49–58.
25. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021–2025 : затв. Наказом Міністерства зовнішніх справ від 24.03.2021. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/% /public-diplomacystrategy.pdf. (дата звернення: 18.01.2025).
26. Українські військові беруть участь у багатонаціональних навчаннях. *Амія inform.* URL: https://armyinform.com.ua/2024/06/06/ukrayinski-vijskovi-berut-uchast-u-bagatonaczionalnyh-navchannyah/ (дата звернення: 28.01.2025).
27. Українські військові взяли участь в навчальному курсі НАТО – Генштаб. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3692185-ukrainski-vijskovi-vzali-ucast-v-navcalnomu-kursi-nato-genstab.html (дата звернення: 18.01.2025).
28. Участь України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під проводом Альянсу, Силах реагування НАТО та навчаннях. Місія України при НАТО. URL: https://nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-nato/uchast-ukrayini-u-mirotvorchih-operaciyah-pid-provodom-alyansu(дата звернення: 18.01.2025).
29. Чекалюк В.В. Позитивний імідж держави і суспільства – результат ефективних комунікацій. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 247–251.
30. G7: зустріч 24 лютого. Радіо Свобода. 16 лютого 2024 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/ a/news-g7-zustrich-24-lyutoho/32821484.html (дата звернення: 18.01.2025).
31. Erik Pajtinka. Military Diplomacy and Its Present Functions. Security Dimensions: International & National Studies. 2016. № 20. С. 179–194. URL: https://www.fpvmv.umb.sk/drive/2020-10-22/military-diplomacy-and-itspresent-functions.pdf (дата звернення: 18.01.2025).
32. Ilan Manor, The Digitalization of Public Diplomacy, Cham: Palgrave Macmillan. 2019. 364 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/771216/mod_resource/content/2/The%20digitalization%20of%20public%20diplomacy%20by%20Manor%2C%20Ilan%20%28z-lib.org%29.pdf (дата звернення: 28.11.2024).
33. Neag M-M. Promoting Security Through Public Diplomacy / M-M. Neag // Revista Academiei Fortelor Terestre. 2014. № 2. P. 160–167. URL : https://www.armyacademy.ro/reviste/rev2_2014/NEAG.pdf (дата звернення 17.04.2024)
34. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/diplomacy_n?tl=true&tab=etymology-paywall (date of access: 08.08.2024)

MILITARY DIPLOMACY AS A TOOL FOR IMPROVING THE STATE'S IMAGE: THE UKRAINIAN CASE

Olena Mezhenksa
Taras Shevchenko Luhansk National University,
Department of Political Science and International Relations
Ivana Banka St., 3, 36003, Poltava, Ukraine

Military diplomacy, as one of the key instruments of modern international relations, plays an important role in shaping a positive image of the state. It combines military and diplomatic resources to achieve strategic goals, strengthen international authority, ensure security and realize national interests, and contributes to the preservation/improvement or formation of a new image of the country in the international environment.

The article examines military diplomacy as an effective tool for improving the international state's image, with a special focus on the Ukrainian experience. Military diplomacy is considered as a set of measures aimed at forming a positive perception of the state through military cooperation, including participation in international peacekeeping missions, signing defense agreements, providing military assistance, and fostering security partnerships. Special attention is given to Ukraine's role in the global security system, its diplomatic activity in conditions of armed aggression, and strategies for using military diplomacy to strengthen international support.

The author analyzes the specifics of Ukrainian military diplomacy in the context of modern geopolitical challenges, particularly Russia's armed aggression, and demonstrates how military-diplomatic activity contributes to strengthening international trust in Ukraine. The importance of the communication component of military diplomacy is highlighted, including the effective use of diplomatic channels, media coverage of defense cooperation, and participation in global security initiatives.

The article provides examples of successful diplomatic initiatives, such as cooperation with NATO, participation in military assistance programs from allies, and the development of regional security platforms. It is concluded that effective military diplomacy can be a key factor in creating a positive international image of the state, which, in the context of modern conflicts, is critically important for protecting national interests. Military diplomacy must be an element of the national strategy aimed at strengthening the state's position in the international environment, building trust, and partnerships in a world facing constant threats to global security.

Key words: military diplomacy, diplomacy, state image, international image, international relations, national security, international security, armed aggression, international cooperation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 368–375
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 368–375

УДК 321.64:323:327:94(4)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.44

ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ НОВІТНЬОЇ ХВИЛІ ДИКТАТУР

Володимир Муляр
Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
Бульвар Старий, 7, 10002, м. Житомир, Україна

В статті аналізуються виклики, які стоять перед Європейським Союзом в умовах поступового сповзання світу в новітню хвилю диктатур, в якому широкомасштабна війна росії проти України є фіналізацією їх відкритого виступу проти сучасної демократії. Найважливішим змістовим вираженням цього процесу стає заявка Китаю на світове панування, прагнення цієї комуністичної диктатури до оволодіння так званим глобальним Півднем, спочатку і поступово економічного, а потім і політичного. Китай стає авангардом творення нової хвилі диктатур в сучасному світі, за яким у пелетоні вишикувалися Північна Корея (КНДР), Іран, низка інших країн. Збройним, силовим «кулаком» цієї новітньої «вісі зла» виступила росія, яка дала старт відкритій боротьбі авторитарного світу проти світових демократій за переділ зон впливу на світові процеси.

Показано, що демократичний світ, заколисаний протягом останніх десятиріч думкою про можливість справжньої демократизації росії, перетворення її в цивілізовану державу сучасного типу, а заодно переконаний в тому, що демократія отримує нові можливості для свого розгортання, а диктатури і авторитаризм справді відходять в минуле, виявився неготовим до посилення авторитаризму і диктатур в багатьох країнах світу і поки що реагує неадекватно.

І це створює серйозні ризики для демократичного світу, зокрема для Європейського Союзу, бо розгортається практично на його кордонах. Формулюється висновок про те, що перед об'єднаною Європою постала класична проблемна ситуація, яку видатний англійський філософ Арнольд Тойнбі сформулював у вигляді концепції «Виклику-і-Відгуку». Виклик наступає невблаганно, незалежно від того, бажає цього соціальний суб'єкт чи не бажає. Виклик наступає закономірно, заздалегідь чи несподівано, однак в обов'язковому порядку. І він вимагає відгуку. В контексті об'єднаної Європи у якості виклику розглядаються новітня хвиля диктатур і російська загроза, зокрема її війна проти України, а у якості відгуку – реакція європейської спільноти та її лідерів на ці виклики. Аналізується проблема як у об'єктивній своїй площині, так і у вимірі готовності політичної еліти Європейського Союзу адекватно реагувати на виклики часу.

Ключові слова: Європейський Союз, диктатура, новітня хвиля диктатур, російська загроза, російсько-українська війна, А. Тойнбі, концепція «Виклику-і-Відгуку», об'єктивні підстави об'єднаної Європи, виклики для Європейського Союзу, політичні еліти об'єднаної Європи.

Широкомасштабна війна, яку розв'язала росія проти незалежної України, з абсолютною очевидністю ілюструє безсумнівний факт сучасної світової політики. Він полягає в тому, що сучасний світ ввійшов у своєму розвитку в період глибокої турбулентності, відкритого, здійснюваного без зайвих сентиментів, руйнування базових основ міжнародного порядку, створеного після Другої світової війни. Одним з суттєвих контекстів цього дуже небезпечного для доль багатьох народів, а можливо і для всього світу, процесу є той, що в останні десятиріччя світ поступово сповзає в нову хвилю диктатур. Нагадаю, XX століття вмістило в собі низку таких хвиль в різних куточках світу. Перша з них розгорнулася в Європі після Першої Світової війни (більшовизм в росії,

© Муляр В., 2025

Б. Муссоліні і фашизм в Італії, А. Цанков у Болгарії), друга – в умовах Першої світової економічної кризи 1929-1933 років (А. Гітлер і нацизм в Німеччині, Й. Сталін і сталінізм в СССР, М. Хорті в Угорщині, І. Антонеску в Румунії, Ф. Франко в Іспанії тощо). Третя хвиля диктатур взяла свій початок після Другої Світової війни, встановилася в низці країн, фактично окупованих СРСР, і з Європи перекинулася на Азію (Кім Ір Сен в Північній Кореї (КНДР), Хо Ші Мін у Північному В'єтнам (ДРВ), Мао-Цзедун в Китаї (КНР). Її пов'язують з наслідками світової війни і перетворенням соціалізму у світову систему. В 50-х роках диктатури виникають в інших частинах світу, зокрема, у Південній Америці (Парагвай, Гаїті, Нікарагуа), частково проявившись і в Європі (Греція). П'ята хвиля диктатур мала місце в 70-х роках минулого століття і охопила Латинську Америку (Чилі), Африку (Сомалі, Судан тощо). Диктаторські та авторитарні політичні режими продовжували виникати, а деякі потім щезати з міжнародної політичної сцени впритул до наших днів: С. Хусейн в Іраку, М. Каддафі в Лівії тощо.

На тлі таких хвиль диктатур останні 80 років світ демонструє і іншу яскраву тенденцію. Вона полягає в розгортанні демократичних засад розвитку суспільного життя великої низки країн. Насамперед, це стосується держав Північної Америки (США, Канада), Західної Європи (практично усіх держав, що утворюють нині Європейський Союз), Азії (Японія, Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань тощо), Австралії, Нової Зеландії тощо. Ця тенденція стала настільки успішною і поширеною, що створила в інтелектуальному просторі сталі переконання про закінчення епохи авторитаризму і диктатур та майбутній розквіт демократії як універсального способу економічного, політичного, духовного і соціального життя людей. Блискуча ілюстрація цього – книга американського філософа і політолога Ф. Фукуями «Кінець історії та остання людина» (1992 р.), яка стала логічним і змістовним продовженням його статті «Кінець історії?» (1989 р.). В них цей відомий інтелектуал стверджував, що поширення в світі ліберальної демократії західного зразка свідчить про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства і формування остаточної та найкращої форми політичного влаштування людського суспільства. Американський вчений вважав, що закінчується епоха ідеологічних протистоянь, глобальних воєнних і революційних потрясінь, натомість настає епоха, яка буде визначатися такими параметрами, як людський розвиток, права і свободи громадян, вільна самореалізацію кожної людини тощо.

Життя показало, що американський філософ, а разом з ним і велика частина людства жорстоко помилились. Насправді диктатури і авторитаризм нікуди не поділись і не відійшли в минуле. Навпаки, нині вони прагнуть взяти реванш за низку поразок у конкуренції з демократіями. Це стало особливо помітно з початком нового століття, зокрема у зовнішній політиці росії, яка за президента Путіна набрала яскраво вираженого агресивного характеру. Його виступ на Мюнхенській безпековій конференції 2007 року, війна в Грузії 2008 року, незаконна анексія Криму 2014 року і, нарешті, широкомасштабна війна проти України – це послідовні кроки одного процесу перетворення сучасної росії в державу, яка відкинула міжнародне право, знехтувала базовими документами з міжнародної безпеки. Очевидно, що ця війна фіналізує відкритий виступ диктатур та авторитарних режимів проти світової демократії. В цьому контексті – заявка Китаю на світове панування, прагнення цієї комуністичної диктатури до оволодіння так званим глобальним Півднем, спочатку і поступово економічного, а потім і політичного. Китай стає авангардом творення нової хвилі диктатур в сучасному світі. За ним в пелетоні вишикувалися Північна Корея та Іран, низка інших країн. Збройним, силовим «кулаком» цієї новітньої «вісі зла» виступила росія, яка дала старт відкритій боротьбі авторитарного світу проти світових демократій за переділ зон впливу на світові процеси.

Широкомасштабна війна росії проти нашої країни оголила ще одну важливу особливість сучасного міжнародного порядку. Вона полягає в тому, що демократичний світ виявився неготовим до посилення авторитаризму і диктатур в багатьох країнах світу. За багато десятиліть спочатку так званої «розрядки міжнародної напруженості» (трафаретного кліше радянської пропаганди), потім падіння радянської імперії і налагодження, здавалося б, партнерських стосунків з новою росією демократичний Захід заколисав себе думкою про можливість справжньої демократизації росії, перетворення її в цивілізовану державу сучасного світу. А заодно переконав себе в тому, що демократія отримує нові можливості для свого розгортання у світі, а диктатури і авторитаризм справді відходять в минуле. І, як наслідок, зіткнувся з жорстокою реальністю, яка повністю розвіює ілюзії сучасних демократій про справжню природу політичних диктатур. Йдеться взагалі про війну авторитаризму з демократією не на життя, а на смерть. І поки що демократичний світ адекватно не реагує. Загальну картину проблем для демократичних країн, зокрема в Європі, підживлюють процеси, які ілюструють посилення тих політичних сил, інтереси яких різним чином переплітаються з інтересами кремлівських очільників. Йдеться про таких діячів, як Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, Прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, а також про такі політичні сили, як «Альтернатива для Німеччини» (Т. Хруппала), «Австрійська партія свободи» (Г. Кікль), французькі партії «Національне об'єднання» (М. Ле Пен) та «Національний Фронт» (Ж. Барделла) тощо. Очевидно, що війна росії проти України підживлює право-лівий політичний екстремізм, який за методами своєї діяльності вкладається в рамки проплачених популістських апологетів Путіна. Скоріше підтримують, ніж не підтримують агресивну політику росії і низка таких важливих гравців сучасної міжнародної сцени, як Бразилія, Південно-Африканська Республіка та інші. Фактично не висловлює своєї чіткої позиції Індія.

Таким чином, сучасні демократії зіткнулися з проблемою, яку не знали на протязі всього свого короткого періоду розгортання і розквіту. Сутність цієї проблеми полягає в реальній загрозі втрати демократичним світом своєї легітимності, особливої значущості для долі людства. Складається ситуація, коли сучасні демократичні держави під економічним, політичним і, особливо, військовим натиском політичних диктатур і авторитарних режимів можуть або суттєво обмежити геополітичний ареал свого функціонування, або навіть зникнути з політичної карти світу. Не потрібно особливих аргументів для того, щоб розуміти, що розгортання такої тенденції буде означати крах усієї теорії і сучасної практики демократичного влаштування суспільства, а її відродження в майбутньому може бути поставлене на дуже серйозну часову паузу. І якщо для деяких демократичних країн ця загроза сьогодні виглядає поки що суто номінальною (США, Канада, Японія тощо), то Європейський Союз виявився втягнутим безпосередньо у вирій протиборства демократій та диктатур. Найпростіше пояснення цієї тези знаходиться в географічному статусі об'єднаної Європи. Незважаючи на те, що загроза авторитаризму стосується усіх сучасних демократій однаковою мірою, все ж таки деякі з них, скажімо, США, Канада чи Японія з Південною Кореєю знаходяться дещо подалі від епіцентру вказаної загрози. Адже головний контекст агресивних дій сучасних диктатур розгортається в Європі і він усім відомий: це війна росії проти України. Очевидно, що цей контекст прямо впливає на Європейський Союз, бо розгортається практично на його кордонах. Звідси – особлива загроза об'єднаній Європі з боку новітньої хвилі диктатур.

Якщо уважно подивитися на історію створення Європейського Союзу, починаючи від обгрунтування об'єктивних його територіальних, кліматичних, економічних, політико-правових, духовно-ментальних та інших умов і закінчуючи конкретними процесами та механізмами інституційного оформлення, то ми виявимо цікавий факт. Він полягає в тому,

що фактично весь період практичного, інституційного творення єдиної Європи, починаючи від заснування «Європейського співтовариства вугілля і сталі» в 1951 році і до оформлення Європейського Союзу у якості конфедеративного утворення характеризувався атмосферою формальної безпеки, відсутністю великих потрясінь, катаклізмів, військових конфліктів на території Європи, які не могли поставити під сумнів саму ідею єдиної Європи. Деякі поодинокі відрізки міжнародної напруженості на кшталт холодної війни чи розпаду Югославії не вплинули на загальну більш-менш спокійну атмосферу як у відносинах між європейськими народами, так і у відносинах європейських країн, з одного боку, і СРСР у якості політичної диктатури з його сателітами, з іншого. Така ситуація дала можливість європейським націям і державам ставати на шлях творення єдиного європейського простору спокійно, виважено, прораховувати кожен крок, вимірюючи вигоди і втрати. І, як наслідок, виробити і на практиці реалізувати демократичні, ліберальні, можливо навіть ідеальні з точки зору взірця соціальної справедливості, механізми життєдіяльності європейських народів. Такі механізми, де формування громадянського суспільства неможливо уявити без активного долучення громадян до суспільно-політичних процесів, усвідомлення ними відповідальності за наслідки своєї діяльності [1, с.59]. Фактично об'єднані європейські народи за кілька століть спокійного, безвоєнного життя створили такі умови буття людини, які дозволяли її повною мірою актуалізувати і практично вирішувати власні смисложиттєві проблеми. Тобто проблеми, які є, очевидно, стрижневими для життя кожної значущої людини. Адже пошук смислу органічно пов'язаний зі здатністю людини до самосвідомості, самооцінки, а саме ця сутнісна особливість людини породжує цілий ряд таких питань, які стають фундаментальними для неї протягом усього життя [4, с. 68]. На протязі тривалого часу були сформульовані та закладені в реальному житті єдиної Європи базові основи спільного буття народів, що включали, зокрема, принципи вступу в Європейський Союз, механізми координації сфер економічної, політичної, правової діяльності тощо, принципи рівності і взаємоповаги як у відносинах між народами, так і державними інституціями об'єднаної Європи, порядком обговорення і прийняття рішень тощо. Потрібно зауважити, що протягом практично усього часу аж до недавніх важливих подій така система функціонування Європейського Союзу вважалася справедливою і ефективною, тому вселяла великі надії. Нині Європейський Союз уособлює своїм функціонуванням найвищі цінності людського співжиття, ключовими серед яких є рівність, самореалізація, толерантність, відкритість, справедливість, солідарність, відповідальність, свобода, гідність, демократія. Саме вони стали і є сьогодні підґрунтям для єдності європейців, і не просто їх констатація, а реалізація кожною людиною [2, с.124].

Ця безпекова ідилія для діяльності Європейського Союзу закінчилася 22 лютого 2024 року. Російське повномасштабне вторгнення в Україну втягнуло світ, а особливо Європу в період надзвичайної турбулентності. Таким чином, Європейський Союз вперше зіткнувся з особливими умовами свого існування, які вже протягом майже трьох років виявляються своєрідним маркером для його ефективного функціонування. Російсько-українська війна стала фактично викликом для об'єднаної Європи, індикатором того, наскільки спільний європейський простір готовий до серйозних випробувань, наскільки він є стійким до кардинальної зміни світової і європейської безпекової атмосфери.

Варто зазначити, що цей виклик екзаменує Європейський Союз в усіх важливих вимірах його творення і діяльності: як об'єктивних, так і суб'єктивних. Щодо перших, то політична і воєнна ситуація в Європі покаже, що сильніше: ті об'єктивні, що склалися протягом віків, територіальні, кліматичні, економічні, політико-правові, духовно-ментальні та інші умови, що призвели до утворення спільного європейського простору та

юридичного оформлення Європейського Союзу [3] чи та турбулентність, що викликана повномасштабною війною росії проти України і зазіханням кремлівського режиму вирішальним чином впливати на європейське життя. Адже зараз став очевидним той факт, про який раніше висловлювались лише одиниці: росія воює не тільки і не стільки з Україною, хоч для неї це питання екзистенційного вибору. Головна мета кремлівського керівництва полягає в тому, щоб відновити той вплив на життя європейських народів, який росія мала протягом кількох століть, коли майже офіційно вважалася «жандармом Європи». Такі зазіхання сучасної росії також потрібно усвідомлювати як об'єктивний фактор формування російського суспільства протягом віків, яке постійно прагнуло розширення своєї території. Таким чином, російсько-українська війна оголила протистояння двох об'єктивних тенденцій розвитку євразійського простору: з одного боку, об'єднання європейських народів та їх інституційне оформлення у якості Європейського Союзу і сталий його розвиток, з іншого – прагнення росії до відновлення свого впливу, як мінімум, на Східну та Центральну Європу, що об'єктивно суперечить ідеї об'єднаної Європи.

Так само російсько-українська війна у якості виклику екзаменує Європейський Союз у суб'єктивному вимірі: чи зможе об'єднана Європа проявити достатню волю і сміливість, перебороти страхи і комплекси перед росією, що сягають своїм корінням, як мінімум, двохсотрічної давнини, але особливо загострилися і зберігаються в пам'яті європейців після Другої Світової війни? Чи народить Європа нових лідерів на зразок Вінстона Черчилля, Шарля де Голля, Конрада Аденауера, Маргарет Тетчер, Рональда Рейгана чи, навпаки, поступиться своїми ціннісними принципами і проявить подвійні стандарти заради так званого миру на зразок того, що в 30-х роках минулого століття приніс Великій Британії її Прем'єр-міністр Невілл Чемберлен, віддавши разом з іншими європейськими лідерами Чехословаччину на розшматування Гітлеру? Питання відкриті. Але виклик вже на порозі майже три роки і чекає відповіді, відгуку.

Отже, перед нами класична проблемна ситуація, яку видатний англійський філософ Арнольд Тойнбі сформулював у вигляді концепції «Виклику-і-Відгуку». Незважаючи на те, що він обгрунтував цю концепцію стосовно такого явища як цивілізація, можна стверджувати, що основні висновки знаменитої праці А. Тойнбі «Дослідження історії» стосуються буття будь-якого суб'єкта історичного розвитку. Головна його ідея полягає в тому, що уся світова історія є набором багатьох цивілізацій. Незважаючи на те, що кожна з них є унікальною в своєму роді, усі вони у власному розгортанні включають певні обов'язкові періоди: зародження (генеза), розвиток, надлом, занепад. Усі ці етапи цивілізації відбуваються під впливом багатьох різних факторів, однак серед них провідними є внутрішні. Саме вони визначають всю історію цивілізації, її періоди, часові рамки тощо. Внутрішні фактори розвитку цивілізації – це своєрідний набір потенцій її виникнення, розвитку і розгортання. Це своєрідна ознака живучості цивілізації, її сутності, природи і потенційних сил. Саме ця потенція живучості, внутрішня необхідність збереження, виживання є головною причиною послідовної зміни періодів розгортання цивілізації. При всіх змінах зовнішнього середовища, яке постійно екзаменує соціального суб'єкта на предмет стійкості. «Суспільство – зазначає А. Тойнбі, – в процесі своєї життєдіяльності стикається з цілою низкою проблем і …кожна така проблема – це виклик, відповісти на який можна, тільки пройшовши через нелегкі випробування» [5, с. 71-72].

Отже, функціонування суб'єкта історичного розвитку, за А. Тойнбі, є процесом дуалістичним, де головними «діючими персонами» є Виклик і Відгук. Виклик наступає невблаганно, незалежно від того, бажає цього соціальний суб'єкт чи не бажає. Виклик наступає закономірно, заздалегідь чи несподівано, однак в обов'язковому порядку. Він

може мати різні причини, починаючи від природного середовища і закінчуючи суспільними чинниками. «Несподівана і розгромна поразка, – зазначає, зокрема, А. Тойнбі, – як правило, стимулює того, хто зазнав цієї невдачі, навести лад у своєму домі й підготуватися до переможного реваншу» [6, с. 328]. Нерідко виклики бувають надто суворими і такими, на які суспільство нездатне дати адекватну відповідь. «Чи можемо ми, – пише англійський дослідник, – сформулювати таке просте правило: чим суворіший виклик – тим успішніший відгук? Чи бувають настільки суворі виклики, що відгукнутися на них ніхто неспроможний? Безперечно, що деякі виклики, завдаючи поразки одній чи кільком людським спільнотам, які намагаються дати їм раду, кінець кінцем пробуджували переможний відгук» [6, с. 329]. І все ж, як підкреслює А. Тойнбі, деякі виклики бувають надто суворими, тобто такої максимальної сили, що не завжди пробуджує оптимальний відгук. [6, с. 329]. Важливо розуміти одне: будь-який виклик маніфестує собою системні проблеми в розвитку соціального суб'єкта, вирішення яких неминуче для подальшого його існування. Це відбувається тому, що соціальний суб'єкт рано чи пізно втрачає внутрішні стимули свого розвитку. Сам А. Тойнбі з цього приводу зазначає: «Природа занепаду (цивілізацій – В.М.) пояснюється трьома основними причинами: втратою творчої снаги творчою меншістю, яка відтоді перетворюється лише на «панівну меншість»; зворотною відмовою більшості підкорятися тепер уже тільки «панівній» меншості й наслідувати її поведінку через мімезис; і як наслідок – втратою соціальної єдності суспільства в цілому» [6, с. 334]. І тоді з'являється необхідність суттєвого перелаштування базових засад його функціонування. І саме тоді з'являється місце для Відгуку як адекватної відповіді на виклики часу. Тоді відходять в минуле застарілі, неефективні принципи побудови та механізми життєдіяльності соціуму, а на їх місце приходять нові, такі, що викличуть живучіші стимули його розвитку.

Повернемось тепер до Європейського Союзу. Очевидно, що його історія неминуче наближається до реального втілення відкритого А. Тойнбі закону «Виклику-і-Відгуку». Російське повномасштабне вторгнення в Україну поставило в порядок денний життєдіяльності об'єднаної Європи такі проблеми, які зачіпають фундаментальні засади її створення і функціонування. Як об'єктивні, так і суб'єктивні. Йдеться, насамперед, про те, наскільки органічною для існування європейських народів є ідея їх спільного життя як єдиного організму в усіх його вимірах: економічному, правовому, політичному, ментальному тощо. Чи дійсно перераховані вище об'єктивні засади Європейського Союзу є настільки глибокими і міцними, що існування європейських народів неможливе в інших формах? І що будь-які турбулентні процеси, в тому числі новітня хвиля диктатур і, особливо, реальна воєнна загроза з боку росії не можуть підірвати міцність Європейського Союзу. Далі, чи можемо ми говорити про адекватність розуміння європейськими політичними елітами сутності і змісту намірів кремлівської влади, а відтак і про відповідну готовність реагувати на такі наміри. Оскільки ж кремлівська влада має, як відомо, високу підтримку своїх агресивних дій з боку російського народу, то можна констатувати явище агресивної природи та відповідних намірів усього російського соціуму. Чи адекватно усвідомлюють цей факт політичні еліти об'єднаної Європи? Поки що можна стверджувати, що деякі лідери Європейського Союзу усвідомлюють повною мірою глибину проблеми. Ілюстрація цьому висновку – прихід на його керівні посади таких політиків, як М. Рютте, К. Каллас, переобрання У.фон дер Ляєн тощо. Зокрема, Генеральний секретар НАТО М. Рютте зауважив, що на карту поставлена майбутня безпека Європи і НАТО. Агресія росії проти України триває. Ворожі дії росії проти західних демократій країн посилюються: кібератаками, замахами, актами саботажу та багато чим іншим. Це дії з дестабілізації, які росія наполегливо проводить, щоб послабити демократії та похитнути свободу.

Якщо наведені вище розмисли щодо стійкості Європейського Союзу як спільного територіального, економічного, політико-правового, духовно-ментального та іншого простору мають адекватне усвідомлення серед народів та лідерів об'єднаної Європи, тоді наступний зміст виклику полягає в такій самій адекватності дії конкретних механізмах функціонування ЄС. Йдеться, насамперед, про алгоритм обговорення проблем, викликаних агресивними діями росії проти України та Європи, та прийняття рішень. Очевидно, що принцип консенсусу, який тривалий час практикувала об'єднана Європа і який уявлявся найвищим досягненням демократичних засад Європейського Союзу, в сучасних умовах потребує серйозного перегляду. Безпекова напруженість, що складається у зв'язку з війною росії проти України, наочно оголила і продовжує оголювати суттєві недоліки консенсусних рішень, що приймаються країнами-членами Європейського Союзу. Адже в таких умовах рішення мають прийматися швидко і компетентно. Однак саме консенсусна традиція, загрунтована на спокійному, неквапливому і виваженому обговоренні та прийнятті важливих і навіть доленосних рішень, яка з необхідністю передбачає низку бюрократичних механізмів, заважає в умовах глибокої турбулентності швидко реагувати і приймати правильні рішення. Це особливо помітно на тлі політичних заяв і дій деяких членів Союзу (очільників уряду Угорщини, Словаччини) стосовно російсько-української війни, ставлення до росії, заперечення її агресивної політики, намагання зберегти з нею добрі відносини тощо.

Показані вище деякі зрізи виклику Європейському Союзу російсько-українською війною та відгуку на них очевидні вже зараз, за майже три роки цієї війни. Можна передбачити, що надалі глибина проблеми буде лише посилюватися. Значить і турбулентність буде поглиблюватися. А відтак об'єднаній Європі доведеться або адекватно відповідати на виклики часу, або зникнути у тій якості, в якій вона перебуває в наш час.

Список використаної літератури

1. Горохова Л., Мельничук В. Релігійний фактор у суспільно-політичному просторі України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2022. Випуск 30. С. 59–65. https://doi.org/10.30970/PHS.2022.30.7
2. Мельничук В. В. Ціннісні трансформації українського суспільства в умовах євроінтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2023. Випуск 46. С. 124–130. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.15
3. Муляр В.І. До питання про деякі підстави Європейського Союзу. *Трансформації та пріоритети розвитку українського суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів* : збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 квітня 2023 р., м. Житомир). Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 11–17. http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/15056
4. Муляр В.І. Смисложиттєві орієнтири особистості. *Вісник ЖДТУ. Філософські науки.* Вип. 1. 2006. С. 67–80.
5. Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
6. Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 406 с.

UNITED EUROPE FACING THE CHALLENGES OF THE NEW WAVE OF DICTATORSHIPS

Volodymyr Muliar
Polissia National University,
Faculty of Law, Public Management and National Security,
Department of Social Sciences
Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article analyzes the challenges facing the European Union in the context of the world's gradual slide into a new wave of dictatorships, in which russia's large-scale war against Ukraine is the finalization of their open action against modern democracy. The most important semantic expression of this process is China's bid for world domination, the desire of this communist dictatorship to master the so-called global South, first and gradually economic, and then political. China is becoming the vanguard of the creation of a new wave of dictatorships in the modern world, followed by North Korea (DPRK), Iran, and a number of other countries. The armed, forceful «fist» of this new «axis of evil» was russia, which launched an open struggle of the authoritarian world against the world democracies for the redistribution of zones of influence on world processes.

It is shown that the democratic world, lulled over the past decades by the idea of the possibility of true democratization of russia, its transformation into a civilized state of a modern type, and at the same time convinced that democracy is gaining new opportunities for its development, and dictatorships and authoritarianism are truly becoming a thing of the past, has proven unprepared for the strengthening of authoritarianism and dictatorships in many countries of the world and is still reacting inadequately.

And this creates serious risks for the democratic world, in particular for the European Union, because it is unfolding practically on its borders. The conclusion is formulated that a united Europe is faced with a classic problem situation, which the outstanding English philosopher Arnold Toynbee formulated in the form of the concept of «Challenge-and-Response». The challenge comes inexorably, regardless of whether the social subject wants it or not. The challenge comes naturally, in advance or unexpectedly, but necessarily. And it requires a response. In the context of a united Europe, the latest wave of dictatorships and the russian threat, in particular its war against Ukraine, are considered as a challenge, and the response is the reaction of the European community and its leaders to these challenges. The problem is analyzed both in its objective plane and in the dimension of the readiness of the political elite of the European Union to adequately respond to the challenges of the time.

Key words: European Union, dictatorship, new wave of dictatorships, russian threat, russian-Ukrainian war, A. Toynbee, concept of «Challenge-and-Response», objective foundations of a united Europe, challenges for the European Union, political elites of a united Europe.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 376–383
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 376–383

УДК 329.1/6(417.87) «1991/2020»:323174
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.45

«РЕГІОНАЛЬНІ» ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ (1991–2020): ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЮ

Альона Панова
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»,
кафедра політології і державного управління,
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна

Охарактеризовано основні етапи розвитку та причини виникнення регіональних політичних партій на Закарпатті. Зазначено, що в своєму розвитку регіональні партії в Україні пройшли такі етапи: 1991–1997; 1997–2003; 2003–2014; починаючи з 2014 р. Виокремлено наступні чинники впливу на виникнення таких партій: 1) ентномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 2) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами, а відтак і відмова балотуватися на місцевих виборах у списках парламентських партій; 3) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.; 5) реформу з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад тощо.

Констатовано, що першою регіональною партією на Закарпатті була Соціал-демократична партія України (об'єднана), яка домінувала на теренах краю в 1998–2002 рр. Підкреслено, що у 2005 р. Міністерством юстиції України були зареєстровані відразу дві регіональні етнонаціональні партії, які за назвою можна було ідентифікувати як такі, які захищають перш за все інтереси угорської національної меншини, яка компактно проживає в межах Закарпатської області – це «КМКС»-Партія угорців України (17.02.2005) і Демократична партія угорців України (24.03.2005).

Досліджено домінування в Закарпатській області упродовж 2006–2014 рр. ще однієї регіональної партії – «Єдиний Центр». Зазначено, що напередодні місцевих виборах 2020 р. шляхом ребрендингу було утворено дві нові регіональні партії «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття», які показали на виборах високий електоральний результат. Успішність регіональних партій Закарпаття підтверджується результатами виборів до обласної ради 2010, 2015, 2020 рр. на яких вони здобували від 42 до 48% голосів виборців.

Зроблено висновок, що на нинішній час на Закарпатті успішно функціонують чотири регіональні політичні партії: КМКС-Партія угорців України, Демократична партія угорців України, «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття».

Ключові слова: Закарпаття, регіональні партії, етнонаціональні партії, політичні партії, парламентські вибори, місцеві вибори, регіональний політичний режим, суспільно-політичні процеси.

Постановка проблеми. Відповідно до чинного законодавства в Україні існування регіональних партій заборонено [1]. Але де-факто вони існують і є активними учасниками політичних процесів на місцевому рівні. Як зазначає М. Кармазіна «формування та функціонування регіональних політичних сил розпочалося уже з початку 1990-х рр. і триває й в умовах сьогодення, оскільки регіональна політична партія відповідала й відповідає тим чи іншим політико-економічним інтересам регіональних еліт та є інструментом розв'язання ними різноманітних завдань у специфічних умовах регіональних політичних режимів (сформованих чи тих, які формуються під дією не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників), так і у взаємодії з центральною державною владою» [4, с. 77].

© Панова А., 2025

Вперше активно заявляють вони про себе на місцевих виборах 2002 р., а після того, як були роз'єднані у часі місцеві і парламентські вибори (з 2010 р.), вони стають потужними електоральними гравцями у кожній українській області. Перш за все йдеться про місцеві вибори 2010, 2015 та 2020 рр. Не виключенням є і Закарпатська область, де такі партії інституціоналізувалися одними із перших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування регіональних політичних партій у загальнонаціональному контексті досліджена у монографіях М. Кармазіної «Політичні партії в Україні. 2014–2017» [4] та Ю. Остапця і Р. Манайло-Приходько «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України» [5].

Дослідженню закарпатських регіональних партій присвячена низка наукових розвідок ужгородських дослідників: М. Зана [2], Ю. Копинця [9], Р. Манайло-Приходько [4], Ю. Остапця [7; 8; 9], М. Токара [8], А. Панової [12], В. Пащенка [13; 14] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нинішній час питання про регіональні політичні партії залишається невизначеним як в теоретичній, так і практичній площині. Відтак ми спостерігаємо ситуацію, коли де-юре регіональні партії заборонені чинним законодавством (Закон України «Про політичні партії в Україні» [1]), а де-юре вони існують і приймають активну участь у політичних процесах на регіональному рівні (область, район, місто). Таким чином, вирішення питання про статусність регіональних політичних партій є важливим, перш за все, для функціонування та інституціалізації вітчизняної партійної системи в цілому.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Мета статті – охарактеризувати причини виникнення, електоральні результати та вплив на політичний розвиток регіональних політичних партій Закарпаття упродовж 1991–2020 рр. Досягнення мети потребує вирішення таких дослідницьких завдань: 1) вивчити причини виникнення регіональних політичних партій на Закарпатті (1991–2020); 2) дослідити участь регіональних політичних у суспільно-політичних процесах на Закарпатті та окреслити їх вплив на політичний розвиток краю.

Виклад основного матеріалу. У розбудові регіональних партій (а отже, й в інституціоналізації регіоналізму як ідеології та стратегії в Україні), як вважає М. Кармазіна, можна виділити кілька періодів:

1) «перший (1991–1997) в рамках якого регіональні партії утворюються в Кримському та Донбаському регіонах як антиукраїнські проєкти зорієнтовані на Росію (Партія економічного відродження Криму та ще 12 кримських партій; на Донбасі – Партія праці, Ліберальна партія України, Громадянський конгрес України; на Дніпропетровщині – ВО «Громада»);

2) другий (1997–2003), який пов'язаний з запровадженням змішаної виборчої системи та участю регіональних партій у парламентських виборах;

3) третій період (2003–2014) упродовж якого постали низка партій, утворених впливовими чиновниками в регіонах України (Селянська партія України на чолі з Т. Засухою на Київщині, Ліберальна партія України на чолі з В. Щербанем на Сумщині та інші) та лідерами національних меншин (у 2005 р. – КМКС-Партія Угорців України та Демократична партія угорців України);

4) четвертий період (починаючи з 2014 р.) для якого було характерним припинення діяльності сепаратистських регіональних партій та активна участь регіональних партій у місцевих виборах 2015 та 2020 рр.: партії «За конкретні справи» (Хмельницька область), «Єдиний Центр» (Закарпаття), «Черкащани», «Довіряй ділам» (Одеська область та інші)» [4, с. 78–106].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні, ужгородські науковці Ю. Остапець та Р. Манайло-Приходько відносять наступні: «1) ентномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 2) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури для того щоб мати можливість приймати участь у політичному житті суспільства; 3) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами, а відтак і відмова балотуватися на місцевих виборах у списках парламентських партій; 4) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.; 5) реформу з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад тощо» [5, с. 127–128].

«Малі (в нашому випадку регіональні) партії необхідні вітчизняному політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на посади міських голів» [6].

Першою регіональною впливовою партією в Закарпатській області можна вважати Соціал-демократичну партію України (об'єднану) (СДПУ (о). Тріумф партії пов'язують з виборами до ВР України в 1998 р., коли саме завдяки успіху в Закарпатті (31,2%) партія змогла здолати виборчий бар'єр у 4% по всій Україні. У трьох з п'яти мажоритарних округів області перемогу також отримали представники СДПУ (о) [13, с. 66–72]. Упевнена перемога партії в області дала змогу сформувати свою владу в краї. Але тріумф тривав недовго, після призначення губернатором області В. Балогу (05.05.1999), який був незадоволений жорстким керівництвом СДПУ (о) в області, і тому розпочав «департизацію обласних органів влади», вийшовши при цьому з партії» [14, с. 55–56]. На наступних парламентських виборах (2002) в області СДПУ (о) отримала 13,9% голосів виборців. В подальшому вплив партії в області скоротився до декількох відсотків.

У 2005 р. Міністерством юстиції України були зареєстровані відразу дві партії, які за назвою можна було ідентифікувати як такі, які захищають перш за все інтереси угорської національної меншини – це «КМКС»-Партія угорців України (17.02.2005) і Демократична партія угорців України (24.03.2005). А оскільки угорці компактно проживають у межах Закарпатської області, то відповідно вказані структури і стали наступними регіональними партіями на Закарпатті. Але, якщо у випадку з СДПУ (о) партія мала загальнонаціональний вплив, то у другому – вказані партії діяли виключно в межах Закарпаття, хоча і мали загальноукраїнський статус.

Утворивши дві політичні партії угорці краю змогли приймати участь у місцевих виборах у форматі власних політичних сил, що дозволило їм мати високий рівень представництва в органах місцевої влади. «Як показали вибори 2006 р., досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід відзначити успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, КМКС-Партія угорців України (КМКС-ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) дістала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів)» [3, с. 329].

Високим був результат угорських партій і на місцевих виборах 2010, 2015 та 2020 рр. [3; 7; 8]. Зазначимо, що у 2015 р. напередодні місцевих виборів КМКС-ПУУ і ДПУУ підписали угоду про співпрацю на виборах відповідно до якої вони зобов'язалися про узгодження висунення кандидатів у депутати місцевих рад різних рівнів. Таке рішення було прийняте вперше і мало позитивний результат: «до обласної ради КМКС-ПУУ набрала 9, 44% голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того ПУУ–КМКС здобула депутатські мандати у наступних радах: Берегівська районна – 12 мандатів, Виноградівська районна – 7, Мукачівська районна – 4, Ужгородська районна – 8, Чопська міська – 7, Хустська міська – 3, Ужгородська міська – 2, Мукачівська міська – 3. ДПУУ має таку кількість депутатів: Берегівська районна – 7, Виноградівська районна – 4, Чопська міська – 12» [7, с. 337–364].

Ще однією регіональною партією, яка тривалий час домінувала на Закарпатті можна вважати партію «Єдиний Центр». У 2008 р. в партії «Народний Союз – Наша Україна» відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття до появи нової політичної партії «Єдиний Центр» (05.08.2008). За своєю сутністю це була регіональна партія, яка домінувала на Закарпатті з 2008 до 2015 р. і яку очолював В. Балога (народний депутат 4, 7, 8, 9 скликань, міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у 2005–2006 рр., неодноразовий очільник Закарпатської обласної державної адміністрації) [8; 13; 14].

Наприклад, на місцевих виборах 2010 р. до обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування в Закарпатській області обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів отримали такі політичні сили: «ПП «Єдиний Центр» – 388 мандатів (40%), Партія регіонів – 262 (26%), ВО «Батьківщина» – 71 (7,3%), ПП «Фронт Змін» – 49 (5%), ДПУУ – 38 (3, 9%), ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7%), КМКС-ПУУ – 35 (3, 6%), ПП «Наша Україна» – 21 (2,1%), Народна партія – 20 (2%), ПП «Відродження» – 8 (0,8%), ПП «Удар» – 8 (0,8%), КПУ – 2 (0,2%), СПУ – 2 (0,2%)» [7, с. 283].

Успішність регіональних партій Закарпаття можна показати на прикладі результатів виборів до обласної ради. Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2010, 2015, 2020 рр. подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді VI, VII та VIII скликання

Назва політичної сили	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів, %)	Обласна рада VII скликання (2015 рік, 64 депутати, %)	Обласна рада VIII скликання (2020 рік, 64 депутати, %)
ПП «Єдиний Центр»	45 (41, 7%)	19 (29,6%)	–
ВО «Батьківщина»	8 (7,4%)	7 (10,9%)	8 (12, 5%)
Партія регіонів	38 (35,2%)	–	–
«КМКС»-ПУУ	3 (2,8%)	8 (разом з ДПУУ) (12,5%)	8 (12, 5%)
ДПУУ	4 (3,7%)	–	–
ПП «Фронт змін»	5 (4,6%)	–	–
ПП «Сильна Україна»	4 (3,7%)	–	–
СПУ	1 (0, 9%)	–	–

Продовження таблиці 1

ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (у 2020 р. «Європейська солідарність»)	–	15 (23,4%)	6 (9,4%)
ПП «Відродження»	–	11 (17,2%)	–
ПП «Опозиційний блок»	–	4 (6,2%)	–
«Рідне Закарпаття»	–	–	12 (18, 7%)
«Слуга народу»	–	–	11 (17, 1%)
«Команда Андрія Балоги»	–	–	7 (10, 9%)
«За майбутнє»	–	–	6 (9, 3%)
ОПЗЖ	–	–	6 (9, 3%)
Результат регіональних партій загалом	48, 2%	42, 1% (27 депутатів)	42, 1 (27 депутатів)

Джерело: [9, с. 28]

Як бачимо з таблиці регіональні партії Закарпаття упродовж 2010–2020 рр. набирали до обласної влади 42–48% голосів виборців, що засвідчує про їх потужний вплив на електоральний вибір громадян. Аналогічною була ситуація і по Україні в цілому. За підрахунками І. Павленка «представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії з загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 – регіональна» [11].

На виборах до місцевих органів влади у 2020 р. взяли участь ще декілька новоутворених (шляхом ребрендингу) регіональних партій: «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття». Партія «Команда Андрія Балоги» утворена після перейменування політичної партії «Єдиний Центр» на початку липня 2020 р. Аналогічним чином, шляхом перейменування партії «Київська громада» в лютому 2020 р. утворена політична партія «Рідне Закарпаття». «До її створення причетні чотири народні депутати від Закарпатської області Р. Горват, В. Лунченко, В. Петьовка та В. Поляк. На парламентських виборах 2019 р. вказані народні депутати перемогли в мажоритарних округах представників «Слуги народу», отримавши при цьому високі електоральні показники: Лунченко В. (71 округ, Хустщина, Іршавщина), – 49,14%, Поляк В. (73 округ, Виноградівщина та Берегівщина) – 39,72%, Петьовка В. (72 округ, Тячівщина і Рахівщина) – 34,30%, Горват Р. (68 округ, м. Ужгород і Ужгородський район) – 19, 76%. На місцевих виборах 2020 р. штаби народних депутатів працювали на нову регіональну партію» [9, с. 23–24].

Політичні партії, які отримали депутатські мандати в Закарпатській обласній раді, Ужгородській міській раді та шести районних радах такі: парламентські партії («Європейська солідарність» (ЄС) , ВО «Батьківщина» (Б), «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), «Слуга народу» (СН), «нова» загальноукраїнська партія «За майбутнє» (ЗМ) та три регіональні партії («Команда Андрія Балоги» (КАБ), «Рідне Закарпаття» (РЗ) та КМКС-ПУУ). Результати виборів до вказаних рад подано в таблиці 2 [2; 9].

Слід зазначити, що до Ужгородської міської ради, крім вище вказаних партій, виборчий бар'єр подолала також «Партія твого міста» (7, 4%), до Рахівської районної ради – «Європейська партія України» (13,9%), «Об'єднання «Самопоміч» (8,0%), до Берегівської районної ради – Демократична партія угорців України (5,3%).

Таблиця 2

Результати виборів до Закарпатської обласної ради, Ужгородської міської ради та районних рад області (кількість мандатів)

Назва партії	Закарпат. обласна рада (64)	Міські ради (327)	Районні ради (244)	Селищні ради (417)	Сільські ради (788)	Разом (1824)
Рідне Закарпаття	12	64	51	82	138	347 (19,0 %)
Слуга народу	11	49	47	57	112	276 (15,1 %)
Команда Андрія Балоги	7	31	30	36	84	188 (10,3 %)
ВО «Батьківщина»	8	36	28	31	58	161 (8,8 %)
За майбутнє	6	30	19	28	42	125 (6,8 %)
КМКС – Партія угорців України	8	27	15	23	51	124 (6,7 %)
ОПЗЖ	6	23	18	26	43	116 (6,3 %)
Європейська солідарність	6	17	17	10	18	68 (3,7 %)
ДПУУ	–	8	3	3	6	20 (1,0 %)
Самовисунення	–	5	4	97	236	342 (18,8 %)
Разом	64	290	232	393	788	1767

Джерело: [9, с. 26]

Станом на 25 листопада, ЦВК зареєструвала в Закарпатській області до рад усіх рівнів 1767 депутатів [10]. За підрахунками Ю. Остапця і Ю. Копинця «найбільшу кількість депутатських мандатів отримала нова регіональна партія «Рідне Закарпаття» (347 мандатів). Успішною була виборча кампанія і для іншої нової регіональної партії «Команда Андрія Балоги» (188 мандатів). Майже у шість разів більше депутатських мандатів отримала КМКС-Партія угорців України у порівнянні зі своїм конкурентом у боротьбі за голоси угорської національної меншини – Демократичною партією угорців України (20 мандатів)» [9, с. 26].

А також у місцевих виборах на Закарпатті приймали участь регіональні партії за технологією «політичної франшизи», сутність якої полягає в орендуванні партійного бренду на певний час. В даному випадку на час місцевих виборів: партії «Рідне місто», «Партія твого міста», «Разом Сила» та інші.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, на Закарпатті на нинішній час успішно функціонують чотири регіональні політичні партії: КМКС-Партія угорців України, Демократична партія угорців України, «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття». Упродовж 2008–2015 рр. на теренах краю успішно діяла ще одна регіональна партія «Єдиний Центр», яка напередодні місцевих виборів 2020 р. була шляхом ребрендингу перейменована на партію «Команда Андрія Балоги». А також слід зазначити, що на останніх місцевих виборах (2015 та 2020 рр.) успішно себе зарекомендували локальні партійні проєкти, які функціонували на засадах політичної франшизи («Рідне місто», «Партія твого міста» та інші). Їх не можна назвати закарпатськими регіональними партіями, але їх можна ідентифікувати як локальні тимчасові партійні проєкти.

Слід зазначити, що регіональні партії часто стають основою регіональних політичних режимів. На Закарпатті це були регіональні політичні режими з домінуванням СДПУ (о) у 1998–2002 рр. та «Єдиного Центру» у 2006–2014 рр.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text (дата звернення 12.01.2025).
2. Зан М. Політико-партійна репрезентація угорської етнічної громади Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 7–17.
3. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
4. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
5. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
6. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали, Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах. *Український тиждень.* 2015. С. 42. С. 18–20.
7. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
8. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія. Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. 408 с.
9. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик у контексті місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори*: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи)* від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 14–34.
10. Офіційний сайт ЦВК. URL: https://www.cvk.gov.ua/ (дата звернення 25.11.2020).
11. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf (дата звернення 04.01.2025).
12. Панова А. «Регіональні» партії Закарпаття (1991–2020): причини виникнення та електоральні результати. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин.* Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 04–05 жовтня 2024 року) / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. С. 158–162.
13. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору. Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2006. 136 с.
14. Пащенко В. Закарпатський вибір: політичний розвиток області 1989–2006 рр. через призму електоральної соціології. Ужгород: В-во «Карпатська вежа», 2008. 82 с.

«REGIONAL» POLITICAL PARTIES OF TRANSCARPATHIA (1991–2020): CAUSES FOR THE EMERGENCE AND INFLUENCE ON THE POLITICAL DEVELOPMENT OF THE REGION

Alona Panova
State University "Uzhhorod National University",
Department of Political Science and Public Administration,
Narodna Square, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

The main stages of development and causes for the emergence of regional political parties in Transcarpathia are described. It is noted that in their development, regional parties in Ukraine have gone through the following stages: 1991–1997; 1997–2003; 2003–2014; starting from 2014. The following factors influencing the emergence of these parties are identified as following: 1) ethnolinguistic demarcation and compact residence of national minorities in a certain territory; 2) the desire of the regional elite to maintain influence and control over local resources, and therefore the refusal to run in local elections by the lists of parliamentary parties; 3) time separation in holding local and parliamentary elections, starting from 2010; 4) the reform of decentralization of power and, as a result, the formation of united territorial communities, etc.

It is stated that the Social Democratic Party of Ukraine (united), dominating the region`s territory in 1998–2002, is the first regional party in Transcarpathia. It is emphasized that in 2005 The Ministry of Justice of Ukraine registered two regional ethno-national parties at once, which by their name could be identified as those that protect primarily the interests of the Hungarian national minority, which lives compactly within the borders of the Transcarpathian region. These are «KMKS» – the Party of Hungarians of Ukraine (17.02.2005) and the Democratic Party of Hungarians of Ukraine (24.03.2005).

The dominance of another regional party – «United Centre» – in the Transcarpathian region during 2006-2014 has been studied. It is noted that on the eve of the 2020 local elections, two new regional parties were formed through rebranding: «Andriy Baloha`s Team» and «Native Transcarpathia», which demonstrated a high electoral result in the elections. The success of regional parties in Transcarpathia was confirmed by the results of the regional council elections in 2010, 2015, and 2020, as these won from 42% to 48% of the vote.

It is concluded that currently four regional political parties successfully operate in Transcarpathia: KMKS – Party of Hungarians of Ukraine, Democratic Party of Hungarians of Ukraine, «Andriy Baloha`s Team» and «Native Transcarpathia».

Key words: Transcarpathia, regional parties, ethno-national parties, political parties, parliamentary elections, local elections, regional political regime, socio-political processes.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 384–391
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 384–391

УДК 327 (477+480)
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.46

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ФІНЛЯНДІЄЮ: ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК

Оксана Пікулик, Ілона Балак
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і регіональних студій,
пр. Волі, 13, 43005, м. Луцьк, Україна

У статті досліджується культурна дипломатія як інструмент розвитку українсько-фінських відносин. Розкрито сутність культурної дипломатії та акцентовано на її важливому значенні в розвитку міждержавних відносин та формуванні міжнародного іміджу держави. Відзначено роль Фінляндії як важливого партнера України. Підкреслюється, що культурна дипломатія об'єднує Україну та Фінляндію у спільних цінностях та прагненні до миру й співпраці. Фінляндія активно підтримує Україну в її захисті від російської агресії. Окреслено історичні аспекти культурної дипломатії в українсько-фінських відносинах. Досліджено інституційну основу та завдання культурної дипломатії України. Відзначено найважливіші інституції культурної дипломатії Фінляндії та акцентовано увагу на цілях культурної політики країни. Проаналізовано особливості розвитку та реалізації культурної дипломатії України у Фінляндії. Підкреслено, що в реалізації культурної дипломатії між Україною та Фінляндією суттєву роль відіграє спільнота українців, яка значно зросла з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Зазначено про діяльність Товариства українців у Фінляндії у сфері поширення культури та зростання обізнаності про Україну та її культуру. Досліджено спільні освітні проєкти, а також акцентовано на важливості запровадження ініціатив з вивчення української та фінської мов. Проаналізовано побратимські зв'язки між містами України та Фінляндії та їх участь у проведенні культурних, літературних, мистецьких заходів. Відзначено необхідність оптимізації розвитку культурної дипломатії між Україною та Фінляндією, що дозволить поглибити двосторонню співпрацю у різних галузях, сприятиме позитивному іміджу країн, збереженню національної ідентичності українців у Фінляндії та розширить можливості залучення України до європейських культурних проєктів.

Ключові слова: культурна дипломатія, міждержавні відносини, Україна, Фінляндія, культурна політика, європейська інтеграція, Товариство українців у Фінляндії, Міжнародний український культурний центр.

Постановка проблеми. Розвиток та зміцнення українсько-фінських відносин на сучасному етапі значною мірою зумовлюється існуючою спадщиною напрацювань культурної дипломатії, яка сприяє розбудові довіри, співпраці та взаєморозуміння між двома народами. Адже культурна дипломатія є тим інструментом, який зумовлює посилення м'якої сили країни, що в сучасних умовах є особливо важливим для України в контексті її інтересів у процесах європейської інтеграції. І Україна, і Фінляндія, завдяки культурній дипломатії мають можливість здійснювати дослідження історичних зв'язків, зокрема питання прагнення до незалежності та протидії зовнішній агресії. Таке історичне співпереживання зміцнює взаємну повагу та двосторонні зв'язки між країнами та сприяє підтримці політичних та економічних прагнень України, зокрема в процесах європейської інтеграції. В цьому контексті варто відмітити спільні цінності обох держав, зокрема свобода, права людини, демократія. Культурна дипломатія робить акцент на цих спільних принципах, сприяючи посиленню відчуття спільної мети і солідарності в сучасних умовах нових викликів та загроз.

© Пікулик О., Балак І., 2025

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Дослідженню відносин України та Фінляндії, в тому числі культурної дипломатії між державами, присвячено ряд праць як українських, так і закордонних авторів. Науковці Анісімович-Шевчук О., Троян В. у своєму дослідженні аналізують публічну дипломатію Фінляндії в Україні. Зокрема, виділяють етапи розвитку фінської публічної дипломатії, а також значну увагу приділяють аналізу культурної, цифрової та освітньо-наукової дипломатії у розвитку відносин між Фінляндією та Україною [14]. Ціватий В. у своєму дослідженні аналізує дипломатичну службу Фінляндії, інструменти дипломатії. Автор досліджує історичні особливості інституціонального розвитку дипломатичної служби країни та етапи її реформування, а також характеризує особливості розвитку відносин між Україною та Фінляндією в історичному контексті та на сучасному етапі [11]. Еволюція культурної дипломатії Фінляндії в період Холодної війни детально досліджена в праці Луї Клерк [15] Питання культурної дипломатії як важливого інструменту політики держави висвітлено в статті Штирьова О. М. Автор розглядає принципи та інструменти культурної дипломатії, а також розкриває три моделі культурної дипломатії та акцентує на її важливості для досягнення зовнішньополітичних цілей держави [13]. Шкурко М. характеризує розвиток культурної дипломатії України під час війни, роблячи акцент на аналізі викликів культурної дипломатії та шляхів їх подолання [12].

Актуальність тематики даного дослідження зумовлене важливістю культурної дипломатії для сприяння глибшого взаєморозуміння між людьми, а також посилення підтримки України з боку Фінляндії завдяки зростанню обізнаності фінського суспільства про історію, стійкість, культуру та ідентичність України. Культурна дипломатія є важливим чинником поглиблення партнерства між державами на основі спільних цінностей, а також в питаннях прагнення України до членства в ЄС. Тому поглибленого вивчення потребують питання впливу культурної дипломатії на формування громадської думки населення Фінляндії про українців та Україну, підтримку євроінтеграційного курсу України та можливого залучення її до спільних європейських культурних проєктів.

Метою дослідження є аналіз культурної дипломатії як інструменту розвитку відносин між Україною та Фінляндією.

Виклад основного матеріалу. Культурна дипломатія є важливим інструментом зовнішньої політики держави і пов'язана з використанням культури в якості засобів досягнення цілей зовнішньої політики держави [13]. Культурна дипломатія також розглядається як діяльність, яка базується на обміні ідеями, цінностями, традиціями та іншими аспектами культури чи ідентичності та використовується для просування національних інтересів, зміцнення відносин, посилення соціально-культурного співробітництва [19]. Це важлива сфера діяльності як державних структур, так і громадських організацій, різноманітних культурних інституцій, яка через мистецтво, культуру, освітню співпрацю сприяє зміцненню двосторонніх та багатосторонніх відносин та впливає на формування позитивного іміджу країни за кордоном.

Як Фінляндія, так і Україна мають непросту історію незалежності. Їхнє становище та розвиток завжди залежали від історичних подій у Європі та світі. Обидві країни стикалися з численними викликами на шляху до здобуття та збереження свого суверенітету [22]. Розвиток культурної дипломатії у відносинах між Україною та Фінляндією був і залишається важливою сферою дипломатичної діяльності, яка спрямована на використання культури з метою досягнення зовнішньополітичних цілей держав. З початку 1920-х років Українська Народна Республіка (УНР) підтримувала відносини з Фінляндією через своє посольство у Берліні, що відігравало роль головного дипломатичного центру. 9 серпня 1920 р. Фінляндія призначила консулів у Києві та Одесі, що свідчило про зацікавленість фінської сторони

в розвитку офіційних контактів з Україною. Українське Посольство у Фінляндії було створене ще раніше – у жовтні 1918 р. Першим українським послом у Гельсінкі став історик права Костянтин Лоський. Серед фінських діячів, які сприяли поширенню знань про Україну, важливу роль відіграв Герман Гуммерус – історик і дипломат, який у 1918 р. видав брошуру, присвячену Україні. Його праця допомагала знайомити фінську громадськість з історією, культурою та політичними прагненнями українців. Попри радянську окупацію України, фінсько-українські культурні зв'язки не зникли повністю. У 1961 р. у Києві відбулася виставка фінського мистецтва міста Тампере. На знак культурного обміну одну з вулиць у лівобережній частині столиці України згодом назвали на честь міста Тампере [8].

Після проголошення незалежності України Фінляндія однією з перших визнала її суверенітет у 1991 році. Встановлення офіційних дипломатичних відносин між країнами у 1992 р. дало поштовх для організації культурних обмінів, зокрема виставок, концертів та літературних перекладів. В Україні основними інституціями, що здійснюють діяльність у сфері культурної дипломатії, є Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, Український інститут, Дипломатичні представництва України за кордоном, Український культурний фонд та ін.

Питання культурної дипломатії та міжнародного культурного співробітництва на найвищому рівні у Фінляндії відноситься до компетенції Міністерства закордонних справ та Міністерства освіти та культури. Зокрема, загальні «дипломатичні аспекти» культурного співробітництва визначає Міністерство закордонних справ Фінляндії. Міністерство освіти та культури, та зокрема його Департамент культури, спорту та молодіжної політики відповідає за питання культурного обміну, проведення мистецьких та культурних заходів. Також функціонують ряд культурно-мистецьких інститутів, інститути мистецької освіти та інші організації [16]. Міністерство освіти та культури Фінляндії відповідає за координацію міжнародного співробітництва Фінляндії в галузі мистецтва та культури з такими організаціями та в рамках таких організацій: ЮНЕСКО, Рада Європи, Рада міністрів Північних країн і Фонд культури Північних країн та ін. [21].

Представлення культури та мистецтва Фінляндії на міжнародному та національному рівнях здійснюють також національні центри, такі як Фінський танцювальний інформаційний центр, Інформаційний центр фінської музики (IFIMIC), Фонд сприяння фінській музиці, Інформаційний центр фінської літератури (FILI), Фінський театральний інформаційний центр тощо. Створено також Фінський фонд обміну мистецтвом (FRAME), який відіграє важливу роль у поширення образотворчого мистецтва, а також культурному експорті, підтримуючи та організовуючи виставки за кордоном, беручи активну участь у спільних проектах із зарубіжними галереями та художніми музеями [16].

На сучасному етапі культурна політика Фінляндії спрямована на розвиток творчості, культурного розмаїття та справедливості [16]. Вона підтримується як центральною, так і місцевою владою та охоплює різні сектори мистецтва та культури, бібліотеки, культурну спадщину, музеї. Фінські культурно-академічні інститути мають спільну мету підвищити визнання фінської культури, мистецтва та науки в інших країнах і сприяти культурному обміну та співпраці, а також навчанню та проведенню досліджень в цих країнах [21].

Фінляндія розглядає Україну як близького партнера у двосторонньому, європейському та багатосторонньому співробітництві з тими самими демократичними цінностями та принципами [18]. У Фінляндії проживає близько 60 тисяч українців, більша частина яких перебувають в країні та отримали тимчасовий прихисток з початком агресії та повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. У Фінляндії створено та функціонує ряд об'єднань українців, таких як Товариство українців у Фінляндії, Товариство

українців міста Тампере, Українці Фінляндії та інші [2]. Діяльність таких об'єднань допомагає не лише зміцнювати відносини фінською громадою, а й розширювати культурний вплив та формувати міжнародну підтримку України.

Активну діяльність у сфері культурної дипломатії України здійснює створене у 1997 р. у Гельсінкі Товариство українців у Фінляндії, яке є громадською організацією, що представляє інтереси української спільноти у Фінляндії та сприяє зростанню обізнаності про українські традиції та культуру [5]. Головною ціллю діяльності Товариства є «забезпечення того, щоб голос українців і українська культура були почуті та визнані» [6]. Популяризацію української мови та культурного надбання України здійснює також Український кіноклуб та Український театр [2]. З 24 по 27 жовтня 2024 р. в Гельсінкі відбувся Гельсінський книжковий ярмарок – одна з найбільших літературних подій у нордичному регіоні, що щорічно збирає видавців, авторів, перекладачів, літературних критиків та поціновувачів книжок з усього світу. Участь України була організована Товариством українців у Фінляндії у співпраці з Українським інститутом книги, Українським інститутом, PEN Ukraine, Suomen PEN, а також фінським видавництвом Kustannusosakeyhtiö Aula & Co. Завдяки спільним зусиллям цих організацій українська література була гідно представлена на міжнародному рівні, що сприяло популяризації сучасної української культури, налагодженню нових професійних зв'язків та розширенню читацької аудиторії за межами України [10].

Серед інших об'єднань, що здійснюють реалізацію цілей культурної дипломатії України у Фінляндії, варто відзначити Міжнародний український культурний центр, створений в січні 1998 року в місті Тампере (Фінляндія). Завданням Центру є популяризація культурної спадщини України та ознайомлення фінської громади з українськими традиціями, історією, мистецтвом і культурою. За період своєї діяльності Центр організував понад 70 гастрольних турів за участю українських творчих колективів. Загалом проведено більш ніж 1700 концертів по всій Фінляндії. Українські музичні інструменти – бандура, сопілка, кобза, цимбали – та найкращі народні пісні звучали у понад 350 населених пунктах Фінляндії. Центром організовано творчі виставки, на яких фінське населення ознайомилось із експозиціями українського декоративно-прикладного мистецтва, такими як народна вишивка та кераміка. Українська духовна і хорова музика також відома у фінських соборах і церквах [4]. Натомість фінська музика, література, кіно добре відомі, але в Україні представлені епізодично [22]. Тому сьогодні актуальним завданням є активізація роботи культурних інститутів, посольств, громадських організацій та освітніх установ обох країн для координації спільних проєктів.

Важливу роль у поглибленні відносин між Україною та Фінляндією та сприянні розвитку культурної дипломатії відіграють побратимські зв'язки між містами обох країн. Зокрема, містами побратимами є Київ-Гельсінкі, Київ-Тампере, Одеса-Оулу, Запоріжжя-Лахті, Харків-Турку, Чернігів-Лаппеенранта, Ніжин-Іматра, Кривий Ріг-Еспоо, Вараш-Ловіїса, Звягель-Суомуссалмі [9]. Святкування річниць побратимських зв'язків між містами супроводжується проведенням культурних заходів, які сприяють поглибленню обізнаності населення про культуру, традиції, мистецтво тощо. Зокрема, угоду про побратимські зв'язки між містами Київ та Тампере підписано 30 грудня 1954 р., таким чином Тампере став першим містом побратимом Києва. Низку культурних заходів проведено у 2024 р. з нагоди святкування 70-ї річниці побратимських зв'язків міст Київ та Тампере, між якими налагоджена активна співпраця у сфері культури та освіти. У бібліотеці м. Тампере фінською та українською мовами організовано захід, присвячений українській літературі [7].

В сучасних умовах російсько-української війни Фінляндія продовжує активно підтримувати Україну в багатьох сферах, в тому числі культурній. Міністерство освіти

і культури Фінляндії надає можливість для українських митців реалізовувати свої проєкти у Фінляндії в таких сферах, як театр, музика, танці, образотворче мистецтво. Це сприяло розвитку співпраці та зміцненню зв'язків між культурними спільнотами обох країн. Впродовж 2022–2024 років Міністерство також підтримувало збереження культурної спадщини України через Агентство культурної спадщини Фінляндії [1]. Фінляндія долучилася до втілення численних українських культурних ініціатив, зокрема впровадження українських аудіогідів у провідних музеях країни та створення спеціальних книжкових поличок з українською літературою в бібліотеках [3].

Поширенню знань про культуру, історію та традиції країн сприяють освітні обміни, академічні програми та наукові дослідження. У жовтні 2017 р. на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка відбувся Круглий стіл «100-річчя Незалежності Фінляндської Республіки: уроки для України». У науковій зустрічі взяли участь українські та фінські дипломати, представники адміністрації університету та місцевої влади, науковці та студенти зі Львова та інших міст України [20]. У 2008 р. при Гельсінкському університеті в Інституті Алексантері запроваджено програму «Українські студії», яка спрямована на поширення знань про Україну серед студентів та науковців фінських вишів. Вона передбачає вивчення української мови, літератури, історії та культури фінськими й іноземними студентами, проведення досліджень, а також організацію студентських обмінів [9].

Співпраця у сфері освіти та наукових досліджень у вищих навчальних закладах здійснюється в межах програми Team Finland Knowledge, яку координує Національна рада Фінляндії з питань освіти. Програма сприяє розвитку партнерства між фінськими та українськими університетами, зосереджуючись на потребах України та взаємодії з європейськими закладами вищої освіти. Крім того, Академія Фінляндії надає фінансову підтримку українським науковцям, що дозволяє їм працювати у Фінляндії протягом кількох місяців [1]. Важливим результатом українсько-фінської співпраці є масштабний освітній проєкт «Навчаємось разом», започаткований у липні 2018 р. як спільна ініціатива між Україною та Фінляндією. Наприкінці того ж року до нього приєдналися інституції Європейського Союзу, що розширило його можливості та зміцнило міжнародну підтримку. Проєкт має на меті сприяти підвищенню якості освіти в Україні, удосконаленню методик викладання української мови як другої мови для представників національних меншин, а також формуванню більш позитивного сприйняття освітньої системи серед громадян України. Фінансування проєкту забезпечується Міністерством закоронних справ Фінляндії та Європейським Союзом. Виконавцем є фінська компанія FCG Finnish Consulting Group Ltd**,** яка реалізує програму у тісній співпраці з Гельсінським університетом [17].

30 січня 2025 р. в ході спілкування Міністра культури і стратегічних комунікацій України Миколи Точицького та Міністра науки та культури Республіки Фінляндія Марі-Ліни Талвітіє погоджено проведення Конференції з питань культури в Україні «Співпраця заради стійкості». Перспективи такої співпраці є важливими для обговорення захисту культурної спадщини та спільних загроз і протидії незаконному обігу культурних цінностей [5].

Висновки. Таким чином, культурна дипломатія між Україною та Фінляндією ґрунтується на взаємній зацікавленості у спільних європейських цінностях, культурних традиціях. Фінляндія активно підтримує Україну в боротьбі проти російської агресії, а культурна дипломатія сприяє підсиленню цієї підтримки шляхом підвищення обізнаності фінського суспільства про історію, ідентичність та стійкість України. Фінляндія сприяє реалізації різноманітних культурних проєктів України, проте на сучасному етапі культурна співпраця між країнами потребує оптимізації та більшого поглиблення. Тому сьогодні важливим

завданням культурної дипломатії є сприяння розширенню присутності української культури у фінських медіа та навпаки, збільшення перекладів українських книжок фінською мовою та фінських українською, створення комплексної програми співпраці між Україною та Фінляндією у сфері культури, яка включала б довгострокові проєкти, обміни та взаємну підтримку культурних ініціатив.

Список використаної літератури

1. Відновлення та відбудова України. Національний план Фінляндії, другий етап. Гельсінкі. 12.12.2024. *Міністерство закордонних справ Фінляндії.* URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/166048 (дата звернення 27.01.2025).
2. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Фінляндією. 08.05.2020. *Посольство України у Фінляндській Республіці та Ісландії (за сумісництвом)*. URL: https://finland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ 283-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-finlyandsykoju-respublikoju (дата звернення 25.01.2025).
3. Микола Точицький обговорив з новопризначеним Міністром науки та культури Республіки Фінляндія перспективи співпраці у сфері культури. 30.01.2025. *Міністерство культури і стратегічних комунікацій України*. URL: https://mcsc.gov.ua/news/mykola-tochyczkyj-obgovoryv-z-novopryznachenym-ministrom-nauky-ta-kultury-respubliky-finlyandiya-perspektyvy-spivpraczi-u-sferi-kultury/ (дата звернення 30.01.2025).
4. Міжнародний український культурний центр. URL: https://www.ukraina.fi/ua/ (дата звернення 27.01.2025).
5. Товариство українців у Фінляндії (ТУФ) набуло статусу асоційованого члена Світового конгресу українців (СКУ). *Укрінформ.* 05.12.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3627850-tovaristvo-ukrainciv-u-finlandii-stalo-asocijovanim-clenom-sku.html (дата звернення 27.01.2025).
6. Товариство українців Фінляндії: «Робимо все, аби українців почули». *Світовий конгрес українців*. 05.11.2024. https://www.ukrainianworld congress.org/ua/tovarystvo-ukrayinciv-finliandii-robymo-vse-aby-ukrayinciv-pochuly/ (дата звернення 27.01.2025).
7. У фінській бібліотеці до 70-річчя побратимства міст Тампере та Києва пройшов день української літератури. *Вечірній Київ*. 25.02.2024. URL: https://vechirniy.kyiv.ua/news/95063/ (дата звернення 27.01.2025).
8. Українсько-фінські відносини: офіційна та культурна дипломатія. *Державний архів Одеської області*. URL: https://archive.od.gov.ua/ main/vystavky-on-lajn/ukrayinsko-finski-vidnosyny-oficzijna-ta-kulturna-dyplomatiya/ (дата звернення 25.01.2025).
9. Фінляндія. Двостороннє співробітництво. *Міністерство закордонних справ України.* https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobitnictvo/1-td (дата звернення 25.01.2025).
10. Участь України в Гельсінському книжковому ярмарку. *Український інститут книги.* URL: https://ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/uchast-ukra-ni-v-gelsinskomu-knizhkovomu-yarmarku-2 (дата звернення 27.01.2025).
11. Ціватий В. Дипломатія та дипломатична служба Фінляндії в умовах нових викликів і загроз поліцентричного світу: історичні традиції, інституціоналізація, модель, національні особливості (досвід для України) URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/55/articles/22.pdf (дата звернення 25.01.2025).
12. Шкурко М. Культурна дипломатія України під час війни. URL: https://ud.gdip.com.ua/en/cultural-diplomacy-of-ukraine-during-the-war.html (дата звернення 25.01.2025).
13. Штирьов О.М. Культурна дипломатія як інструмент політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 4. С. 214-218. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3048/3084 (date of access: 20.01.2025).

14. Anisimovych-Shevchuk O., Troian V. Public diplomacy of the Republic of Finland and features of its implementation in Ukraine. *Language . Culture Politics. International Journal*. Vol. 1/2022. DOI:10.54515/lcp.2022.1.231-246 (date of access: 23.01.2025).
15. Clerc L. Defining Finland's Cultural Diplomacy from Postwar to Cold War. In: Cultural Diplomacy in Cold War Finland. Palgrave Macmillan Series in Global Public Diplomacy. Palgrave Macmillan, Cham. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-12205-7_2 (date of access: 20.01.2025).
16. Compendium of cultural policies and trends. https://www.culturalpolicies.net/country_ profile/finland-1-4-1/ (date of access: 25.01.2025).
17. EU-Finnish "Learning Together" project and Oleksandr Pedan are launching the YouTube Project "Stories Not from Textbooks" about the value of education. *Delegation of the European Union to Ukraine*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-finnish-%E2%80%9Clearning-together%E2%80%9D-project-and-oleksandr-pedan-are-launching_en?s=232 (date of access: 28.01.2025).
18. Finland's country strategy for Ukraine 2021–2024. *Ministry for Foreign Affairs of Finland*. https://um.fi/documents/35732/0/Ukraina_Country_Strategy+% 282%29.pdf/12d62df9-e79b-eb0f-12b5-6354c8418096?t=1625644214977 (date of access: 28.01.2025).
19. Institute for Cultural Diplomacy. What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power? URL: https://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_ culturaldiplomacy (date of access: 18.01.2025).
20. Minister for Foreign Affairs of Finland and Ambassador of Finland to Ukraine visited IFNUL. *Centre for International Cooperation*. URL: https://international.lnu.edu.ua/ambassador-of-finland-to-ukraine-visited-ifnul/ (date of access: 20.01.2025).
21. Ministry of Education and Culture. URL: https://okm.fi/en/EU-and-international-cooperation-culture (date of access: 23.01.2025).
22. Virtanen J. Finnish-Ukrainian relations since 1918. 28.2.2019. URL: https://sites.utu.fi/bre/finnish-ukrainian-relations-since-1918/ (date of access: 20.01.2025).

CULTURAL DIPLOMACY BETWEEN UKRAINE AND FINLAND: HISTORICAL FEATURES AND MODERN DEVELOPMENT

Oksana Pikulyk, Ilona Balak
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Regional Studies,
Voli Ave., 13, 43005, Lutsk, Ukraine

The article is devoted to the study of cultural diplomacy as a tool for the development of Ukrainian-Finnish relations. The essence of cultural diplomacy is revealed and its importance in the development of interstate relations and the formation of the international image of the state is noted. The role of Finland as an important partner of Ukraine is noted. It is emphasized that cultural diplomacy unites Ukraine and Finland in common values and the desire for peace and cooperation. Finland actively supports Ukraine in its defense against Russian aggression. The historical aspects of cultural diplomacy in Ukrainian-Finnish relations are outlined. The institutional basis and tasks of cultural diplomacy of Ukraine are studied. The most important institutions of cultural diplomacy of Finland are noted and attention is focused on the goals of the country's cultural policy. The features of the development and implementation of cultural diplomacy of Ukraine in Finland are analyzed. It is emphasized that in the implementation of cultural diplomacy between Ukraine

and Finland, an important role is played by the Ukrainian community, which has grown significantly since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The importance of the Society of Ukrainians in Finland in the dissemination of culture and increasing awareness of Ukraine and its culture is emphasized. Joint educational projects are studied, and the importance of implementing initiatives to study the Ukrainian and Finnish languages is emphasized. The twinning relations between the cities of Ukraine and Finland and their participation in cultural, literary, and artistic events were analyzed. The need to optimize the development of cultural diplomacy between Ukraine and Finland was noted, which would allow for deepening bilateral cooperation in various fields, contribute to the positive image of the countries, preserve the national identity of Ukrainians in Finland, and expand the possibilities of Ukraine's involvement in European cultural projects.

Key words: cultural diplomacy, interstate relations, Ukraine, Finland, cultural policy, European integration, Society of Ukrainians in Finland, International Ukrainian Cultural Center.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 392–404
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 392–404

УДК 32.321
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.47

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Наталія Сабадаш
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна

Стаття присвячена дослідженню інституціональних засад реалізації гуманітарної політики в Україні на національному рівні в умовах російсько-української війни. Розкриваються особливості формування та функціонування державних і громадських інституцій щодо розробки та реалізації цілей державної гуманітарної політики. Проаналізовано тенденції реформування та зміни пріоритетів галузей гуманітарної політики у період російсько-української війни з 2014 року до 2024 року зокрема, реформ у сфері освіти, охорони здоров'я, молодіжної політики та у сфері культури. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у гуманітарній сфері. Акцентовано на викликах, спричинених тривалим збройним конфліктом, які впливають на функціонування механізмів гуманітарної політики в Україні. Проаналізовано інституційні механізми реалізації гуманітарної політики в Україні в умовах російсько-української війни, зокрема їхню структуру, функції та правове регулювання. Висвітлено інституційні зміни, пов'язані з утворенням нових міністерств у напрямку реінтеграції тимчасово окупованих територій, у справах ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, національної єдності України, які були спричинені об'єктивною необхідністю ефективного управління викликами, такими як окупацією територій та війною. Також з'ясовано, що нові інституції зосереджені на зміщення акценту з питань реінтеграції окупованих територій на ширшу проблему національної єдності, зокрема збереження зв'язку з українцями за кордоном та сприяння їхньому поверненню. Здійснено оцінку ефективності діяльності державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів у сфері гуманітарної політики та соціального захисту постраждалих категорій населення. Визначено, що в умовах повномасштабної російської агресії місцеве самоврядування в Україні проявило стійкість та здатність виконувати свої функції, забезпечуючи життєдіяльність громад. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення інституційних засад і підвищення координації між учасниками гуманітарної політики для ефективного реагування на виклики, спричинені війною. Розглянуто дані соціологічного опитування щодо довіри суспільства до державних інституцій України.

Ключові слова: гуманітарна політика, владні інституції, місцеве самоврядування, децентралізація влади, російсько-українська війна, Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз формування державного впливу на розвиток гуманітарної політики в Україні здійснено у працях В. Трощинського [1], В. Купрійчука [2], А. Іванова [3] , І. Антипенко [4] та інших.

Сергієнко Л. виділяє ключові складові гуманітарної політики відповідно до об'єктів, суб'єктів та пріоритетів політики [5].

Горбатюк С. аналізував сучасний гуманітарний розвиток українського суспільства та концептуалізацію моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ [6].

Туренко В. досліджував ключові фактори функціонування гуманітарної політики під час повномасштабної війни Росії проти України [7].

Авторка також зверталась до цієї проблематики у своїй статті щодо процесів локалізації національної гуманітарної політики в умовах повномасштабної війни в Україні [8; 9; 10].

© Н. Сабадаш, 2025

Метою статті *є* проаналізувати інституціональні засади реалізації гуманітарної політики в Україні на національному рівні в умовах російсько-української війни, визначити основні виклики та проблеми в системі управління гуманітарною політикою.

Завдання статті:

1. Проаналізувати існуючі інституційні механізми реалізації гуманітарної політики в Україні в умовах російсько-української війни, зокрема їхню структуру, функції та правове регулювання.

2. Оцінити ефективність діяльності державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів у сфері гуманітарної політики та соціального захисту постраждалих категорій населення.

3. Розробити рекомендації щодо вдосконалення інституційних засад і підвищення координації між учасниками гуманітарної політики для ефективного реагування на виклики, спричинені війною.

Виклад основного матеріалу. В Україні інституційне забезпечення реалізації гуманітарної політики здійснюється законодавчою і виконавчою гілками влади.

Для ефективного функціонування держави як суб'єкта гуманітарної політики, всі гілки влади повинні належним чином виконувати свої конституційні обов'язки з управління гуманітарною сферою. Розподіл цих завдань відбувається наступним чином:

1) *Президент України* забезпечує отримання прав і свобод людини в усіх сферах, в тому числі в гуманітарній сфері; розробляє стратегію розвитку гуманітарної сфери, її основні цілі та пріоритети; створює міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, пов'язані з гуманітарною сферою, за поданням Прем'єр-міністра України; створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи для державного управління розвитком гуманітарної сфери;

2) *Верховна Рада України* встановлює основні принципи гуманітарної політики; схвалює загальнодержавні програми національно-культурного розвитку; контролює бюджетні витрати, пов'язані з гуманітарною сферою; призначає і контролює діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо збереження прав і свобод громадян у всіх сферах суспільного життя, в тому числі в гуманітарній сфері; законодавчо регулює мову, освіту та культуру та ін.;

3) *Кабінет Міністрів України* розробляє та реалізує політику держави щодо фінансування, інвестицій і податків у сфері освіти, науки та культури; розробляє та реалізує програми державного гуманітарного розвитку; керує роботою галузевих міністерств і відомств гуманітарної сфери. Кабінет Міністрів України є вищим органом у структурах органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України керує гуманітарною політикою, включаючи сім'ю та молодь, охорону здоров'я, освіту, науку, інновації, культуру, мистецтво, пресу та інформацію, фізичну культуру та спорт, міжконфесійні та міжнаціональні відносини, а також розробку державної політики у сфері мови.

4) *Місцеві державні адміністрації* здійснюють важливу роль у реалізації гуманітарної політики держави. Відповідають за впровадження загальнонаціональних принципів і програм гуманітарного розвитку в практику, адаптуючи їх до потреб і можливостей своїх регіонів;

5) *Політичні партії та громадські організації* представляють потреби та інтереси різних соціальних верств і груп у громадянському суспільстві, і активно впливають на гуманітарні процеси за допомогою різних засобів. Політичні партії пропонують програми духовного розвитку та механізми їх реалізації. Вони намагаються впровадити ці програми через владні відносини, участь у політичному житті країни (у структурах державної влади

різних рівнів, органах місцевого самоврядування), вплив на масову свідомість та багато іншого. На перспективи розвитку гуманітарної політики значною мірою впливають громадські організації через активну громадянську позицію та конкретні дії.

Отже, інституційний механізм державного управління гуманітарною політикою можна відобразити на рис. 1. [11, с. 142] та рис. 2. [12, с. 77].

Рис. 1. Основні елементи інституційного прояву механізму державного управління в гуманітарній політиці

Джерело: складено автором [11, с. 142]

Отже, Центральний рівень – Верховна Рада України: здійснює законодавче регулювання гуманітарної політики (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальний) проти). Кабінет Міністрів України: відповідає за координацію виконання законодавчих актів у гуманітарній сфері, розробляє державні програми та розподіляє бюджетні ресурси. Міністерства: центр управління та координації гуманітарної політики, зокрема: розвиток культури, захист національної спадщини, політика в освіті, розвиток науки, підтримка інновацій, забезпечення права громадян на охорону здоров'я тощо. Регіональний рівень – обласні та районні державні адміністрації: здійснюють запровадження гуманітарної діяльності.

Локальний рівень – органи місцевого самоврядування: здійснюють практичну реалізацію гуманітарної політики.

Рис. 2. Інституціональне забезпечення державної політики в гуманітарній сфері

Джерело: складено автором [12, с. 77]

З початком широкомасштабного російського вторгнення та героїчної відсічі з боку українців суттєво зросло позитивне ставлення до владних інститутів. І це пов'язано з тим, що попри суттєві людські й територіальні втрати владі вдалося стабілізувати діяльність державного апарату та налаштувати суспільство на рішучий спротив агресору. Важливу роль тут зіграло те, що представники центральних органів влади у критичні дні залишилися у столиці. Перш за все, для українців та всього світу вирішальним фактором уособлення незламності стало перебування в у напівоточеному Києві президента В. Зеленського та його адміністрації, уряду та парламенту [13].

Незважаючи на жорстоку військову агресію з боку Росії, Україна продовжує зберігати демократичний устрій. Демократичні інституції країни витримали цей важкий період та продовжують ефективно працювати. Парламент, уряд, судова система та органи місцевого самоврядування виконують свої функції. Хоча воєнний стан зумовив певні обмеження

демократичних прав і свобод відповідно до Конституції України та нормам міжнародного права, країна демонструє свою непохитну відданість демократичним цінностям.

Засоби масової інформації зберігають відносний плюралізм, а громадянське суспільство, незважаючи на певні обмеження, бере активну участь у процесі прийняття рішень. Цьому сприяє також консолідована позиція суспільства та влади щодо європейської інтеграції та досягнуті на цьому шляху успіхи. Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного у вересні 2024 року, підтримка вступу України до Європейського Союзу залишається високою та становить 88% опитаних [14, с.4].

Незважаючи на триваючу війну, український парламент продовжує діяти як дієздатна демократична інституція. У Верховній Раді України зберігаються відкриті дискусії між різними політичними силами, які демонструють готовність до компромісу з ключових питань. Поступово відновлюються звичні процедури роботи парламенту. Журналістам знову надано доступ до будівлі Верховної Ради, а пленарні засідання, хоч і з певною затримкою з міркувань безпеки, транслюються для громадськості [14, с.5].

Важливо відзначити відновлення доступу до інформації на офіційному вебпорталі парламенту. Після початку повномасштабного вторгнення публікація деяких даних була призупинена, однак зараз доступ відновлено. Зокрема, знову оприлюднюються стенограми пленарних засідань, інформація про народних депутатів, результати їх голосувань та інша діяльність, дані про помічників-консультантів депутатів, інформація про депутатські фракції та групи, а також про склад комітетів [14, с.5].

Верховна Рада України зміцнила співпрацю з Європейським парламентом. Ще наприкінці 2023 року Голова Верховної Ради України та Президентка Європейського парламенту підписали Меморандум про взаєморозуміння, який підкреслює важливість спільних зусиль у відновленні, розвитку та реформуванні України, а також у зміцненні інституційної спроможності та підвищенні прозорості роботи Верховної Ради. Особливо варто відзначити, що Меморандум закріпив формат співпраці на рівні парламентських комітетів, і ця співпраця вже ефективно здійснюється, зокрема, у сфері консультацій щодо процесу вступу України до Європейського Союзу та адаптації українського законодавства до стандартів ЄС [14, с. 9].

У 2024 році виконавча влада України загалом адаптувалась до функціонування в умовах війни. На відміну від перших років повномасштабного вторгнення, які характеризувалися кризовим реагуванням системи державного управління на нові виклики, у 2024 році відбулася певна адаптація до роботи в умовах воєнного стану [14, с.6].

Кожне з наведених далі міністерств має свою сферу відповідальності, всі вони в той чи інший спосіб керують певною підгалуззю сфери гуманітарної політики:

1) Міністерство соціальної політики України, разом із підпорядкованими структурами та органами:

Національна соціальна сервісна служба України;

Державна служба України у справах дітей;

Пенсійний фонд України.

2) Міністерство охорони здоров'я України, разом із підпорядкованими структурами та органами:

Національна служба здоров'я України;

Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

3) ***Міністерство освіти і науки України***, разом із підпорядкованими структурами та органами:

- Національна комісія зі стандартів державної мови;
- Державна служба якості освіти України.

4) ***Міністерство молоді та спорту України.***

5) ***Міністерство культури України та стратегічних комунікацій України***, разом із підпорядкованими структурами та органами:

- Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;
- Український інститут національної пам'яті УІНП.

Кожне із зазначених міністерств та їх підпорядковані органи забезпечують важливу роль у реалізації гуманітарної політики України, забезпечуючи управління окремими підгалузями цієї сфери від соціального захисту та охорони здоров'я до освіти, культури та спорту. Усі вони розв'язують ключові завдання в межах своїх компетенцій, спрямованих на покращення якості життя громадян та розвиток гуманітарного потенціалу.

З 2014 року, відколи Україна зіткнулася з російською агресією, гуманітарна політика країни зазнала істотних трансформацій. Зміни були зумовлені новими викликами, серед яких: реінтеграція окупованих територій після їх звільнення, підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зміцнення інформаційного простору та формування національної ідентичності в умовах зовнішньої загрози. Упродовж останнього десятиліття реформування гуманітарної сфери стало одним із пріоритетних напрямів державної політики.

У 2015 році Президент України своїм указом затвердив стратегію у сфері прав людини. Згодом, через шість років, цю стратегію було оновлено, частково адаптувавши 27 напрямів її реалізації до умов збройної агресії Російської Федерації. Особливий акцент зроблено на захисті прав ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), мешканців тимчасово окупованих територій, а також осіб, зниклих безвісти, та їхніх родин. Реалізація цієї стратегії також має забезпечити належне виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, включно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [15].

У 2016 році в Україні було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Заснування цього міністерства стало свідченням стратегічної важливості, яку уряд надавав питанням повернення та реінтеграції окупованих територій. Міністерство отримало повноваження з координації відповідної політики, що охоплювала правові, гуманітарні, економічні та інформаційні аспекти реінтеграції. У 2019 році до сфери відповідальності цього міністерства було додано питання піклування про ветеранів. Проте, вже наступного, 2020 року, для розробки та реалізації державної політики щодо ветеранів було створено окреме профільне міністерство. [16]. Варто зазначити, що профільне міністерство забезпечить сталий розвиток підтримки ветеранів. Утворення окремого Міністерства у справах ветеранів України пов'язане зі зростанням ролі підтримки ветеранів, особливо в контексті російсько-української війни. Вищевказана категорія населення потребує спеціалізованої допомоги, тому створення окремого органу влади дозволяє сконцентрувати зусилля на розв'язанні їх потреб.

Інституційні зміни, пов'язані з утворенням вищевказаних Міністерств спричинені об'єктивною необхідністю ефективного управління викликами, такими як окупацією територій та війною.

Згодом Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України було перейменовано на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 3 грудня 2024 року в Україні створено Міністерство національної єдності, яке було сформовано шляхом перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Основним завданням нового міністерства стане посилення політики щодо українців, які виїхали за кордон у різні періоди. Зокрема, відомство зосередиться на розробці та реалізації програм, спрямованих на повернення українців із міграції.

Міністерство соціальної політики України за розглянутий період втратило декілька підпорядкованих органів: Служба зайнятості та Інспекція з питань праці перейшли до Міністерства економіки України, а Комітет у справах ветеранів став окремим міністерством [16].

Передача Державної служби зайнятості та Інспекції з питань праці до Міністерства економіки України обумовлена прагненням об'єднати економічну та трудову політику під єдиним управлінням, що дозволяє узгодити регулювання зайнятості та праці з економічною політикою країни.

У 2021 році у підпорядкуванні Міністерство соціальної політики України створили Національну соціальну сервісну службу. Сьогодні служба є інструментом запровадження нової моделі соціальної підтримки – переходу від виплат до надання соціальних послуг, пристосованих до потреб кожної родини [16]. У 2023 році була створена окрема служба у справах дітей, яка також підпорядкована Міністерству соціальної політики України [16].

У 2016 році запрацювала *медична реформа*. Її основою є те, що в центрі уваги – пацієнт, який тепер не має прив'язки за місцем проживання і може вільно обирати свого сімейного лікаря, педіатра чи терапевта. Медичні фахівці стають першими, до кого звертаються по допомогу, і координують подальше лікування, якщо воно необхідне [15].

Відтоді фінансування закладів охорони здоров'я почало залежати від кількості пацієнтів, які туди звертаються. Таким чином здійснювалось стимулювання закладів надавати якісні послуги та боротися за лояльність людей. Ще одна мета реформи – зменшити бюрократичне навантаження на лікарів за допомогою онлайн-системи для записів і дати їм більше свободи у прийнятті рішень щодо лікування пацієнтів [15].

Також із 2017р. діє урядова програма «Доступні ліки», яка має на меті зробити життєво необхідні ліки доступнішими для українців із хронічними захворюваннями [15].

У межах реформи діють державні програми, серед яких – започаткована 2020 року Програма медичних гарантій (ПМГ). Її мета – зробити медичні послуги доступними для всіх громадян країни, незалежно від їхнього фінансового становища чи місця проживання. Передбачено широкий спектр послуг: екстрену, первинну і спеціалізовану медичну допомогу, реабілітацію, медичну допомогу дітям, вагітним, породіллям і пацієнтам із захворюваннями, що обмежують життя чи загрожують йому [15].

У 2017р. розпочалась *освітня реформа*, із прийняттям Закон України «Про освіту» – документ, що заклав фундамент для реформи, покликаної модернізувати систему навчання і зробити її більш гнучкою, ефективною та адаптованою до потреб сучасного світу. У 2018р. був розроблений і затверджений новий Державний стандарт початкової освіти. За новими вимогами в тестовому режимі упродовж 2017-2018 н. р. навчались у 100 школах. Згодом за цією системою розпочали навчатися всі початкові класи. Після цього розпочалася реформа середньої школи, котру довелося зупинити на три роки через пандемію коронавірусу, а згодом через повномасштабну війну в Україні. У квітні 2023р. її знову відновили [15].

Одне з ключових нововведень – Нова українська школа (НУШ). Вона робить акцент на розвитку компетенцій учнів, їхніх особистих якостей і соціальної взаємодії, а не просто на засвоєнні знань. Основи НУШ використовує більшість шкіл [15].

Під час освітньої реформи більше повноважень отримали місцеві органи влади, які краще знають потреби шкіл у громадах. Закладам загальної середньої освіти дозволили більш вільно обирати навчальні програми, методики викладання та оцінювання учнів [15].

Також Закон України «Про освіту» заклав правову основу для впровадження інклюзивної освіти. Він гарантує право кожної дитини на якісне навчання і передбачає створення відповідних умов у загальноосвітніх закладах. Цієї мети досягають коштом спеціальних

навчальних програм і методик, підготовки фахівців для роботи в інклюзивних класах, планування шкіл як безбар'єрного середовища і купівлі нового обладнання [15].

У вищій освіті запроваджують державні гранти для вступників на контракт від 15 тисяч грн і більше щорічно впродовж навчання. У 2024р. набрав чинності закон, який вносить зміни в університетську освіту: тепер студенти можуть розпочати навчання за міждисциплінарною освітньою програмою, а через рік-півтора обрати конкретну спеціальність. Такі нововведення мають зробити освітній процес гнучкішим [15].

Серед інституційних інновацій у сфері національної *молодіжної політики* заслуговує на увагу державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр», яка створена у 2019 році. Відповідно до Закону України є структурою, що сприяє розвитку регіональних і місцевих регіональних центрів [17, с. 58]. У сфері молодіжної політики 2021 рік став визначальним у формуванні та реалізації молодіжної політики. Цього року було ухвалено довгоочікуваний Закон України «Про основні засади молодіжної політики», який дав поштовх до позитивних змін у цій сфері [17, с. 58]. Попри виклики та загрози повномасштабного вторгнення, законодавчий акт втілюється в життя. Якщо стисло узагальнити його зміст, у ньому йдеться про такі три основні моменти: участь молоді, молодіжну інфраструктуру та фінансування молодіжної сфери [18].

Законодавчі інновації забезпечили підґрунтя для додаткових форм інституалізації національної молодіжної політики. Зокрема йдеться про діяльність консультативно-дорадчих органів на всіх рівнях публічної влади України (Рада з молодіжних питань при Президентові України, Національна рада з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, Національна молодіжна рада, Молодіжна рада при Міністерстві закордонних справ України, молодіжні ради при місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, мережі молодіжних центрів і просторів (загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів) [17, с. 58]. Вже у час повномасштабного вторгнення в Україні лише у 2023 році з'явилося 120 нових молодіжних рад. Загальна їхня кількість становить понад 430. І попри всі виклики, які нині постали перед нашою країною, щодня з'являються нові молодіжні об'єднання [18].

У сфері *культури* також відбулись суттєві зміни. З'явились нові інституції. Так, у 2017р. заснували Український інститут – установу, що розвиває культурну і наукову співпраці України на міжнародному рівні, поширює знання про Україну й ознайомлює з українським контекстом іноземців [15].

Того ж року заснували Український культурний фонд (УКФ). Він став відомими своєю грантовою підтримкою культурних проєктів. Також УКФ популяризує культурні цінності та повернення до національної ідентичності серед українців, займається освітніми та просвітницькими програмами, щоб підвищувати культурний рівень суспільства [15].

У 2019 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Рішення допомагає обстоювати право на обслуговування державною мовою в органах державної влади й місцевого самоврядування, у сферах освіти, охорони здоров'я, інформаційної діяльності, культури, торгівлі та послуг, реклами [15].

З 2020 р. Міністерство культури отримало у сферу своєї відповідальності інформаційну політику та відповідно Комітет з телебачення та радіомовлення (а Міністерство інформаційної політики України, яке існувало у 2015-2018рр., було ліквідоване) [16]. З 6 вересня 2024р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1028 Міністерство культури та інформаційної політики України було перейменоване на Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Зміни в структурі управління інформаційною політикою та культурою та подальше його перейменування на Міністерство культури та

стратегічних комунікацій України, відображають посилення ролі інформаційної безпеки в умовах сучасних викликів. Такий крок підкреслює зростання значення стратегічних комунікацій для протидії дезінформації, формування національної єдності.

Водночас функціонування суспільного мовника «Суспільне» стало елементом цієї політики. Впізнаваність і довіра серед громадян після початку повномасштабного вторгнення до «Суспільного» значно зросла, що свідчать про ефективність у забезпеченні суспільно важливої інформації. Однак, як і інші українські ЗМІ, «Суспільне» стикається з проблемами недофінансування та кадрового дефіциту, що ставить під загрозу його стійкість і подальший розвиток [14, с. 7]. Попри індексацію видатків з 1,85 до 2,17 млрд грн на «Суспільне» у проєкті бюджету на 2025 рік є ризик зменшення його фінансування [14, с. 32]. Станом на серпень 2024 року, за даними опитування фонду «Демократичні ініціативи», близько половини (50,6%) українців вважають, що марафон повністю або частково втратив актуальність. Протилежної думки дотримуються лише 18% [14, с. 31].

В умовах повномасштабної російської агресії місцеве самоврядування в Україні проявило стійкість та здатність виконувати свої функції, забезпечуючи життєдіяльність громад. Воно стало не лише фундаментом для організації територіальної оборони, але й потужним каталізатором для об'єднання волонтерських зусиль. Завдяки діяльності органів місцевого самоврядування було забезпечено належні умови для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які знайшли притулок по всій країні. Десятиріччя реформи децентралізації, відзначене у 2024р., переконливо підтвердило свою ефективність, особливо в умовах воєнного стану. Стійкість та готовність місцевої влади діяти в таких складних обставинах є яскравим доказом успіху цієї реформи. [14, с. 26].

У 2024р. продовжують функціонувати 1439 територіальних громад, до яких увійшло 27 883 населених пунктів [19]. Завдяки зміні органи місцевої влади можуть самостійно скеровувати розвиток інфраструктури, вільніше розпоряджатися майном, а також визначати пріоритети виділеної частини держбюджету. Наприклад, за 2023 рік територіальні громади добровільно переказали на підтримку ЗСУ понад 16 мільярдів гривень [15].

Оновлене законодавство щодо місцевого самоврядування посилило інструменти прямої демократії, але не врахувало специфіку воєнного стану, зокрема ролі військових адміністрацій, що створює правові колізії. Ухвалені ВРУ у травні 2024р. законодавчі зміни щодо місцевого самоврядування мають позитивний потенціал. Вони визначають чіткий перелік інструментів прямого народовладдя, та врегульовують їх застосування. Встановлюються норми щодо обов'язковості звітування сільського, селищного, міського голови перед територіальною громадою. Статути територіальних громад набувають статусу обов'язкового документа з можливістю реалізації цієї норми через пролонгацію її застосування з 01.01.2027 р. [14, с. 26]. Надано нормативне визначення терміну «мешканець», що потенційно дозволить інтегрувати ВПО у життя громад [14, с. 26]. Ухвалено закон, яким відрегульовано повноваження місцевого самоврядування щодо фінансування з місцевих бюджетів для потреб сил оборони. Закон було прийнято Парламентом та спрямовано на підпис Президенту. Проте, зазначені законодавчі зміни до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» також мають ряд недоліків, зокрема вони не враховують реалії воєнного стану [14, с. 26]. Закон не передбачає особливостей реалізації місцевої демократії на деокупованих територіях і не визначає ролі та повноваження військових адміністрацій у забезпеченні участі територіальної громади у розв'язанні питань місцевого значення під час воєнного стану [14, с. 26].

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості України під час війни, зокрема шляхом збору коштів на гуманітарні потреби та підтримку

обороноздатності країни. Організації громадянського суспільства також є важливим джерелом експертної підтримки для уряду, особливо в процесі європейської інтеграції. При внесенні змін до нормативно-правової бази, що регулює діяльність громадянського суспільства, уряд має дотримуватися підходу, який враховує специфіку та динаміку цього сектору, гарантуючи його безперешкодне функціонування та уникаючи надмірного втручання. [14, с. 7].

Інституційні зміни у сфері гуманітарної політики України стали органічно пов'язані з діджиталізацією. Розвиток цифрових технологій не тільки оптимізував управлінські процеси, але й змінив підхід до взаємодії держави з громадянами, зробивши її більш доступною, прозорою та ефективною.

Таким чином, після 2014 року Україна розпочала шлях розвитку «цифрової держави», цифрових платформ: створили Міністерство цифрової трансформації, розвивали електронні ресурси та електронний документообіг, що значно спростив процеси отримання різних державних послуг, а також посилили захист державних інформаційних систем [15].

Одним із найуспішніших проєктів Міністерства цифрової трансформації стала «Дія» – багатофункційний портал, що змінив підхід до взаємодії між державою і її громадянами. Окрім документів, тут є чимало послуг для українців будь-якого віку, що раніше були доступні лише офлайн. Під час повномасштабного вторгнення у Дію додали фінансову компенсацію, гранти на власну справу тощо [15]. Також у мобільному застосунку Порталу «Дія» забезпечено роботу сервісів «Дія-TV», «Дія-Радіо», «єВорог», симулятор керування БПЛА «Байрактар», купівлі військових облігацій і відображення інформації, яка міститься у єДокументі, пенсійному посвідченні, посвідці на тимчасове та постійне проживання [20, с. 26].

Як свідчать опитування Центру Разумкова, які здійснювались у вересні 2024 року щодо довіри до інститутів, то на третьому році війни серед державних і суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 91,5% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (83%), волонтерських організацій (80%), добровольчих загонів (79,5%), Національної гвардії України (74%), Державної прикордонної служби (70%), Служби безпеки України (64%), Міністерства оборони України (63%), Церкви (62,5%), громадських організацій (59%) [21].

Також частіше висловлюється довіра, ніж недовіра до Національного банку України (відповідно 50% і 39%), Національної поліції України (відповідно 50% і 41%), Президента України (відповідно 48,5% і 44,5%), до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (Омбудсмена) (відповідно 42% і 34%) [21].

До голови міста (селища, села) (відповідно 47% і 45%) та до ради міста (селища, села), в якому живе респондент (відповідно 45% і 46%) довіра та недовіра висловлюється приблизно однаковою мірою [21].

Більшість респондентів висловлюють недовіру Верховній Раді України (не довіряють їй 78,5%), державному апарату (чиновникам) (77%), політичним партіям (73,5%), Уряду України (72,5%), судам (судовій системі загалом) (70%), (Центр Разумкова, 2024). Також частіше висловлюється недовіра, ніж довіра, ЗМІ України (не довіряють їм 48%, довіряють 45% опитаних [21].

Таким чином, в умовах війни українське суспільство демонструє високу довіру до Збройних Сил України і волонтерських структур, які є безпосередніми учасниками боротьби за національну безпеку та підтримку постраждалих. Натомість існує значний скептицизм щодо політичних інституцій, судової системи та державного апарату, що випускає про потребу в подальшому реформуванні цієї сфери.

Отже, здійснений аналіз показує, що з 2014 року до 2024 року відбулися значні трансформації у державних підходах до управління гуманітарною сферою. Зміни були зумовлені як внутрішніми потребами реформування, так і зовнішніми викликами, породженими російською агресією проти України.

Інституційні зміни в гуманітарній сфері, розпочаті після 2014 року, мають на меті адаптуватися до нових викликів, зокрема російської агресії. Створення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України було виправданим та необхідним кроком. Перейменування цього Міністерства на Міністерство національної єдності України відображає зміщення акценту з питань реінтеграції окупованих територій на ширшу проблему національної єдності, зокрема збереження зв'язку з українцями за кордоном та сприяння їхньому поверненню.

Також ефективним є створення Міністерства у справах ветеранів України. Створення централізованого органу дозволяє сформувати єдину державну політику у цій сфері та забезпечити її послідовну реалізацію і свідчить про підвищення пріоритетності питань соціального захисту ветеранів на державному рівні.

Інституційне забезпечення гуманітарної політики в умовах війни є критично важливим для ефективного реагування на гуманітарні кризи. Ось кілька рекомендацій щодо вдосконалення цього забезпечення в умовах війни в Україні:

1) привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів у сфері гуманітарного права та захисту прав людини;

2) забезпечити інституції кваліфікованими кадрами;

3) здійснювати належне фінансування для успішної реалізації програм;

4) підтримувати діяльність громадських організацій, які працюють у гуманітарній сфері, забезпечуючи їм фінансову та організаційну підтримку.

Таким чином, гуманітарна політика України в умовах війни вимагає гнучких підходів і ефективних механізмів управління. Ефективне управління гуманітарною політикою в Україні вимагає синергії зусиль державних органів, громадянського суспільства та міжнародних партнерів для подолання сучасних викликів та забезпечення сталого розвитку у післявоєнний період.

Список використаної літератури

1. Трощинський В., Кравченко М., Петроє О., Ярош Н. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах сучасних викликів. Державне управління: теорія та практика. 2016. (2). С. 32–44.
2. Купрійчук В., Градівський В. Розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в управлінні гуманітарним розвитком. *In The 11-th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"*. 2021. P. 222–230. CPN Publishing Group, Kyoto, Japan.
3. Іванов А. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах війни. Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. 2023. С. 61–65.
4. Антипенко І., Волчо В. Вітчизняна гуманітарна політика: специфіка нормативно-правового забезпечення. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. 4 (4).
5. Сергієнко Л. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. *«Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування*. 2019. (2(88), С. 162–173. URL: https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173.
6. Горбатюк С. Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. *Ефективність державного управлінн.,* 2018. (55). URL: https://doi.org/10.33990/2070-4011.55.2018.146717.

7. Туренко В. Ключові фактори функціонування гуманітарної політики в контексті повномасштабної війни Росії проти України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки.* 2024. С. 35-39.
8. Сабадаш Н. Зміни пріоритетів гуманітарної політики під час воєнного стану: локальний та регіональний вимір». *Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи»,* Чернівці. 2022. С. 239-243.
9. Круглашов А., Сабадаш Н. Транскордонне співробітництво в умовах повномасштабної війни в Україні: гуманітарні та безпекові виміри. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент.* 2024. Том 14. С. 35-58. URL: https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.35-58.
10. Сабадаш Н. Локалізація національної гуманітарної політики в умовах повномасштабної війни в Україні. *Влада та управління: зб. наук. праць.* 2023. вип. 9. С. 95-105.
11. Чечель О. Поняття і зміст механізмів державного управління в гуманітарній сфері. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). С. 137-145. URL:http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2019/3/3_2019.pdf#page=137.
12. Мойсіяха А. Інституціональний складник механізмів реалізації державної політики у соціогуманітарній сфері. *Публічне управління та адміністрування в Україні.* 2020. вип.17. С. 73-79. URL: https://web.archive.org/web/20200829180859id_/http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/17-2020/15.pdf.
13. Резнік О. Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. 2023. URL: https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni.
14. Democracy Reporting International (DRI). Огляд демократичних інститутів України під час війни. Проміжний звіт – 2024. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/Oglyad-demokratychnyh-instytutiv-Ukrayiny-pid-chas-vijny.pdf.
15. Як змінилася Україна за 10 років війни. Ukrainer. 2024. URL: https://www.ukrainer.net/ukraina-10-rokiv.
16. Центральні органи виконавчої влади: що, коли й навіщо? Укрінформ. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3864127-centralni-organi-vikonavcoi-vladi-so-koli-j-naviso.html.
17. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2012-2021 років). *Реформування молодіжної політики відповідно до сучасних запитів молоді та держави.* 2021. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/dopovid-molod-2012-2021-pdf.pdf.
18. Два роки Законові «Про основні засади молодіжної політики» – що змінилося? «Укрінформ». 2023. URL: http://surl.li/aegsdj.
19. Територіальні громади. Децентралізація. URL: https://decentralization.ua/newgromada.
20. Звіт про виконання у 2022 році Стратегії реформування державного управління України. Реформа державного управління. 2022. URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/39/PAR_Report_2022_ukr.pdf.
21. Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (вересень 2024 р.). Центр Разумкова. 2024. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-krainita-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r.

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR IMPLEMENTING HUMANITARIAN POLICY IN UKRAINE ON THE NATIONAL LEVEL IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Natalia Sabadash
Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University
Kotsyubynskoho st., 2, 58002, Chernivtsi, Ukraine

The article is devoted to the study of institutional foundations for the implementation of humanitarian policy in Ukraine at the national level in the context of the Russian-Ukrainian war. It explores the features of the formation and functioning of state and public institutions in developing and implementing the goals of state humanitarian policy. The article analyzes the trends of reforms and changes in priorities in the field of humanitarian policy during the Russian-Ukrainian war from 2014 to 2024, in particular, reforms in education, healthcare, youth policy, and culture. An analysis of regulatory legal acts governing activities in the humanitarian sphere is carried out. The article focuses on the challenges caused by a prolonged armed conflict that affect the functioning of humanitarian policy mechanisms in Ukraine. It analyzes the institutional mechanisms for implementing humanitarian policy in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war, including their structure, functions, and legal regulation. The article highlights institutional changes related to the creation of new ministries focused on the reintegration of temporarily occupied territories, veterans' affairs, and internally displaced persons, and the national unity of Ukraine, which were caused by the objective need for effective management of challenges such as the occupation of territories and war. It also reveals that new institutions focus on shifting the emphasis from the issues of reintegrating occupied territories to the broader problem of national unity, in particular, maintaining ties with Ukrainians abroad and facilitating their return. The article assesses the effectiveness of state agencies, public organizations, and international partners in the field of humanitarian policy and social protection of vulnerable groups. It is determined that under the conditions of a full-scale Russian aggression, local self-government in Ukraine has demonstrated resilience and the ability to perform its functions, ensuring the life of communities. The article develops recommendations for improving the institutional foundations and enhancing coordination among humanitarian policy actors for an effective response to the challenges posed by the war. The article considers the data of a sociological survey on public trust in Ukrainian state institutions.

Key words: humanitarian policy, governmental institutions, local self-government, decentralization, Russian-Ukrainian war, Ukraine.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 405–417
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 405–417

УДК 355.02
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.48

АДАПТАЦІЯ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДО НОВИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Віктор Сироватко
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра політології і міжнародних відносин
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна
https://orcid.org/0009-0008-1645-6877

Сучасні війни демонструють динамічні зміни у формах і методах ведення бойових дій, зумовлені технологічним прогресом, гібридними загрозами та глобалізацією. Ключем у забезпеченні національної безпеки є оборонний потенціал держави, що представляє сукупність її науково-технічних, воєнних, воєнно-економічних, соціальних, моральних, економічних, політичних та воєнно-політичних можливостей. Відтак, адаптація оборонного потенціалу держави до нових викликів стає критично важливим завданням, особливо для країн, які стикаються з агресією з боку сильнішого ворога.

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти сучасної війни, оборонного потенціалу та викликів, які постають перед державами у процесі адаптації їхнього безпекової складової до нових умов ведення бойових дій, зокрема в умовах асиметричних загроз, швидкої еволюції технологій та гібридних форм конфліктів.

Автор вказує на виклики, які постають перед оборонною сферою та суспільством, пов'язані із впливом технологій, таких як безпілотні літальні апарати, кіберзброя, засоби радіоелектронної боротьби та штучний інтелект, на проблему забезпечення кадровими ресурсами, на необхідність переосмислення традиційних підходів до оборони й безпеки. Особливу увагу приділено проблемам мобілізації ресурсів, проблемам мобільності, логістики, діджиталізації оборонного сектору, а також взаємодії з міжнародними партнерами у сфері безпеки.

Дослідження підкреслює, що ключовим елементом адаптації оборонного потенціалу є оперативне реагування на зміну загроз та інтеграція новітніх технологій та гнучкість військової стратегії. Автор також наголошує на важливості підготовки військового та цивільного персоналу, адаптованого до вимог сучасної війни.

Зроблено висновок, що лише системний підхід до розвитку оборонних спроможностей, який включає аналіз глобальних тенденцій, модернізацію військових сил і активну дипломатичну діяльність, забезпечить Україні стійкість перед викликами сучасної війни. Особливо актуальним є вивчення міжнародного досвіду країн, що успішно протистоять подібним загрозам.

Ключові слова: сучасна війна, гібридна війна, сіра війна, проксі війна, оборонний потенціал, інформаційна безпека, науково-технічний потенціал, міжнародні партнери.

Сучасні війни – це війни, які позначаються асиметричним характером, відповідною тривалістю, використанням терористичних засобів, децентралізованою, транскордонною і поширюваною за межі держави базою конфлікту, зосередженням уваги на цивільному населенні, зникненням поділу на фронт і тил, відсутністю можливості проведення вирішальної битви. Вони вирізняються складністю та неоднозначністю, що, звісно, позначилося у науковому дискурсі різноманітністю концептів: «гібридна війна», «сіра війна», «проксі війна», «необмежений конфлікт» [1; 3; 29].

Науковці Національної академії Служби безпеки України пропонують розуміти гібридність у війні «як гетерогенне поєднання та застосування без офіційного оголошення

© Сироватко В., 2025

війни класичних та асиметричних стратегій, тактик, засобів прихованого глобального впливу однієї держави на іншу з метою політичної мотивації, інформаційного впливу, дестабілізації соціально-політичної та економічної ситуації, негативного втручання у функціонування внутрішньої інфраструктури, деморалізації громадянського суспільства, блокування та дискредитації політичних ініціатив, руйнування цілісності системи державного управління шляхом порушення внутрішньої стратегічної взаємодії між складовими сектору безпеки і оборони, органами державної влади, місцевого самоврядування, установами, організаціями, розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму і тероризму з метою порушення територіальної цілісності та суверенітету» [4].

А. Лойшин, І. Ткач, М. Ткач, В. Шевчук, сформулювали системне, універсальне визначення для розуміння поняття гібридності сучасних війн: це *агресія* (з приховуванням своїх збройних сил або опосередковано через інших суб'єктів), *дії* (воєнні, мережеві), *війна* (нелінійна, змішана, комбінована, мережево-центрична, неконвенційна, нестандартна, кримінально-терористична, комбінація з партизанської (повстанської) і громадянської війн), *конфлікт* (асиметричний, низької ефективності), *синергія різних вимірів протистояння*, заколоту і тероризму та крайній ступінь загострення протиріч у *поєднанні класичних й асиметричних стратегій, тактик, засобів прихованого глобального впливу* що здійснюється між державами, недержавними утвореннями, транснаціональними корпораціями, синдикатами, соціальними системами, громадянськими суспільствами, незаконними військовими формуваннями, кримінальними бандами, міжнародними терористичними мережами, спецслужбами іноземних держав, приватними військовими компаніями, військовими контингентами міжнародних організацій із *широким застосуванням міліарних, квазімілітарних* (розвідувально-диверсійних операцій силами спецпідрозділів, використання повстанців, добровольців, ополченців, терористичних та кримінальних технологій), *політичних, економічних, дипломатичних, інформаційно пропагандистських, інформаційно психологічних, соціальних, гуманітарних та матеріально-технічних інструментів* (методів) для досягнення стратегічних політичних цілей, загальних цілей війни, у тому числі без оголошення війни, для дестабілізації соціально-політичної та економічної ситуації, негативного втручання у функціонування внутрішньої інфраструктури, деморалізації громадянського суспільства, блокування та дискредитації політичних ініціатив, руйнування цілісності системи державного управління, порушення внутрішньої стратегічної взаємодії між складовими сектору безпеки й оборони, органами державної влади, місцевого самоврядування, установами, організаціями, закладами, розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму і тероризму, порушення територіальної цілісності та суверенітету, закріплення частини стратегічно важливих ресурсів країни-жертви за агресором; позбавлення (часткового) сторони противника фактичного суверенітету за умови необов'язкового встановлення повного і тотального контролю за територією, при цьому сторони такого конфлікту перебувають у стані «гібридного миру»/неоголошеної війни» [10, с. 154], яке на нашу думку повністю розкриває сутність сучасних війн.

Під дані визначення попадають багато війн і конфліктів, показовими серед яких є: Карабаський конфлікт (1991); Придністровський конфлікт (1992); Лівано-Ізраїльський конфлікт (2006р); російсько-грузинська (2008); громадянська війна в Сирії (2012–2024), збройна агресія рф проти України (2014 – дотепер).

Аналіз зазначених війн дає нам підстави зробити висновок, що у сучасних війнах використовуються всі наявні засоби тиску основними компонентами яких є: використання НЗФ формувань (застосування диверсійних груп, приватних військових компаній

та підтримка місцевих сепаратистських рухів); стратегія впливу засобів масової інформації – інформаційна війна, ІПСО (поширення дезінформації, фейкових новин та пропаганди з метою деморалізації населення, дискредитації уряду, вплив дезінформації на бойовий дух військових); кібератаки на критичну інфраструктуру, системи зв'язку та управління; терористичні акти; використання кримінальних елементів у бойових діях та на окупованих територіях; технологічні виклики (використання безпілотних літальних апаратів, роботизованих засобів); використання штучного інтелекту у військових цілях; економічний тиск (блокади, маніпуляції на енергетичних ринках); дипломатичні маніпуляції: використання міжнародних платформ для легітимізації агресії та створення перешкод для протидії; застосування екологічної зброї, ядерні, біологічні та хімічні загрози, тощо.

Здатність держав відстоювати свою територіальну цілісність та національну безпеку залежить від рівня їх оборонного потенціалу.

Сучасний тлумачний словник української мови визначає «потенціал (лат. potentia – сила), як можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані» [22]. В. Пасічко, – як «засоби, запаси, джерела, які є у наявності і які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, здійснення плану, вирішення завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі» [15].

Під оборонним потенціалом держави розуміється сукупність людських, матеріальних, військових, політичних та інших об'єктивно існуючих можливостей держави, а також як здатність мобілізувати і використовувати ці можливості для забезпечення обороноздатності країни, досягнення кінцевих цілей війни [20]. М. Іщук, О. Шахов, В. Смолянюк пропонують розуміти оборонний потенціал держави, як сукупність потенціалів, розділених на групи за кількома самостійними основами, а саме: за філософсько-соціологічною основою – потенційна сукупна могутність країни і воєнна могутність держави розподіляється на матеріальний (військово-матеріальний) потенціал і духовний (військово-духовний) потенціал; за загально-соціологічною основою – географічний (військово-географічний) і демографічний (військово-демографічний) потенціал; за частково-соціологічною основою (сфера суспільного життя – економічний (військово-економічний), соціальний (військово-соціальний), політичний (військово-політичний) і моральний (військово-моральний) потенціал; на основі системного, універсального функціонування – організаційний (військово-організаційний), управлінський (військово-управлінський), науковий (військово-науковий) потенціал [15].

О. Семененко, С. Салкуцан, О. Романченко, Є. Марко, А. Ремез та Л. Добровольська визначають основні структурні складові оборонного потенціалу, їх елементи та фактори впливу на оборонний потенціал, які представлені на рисунку 1 [21].

Оборонний потенціал держави – це сукупність науково-технічних, воєнних, воєнно-економічних, соціальних, моральних, економічних, політичних та воєнно-політичних можливостей держави для забезпечення її оборонної безпеки. Ключовими елементи оборонного потенціалу є: *військові ресурси***:** особовий склад; техніка та озброєння; мобілізаційні можливості; *економічна складова*: виробничі потужності, бюджетування, сільське господарство трудові мобілізаційні ресурси; *інформаційна безпека*: захист даних, контроль над інформаційними потоками; *науково-технічний потенціал:* система науково-дослідних, конструкторських та проектно-технологічних організацій; *стан розвитку військової науки:* підготовка резервного особового складу, розробка нових проектно-технічних проєктів; *соціально-моральна складова:* національні відносини, національна ідея; імідж країни.

Раніше ми вже зазначали, що оборонний потенціал країни значною мірою залежить від політики держави, здатності її політичної системи мобілізувати і ефективно

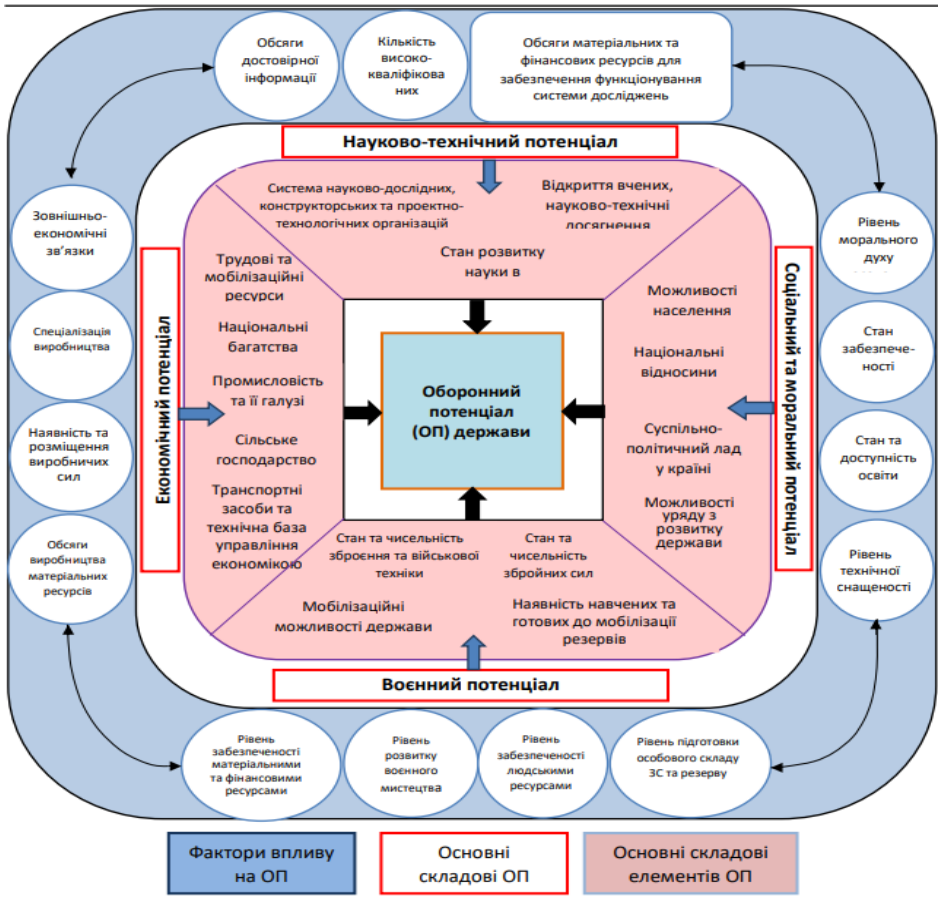

Рис. 1

використовувати існуючі людські, матеріальні, фінансові та інші можливості країни в інтересах зміцнення її обороноздатності. Слушним є вислів колишнього прем'єр-міністра Республіки Польщі Матеуша Моравєцького – «щоб захиститися, треба мати чим». Тож, побудова міцного підґрунтя обороноздатності країни є однією з ключових та вирішальних умов стійкості як в умовах війни, так і в повоєнний період. Мова йде насамперед про захищену критичну інфраструктуру країни; ефективний оборонно-промисловий комплекс, інтегрований зі спроможностями міжнародних партнерів; можливість забезпечення оборонних та інших життєво важливих потреб. Тому, створення оборонного потенціалу та формування і реалізація безпекової політики – це надважлива функція кожної держави, адже вона має гарантувати сприятливі умови для життя і діяльності громадянам, забезпечувати діяльність державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз [23, с. 101-103].

Будь-яка збройна агресія є серйозним викликом для сучасного світу, і її вплив на розвиток оборонного потенціалу країн надзвичайно важливий. Збройна агресія впливає на оборонний потенціал країн у кількох аспектах: стимулює збільшення військового бюджету

та інвестицій у військовий комплекс та його розвиток. Країни, які зазнали збройної агресії або, які відчувають загрозу з боку агресорів, починають активно розвивати свої збройні сили, зокрема модернізують військову техніку, збільшують чисельність військового персоналу та підвищують готовність армії; приводить до зростання інновацій в сфері військових технологій. Країни, що стикаються з військовою загрозою, шукають способи удосконалення, розробки нових, власних (які б не залежали від іноземних комплектуючих) засоби оборони. Що стимулює розробку новітніх зразків військової техніки, кіберзасобів оборони, розвитку космічних технологій і багатьох інших інновацій, що підвищують оборонний потенціал; спонукає країни до пошуку міжнародних союзників та об'єднань. Умови безпеки стають першочерговим завданням, і країни шукають партнерів для зміцнення свого оборонного потенціалу. Такі союзи можуть включати оборонні пакти, спільні військові вправи та обмін ресурсами та інформацією.

Боротьба з гібридними загрозами, які несуть сучасні війни, стала пріоритетом у політиці безпеки країн НАТО, які систематично розширюють свій інструментарій засобів і методів для реагування на ці загрози. Зокрема, протидію кібератакам, пропаганді та дезінформації було покладено на European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, який було створено у 2017 році. До нього увійшли такі країни, як: США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Швеція, Польща, Фінляндія, Латвія і Литва. А у 2018 році Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію про протидію гібридній війні [10, с. 151].

Україні ж, яка знаходиться у стані гібридної війни з 2014 року до теперішнього часу, доводиться адаптувати свій оборонний потенціал в real-time з урахуванням тих гібридних засобів тиску та ведення бойових дій з якими вона стикається.

На нашу думку, основними напрями таких адаптивних процесів має стати: стратегія негайної адаптації, стратегія акліматизації (пристосування до нових загроз і викликів) та стратегія еволюційної (безперервної, поступової) адаптації.

Основними адаптивними шляхами має стати формування механізмів підтримки, підпорядкування основних функцій змінам умов навколишнього середовища (військово-політичної ситуації на полі бою, в країні та в світі) і уникнення несприятливих впливів. Адаптація оборонного потенціалу до нових викликів сучасної війни вимагає системного підходу, який охоплює технологічні, організаційні та людські аспекти.

Одним з основних завдань політики держави у сфері оборони є підтримання в боєздатному стані Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення сектору безпеки і оборони, зокрема оснащення їх новітніми зразками озброєння та військової (спеціальної) техніки для забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності держави. Отже, коли мова йде про адаптацію оборонного потенціалу до викликів сучасних мов, на передній план виходить адаптація\модернізація армії, яка становить воєнний потенціал.

Оновлення озброєння. Використання безпілотних систем (зокрема дронів) стали звичайними інструментами у веденні бойових дій. За оцінками американських, європейських та українських експертів, які вже підкріплені конкретними заходами, *безпілотні системи* мають отримати більш високі ступені автономності, зокрема, завдяки штучному інтелекту та когнітивним обчисленням. Наразі, вітчизняні БпЛА (PD-2 (зі збільшеним корисним навантаженням, дальністю зв'язку та іншими вдосконаленнями) , SHARK – розвідувальний безпілотний комплекс, створені Ukrspecsystems; ударний безпілотник «Небесний лицар» тип камікадзе, розроблений компанією SkyKnight; безпілотний авіаційний комплекс Raybird-3 (ACS-3) – для різних довготривалих місій та пошуково-рятувальних

операцій (ведення аерофотозйомки та відеоспостереження вдень та вночі об'єктів земної та водної поверхні), створений компанією АВК «Скаетон», Горлиця 2 (ДП Антонов), Сокіл 300, Сокіл -2 (КБ «ЛУЧ»), «Лелека-100», «Валькірія», «Сич» та багато інших постійно адаптуються до нових умов ведення війни та технічних викликів та потребують постійних матеріальних, інтелектуальних ресурсів і має стати одним із пріоритетних складових оборонного бюджету.

Сучасна армія – це *бойові роботи (*human-out-of-the-loop – людина поза системою управління; human-in-the-loop –людина в системі управління, human-on-the-loop – людина над системою управління), які не лише бережуть життя військовим а й виконують небезпечні місії (евакуація поранених, розмінування, розвідка, тощо), здатні цілодобово брати участь у бойових діях за будь-яких кліматичних умов та в будь-яку пору року, їм не потрібний відпочинок, фінансове, продовольче та медичне забезпечення, професійна підготовка, вони не хворіють, мають надлюдські рефлекси – вони ідеальні солдати, моряки, пілоти, сапери. Серед найцікавіших нових українських стартап-проєктів у *сфері робототехніки* слід вказати на : безоператорного міношукача (робота-сапера на шасі автомобільного типу, оснащений системами орієнтації в просторі та маркування місцевості); – квадрокоптера-міношукача, призначеного для проведення розмінувань територій, на яких проводились активні бойові дії; – прототип комплексу інтелектуального керування безпілотними авіаційними системами та моніторингу театру бойових дій. Дані розробки забезпечать виконання широкого спектру завдань розвідки, спостереження, оборони [18].

Військовий зв'язок – обмін інформацією в системі управління військами (силами), зброєю, як засіб управління військами, бойовими засобами та зброєю потребує не лише оновлення, а й удосконалення**.** Наразі нагальним питанням є розробка технологій бездротового доступу до розподілених інформаційних ресурсів, оскільки переваги використання засобів радіозв'язку під час роботи в мережі очевидні: мобільність, простота і оперативність доступу до даних і т. п. Бездротові персональні, локальні і регіональні мережі вже стали реальністю та набули особливого значення в бойових умовах. Перспективними напрямами є: бездротовий зв'язок; мережі зв'язку, зокрема мобільна адаптивна мережа; 5G зв'язок; блокчейн, штучний інтелект; Інтернет речей та його безпека; безпека мереж зв'язку та інформації; прилади та устаткування для систем, мереж зв'язку; радіолокатори; технології самоорганізованої радіомережі та ін. [16, с. 83-97].

Підготовка кадрів до сучасних викликів. На важливості і першочерговості даної адаптативної стратегії акцентують увагу перший заступник Міністра оборони України О. Павлюк та науковці Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (Г. Тіхонов, В. Тютюник), які вказують на те, що у всіх війнах головне – людський ресурс. Тільки висококваліфіковані та мотивовані люди можуть перетворити виділені матеріальні ресурси, в тому числі й сучасні системи озброєння, у військові спроможності необхідні для отримання перемоги у війні. Ними пропонується створення надійної системи накопичення військово-навчених ресурсів яка б охоплювала всі верстви населення (зокрема України) здатних виконувати військовий обов'язок щодо оборони незалежності і територіальної цілісності держави. Потребують змін заходи мобілізаційної підготовки, які являють собою комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування; допризовна військова підготовка; підготовка в ході проходження військової служби, підготовка військовозобов'язаних та резервістів потребують перегляду і трансформації до сучасних умов ведення війни; доукомплектування військових організаційних структур

технічними засобами і технікою національної економіки [13, с. 12-13]. Запровадивши розосереджену систему підготовки військ можна частково уникнути загроз і суттєво підвищити рівень їх боєздатності

Технічне забезпечення. Низький рівень технічної готовності призначених транспортних засобів, відсутність в національній економіці технічних засобів і техніки яка здатна задовольнити потреби Збройних Сил та інших складових Сил оборони, зміни організаційних структур військових частин (підрозділів) відповідно до завдань, що ними вирішуються, недостатня кількість наявної техніки на підприємствах установах і організаціях, збільшення потреби в технічних засобах і техніці у зв'язку з формуванням нових військових організаційних структур виходячи з викликів і загроз національним інтересам, великі втрати техніки в ході ведення бойових дій та інші [13, с. 13-16], відновлення вилученої техніки – все це вимагає нестандартних та оперативних рішень та дій, і змін у законодавстві, які б сприяли адаптації сектору технічного забезпечення.

Інновації в оборонній сфері: Інвестування в новітні технології, розвиток оборонної промисловості, розробка сучасних видів озброєння, використання дронів, штучного інтелекту та інших високотехнологічних рішень у військовій справі. У колективній монографії «Аналіз світових технологічних трендів у військовій сфері» ДНУ «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» представлені результати щодо глобальних технологічних та наукових трендів у сфері озброєння та військової техніки. Рівень захисту та безпеки, що надає країна своїм громадянам, у перспективі напряму пов'язаний із можливістю розвивати домінуючі технічні та технологічні тренди. У воєнній сфері такі технології спрямовані на розширення здатності сил та засобів діяти в оперативній обстановці, що швидко змінюється: у космосі, кіберпросторі, районах міської забудови. Військово-політичний блок НАТО, що об'єднує 32 країни-членів, приділяє велику увагу розробці і застосуванню передових технологій у сфері безпеки і оборони та прагне зберегти переваги в цій сфері шляхом застосування передових наукових знань, технологічних розробок та інновацій [16]. Україна наразі поновила розробку інновацій та модернізацію сімейства ракет «Вільха» [25]; ракетного комплексу «Нептун»[18]; далекобійний дрон-ракета «Паляниця» (2024) був розроблений українськими фахівцями у найкоротший термін, лише 1.5 року [14]. Важливим адаптивним моментом є те, що вартість даних ракет значно зменшилася, що пов'язано із застосуванням альтернативних та\або вітчизняних матеріалів. Завдяки цьому підходу, стане можливим організувати масове виробництво ракет, що дозволить значно підвищити ударний потенціал України на великих відстанях як у поточній війні, так і в гарантуванні майбутньої національної безпеки.

Розвиток технологій: Зростання ролі штучного інтелекту та автоматизованих систем у військових операціях. У травні 2020 р. було опубліковано доповідь NANO Science & Technology Trends 2020-2040: Exploring the S&T Edge, в якій окреслені тенденції розвитку технологій протягом наступних 20 років та визначаються новітні або проривні напрями розвитку науки і технологій, які матимуть вплив на розвиток колективної безпеки і оборони. Серед них такі: технології великих даних (Big data); технології штучного інтелекту (AI); технології автономності (робототехніка) (Autonomy); космічні технології (Space); гіперзвукові технології (Hypersonics); квантові технології (Quantum); біотехнології (Biotechnology) [2].

Штучний інтелект у сфері оборони. Оборонні відомства провідних країн вивчають можливості застосування технології ШІ в оборонній сфері, зокрема: у підтримці прийнятт рішень для командувачів на полі бою, отримання відповідної семантичної інформації для підтримки військової розвідки; автоматизація та оптимізація логістичних систем;

підтримка медичної діагностики та лікування; а також скорочення кількості персоналу, який буде розгорнутий у небезпечних середовищах та місіях; для автономної експлуатації безпілотних машин тощо. Ведуться розробки і є певні напрацювання у використанні ШІ з обслуговування систем військових літаків, в управлінні військовою технікою – від безпілотників до технологій рою безпілотників та автономних систем польоту, у галузі комп'ютерного зору, розпізнавання мови, обробки природної мови та робототехніки, тощо. Військові застосування штучного інтелекту можуть створити системи настільки спроможними, що вони змінять характер війни [16, с.17]. Наразі ми вже маємо досвід використання автономної зброї, яка може знаходити, ідентифікувати, відстежувати, націлюватися, та знищувати сили противника без участі операторів – людей у процесі прийняття рішень. Важливість розвитку технології ШІ у вітчизняній соціально-економічній, науково-технічній, оборонній та іншої діяльності загальнодержавного значення, свідчить прийнята «Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні» [28]

Технології великих даних (Big data.) У оборонній сфері окремі європейські країни та США реалізують проєкти із застосуванням аналізу великих обсягів даних, аби зрозуміти, яким чином ці інструменти та можливості можуть бути застосовані в роботі з моделювання для потреб збройних сил. Такими областями є: розробка концепцій діяльності та управління можливостями; операційний аналіз для прийняття рішень в обороні; розробка систем з визначення, розробки та виявлення областей застосування нових або вдосконалених військових можливостей; аналіз з метою визначення прогалин у навчанні, розробка альтернативних методів навчання, віртуальна бойова підготовка; допомога в прийнятті рішень при плануванні та виконанні операцій ШІ дозволить воїнам використовувати «великі дані» для аналізу великих обсягів інформації, що є неможливим для людей.

В Україні вже спроби використання комерційних додатків Big Data, зокрема супутникові знімки використовують для аналізу економічних потреб, визначення збитків на окупованих територіях та у військовій сфері визначення та моніторинг розташування ворожих позицій, планування артилерійських ударів, прорахування траєкторії польотів ворожих повітряних об'єктів та з метою оптимізації розміщення оборонних споруд. Проте перед сектором оборони стоїть питання адаптації (створення потужної) інфраструктури, зокрема кластерних серверів та підготовки спеціалістів, що забезпечуватиме успішний аналіз великого обсягу даних [27].

Гіперзвукові технології (Hypersonics). Держава, яка зможе першою в світі вийти на серійне виробництво високоточних гіперзвукових ракет, створить для себе безумовну військову перевагу, перш за все, у стратегічному масштабі[26]. Вони здатні знищувати, захищені за останнім словом, техніки не тільки наземні, але і підводні об'єкти, головним чином, – об'єкти критичної інфраструктури.

Космічні технології. Від космосу на сьогодні залежить можливість військових сил оперативно та ефективно виконувати свої місії. Наразі Україна входить до списку країн світу, які працюють над програмами щодо використання результатів застосування космічних засобів у системах озброєння. Важливу роль космічні засоби відіграють і в питанні отримання відомостей про ворога і його плани, так звана космічна розвідка (розвідувальні супутники). Найбільші надбання у ці галузі сьогодні належать США, рф (яка експлуатує військово-космічний потенціал, що дістався від СРСР), Китай, який швидкими темпами розвиває власні військово-космічні системи, в тому числі і розвідувальні [9]. Крім лідерів, безпосередньо розвідувальними супутниками військового призначення на сьогодні володіють також Велика Британія, Ізраїль, Індія, Італія, Канада, Туреччина, Франція, ФРН, Південна Корея і Японія.

Військові застосування біотехнологій. Використання біомаркерів (фенотипічних та генетичних) надає нові можливості для виявлення та діагностики інфекційних захворювань, таких як швидка ідентифікація на ранній фазі епідемії або визначення генотипів під час дослідження ознак біологічної загрози а біомедичні системи забезпечуватимуть можливість безперервного моніторингу стану здоров'я солдата [16, с.21].

Вищенаведений огляд сучасних тенденцій нової війни та викликів для оборонного потенціалу держав можна доповнити трендами які потребують розробки адаптивних стратегій у коротко та довгостроковій перспективах, серед яких: квантові технології, зменшення чисельності військових сил і збільшення традиційної модернізації та професіоналізації військових; електрифікація поля бою; заміна викопного палива альтернативними джерелами енергії; використання у оборонній промисловості штучних матеріалів з унікальними та новими властивостями, які можуть бути виготовлені з використанням методів, взятих з нанотехнологій або синтетичної біології; модернізація системи протиповітряної оборони; підвищення оперативної стійкості; електрифікація військових машин, тощо.

Інформаційна складова адаптації. Головними елементами позитивного результату у сучасні війни є інформаційна перевага над противником, адже основою перемоги у інформаційній війні є управління процесом зміни свідомості людей, їх світогляду, ставлення до суспільства і держави; небезпекою для людей є втрата ними власної волі, а для держави – її суверенітету) та «диверсифікація громадської думки має на меті дестабілізацію обстановки в країні-агресорі чи її окремих регіонах; активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами; ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних судових процесів, застосування міжнародних санкцій з інших причин» [28]. З іншого боку, важливою складовою оборонного потенціалу є формування інформаційної стійкості шляхом впровадження національних програм з медіаграмотності військових, їх родин, населення в цілому, створення потужної системи протидії дезінформації та забезпечення прозорої комунікації уряду із суспільством.

Наступним важливим адаптивним моментом оборонного потенціалу є **економічна стійкість**. Мережева модель стійкості (запропонована Національним інституту стратегічних досліджень) спирається на переважання горизонтальної взаємодії та потужну роль децентралізованих рішень у визначенні шляхів забезпечення стійкості, яку обрала Україна. Головними базисними характеристиками національної соціально-економічної системи, які б забезпечили ефективну опірність країни на першому етапі війни та перехід до стійкості в умовах її переходу до тривалої фази визначено: а) розгалужене підприємництво, основа якого – малий і дрібний бізнес – що забезпечує безперервне постачання базових товарів та послуг, зайнятість та доходи населення, генерує податки; б) ефективну система комунікацій – транспортних, що базуються на діяльності централізованої Укрзалізниці та децентралізованого автотранспорту, широкосмугового та мобільного інтернету з широким набором послуг у фінансовій, управлінській, соціальній сферах – що склало основу мережевої взаємодії; в) розширені повноваження та кваліфікації громад завдяки проведеній децентралізації – завдяки чому громади як центри самоорганізації ефективно виявили себе у виконанні широкого кола функцій – від безпекових – до гуманітарних; г) організоване громадянське суспільство – яке взяло на себе організацію гуманітарної підтримки, допомогу в релокації бізнесу, волонтерство для сил оборони, протидію ворогу в різних формах тощо, створивши інституційну основу мережевої взаємодії; д) відкритість країни – свідома інтегрованість держави та суспільства у глобальні процеси, насамперед – досвід європейської та євроатлантичної інтеграції забезпечили міжнародну підтримку України. Критично важливим є збереження дієвості цих чинників в умовах довготривалої війни [7, с.17-21].

Розбудова багаторівневої оборони передбачає створення гнучкої системи оборони, яка поєднує: сили регулярної армії, територіальну оборону та мобілізацію громадянського суспільства.

Дослідження систем *територіальної оборони* країн світу показує, що підвищення обороноздатності країни завдяки системам територіальної оборони використовує переважна їх більшість. Системи територіальної оборони можуть значно спростити та зменшити витрати на всебічну підтримку власних підрозділів, оскільки вони можуть використовувати місцеві ресурси та матеріально-технічні запаси з місцевих баз та складів як основні джерела підтримки[12]. В січні 2022 року розпочалося створення моделі територіальної оборони України (у відповідності до Закону України «Про основи національного супротиву») практичне випробовування якої почалося з 24 лютого 2022 року відразу в умовах воєнних дій. Процес розгортання системи ТрО засвідчує необхідність аналізу її функціонування [8], удосконалення та адаптації до умов гібридної війни.

Постає питання мобілізації громадянського суспільства, як складової оборонного потенціалу держави. Концепції тотальної оборони офіційно прийняті в таких демократичних країнах, як: Австрія, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія. Концепції їх оборони спираються на необхідність виховання у громадян готовності до відсічі агресії, захисту країни і відстоювання цінностей суспільства. Консолідована оборона припускає організацію оборони так, щоб усі сектори національної економіки країни були наділені відповідними обов'язками у рамках оборонного планування на рівні держави та високою відповідальністю суспільства і громадян за стан обороноздатності країни і забезпечення власних збройних сил [6, с. 21-25].

У відповідності до Закону України «Про оборону України», оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Російсько-українська війна засвідчила, що існуючі механізми захисту країн Європи від гібридних воєнних дій виявилися нездатними. Нерішучість дій цих країн, щодо зміни свого ставлення до удосконалення власних воєнно-економічних моделей, у найближчій або середньостроковій перспективі створить передумови до виникнення загроз воєнної та економічної направленості. Сьогодні чітко видно, що інтеграційні союзи, побудовані за часів 50–70 років минулого століття виявляються малоефективними в нових реаліях співіснування різних країн, тоді як росія, зуміла докласти свої зусилля, змогла посилити серйозні внутрішні протиріччя і зіграти на них [22]. Саме тому, кожна країна повинна чітко розуміти її власну вразливість і готовність до гібридних атак, це передбачає аналіз індивідуальних вразливих сторін і підготовку до них, включаючи зміцнення правової бази, громадської готовності та свободи преси.

Підсумуємо, основними пріоритетами адаптації оборонного потенціалу є: оперативне реагування на зміну загроз, інтеграція новітніх технологій та гнучкість військової стратегії, підготовки військового та цивільного персоналу, адаптованого до вимог сучасної війни. Боротьба із такими загрозами вимагає динамічної адаптації й уваги до нових технологій, інструментів які можуть бути потенційно застосовані. Лише поєднання інновацій, міжнародної співпраці та стратегічного планування забезпечить ефективну відповідь на сучасні загрози та збереже мир і стабільність у світі. Лише системний підхід до адаптації та/або розвитку оборонних спроможностей забезпечить Україні стійкість перед викликами сучасної війни.

Список використаної літератури

1. Буряченко О. Гібридна війна як нова форма глобального протистояння. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом.* Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 2 (74), С 24-31. URL: DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-(74)-3
2. Войтовський К. Глобальні тренди розвитку науки і технологій: нові виклики і можливості : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/nauka-i-tehnologii.pdf (дата звернення 25.01.2025).
3. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.
4. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії: монографія / О. Акульшин, О. Заруба, Л. Компанцева, С. Кудінов, Н. Слухай, О. Снитко. Київ: Національна академія СБУ, 2018. 236 с.
5. Долетить і до Москви, і до Грозного: що відомо про «Довгий Нептун» – українські ракети, які летітимуть на 1000 км. URL: https://espreso.tv/poyasnuemo-doletit-i-do-moskvi-i-do-groznogo-shcho-vidomo-pro-dovgiy-neptun-ukrainski-raketi-shcho-letitimut-na-1000-km (дата звернення 25.01.2025).
6. Дузь-Крятченко О., Панкратов Є. Всеохоплююча оборона України : консолідована відповідь на загрози. *Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії рф проти України: зб. матеріалів міжн. наук-практ. конф. (Київ, 27квітня 2023 р.).* К.: Національний університет оборони України. 2023. 313с. URL: https://er.knutd. edu.ua/bitstream/123456789/24843/3/mnpk-vseob-2023. pdf (дата звернення 25.01.25).
7. Жаліло Я. Економічне підґрунтя стійкості України у відсічі російської агресії. *Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії рф проти України: зб. матеріалів міжн. наук-практ. конф. (Київ,27квітня 2023 р.).* К.: Національний університет оборони України, 2023. 313 с. URL: https://er.knutd. edu.ua /bitstream /12345 67 89 /2 48 43 /3/ mnpk-vseob-2023.pdf (дата звернення 26.01.2025).
8. Єфімов Г., Івахів О., Романюк А. Погляди на базові поняття територіальної оборони в системі забезпечення обороноздатності держави. *Воєнна та інформаційна безпека держави: зб. наук. праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*.2024. Том 1: №3(82), С.32-39.
9. Космічна розвідка – як це працює. *Defense express.* URL: https://defenceua. com/army_ and_war/kosmichna_rozvidka_jak_tse_pratsjuje-2519.html (дата доступу 18.01.2025)
10. Лойшин А., Ткач І., Ткач М., Шевчук В. Аналіз та систематизація підходів до розуміння поняття «гібридної війни». *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security",* Vol. 11, No. 1, 2021 С. 145-162.
11. Мунтіян В. І. Економіка та оборонні витрати: аналіз зарубіжних досліджень і український шлях розвитку. Київ: Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фінансів України, 1998. 463 с.
12. Мурашко А. Територіальна оборона як ключовий елемент здійснення державної політики у сфері національної безпеки на регіональному рівні. *Актуальні питання у сфері державного управління.* Публічне управління та адміністрування в Україні. 2020. Вип. 16, С.153-156. URL: https://pag-journal. iei.od.ua/archives/2020/16-2020/29. pdf (дата звернення 26.01.2025)
13. Павлюк О., Тіхонов Г., Тютюнник В. Проблемні питання мобілізаційної підготовки та мобілізації з урахуванням досвіду російсько-української війни та шляхи їх вирішення. *Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії рф проти України: зб. мате-*

*ріалів міжн. наук-практ. конф. (Київ,27квітня 2023 р.).*К.: Національний університет оборони України, 2023. 313 с. URL: https://er.knutd. edu.ua/bitstream/123456789/24843/3/mnpk-vseob – 2023.pdf (дата звернення 25.01.2025).
14. «Паляниця» та власна балістична ракета: що відомо про новітні розробки України. *Слово і Діло.* 30 серпня 2024. URL: https://www.slovoidilo.ua /2024/08/30/infografika/bezpeka/palyanycya-ta-vlasna-balistychna-raketa-vidomo-pro-novitni-rozrobky-ukrayiny (дата звернення 25.01.2025).
15. Пасічко. В. Обороноздатність держави: теоретичні основи системного дослідження. *Політичний менеджмент.* Воєнна безпека. 2008. №2. С.135-143. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018 /07/pasichko_ oboronozdatnist.pdf (дата звернення 25.01.2025).
16. Писаренко Т. Аналіз світових технологічних трендів у військовій сфері: монографія / Т. Писаренко, Т. Кваша, Т. Гаврис та ін., за заг. редакцією Т.В.Писаренко К.: УкрІНТЕІ, 2021. 110 с.
17. «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» Розпорядження Кабінету міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення 30.01.2025)
18. РК-360МЦ «Нептун»: фактор стримування російського флоту. *Militarnyi.* URL: https://mil.in.ua/uk/articles/rk-360mts-neptun-faktor-strymuvannya-rosijskogo-flotu/флоту (дата звернення 28.01.2025).
19. Розвиток технологій – шлях до перемоги у війні майбутнього. URL:http://opk.com.ua (дата звернення 28.01.2025)
20. Семененко О. М. Методологічні основи воєнно-економічного супроводження програм розвитку Збройних Сил України: дис. … докт. військ. наук: 20.01.05. Київ: ЦНДІ ЗС України, 2018. 640 с.
21. Семененко О., Салкуцан В.; Романченко О., Марко Є., Добровольська Л., Ремез А. Основні методологічні аспекти оцінювання взаємозв'язку оборонного та економічного потенціалу держави у рамках формування вимог до її ефективного розвитку. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 2020. Vol. 10, No. 6, С.161-177.
22. Семененко О., Дейнега О., ВоронченкоІ., БорисюкС., Митченко С., Таран О. Щодо трансформації форм та способів воєнних дій в умовах ведення гібридних війн. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, Vol. 11, No. 2, 2021
23. Сироватко В. Збройна агресія та її вплив на розвиток оборонного потенціалу країн. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 30 листопада 2023 р*. Чернівці, 2023. 312 с. С 101-103
24. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / За заг. ред. д,ра філол. наук, проф. В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа» 2006. 1008 с
25. Українська ракета «Вільха-М» пройде випробування в контрнаступі ЗСУ. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3680183-ukrainska-raketa-vilham-projde-viprobuvanna-v-kontrnastupi-zsu.ht (дата звернення 25.01. 2025).
26. Україна наблизилась до розробки гіперзвукових ракет. *Український погляд.* URL: https://ukrpohliad.org/news/ukrayina-nablyzylas-do-rozrobky-giperzvukovyh-raket.html (дата звернення 25.01.2025).
27. Уміння ефективно використовувати обмежені ресурси — унікальна *характеристика української армії. SPEKA.* URL: https://speka.media/uminnya-efektivno-vikoristovuvati-obmezeni-resursi-unikalna-xarakteristika-ukrayinskoyi-armiyi-intervyu-z-mixailom-kolcovim-pyg2qp (дата звернення 25.01.2025).

28. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С.66-76.
29. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». 2016. № 4 (41). С. 41–48.
30. Hybrid warfare security and asymmetric conflict in international relations. M. Weissmann (Anthology Editor), N. Nilsson (Anthology Editor), B. Palmertz (Anthology Editor), P. Thunholm (Anthology Editor). *Bloomsbury Publishing*, 2021. 312 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/349497596_Hybrid_Warfare_Security_and_Asymmetric_Conflict_in_International_Relations (дата звернення 29.01.2025)

ADAPTING DEFENSIVE POTENTIAL TO NEW CHALLENGES OF MODERN WARFARE: LESSONS FOR UKRAINE

Viktor Syrovatko
Taras Shevchenko Luhansk National University,
Department of Political Science and International Relations
Ivana Banka Str., 3, 36003, Poltava, Ukraine

Modern wars demonstrate dynamic changes in the forms and methods of warfare caused by technological progress, hybrid threats, and globalization. The key to ensuring national security is the defense potential of the state, which represents the totality of its scientific, technical, military, military-economic, social, moral, economic, political, and military-political capabilities.

Thus, adapting a state's defense potential to new challenges becomes a critically important task, especially for countries facing aggression from a stronger enemy. This article examines the theoretical and practical aspects of modern warfare, defense potential, and the challenges that states face in the process of adapting their security component to new conditions of warfare, particularly in the context of asymmetric threats, rapid technological evolution, and hybrid forms of conflict.

The author highlights the challenges facing the defense sector and society related to the impact of technologies such as unmanned aerial vehicles, cyber weapons, electronic warfare systems, and artificial intelligence, the problem of providing human resources, the need to rethink traditional approaches to defense and security. Particular attention is given to resource mobilization, mobility issues, logistics, the digitalization of the defense sector, and cooperation with international security partners.

The study emphasizes that a key element of adapting defense capabilities is the ability to respond swiftly to evolving threats, integrate new technologies and maintain flexibility in military strategy. The author also highlights the importance of training both military and civilian personnel to meet the demands of modern warfare.

It is concluded that only a systematic approach to the development of defense capabilities, which includes analyzing global trends, modernizing of military forces, and engaging in active diplomatic efforts, will ensure Ukraine's resilience to the challenges of modern warfare. The study of international experience from countries that have successfully countered similar threats is especially relevant.

Key words: modern warfare, hybrid warfare, gray-zone warfare, proxy war, defense potential, information security, scientific and technological potential, international partners.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 418–424
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 418–424

УДК [327:008](540)“20”
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.49

«М’ЯКА СИЛА» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДІЇ

Ольга Теленко
Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна

У статті досліджено засоби, які використовує Індія для поширення «м’якої сили». Зазначається, що з часу введення у науковий обіг терміну «м’яка сила» Дж. Наєм відбулося поступове розширення його змістових меж. Підкреслено, що головна ідея, яку пропагує Індія на міжнародній арені – це ідея ненасильства й мирного співіснування. До поширення цієї ідеї активно долучився уряд Індії. Зокрема його міністерства виступили ініціаторами низки проєктів, які дають можливість показати багатогранність їхньої держави. На урядовому рівні створено низку інституцій, які займаються поширенням «м’якої сили». Завдяки використанню сучасних засобів поширення інформації Індії вдалося підвищити популярність її культури у світі. Визначено, що протягом останнього десятиліття економіка Індії демонструє зростання, це робить її інвестиційно привабливою. На цьому, зокрема, наголошують представники великої діаспори, яка підтримує зв’язки з батьківщиною й наполегливо поширює елементи «м’якої сили» Індії за кордоном. Індійська діаспора створює позитивний імідж своєї батьківщини, працюючи в престижних секторах економіки в країнах Заходу, просуваючи індійську кухню, індійські фестивалі тощо.

Підкреслено, що Індія, де більшість населення сповідує індуїзм, демонструє толерантність до інших релігій. Ідеї ненасильства й мирного співіснування держава пропагує на регіональному та глобальному рівнях використовуючи різні форми і засоби, наприклад, кінематограф, йогу, крикет, музику, танці, живопис, літературу тощо. Зазначено, що елементи сучасної концепції «м’якої сили» Індії простежуються в давніх філософських творах. Індія працює над збільшенням кількості своїх дипломатичних представництв за кордоном, налагоджує зв’язки з регіональними організаціями, активно просуває вивчення мови гінді. Зазначено, що концепція «м’якої сили» Індії не позбавлена й недоліків, що спричинені, серед іншого, зниженням в країні рівня демократії, ставленням до Індії країн регіону, а також політикою Індії в контексті війни Росії проти України. Перешкодами на шляху поширення ідеї «м’якої сили» Індії постають проблеми фінансування цієї сфери, неузгодженість діяльності різних інституцій, брак кваліфікованих кадрів.

Ключові слова: «м’яка сила», Індія, культура, йога, діаспора, зовнішня політика, Південна Азія.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття роль Індії в структурі міжнародних відносин суттєво зросла. Держава з найбільшою у світі кількістю населення демонструє економічне зростання та відіграє важливу роль у діяльності міжнародних організацій, форумів і форматів. Вона намагається поширювати свій вплив як у регіональному, так і в глобальному масштабах, використовуючи для цього величезні людські ресурси, а також свою філософію, культуру та інші елементи, які формують «м’яку силу» держави. Індія зміцнює свій імідж на міжнародній арені, презентуючи себе як державу, що має чималий потенціал поширення «м’якого» впливу на світ та унікальний набір чинників для цього. Водночас її політика не позбавлена недоліків. Так, держава продовжує купувати у Росії енергоносії попри агресію останньої щодо України. Це негативно впливає на сприйняття

© Теленко О., 2025

Індії в Західному світі. Дослідження «м'якої сили» Індії дає можливість зрозуміти, які елементи її політики є ефективними у формуванні позитивного реноме держави на міжнародній арені, а які можуть негативно вплинути на її сприйняття у глобалізованому світі.

Метою дослідження є проаналізувати засоби, які використовує Індія для поширення своєї «м'якої сили».

Джерельна база дослідження. «М'яка сила» Індії перебуває в центрі обговорення багатьох дослідників сфери міжнародних відносин. Науковці зосереджуються на аналізі як загальної структури «м'якої сили» Індії, так і її складових, висвітлюють її переваги й недоліки. «М'яку силу» Індії досліджували С. Генг, П. Кугіел, М. Мішра, Г. Наранг, А. Панде, Ш. Патил, М. Тюдор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміном «м'яка сила» ми завдячуємо американському політологу Дж. Наю, який використав його у своїй праці «Приречені вести» («Bound to Lead»), опублікованій 1990 р. На його думку, держава може впливати на інших не лише за допомогою примусу і плати, під якими маються на увазі військові та економічні засоби, а й за допомогою привабливості й переконання, тобто за допомогою «м'якої сили» [1, с. 35]. Остання, своєю чергою, на думку Дж. Ная, базується на трьох складових: приваблива культура, політичні цінності та «зовнішня політика, яка сприймається іншими як легітимна і така, що має моральний авторитет» [2].

Від часу запровадження в науковий обіг термін «м'яка сила» набув глибшого осмислення і трактування. До прикладу, британська консалтингова компанія Brand Finance при формуванні рейтингу держав щодо застосування ними «м'якої сили» враховує 55 різних показників [3]. Розширення змістових меж терміна «м'яка сила» дає можливість глибше зрозуміти, які інструменти можуть бути використані державою для формування свого іміджу на міжнародній арені, і більш об'єктивно оцінити місце, яке посідає та чи інша держава в ієрархії держав щодо використання «м'якої сили».

Однією з держав, які доволі активно використовують «м'яку силу» у своїй зовнішній політиці, є Індія. Концепцію «м'якої сили» вона почала втілювати в життя задовго до того, як та набула поширення завдяки Дж. Наю. І це не сталося випадково, адже століттями люди в різних частинах світу цікавились мистецтвом і культурою однієї з найдавніших у світі цивілізацій – індійської [4]. Недаремно прем'єр-міністр Індії Н. Моді стверджує, що «Індія – це не лише нація, але також ідея й культура» [2].

Історичні корені індійської «м'якої сили» простежуються у філософських ідеях і концепціях, створених представниками стародавньої індійської цивілізації. Так, деякі індійські релігійні вчення пропагують філософську концепцію ахімси – етичний принцип ненасильства. Один із найвідоміших імператорів давньоіндійської держави Маурiїв Ашока активно пропагував пацифізм як основу буддизму, а ідеї універсалізму закладені в індуїзмі. Таким чином, позиція Індії в міжнародному середовищі сформувалася історично, її засади закладені ще в давньоіндійських трактатах і політиці стародавніх правителів. Один із керівників та ідеологів національно-визвольних рухів Індії Махатма Ганді відстоював ненасильницькі методи в національно-визвольній боротьбі [5].

Важливу роль у глобальних інтеграційних структурах індійські ідеї відіграли у період холодної війни. Серед них уже згадана концепція ненасильства М. Ганді, п'ять принципів мирного співіснування («Панча Шила»), на яких базував свою зовнішню політику перший прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру. Індія була одним з ініціаторів Руху неприєднання в 1960-х роках, відстоюючи ідею мирного співіснування та неприєднання держав до військових блоків [6]. Сучасна Індія провадить миролюбну зовнішню політику,

що спирається на багатосторонню дипломатію, це мирна нація, готова до співпраці та порозуміння. А на регіональному рівні держава позиціонує себе як виразник інтересів держав, що розвиваються [7, с. 10].

Свою «м'яку силу» Індія поширює за допомогою державних інституцій. Ще 1950 р. уряд Індії створив Індійську раду з культурних відносин, яка займається розвитком культурних зв'язків за кордоном. Рада організовує культурний обмін індійських діячів у сферах театру, танців, музики, фольклору, живопису з іншими державами світу, а також влаштовує різноманітні заходи в цій царині. У міністерстві закордонних справ функціонує відділ зовнішньої інформаційної політики та публічної дипломатії; міністерство закордонних справ запустило такі ініціативи, як «Пункт призначення Індія», «Знай Індію», «Дипломатія намасте» і «Медична дипломатія»; міністерство туризму стало ініціатором кампанії «Неймовірна Індія» для просування туризму в державі. Ця ініціатива відіграє незамінну роль у просуванні «Бренду Індія», фрази, яка використовується для опису кампанії, започаткованої, щоб представити Індію, як країну, привабливу не лише для туристів, а й для інвесторів. А 2014 р. створено міністерство аюрведи, йоги і натуропатії, унани, сідхи і гомеопатії, одним із завдань якого є популяризація індійської традиційної медицини [6; 7, с. 9; 8; 9; 10; 11].

Індійський уряд працює над розширенням можливостей Індії в сфері «м'якої сили», інвестуючи в спрямовані на це ресурси і проєкти, зокрема, у збільшення кількості посольств за кордоном, відновлення зв'язків з такими регіональними організаціями, як АСЕАН, БІМСТЕК і СААРК. Індійський уряд намагається пожвавити стратегічні, культурні, дипломатичні та економічні відносини з країнами Східної та Південної Азії через реалізацію політичних проєктів «Погляд на Схід», «Дій на Сході» і «Сусідство на першому місці» [12].

Отже, бажаючи відігравати роль лідера в регіоні Індія діє через багатосторонні формати, що дає можливість охопити широке коло країн для налагодження відносин в різних сферах. Для просування «м'якої сили» на урядовому рівні вдалося вибудувати злагоджену стратегію, а до втілення її у життя залучити різні державні інституції та міністерства. Різноманітні міністерські ініціативи сприяють залученню громадськості до формування позитивного іміджу держави, з акцентом на її унікальності.

Для поширення свого контенту Індія активно використовує сучасні засоби. Інтернет, You Tube, технологія OTT та соціальні мережі помітно вплинули на популярність індійської культури, особливо класичної й сучасної музики та танцю. Дизайн, текстиль, мода, живопис, скульптура, ремесла, архітектура, мови та література – усе це викликає захоплення у людей в різних куточках нашої планети, дивує своєю оригінальністю та естетикою і спонукає до наслідування [2]. Недарма такі відомі західні виконавці, як британський гурт «Бітлз», Майкл Джексон, Мадонна, Шакіра, включали індійські танцювальні та музичні твори до свого репертуару [8].

Привабливою для іноземних інвесторів видається економіка Індії. Відразу після отримання Індією незалежності 1947 р., її економіка була слабкою, а ресурси були повністю виснажені колоніальною владою, яка панувала тут понад три століття. Поступово ситуація почала змінюватися на краще, а протягом останнього десятиліття держава продемонструвала швидке економічне зростання, що зумовлено культурними та історичними зв'язками Індії з різними частинами світу зокрема завдяки успішній діаспорі, яка налічує понад 35 млн осіб. До речі, щороку 2,5 млн індійців щороку мігрують за кордон, що є найвищим показником у світі [2; 6; 8].

Індійська діаспора є важливим чинником у справі просування стратегії «м'якої сили». У США вона сприяє зміцненню індо-американських відносин, допомагає формуванню позитивного іміджу Індії в очах американської громадськості [12]. Індійська діаспора в країнах Заходу створює позитивне враження про Індію та її громадян, які демонструють міцні наукові знання та ефективні професійні навички, займаючи ключові позиції в IT-сфері, комерції, банківському та інших секторах [13, с. 317].

Індійська кухня пропагує ідеї здорового харчування та вегетаріанства. Численні індійські ресторани, які відкрили представники індійської діаспори по всьому світу, користуються неабиякою популярністю [8]. Саме завдяки діаспорі індійський фестиваль Дівалі, відмий як свято світла, набув глобального розмаху, уособлюючи перемогу світла над темрявою, добра над злом, а знання над невіглаством. Тепер Дівалі святкують громади, які знаходяться далеко за межами Південної Азії [14]. Оскільки відчуття родини глибоко вкорінене в індійському суспільстві, це сприятливо впливає на поширення «м'якої сили» Індії і формування міцних зв'язків жителів цієї держави з діаспорою, яка проживає в різних регіонах світу.

Упродовж своєї історії Індія ставала прихистком для євреїв, християн, мусульман, представників інших релігій, але, асимілювавши їх, ревно зберігала власні культуру та історію [6]. Окрім індуїзму, який сповідує більшість населення Індії, на Індійському субконтиненті виник також буддизм, який звідти поширився в Китай, Південно-Східну Азію та за її межі. Важливою складовою як індійської, так і світової культурної спадщини, є міфологічні епоси «Рамаяна» та «Махабхарата». За внеском у розвиток філософії їх порівнюють з давньогрецькими «Іліадою» та «Одіссеєю» [8]. Найвидатнішими центрами культурної синергії та «м'якої сили» вважаються стародавні університети Індії, які плекають наукову еліту для усього світу [6].

Одним з найвпізнаваніших маркерів «м'якої сили» Індії є йога. Інтерес до цієї системи психопрактики є глобальним і географічно охоплює територію, що простягається від Японії до США та від Саудівської Аравії до Бразилії. Під час свого виступу на 69-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2014 р. прем'єр-міністр Індії Н. Моді ініціював визнання 21 червня Міжнародним днем йоги. Ініціатива була підтримана 175 державами-членами, що свідчить про універсальну привабливість йоги [2; 8]. Йога вже не одне десятиліття є символом самовдосконалення і внутрішнього розвитку, що привертає увагу людей у всьому світі.

Індія просуває на міжнародній арені свій кінематограф. Боллівуд має тісні зв'язки з міністерством закордонних справ Індії і щороку створює надзвичайно велику кількість фільмів кількома мовами – майже тисячу [8; 12]. Невід'ємною складовою «м'якої сили» кожної держави є популяризація вивчення національних мов. Уряд Індії регулярно провадить різноманітні заходи для заохочення вивчення мови гінді на міжнародному та регіональному рівнях, а починаючи з 1975 р. відбувається Всесвітня конференція гінді [7, с. 9].

Ще одним інструментом поширення «м'якої сили» Індії є крикет. Традиція гри в крикет у Південній Азії простежується ще з часів британського колоніалізму, а після відходу британців, у постколоніальний період, крикет залишився невід'ємною складовою життя й культури людей Індійського субконтиненту. Індія використовує цю гру як інструмент комунікації з іншими державами регіону. Так, крикет тривалий час слугував засобом налагодження дипломатичних зв'язків між Індією і Пакистаном, які є запеклими суперниками [15, с. 3–11].

Водночас, на шляху розвитку індійської «м'якої сили» постають і перешкоди. Серед них – недостатнє фінансування поширення «м'якої сили», неузгодженість діяльності між

залученими у цю сферу установами, брак кваліфікованої робочої сили та нечітке окреслення повноважень Індійської ради з культурних відносин [16].

Слабкою стороною індійської «м'якої сили» є рівень демократії у цій державі. Раніше Індія вважалася найбільшою демократією світу за кількістю населення, але зараз вона переживає демократичну рецесію. У країні спостерігаються «переслідування опозиції, залякування ЗМІ та централізація виконавчої влади» [17]. Непростими залишаються відносини цієї держави з сусідами, такими як Пакистан, Бангладеш і Непал. Позиціонування Індією себе як старшого брата в Південній Азії є джерелом нервозності та напруги для багатьох [18, с. 20].

До того ж, Індія втратила потенціал своєї «м'якої сили» в очах країн Заходу загалом і України зокрема через її політику в контексті російсько-української війни. Від часу повномасштабного вторгнення Росії в Україну і дотепер вона так і не відважилася звинуватити агресора у війні, не засудила його політику, а також, попри тиск з боку Заходу, продовжує купувати у Росії природні ресурси, зокрема нафту, імпортує з Росії оборонне обладнання [19].

Висновки. Індія має доволі широкий спектр засобів, які можуть бути привабливими для світу. До їх поширення докладають зусиль уряд держави, громадськість, а також величезна діаспора. Ініціативи міністерств Індії намагаються показати Індію як багатогранну країну, привабливу для туристів та інвесторів. Йога, кухня, медицина, кінематограф, крикет, фестиваль Дівалі знаходять дедалі більше нових прихильників по всьому світу. Жителям Індії вдалося зберегти свій зв'язок з минулим, що відобразилося в їхньому способі життя сьогодні. Філософія взаємодії Індії в міжнародному середовищі, яка проглядається у давньоіндійських творах, поведінці стародавніх правителів, натхненників національно-визвольних рухів, а також індійських політиків у період холодної війни відображена у політиці цієї держави на сучасному етапі. Індійська діаспора, яка характеризується особливою активністю є важливим інструментом забезпечення формування позитивного іміджу Індії на міжнародній арені. Водночас політика Індії не позбавлена недоліків, над усуненням яких варто працювати задля поліпшення своєї репутації у сучасному світі. Проблема демократії, яка в останні роки спостерігається в країні, відносини з державами Південної Азії, лояльне ставлення до повномасштабного вторгнення Росії в Україну є негативними маркерами, які викликають занепокоєння міжнародної спільноти.

Список використаної літератури

1. Nye J. S. Soft power and great-power competition. Shifting sands in the balance of power between the United States and China. Singapore : Springer. 2023. 208 p.
2. Puri L. Sky is the limit to India's soft power. *The America Times.* 2023. January 25. URL : https://www.america-times.com/sky-is-the-limit-to-indias-soft-power/
3. Global Soft Power Index. *Brand Finance.* URL : https://brandirectory.com/softpower
4. Heng S. M.–L. Diplomacy and image-building: India rides on its soft power. *ORF Issue Brief.* 2016. November. Issue № 163. URL : https://www.orfonline.org/research/diplomacy-and-image-building
5. Kugiel P. India's soft power: a new foreign policy strategy. Abingdon, Oxon : Routledge. 2017. 230 p.
6. Amaresh P. Rise of India as a global soft power. *Diplomatist.* 2020. August 27. URL : https://diplomatist.com/2020/08/27/rise-of-india-as-a-global-soft-power/
7. Республіка Індія: потуга, що зростає. Перспективи розвитку українсько-індійських відносин: аналіт. доп. / О. Александров та ін. Київ : НІСД, 2022. 88 с. DOI : 10.53679/NISS-analytrep.2022.10

8. Šerić M. How India's soft power is conquering the world. *Eurasia Review*. 2023. June 27. URL : https://www.eurasiareview.com/27062023-how-indias-soft-power-is-conquering-the-world-analysis/
9. Population of overseas Indians. *Ministry of External Affairs.* URL: https://www.mea.gov.in/population-of-overseas-indians.htm
10. Divisions. *Ministry of External Affairs.* URL : https://www.mea.gov.in/divisions.htm
11. History. *Indian Council for Cultural Relations.* URL : https://www.iccr.gov.in/index.php/about-us/history
12. Patil Sh. India's soft power diplomacy in the Modi era. *The Loop*. URL : https://theloop.ecpr.eu/indias-soft-power-diplomacy-in-the-modi-era/
13. Pande A. Indian diaspora as an instrument of India's soft power. *Handbook of Cultural Security* / ed. by Y. Watanabe. Cheltenham – Northampton, 2018. P. 308–322.
14. Diwali: illuminating the world as India's soft power symbol. *Medium.* 2024. October 30. URL : https://medium.com/the-geopolitical-economist/diwali-a-global-festival-of-lights-79afe3d9f26d
15. Das S. K., Borah A. Ch., Mallick Sh. Playing cricket: India's soft power, nation branding and future prospects. *India Quarterly.* 2024. April. P. 1–14. DOI : 10.1177/09749284241241600
16. Narang H. India's soft power diplomacy: challenges and opportunities. *Diplomatist.* 2023. February 1. URL : https://diplomatist.com/2023/02/01/indias-soft-power-diplomacy-challenges-and-opportunities/
17. Tudor M. Why India's democracy is dying. *Journal of Democracy.* 2023. July. URL : https://www.journalofdemocracy.org/articles/why-indias-democracy-is-dying/
18. Consultation of «India's soft power challenges and opportunities». *Rajiv Gandhi Institute for Contemporary Studies.* P. 16–23. URL : https://www.rgics.org/India's-Soft-Power_Challenges-and-Opportunities
19. Mishra M. K. India's soft power and hopes of being a peace broker in Russia-Ukraine war. *Eurasia Review*. 2024. September 9. URL : https://www.eurasiareview.com/09092024-indias-soft-power-and-hopes-of-being-a-peace-broker-in-russia-ukraine-war-oped/

SOFT POWER IN THE FOREIGN POLICY OF INDIA

Olha Telenko
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Diplomatic Service
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

The article deals with the means used by India to spread soft power. It is noted that since the introduction of the term soft power into science by J. Nye it gradually expanded its content boundaries. It is underlined that the main idea propagandized by India on the international arena is the idea of non-violence and peaceful coexistence. The government of India actively joined to spread this idea. Its ministries were initiators of a number of projects enabling to show the multifaceted nature of their state. At the government level a number of institutions have been created that deal with the spread of soft power. Thanks to the use of modern means of information dissemination, India managed to increase the popularity of its culture in the world. It is defined that during the last decade the economy of India shows growth and this makes it attractive for investment. The representatives of large Indian diaspora who maintain close ties with the homeland and persistently spread elements of soft power abroad stress on it. The Indian diaspora creates a positive image of its homeland by working in prestigious sectors of economy in Western countries, promoting Indian cuisine, Indian festivals, etc.

It is underlined that India is a country where the majority of the population professes Hinduism but it also shows tolerance towards other religions. India promotes the idea of non-violence and peaceful coexistence at the regional and global levels using various forms and means such as cinema, yoga, cricket, music, dance, painting, literature etc. It is specified that elements of modern concept of Indian soft power are traced in ancient philosophical works. India is working to increase the number of its diplomatic missions abroad, establish ties with regional organizations, and actively promote the study of the Hindi language. It is noted that the concept of soft power of India is not without its shortcomings, which are caused, among other things, by the decline of the level of democracy in the country, the attitude of the countries of the region towards India, as well as India's policy in the context of Russia's war against Ukraine. There are some obstacles to the spread of the idea of India's soft power such as financing problems in this area, inconsistencies in the activities of various institutions, and the lack of qualified personnel.

Key words: soft power, India, culture, yoga, diaspora, foreign policy, South Asia.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 425–435
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 425–435

УДК 32:351.77:504(4:73)ЄС
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.50

МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У США 2024 РОКУ[1]

Ярина Турчин
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Ольга Івасечко
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Олег Цебенко
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна

Однією з глобальних проблем сучасного людства залишається зміна клімату, врегулювання котрої значною мірою залежить від коаліції сучасних акторів міжнародних відносин довкола спільних кліматичних цінностей, підходів і здатності забезпечити справедливий «зелений» перехід. Провідну роль тут відіграють Європейський Союз та Сполучені Штати Америки. Проте такий кліматичний альянс опинився під загрозою з огляду на результати президентських виборів у США в 2024 році, коли більшість американців підтримали кандидатуру Д. Трампа, який ще в своїй передвиборчій кампанії виголосив низку неоднозначних заяв про відносини з європейськими партнерами. Обґрунтовано, що для ЄС однією з найбільш важливих політик та складових глобального лідерства є запобігання змінам клімату та реалізація Європейського зеленого курсу (ЄЗК), що яскраво прослідковувалося ще під час попередньої каденції Європейської комісії, найбільшими у світі обсягами фінансування «зелених» ініціатив та розвитком кліматичної дипломатії. З'ясовано, що політика ЄС щодо клімату є більш сталою, на відміну від США, та має продовження в новій ініціативі «Компас конкурентоспроможності», розкритою Урсулою фон дер Ляєн 1 грудня 2024 року під час представлення нового складу ЄК. Хоча важливою частиною представленої програми залишається ЄЗК, але з певними застереженнями. Планується, що зелений перехід буде більш гнучким і краще адаптованим до потреб людей та бізнесу. Натомість кліматична політика США є менш сталою та характеризується різкою зміною пріоритетів, визначених американськими президентами. Зроблено

1 Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність. Номер проєкту: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily refl ect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them. Project number: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

© Я. Турчин, О. Івасечко, О. Цебенко, 2025

висновок про те, нинішнє президенство Д. Трампа, ймовірно, створить додаткові виклики для реалізації ЄЗК, зокрема через можливе скорочення національних кліматичних та екологічних норм, посилення залежності економіки США від викопного палива чи виходу з Паризької кліматичної угоди, що призведе до подальшого зриву глобальних кліматичних зобов'язань. Тому в інтересах ЄС посилити самостійність кліматичного лідерства, концентруючись на пріоритетних напрямах: глобальних кліматичних діях, енергетичній політиці та конкурентоспроможності, а також інвестиціях і торгівлі чистими технологіями.

Ключові слова: США, ЄС, кліматична дипломатія, Європейський зелений курс, екологічна політика, кліматична політика, енергетична політика, політичні програми, трансатлантичне співробітництво.

Актуальним питанням міжнародного порядку денного є можлива зміна формату відносин між Європейським Союзом (ЄС) та Сполученими Штатами Америки (США), що значною мірою зумовлено результатами нещодавніх виборів і в ЄС, і в США. Як відомо, у червні 2024 року було переобрано Європейський парламент, лідером перегонів стала Європейська народна партія, отримавши можливість формувати склад найвищого політичного керівництва ЄС. Відтак 18 липня 2024 року на посаду голови Європейської комісії (ЄК) вже вдруге обрано Урсулу фон дер Ляєн. Натомість, у листопаді 2024 року громадяни США підтримали на посаду президента Д. Трампа, який ще у своїй передвиборчій кампанії відзначився цілою низкою неоднозначних заяв про відносини з європейськими партнерами. Наприклад, під час дебатів із віцепрезиденткою К. Гарріс Д. Трамп назвав Європейський Союз «міні-Китаєм» у контексті балансу торговельних відносин, не менш відомим є висловлювання про «заохочення» росії здійснити військову агресію до тих членів НАТО, які роблять недостатні внески на оборону та ін. Зрозуміло, що така агресивна риторика і непрогнозованість подальших кроків адміністрації Д. Трампа, а також його політична позиція на посаді президента США попередньої каденції можуть посилити напругу у відносинах між партнерами в різних сферах співробітництва, у тому числі й тих, які стосуються реалізації кліматичної політики в глобальному вимірі.

Для Європейського Союзу однією з найбільш важливих політик та складових глобального лідерства є запобігання змінам клімату та реалізація Європейського зеленого курсу (ЄЗК) [1]. Ще за попередньої каденції Європейська комісія на 2019-2024 рр. визначила шість ключових пріоритетів у своїй діяльності, з-поміж котрих і перетворення Європи у перший кліматично нейтральний континент зі сучасною, ресурсоефективною економікою, що є ключовою метою ЄЗК. Заявлені цілі доволі амбітні, адже до 2050 року ЄС прагне досягти нульових викидів CO_2, економіки циркулярного типу, чистої промисловості, здоровішого середовища, стійкого землеробства та кліматичної справедливості. Важливо зазначити, що на ЄС припадає лише 8 % світових викидів парникових газів і ця частка постійно зменшується, на відміну від результатів інших глобальних гравців. Відтак європейські чиновники усвідомлюють, що досягнути поставлених цілей можна виключно через формування світової коаліції, тому ЄС та країни-члени співтовариства співпрацюють із глобальними партнерами для просування та фінансування кліматичних заходів. Вкрай важливо, щоб інші країни світу (найперше, країни Великої сімки, КНР, Індія, росія та ін.) активізували роботу з обмеження глобального потепління та скорочення викидів. Таке завдання є неабияким викликом для ЄС, бо зелений перехід безпосередньо пов'язаний з економікою, промисловістю, зміною енергетичних ринків, темпами розвитку інновацій, збереженням робочих місць тощо, які значною мірою визначають потугу, лідерство, вплив сучасних держав у глобальних відносинах різного типу.

Не меншою проблемою є й те, що досягнення кліматичних цілей потребує значних фінансових ресурсів. І це є суттєвим викликом для багатьох держав: і тих, які належать до найрозвинутіших економік світу, і тих, які перебувають у стані економічних або політичних криз, демонструють низькі стандарти суспільного розвитку. Аби зарадити такій ситуації, провідні підписанти Паризької кліматичної угоди зобов'язалися щорічно мобілізовувати на такі потреби близько 90 мільярдів євро для підтримки країн, що розвиваються. Варто наголосити, що ЄС та його держави-члени є світовими лідерами за показником урядового кліматичного фінансування. Наприклад, у 2023 році вони надали 28,6 мільярда євро з державних джерел, а також додатково мобілізували 7,2 мільярда євро приватного фінансування для підтримки країн, що розвиваються, у боротьбі зі зміною клімату та адаптації до її наслідків [2]. Загалом довгостроковий бюджет ЄС на 2021-2027 роки разом з інструментом відновлення NextGenerationEU становить 2,018 трильйона євро, а 30 % бюджету буде витрачено на боротьбу зі зміною клімату [3]. Однак попри значні зусилля, Європейський Союз самотужки не зможе досягнути цілей ЄЗК та забезпечити повноцінну його реалізацію. Для створення потужної міжнародної коаліції довкола європейських кліматичних принципів та цілей ЄС співпрацює з партнерами на різних рівнях, зокрема використовуючи дво- і багатосторонні політичні діалоги, міжнародні перемовини та угоди, механізми торговельної політики чи формування цілої низки зелених альянсів та партнерств, наприклад зелений альянс з Японією [2].

Особливого значення тут набувають двосторонні відносини між ЄС та США у сфері клімату та охорони довкілля з цілої низки причин. По-перше, підтримка американськими партнерами європейських зелених ініціатив посилить глобальну коаліцію та досяжність поставлених цілей. По-друге, США разом із КНР є головними забруднювачами атмосфери, тому кліматичні зусилля американських партнерів є суттєвою доданою вартістю до ЄЗК. По-третє, США поряд з КНР є найбільшим торговельним партнером ЄС, а позаяк ЄЗК – це не лише про клімат, але й значною мірою про торгівлю, нову чисту промисловість, циркулярну економіку тощо, то в інтересах американців та європейців зберегти й посилити торговельний баланс, синхронізуючи кліматичні дії. Проте відносини між США та ЄС у сфері клімату та охорони довкілля не є послідовними, позаяк узалежнені від політичної кон'юнктури обох партнерів, що яскраво відслідковується через зміну пріоритетів адміністрацій Д. Трампа (2017–2021 рр.) і Дж. Байдена (2021–2025 рр.) до спільних дій з європейцями.

Політика ЄС щодо клімату є більш сталою, на відміну від США, хоча також викликає значні дискусії та опір і на рівні політичному, і суспільному. Щорічно ЄС зазнає значних економічних втрат від кліматичних змін – більш ніж 12 млрд євро на рік. За умови зростання середньої температури на планеті на 3°С вище доіндустріального рівня, вони зростуть до 170 млрд євро щорічно. ЄС намагається врегулювати проблему на нормативному та практичному рівнях. Так, у 2021 році ЄК ухвалила Стратегію ЄС з адаптації до змін клімату, Європейський кліматичний закон, який закріпив ключову мету ЄЗК щодо досягнення нейтрального рівня викидів CO_2 в атмосферу до 2050 року, пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55». Також було здійснено цілу низку практичних кроків із залученням новітніх технологій у країнах ЄС, наприклад, розпочато експеримент із часткового заміщення газу воднем в опаленні житла (Німеччина), запуск установок для уловлювання двоокису вуглецю з повітря з використанням геотермальної енергії (Ісландія), переведення річкового транспорту на водневе паливо (Бельгія), використання водню замість вугілля при виробництві сталі (Австрія) тощо. [4]. Реалізуючи зелений перехід, Європейська комісія намагається збалансувати реалізацію ЄЗК з інтересами бізнесу та суспільною думкою, але з дотриманням кліматичних завдань.

Натомість кліматична політика США є менш сталою та характеризується різкою зміною пріоритетів, визначених американськими президентами. Так, ще у 2017 році Д. Трамп заявив про можливий вихід США з Паризької кліматичної угоди, позаяк участь в ній, на його думку, загрожувала країні економічними збитками, похідними від несправедливих економічних обмежень до американських робітників, підприємців та платників податків, а також видобувних компаній. США стали першою країною, яка офіційно вийшла з Паризької кліматичної угоди після трирічної затримки 4 листопада 2020 року [5]. Ще в березні 2017 р. Д. Трамп підписав виконавче провадження, спрямоване на розширення вугільного сектору та створення тут нових робочих місць, яке, фактично, скасувало попередні кліматичні галузеві норми, встановлені президентом Б. Обамою [6, с. 30; 20]. Тогочасна адміністрація Білого дому дотримувалася позиції, коли будь-яка політика щодо запобіганням змінам клімату не буде впроваджуватися, якщо потенційно обмежить зростання робочих місць. Будучи послідовним у своїх діях, Д. Трамп запропонував суттєво обмежити екологічні перевірки трубопроводів та інших великих інфраструктурних проєктів, дозволених на федеральному рівні з метою усунення бар'єрів, які, на його переконання, уповільнювали реалізацію плану безперешкодного видобування викопного палива [7]. На кінець першої каденції Д. Трампа налічувалися сотні позовів від окремих штатів щодо повноважень президентської адміністрації діяти на зміну клімату в державі, найбільше від Каліфорнії, яка прагнула встановити жорсткіші за федеральні екологічні стандарти щодо транспортних засобів [8]. Більшість рішень у судовому порядку було схвалено на користь позивачів.

Натомість президент Дж. Байден у свій перший день перебування на посаді 20 січня 2021 року підписав документ про повернення США до Паризької угоди, намагаючись у такий спосіб відновити статус країни як глобального кліматичного лідера [5]. За каденції Дж. Байдена США не лише повернулися до клубу країн Паризької угоди, але й більшого значення надали використанню відновлюваних джерел енергії, пошуку сталих форм ведення сільського господарства і впровадженню цілком нових видів промисловості, позаяк такий підхід, на переконання очільника держави, мав забезпечити американській економіці нові галузі і нові робочі місця. До 2050 року американці запланували досягти «нульового» рівня викидів; упродовж каденції інвестувати понад 1,7 трильйона доларів на екологічні трансформації; суттєво скоротити використання нафти та інших видів викопного палива і не видавати нових ліцензій на їхній видобуток; збільшити частку електроенергії, добутої із сонячних електростанцій (до 2035 року – 37 % в загальній структурі енергоспоживання, до 2050 року – до 44 %); зробити промисловість більш екологічною через впровадження технології затримки, використання та зберігання вуглецю (CCUS); запровадити податкові пільги та субсидії для підприємств, зорієнтованих на низьковуглецеві технології; стимулювати використання електромобілів тощо [4].

Одночасно було напрацьовано нові форми співробітництва між ЄС та США, що свідчило про бажання обох партнерів поєднати свої зусилля в різних сферах, зокрема й у виробленні спільного кліматичного порядку денного. Так, 15 червня 2021 року в Брюсселі було засновано Раду з торгівлі й технологій ЄС–США, яка слугує форумом для координації підходів до ключових глобальних торговельних, економічних і технологічних питань, поглиблення трансатлантичних відносин на основі спільних цінностей. До складу Ради входять робочі групи, які спільно очолюються відповідними департаментами, службами або агентствами, для реалізації політичних рішень і координації технічної роботи. Діяльність однієї з робочих груп стосується клімату й чистих технологій. Також періодично проводяться партнерські зустрічі на міністерському рівні, зокрема у квітні 2024 році їх налічувалося шість, у тому числі в межах панелі «Сприяння легшій, стійкішій і безпечнішій

торгівлі на трансатлантичному ринку», де сторони домовились опублікувати Спільний каталог найкращих практик щодо зелених державних закупівель з метою прискорення розгортання проєктів сталого розвитку, що фінансуються державою; підтримали публікацію Рекомендацій щодо більшої трансатлантичної сумісності інфраструктури зарядних станцій для електромобілів; просунулися вперед у перемовинах щодо Угоди про критичні корисні копалини з метою зміцнення ланцюгів постачання між ЄС і США критично важливих мінералів для акумуляторів електромобілів, а також привітали запуск Форуму партнерства з безпеки мінеральної сировини тощо [9].

Однак нинішнє президенство Д. Трампа, ймовірно, створить додаткові виклики для реалізації ЄЗК, враховуючи можливий відхід Вашингтону від амбітних цілей кліматичної та екологічної політики, що призведе до подальшого зриву глобальних кліматичних зобов'язань. Щоб зрозуміти можливі тренди розвитку майбутньої співпраці між ЄС і США у сфері клімату в найближчій перспективі, варто проаналізувати актуальність цієї глобальної проблеми в політичних планах Урсули фон дер Ляєн та Д. Трампа на наступні кілька років.

Під час засідання Європейського парламенту 1 грудня 2024 року президентка ЄК Урсула фон дер Ляєн не лише представила свою команду, а й виклала власне бачення розвитку Європейського Союзу на наступні п'ять років. У своєму виступі вона констатувала, що «…свобода і суверенітет більше, ніж будь-коли, залежать від нашої економічної сили. Наша безпека залежить від нашої здатності конкурувати, впроваджувати інновації та виробляти. А наша соціальна модель залежить від зростаючої економіки в умовах демографічних змін» [10]. Центральним елементом промови Урсули фон дер Ляєн стало представлення нової великої ініціативи «Компас конкурентоспроможності», яка, фактично, визначила пріоритети діяльності нового складу Європейської комісії. Її основу заклав звіт колишнього голови Європейського центрального банку М. Драгі, що, власне, визначив три ключові стовпи компасу, як-от: 1) подолання інноваційного розриву з США та Китаєм; 2) спільний план декарбонізації та підвищення конкурентоспроможності; 3) посилення безпеки та зменшення залежності [11]. Показово, що Урсула фон дер Ляєн озвучила сім пріоритетних ініціатив, які очікуються протягом перших 100 днів роботи нового складу ЄК. З-поміж них «Чиста промислова угода», Біла книга з питань європейської оборони, ініціатива «Фабрики штучного інтелекту», План дій з кібербезпеки для інфраструктури охорони здоров'я, бачення сільського господарства і продовольства, огляд політики розширення, а також діалоги з питань молодіжної політики [11].

Розкриваючи змістове наповнення другого стовпа – спільного плану декарбонізації та конкурентоспроможності, президентка ЄК підкреслила, що причини, які призвели до запровадження ЄЗК, є ще більш виразними в сучасному світі. З огляду на це Урсула фон дер Ляєн чітко заявила, що ЄК й надалі буде продовжувати роботу на досягнення цілей Європейського зеленого курсу, проте з певними застереженнями. Планується, що зелений перехід буде більш гнучким і краще адаптованим до потреб людей та бізнесу, а для його реалізації застосують традиційно сильні сторони ЄС, як-от: провідні галузі промисловості, малий і середній бізнес, інновації та працівників. Найперше досягненню таких цілей повинен сприяти Чистий промисловий курс, який, про що вже зазначалося, має впровадитися в перших сто днів роботи ЄК. З-поміж іншого Урсула фон дер Ляєн виокремила найбільші виклики для європейських компаній під час зеленого переходу, головно такі: високі ціни на енергоносії, високі витрати для домогосподарств і компаній, які планують зменшити шляхом збільшення інвестицій в чисту енергетику, заміну імпортованого російського газу скрапленим газом, зокрема й тим, що буде надходити зі США. Особливу увагу приділено різним галузям економіки ЄС із запевненнями, що

кожна галузь і кожен сектор економіки матиме свій власний індивідуальний шлях до чистоти та конкурентоспроможності. Наприклад, у контексті перспектив транспортної галузі президентка ЄК ініціювала скликання Стратегічного діалогу всіх зацікавлених сторін про майбутнє автомобільної промисловості в Європі задля вироблення спільних рішень, позаяк ця галузь переживає глибокий і руйнівний перехід. Водночас, майбутнє європейської автомобільної промисловості буде визначатися не лише з огляду на зелені тренди, а на збереження робочих місць і більш потужну підтримку європейського виробника [10]. Зміцнення економічної безпеки ЄС Урсула фон дер Ляєн пов'язала з безпечністю та стабільністю ланцюгів поставок, адже попит на найважливіші мінерали для чистого переходу подвоївся ще протягом останньої каденції ЄК, а до кінця наступної має перспективу потроїтися. Тому пріоритетом тут визначено вільну і справедливу торгівлю, забезпечення диверсифікації постачальників до ЄС, а також розвиток конкурентоспроможної циркулярної економіки, що є важливою частиною реалізації ЄЗК. Щодо зовнішньої політики Урсула фон дер Ляєн визначила кілька ключових цілей, як-от: багатосторонність і партнерство, гуманітарна допомога, безпека, права людини, також виокремила й сталий розвиток, а це означає, що кліматична дипломатія залишиться одним із важливих елементів формування міжнародних партнерств і політики сусідства ЄС [10].

Отож, президентка Європейської комісії наголосила на таких політичних пріоритетах: конкурентоспроможності, безпеці, продовольчій безпеці та «чистій» промисловій політиці. Хоча важливою частиною представленої програми залишається ЄЗК, але чимало аналітиків дотримуються думки, що він більше не є головним питанням політичного порядку денного для ЄС. Тут згадується готовність «реалізовувати наявні рамки», проте акцент робиться на спрощенні та зменшенні навантаження на компанії, що може стати причиною для затримки або пом'якшення законодавства у сфері клімату та довкілля [12].

Можна виокремити низку причин до зміни пріоритетності, але найголовніша – внутрішні розбіжності на рівні ЄС у реалізації ЄЗК, що призвели до певної дестабілізації та послаблення єдності країн-членів ЄС. Беззаперечно, що Європейський зелений курс, запропонований ЄК у грудні 2019 року, став безпрецедентним пакетом ініціатив, заходів та амбітних правил, включаючи енергетичний перехід, кліматичну нейтральність, «нульове забруднення», сільськогосподарський перехід, захист біорізноманіття, реконструкцію будівель, розгортання промисловості з нульовим рівнем викидів або просто перехід до чистої енергетики. Проте далеко не всі ініціативи реалізовано, частину було заблоковано чи відкликано Європейським Парламентом або Радою ЄС, наприклад, Директиву про стале використання пестицидів, спрямовану на зменшення використання та ризику хімічних пестицидів до 2030 року. Такі кроки значною мірою пояснюються зрослим опором «greenlash» (реакція проти переходу на чисту енергію) або «зеленій» політиці в Європі загалом. Криза супроводжувалася неодноразовими акціями протесту польських фермерів проти кліматичної політики ЄС, невдоволенням німецьких аграріїв щодо введення обмежень на застосування азотних добрив з екологічною метою тощо. Неоднозначне сприйняття зелених трансформацій політиками європейських структур ставить під сумнів реалізацію ЄЗК, а також імплементацію його заходів на національному рівні, що в перспективі може призвести до відмови від амбітної екологічної політики на рівні ЄС [13].

Чимало європейських чиновників дотримуються позиції, що під час реалізації ЄЗК не варто ігнорувати суспільної думки. Водночас несприйняття окремих складових кліматичної політики не означає загальної опозиції до неї або ж заперечення до впровадження екологічної політики на європейському рівні загалом. Власне, радше йдеться про перегляд наявних підходів до впровадження кліматичної політики, проведення ретельного аналізу

та врахування поточних проблем у майбутньому, щоб не допустити згортання або зменшення амбіцій екологічної політики ЄС. Наприклад, у короткостроковій перспективі, з огляду на збереження робочих місць, можна розглядати продовження вироблення автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння. Проте в довгостроковій перспективі це знищить конкурентоспроможність промисловості та призведе до втрати глобальної позиції ЄС, коли одночасно США і Китай здійснюватимуть глибоку трансформацію національних промисловостей [13]. Перед ЄК виникає гостра потреба ухвалення компромісних рішень, але ефективних для близької та довгострокової перспективи. Саме такі причини, ймовірно, призвели до зміни акцентів, коли Європейський зелений курс далі в тренді, але з урахуванням збереження робочих місць, інтересів певних галузей промисловості, інновацій та конкурентоспроможності Євросоюзу в нових умовах.

Так, С. Фельтрі (радник із комунікацій Інституту європейської політики при Університеті Бокконі в Мілані) в сучасних реаліях виокремлює три сценарії майбутнього ЄЗК: 1. Фокус на імплементації, коли з тактичних міркувань Урсула фон дер Ляєн більше не надаватиме пріоритету публічному обговоренню ЄЗК, оскільки нормативну базу вже створено. Комісія змістить акцент на імплементацію, а не на вироблення нових правил. Використання терміну «чистий» щодо промисловості не означає відходу від зобов'язань ЄЗК; 2. Прагматичне пристосування, спровоковане зрослим опором до зелених ініціатив. ЄК буде змушена застосувати прагматичний підхід на етапі імплементації, включаючи надання відстрочок або тактичні кроки відступу, щоб уникнути радикалізації опозиції. Одночасно Комісія й надалі підтримуватиме основні цілі ЄЗК і забезпечить необхідне фінансування в наступних фінансових перспективах для підтримки «зеленого» переходу, особливо в сільському господарстві; 3. Демонтаж ЄЗК, що визначається як найбільш тривожний сценарій, який буде реалізовуватися поступово. Так, затримки в імплементації можуть використовуватися для того, щоб обійти або знехтувати правила, імплементаційні акти можуть бути знівельованими, а правозастосування – недостатнім. За таких обставин держави-члени можуть ігнорувати правила ЄЗК без наслідків [12]. Очевидно, що найбільш прийнятним для ЄС є перший варіант, але внутрішні політичні кризи та радикалізація політичного простору країн-членів ЄС можуть «схилити» ЄК до другого сценарію. Це суттєво обмежить здатність ЄС до формування глобальних кліматичних альянсів, зокрема й через зміну влади в США. Тим паче, що з-поміж ключових пріоритетів, висловлених Д. Трампом, виокремлюється більша ізоляція США в дипломатичній площині та захист інтересів американської економіки. Президентська програма стосується імміграції, економіки, соціальної політики та міжнародних відносин [14].

Однозначно, позиція Д. Трампа відрізняється від екологічних ініціатив, які просував і надалі планує просувати в глобальному вимірі ЄС. На думку старшого наукового співробітника Bruegel С. Тальяп'єтри, повернення президента Д. Трампа до влади докорінно змінить кліматичну та енергетичну політику США, що матиме далекосяжні наслідки на міжнародному рівні. Цілком ймовірно, що на рівні США відбудеться відступ від попередніх кліматичних заходів через руйнування федерального екологічного та кліматичного законодавства, що частково буде компенсовано сильнішою кліматичною політикою в американських штатах та зацікавленістю приватного сектору в здійсненні «зеленого» переходу. Також С. Тальяп'єтра прогнозує, що Д. Трамп знову виведе США з Паризької кліматичної угоди, а це послабить глобальну кліматичну політику на тлі, по-перше, зрослого невдоволення кліматичними підходами з боку ринків країн, що розвиваються, по-друге, неспроможністю країн Заходу надати їм достатню підтримку[15]. Кліматична дипломатія ЄС може опинитися в більшій ізоляції без підтримки інших глобальних лідерів, головно США.

Чимало нещодавніх заяв Д. Трампа стосується галузі енергетики та використання викопних видів палива. Критиці піддаються витрати на чистішу енергію та зменшення залежності американської економіки від викопного палива. Натомість пропонується пов'язати енергетичну політику з викопним паливом, одночасно анулювати стандарти паливної ефективності та обмежити розвиток ринку електромобілів [14]. Найважливішою метою енергетичної політики для Д. Трампа є не просто зробити США «енергетично незалежними», а «енергетично панівними». Під час передвиборчої кампанії він пообіцяв вдвічі знизити ціни на природний газ та електроенергію протягом року, найперше завдяки збільшенню обсягів видобутку природного газу. Також новообраний президент США вважає, що ЄС повинен закуповувати американську нафту і газ, щоб компенсувати «величезний дефіцит» торговельного балансу між США та ЄС, що суперечить ідеї декарбонізації. В протилежному випадку на ЄС чекають нові мита [16]. До слова, ще у 2018 році Д. Трамп запровадив 25-відсоткове мито на сталь і 10-відсоткове мито на алюміній з Європи. А вже у 2024 році пригрозив запровадити 10-відсоткове мито на імпорт з усіх країн і 60-відсоткове мито на імпорт з Китаю. За даними Кільського інституту світової економіки, якщо Д. Трамп справді почне запроваджувати великі мита на імпорт, це призведе до значних економічних втрат, наприклад, ВВП Євросоюзу може скоротитися на 0,5 %, а Німеччини – 3,2 %. Втрати Китаю можуть бути ще більшими [17]. Зважаючи на вже наявну різницю у вартості енергоносіїв у США і ЄС, збільшення такого розриву суттєво обмежить промислову конкурентоспроможність ЄС. Однак для європейців «зелений» перехід є єдиним структурним вирішенням проблеми високих цін на енергоносії, тобто через розвиток відновлювальної енергетики та необхідної інфраструктури [15].

Також Д. Трамп неодноразово погрожував скасувати або суттєво змінити Закон США про зниження інфляції (IRA). Нагадаємо, що закон було ухвалено у 2022 році, він передбачає збільшення інвестицій в екологічно чисту енергію. З моменту ухвалення він викликав оцінні протиріччя в європейських партнерів через субсидії, адже передбачає виділення 369 млрд доларів США субсидій на зелені технології, що могло переманити до США десятки європейських підприємств. Адже субсидії на придбання електромобілів поширюватимуться лише на авто, вироблені з використанням деталей із Північної Америки та зібрані там. Численні промислові гравці стікалися до США, щоб отримати вигоду від значних субсидій в рамках IRA. На думку європейських чиновників, такі підходи можуть завдати збитків промисловості ЄС і порушити правила Світової організації торгівлі [18]. Ймовірно, що Д. Трамп частково залишить окремі положення закону, зокрема, щоб зберегти інвестиції у виробництво чистих технологій у республіканських штатах, які отримують вигоду від IRA. Проте федеральні субсидії можуть спрямовуватися на менш зрілі чисті технології, обмежиться розвиток офшорної вітроенергетики, що зашкодить європейським компаніям, які вклали значні інвестиції в цю галузь.

Засновник громадської організації Bellona Ф. Гауге вважає, що за президенства Д. Трампа ЄС повинен взяти на себе роль глобального лідера в боротьбі з кліматом і значно посилити захист стратегічних інтересів Європи. Адже Д. Трамп не лише заявив про можливий вихід США з Паризької угоди, але й імовірно відновить зусилля задля скорочення національних кліматичних та екологічних норм. Аналізуючи дані Carbon Brief, він робить висновок про те, що Д. Трамп планує збільшити викиди на чотири мільярди тонн CO до 2030 року, порівняно з політикою президента Дж. Байдена. Такі викиди є еквівалентними річним сумарним викидам ЄС і Японії. Хоча окремі штати, що їх очолюють демократи, наприклад Каліфорнія, можуть сприяти зеленому переходу, але вони не зможуть замінити глобальне лідерство США в кліматичних перемовинах [19].

Для подолання таких наслідків стратегія Європейського Союзу повинна концентруватися на трьох основних напрямках: глобальних кліматичних діях, енергетичній політиці та конкурентоспроможності, а також інвестиціях і торгівлі чистими технологіями, що загалом збігається зі стратегічними інтересами ЄС. З огляду на цілу низку причин, Євросоюз й надалі має просувати власний внутрішній порядок денний декарбонізації, подаючи приклад на глобальному рівні. Адже глобальна декарбонізація в майбутньому дозволить ЄС обмежити дедалі дорожчі кліматичні збитки, підвищити економічну конкурентоспроможність і економічну безпеку, а також експортувати чисті технологій з Європи. С. Тальяп'єтра підкреслює актуальність дотримання такого курсу ЄС навіть в умовах ускладненого пошуку компромісів, наприклад, зростою напруженістю між необхідністю збільшити витрати на оборону і потребами в державних інвестиціях у кліматичну сферу [15]. Одночасно за умови послаблення підтримки з боку США ЄС має працювати над посиленням власної кліматичної дипломатії з найбільшими забруднювачами, наприклад Індією та Китаєм, щоб не допустити їхньої «солідарності» зі США у питанні клімату. Тобто мова про посилення зелених альянсів, щоб напередодні кліматичного саміту COP30 у 2025 році запоручитися підтримкою урядів країн світу щодо скорочення викидів та мобілізації достатньої кількості зелених інвестицій у найближчі роки [15].

Отож президенство Д. Трампа є і викликом для ЄС, і закликом до посилення самостійного кліматичного лідерства в умовах розколотого глобального ландшафту, що є можливим за умови подолання розбіжностей та об'єднання ЄС та його членів навколо мети декарбонізації, з одночасним підвищенням промислової конкурентоспроможності і зміцненням безпеки континенту. У листопаді 2024 року президентка ЄК Урсула фон дер Ляйєн під час бесіди з новообраним президентом США Д. Трампом висловила пропозицію щодо збільшення постачання зрідженого природного газу зі США, щоб зменшити залежність від росії. Це свідчить про налаштованість ЄС до певних компромісів і пошуку спільних цілей з американськими партнерами на взаємовигідних умовах. Також і США, і ЄС, ймовірно, будуть напрацьовувати спільні підходи щодо протидії китайським товарам, а це може створити додаткові умови для кліматичної консолідації. Нинішня каденція ЄК хоча й змістила пріоритети задля посилення єдності країн-членів ЄС довкола економічних пріоритетів, проте кліматичні цілі залишаються їхньою невід'ємною частиною. Це свідчить про бажання ЄС й надалі формувати та просувати власну концепцію глобального кліматичного лідерства, але з більшим акцентом до посилення економічної конкурентоспроможності в сучасному світі.

Список використаної літератури

1. Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. *European Commission.* 2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN (date of access: 01.01.2025).
2. Global climate action. *European Council.* URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/global-climate-action/ (date of access: 02.01.2025).
3. Supporting climate action through the EU budget. *European Commission.* URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-funding-climate-action/supporting-climate-action-through-eu-budget_en (date of access: 01.01.2025).
4. Штогрін І. Урагани, повені, засухи, пожежі: як ЄС та США реагують на зміни клімату?. *Радіо Свобода.* 2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yak-yees-ta-ssha-reahuyut-na-zminy-klimatu/31452367.html (дата доступу: 02.01.2025).

5. США офіційно повернулися до Паризької кліматичної угоди. *Укрінформ.* 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3193878-ssa-oficijno-povernulisa-do-parizkoi-klimaticnoi-ugodi.html (дата доступу: 02.01.2025).
6. Супронюк Н. Г. Кліматична політика США за президенства Д. Трампа як фактор впливу на міжнародні відносини. *Наукові записки студентів та аспірантів:* серія «Міжнародні відносини». 2020. №5. С. 27-36. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8259/1/3.pdf (дата доступу: 01.01.2025).
7. Lavelle M. Trump Moves to Limit Environmental Reviews, Erase Climate Change from NEPA Considerations. *Inside Climate News.* 2020. URL: https://insideclimatenews.org/news/09012020/trump-nepa-environmental-review-changes-climate-change-infrastructure-pipelines/ (date of access: 28.12.2024).
8. Lavelle M. States Vowed to Uphold America's Climate Pledge. Are They Succeeding?. *Inside Climate News.* 2019. URL: https://insideclimatenews.org/news/24122019/states-paris-climate-pledge-100-percent-renewable-energy-lawsuits-trump-california/ (date of access: 01.01.2025).
9. EU-US Trade and Technology Council. *European Commission.* URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-us-trade-and-technology-council_en (date of access: 02.01.2025).
10. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the new College of Commissioners and its programme Strasbourg, 27 November 2024. *European Commission.* 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/speech_24_6084/SPEECH_24_6084_EN.pdf (date of access: 02.01.2025).
11. The new von der Leyen Commission is ready to start working on 1 December. *European Commission.* 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ac_24_6108 (date of access: 29.12.2024).
12. Durand P., Feltri S. The Uncertain Future of the European Green Deal in an Era of Doubts in Europe and in the US after Trump's election. *Bocconi.* 2024. URL: https://iep.unibocconi.eu/events/uncertain-future-european-green-deal-era-doubts-europe-and-us-after-trumps-election (date of access: 31.12.2024).
13. Goulard S., Keraron A. The Future of the European Green Deal: Three Potential Scenarios. *Bocconi.* 2024. URL: https://iep.unibocconi.eu/future-european-green-deal-three-potential-scenarios (date of access: 01.01.2025).
14. Дюдюн Ю. Трамп сформував політичну програму на новий термін президентства США: список пропозицій. *Informator.* 2024. URL: https://informator.ua/uk/tramp-sformuvav-politichnu-programu-na-noviy-termin-prezidentstva-ssha-spisok-propoziciy (дата доступу: 02.01.2025).
15. Tagliapietra S., Trasi C. Trump's comeback and its implications for EU climate and energy policy. *Bruegel.* 2024. URL: https://www.bruegel.org/first-glance/trumps-comeback-and-its-implications-eu-climate-and-energy-policy (date of access: 30.12.2024).
16. Горбачова А. Трамп пригрозив обрушити на ЄС мита, якщо блок не виконає його ультиматум. *Уніан.* 2024. URL: https://www.unian.ua/economics/other/tramp-prigroziv-obrushiti-na-yes-mita-yakshcho-blok-ne-vikonaye-yogo-ultimatum-12858762.html (дата доступу: 02.01.2025).
17. Шипуля В. Доля Європи – в її руках: як змінить ЄС прихід Трампа. *Корреспондент.net.* 2024. URL: https://ua.korrespondent.net/articles/4731982-dolia-yevropy-v-yii-rukakh-yak-zminyt-yes-prykhid-trampa (дата доступу: 01.01.2025).
18. Тарасовський Ю. Давос-2023. У Європі не в захваті від кліматичного закону США. *Forbes.* 2023. URL: https://forbes.ua/news/davos-2023-v-evropi-ne-v-zakhvati-vid-klimatichnogo-zakonu-ssha-proponuyut-vimagati-viklyuchen-17012023-11129 (дата доступу: 30.12.2024).

19. Hauge Frederic With Trump's return, the EU must provide reliable climate leadership. *Bellona.* 2024. URL. https://eu.bellona.org/2024/11/06/with-trumps-return-the-eu-must-provide-reliable-climate-leadership/ (date of access: 30.12.2024).
20. Daly M., Colvin J. Trump executive order seeks to reverse Obama's clean energy regulations. *PBS*. 2017. URL: https://www.pbs.org/newshour/politics/trump-executive-order-seeks-reverse-obamas-clean-energy-regulations (date of access: 27.12.2024).

THE FUTURE OF THE EUROPEAN GREEN DEAL AFTER THE 2024 US PRESIDENTIAL ELECTION

Yaryna Turchyn
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Sciences and International Relations
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

Olha Ivasechko
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Sciences and International Relations
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

Oleh Tsebenko
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Sciences and International Relations
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

Climate change remains one of the global challenges facing modern humanity, and its resolution largely depends on a coalition of modern international actors around common climate values, approaches and the ability to ensure a fair «green» transition. The European Union and the United States of America play a leading role here. However, such a climate alliance is under threat due to the results of the US presidential election in 2024, when the majority of Americans supported the candidacy of D. Trump, who made a number of ambiguous statements about relations with European partners during his election campaign. It is substantiated that for the EU, one of the most important policies and components of global leadership is the prevention of climate change and the implementation of the European Green Deal (EGD), which was clearly evident during the previous cadence of the European Commission, the world's largest funding for green initiatives and the development of climate diplomacy. It is found that the EU's climate policy is more sustainable, unlike the US, and continues in the new Competitiveness Compass initiative, unveiled by Ursula von der Leyen on 1 December 2024 during the presentation of the new EC. Although the EGD remains an important part of the presented programme, it is subject to certain reservations. It is planned that the green transition will be more flexible and better adapted to the needs of people and businesses. In contrast, the US climate policy is less stable and is characterised by a sharp change in the priorities set by American presidents. It is concluded that the current presidency of D. Trump is likely to create additional challenges for the EGD implementation, in particular, due to a possible reduction in national climate and environmental standards, increased dependence of the US economy on fossil fuels, or withdrawal from the Paris Climate Agreement, which will lead to further disruption of global climate commitments. Therefore, it is in the EU's interest to strengthen its climate leadership by focusing on priority areas: global climate action, energy policy and competitiveness, as well as investment and trade in clean technologies.

Key words: USA, EU, climate diplomacy, European Green Deal, environmental policy, climate policy, energy policy, political programs, transatlantic cooperation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 436–443
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 436–443

УДК 1:378+339.923+32
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.51

АКТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Михайло Шмиголь, Юлія Юшкевич, Тетяна Балута
Одеський національний економічний університет,
кафедра філософії, історії та політології
вул. Преображенська, 8, 65082, м. Одеса, Україна

Актуальність питання збільшення культурологічної складової освіти в контексті європейської інтеграції України зумовлена як потребами суспільства у формуванні гармонійно розвиненої особистості, так і необхідністю ефективного входження у європейський культурний простір. Метою статті є обґрунтування актуалізації культурологічної складової освіти в умовах європейської інтеграції України. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів. Результати дослідження. Гасло Європейського Союзу – «Єдність у різноманітті» – нагадує, що справжня сила суспільства полягає в його здатності об'єднувати різних людей на основі спільних цінностей, не знищуючи їхню унікальність. Інструментом побудови суспільства, у якому цінності ЄС не залишаються лише на папері, а стають частиною щоденного життя виступає освіта. Саме через освіту Європейський Союз зміцнює свій фундамент як союзу цінностей, готуючи нові покоління до викликів сучасного світу та забезпечуючи сталий розвиток у майбутньому. Невід'ємним елементом реалізації гасла та цінностей Європейського Союзу виступає культурологічна складова освіти. Освіта, що спирається на культурологічні принципи, може стати інструментом соціальної гармонії, зміцнення національної ідентичності та формування покоління, готового до життя у світі, де різноманітність є основою для розвитку. Вивчення культурологічного блоку дисциплін є невід'ємною частиною підготовки фахівців у сфері політології, особливо в контексті євроінтеграції України. Це знання сприяє формуванню розуміння політичних процесів, які розгортаються в Європі, допомагає майбутнім політологам адаптувати європейський досвід до українських реалій і забезпечує підґрунтя для формування нової генерації лідерів, які здатні реалізувати європейські цінності в українському суспільстві.

Ключові слова: демократія, євроінтеграція, «Єдність у різноманітті», ідентичність, культурологія, культурологічна складова освіти, освіта, політологічна освіта, толерантність, цінності Європейського Союзу.

Вступ. Сучасні суспільно-політичні процеси, зокрема прагнення України стати повноправним членом європейської спільноти, висувають нові вимоги до формування свідомості громадян, їхньої культурної ідентичності та освіченості. В епоху стрімкого розвитку технологій та посилення міжкультурних контактів особливого значення набуває розуміння власної культури, її місця у світовому контексті, а також здатність поважати культурну різноманітність. Саме це є основою демократичних європейських цінностей, які прагне розвивати Україна.

Однією з головних проблем у цьому контексті є недостатня інтеграція культурологічних аспектів в освітні програми. Здебільшого акцент робиться на формуванні у здобувачів вищої освіти фахових компетентностей, що забезпечується завдяки збільшенню освітніх компонент, кредитів та аудиторних годин циклу професійної підготовки, це в свою чергу

© Шмиголь М., Юшкевич Ю., Балута Т., 2025

обумовлює критичне скорочення в освітніх програмах гуманітарної складової, зокрема й культурологічних дисциплін. Це може призвести до втрати національної ідентичності, відчуження молоді від своєї культурної спадщини та поверхового сприйняття європейської інтеграції.

Європейський досвід свідчить про те, що якісна освіта передбачає гармонійне поєднання професійних знань із глибоким розумінням культурних цінностей. У країнах ЄС велика увага приділяється вихованню поваги до культурного різноманіття, діалогу культур та усвідомленню важливості своєї ролі у глобальному світі. Для України це може стати не лише орієнтиром, але й можливістю відкрити свій унікальний культурний спадок європейській спільноті, сприяючи обміну знаннями та ідеями.

Отже, актуальність питання збільшення культурологічної складової освіти в контексті європейської інтеграції України зумовлена як потребами суспільства у формуванні гармонійно розвиненої особистості, так і необхідністю ефективного входження у європейський культурний простір. Україна, маючи багатий культурний спадок, повинна використовувати цей потенціал для зміцнення своєї ролі у світі, одночасно переймаючи найкращі європейські практики для побудови сучасної системи освіти.

Метою даної статті є обґрунтування актуалізації культурологічної складової освіти в умовах європейської інтеграції України.

Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних гасел Європейського Союзу, яке відображає його фундаментальні цінності та ідеологію, є вислів: «Єдність у різноманітті». Це гасло вперше було використано у 2000 році для констатації того, що європейці об'єдналися у формі ЄС, щоб працювати заради миру та процвітання, водночас збагачуючись різними культурами, традиціями та мовами континенту [9]. Це не просто слова, а ідеал, що лежить в основі будівництва Європейської спільноти. Воно передбачає гармонійне співіснування багатьох культур, мов і традицій, які, зберігаючи свою унікальність, утворюють єдиний простір миру, співробітництва та солідарності.

У світі, що зазвичай сповнений протиріч і конфліктів, ЄС прагне показати приклад того, як можна досягти єдності, зберігаючи відмінності. Це гасло стало відповіддю на виклики, що виникають перед суспільствами у глобалізованому світі, і дороговказом до майбутнього, де повага до різноманіття є основою стабільності й процвітання.

Європа – це частина світу, яка з давніх часів вражає своїм різноманіттям. Кожна країна, кожен народ вносить у загальну культуру свої традиції, мову, мистецтво, кухню та світогляд. На цьому тлі виникає ключове питання: як об'єднати таку палітру культур, не втративши її багатства? Гасло «Єдність у різноманітті» дає відповідь. Воно не закликає до уніфікації чи стирання кордонів між культурами. Навпаки, воно проголошує ідею збереження національних особливостей як складових частин єдиного європейського проєкту. Наприклад, у Європейському Союзі діють двадцять чотири офіційні мови, а культурні традиції кожної країни-члена підтримуються й популяризуються. Це демонструє, що різноманіття не є перешкодою, а джерелом сили.

Різноманіття в рамках ЄС сприймається як природний стан, який слід не долати, а приймати та підтримувати. Це дозволяє будувати простір, у якому громадяни, незалежно від національності чи культурної приналежності, відчувають себе частиною єдиного європейського дому.

Водночас ідея «Єдність у різноманітті» стикається з низкою викликів. Європейський Союз пережив економічні кризи, хвилі міграції, зростання націоналістичних настроїв, які часто випробовують єдність на міцність. Одним із найскладніших викликів є збереження рівноваги між європейською ідентичністю та національною культурою. Деякі країни бояться втратити свою унікальність під тиском євроінтеграції, тоді як інші вимагають більшого співробітництва. Попри це, ЄС залишається прихильним до своєї місії – зберігати різноманіття й забезпечувати умови для взаємоповаги.

Для України, яка прагне інтеграції до європейського простору, ця ідея має особливе значення. Українське суспільство багатонаціональне, багатомовне та багатокультурне. Тому досвід Європейського Союзу у гармонізації цих аспектів є надзвичайно актуальним. Європейське гасло для України стає прикладом того, як можна розвивати країну, не розділяючи її, а підкреслюючи багатство різноманіття. Толерантність, повага до мовних і культурних прав усіх громадян – це ті принципи, які Україна може інтегрувати у свої соціальні та політичні процеси.

Необхідно наголосити на тому, що ключем до єдності в Європейському Союзі є спільні цінності, які об'єднують людей різного походження. Як зазначав Жозе Мануель Дурао Баррозу, президент Європейської Комісії, у зверненні до Європейського Союзу, в Страсбурзі, 11 вересня 2013 року: «Європейський ідеал торкається самих основ європейського суспільства. Це про цінності, і я підкреслюю це слово: цінності» [8, p. 91]. Аксіосфера європейської цивілізації на сучасному етапі її розвитку знаходить своє віддзеркалення у Статті 2. Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського союзу, «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків» [3].

Ці цінності є фундаментом європейської інтеграції, і саме вони вирізняють ЄС як унікальну структуру на світовій арені. Однак для того, щоб вони були не лише формальними деклараціями, а реальністю для кожного громадянина, необхідна дієва система освіти, яка стає провідником і гарантом їх реалізації у суспільстві.

Цінності Європейського Союзу виступають ідеалами, на яких базується вся структура цього об'єднання. Вони не є абстрактними поняттями, а мають цілком практичне значення для повсякденного життя кожного європейця. Дотримання прав людини, рівність перед законом, захист демократичних свобод – усе це створює основу для стабільного розвитку і добробуту. Проте важливо розуміти, що жодна цінність не може бути реалізована без активної участі суспільства. Люди мають не лише знати про ці ідеали, але й глибоко їх розуміти та впроваджувати у своєму житті. І саме освіта є тим механізмом, який забезпечує цей процес. Більш того, «входження України в ЄС вимагає зміни свідомості і професійної компетентності освітян як провідників цінностей в суспільстві… Євроінтеграція відбудеться, коли свідомість і поведінка людей стануть європейськими, за умови збереження українських цінностей. А цей процес можливий тільки через освіту» [7, с. 55, 57].

Освіта у контексті Європейського Союзу являє собою не лише передачу знань, а відповідає за формування світогляду, який ґрунтується на повазі до прав і свобод інших людей. Вона сприяє вихованню громадян, які здатні критично мислити, приймати усвідомлені рішення та нести відповідальність за свої дії. Завдяки цьому освіта допомагає закріпити демократичні цінності та забезпечує їхню сталу реалізацію.

Ключовою роллю освіти є також формування у молодого покоління толерантності та поваги до прав інших людей. Це особливо актуально у багатонаціональному та мультикультурному просторі, яким є Європейський Союз. У навчальних закладах європейські студенти не лише вивчають академічні курси, а й виробляють навичку до адекватного співіснування з представниками різних культур, віросповідань та світоглядів. Такий досвід допомагає розвивати солідарність, що є ще однією важливою цінністю ЄС. Солідарність – це здатність допомагати один одному у скрутний час, а також діяти на благо всього суспільства.

Освіта також відіграє важливу роль у захисті демократії та верховенства права. Адже без поінформованих і критично мислячих громадян демократія втрачає свою життєздатність. Через навчальні програми, дебати та громадські ініціативи молодь долучається до процесу прийняття рішень, розуміє важливість політичної участі та стає активною частиною громадянського суспільства. Такий підхід формує покоління, здатне захищати демократичні принципи навіть у складні часи.

Так, основними засадами державної політики України у сфері освіти та принципами освітньої діяльності закріпленими в Законі України «Про освіту» виступають «людиноцентризм, гуманізм, демократизм, верховенство права, нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями, виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками, формування громадянської культури та культури демократії, формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля», тощо [5].

У сучасному глобалізованому світі принцип «Єдність у різноманітті», який лежить в основі Європейського Союзу, дійсно стає дороговказом для побудови гармонійного багатокультурного суспільства. Однак реалізація цього принципу неможлива без формування у громадян толерантності, поваги до інших культур і здатності до співпраці в багатонаціональному середовищі. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє культурологічна складова освіти, яка забезпечує розвиток міжкультурної компетентності, формування світогляду, заснованого на демократичних цінностях, і збереження культурної ідентичності. Саме освіта, яка враховує культурологічні аспекти, здатна виховати нове покоління, готове приймати різноманітність як перевагу та будувати суспільство на основі поваги й співпраці.

Культурологічна складова освіти – це систематичне вивчення культури як складного феномену, що охоплює традиції, звичаї, мови, мистецтво, релігії та цінності різних народів. Вона орієнтована на формування у студентів розуміння ролі культури в суспільному житті, розвиток критичного мислення та поваги до культурного розмаїття. Головними завданнями культурологічної складової освіти є: розвиток міжкультурної компетентності – здатності розуміти, поважати та ефективно взаємодіяти з представниками інших культур; формування толерантності – виховання поваги до різноманітних поглядів, звичаїв і традицій; збереження національної ідентичності – підтримка й популяризація власної культурної спадщини в умовах глобалізації.

Освіта, збагачена культурологічним компонентом, формує особистість, здатну розуміти та цінувати різноманітність, уникати конфліктів через стереотипи та упередження, створювати спільні рішення у багатокультурному середовищі, що у підсумку здійснює значний вплив й на суспільство, сприяючи зміцненню соціальної згуртованості та зниженню рівня дискримінації.

Культурологія передбачає не лише вивчення культурних феноменів, але й виступає інструментом для управління культурними процесами, просування культурних продуктів та формування міжкультурного діалогу. У контексті євроінтеграції важливість культурологічних знань стає очевидною, адже культурологічна освіта допомагає зрозуміти, як українська культура інтегрується в європейський контекст, залишаючись унікальною. Це дозволяє зміцнити національну ідентичність у процесі глобалізації. «Завдяки дисциплінам культурологічного циклу студенти мають можливість вивчати актуальну українську культуру, її представників – від митців до аналітиків, від менеджерів до стратегів. Насправді це потужна армія інформаційного та психологічного впливу, яка виробляє мистецький, інформаційний, аналітичний контент, яка часто виконує різні функції: від соціальних і волонтерських до представницьких і дипломатичних» [1, с. 176].

Ключем до успішної співпраці в Європейському Союзі, де співіснують десятки культур і мов, виступає адекватна міжкультурна комунікація. Саме фахівці з культурології відіграють важливу роль у формуванні діалогу між культурами, що сприяє соціальній гармонії. Крім того, в контексті євроінтеграції, культура стає важливим інструментом дипломатії. Культурні заходи, проекти та ініціативи сприяють зміцненню міжнародного іміджу України та просуванню її культурного продукту за кордон. «В цілому культурологічний аспект та міжкультурні зв'язки сприяють формуванню глобального громадянства та відповідального підходу до розв'язання сучасних проблем, підкреслюють важливість міжкультурних зв'язків у міжнародному співробітництві в галузі освіти та їх позитивний вплив на формування глобальної освітньої спільноти та ініціатив» [6, с. 181].

У сучасних умовах інтеграції України до європейського простору набуває особливого значення вивчення культурологічного блоку дисциплін здобувачами політологічної освіти. Саме культурологія дозволяє не лише зрозуміти основи цінностей ЄС, але й розкрити механізми їх реалізації в політичному житті, сприяючи формуванню нової генерації фахівців, здатних інтегрувати українське суспільство у спільний європейський контекст.

Політична культура є основою будь-якої системи влади, оскільки вона формує суспільні очікування, визначає стратегії взаємодії між громадянами, політичними інститутами та державою. У контексті євроінтеграції культурологія виступає інструментом, який допомагає зрозуміти, чому Європейський Союз робить акцент на цінностях демократії, толерантності та захисту прав людини. Для здобувачів політологічної освіти вивчення культурологічного блоку дисциплін дає можливість побачити глибинний взаємозв'язок між історичними, культурними та політичними процесами, які сформували сучасну Європу.

Гасло Європейського Союзу – «Єдність у різноманітті» – несе в собі важливий меседж, який відображає фундаментальний принцип міжкультурної взаємодії. Це гасло втілює ідею того, що розмаїття мов, традицій, релігій і культур є не перешкодою, а ресурсом для розвитку спільного європейського дому. Для політологів, які прагнуть ефективно діяти у сфері міжнародних відносин чи державного управління в умовах євроінтеграції, критично важливо зрозуміти, як різні національні культури взаємодіють у межах єдиного політичного простору, зберігаючи свою ідентичність. Культурологічні дисципліни надають необхідні знання, щоб аналізувати ці процеси, виявляти потенційні конфлікти та знаходити шляхи їх вирішення.

Однією з ключових цінностей ЄС є толерантність. Це поняття не обмежується лише соціальною чи міжособистісною взаємодією, а пронизує всю політичну систему. У контексті культурологічної освіти толерантність розглядається як елемент політичної культури, що забезпечує мирне співіснування різних груп у межах однієї держави чи між державами.

Так, «цілями прикладної культурології є прогнозування, проєктування практик толерантності, які дозволять регулювати культурні процеси у їх глобальному, глокальному і локальному вимірах. Прикладна культурологія орієнтується на необхідність розкриття механізмів формування в людині практичних навиків толерантності, орієнтованої на забезпечення самоконтролю, спільного існування, міжкультурного діалогу тощо» [4, с. 162]. Вивчаючи історію європейських країн, здобувачі політологічної освіти мають змогу побачити, як ідеї толерантності зароджувалися та еволюціонували, стаючи основою для таких сучасних політичних принципів, як плюралізм, повага до меншин та інклюзивність.

Окрім толерантності, важливою складовою європейської політичної культури є демократія. Вивчення культурології дозволяє зрозуміти, як історичний досвід європейських країн, таких як боротьба за права людини, розвиток правових держав і становлення парламентаризму, вплинув на формування сучасної демократичної системи ЄС. Здобувачі політологічної освіти, які знайомі з цими процесами, здатні не лише аналізувати розвиток демократичних інститутів у Європі, але й адаптувати ці знання до реалій України, що перебуває на шляху демократичних перетворень.

Важливим елементом євроінтеграції є також розуміння багатошарової європейської ідентичності. Культурологічний блок дисциплін дозволяє майбутнім політологам усвідомити, що європейська ідентичність не замінює національної, а співіснує з нею. Це особливо важливо для України, яка одночасно прагне зберегти свою національну унікальність і стати частиною європейської спільноти. Аналізуючи приклади інших країн ЄС, які успішно інтегрувались до Союзу, зберігши свою культурну ідентичність, здобувачі освіти можуть знайти ефективні моделі для впровадження в українських реаліях.

Вивчення культурології також сприяє розвитку критичного мислення, що є ключовою компетентністю для політологів. У контексті євроінтеграції це означає здатність оцінювати політичні та культурні явища, уникаючи спрощених оцінок. Наприклад, здобувачі освіти, які знайомі з основами культурології, можуть глибше розуміти причини скепсису окремих європейських держав щодо розширення ЄС або внутрішніх протиріч, пов'язаних із міграційною політикою. Це дозволяє не лише правильно оцінювати ситуацію, але й шукати конструктивні рішення.

У політичному контексті, де культура все більше стає важливим інструментом дипломатії, знання, отримані через культурологічний блок дисциплін, дають майбутнім політологам конкурентні переваги. Політичні ініціативи, які враховують культурні особливості, мають більше шансів на успіх. Наприклад, ініціативи ЄС щодо інтеграції різних етнічних та релігійних груп зазвичай будуються на основі розуміння їхніх культурних традицій і потреб, що дозволяє забезпечити соціальну гармонію. «Культурна дипломатія є важливим інструментом побудови міцних міжнародних зв'язків і сприяє розвитку взаєморозуміння та співпраці між країнами. В умовах глобального розвитку суспільств її значення тільки зростатиме, відкриваючи нові можливості для культурного обміну та збереження культурного різноманіття» [2, с. 37].

Культурологія також формує в майбутніх політологів гуманістичний світогляд, що ґрунтується на повазі до гідності кожної людини, незалежно від її національності, мови чи релігії. Це відповідає основним цінностям ЄС, серед яких права людини займають центральне місце. У час, коли Україна долає виклики, пов'язані з війною, боротьбою за демократію та інтеграцією в європейську спільноту, цей аспект стає ще більш актуальним. Політологи, які глибоко розуміють цінності ЄС, можуть стати провідниками ідей гуманізму та демократії в українському суспільстві.

Висновки. Отже, «Єдність у різноманітті» – це не лише гасло, а й філософія, яка дозволяє Європейському Союзу залишатися стабільним і гармонійним у сучасному складному світі. Воно нагадує, що справжня сила суспільства полягає в його здатності об'єднувати різних людей на основі спільних цінностей, не знищуючи їхню унікальність. Для України це гасло може стати дороговказом у побудові демократичного, толерантного й процвітаючого суспільства. Європейський досвід доводить: різноманіття – це не виклик, а шанс створити щось унікальне й сильне. Інструментом побудови суспільства, у якому цінності ЄС не залишаються лише на папері, а стають частиною щоденного життя виступає освіта. Саме через освіту Європейський Союз зміцнює свій фундамент як союзу цінностей, готуючи нові покоління до викликів сучасного світу та забезпечуючи сталий розвиток у майбутньому.

Невід'ємним елементом реалізації гасла та цінностей Європейського Союзу виступає культурологічна складова освіти. Вона забезпечує формування толерантного, освіченого суспільства, здатного ефективно взаємодіяти в багатокультурному світі. Освіта, що спирається на культурологічні принципи, може стати інструментом соціальної гармонії, зміцнення національної ідентичності та формування покоління, готового до життя у світі, де різноманітність є основою для розвитку. Вивчення культурологічного блоку дисциплін є невід'ємною частиною підготовки фахівців у сфері політології, особливо в контексті євроінтеграції України. Це знання сприяє формуванню розуміння політичних процесів, які розгортаються у Європі, допомагає майбутнім політологам адаптувати європейський досвід до українських реалій і забезпечує підґрунтя для формування нової генерації лідерів, які здатні реалізувати європейські цінності в українському суспільстві.

Список використаної літератури

1. Демідко О. Значення культурологічних дисциплін під час війни // Актуальні проблеми науки та освіти : збірник матеріалів XXVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. М.В. Трофименка. Київ: МДУ, 2024. С.175-177.
2. Драч В. В. Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* 2024. № 2. С. 33-38.
3. Консолідована версія Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського союзу (2010/С 83/01). *Офіційний вісний Європейського союзу.* 2010. № С 83/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
4. Копієвська О. Р. Прикладна культурологія у дискурсі практик толерантності // Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 березня 2022 р.). Київ : КНУКіМ, 2022. С. 160-164.
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 26.01.2025)
6. Сікорська І. Культурологічний аспект євроінтеграційних процесів у вищій освіті України // Актуальні проблеми науки та освіти : збірник матеріалів XXVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. М.В. Трофименка. Київ: МДУ, 2024. С. 179-181.
7. Чередниченко О., Трубавіна І. Європейські цінності як основа національної згуртованості, курсу України на євроінтеграцію та укріплення основ національної безпеки через освіту. *Новий колегіум.* 2023. № 1-2(110). С. 53-58. https://doi.org/10.30837/nc.2023.1-2.53

8. Dratwa J. How values come to matter at the European Commission ethical experimentations of Europe. *Politique européenne.* 2014. №45(3). Pp. 86-121. https://doi.org/10.3917/poeu.045.0086
9. EU motto. *An official website of the European Union.* URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_en (дата звернення 17.01.2025)

UPDATING THE CULTUROLOGICAL COMPONENT OF EDUCATION IN THE LIGHT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Mykhailo Shmyhol, Yuliia Yushkevych, Tetiana Baluta
Odessa National University of Economics,
Department of philosophy, history and political science
Preobrazhenskaya str., 8, 65082, Odessa, Ukraine

The relevance of the issue of increasing the cultural component of education in the context of the European integration of Ukraine is determined by both the needs of society in the formation of a harmoniously developed personality and the need for effective entry into the European cultural space. The purpose of the article is to substantiate the actualization of the cultural component of education in the context of the European integration of Ukraine. The methodological basis of the study is determined by the set goal of the work and is characterized by the application of theoretical principles of the dialectical combination of analysis and synthesis, historical and logical approaches, comparison and analogy, as well as hypothetical-deductive, comparative, structural-functional and hermeneutic methods. Research results. The motto of the European Union – «Unity in Diversity» – reminds us that the true strength of a society lies in its ability to unite different people based on common values, without destroying their uniqueness. Education is a tool for building a society in which EU values do not remain only on paper, but become part of everyday life. It is through education that the European Union strengthens its foundation as a union of values, preparing new generations for the challenges of the modern world and ensuring sustainable development in the future. An integral element of the implementation of the motto and values of the European Union is the cultural component of education. Education based on cultural principles can become a tool for social harmony, strengthening national identity and forming a generation ready to live in a world where diversity is the basis for development. The study of the cultural block of disciplines is an integral part of the training of specialists in the field of political science, especially in the context of Ukraine's European integration. This knowledge contributes to the formation of an understanding of the political processes unfolding in Europe, helps future political scientists adapt the European experience to Ukrainian realities and provides a basis for the formation of a new generation of leaders capable of implementing European values in Ukrainian society.

Key words: cultural component of education, cultural studies, democracy, education, European integration, identity, political science education, tolerance, «Unity in diversity», values of the European Union.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58, с. 444–449
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 58, p. 444–449

УДК 324
DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.52

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА ТА МОЖЛИВІСТЬ ОСКАРЖЕННЯ ЇХ ПОРУШЕННЯ

Дмитро Щоголев
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра політології та соціології
вул. 68-Десантників, 10, 54003, м. Миколаїв, Україна

У статті розглядаються умови реалізації принципів виборчого права в Україні та можливості їхнього оскарження у разі порушень. Аналізується нормативно-правова база, що регулює виборчий процес, та її відповідність міжнародним стандартам демократичних виборів. Особливу увагу приділено механізмам захисту виборчих прав громадян, зокрема судовому та адміністративному розгляду виборчих спорів.

Розглянуто п'ять основних принципів виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність голосування, що закріплені в Конституції України та Виборчому кодексі. Визначено ключові виклики у їх реалізації, серед яких – недосконалість законодавчих норм, складність багаторівневої системи оскарження порушень, а також тривалість та недостатня ефективність процедур розгляду виборчих скарг.

На основі аналізу виборчих кампаній 2019 та 2020 років окреслено найпоширеніші порушення виборчих прав. Особливу увагу приділено проблемі обмеженого доступу громадян до правосуддя у виборчих справах, що ускладнюється паралельним функціонуванням судової та виборчої юрисдикції.

Досліджено міжнародний досвід у сфері оскарження порушень виборчих прав, зокрема практику країн Європейського Союзу щодо спрощення механізмів оскарження та забезпечення швидкості розгляду виборчих скарг. Окреслено перспективи вдосконалення українського виборчого законодавства та судової практики з метою забезпечення прозорості виборчого процесу та ефективного захисту виборчих прав громадян.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів оскарження порушень виборчого права, зокрема скорочення строків розгляду виборчих спорів, усунення конфлікту юрисдикцій між виборчими комісіями та судами, посилення санкцій за порушення виборчого законодавства, а також підвищення рівня правової обізнаності виборців.

Ключові слова: виборче право, виборчі принципи, оскарження порушень виборчого законодавства, виборчі спори, демократичні вибори.

Постановка проблеми. Система принципів є основою виборчого законодавства та відображає ключові ідеї й засади, на яких ґрунтується система правових норм, що регулюють вибори. Ці принципи виступають каталізатором і сприяють розвитку та вдосконаленню виборчого законодавства.

Принципи виборчого права є фундаментом демократичного суспільства, забезпечуючи легітимність та справедливість виборчого процесу. В Україні ці принципи закріплені в Конституції та Виборчому кодексі. Однак, реальна їх реалізація залежить від ефективності правових та інституційних механізмів, а також від можливості оскарження порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації принципів виборчого права та механізму оскарження їх порушень неодноразово були предметом дослідження українських науковців. Ці аспекти стають особливо важливими у передвиборчий та

© Щоголев Д., 2025

післявиборчий періоди. Серед дослідників, які аналізували дану проблематику: О.С. Бакумов, Ю. Б. Ключковський, К. О. Павшук та інші. Водночас потребує глибшого аналізу та осмислення досвід оскарження порушень виборчого законодавства на основі практики судового та позасудового розгляду порушень у попередніх виборчих кампаніях.

Формування цілей. Основною метою даної статті є дослідити реалізацію принципів виборчого права, розкрити механізми їх забезпечення та виявити особливості оскарження порушень виборчого законодавства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ступінь гуманізму та демократичності держави визначається її здатністю забезпечувати права і свободи громадян. Основна роль держави полягає у створенні умов для реалізації політичних прав громадян, значна частина яких здійснюється через вибори. Виборчий процес відображає прагнення до зміцнення правової демократії, розвитку представницької демократії та залучення громадян до політичної участі.

Європейські стандарти демократичних виборів почали формуватись по закінченню Другої світової війни. На сьогодні, в найбільш систематизованому вигляді вони викладені у Кодексі належної практики у виборчих справах, прийнятому Венеціанською комісією у 2002 році, який визнано «еталонним документом Ради Європи». Цим документом закріплено положення, що вибори, які відповідають спільним для європейської спадщини принципам демократичного суспільства, мають базуватися на п'ятьох засадах виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність; крім того, вибори мають проводитись регулярно [1].

Виборчий кодекс України, що діє з 2020 року, та об'єднав у собі норми законів, що раніше регулювали вибори Президента, народних депутатів та місцеві вибори, встановлює основні принципи виборчого права, такі як загальність, рівність, пряме виборче право, таємність голосування та свобода виборів.

Загальне виборче право передбачає право участі у виборах всіх громадян України, які досягли повноліття, тобто 18 років, на день голосування. Забороняється дискримінація за будь-якими ознаками. Винятки стосуються лише осіб, які визнані судом недієздатними. Принцип рівності означає, що усі виборці мають рівний обсяг прав у виборчому процесі, а голос кожного виборця має рівну вагу, незалежно від місця проживання чи інших факторів. Згідно прямого виборчого права виборці безпосередньо обирають депутатів, голову громади або Президента, голосуючи за конкретних кандидатів чи списки партій. Добровільність участі у виборах грунтується на положенні, що участь у виборах є вільним вибором громадян. Забороняється будь-який примус чи перешкоди щодо участі або неучасті у виборах. Відповідно до принципу таємності, голосування здійснюється на основі таємниці, що унеможливлює контроль сторонніх осіб за волевиявленням виборців. Процес виборів має бути організованим таким чином, щоб виключити будь-яке розголошення вибору виборця. Принцип свободи виборів передбачає, що виборчий процес має бути вільним від зовнішнього тиску, підкупу, погроз чи інших незаконних дій, що можуть вплинути на волевиявлення громадян.

Крім цього стаття 23 Виборчого кодексу України гарантує публічність і відкритість виборчого процесу. Усі етапи виборчого процесу (формування комісій, агітація, голосування, підрахунок голосів) є прозорими. Забезпечується доступ до інформації для громадськості, медіа, спостерігачів та кандидатів [2]. Для забезпечення реалізації наведених вище принципів виборці, кандидати, партії та інші суб'єкти виборчого процесу мають право на судовий та адміністративний захист своїх виборчих прав.

Оскарження результатів виборів є ключовим інструментом для захисту виборчих прав громадян. Україна має значний досвід застосування цього механізму, зокрема щодо

повноважень органів, які розглядають виборчі скарги. На жаль, кожна виборча кампанія породжує численні порушення законодавства та скарги на захист виборчих прав.

Під час виборів в Україні у 2019 та 2020 роках було зафіксовано низку порушень. А саме, беручи до уваги парламентські вибори 2019 року, спостерігачі громадянської мережі "ОПОРА" у день голосування на виборах до Верховної Ради України зафіксували 759 порушень на дільничних виборчих комісіях (ДВК) та 123 на окружних виборчих комісіях (ОВК). Найбільш поширеними були порушення матеріально-технічного забезпечення (274 випадки), зокрема відсутність необхідної кількості скриньок і кабін для голосування, недотримання вимог щодо мінімальної площі приміщення. Також зафіксовано випадки незаконного голосування, коли виборці голосували без належних документів або за документами, не передбаченими законом. Крім того, виявлено 59 порушень, пов'язаних з підрахунком голосів, серед яких порушення черговості підрахунку.

Під час місцевих виборів 2020 року поліція зареєструвала 17 979 заяв та повідомлень, пов'язаних з виборчим процесом. Розпочато 1 297 кримінальних проваджень, з яких 728 було закрито, 116 направлено до суду, а досудове розслідування триває у 416 справах. Найбільше заяв стосувалося незаконної агітації (6 367 випадків) та виготовлення або розповсюдження агітаційних матеріалів без вихідних даних (1 227 випадків). Також зафіксовано 858 випадків підкупу виборців, 602 порушення таємниці голосування та 588 випадків фальсифікації виборчих документів [3].

Загалом, хоча вибори в Україні у 2019 та 2020 роках відбулися, процес голосування супроводжувався численними порушеннями, що потребує подальшої уваги для забезпечення прозорості та демократичності виборчого процесу.

Міжнародна практика, яка складалася десятиліттями, передбачає широкий спектр процедур та механізмів вирішення виборчих спорів. У західноєвропейських демократичних державах, таких як Франція, Німеччина, Італія та Великобританія, скарги розглядаються звичайними адміністративними чи судовими органами відповідно до встановлених процедур. Водночас, у країнах, що розвиваються, і перехідних демократіях, особливо в Центральній та Східній Європі, відповідальність за вирішення виборчих спорів часто розподіляється між незалежними виборчими комісіями та звичайними судами [4, с. 181].

Виборче законодавство України фактично має подвійну систему розгляду виборчих спорів: виборчими комісіями та судами, які в свою чергу поділяються на різні інстанції. При цьому суди уповноважені розглядати всі можливі виборчі спори, а виборчі комісії – лише обмежену категорію спорів. У разі звернення і до суду, і до комісії, остання припиняє розгляд скарги та повертає їй скаржнику після відкриття судового провадження у справі. Будь-яке рішення виборчої комісії, прийняте за результатами розгляду скарги, може бути оскаржене до суду.

За висновком Венеціанської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ така паралельна система оскарження може плутати суб'єкта звернення зі скаргою та приводити до випадків, коли скаржник не знає куди саме йому потрібно звертатися зі скаргою. Цю проблему підтверджує той факт, що кількість скарг і позовів, поданих до виборчої комісії та місцевих адміністративних судів, є значно нижчою за кількість порушень, зазначених спостерігачами у своїх звітах [5, с. 159-160].

Ефективне виборче законодавство вимагає, щоб воно чітко та зрозуміло встановлювало повноваження та обов'язки осіб, які беруть участь у виборчому процесі. Це допоможе уникнути юрисдикційних конфліктів і зменшить плутанину. Ще більшою проблемою є велика кількість випадків, коли скарги ігноруються з офіційних причин, таких як: пропущення строку подання, звернення до невідповідної особи, недотримання вимог щодо

форми чи змісту скарги чи заяви [6]. Ці фактори негативно впливають на відновлення порушених виборчих прав і свідчать про необхідність удосконалення виборчого законодавства з метою не лише декларування права голосу, а й забезпечення його реальної реалізації.

Безумовно, однією з вад виборчого процесу в частині оскарження є багатосудова система вирішення виборчих спорів в Україні. Спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом можуть належать до юрисдикції місцевого загального суду як адміністративного суду або адміністративного суду в залежності від предмету спору. Так згідно пункту 2 частини першої статті 20 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) до підсудності місцевих загальних судів як адміністративних належать адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму, щодо: 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності дільничних виборчих комісій, дільничних комісій з референдуму, членів цих комісій; 2) уточнення списку виборців; 3) оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, що порушують законодавство про вибори та референдум; 4) оскарження дій чи бездіяльності кандидата у депутати сільської, селищної ради, кандидатів на посаду сільського, селищного голови, їх довірених осіб. Усі інші виборчі спори відносяться до юрисдикції адміністративних судів [7].

Міжнародні стандарти вимагають, щоб процедури оскарження проводилися якомога швидше, особливо щодо рішень, прийнятих перед виборами. Є дві основні проблеми, яких слід уникати: 1) процедури оскарження не повинні затримувати виборчий процес. 2) рішення по скарзі має бути прийняте до виборів, оскільки це не є підставою для перенесення дати виборів. Рішення за результатами виборів мають прийматися вчасно, особливо в складні політичні часи. Це означає, що терміни подання скарг мають бути скорочені, а органи, які розглядають скарги, повинні діяти швидко. Водночас строки мають бути достатніми, щоб гарантувати право на оскарження, захист своїх інтересів та право на вмотивоване рішення. Для рішень, прийнятих перед виборами, оптимальний термін розгляду в першій інстанції (як подання апеляції, так і вирішення) становить від трьох до п'яти днів [4, с. 57-58].

Статтею 273 КАС України визначені особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій, зокрема, щодо скорочених строків розгляду. Суд розглядає справу протягом двох днів з дня надходження скарги. Якщо заява подана до дня голосування, вона розглядається протягом двох днів, але не пізніше ніж за дві години до відкриття виборчих дільниць. Заяви, подані в день голосування, розглядатимуться до закінчення голосування. Якщо позов подано після завершення голосування, суд розглядає справу протягом двох днів з моменту надходження заяви [7]. На відміну від загального порядку, у виборчих справах строки подання позовних заяв є остаточними та не підлягають відновленню. Внаслідок цього позовні заяви й апеляційні скарги, подані після встановленого терміну, судом не розглядаються [8, с. 178].

Важливим аспектом оскарження є можливість анулювання результатів голосування у випадках, коли встановлені порушення могли вплинути на розподіл мандатів. Особливо варто згадати резонансне рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року у справі за скаргою М.Д. Катеринчука (довіреної особи кандидата на пост Президента України Ющенка В.А.), яке стосувалася дій Центральної виборчої комісії під час встановлення результатів повторного голосування на виборах Президента України, а також оголошення В. Януковича Президентом України. Унікальність цього рішення полягає в тому, що Верховний Суд України, посилаючись на численні порушення основоположних принципів виборчого процесу та неможливість достовірного встановлення результатів волевиявлення,

вперше застосував принцип верховенства права. Це рішення, скасувавши результати голосування, стало прецедентом і наголосило на важливості забезпечення прозорості та чесності виборчого процесу [9, с. 129-130].

Існує загальне розуміння, що скасування результатів голосування не завжди повинно впливати на вибори загалом. У багатьох випадках можна обмежитися частковим скасуванням результатів, якщо порушення зачіпають лише окремі території. Основним критерієм для ухвалення рішення про повне або часткове скасування має бути оцінка того, чи могли виявлені порушення вплинути на остаточний результат виборів, зокрема на розподіл мандатів.

Висновки. Реалізація принципів виборчого права в Україні суттєво залежить від ефективності правових механізмів та процедур оскарження порушень. Аналіз виборчих кампаній 2019–2020 років засвідчив наявність значної кількості порушень виборчих прав, що потребують удосконалення механізмів їхнього розгляду. Виборча система України характеризується багатоступеневою процедурою оскарження, що інколи ускладнює доступ громадян до правосуддя. Міжнародні стандарти наголошують на необхідності скорочення строків розгляду виборчих спорів та чіткості процедур оскарження. Для підвищення прозорості виборчого процесу доцільно вдосконалити механізми судового та адміністративного розгляду скарг, забезпечити їх оперативність, а також підвищити рівень обізнаності громадян щодо захисту виборчих прав.

Список використаної літератури

1. Ольховий В. Міжнародні стандарти виборчого права. URL: https://www.myvin.com.ua/news/4442-mizhnarodni-standarty-vyborchoho-prava
2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. Дата оновлення : 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text
3. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах 2020. URL: https://www.oporaua.org/vybory/zvit-mistsevi-vybory_2020-23539#11_porushenya
4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с. URL: https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf
5. Павшук К. О. До питання про умови реалізації принципів виборчого права та можливість оскарження їх порушень. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 1 (77) С. 157-167. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14417/1/Pavshuk_157-167.pdf
6. Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України». Попередній звіт по розгляду виборчих спорів на дострокових виборах до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:poperedny-zvt-rozglyad-viborchih-sporv-v-ukraini
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення : 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
8. Скочиляс-Павлів О. В. Виборчі спори в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 173-180. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/173-_Skochylyas_Pavliv.pdf
9. Бакумов О.С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації : монографія. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 248 с.

CONDITIONS FOR THE REALIZATION OF THE PRINCIPLES OF ELECTORAL LAW AND THE POSSIBILITY OF APPEALING AGAINST THEIR VIOLATION

Dmytro Shchoholev
Petro Mohyla Black Sea National University,
Faculty of Political Science, Department of Political Science and Sociology
68 Desantnykiv Str., 10, 54003, Mykolaiv, Ukraine

The article examines the conditions for the realization of the principles of electoral law in Ukraine and the possibility of appealing in case of violations. The author analyzes the legal framework governing the electoral process and its compliance with international standards of democratic elections. Particular attention is paid to the mechanisms for protecting the electoral rights of citizens, including judicial and administrative consideration of electoral disputes.

The five basic principles of electoral law are analyzed: universality, equality, freedom, secrecy and directness of voting, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and the Electoral Code. The author identifies the key challenges in their implementation, including imperfections in the legal framework, the complexity of the multi-level system of appealing violations, and the length and inefficiency of election complaint procedures.

Based on the analysis of the 2019 and 2020 election campaigns, the author outlines the most common violations of electoral rights. Particular attention is paid to the problem of limited access to justice in electoral cases, which is complicated by the parallel functioning of judicial and electoral jurisdiction.

The author examines international experience in the field of appealing against violations of electoral rights, in particular, the practice of the European Union countries in simplifying appeal mechanisms and ensuring the speed of consideration of electoral complaints. The author outlines the prospects for improving Ukrainian electoral legislation and judicial practice with a view to ensuring transparency of the electoral process and effective protection of citizens' electoral rights.

The author offers a number of recommendations for improving the mechanisms for appealing against violations of electoral law, in particular, reducing the timeframe for consideration of electoral disputes, eliminating the conflict of jurisdiction between election commissions and courts, strengthening sanctions for violations of electoral law, and raising the level of legal awareness of voters.

Key words: electoral law, electoral principles, appealing against violations of electoral law, electoral disputes, democratic elections.

НОТАТКИ